This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

Over dit boek

Dit is een digitale kopie van een boek dat al generaties lang op bibliotheekplanken heeft gestaan, maar nu zorgvuldig is gescand door Google. Dat doen we omdat we alle boeken ter wereld online beschikbaar willen maken.

Dit boek is zo oud dat het auteursrecht erop is verlopen, zodat het boek nu deel uitmaakt van het publieke domein. Een boek dat tot het publieke domein behoort, is een boek dat nooit onder het auteursrecht is gevallen, of waarvan de wettelijke auteursrechttermijn is verlopen. Het kan per land verschillen of een boek tot het publieke domein behoort. Boeken in het publieke domein zijn een stem uit het verleden. Ze vormen een bron van geschiedenis, cultuur en kennis die anders moeilijk te verkrijgen zou zijn.

Aantekeningen, opmerkingen en andere kanttekeningen die in het origineel stonden, worden weergegeven in dit bestand, als herinnering aan de lange reis die het boek heeft gemaakt van uitgever naar bibliotheek, en uiteindelijk naar u.

Richtlijnen voor gebruik

Google werkt samen met bibliotheken om materiaal uit het publieke domein te digitaliseren, zodat het voor iedereen beschikbaar wordt. Boeken uit het publieke domein behoren toe aan het publiek; wij bewaren ze alleen. Dit is echter een kostbaar proces. Om deze dienst te kunnen blijven leveren, hebben we maatregelen genomen om misbruik door commerciële partijen te voorkomen, zoals het plaatsen van technische beperkingen op automatisch zoeken.

Verder vragen we u het volgende:

+ *Gebruik de bestanden alleen voor niet-commerciële doeleinden* We hebben Zoeken naar boeken met Google ontworpen voor gebruik door individuen. We vragen u deze bestanden alleen te gebruiken voor persoonlijke en niet-commerciële doeleinden.

+ *Voer geen geautomatiseerde zoekopdrachten uit* Stuur geen geautomatiseerde zoekopdrachten naar het systeem van Google. Als u onderzoek doet naar computervertalingen, optische tekenherkenning of andere wetenschapsgebieden waarbij u toegang nodig heeft tot grote hoeveelheden tekst, kunt u contact met ons opnemen. We raden u aan hiervoor materiaal uit het publieke domein te gebruiken, en kunnen u misschien hiermee van dienst zijn.

+ *Laat de eigendomsverklaring staan* Het “watermerk” van Google dat u onder aan elk bestand ziet, dient om mensen informatie over het project te geven, en ze te helpen extra materiaal te vinden met Zoeken naar boeken met Google. Verwijder dit watermerk niet.

+ *Houd u aan de wet* Wat u ook doet, houd er rekening mee dat u er zelf verantwoordelijk voor bent dat alles wat u doet legaal is. U kunt er niet van uitgaan dat wanneer een werk beschikbaar lijkt te zijn voor het publieke domein in de Verenigde Staten, het ook publiek domein is voor gebruikers in andere landen. Of er nog auteursrecht op een boek rust, verschilt per land. We kunnen u niet vertellen wat u in uw geval met een bepaald boek mag doen. Neem niet zomaar aan dat u een boek overal ter wereld op allerlei manieren kunt gebruiken, wanneer het eenmaal in Zoeken naar boeken met Google staat. De wettelijke aansprakelijkheid voor auteursrechten is behoorlijk streng.

Informatie over Zoeken naar boeken met Google

Het doel van Google is om alle informatie wereldwijd toegankelijk en bruikbaar te maken. Zoeken naar boeken met Google helpt lezers boeken uit allerlei landen te ontdekken, en helpt auteurs en uitgevers om een nieuw leespubliek te bereiken. U kunt de volledige tekst van dit boek doorzoeken op het web via `http://books.google.com`

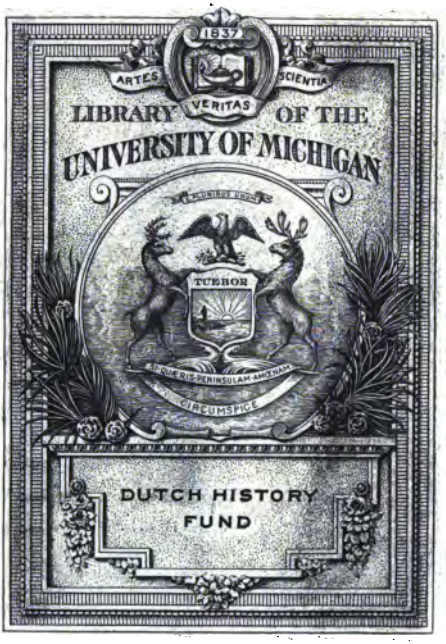
1837
ARTES
VERITAS
SCIENTIA
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
TUEBOR
SI QUAERIS PENINSULAM AMOENAM
CIRCUMSPICE
DUTCH HISTORY
FUND

AP
14
.V12

LETTER-OEFENINGEN.

LETTER-OEFENINGEN.

Mikrofilm

NIEUWE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN,

WAAR IN DE

BOEKEN EN SCHRIFTEN,

DIE DAGELYKS IN ONS VADERLAND EN ELDERS UITKOMEN, OORDEELKUNDIG TEVENS EN VRYMOEDIG VERHANDELD WORDEN.

BENEVENS

MENGELWERK,

tot fraaije Letteren, Konſten en Weetenſchappen betrekkelyk.

Tweede Deels, Eerſte Stuk.

Met Plaaten.

Te AMSTERDAM,
By A. VAN DER KROE,
en
By YNTEMA EN TIEBOEL.
MDCCLXIX.

Dutch Lit.
Nijhoff

NIEUWE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN,

WAAR IN DE

BOEKEN EN SCHRIFTEN,

DIE DAGELYKS IN ONS VADERLAND EN ELDERS UITKOMEN, OORDEELKUNDIG TEVENS EN VRYMOEDIG VERHANDELD WORDEN.

De dood van den dood in den dood van Christus, of eene Verhandeling over de Verzoening in Christus bloed. In 't Engelsch beſchreeven, door JOHN OWEN. *Predikant te Coggesbal in Eſſex: en in 't Nederduitsch vertaalt door* HYLEKE GOCKINGA. *Te Groningen, by* Jacob Bolt 1768. *Behalven het Voorwerk enz.* 507 *bladzyden in quarto.*

ZY, die enigzins hun werk gemaekt hebben van 't lezen der vroegere twistſchriften over 't werk der *Verzoeninge*, en wel byzonder over de uitgeſtrektheid van 't *Rantſoen* van Christus, hebben dit Geſchrift van den beroemden *Owen* meermaels met lof aengehaeld gevonden. Zyn Eerwaerde toch is overbekend als een yverig en een der bekwaemſte Voorſtanders van het gevoelen der Niet-algemene Genade; zo als het ook in onze Nederlandſche Kerke gehandhaefd word; de Voorſtanders der Algemene Genade zelven betwisten, 's Mans uitmuntendheid ten dezen opzichte niet. Het ſtaet dus genoegzaam vast, dat dit Werk, met betrekkinge tot dit Leerſtuk, van die zyde, tot roem des Schryvers ſtrekt; en voor hun, die dit geſchil der Godgeleerden willen beoefenen, der lezinge waerdig geacht moet worden: waerom ook deszelfs vertaling velen niet onaengenaem zal zyn.

Dit Werk is verdeeld in vier Boeken; het eerſte behelst eene algemene ontvouwing van het Werk der Verloſſinge, ter verklaringe van Gods Verbonds-matig doelwit en einde in 't zelve: in 't tweede word het geſchil met de voorſtanders der Algemene Genade voorgeſteld, enige bedenkingen

deswegens uit den weg geruimd, en enige aenmerkingen ter opheldering aengedrongen: het derde boek ſtelt de bewyzen tegen het Algemeen Rantſoen in hunne kracht voor; en het vierde of laetſte boek ſtrekt ter beantwoordinge der tegenwerpingen van party. Ons beſtek laet niet toe, dat wy uitweiden in ene byzondere ontvouwinge der maniere, op welke onze Autheur dit ſtuk behandelt; om echter enigermate ene proeve der denkwyze van den Eerwaerden *Owen* mede te deelen, zullen wy zyn gezegde, rakende *de verſcheidene daaden en trappen des geloofs*, hier nog voordragen.

Des aengaende merkt hy aen: „ dat het geloof, het welk in Godts woord gelast en bevoolen wordt, verſcheidene daaden en trappen heeft, en dat het geloof in eene goede order daar door zich uitoeffent, overeenkomſtig de aanbiedinge van genade, welke voorwerpen des geloofs onderſcheidenlyk den mensch, naar zynen ſtand moeten worden voorgeſteld.

„ Het *eerſte* dan, dat het Euangelium aan Zondaaren belast en het geen zy ten hoogſten verplicht zyn te gelooven, is, *dat 'er in het allerminſte by ons zelven geen heil, of zaligheid te vinden is: maar dat wy allen hebben gezondigt en derven de heerlykheid Godts; en dat zulks ook niet is by de werken der wet; vermits daar door geen vleesch zal behouden worden.* Dit is eene zalige Euangeli waarheid, welke zondaaren gelooven moeten, waar op ook d'Apostel, om den weg tot hunne rechtvaardigmaakinge door Christus te baanen, zoo ſtaan blyft, en aandringt. Rom. I. 2, 3. Hoe onnoemlyk groot is nu het aantal menſchen tot wien het Euangelium komt, welke het nooit zoo ver brengen, dat ze dit gelooven? En hier onder mag men wel tellen *de gantſche Joodſche Natie*; gelyk blykt uit Rom. IX. 3, 4, 10. Tot zulken heeft men geen eenen ſtap verder te gaan met het voorſtel des Euangeliums; want de verſmaadinge van dit voorwerp des geloofs, is alreeds de zonde van *Ongeloof*.

„ *Ten tweeden*, zoo eischt het Euangelium geloof omtrent die groote waarheid, *dat 'er zaligheid is in het beloofde Vrouwen Zaad, in Hem die verordineert is tot eenen Overſten Leidsman der Zaligheid voor allen die gelooven.* En dit is iets, waar toe millioenen van menſchen, uit die zeer groote menigte van uitwendige geroepenen, niet komen, neen; hier deinzen ze af, zonder ooit door een recht Godlyk geloof voor waarachtig te houden, dat God zulk' eenen weg van zaligheid voor zondaaren heeft uitgedacht.

Ten

„ *Ten derden*, eischt het Euangelium te gelooven, *dat Jesus van Nazareth, welke door de Jooden gekruyfigt is, de langbeloofde Zaligmaaker der werelt zy, zoo dat 'er geen ander naam onder den Hemel is, door welken men kan zalig worden.* Dit niet te gelooven was de voornaamſte reden waarom de Jooden zyn afgebrooken, terwyl zy weigerden, den Heere Christus als de Zaligmaaker der menſchen te erkennen; ja Hem veel eer houdende voor, en vervolgende als een vyand van Godt; al waarom zy ook geduurig van een verdoemlyk ongeloof beſchuldigt wierden. Het verſchil tuſſchen Christus en hen was niet, of Christus voor hen allen geſtorven ware, of niet; maar of hy de waare Mesſias was, het geen Christus leerde en zy ontkenden, en dit was de reden, dat zy ſtierven in hun *ongeloof*.

„ Voor dat nu deze drie geloofsdaaden geoeffent zyn, zoo is te vergeefs, dat de ziele opgewekt worde, om hooger ſporten te beklimmen; want zy mist den allereerſten en laagſten grondſlag.

„ *Ten vierden*, zoo eischt het Euangelium *een rusten op Christus als de geopenbaarde, en de (nu ook) geloofde en beleedene Zaligmaaker, als op eenen algenoegzaamen Borge, door wien de volle verzoeninge en verlosſinge is te wege gebracht, en die volkomen kan zalig maaken allen, welken door Hem tot Godt gaan, en die ook alle lasten en pakken van vermoeide zielen, welke door geloof tot Hem komen, kan en wil draagen.* In dit voorſtel van Christus is weer een vaste grond des geloofs, gelegen in de overvloedige genoegzaamheid van Christus offer, op zich zelve aangemerkt, voor allen; welke in de opofferinge bedoelt zyn, het zy ze dan minder, of meerder in aantal waren. Tot de oeffeninge nu van deze geloofsdaad is veel zelfkennisſe, veel overtuiging, veel gevoel van zonden en van Godts gerechtigheid noodig, en 'er wordt niet minder als vrye genade toe vereischt, om ze te oeffenen. Hoe menig duizent arme Zielen, Heer! zyn 'er niet binnen den ringmuur onzer Kerke, welke daar toe nimmer kunnen gebracht worden? Ja niemant kan zonder de hulpe des H. Geestes tot de oeffening van de drie eerstgenoemde geloofsdaaden gebracht worden, veel weiniger dan tot deze laatſte; terwyl de Geest vrylyk, ten aanzien van de Perſoonen, de maniere, en tyd werkt, naar dat Hy wil.

„ *Ten vyfden*, zeg ik, daar deze dingen nu waarlyk plaatze in de ziele hebben, en niet eer, roepen wy de zodaanigen toe, dat ze gelooven moogen en moeten, *dat de*

daadlyke verzoening, welk 'er is in Jesus bloed, ben in 't byzonder raakt, en dat moogen dan zy, in wien de voorige geloofswerkzaamheden door genade gevonden worden, en die zoo werken, zonder eenigen schroom gelooven; want Christus is waarlyk en daadlyk gestorven voor allen, en eenen iegelyken, in wier harten de Heere deze dingen door zyn Almagtige kracht gewerkt heeft, en die, overeenkomstig die ordentelyke voorstellinge des Euangeliums gelooven, en zoo die Godlyke waarheden toegestemt en omhelst hebben. Overeenkomstig deeze order, (gelyk ook sommigen hebben opgemerkt,) zyn ook die Geloofs-Articuls der Apostelen, (te weeten dat oude Sommier van de Christelyke Godsdienst, 't welk doorgaans zo genoemt wordt,) opgestelt; immers vinden wy het Articul van de Vergeevinge der zonden, en het Eeuwige Leeven daar in allerlaatst geplaatst. Voor dat men dit doch gelooft, dient men verscheidene andere waarheden te vooren gemeldt, voor waarachtig te houden en t'omhelzen".

Dus moet de Mensch, gelyk zyn Eerwaerde dit, by ene volgende gelegenheid weder op dit onderwerp komende, voorstelt: „ voor dat hy verpligt is te gelooven *dat Christus voor hem persoonlyk gestorven zy.*

1. „ Met boetvaardigheid gelooven, *dat het Euangelium Godts woord is*, en, *in zich behelst eene verklaaring van den Godlyken wil*, en dat *Jesus Christus de kracht en de wysheid Gods tot zaligheid zy.*

2. „ Zoo moet hy gelooven, dat 'er naar de Godlyke bepaaling *een onverbreekelyk verband legt tusschen een Euangelisch geloof*, waar door de zondaar uit zich zelven uitgaat, en van alle gerechtigheid, om 'er zich op te gronden afziet, en Christus omhelst, *en tusschen de zaligheid.*

3. „ Zoo moet iemant ten vollen door de werkingen des H. Geestes overreed zyn, dat *by zelfs den Verlosser volstrekt noodig heeft*: zoo dat zyne ziele waarlyk *vermoeit, treurig, belast en beladen wordt.*

4. „ Hier moet bykomen *eene welberaadene en volkomen overgifte en aanbetrouwing der Ziel aan Christus, zoo als die zich in de belofte des Euangeliums aanbiedt, als eenen algenoegzaamen Zaligmaaker, magtig om te verlossen, en volkomen zalig te maken, allen, welken door Hem tot Godt gaan; gereedt en gewillig, om door zyn dierbaar bloed, en genoegzaam rantsoen te zaligen alle zielen, welke zich ten dien einde welberaaden aan Hem overgeeven.* En om zoo werkzaam te zyn wordt niemant in het Euangelium geboden na te spooren, wat

Godt

Godt ten aanzien van de byzondere voorwerpen van Christus dood beſlooten heeft; terwyl een iegelyk in het byzonder ten vollen verzekert wordt, dat Jeſus dood is ten goeden van hen, *die in Hem gelooven.*

5. „Na dit alles, en niet eerder, is *een Geloovige verpligt zyne ziel uit deze dingen, als vruchten van Jeſus dood te verzekeren, dat Godt hem van eeuwigheid heeft lief gehad; en uit deze zyne liefde ook zynen Zoon gezonden heeft, om voor hem den dood te ondergaan*".

Dat de Godsdienſt de Ziel van den Staat zy; bewezen door den Wel-Eerw. zeer Geleerden Heere C. F. WEGENER, *Inſpector te Konings-Wusterhuiſen. Uit het Hoogduitſch vertaald. Den Nederlanderen aangepreezen, door* N. BARKEY. *Dr. in de H. Godgeleerdheid, tans Hoogduitſch Predikant in de Gemeente van 's Gravenhage. In 's Gravenhage, by* P. van Thol, *en t'Amſterdam, by* H. Vieroot 1767. *Behalven de Opdragt enz.* 310 *bladz. in groot octavo.*

DIt Stukje maelt ons den Godsdienſt in 't algemeen, en wel byzonder den Christelyken op ene bevallige wyze; terwyl het ons doet opmerken, hoedanigen heilzamen invloed deszelfs kennis en betrachting op het welwezen van den Staet hebbe. De Heer *Wegener* ſtelt dit zyn onderwerp in zulk een overtuigend licht, en breid zyne denkbeelden deswegens met zodanig ene hartlykheid uit, dat hy natuurlyker wyze zyne Lezers moete innemen. —— Ter duidelyker behandelinge van dit onderwerp gaet hy, in de eerſte plaetze, na, *welke de kenmerken zyn, waer door een Godsdienſt, die de Ziel van den Staet zal zyn, zich van alle Secten moet onderſcheiden.* Dit leid hem tot het denkbeeld, *dat zodanig een Godsdienſt geen vinding van het Menſchlyk vernuft kan zyn, maer een Godlyken oorſprong moet hebben.* Hier op gaet hy over, om te toonen, *dat de Christelyke Godsdienſt alle de kenmerken van een Godlyken oorſprong draegt;* en doet vervolgens zien, *dat deze Godsdienſt alle die eigenſchappen heeft, welke hy hebben moet, indien hy de ziel van een Staet zal zyn;* overeenkomſtig met de kenmerken van zodanig een Godsdienſt in 't eerſte lid opgegeven. Dit alles verleent hem een vasten grondſlag, waer op hy voorts zyne bedoelde ſtelling kan vesttigen, en in 't breede ontvouwen, welken invloed de Christelyke Godsdienſt heeft, *zo, op den Staet in 't algemeen,* als *op ieder rang van deszelfs*

Leden in 't byzonder. Eindelyk verledigt zich onze Autheur nog tot het beantwoorden van twee vragen. *Of een Spotter met den Godsdienst een eerlyk Man kan zyn? En of zulk een een openlyk Ampt bedienen kan?* In 't beantwoorden hier van, toont hy, dat mén niet verwachten kan, dat zodanig een mensch de plichten van eerlykheid in 't oog zal houden, als hy ze, naar de Burgerlyke wetten, ongestraft kan overtreeden; en dat het gevolglyk te gevaarlyk zy, voor 't welzyn van den Staat, hem een openlyk Ampt te doen bekleeden.

Tot een byzonder staal zyner schryfwyze dienen zyne volgende bedenkingen over den Godsdienst, *als leerende de menschen hunne algemeene en byzondere verplichtingen.*

„ De mensch moet, op zich zelven en in zyne verscheidene betrekkingen beschouwd, noodzaaklyk tot algemeene en byzondere plichten verbonden zyn. Hy leeft niet van zich zelven, ook niet voor zich zelven. Zyn aanweezen en zyne onderhouding hangen van een hooger Weezen af. Hy staat dus onder de heerschappye van dit hooger Weezen, en is zoo, dewyl men geen' onderdaan zonder plichten tot zyne overheid denken kan, aan het zelve zekere plichten schuldig. —— Hy leeft niet alleen in de weereld, ook niet om zyn zelfs wille. —— De Schepper heeft hem door meenigerlei banden met andere menschen verbonden, en uit deeze verbintenissen ontstaan verplichtingen. — Zoo meenig' betrekking, zoo meenig' plicht. — Als een opperheer moet hy weeten verstandig te gebieden, en als onderdaan gewillig te gehoorzaamen. Als vriend, als burger, als man, als vader, als huisheer staat hy in een verband, dat zonder de betrachting van zekere plichten niet bestaan kan. —— Hy leeft om zich en anderen gelukkig te maaken. Dit onderstelt plichten met betrekkinge tot anderen, en de eerste plichten met opzicht tot zich zelven. Tot alle deeze plichten word hy niet alleen door den Godsdienst onderweezen, maar deeze toont hem ook, hoe hy dezelve moet vervullen, wat voordeelen hy daar van te wachten heeft, en op wat wyze hy ze gemaklykst kan vervullen. Hy is dus voor den mensch een gansch noodzaaklyke leermeester. *Want wat kan een mensch weeten, indien hy geen Godsdienst beeft?* De grootste wysheid, de konst om gelukkig te zyn ontbreekt hem. —— Wat nut zal hy de weereld met zyne overige wetenschappen kunnen doen, als hy zyne plichten tot God, tot zynen naasten en tot zich zelven niet geleerd heeft. Zal hy niet een boom

ge-

gelyken, die wel bloeit maar geen vruchten draagt? —— Dog wel ligt is de mensch geen plichten aan God schuldig, hy behoeft ze dus ook wel niet eerst uit den Godsdienst te leeren. —— Geen deugniet is in myne oogen afschuwlyker dan een mensch, die voor zich zelven zyne afhanklykheid van God verbergen wil, en even daar door zyne verplichting tot God vernietigen. Een oproer, landverraad, vadermoord, misdaad tegen de majesteit, zyn boosheden, waar voor de menschheid verschrikt, en zy verdienen de strengste straffen; maar de Godverloogchening, de opstand tegen den Almachtigen, de lastering van den Allerheiligsten, en de bespotting van zyne hoogstwyze wetten, zyn grouwelen, om welker snoodheid te beschryven my uitdrukkingen ontbreeken. —— Ik kan daarom niet begrypen, hoe een Vrygeest in de verloogchening van een Godlyk Weezen, (waar door hy tog gansch openbaar zyn reden en zich zelven schande aandoet,) eene eer zoeken kan. Zoude het den mensch tot eer kunnen verstrekken dat hy ondankbaar is aan den liefderykſten Weldoender? Kan hy dus door de verachting van een Weezen, door wiens goedheid alles leeft, en aan wiens tafel ook de Vrygeest (deeze ondankbaare gast) verzadigd word, voorrechten boven anderen verkrygen? Elendige voorrechten! De spotters met den Godsdienst zyn uit dien hoofde ook door de grootste geleerden, en wel door mannen, die niet door hun ampt, of om ergens een tydlyk voordeel te behaalen bewoogen werden, (by voorbeeld door den grondig-geleerden en aangenaamen *Gellert*, en door den scherpzinnigen *Rabener* enz.) van groove onkunde beschuldigt, dewyl zy de sterkte van hun reden door de ongerymdste invallen hebben zoeken te bewyzen. —— *Wat is vernuftiger? Met Lau staande te houden, dat het recht is, wanneer de mensch leeft als een beest, of met den Christen te gelooven, dat de deugd gelukkig maakt?* —— Maar hoe konde *Lau**, en hoe kunnen zyne ongelukkig dwaalende broeders vernuftiger oordeelen, daar zy geene leerlingen van den Christelyken Godsdienst waren? *Zonder hem weet ook de geleerdſte niets.* —— Men beschouwe maar den grooten hoop der menschen! wie onder hen is zonder beweeggronden van den Godsdienst een vriend van God, een menschenvriend, en zyn eigen waare vriend? zoude men niet uit hunne werken moeten oordeelen, dat zy leefden uit en door zich zelven?

de

* Zie *Trigius Vrydenker Lexicon*, p. 433.

de weinigſten aanbidden God, die hun geſchapen heeft! — Geeven zy niet door hun gedrag omtrent anderen te kennen, dat ze maar voor zich zelven, ter bevorderinge van hun geluk leeven? Zy treeden immers dikwils de onſchuld, de deugd, het recht, de waarheid en den medelydenswaardigſten elendigen met hunne voeten, indien zy daar door maar eenige trappen hooger kunnen klimmen. — De ryke vergeet den armen, en gunt het genot van zynen rykdom maar alleen zich zelven — zynen lusten en begeerlykheden. — De aanzienlyke veracht den geringen, en gelooft, dat alle menſchen maar tot zynen dienst geſchapen zyn. — De machtige zoekt door zyne macht, die eigenlyk maar een ſteunzel van de zwakken, en van de deugd, de onſchuld en de gerechtigheid moest zyn, zich geducht te maaken, en ziet op de geringen als op nietswaardige ſlaaven neer. — De Godsdienst ſlaat hunne ſtrafbaare neigingen tot nadeel van hunnen naasten gade, en ſpreekt hen dus aan: Hoe! gy machtige! gy aanzienlyke! gy ryke! zyt gy misſchien maar tot uw eigen geluk, ter verzadiginge van uwe begeertens, ter voldoeninge van uwe eergierigheid en heerschzugt, ryk, aanzienlyk en machtig? Duizend handen arbeiden voor uwe pracht, gemak, wellust en vermaaken, gy ryke, en gy wilt niets ter welvaart van andere menſchen doen? — gy wilt uw goed verkwisten, en de arme, die zyn zweet in uwen dienst met lust vergiet, moet voor U arbeiden zonder iet meer, dan zyn bedongen loon te ontfangen, zonder eenige verkwikking. — De ootmoedigheid buigt zich voor U, gy aanzienlyke! de gryze hoofden en de jongelingen ontdekken zich, als gy hoogmoedig over ſtraat rydt, en gy wilt alle deeze eere, tot welke dikwils hy, die U eert, meer recht had, als gy zelven, zonder eenige vergelding aanneemen? — gy wilt door uw aanzien geen' geringen man, die verdienſten heeft, maar zonder geboorte en rang is, uit het ſtof verheffen? Ontallyke menſchen, gy machtige, wachten op uwen wenk, de arm van ieder uwer onderdaanen is een ſteunzel van uwe macht; en gy zoud niet zyn, wat gy zyt, indien uwe onderdaanen niet bereid waren, om tot uwe beſchermînge hun bloed en leeven te waagen. Zonder deeze trouwe beſchutters zoud gy, in plaats van te gebieden, moeten gehoorzaamen, en gy verbeelt U, dat het even veel is, hoe gy uwe macht gebruikt? — Gy wilt hem, die zyn leeven ten uwen besten verpand heeft, niet tegen de listigheid, wraak en vervolging van zyne vyanden beſchut-

ſchutten? — gy wilt de onſchuld den toegang tot U weigeren? gy wilt maar machtig zyn, om gevreest te worden? — Dit ſpreekt de oogmerken van den Heere der weereld tegen. — Het ſtryd tegen der menſchen algemeenen welvaart, en tegen uwe eigene gelukzaligheid. — Elk redelyk ſchepzel moet het doeleinde van zyn aanweezen ſteeds in het oog houden; anders kan het onmogelyk gelukkig zyn, en het *menschlyk geſlachte* is als *eene groote familie* aan te zien, waar in, indien ze beſtaan zal, niemand tegen den anderen, en niemand gansch ledig zyn mag. Bovendien is elke dag verloren, waar in niets ter eere Gods, niets tot best des naasten, niets tot ons eigen heil geſchied is. — Zoo ſpreekt de Godsdienst tot de genen, die hunne plichten omtrent anderen vergeeten! En hoe nodig zyn zyne leſſen den mensch, die dikwils niet weet, wat hy zich zelven ſchuldig is! Ziet maar op den doorbrenger! aan welke zedenleer mag hy zich houden! Vermoedelyk aan deeze: *Laat ons eeten en drinken, want morgen ſterven wy!* — Maar hy zal morgen nog *leeven*. Hy zal zelfs nog veele jaaren *leeven*. Hy zal zyn vermogen *overleeven*. Hy zal in zynen ouderdom van ſpaarzame aalmoeſſen moeten *leeven*. — *Was het de plicht van deezen doorbrenger een bedelaar te worden?* Beſchouwt dien wellustigen! naar welke grondwetten mag hy zich wel tot de wellust gerechtigd houden? Buiten twyffel naar deeze: *De mensch moet zyn leeven naar alle mogelykheid genieten, want na den dood is 'er niets voor hem te hoopen.* Maar hy geniet zyn leeven niet recht. Hy verzadigt zich met de begeerlykheden van het vleesch. Hy geniet dus maar de onrype vruchten van den geluksboom, die hem veelligt den dood zullen aandoen. — Hy begaat de grootſte buitenſpoorigheden. Hy ſtormt op zyne gezondheid aan, door de allerſchandelykſte ondeugden. Zyn ligchaam zal eindelyk in den dienst der wellust bezwyken. Een ſnel vergift zal door alle zyne leden dringen. Hy zal met een ſmachtend verlangen trachten te zondigen, maar niet meer, naar zyne gewoonte, kunnen zondigen. Hy zal langzaam, hy zal ſmartelyk ſterven. *Was het veelligt de plicht van deezen wellustigen, zyn eigen moordenaar te worden?* — En hoe gelukkig zoude hy zyn, indien hy na zynen ſchandelyken dood *niets meer te vreezen hadt!* Op belooning mag hy zeker niet *hoopen*, want verſchrikkelyke eeuwige ſtraffen wachten hem. Hy zal dat droevig vonnis moeten hooren: *Gy hebt uw goed genooten, en nu lyd gy ſmarte.* Stelt U een' dief

voor, die den koning, het land, weduwen en weezen beſteelt! waar op mag hy wel by zyne heimelyke dieveryen vertrouwen? Vermoedelyk op zyne listigheid; maar zy zal hem zelven bedriegen. Hy zal eindelyk gerust worden. Hy zal zyne bedriegeryen niet meer zoo voorzichtig verbergen. Ze worden ontdekt en met de koorde geſtraft. *Was het de plicht van deezen bedrieger zich zelven in de handen van den beul over te leveren?* Beſchouwt dien ſpeelder, die by zyne ſpeeltafel de zon ziet op- en ondergaan! Welke hartstocht mag hem wel zoo vast aan het ſpel houden? — geen' andere als winzucht, maar hy zal verliezen. Een kleine winst zal hem tot een veel grooter verlies uitlokken. Hy zal zoo lange *weinig winnen, en veel verliezen*, tot dat hy zyn vermogen verſpeelt heeft. Hy zal zich in ſchulden ſteeken. Zyne ſchuldeiſchers zullen betaaling eiſchen. Hy zal niet kunnen betaalen. Zy zullen hem met de gevangenis dreigen, en hy zal, om de ſchande voor te koomen, zich met een dolk doorbooren. — *Was het misſchien de plicht van deezen ſpeelder, om zyn leeven, met zoo veel ſchande voor de weereld, met zoo veel hartenleed van zyne bloedvrienden, met zoo veel nadeel voor zyne ziele te verkorten?* Zoude hy zoo ongelukkigen pas gewaagt hebben, indien hy de plichten van den mensch omtrent zich zelven gekent had? Eh zoude hy deeze plichten niet geweeten hebben, als hy zich behoorlyk van den Godsdienst had laaten onderwyzen? — Kostlyke Godsdienst. De doorbrenger, de wellustige, de dief, de ſpeelder, leeven alle in de groote weereld, zy verkeeren met beſchaafde en verſtandige vrienden, zy hebben zelfs de wetten van de hoflykheid, van het welleven, en een aangenaame houdinge geleerd: maar wat ontbreekt hen? — De Godsdienst?"

De toegang tot Gods genadetroon geopend door den Godvrugtigen Bidder, of de Praktyk des Gebeds. Door wylen den Eerw. en nu Zaligen Heere J. BROWN, *in zyn Wel-Eerw. Leven Bedienaar des H. Euangeliums te Warmpbray. In't Nederduitsch vertaald door* J. ROSS. *Vernieuwde uitgave. Te Rotterdam by* A. Bothall, D. Vis *en* P. Hollteyn *1767. behalven het Voorwerk 460 bladzyden in octavo.*

DEze Verhandeling over het Gebed heeft ten onderwerpe de woorden van onzen Heiland Joh. XIV. 13 en 14. *Ende zoo wat gy begeeren zult in mynen Name, dat zal*

ik

ik doen: op dat de Vader in den Zone verheerlykt worde. Zoo gy iets begeeren zult in mynen Name, ik zal het doen. Hier uit neemt zyn Eerwaerde aenleiding om den plicht des Gebeds, en 't geen daer toe enige betrekking heeft, uitvoerig te behandelen, zo Leerſtuklyk als Practicael. De Hoofdzaken zyn, het Gebed zelve en 's Menſchen verpligting daar toe; het Voorwerp des Gebeds; de Wyze op welke men behoort te bidden; in wiens Naem men heeft te bidden; de Verhooring des Gebeds; hoe God hier door verheerlykt worde, en wat Christus met het herhalen der Belofte te kennen geve. — De manier van behandelen is regelmatig, doch wat vervelende, voor hun wien 's Mans ſchryfwyze niet eigen is, door de menigvuldige onderſcheidingen, die de ontvouwing van 't onderwerp langdradig maeken, en den Lezer ligtlyk verwarren. 't Stukje is voor 't overige van een ſtichtenden inhoud, en behelst verſcheiden leidingen, wel inzonderheid met opzicht tot het achtgeven op het verhooren der Gebeden, en de vereischte werkzaemheid der menſchen daer omtrent; welke van dienst konnen wezen voor hun, die van oordeel zyn, dat God gemeenlyk de bepaelde verhooring der gebeden den Godvruchtigen zo gevoelig of merkbaer doet ondervinden. Die in deze manier van denken vallen, en ſoortgelyke leidingen, die meermaels in dit geſchrift voorkomen, gewoon zyn, zullen dit gedeelte boven al, en voorts het Werkje over 't geheel, met genoegen doorbladeren.

---

* *De zegepraal van de Euangeliſche Kerken in* Polen *en* Litthauwen. *Te Utrecht by* J. v. Schoonhoven *en* G. v. d. Brink Jansz. 1768. *behalven de Opdragt enz. 79 bladzyden in octavo.*

Dit Stukje behelst ene geregelde aeneenſchakeling van 't voorgevallene in *Polen* en *Litthauwen*, ter zake van de Regten en Vryheden der *Diſidenten*. Men vind hier beknoptlyk by een verzameld, 't geen deswegens van tyd tot tyd in de Nieuwspapieren verſpreid is, tot op de vaſtſtelling der laetſte Vergaderinge; welke, volgens het berigt der laetſte Nieuwspapieren, zo gelukkig is afgeloopen, dat de Diſidenten, geheel naar wensch, in hunne oude Voorregten herſteld zyn.

Hier

Historie der Pausen, door A. BOWER, *voormaals openbaar Hoogleeraar in de Rhetorica, Historiën en Philosophie, op de Universiteyten van Romen, Fermo en Macerata, en in de laatstgemelde Plaats Raad der Inquisitie. Uyt het Engelsch vertaald. Zevende Deel. Uitgegeeven door* J. F. MARTINET, *A. L. M. Pb. Dr. en Bedienaar des H. Euangeliums te Edam. Te Amsterdam, by* S. J. Baalde 1768. *behalven de Opdragt en Registers* 702 *bladzyden in quarto.*

MEt dit Deel word dit zo wel bekende Werk van den Heer *Bower* beslooten; het vangt aen met de regeringe van Paus *Urbanus den Vden*, of het jaer 1362., en loopt af met de verkiezinge van *Clemens den XIIIden* tot die waardigheid, in den jare 1758. Het bevat dus na genoeg een tydperk van vier eeuwen, in 't welke ene reeks van aenmerkelyke gebeurtenissen voorkomt, en wel inzonderheid van zodanigen, waer in de Protestanten, met en zedert de Reformatie, een wezenlyk belang hebben; het welk dit Deel voor de Protestanten, niet minder dan een der voorgaende, der lezinge waerdig maekt. In dit tydbestek ontmoet ons ook onder andere zaken, die onze oplettenheid byzonder tot zich trekken, een verslag van de Pauslyke Bullen, rakende de onlusten tusschen de *Jesuïten* en *Jansenisten*; waer op wy een weinig staen zullen blyven; vertrouwende dat het velen onzer Lezeren niet onaengenaem zal zyn, in een kort begrip by elkander te zien, het geen de Heer *Bower* desaengaende hier en daer voorgedragen heeft.

De orde der Jesuïten, (om dit by deze gelegenheid voor af nog kortlyk aen te tekenen,) onder de regering van Paus *Paulus den IIIden* ingesteld, door *Innigo* of *Ignatius van Lojola*, (die, een krygsman geweest zynde, de krygsbenaming van de *Bende van Jesus* verkoos;) is door dien Paus met ene Bulle bevestigd, op den 27sten September 1540. Vermits die Orde, behalven de gewoone geloften van Armoede, Kuisheid en Gehoorzaemheid, nog ene vierde heeft, te weten die van ene volstrekte, blinde en onbepaelde onderwerping aen den Paus, zo zyn ze gemeenlyk, boven alle de andere Orden, zeer hoog geacht geweest aen 't Roomsche Hof; dat 'er ook in verscheiden opzichten uitstekende diensten van genooten heeft. Het getal der Leden dezer Orde was eerst bepaelt op slechts 60 persoonen; doch ze verkregen eerlang van den Paus ene onbepaelde

paelde vryheid, om zo vele Perſoonen te mogen verkiezen als ze zouden goedvinden. Hier door beliep hun getal, volgens de uitgegeven Lyst, in 't jaer 1675, op 17655 Leden, en ze worden thans op wel 20000 geſchat.

Tuſſchen deze Orde, en de aenhangers van *Janſenius*, gemeenlyk *Janſenisten* genaemd, heerscht een geest van tweeſpalt, ter zake van verſchillen in de Leer, die de Roomſche Kerk, (welke gewoon is zo zeer te roemen op hare Enigheid, onder een onfeilbaren Regter,) in twee Secten verdeelt; die op elkander zo verbitterd zyn, dat men 'er naeuwlyks wedergade van vinde onder de ſtrydige Secten der Proteſtanten. Deze is ontſtaen by gelegenheid der uitgave van een Geſchrift van *Cornelius Janſenius*, dat ten tytel heeft: *Auguſtinus*.

Cornelius Janſenius, Bisſchop van *Yperen*, eigenlyk geheten *Cornelis Jansſe*, in 't jaar 1585 gebooren in het dorp *Acquoi*, naby *Asperen* en *Leerdam* gelegen, ſtaet bekend voor een zeer geleerd Prelaet, van een voorbeeldig leven, en een Vyand van twist. De Leer van *Augustinus*, die zich zelven niet altoos gelyk en bezwaerlyk te verſtaen is, werd reeds in die dagen zeer verſchillend verklaerd: dit bewoog *Janſenius* deszelfs Schriften te lezen en te herlezen, tot dat hy zich in ſtaet oordeelde, om het gevoelen van *Augustinus*, over de diestyds betwiste pointen, te konnen ontvouwen. By die gelegenheid ſtelde hy een geſchrift op, waer in hy zich voorſtelde, niet zo zeer zyne eigene gevoelens over die ſtukken op te geven, als wel te toonen, hoe zè door *Augustinus*, dien de Kerk als haer Orakel eerde, verſtaen en uitgelegd waren. Dit Boek, dat hy uit dien hoofde *Augustinus* betytelde, werd eerst na zynen dood, die 6 Mai 1638. voorviel, uitgegeven. — Volgens dit Geſchrift was *Augustinus* van gevoelen: „ dat 'er ſedert den Val geene Overblyffels van Zuiverheid of Goedheid in de Menschlyke Natuur zyn; dat de Invloed der Genade onweerſtaanbaar is, dat in het werk der Bekeeringe en Heiligmakinge alles aan de Genade moet worden toegeſchreven en niets aan de Menschlyke Natuure enz. —— Deze Stellingen liepen rechtſtreeks aen tegen de Leer der Jeſuïten, die beweerden: „ dat de Menschlyke Natuur op verna niet beroofd is van al haar vermogen om goed te doen; dat een Mensch, voor dat hy Genade ontvangt, bekwaam is tot het Geloof en Heilige begeertens, dat de Werking der Genade geen geweld doet op de Menschlyke Natuur, en derhalven dat de Mensch, vry gebooren, dezelve weder-

derſtaan kan". — Hier uit ontſtond wel dra een hevige penneſtryd, en de Jeſuïten wisten het eerlang zo ver te brengen, dat dit Boek, in 't jaer 1641, door de Inquiſitie verboden, en in 't volgende jaer door den Paus *Urbanus den VIIIſten* veroordeeld wierd, als vol dwalingen en ſtrydig met de Leere der Kerke.

Onder deszelfs Opvolger *Innocentius den Xden* bewerkten ze ene bepaelder veroordeeling; alzo die Paus 31 May 1653 ene Bulle deed uitgaen, in welke hy de vyf volgende Stellingen, door de Jeſuïten uit dat Boek getrokken, veroordeelde. (1.) „Daar zyn Godlyke bevelen, waar toe goedwillige menſchen, ongeangezien hunne begeerte om dezelve in acht te nemen, volſtrekt onbekwaam zyn ter gehoorzaaminge; ook heeft God hun die Mate der Genade, die volſtrekt nodig is om hen tot zulk ene gehoorzaamheid in ſtaat te ſtellen, niet geſchonken. (2.) Niemant kan in dezen bedorven ſtaat der Natuure, den invloed der Goddelyke Genade wederſtaan. (3.) Om de daden der Menſchen verdienſtlyk of onverdienſtlyk te maken, is het niet noodig, dat ze vry zyn van noodzaaklykheid, maar alleen dat ze vry zyn van dwang. (4.) De *halve Pelagianen* ſtonden toe, dat de voorkomende genade tot ieder daad noodig is, maar hunne Ketzery beſtond hier in, dat ze den wille des Menſchen een vermogen toeſchreven, om die Genade te kunnen wederſtaan, of hare werking op te volgen. (5.) Een iegelyk, die zegt, dat Christus voor het ganſche Menſchlyke Geſlacht geſtorven zy, of zyn bloed uitgeſtort heeft, die is een halve *Pelagiaen*". De aenhangers van *Janſenius* verydelden de kracht dezer Bulle, door ene fyne onderſcheiding, welke *Antony Arnaud* uitvond. Zy onderſcheiden de *Leer* van het *Geleerde*: de vyf Stellingen, zeiden ze, zyn billyk veroordeeld, maer ze zyn in 't Boek van *Janſenius* niet te vinden, in dien zin, in welken ze door den Paus veroordeeld zyn: en dus behielden ze voor zich de vryheid om die Stellingen voor te ſtaen, in den zin van *Janſenius*.

Hier uit ontſtond een verſchil, of 's Pauſen onfeilbaerheid zich uitbreidde tot het *Geleerde*, of alleen tot de *Leerſtellingen*? En toen de volgende Paus, *Alexander de VIIde*, in 't jaer 1657, niet alleen de opgemelde Bulle bevestigde, maer ook tevens by ene nieuwe verklaerde, *dat die Stellingen in dat Boek te vinden, en veroordeeld waren, in den klaren zin, in den zin van den Autheur bedoelt*; beweerden de Janſenisten, dat de Paus in zaken van 't *Geleerde* feilbaer was, en zy gevolglyk niet verplicht waren dit te gelooven.

Zom-

Zommigen evenwel booden aen de vyf Stellingen te veroordeelen, waer ze ook gevonden werden, en een diep ſtilzwygen over 't Geleerde te houden. De Jeſuïten hielden intuſſchen ſtaende, dat, indien de zaken des Geloofs met het Geleerde verknocht, of daer van afhanglyk waren, 's Pauſen onfeilbaerheid zich tot beiden uitſtrekte. Ze hadden diestyds zo veel invloed op het Hof van Frankryk, dat alle de Onderdanen genoodzaekt wierden een Formulier aen te nemen, eenſtemmig met de laetstgemelde Bulle; by mangel hier van werden zy van hun beſtaen beroofd, in de gevangenis geworpen, of ten Lande uitgejaegd. —— De ruſt der Kerke werd enigermate herſteld door *Clemens den IXden*, die, naer de vertoogen der Janſenisten luisterende, zich in 't jaer 1669. te vrede hield met hunne betuiginge, dat zy 't Formulier, rakende de vyf Stellingen, *oprecht* aennamen, in plaets van *zuiver* en *eenvoudig*, gelyk zyn Voorzaet geëischt had. Hier op maekten ze geen zwarigheid, om de vyf Stellingen te veroordeelen en het Formulier te ondertekenen; dewyl ze de vryheid behielden om te gelooven, dat ze het gevoelen van *Janſenius* niet behelsden, noch uit zyne Boeken getrokken konden zyn.

Deze Vrede, de Vrede van *Clemens den IXden* genaemd, werd onder het Pauſchap van *Clemens den XIden* geſtoord, door het voorſtellen ener vrage, gemeenlyk *het gewetensgeval* genoemd. De vraeg was;„ of men vergiſſenis van Zonden geven kon, aen iemand, die het opgemelde Formulier zuiver en eenvoudig ontving, en nochthans in zyn hart geloofde, dat de Paus en de Kerk in Zaken van 't Geloof konden feilen? dan of de vyf Stellingen in 't Boek van *Janſenius* niet gevonden worden in dien zin, als ze door den Paus veroordeeld waren" ? De veertig Doctoren van de *Sorbonne* beantwoordden dit voorſtel bevestigender wyze: het welk de Jeſuïten zeer euvel opnamen, vermids de onfeilbaarheid van den Paus hier door geloochend wierd. Ze bewoogen daer op den Paus, tot het voortbrengen ener Bulle, gedagtekend 20 October 1705, in welke geboden werd, 's Pauſen onfeilbaerheid, zo wel in de *Zaken des Geloofs*, als in de Zake van 't *Geleerde* of de *Gevoelens*, te gelooven. Een eerbiedig ſtilzwygen omtrent het eerſte voldeed derhalven niet meer; ene ſtellige toeſtemming werd als volſtrekt noodzaeklyk geëischt. Men ontving deze Bulle in Vrankryk om vredes wille, doch *behoudens de Regten der Biſchoppen, de Vryheden der Gallicenſche Kerke, en de Voorregten van de Kroon.*

Dus

Dus was de rust weder enigermate herſteld, doch dezelve was van geen duur, nadien de Jeſuïten intuſſchen voorgaven Janſenistery ontdekt te hebben in een geſchrift van *Pasquier Quesnel*, een Prieſter van 't Oratorie; dat nieuwe onlusten baerde. Dit geſchrift, ten tytel voerende *Zedekundige Aenmerkingen over het Nieuwe Testament*, was reeds in 't jaer 1671. in 't licht gegeven, vervolgens door den Autheur vermeerderd, met ene algemene toejuiching ontvangen, en door den Paus zelven geprezen. Omtrent dezen tyd echter begonden de Jeſuïten 'er tegen uit te varen, als tegen een zeer ſchadelyk Boek. Ze trokken 'er ettelyke Stellingen uit, en haelden den Koning van Frankryk over, om ene Bulle van Romen te ontbieden, ter veroordeelinge dier Stellingen, en van 't Boek zelve. De Paus, hier aen gereedlyk voldoende, gaf den 8. September 1713. de beruchte Bulle *Unigenitus* in 't licht, waer door 101 Stellingen uit dat Boek, gelyk ook het Boek zelve, veroordeeld werden. Deze Bulle ontmoette merkelyken tegenſtand, inzonderheid van de zyde van den Kardinael *de Noailles*, Aertsbiſſchop van Parys; doch ze verkreeg eerlang, op uitdrukkelyk bevel des Konings, de kracht van ene Wet, en verſcheiden perſoonen, die zich van den Paus op een algemeen Concilie beriepen, werden ſtrenglyk gehandeld; ook zond de Paus den 8. September 1718. een Herderlyken Brief af, waer in hy betuigde zich af te ſcheiden van alle die genen, welken zyne opgemelde Bulle niet ontvingen. De volgende Paus *Innocentius de XIIIde* werd in 't jaer 1721. nogmaels aengezocht, om die Bulle te herroepen of ten minſte te verzachten; doch het geſchrift ten dien einde opgeſteld werd door de Inquiſitie den 29. Maert 1722. volſtrekt veroordeeld, en deszelfs lezing of bewaring op ſtraffe van *Excommunicatie* verbooden. Eindelyk is deze Bulle ook in 't jaer 1727. door *Benedictus den XIIIden* bekrachtigd; doch niet zeer ten genoegen der Jeſuïten; alzo die Paus de Leerſtellingen der *Dominikanen* begunſtigde, welke, ten aenzien der *Genade* en de *Predestinatie*, zeer weinig van die der *Janſenisten* verſchillen: het welk de Jeſuïten, niet zonder grond, heeft doen zeggen, dat hy de Leer van *Janſenius* bevestigd hadt, in ſtede van ze te veroordeelen. —— Van dien tyd af heeft deze Bulle voorts beſtendig ſtand gehouden, en is zeer algemeen aengenomen; echter bevinden 'er zich, zo hier en daer, inzonderheid in Frankryk en de Nederlanden, nog al vele Kerklyken en Leken, die de Leer van *Janſenius* aankleven, en deze Bulle weigeren te ondertekenen. Spe-

Specimen Academicum, exhibens observationes nonnullas Apologeticas pro Jurisconsultis Romanis, ad locum Ciceronis in Oratione pro Murena, Cap. XI. — XIII. princ. quas Eruditorum examini submittit JOANNES LUZAC, JOAN. FIL. *Lugd. Bat. apud* Joannem Luzac 1768. *absque Proleg.* 117 *pp. in quarto cb. m.*

Of

Aenmerkingen, ter verdeediginge van de Roomſche Regtsgeleerden, tegen de beſchuldiging van Cicero in zyne Redenvoeringe voor Murena, in 't XIde, XIIde en 't begin van 't XIIIde Hoofdſtuk, door J. LUZAC, J. Z.

HEt onderwerp dezer Academiſche Proeve, welke met ene uitgebreide kundigheid en ſnedig oordeel uitgevoerd is, raekt dezulken; die, uit de bovengemelde plaets ener Redenvoeringe van *Cicero*, het Roomſche Regt verachten, als zynde vol van onnutte vindingen, (*Fictiones*,) en ydele voorſchriften van woorden, (*Formulæ*); en deswegens reeds veroordeeld door hen, die in deszelfs krachtigſten bloei leefden. — De Opſteller dezer Proeve; dezulken tegengaende, merkt in zyne voorbereidzelen aen, dat het zeer onvoorzichtig is het zeggen van een Dichter of Redenaer, (die 'er zomtyds belang in heeft, om juist niet naer waerheid te ſpreken,) voor een afdoenend bewys op te nemen, en verdeelt voorts dit zyn geſchrift in zes Hoofdſtukken.

Het eerſte Hoofdſtuk dient om te doen opmerken, dat het ons, ſchoon men *Cicero* zyn verdienden lof niet weigere, vryſtaet dien Redenaer tegen te ſpreken, en deszelfs misſlagen aen te wyzen. Het daer aen volgende behelst ene regts- en oordeelkundige verklaringe dier plaetze van *Cicero*, welke zommigen tot verſmading van 't Roomſche Regt gebruiken: vermits die Redenaer de geregtlyke vindingen en voorſchriften van dat Regt aldaer in een belachelyk licht voorſtelt; en zegt, *dat deze wetenſchap ten zynen tyde, door de byvoegzelen der Regtsgeleerden, bedurven, ja ene ſchrale wetenſchap vol van gekheden en bedrog geworden is, als beſtaende eniglyk in verdichte zaken.* Op dit voorgeſtelde komt onze Autheur in 't derde Hoofdſtuk bepaaldlyk ter zake, en onderzoekt, of het gezegde van *Cicero* in dezen wel van enig gezag of bewyzende kracht is: waer op wy wat byzonderer zullen ſtilſtaen.

Vooraf komt hier het character van *Cicero* in aenmerking, die onder anderen bekend ſtaet voor een Man met ene hooggaende eigenliefde bezield, en zeer geneigd om zyne party, zelfs vóór de Regtbank, op ene ſpottende manier te behandelen. Uit dien hoofde was hy *Serv. Sulpicius*, die hem in de Regtskunde verre overtrof, ook niet gunſtig, en 't is dus niet vreemd, dat hy hem listig tot een voorwerp zyner ſpotternye neme, in de verdeediginge van *Murena*; om de groote verdienſte van *Sulpicius*, den mededinger van *Murena* naer het Burgermeesterſchap, te verkleinen. Hier aen heeft men 't waerſchynlyk toe te ſchryven; dat hy de Regtsgeleerdheid meermaels in zyne Schriften zo verachtlyk behandelt; en in dat daglicht heeft men dit zyn gezegde, ten nadeele van de Regtsgeleerdheid, in zyne Redenvoering voor *Murena*, ook te beſchouwen.

Murena werd beſchuldigd van het Burgermeesterſchap bekuipt te hebben; dus viel 'er ſlechts te onderzoeken, of hy het volk door geſchenken omgekocht had; maer de beſchuldigers ſtelden hunne beſchuldiging indiervoege voor, dat ze als drieledig te beſchouwen ware; gaende over zyne voorige levenswyze, zyn fatſoen en zyne onbehoorlyke kuiperyen. Zyne partyen *Sulpicius* en *Cato* waren eerſte lieden, op hunne geboorte of deugd viel niets te zeggen; daer bleef gevolglyk, ter aenpryzinge van *Murena*, voor den Redenaer niets anders overig, dan dat hy ene tegenoverſtelling van de waerdigheid en verdienſten dezer mededingers maekte. Zich hier op toeleggende viel het hem niet moeilyk de Regtsgeleerdheid, door dezelve met de Krygskunde te vergelyken, voor het Roomſche Volk in een belachelyk licht te ſtellen, gelyk die doorſlepen Redenaer in dit geval met een gunſtig gevolg deed. En ſchoon hy *Sulpicius* onſchuldig hielde aen 't geen hy den Regtsgeleerden in 't gemeen ten laste lei, zo vond hy echter goed zich van deze gelegenheid te bedienen, om hem hier en daer perſooneel wat door te ſtryken; terwyl ook *Cato*, over zyne Stoïſche Wysbegeerte niet vry liep. *Cicero* zocht in dezen tevens, naer zyne gewoonte, de omſtanders door geestige trekken te vermaken, en de Regters van het emſtige tot het vrolyke over te brengen, ja, indien 't mogelyk ware, aen 't lachen te helpen; een kunstje, dat hy van den Redenaer *Craſſus* had overgenomen. —— Uit deze beſchouwing kan men ligt opmaken, dat het gezegde van *Cicero*, tegen de Regtsgeleerden en Regtsgeleerdheid, in deze Redenvoering, van geen het minſte belang kan zyn,

ter

ter wezenlyke verachtinge dezer Wetenſchap. Het komt noch voort van iemand, die het voor ene redenkundige fraaiigheid houd enige onwaerheid tusſchen het ware te voegen, of zelfs geheel iets te verzinnen; ja die, al was 't om ſchuldigen te helpen, geen zwarigheid maekte, om ene zaek van beide de kanten te verdeedigen. En hy is in dit geval te minder geloofbaer, nadien hy de Regtsgeleerdheid alhier op zodanig ene wyze is aengevallen, alleen om, zo uit eigen gloriezucht, als ten behoeve van *Murena*, de verdienſten van zynen en deszelfs mededinger *Sulpicius* te verkleinen.

De Heer *Luzac* dit alles nader ontvouwd en aengedrongen hebbende, toont verder dat men de Schriften van *Cicero* alleszins met omzichtigheid heeft te lezen; en gaet daer op over om bepaelder te doen zien, dat men niet kan begrypen, dat *Cicero* het bovengemelde ernſtig gemeend zou hebben, waer uit de krachtloosheid van de verſmading der Roomſche Regtsgeleerdheid op dien grondſlag blykt. Ten bewyze hier van dient boven al, dat *Cicero*, op andere plaetzen, zeer voordeelig van de Regtsgeleerdheid ſpreekt: zelfs zegt hy dat de Regtsgeleerden, (in ſtede van hen te beſchuldigen, dat zy, 't geen voor hunnen tyd reeds wyslyk was vaſtgeſteld, door hunne byvoegzels bedorven hadden,) zeer verſtandig zommige bepalingen, boven de Wet der XII Tafelen, in het koopen en verkoopen van vaste goederen hadden ingevoerd. Ook ſpreekt hy by ene andere gelegenheid met zeer veel lof van *Sulpicius*, (tegen wien, en om wiens wil, hy zich in deze Redenvoering zo ſmadelyk tegen de Regtsgeleerdheid uitlaet,) mitsgaders van deszelfs Leermeeſter C. *Aquillius*. Hy pryst *Sulpicius* den als den grootſten Regtsgeleerden, die niet alleen het ſtricte regt, maar ook de billykheid alleszins in acht nam, zoekende het regt, zo veel mogelyk ware, te verzachten; en meer vermaek ſcheppende in 't byleggen van twisten, dan in 't opſtellen van een regtsgeding. Van *Aquillius* getuigt hy ook, dat dezelve nooit het Burgerlyke regt van de Billykheid geſcheiden heeft. Hier uit blykt genoegzaem dat *Sulpicius*, volgens het getuigenis van *Cicero* zelven, nooit ſchuldig geacht kan worden aen die gebreken, welken hem en allen Regtsgeleerden in deze Redenvoering te last gelegd zyn. —— 't Is daer en boven uit de Geſchiedenisſen blykbaer, dat, ſchoon 'er al onder de Roomſche Regtsgeleerden ondeugende menſchen geweest zyn, die deze wetenſchap misbruikt hebben, 'er ook onder gevonden wer-

den, die den hoogſten lof verdienden: en dat 'er geen wetenſchap geweest is, die het Roomſche Gemeenebest, van deszelfs opkomst tot aen den ondergang, meer nuts toegebragt heeft, dan de Regtsgeleerdheid. —— Hier by komt nog, dat *Cicero* op verſcheiden plaetzen, 't geen hy hier zo beſpotlyk behandelt, als ten hoogſte nuttig aenpryst; en de *Formulæ* of Voorſchriften wel byzonder zeer goedkeurt, om alle dwalingen in de regtsplegingen te vermyden. Als mede dat hy zich in later tyd over dit zyn uitvaren tegen de Regtsgeleerdheid geſchaemd heeft, betuigende dit alleen gezegd te hebben om de omſtanders te behagen; en eindelyk dat hem deze Redenvoering naderhand, toen hy in ballingſchap was, nog meer geſpeten heeft, voor al, om dat hy zyne beste Vrienden daer in beledigd had. —— Onze Autheur beſluit hier uit, dat de beſchuldiging der Roomſche Regtsgeleerden, en de verachting van 't Roomſche Regt, gegrond op deze plaets uit de Redenvoering van *Cicero*, van geen het minſte gewicht is, en als onregtmatig verworpen behoort te worden: waerom hy enige daer toe betrekkelyke ſtellingen op zich neemt te verdeedigen.

Verder toont hy, in 't vierde Hoofdſtuk, wat eigenlyk de Regtsvindingen, (*Fictiones Juris*), en de Geregtlyke Voorſchriften, (*Formulæ*,) zyn, met ontvouwing van derzelver verſcheidenheid, hoedanigheden, vereischtens en nuttigheid. Hier op gaet hy in 't vyfde en zesde Hoofdſtuk derzelver oorſprong na; dien hy grootlyks ontdekt in den Godsdienst der Romeinen, welke met vele uiterlykheden verricht werd; dat aenleiding ſchynt gegeven te hebben, om die byvoegzelen ook in 't Burgerlyke Regt over te brengen; te meer daer dezelfde perſoonen zo over de geestlyke als burgerlyke zaken te zeggen hadden. Daer benevens komt hier als een tweeden oorſprong voor, het voorname oogmerk der Romeinen om het Regt van 't Roomſche Burgerſchap hoog te doen achten. Dit Regt gaf den bezitteren zeer groote voordeelen; wel byzonder verkregen ze daer door de macht, om zekere zaken, volgens het Roomſche Regt, te koopen en te verkoopen; dat met byzondere uiterlykheden vergezeld ging, waar uit verſcheiden Geregtlyke Voorſchriften, en in 't vervolg van tyd, by de verandering van 't Gemeenebest, de Regtsvindingen voortgeſprooten zyn. —— De Heer *Luzac*, met regt oordeelende, dat een volledige behandeling hier van noodzakelyk een nader onderzoek der verwiſſelingen van dat Ge-

me-

menebest zou vereiſchen; en dat deze tyne Proeve daer toe reeds te zeer uitgedyd is, beſluit dit onderwerp tot een volgenden tyd uit te ſtellen. Men heeft dus, gelyk hy ten ſlot aendaid, met opzicht tot dit onderwerp, nog van hem te wachten, ene ontvouwing der trapswyze veranderinge van 't Roomſche Gemeenebest, en van den invloed, die zulks op het Burgerlyke Regt gehad heeft; als mede van de wyze hoe men hier in is te werk gegaen; waer op hy eindelyk, na over het gebruik der regelen van regten, derzelver uitzonderingen, en de oorzaken en het nut der Voorſchriften gehandeld te hebben, zal onderzoeken, in hoe verre deze hoedanigheden van 't Roomſche Regt deszelfs gebruik in onze dagen verzwakken en verhinderen.

De Liefhebbers dezer Oefeninge zullen, dit gedeelte met graegte doorbladerd hebbende, het overige ongetwyfeld met verlangen te gemoet zien, en wenſchen dat hy zyn voornemen daedlyk ter uitvoeringe moge brengen.

Verhandeling over de Handvesten en Voorregtsbrieven der Stad Dordrecht, midsgaders Proeve van Geſchied-en Oudheidkundige Aanmerkingen over de Oudſte derzelven, om te ſtrekken tot een Voorloper eener algemeene Uitgave der Handvesten en andere Graafiyke Chartres, tot de gemelde Stad betrekking hebbende, volgens eene bygevoegde Lyst der daar toe voorhanden zynde Stukken. Door Mr. PIETER HENDRIK VAN DE WALL, *Schepen en in den Oud-Raad der Stad Dordrecht. Dordrecht, by* d'Erve J. van Braam *en* P. van Braam 1768. 270 *bladz. in gr. octavo.*

DE gewoonte om de Privilegien der Hollandſche Steden met den druk gemeen te maaken, vindt zo veel goedkeuring by de ſchranderſte en eerlykſte Liefhebbers van 's Lands Voorregten en Vryheden, dat men reden heeft om te verwagten, dat zy meer en meer zal doordringen in 'ons Vaderland. Haarlem, Leiden, Amſterdam, om van geene andere Steden te gewaagen, zyn hier in loffelyk voorgegaan. En de Heer VAN DE WALL doet ons, eindelyk, hoopen op eene volkomener en netter Uitgaave dan men tot hier toe gehad heeft, der Graafiyke Privilegien van de eerſtſtemmende ſtad in 's Lands hooge Vergaderinge, het aloude Dordrecht. Die Heer, welke, voorheen, Secretaris van Burgemeesteren dier ſtad geweest zynde, ſedert, tot Schepen verkooren, en in den Oud-Raad geſteld is, heeft toegang

tot de Handvestboeken en andere Registers van Dordrecht, en is dus volkomen in ſtaat, om veele oude en laatere ſtukken gemeen te maaken, die, tot hier toe, in de verſcheiden Uitgaaven der Dordrechtſche Privilegien van *Van der Eyck*, *Balen*, *Mieris* en anderen, ontbroken hebben. En hy heeft zig hier van niet laaten afſchrikken, door de ongegronde vrees, dat het uitgeeven van der Steden Privilegien den Burgeren aanleiding geeven mogt, om te enge paalen te ſtellen aan het gezag der Regeerderen, en, om zig van hunne Voorregten meer te verbeelden, dan zy behooren. Braave en kundige Magiſtraaten ook, daar 't Vaderland, God lof, nog rykelyk van voorzien is, laaten de Burgers gaarne kennis neemen van den waaren inhoud van alle hunne Privilegien, verzekerd, dat zulks alzo zeer ſtrekken zal, tot uitrooijing van veele ongegronde en valſche begrippen, omtrent de waare geſchapenheid dier Privilegien, als tot bevestiging der Burgerlyke Vryheden en Voorregten, waar op zy niet gezind zyn eenige de minſte inbreuk te doen. De Heer VAN DE WALL wil zulken Magiſtraaten in de hand werken, door het uitgeeven der Privilegien van Dordrecht. Hy zal meer doen. Hy zal de duistere punten dier Privilegien, door gepaste Aantekeningen, ophelderen: een Werk, dat tot nog toe, in geene Uitgaaven van Stedelyke Privilegien, naar behooren, ondernomen, en, gelyk by, (*bl.* 15.) aanmerkt, door den Hiſtorieſchryver der ſtad Amſterdam, alleenlyk omtrent enkele Privilegien dier ſtad, met eenige uitvoerigheid, gedaan is. Wy belooven ons derhalve, met reden, veel nuts van zulk eene Uitgaave; en de Proeve, die 'er, in deezen *Voorlooper*, van gegeven wordt, beantwoordt onze verwagting.

De Heer VAN DE WALL toont, in de *Verhandeling over de Handvesten van Dordrecht*, het eerſte, dat in dit Werkje voorkomt, de nuttigheid en het gewigt der ſtedelyke Charters en Privilegien, en onderrigt den Leezer van zyn oogmerk, en van de gedrukte en ongedrukte Verzamelingen, waar uit hy de Dordrechtſche Handvesten getrokken heeft. Hy bewyst, ten beſluite, met egte Stukken en Uittrekſels uit de Registers der ſtad, welk eene ongemeene zorg men aldaar, van ouds gedraagen heeft voor de bewaaringe en handhaavinge van der ſtede Privilegien. Hy brengt daar toe, onder andeten, by een *Overdracht* of Keur van *Schout*, *Borgermeesters*, *Scepenen*, *Raide*, *Oud-Raidt*, *Aebt*, *Viere*, *Dekenen*, *ende die alinge Gemeente der ſtede van Dordrecht, mit allen morgenſpraken aengebrecht*, behelzende *dat nyemant, wie*

wie by zy, man noch wyff, jonck noch oudt, en vervolge noch in doe vervolgben, in 't beymelyc noch in 't openbaer, in genen boven noch plaetſen, noch van genen heren noch vrouwen, geeſtelyc noch waerlyc, hoe die genoemt mogen weſen, contrarie onſer voirſch. Stede ende gemeene lande Privilegien, oudt noch nyeu, noch contrarie van dien niet en doen noch doen doen, noch in ſeggben, in woorden noch in werken, noch in raidt noch in daet, noch in gheheerbande manieren, hoe die ſoude mogen geſchieden, daer by die voorſz. Privilegien in 't generael ofte particulier oft in eenigen articulen of pointen daer inne begrepen, in 't kleyn of in 't groot, gequets gecaſſeert, ofte te niete gedaen mochte worden, oft tot last, affterdeel of verſmadeniſſe van dien ingetreden, of verſumeniſſe gevallen mocht. Ende ſoe wie contrarie van deſen onſen Overdrucht ende koer tot eenigen tyden dede, die zoude en willen wy dat verbeurt ſal hebben zyn lyff, zonder des nyemant te verdragen.

Op deeze Verhandeling, volgt eene *Lyst* van meer dan vier honderd gedrukte, en tot nog toe ongedrukte Dordrechtſche Handvesten, welke de Heer VAN DE WALL denkt uit te geeven, en te verklaaren. De oudſte is de bekende Giftbrief van Keizer Henrik den IV. van den jaare 1064, waar by, onder anderen, eenige goederen, in Dordrecht gelegen, benevens de Kapelle aldaar, aan de Utrechtſche Kerke te rug gegeven worden. De jongſte is een Brief van *Atterminatie* of uitſtel van betaalinge, ten behoeve van de ſtad Dordrecht, door de Staaten van Holland verleend, op den vierden Maart des jaars 1581, weinige maanden voor de afzweeringe van Koning *Filips*, tot op welken tyd, de Heer Uitgeever ſchynt te oordeelen, dat het Graaflyk Gezag van dien Vorst, hier te Lande, nog meer of min, erkend werdt, en dat hy, gevolgelyk, zyne Uitgaave der Graaflyke Handvesten, tot op dien tyd, brengen moest.

Agter de Lyst, van welke wy ſpreeken, volgt, tot eene *Proeve* der ondernomene Uitgaave, een tiental van de oudſte Dordrechtſche Brieven, van welken de Latynſchen van oude of hedendaagſche Vertaalingen verzeld zyn; en die allen, in meer of min uitvoerige Aantekeningen, opgehelderd worden.

In de Aantekeningen op den Giftbrief van den jaare 1064, wordt de betekenis van den naam der ſtad *Dordrecht*, en van dien der riviere de *Merwe*, geleerdelyk, nageſpoord. Over eenen brief van Henrik den I Hertoge van Brabant, wordt, tegen 't gevoelen van den Heere *Frans van Mieris*, uitvoeriglyk, getoond, dat Dordrecht niet meer dan andere

Hollandſche Steden onderhoorig geweest is aan 't Keizerryk. De Heer VAN DE WALL maakt, wyders, verſcheiden keurlyke Aanmerkingen, tot opheldering der oudſte uitvoerige Handvest van *Koning Willem* van den jaare 1252, de Regeering en Regtsoefening van Dordrecht betreffende. By verſcheiden andere gelegenheden, wyst hy aan, dat men overvloedige blyken heeft van Dordrechts alouden Koophandel op Duitschland, op Brabant en op de Oostzee. Ook verklaart hy het woord *Schroodambagt*, dat, in de Dordrechtſche Handvesten, dikwils, en in die van enkele andere Steden, ook nu en dan, voorkomt, omſtandiglyk aanwyzende, dat de Graaven, oudtyds, *Windazen* [Windasſen], ſedert, vermoedelyk naar 't Latynſche woord *Geranium*, *Kraanen* genaamd, plagten op te regten in de Koopſteden; en dat zy 't regt, om zwaare Koopmanſchappen, gelyk voedervaten Wyns, hardſteenen, balken enz. door middel deezer Kraanen, te laaden en te losſen, plagten te verhuuren, of weg te ſchenken. En dit Regt werd *Schroodambagt* genaamd, om dat *Schrooden*, in *onze oude Nederduitſche taal*, zegt de Heer VAN DE WALL, *verwerken*, *vervoeren*, of iets diergelyks betekende, en de *Wynwerkers*, byzonderlyk te Dordrecht, *Wynſcroeders* of *Wynſchrooders* genaamd werden. Men kan 'er byvoegen, dat *Schroten*, nog tegenwoordig, in 't Hoogduitsch, *inſlaan* of *in eene kelder inlaaten* of *inwerken* zeggen wil; en dat men, in dezelfde taale, *Schrot-leiter* zegt, om eene *ſleede* of *ladder*, *waar langs men zwaare wynvaten uit* of *in de kelder arbeidt*, te betekenen. En veelligt is het Duitſche woord *Schroten*, dat, hier te Lande, naauwlyks ergens dan te Dordrecht in gebruik geweest is (*), eerder in die ſtad dan elders overgenomen, om dat aldaar, in de twaalfde en dertiende Eeuwe, reeds veele Duitſche Koopluiden verkeerden.

De korte ſchets, die wy van den Voorlooper des Heeren VAN DE WALL gegeven hebben, zal, vertrouwen we, medewerken, om onze Landsluiden, de uitvoering van zyn Ontwerp, met verlangen, te doen afwagten.

(*) Men vindt het, in de veertiende Eeuwe, te Schiedam, en te Zierikzee, in gebruik. (Zie MIERIS *Charterb.* II *Deel. bl.* 205, 248. III *Deel, bl* 571.) Veelligt, is het derwaards van Dordrecht overgebragt.

B. S. ALBINI *Academicarum Annotationum Liber octavus. De Tabulis Scriptisque suis opportunitate. Epistola nupera* PETRI CAMPER, *viri Clarissimi.*

Akademiſche Aanteekeningen van B. S. ALBINUS, *agtſte Boek. Van zyne Plaaten en Schriften, by gelegenheid van eenen Brief onlangs uitgegeeven, door den zeer Vermaarden* PETRUS CAMPER, *Te Leiden, by* J. en H. Verbeek, 1768, *groot Quarto* 88 *bladzyden.*

ONze Lezers kunnen eenig berigt vinden aangaande den Brief van den Heer CAMPER, in een der voorgaande Stukjes van onze *Letteroefeningen* (*). Tegen het gene in deezen Brief gezegd wordt van de Plaaten en Schriften van den wydberoemden ALBINUS, verantwoordt dees zich in dit Boek zyner Aanteekeningen, welk wy voor ons hebben; en gaat den Brief van CAMPER van ſtuk tot ſtuk na, om den blaam, welken CAMPER aan zyne Werken gegeeven hadt, van dezelven af te weeren, en te toonen dat 'er niet naar waarheid van geſproken is. Wyl de Heer ALBINUS deeze verantwoording in veele leden onderſcheidt, en over elk derzelven zyn byzondere aanmerkingen maakt, zullen wy hem hier in niet overal konnen volgen; het zal genoeg zyn eenige der voornaamſten op te geeven.

In het begin geeft de Hoogleeraar ALBINUS te kennen, dat hy in de Voorrede van zyn Werk *De Sceleto humano*, reeds gezegd hadt, dat zyne Plaaten niet, gelyk de Schilders gewoon zyn, uit één oogpunt nabyſtaande, maar naar de maniere der bouwkunſtenaars gemaakt waren; op een afſtand van veertig voeten, welke naby overeenkoomt met een oneindigen afſtand, dat is de wyze van meeting der bouwkundigen. Dat hy van de teekenaars derhalve niet heeft afgehangen.

Het gene CAMPER van de Bywerken, op de Plaaten van ALBINUS, gezegd hadt, wordt door den laatstgemelden, zo ten opzichte van de Bywerken zelven, als ten opzichte van den Plaatſnyder WANDELAAR verdedigd; en getoond datze het Werk geenzins benadeelen, maar de voornaame beelden te klaarder doen afſteeken. CAMPER hadt gezegt dat de Plaaten van ALBINUS niet op de wyze der bouwkundigen gemeeten waren; ALBINUS hadt geſchreeven dat het immers ge-

(*) *N. Vaderl. Letteroefen.* 1 *Deel*, bladz. 243.

gedaan was. CAMPER zegt, zich te verwonderen hier van geene melding gemaakt te vinden, dan na dat hy gemeld hadt zo gedaan te hebben. ALBINUS zegt, dat hy het niet nodig geoordeeld hadt hier van te ſpreeken, voor dat het hem betwist wierdt; om dat het van kundigen uit zyne Plaaten kon gezien worden; en van veel andere omſtandigheden, waar van hy hadt konnen ſpreeken, ook geen gewag gemaakt heeft. CAMPER hadt gezegd wel te gelooven dat de kleine beenderen van een menſchelyke vrugt wel gemeeten zyn, maar niet op de wyze der bouwkonſtenaars. ALBINUS verzekert het tegendeel, en dat niemant het beter kan weeten dan hy zelf; en voegt 'er by, zo 'er eenig gebrek in de meeting zy, zo gering dat het van geen belang is, daar uit niet blykt, dat hy de wyze der bouwkundigen niet gevolgd hebbe, en bewyst dit met aanhalingen van gelyke natuur uit DURERUS. Een dergelyk antwoord wordt ook gegeeven op het gene CAMPER aangaande de afbeeldingen der gehoorbeendertjes gezegd hadt; met byvoeging dat CAMPER de wyze, hoe hier mede te werk gegaan is, niet heeft begreepen.

Het gene CAMPER van de gezicht-gaten, van de breedte tuſſchen de platte beendertjes (*), de breedte van het voorſte gedeelte van de onderkaak, van den te grooten afſtand der gaten van het vierde paar van het bekkeneel, hadt ingebragt, wordt geantwoord, alles met oogmerk geſchied te zyn, en niet van de natuur af te wyken, als het op de regte wyze beſchouwd wordt: en derhalve de tegenwerping verdwynt; dat deeze afbeeldingen niet naar de wyze der bouwkundigen zouden gemeeten zyn. En hier vraagt de Heer ALBINUS by, of de Plaaten van CAMPER zulk eene meeting naar de wyze der bouwkonſtenaars vertoonen? Of de deelen in andere Plaaten herhaald naar dezelfde maate zyn geſchetst.

De groote zaak is of door de wyze, welke ALBINUS gebruikt heeft, volgens CAMPER, fouten begaan zyn, welken uit de gezichtkunde noodzaaklyk volgen. Als de fouten noodzaaklyk uit de gezigtkunde volgen, zegt ALBINUS, dan zynze in myne Werken, en dan zynze 'er niet ingeſlopen, maar ze moeten 'er zyn. Dit hadt de Heer CAMPER getragt aan te wyzen. Doch de voorbeelden, welken hy hier toe bybrengt, worden van ALBINUS anders verklaard, en getoond niet wel begreepen te zyn, en zo 'er eenig gebrek

(*) *Oſſa plana.*

boek in is, van de tekenkonst afhangende, het volgens de betuiging van CAMPER zelve van weinig, en, volgens ALBINUS, van geen belang is. De laatstgemelde geeft hier op reden van de wyze waar op zyne Plaaten gemaakt zyn; waarom hy voor de groote beelden eenen afstand van veertig voeten heeft verkoozen, waar door ze naby zo voorkoomen als ofze naar de maniere der bouwkonstenaars gemaakt waren; en tot de kleiner beelden de wyze der bouwkundigen heeft gevolgd.

CAMPER van de Plaaten van EUSTACHIUS gezegd hebbende, dat eenige zonder de regelen der gezichtkunde in acht te neemen geteekend waren, toont ALBINUS het tegendeel; en dat ze zonder dezelve niet zo hebben konnen gemaakt worden. De misslagen welken CAMPER hadt opgegeeven in de verklaaring der Plaaten van EUSTACHIUS, door ALBINUS, worden ook van den laatstgenoemden geheel anders uitgelegd. Dat de peesachtige uitbreidingen (*) niet by de Spieren verbeeld zyn, meent CAMPER is, om datze volgens de maniere van tekening, welke ALBINUS gevolgd heeft, 'er niet by vertoond hebben konnen worden. De laatstgenoemde zegt, dat het een kwaad besluit is, een ding is niet gedaan, en derhalve het heeft niet kunnen gedaan worden. Zyn oogmerk was de Spieren te vertoonen en niet de peesagtige uitbreidingen; hy heeftze in zyne *Historia Musculorum* beschreeven.

WANDELAAR, ook van CAMPER als geen zeer bekwaam konstenaar voor het Werk van ALBINUS beschreeven, wordt door den laatstgenoemden verdedigd, hebbende geen bekwaamer konnen vinden, ook getoond dat Meesters in de konst anders van zyne Werken geoordeeld hebben. Zag WANDELAAR eens op, zegt ALBINUS, en zag hy uwe Plaaten? Wat hy voor my gedaan heeft, behaagt my ten hoogste.

Voorts spreekt de Heer ALBINUS van zyne afbeelding van de uitwendige Sluitspier van den Aars, welke hy tegen CAMPER reeds in een voorgaand Boek van zyn Akademische Aanteekeningen verantwoord hadt; van eenige dingen welken CAMPER meent overgeslagen te zyn; van eenige duisterheid omtrent de twee holligheden van het Hiel-been, en eindelyk van het gene door CAMPER was ingebragt tegen het gene ALBINUS, in vroeger tyd, geschreeven hadt aangaande de wyze van Steensnyden van RAU, waar op hy te voren ook reeds geantwoord hadt. Wy zullen ons in geen

(*) *Aponeuroſes.*

geen meer byzonderheden inlaaten, als achtende genoeg gezegd te hebben, om te doen zien hoe de beroemde Hoogleeraar ALBINUS zyne Plaaten en Schriften tegen berispingen heeft weeten te verdedigen; en welken hunne waarde wel zullen behouden. Die achtinge voor den Heer ALBINUS en deszelfs Schriften hebben, zullen dit Werk in zyn geheel leezen, en nevens ons een negende Boek van Akademiſche Aanteekeningen, van byzonderheden in de *Subtilis Anatome*, met verlangen te gemoet zien.

Verhandeling van de tegenwoordige manier van Inenting der Kinder-Pokjes. Waar by gevoegd zyn eenige Proeven, in het werk geſteld, met oogmerk om te ontdekken de uitwerkingen van eene ſoortgelyke behandeling, in de Natuurlyke Kinder-Pokjes. Door THOMAS DIMSDALE, *M. D. Uit het Engelſch vertaald door* EDUARD SANDIFORT, Med. Doct. Lid van de Keizerlyke Academie enz. *In 's Gravenhage by* H. C. Gutteling, 1768. *in gr. octavo*, 126 *bladz.*

VEel is 'er in deezen tyd over de Inenting der Kinder-Pokjes geſchreeven, zo dat de luſt om hier over meer te leezen by veelen verdoofd is. Men moet echter denken dat dit Werk zyne volmaaktheid nog niet heeft, en van tyd te tyd door nieuwe uitvindingen en waarneemingen verbeterd wordt. Wy vinden dit Werkje, 't welk klein is, en hierom met weinig moeite kan geleezen worden, waardig om onze Leezers bekend gemaakt en aangepreezen te worden. Het gewaagt van de tegenwoordige maniere van Inenting, in tegenoverſtelling van die, welke men tot dus verre en in 't algemeen gebruikt heeft. Het heeft hier in iet nieuws, gelyk ook in het beſtier en de behandeling der Ingeënten. De Schryver heeft de maniere van SUTTON zo veel nagevorscht als hem mogelyk was, en in 't gene hem bleek ten voordeele te konnen ſtrekken, zo veel hy konde, gevolgd; gelyk uit het gene wy van 't een en ander zullen aanhaalen zal blyken.

Het Werk is verdeeld in eene Verhandeling over de Inenting, en eenige Waarneemingen. De Verhandeling is wederom in verſcheiden Hoofdſtukken gedeeld: en de Waarneemingen zyn verdeeld in zulken, welken ingeënte perſoonen betreffen, en anderen, die de natuurlyke Pokjes hadden. De wyze van ſchryven is zeer klaar, en ſchynt daar by zeer openhertig en opregt: en het byzondere welk

'er

ter in voorkomt wordt door de ondervinding geſtaafd; zo dat het zich in allen opzichte ter leezing aanpryst, en der overweging onzer Vaderlandſche Geneesheeren, en inzonderheid der Inenteren van de Kinderpokjes waardig is.

De Schryver begint zyne Verhandeling, *van den ouderdom, ligbaams-geſteldheid, en den tyd van het jaar, die 't best voor de Inenting geſchikt zyn.* Ten opzichte van den Ouderdom zondert hy uit kinderen onder de twee jaaren: om dat zy het tanden krygen, ligt ſtuipen, koortzen en andere toevallen onderhevig zyn. Volwaſſe menſchen van welke jaaren ook worden niet uitgeſlooten. Menſchen van zeventig jaaren, zegt de Schryver, hebben de Inenting zeer gemaklyk ondergaan, en zyn, zonder eenig ongemak over te houden, de ziekte te bove gekomen. Ten opzichte van de Lichaams-geſteldheid meent hy dat men niet heel bezorgd behoeft te zyn: mids heete ziekten uitgeſlooten worden. Het Jaargetyde is ook onverſchillig en ten allen tyde bekwaam: mids men de Lyders maar voor de hitte van den zomer bewaare.

Hier op volgt *van de Voorbereiding* en dan *van de Beſmetting.* De wyze, welke hy ter inentinge hier in volgt, beſchryft hy dus: Hy bevogtigt de punt van een Lancet met een weinig van de ſtoffe, uit de plaatſe der inſnydinge van iemant die ingeënt is, uitlekkende, zelfs voor dat de koorts der uitbotting te voorſchyn is gekomen, of van een ſtaande Pok van iemant die de ziekte natuurlyk heeft, want beide voldoet, de laatſte zelfs, al is de ſtoffe nog niet tot rypheid gekoomen. Met dit Lancet maakt hy een kleine inſnyding op den arm, zo klein, datze naauwlyks eene inſnyding genoemd kan worden, waar men gewoonlyk de Fontanellen zet, en maar door de opperhuid, om de huid zelve maar even aan te raaken, op datze van het vogt aan het Lancet bevogtigd worde. Hy doet het doorgaans op beide de armen, of wel op twee plaatſen van den zelfden arm, op een kleinen afſtand van elkander, om te zekerder te wezen dat de bewerking niet vrugteloos zal zyn. Dit wordt dan zonder plaaster of verband zo gelaaten. De ondervinding, zegt de Schryver, heeft voldoende beweezen, dat men op deeze wyze niets te vreezen heeft van een vermeerderde beſmetting door de natuurlyke ziekte op den zelfden tyd. Hierom maakt hy geene zwaarigheid den Lyder, die ingeënt zal worden, met hem, van wien de ſtoffe zal worden genomen, in de zelfde kamer te houden. Hy raadt evenwel de ingeënte Lyders (ſchoon hy het niet voorſtrekt

ſtrekt voorſaaklyk oordeelt) zich in 't vervolg af te houden van beſmette plaatſen, tot dat zich zekere teekenen openbaaren dat de inenting gevat hebbe; wyl 'er dan geen gevaar van vermeerderde beſmetting te vreezen is.

De ſtoffe van de natuurlyke of ingeënte Kinderpokjes genomen is van gelyke uitwerking; ook verſchilt het niet of ze genomen wordt voor of ten tyde van de ſcheiding der ziekte, en de vogtigheid genomen van het wondje der inentinge, zelfs voor dat de koorts der uitbottinge of de puistjes verſchynen, is in ſtaat met alle zekerheid de Pokjes te doen voortkomen; ja de Heer DIMSDALE betuigt, als hy de ſtoffe neemt van eenen ingeënten, hy ze dan altyd verkiest van de plaatſe waar de inenting geſchied is; altyd zeker zynde dat deeze ſtoffe genoegzaame kragten bezit, wanneer de ziekte gevolgd is. Hy ſpreekt nog van eenige andere wyzen van beſmetting; doch de gemelde heeft by hem den voorrang.

Vervolgens ſpreekt de Schryver *van den Voortgang der Beſmetting*. Hier geeft hy eenige onderrigting wat men uit de veranderingen, welken men van tyd te tyd aan de plaatſe der Inentinge beſpeurt, kan waarneemen, ten opzichte van het aanſtaande beloop der ziekte. Onder de gevolgen der Inentinge ſpreekt hy van eene pyn en ſtyfte onder den oxel, welke dikwils omtrent den zesden dag van den Lyder wordt gevoeld; en dit is by hem een aangenaam toeval, om dat het voorſpelt niet alleen de aannaderende uitbotting, maar ook een gunſtigen voortgang der ziekte.

De tyd der uitbotting gekoomen zynde, geeft hy omſtandige en klaare onderregtingen, welk beſtier men dan te houden hebbe. „ In plaatſe van den Lyder in zyn bed of kamer te houden, wanneer de toevallen van de koorts der uitbottinge zich openbaaren, moet hy, zo dra het buikzuiverend middel " (welk de Schryver op het aankoomen van deeze koortze is gewoon te geeven) " uitgewerkt heeft, uitgaan in de open lucht, al is het zo koud, dat hy de koude maar even kan verdraagen, en drinken koud water, indien hy dorſtig is; altyd zorge draagende, dat hy niet ſtil ſtaa, maar in eene maatige beweeging blyve, zo lang hy in de lugt is.

„ Deeze behandeling, " zegt de Heer DIMSDALE, „ ſchynt, inderdaad, op het eerſte aanzien, zoo ſchadelyk voor den Lyder, als dezelve zonderling aan den Leezer moet voorkoomen; doch de uitwerkingen zyn zoo heilzaam, en zoo ſtandvastig door de ondervinding beweezen, en

en van dezelve hangt de gelukkige voortgang der ziekte, gedurende alle de tydperken, zoo zeer af, dat ik daar in geene uitzonderingen maake, ten zy het weder al te ſtreng, en de geſteldheid van den Lyder al te teder zy. Ook is het onwedersprekelyk waar, dat Lyders, in de weinige gevallen, waar in de toevallen der uitbottinge zeer zwaar geweest zyn, alle beweeging vermydende, en voor de koude, als voor het grootſte kwaad, vreezende, egter, wanneer ik hen onder deeze omſtandigheden heb overreed op te ſtaan, en uit de deur te gaan, ſchoon ſomtyds geleid door twee helpers, en hun heb toegeſtaan zoo veel koud water te drinken, als zy verkoozen, geen het minſte kwaad toeval hebben uitgeſtaan. In tegendeel, na dat zy, hoewel met moeite, overtuigd zyn, om zich aan deze behandeling over te geeven, bevinden zy, hunne gaaten verlevendigd; zy krygen weder trek tot eeten, rusten na behooren, raken in een maatig zweet, welk door een goedaartige uitbotting verzeld wordt, en de koorts ſchynt geheel uitgeblust te zyn." De Schryver bekent echter, hier na, dat dit beſtier niet van zyn eigen uitvindinge is, maar dat hy hier in goeden voorgang gevolgd heeft.

Alles gaat dan in deeze omſtandigheden gemaklyk voort. De Lyder eet en ſlaapt wel. Weinige puistjes openbaaren zich. Somtyds breidt zich de ontſteeking op den arm uit, en wordt omringd door een klein getal puistjes, welken by trappen ryp worden. Terwyl de uitbotting voortgaat worden de Lyders verhinderd zich in 't openbaar te begeeven, om nergens eenige beſmetting te verſpreiden. Geneesmiddelen zyn 'er in deezen tyd niet nodig; de koude lugt voldoet alles. Als de Lyders wat meer dan gemeene matheid hebben, wordt hun over dag een kommetje dun vleeschnat of een glas wyn toegeſtaan. De uitbotting geſchied zynde, laat men hun toe, indien de omſtandigheden zulks vereiſchen, een weinig wel gekookt hoenderen, kalfs- of ſchaapen-vleesch te nuttigen. Tuſſchen beiden wordt wel eens een buikzuiverend middel gegeeven.

Aan de zodenigen, die de ziekte in den geringſten graad hebben, naamelyk, zonder eenig teeken van uitbotting, dan alleen op de plaats der inentinge, wordt ſchielyk toegeſtaan hunn' gewoone bezigheden te verrigten, met waarſchouwing van twee of driemaal een Purgeer-middel te gebruiken. Hier van maakt de Schryver ook gebruik in anderen, die de ziekte in wat meerder trap hebben, alsze van natuure wat hardlyvig zyn, om dat hy oordeelt dat de

ryp-

rypwording daar door eer bevorderd dan vertraagd wordt. Als de Pokjes ryp zyn, wordt den Lyder toegeſtaan langzaamerhand tot zyn voorgaande levenswyze weder te keeren.

Zelden is het nodig, zegt de Doctor, op de plaats, waar de Operatie verrigt is, iet te leggen, zy wordt doorgaans met een roof gedekt en geneest, als al de Pokjes gedroogd zyn. Blyft zich dan nog hier uit eenige etteragtige ſtoffe ontlasten, kan men de plaats bedekken met een plaaster van het *Ceratum album*, of iet dergelyks, welke belet dat het linnen aan de verzweering vast plakt, en dezelve voor de lugt bewaart.

Het beloop der ingeënte Pokjes is echter niet altyd zoo geregeld, dat 'er zich niet ſomtyds eenige moeilykheden by opdoen. Schoon het zelden voorvalle, gebeurt het echter, dat de Lyder onder de uitbottinge heel ziek wordt, en braakingen krygt. Dan moet men, volgens onzen Schryver, de maag zuiveren, door ryklyk warme dranken te laaten drinken om de braakingen te bevorderen; doch mogelyk beter, door aan een volwaſſen perſoon één grein van den braakverwekkenden Wynſteen met tien greinen van het ſamengeſteld Poeder van Kreefteſchaaren te geeven; in jonge en zwakke menſchen moet de gift van de Braak-Wynſteen minder zyn. Hier door worden gemeenlyk eenige galſtoffen door braaking geloosd, ook volgen 'er ſomtyds eenige ſtoelgangen of een maatig zweet, en de Lyder voelt zich verligt. Anders kan men een zagt buikzuiverend middel geeven, 't welk dit toeval wegneemt.

Een andere afwyking van het gewoone beloop der ziekte is Roos, welke zich ſomtyds opdoet op het einde van den tyd der uitbotting, welke, ſchoon niet altyd, ſomtyds van een grooten trap van ziekte verzeld wordt. Wanneerze zich alleen hier en daar op de huid met vlakken openbaart, is ze niet zeer kwaad en verdwynt wederom ſchielyk.

Doch ſomtyds is de geheele huid met de Roos bedekt, welke zich onder de Pokjes mengt en zoo veel overeenkomſt heeft met de kwaadaartigſte ſoort van ſamenvloeijende Pokjes, datze 'er bezwaarlyk van te onderſcheiden is; en 'er ook van ſommigen, ten onregte, voor aangezien wordt. Doch men kan zich uit deeze twyfeling redden, als men acht geeft of de ziekte wel zo zwaar is als de ſamenloopende Pokjes dezelve zouden maaken; 't welk niet zynde, mag men vaſtſtellen dat het Roos is, welke zich onder de Pokjes heeft vermengd. In zulk een geval wordt

den

den Lyder geboden zich voor koud water of iet anders kouds te wagten, zich in huis, doch niet in 't bed te houden. Na verloop van twee of drie dagen verandert de huid van een hoog roode tot een donkere kleur; weinige afgeſcheide puistjes blyven over, en koomen tot rypheid, zonder dat van dit verſchriklyk verſchynzel eenig verder ongemak volgt.

De Heer DIMSDALE zegt ook eenige gevallen gezien te hebben, waar in zich de ziekte zo ſchielyk na de beſmetting openbaarde, en met zo weinige toevallen verzeld was, dat de geheele ziekte geëindigd, en de Lyder volkomen gezond naar huis gegaan was binnen één weck, voor dat anderen, op den zelfden tyd, met etter van den zelfden Lyder, en onder de zelfde omſtandigheden ingeënt, hadden begonnen te klaagen. Dan is de plaats der inenting dikwils op den volgenden dag, of een dag laater reeds ontſtooken; en de Lyder klaagt reeds over de toevallen, welken in anderen eerst op den zevenden of agtſten dag na de inenting voortkoomen. Doch de klagten duuren zelden vierentwintig uuren. De ontſteeking op den arm gaat ſchielyk voort, en koomt ook ſchielyk tot geneezing. In eenigen van deeze heeft men echter eenige puistjes zien te voorſchyn koomen, welken waarſchynlyk een gevolg der inentinge geweest zyn: doch de puistjes zagen 'er niet uit als waare Pokjes, werden niet ryp, en werden na drie dagen grootlyks weggedroogd. Zodanige Lyders, door een tweede inentinge beproefd, en by zieken aan de Pokjes op alle tydperken der ziekte gebragt en toegelaaten, zyn van alle verdere beſmetting vry gebleeven.

Een ander ongunſtig verſchynzel by de inenting, is, als de kleur rondom de plaats der inentinge, in plaats van hoog rood te zyn, bleek is, ſchoon men echter aan dezelve zekere teekenen van beſmetting ontdekt. Dit belooft niet veel goeds; waarom de Schryver het bloedzuiverend middel meer dan in andere gevallen geeft: hy meent waarſchynlyk het zelfde, welk hy onder het beloop der ziekte heeft aangeraaden, een agtſte gedeelte van een grein van de Braak-Wynſteen, een weinig *Calomel* en het ſaamgeſteld Poeder van Kreefteſchaaren; en zo dit geene ontlasting te wege brengt, voegt hy 'er eene buikzuivering by.

De Schryver verdedigt, hier op, deeze nieuwe maniere van inenting, inzonderheid de blootſtelling aan de koude lugt, tegen de zwaarigheden en tegenwerpingen, welken

'er tegen ingebragt worden, en beroept zich op vyftienhonderd perſoonen, waar in dezelve een goeden uitſlag heeft gehad. Hy heeft het zelfde beſtier, met gelyke uitkomſt, overgebragt op de Natuurlyke Pokjes. Het een en ander wordt door volgende Waarneemingen bekragtigd, welken, gelyk het geheele Werkje, waardig zyn van allen, die 'er eenig belang in hebben, geleezen te worden.

Aanmerkingen over de onbeſtaanbaarheid van Weduwebeurſen, Præbende-Societeiten en diergelyke Fondſen. Als mede de Middelen, op welke men diergelyke Fondſen beſtaanbaar kan maaken. Door F. H. VAN DER BEETS, *Capitein ten dienſte der Vereenigde Nederlanden. In 's Gravenhage by* P. van Os 1767. *in groot octavo* 138 *bladz.*

ZO loflyk als de inrichtingen ter ondersteuninge van eenzame Weduwen zyn, zo jammerlyk is het, wanneer men ziet, dat dezelven niet aen de verwachtinge beantwoorden. Ene Vrouw, die, geduurende het leven van haren Echtgenoot, heeft willen medewerken, om door ſpaerzaemheid en naerſtigheid 's jaarlyks iets toe te brengen tot een Fonds, waer uit ze, na 't verliezen van haren Man, na 't misſen der voordeelen aen zyn leven en bedryf verknocht, een merkelyk voordeel, in dien min welgeſtelden ſtaet, verwacht, word, nu 't te laet is, gewaer, dat hare pooginen vrugtloos geweest zyn; ze bevind dat ze haer geld, 't welk ze, geduurende etlyke jaren, opgelegd, of zekerer beleid kon hebben, in een verſlindenden kolk geworpen heeft, en ziet zich in hare ſtrelende hoop te leur geſteld; 't welk den menſchen altoos, en vooral in min of meer behoeftige omſtandigheden, zeer ſmertlyk valt. —— De ondervinding, dat dit daedlyk plaets heeft in deze en gene Weduwebeurſen en dergelyke Fondſen, en de vrees, dat de overige inrichtingen, die tot hog toe ingevoerd zyn, zich aen 't zelfde gevaer blootgeſteld bevinden, heeft reeds de oplettendheid van verſcheide perſoonen desaangaende opgewekt. Dit heeft ook onder anderen den Autheur van dit Geſchrift aenleiding gegeven, om zyne gedachten deswegens door den druk gemeen te maken, en onzen Nederlanderen enige Aanmerkingen mede te deelen, die voor hun, welken 'er belang in hebben, der overweginge wel waerdig zyn.

Men

Men heeft, naer zyne gedachten, in 't oprichten van diergelyke Fondsen, zullen ze beſtaenbaer zyn, de vier navolgende zaken vast in 't oog te houden.

„ I. Daar dient bepaalt te worden hoe veel Penſioen trekkende zullen opkoomen, uit een vast bepaalt getal Contribueerende Leden, en deeze behooren uit te ſterven."

„ II. De Furniſſementen of jaarlykſche Contributien dienen na de uitkeering der Penſioenen geſchikt te worden."

„ III. 'Er moet in agt genoomen worden, dat de jaaren der Conthoralen, of van de Benoemers en Benoemdens zo na mogelyk egaal zyn, vooral dat dezelve niet te veel verſchillen."

„ IV. De Berekening van de Beſtaanbaarheid dient te ſtaanen op goede gronden, en daar uit beweezen te worden, zoo na mogelyk, hoe lang de Benoemers of Geldgeevers door den anderen zullen contribueeren, als meede hoe veel jaaren de Benoemdens, de eene door den anderen, het Penſioen of Jaarwedde zullen koomen te trekken."

Het niet behoorlyk in acht nemen dezer pointen maekt, gelyk de Heer *van der Beets* tracht te doen zien, de tot nog ingerichte Fondsen op zich zelven onbeſtaenbaer, en noodzaekt derzelver Stichters om hunne toevlucht te nemen tot hulpmiddelen, die zeer wankelbaer zyn, of de trekkende Leden benadeelen, of de later contribuerende Leden bezwaren, dat aen 't eigenlyke oogmerk niet beantwoord. — Die getoond hebbende gaet hy over, om, volgens welberekende Tafelen, (die ook in dezen opgegeven worden, met de ontvouwing der maniere van berekening, en de bewyzen van derzelver juistheid,) een middel aen de hand te geven, op welke men ſoortgelyke Fondsen beſtaenbaer kan maken.

Volgens zyne berekening zou men, voor ene Beurs, de bovenſtaende vereischten behoorlyk gade geſlagen zynde, uit welke de overblyvende Weduwen of Benoemden één of meer honderd Guldens 's Jaers, zonder enige riſico, konden trekken, de Furniſſementen moeten bepalen op de volgende wyze:

„ Conthoralen oud 25 a 30 jaaren, zullen jaarlyks voor ieder honderd Guldens Penſioen, dewelke aan de Weduwen betaalt zullen worden, moeten furneeren - 31 gls.

Conthoralen oud 30 a 35 jaaren, - 31 gls.
Conthoralen oud 35 a 40 jaaren, - 31 gls.
Conthoralen oud 40 a 45 jaaren, - 32 gls.
Conthoralen oud 45 a 50 jaaren, - 34 gls.

Conthoralen oud 50 a 55 jaaren, - 38 gls.
Conthoralen oud 55 a 60 jaaren, - 44 gls.
Conthoralen oud 60 a 65 jaaren, - 47 gls."

De bepaling is hier gemaakt op volle Guldens, en zou, zo iemands liefhebbery zich daer toe uitſtrekte, op de ene of andere Claſſe, in nadere berekening, wel enige ſtuivers verſchil konnen lyden, dat in dezen niet in aenmerking genomen word.

De Heer *van der Beets* geeft deze zyne berekeninge ter beproevinge over, en verklaert, dat het hem, voor zyn Perſoon, onverſchillig is, of men dezelve wil volgen dan niet, als ook of men dezelve wil tegenſpreken; dewyl hy zich verzekerd houd, *dat alle Contestatien, welke over deeze Materie geopperd zullen konnen worden, niet dan door de tyd en de ondervinding te beſliſſen en te aplaneeren zyn.*

De Eerlyke Misdadiger. Zedenſpel. Uit het Fransch vertaald. Te Amſterdam, by A. Hupkes 1768. *Behalven de Voorreden* 88 *bladzyden in octavo.*

De Eerlyke Misdadige. Burger Treurſpel. Gevolgd naer het Franſche van den Heer FENOUILLET DE FALBAIRE. *Door het Kunstgenootſchap, Onder de Zinſpreuk,* Kunst wordt door Arbeid verkreegen. *Te Leid. gedrukt voor het Kunstgenootſchap* 1768. *Behalven de Voorreden* 86 *bladzyden in octavo.*

EEn oud en vry algemeen vooroordeel bepaelt het onderwerp van het Treurſpel, tot treffende daden van verheven Perſonaedjen, in een gewichtig ſtaetsbelang; even als of de Burgerſtand niet in ſtaet ware, om Toonelen uit te leveren, die, in een deftigen ſtyl, ernſtig voorgedragen, onze hartstochten van ſchrik en medelyden konnen gaende maken. Men heeft al over veel jaren den Tooneeldichteren onder 't oog gebragt, dat 'er genoeg gevallen van lager Standsperſoonen zyn, welke zeer ligt hier toe geſchikt konnen worden: dat het Gemeen die Toonelen, welke bepaeldlyk Vorſten en Staetsdienaers betreffen, veel al beſchouwt, zonder 'er wezenlyk belang in te nemen; om dat het zich zo ver beneden dien Staet bevind: dat het zelve in tegendeel natuurlyk belang moet nemen, in 't beſchouwen der uitwerkingen van ongeregelde hartstochten, of der bedryven van edelmoedige en deugdzame zielen, als ze hun in per-

perſoonen van hunnen eigen rang voorgeſteld worden: en dat dus Tooneelſtukken van die natuur ongelyk beter geſchikt zyn, om dien invloed te hebben; dat de aenſchouwer, naer 't oogmerk van 't Treurſpel, door de uitmuntenheid der Deugd tot derzelver beoefening bewoogen, en door 't affchuwlyke der Ondeugd van derzelver betrachting afgeſchrikt worde. Dit denkbeeld, ſchoon door Mannen van oordeel aengedrongen, is veel al niet behagelyk voorgekomen; echter ſchynt het in de laetſte dagen hier en daer veld gewonnen te hebben; 't welk deszelfs begunſtigers eerlang meerder proeven van dien aert te gemoet doet zien.

Zy, die nog twyfelen, of zodanig een Tooneelſtuk behoorlyk ter uitvoeringe te brengen zy, hebben ſlechts, om uit die twyfeling gered te worden, een oplettend oog te ſlaen, op het hier voorkomende Stuk, genaemd *de Eerlyke Misdadiger*. Het zelve is, gelyk de Franſche Dichter zich in zyne Voorreden uitdrukt, tuſſchen het ernſtige Blyſpel en Treurſpel in, of moet inderdaed een Burgerlyk Treurſpel genaemd worden, welks ontknooping gelukkig is. Men zal, de ſchikking van dit Spel nagaende, de aendoenlyke rollen opmerkende, en de edelmoedigheid der bedryvers in acht nemende, niet konnen nalaten te erkennen, dat het zeer wel is uitgevoerd; en dat men op dien voet Treurſpellen, met betrekkinge tot den Burgerſtand, zou konnen maken, die hunnen wezenlyken lof zouden hebben. Twee Nederduitſche Vertalingen hier van zyn genoegzaem te gelyk in 't licht gebragt; beiden zyn ze mogelyk wat verhaest afgegeven, en daer door niet zo beſchaefd als men wel zou wenſchen. De Amſterdamſche overzetting is evenwel ten dezen opzichte over 't geheel beter dan de Leidſche; doch de ſtyl is gemeenlyk wat ſtroef, en zou gevalliger wezen zo hy beter vloeide.

Het onderwerp van dit Tooneelſtuk is geen verdichte maer ene ware geſchiedenis. De Heer *Fabré*, welke hier den naem van *Liſimon* draegt, was een yverig Proteſtantsch Predikant, in hechtenis genomen en ter Galeie veroordeeld: hy werd reeds, met anderen, geketend Galeiwaerds geleid, wanneer zyn Zoon, hier onder den naem van *Andreas* voorkomende, beſloot alles aen te wenden, om zynen gryzen Vader te verloſſen. Deeze brave Zoon, alle andere middelen vruchtloos aengewend hebbende, haelde eindelyk den Geleider der Galeiſlaven over, om zynen Vader te ontſlaen, en hem in deszelfs ſtede met ketenen te beladen. Hier op heeft de Vader voor zich ene veilige ſchuilplaets

gezocht, en de Zoon eenige jaren in den allerdeerlykſten ſtaet doorgebragt. De deugd van dezen edelmoedigen jongeling is ten laetſte openbaer, en ook by 't Franſche Hof bekend geworden; alwaer men dit treffend voorbeeld van de liefde eens Zoons tot zynen Vader dermate gewaerdeerd heeft, dat hem een gunſtige ontſlagbrief verleend zy geworden. Hy onthoud zich thans, na zyns Vaders dood, in *Ganges*, ene kleine plaets in de *Sevennes*, daer hy zich met ene zyde kouſen-fabriek geneert. —— Deze geſchiedenis heeft men, met behulp van eigenaertige dichtkundige vercierſelen, tot een regelmatig Tooneelſtuk geſchikt, dat reeds, met ene algemene toejuiching, in 't *Hotel* der Hertoginne van *Villeroy*, op haer Tooneel, geſpeeld is; en vermoedlyk eerſtdaegs, hoewel onder een anderen tytel, in Frankryk ten openbaren Toonele ſtaet gevoerd te worden. —— De geſchiedenis zelve hier boven al gemeld zynde, zullen wy ons tegenwoordig niet ophouden met ene byzondere ontvouwing van dit lezenswaerdige Tooneelſtuk; het welk dit Artykel veelligt te breed zou doen uitloopen; te meer daer de tweederleie overzetting enigzins ſchynt te eiſchen, dat wy den Lezer een voorbeeld mededeelen, waer uit hy het verſchil der uitvoeringe kan opmerken. Wy zullen ons hier toe bedienen van een kort geſprek, dat als op zich zelve ſtaende aengemerkt kan worden, na dat wy voor af het volgende deswegen gemeld hebben. Naer 't verhael in 't Tooneelſtuk heeft *Lizimon* niet toegeſtaen, dat *Andreas* zyne ketens overname, dan uit ene tedere zucht voor zyne Huisvrouw, om haer in 't leven te bewaren: deze nu geſtorven zynde, tracht hy zynen Zoon te verloſſen: hem gevallig ontdekkende ſmeekt hy den *Graef*, of den Opperbevelhebber der Galeien, om hem de ketens, die zyn Zoon in zyne plaetze droeg, te doen dragen en zynen Zoon te ontſlaen; als zynde hy, en niet zyn Zoon, tot deze ſtraf verwezen. Hier tegen kant zich *Andréas* aen, en dit geſprek vervolgt op deze wyze.

Naer de Amſterdamſche uitgave.

LIZIMON, *voor den Graef geknield liggende.*

„ Myn Heer! wees niet verhart.
Verhoor myn zuchten, wees met myn verdriet bewogen;
Zie voor u op den grond een vader neêrgebogen,
Die grys wierd in elende en bitre zielenſmart.

Gy

Gy ziet dit voorhoofd reeds gerimpeld door de jaaren,
Gy ziet de traanen, die een droeve grysaard ſchreit,
Helaas! laat dit gezicht uw hart ontferming baaren;
Voor my alleen was 't lot der ſlaverny bereid,
Ik was 't alleen, die daar toe herwaards wierd geleid.
Myn zoon is zonder ſchuld, hy draagt zyns vaders banden;
Hergeef, hergeef ze my, en knel ze om myne handen.

ANDREAS, *in dezelfde geſtalte voor den Graaf.*

ô Neen myn heer! ſla geen geloof aan zyne reên,
De vaderliefde voerde en dreef hem herwaards heen;
Die doet hem voor zyn' zoon zyn eigen leed vermeeren,
Zich zelf beſchuldigen, en 't yslykst lot begeeren.

Zich met gemaauwen handen tot zynen vader wendende.

Noch eens, myn vader! vlugt, verlaaten wy elkaar.
Laat my myn ketens; hun gewicht valt my niet zwaar.
Maar ach! uw ouderdom zou onder hen bezwyken.
'k Ben jong; 't is beter dat ik altoos die behoû.

LIZIMON.

Neen, verg my niet dat ik u langer dus aanſchouw.
Gy hebt uw' vader reeds te veel uw trouw doen blyken.
Hoe kort is 't ovrige van mynen levenstyd!
't Is beter, dat ik dien in uwen ſtaat verſlyt,
Dan dat ge uw jeugd, die ligt de Hemel zal verlengen,
Aan dit gehaate ſtrand in ketens door zoud brengen.

Op nieuws de knien van den Graaf omhelzende.

Om 's hemels wil, myn heer, verhoor me op myn geſmeek!
Dat hier natuur, ja dat de billykheid hier ſpreek':
De zuivre waarheid laat door mynen mond zich hooren.
Geloof myn zuchten, geen bedrog komt u te vooren:
Sta myn verzoek dan toe, ach, 't is niet groot myn heer!
't Zyn niet dan ketenen, die 'k van uw hand begeer.

DE GRAAF, *hen opheffende, en hen beiden omhelzende.*

Staat op myn vrienden! rys, rys op goedaardig vader!
Rys edelmoedig kind! omhelst my bei te gader.
Hoe groot zyt gy van hart! hoe edel is uw geest!
Gy laagt voor my gekneld, 't was eer myn pligt geweest
Voor u te knielen, en myn hulde u aan te bieden.
'k Gedoogde een wyl dat hier uw deugd, zo êel, zo ſchoon,
Voor aller oog zich ſpreidde op 't heerelykst ten toon;
Zy eert onze eeuw, men zag niets grootſcher uit geſchieden.
Maar deze heldenmoed, zo krachtig ons betoond,
Wordt door de ontſlaking van uw' zoon in 't eind beloond:

Ja 'k wist naar mynen wensch die gunst voor u te erlangen,
Verzekert, dat een vorst, wiens goedertieren macht
Der wetten ſtrengheid naar den eisch dikwerf verzacht,
Met vreugd aan dit ontſlag zyn zegel ook zal hangen.
Hy eert, in wie 't moog' zyn, een deugdelyk beſtaan;
Schoon uw gevoelens zich met de onzen niet vereenen,
Merkt hy u evenwel als zyne kindren aan,
En wil aan braaven zyn' beſcherming ſteeds verleenen.

LIZIMON.

Schoon afgeſcheiden van 's ryks algemeene leer,
Schoon wy ligt dwaalen door verſchillende gedagten,
Wy zyn daarom niet min zyne onderdaanen te achten;
Een pligt, die heilig is, vereent ons met hem weer:
Het land ten dienst te ſtaan, een oppermacht te erkennen,
Verſtrekt ten regel, die ons harte noit zal ſchennen."

Dus ver de Amſterdamſche uitgave; de Leidſche behandelt dit gedeelte in dezer voige.

LIZIMON *voor den Graef geknield liggende.*

„ Het mededogen met myn droefheid zoo rechtvaerdig;
Ei luister naer 't gezucht van 's Grysaerts teder hart;
Beſchouw zyn hair, dat grys, ja wit wierd, in zyn ſmart;
Zyn voorhoofd, door den tyd gerimpeld; zie myn traenen,
En laten zy uw ziel tot mynen troost vermanen!
Ik moest hier zyn. Ik wierd gedoemd tot ſlaverny.
Hy is onſchuldig, 't zyn myn boeien, geef ze my!
Och, geef ze my! ik ſmeek 't, en laet zyn ramp volenden.

ANDRE' *in dezelfde geſtalte voor den Graef.*

Geloof toch niets, myn Heer, wat hy ook voor zal wenden.
Het vaderlyke hart, helaas! te zeer verblind!
Voert hem thans herwaerts, om een' zoon dien hy bemint,
Hy offert zich voor hem, wil dat men hem zal doemen,
En durft in myne plaets zich-zelv' misdadig noemen.

(*Hy keert zich, met gevouwen handen, naer* LIZIMON.)

En gy, myn Vader, ga, maek u van hier, gy moet.
Laet my myn ketenen, hun zwaerte valt my zoet.
Uw lichaem is te zwak voor zulke felle plaegen,
Doch ik ben jong en ſterk, ik kan ze beter dragen.

LIZIMON.

Neen, 't is reeds al te lang. Uw jeugd moet in die pyn
Om weinig dagen, die my ov'rig kunnen zyn,

Niet

Niet kwynen aan dit ſtrand, tot gy den dood zult vinden,
Myn dagen moeten hier uw jaeren niet verſlinden,
Die nog iets goeds voor u beloven.

(*Op nieuw de knien van den Graef ombelzende.*)

Och myn Heer,
In 's Hemels naem, ik bid, geef hem zyn vryheid weêr!
Laet billykheid, natuur en eer u niet ontglippen.
De zuivre waerheid ſpreekt tot u, door myne lippen.
'k Misleide u niet, geloof me, en ſla my dit niet af...!
De gunst is niet te groot, 't is niet dan zyne ſtraf,
't Zyn niet dan ketenen, waerom gy my hoort ſmeeken.

DE GRAEF, *ben opheffende en ombelzende.*

Rys, goede Gryzaert, rys; gy ook, ô onbezweken
En braeve zoon! omhelst me, ach hoe verrukt gy my!
Wat zyn uw harten niet grootmoedig! wat zyn zy
Ver boven de onze! Hoe, gy laegt voor myne voeten,
Neen, eerder voegde 't my ulieden dus te ontmoeten.
Maer 'k heb gewild, eer nog myn woord u had verlicht,
Dat al uw deugden zich vertoonden voor 't gezicht.
Zy eeren de eeuw, die thans uw boeien ziet verbroken.

(*Hy ontſluit de keten van* ANDRE'.)

ô Edelmoedige, gy zyt reeds vrygeſproken.
Uw gadelooze deugd verdient een beter loon.
'k Heb uw ontſlag bewerkt.

LIZIMON, ANDRE' *ombelzende.*

Wat zie ik, ach, myn zoon!

ANDRE', *in een verrukkende mymering.*

Myn tong is ſpraekeloos. Ik dwael in myn gedachten.
Ik ſta verbaesd, ontroerd...! Wie dorst dees uitkomst wachten.

DE GRAEF.

Verwacht nog meer, myn vriend, zoo haest de Vorst dit hoort,
Zyn goedertierenheid, wie 't weldoen ſteeds bekoort,
Zal uw verheven deugd naer haer waerdy belonen.

LIZIMON.

De Hemel wil nog lang dien Welbeminden kronen!
Hy ſtorte lange op hem zyn gunst en zegen neêr!"

JOH. BUMA, *Boere Bruiloft, of het Huwelyk van* Modde-worst *en* Griet Beerdberg. *Met Geſchiedkundige Aanmerkingen en Kopere Plaaten. Te Knollendam, ten dienſte der Bruiloftgaſten, 1767. Behalven de voorafgaande levenſchets van den Schryver, 455 bladz. in groot octavo.*

HEt hoofdonderwerp van dit Geſchrift is eene Boere-vryagie, met eene daer op volgende Bruiloft, en 't voorgevallene onder de Bruiloftsgaſten. 't Komt, volgens het gene ons in het Voorwerk gemeld word, voor als een Hekelſchrift van 's Waereld malligheden; is ten deele in Dichtmaet ten deele in Proza geſchreven; en met etlyke aenteekeningen verrykt, die meerendeels ſtrekken, om deze en gene characters af te malen. De Uitgevers, die 't na 's Mans dood, (zynde de Heer *Buma* reeds in 't jaer 1756 overleden,) het licht doen zien, zyn van oordeel dat de Autheur het niet ter drukperſe heeft overgegeven, of, om dat hy tegen de moeite van beſchaving aenzag, te meer, daer hy, met 'er tyd een dag ouder wordende, zich mogelyk met ernſtiger zaken bezig hield, of om dat hy de perſoonen, die hier gehekeld worden, by hunnen leeftyd niet in 't openbaer ten toon wilde ſtellen. Doch wat hier van zy, de openbare uitgave mogt men wel geheel agterwege gelaten hebben; dewyl ze den Heer *Buma* tot geen eer kan ſtrekken. — Alle, die den Autheur gekend hebben, ſpreken van hem als een geeſtig Man; maer in dit Werk komt hy niet zo zeer voor als geeſtig, als wel als ſnaaks, en dan nog juist ongelukkig, als zodanig iemand, die zyne ſnakeryen hier op geen ſchrandere, maer op ene plompe wyze voorſtelt, en ze met zo veel morſigheid gepaerd doet gaen, dat iemand van enig oordeel ze niet wel met ſmaek kan lezen. Men moet, voor zo ver we 't doorbladerd hebben om 'er enig berigt van te konnen geven, erkennen, dat 'er hier en daer ſlagen voorkomen, die een geeſtig Man waerdig zyn; maer over 't geheel kan men 'er niet wel een gunſtig oordeel over vellen. 't Gemeen mag 'er zich mede vermaken, doch die enig denkbeeld heeft van ſchrandere ſpotterny kan 'er geen genoegen in vinden.

L'In-

L'Ingenu, *of Rondborſtige Wildeman, eene waare geſchiedenis, getrokken uit de eige handſchriften van den Vader* QUESNEL. *Door den Heer* D. V. *In 's Gravenhage, by* H. Bakhuizen 1768. *In groot octavo* 98 *bladzyden.*

EEn geſchrift dat geenszins aen zyn tytel beantwoord. De Wildeman is niet zo zeer rondborſtig als wel lomp en driftig, de geſchiedenis is geen ware, maer ene verdichte; en ze is, hier en daer, op zo ſpottende wyze met opzicht tot den Godsdienst geſchikt, dat ze uit de eigen handſchriften van Vader *Quesnel* niet kan voortkomen. Dit is een laeg kunstje om een Boek aen den man te helpen, dat het lezen niet waerdig is. Het is een laffe langdradige Roman, waer van men zich bedient, om ene ſoort van Schimpſchrift op de Jeſuiten te maken; dat het byzondere doelwit dezer lastige vertellinge ſchynt te wezen. Men heeft edeler wapenen tegen dit ſlag van Volk; men behoeft zich met geen kunſtenaryen te behelpen; en 't is voor al laeg, gebruik te maken van zodanigen die geestloos zyn.

De nieuwe Vondeling, of de Hiſtorie van den gelukkigen Hollander. Zynde een waaragtige Geſchiedenis door hem zelf beſchreeven. Uit het Franſch vertaalt. Te Amſterdam, by A. Eichhorn 1767. *In octavo* 172 *bladzyden.*

DE Hiſtorie van een kind van Fortuin, welks levensloop geen gevallen behelst, die gewichtig of aendoenlyk genoeg zyn, voor een Roman van enige nuttigheid of vermaek.

De Schyndeugd op het tweede Schavot. Tweede Deel. Te Zierikzee, by L. van Zwymvoeren 1767. *in octavo* 203 *bl.*

DE Heer DANIEL VIERGEVER, Secretaris der Stede *Brouwersbaven*, in 't eerſte Deel van dit Werkje verhaeld hebbende, hoe zeker Perſoon, onder den naem van *Joban Cato Kamerling*, door een Godvruchtig voorkomen, vele inwoonders van *Brouwershaven* ten ſterkſte ten zynen voordeele had weten in te nemen; en 't eindelyk zo ver gebragt had, dat hy zich, met de eenige Dochter van eenen Burgermeester dier Stad, in den openbaren Echt verbonde; ver-

vervolgt hier zyn verhael, met melding van de volkomen ontdekking der gepleegde ſchelmerye, en 't vonnis deswegens over dien Perſoon geveld. Men ziet in dit bericht, dat hy, niet tegenſtaende ene menigte van verdenkingen ten ten zynen nadeele hand over hand toenamen, echter beſtendig dezelfde rol bleef ſpelen, in den Burgermeester en deszelfs Dochter nu op deze dan op gene wyze te misleiden. Dat men eindelyk van *Rhynberg*, alwaer hy voorgaf groote Goederen te hebben, en zyne Zuster woonachtig te zyn, als mede van *Duisburg*, daer hy zelde geſtudeerd te hebben, verzekerd werd aengaende de valsheid zyner voorwendzelen: het welk de Regering twee Heeren deed committeren om derwaerds te gaen, en alles nader te onderzoeken; die, op hunne wederkomst, de ſchelmery ontegenzeggelyk verklaerden. Het gevolg hier van was dat opgemelde *Kamerling*, reeds in civiel Arrest genomen zynde, nu in de criminele gevangenis gebragt, en eerlang gevonnisd werd. Naer luid der Sententie was hy genaemd *Abraham Maggaris*, en geboortig van *Middelburg*: te *Rotterdam* was hy, in den jare 1741, uit hoofde van begane falſiteiten, met den ſtrop om den hals gegeesſeld en gebrandmerkt, verder voor den tyd van 12 jaren in 't Tuchthuis aldaer geconfineerd, en voorts voor den tyd van 25 jaren gebannen. En nu, zich op nieuw ſchuldig gemaekt hebbende aen enorme falſiteiten, is hy insgelyks te *Brouwersbaven* verwezen, om, met een ſtrop om den hals, onder de galg, ſtrenglyk gegeesſeld, en met het dubbelde zwaard gebrandmerkt te worden; als mede om te moeten gaen in 't Tuchthuis, ten einde aldaer, zyn leven lang, op zyn kosten of handenwerk geconfineerd te blyven: welk vonnis ook aen hem ter uitvoeringe gebragt is op den 15den November 1765. De byzondere uitſlag zyner ſchelmerye maekt dezen levensloop te aenmerkelyker, en 't voorgevallene ſtrekt tot ene nieuwe les van waerſchouwing voor Ouderen en Voogden; om zich niet te laten verlokken door het pochen eens Bedriegers op zynen grooten Rykdom, of deszelfs uitwendig vertoon van Godsdienſtigheid. —— Zy die dit voorgevallene in een beknopt beſtek willen beſchouwen, kunnen te regt geraken in de *Verkorte Levensſchets van Abraham Maggaris*, te bekomen *te Middelburg by de Wed. Callenfels* en elders.

NIEUWE
VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

De Huis Uitlegger des Nieuwen Testaments: of Vertaling en Omschryving van het zelve, met oordeelkundige aanmerkingen en toepaſſelyke gebruiken. Door PH. DODDRIDGE. *Doktor en Profeſſor der H. Godgeleerdheit te Northampton. Uit het Engelsch in 't Neêrlandsch overgezet. Eerſte Deel. Vierde Stuk. Te Amſteldam, by* P. Meijer 1768. *Behalven het Voorwerk* 367 *bladzyden in groot octavo.*

MEt dit vierde Stuk word het eerſte Deel van dit aenpryzenswaerdige Werk beſlooten, 't welk eindigt met de uitmuntende belydenis van Apostel Petrus, en 't voorgevallene by die gelegenheid. Ook is, volgens het bericht van den Heer Vertaler, het eerſte Stuk des Tweeden Deels reeds ter drukperſe. —— Om den Lezer uit dit vierde Stuk, even als uit de voorgaende, een kort ſtael onder 't oog te brengen, zullen wy ons bepalen tot des Autheurs uitbreiding en aenmerking over een geſprek van Jeſus met opzicht tot de zodanigen, die hem navolgen, en tot de verkondiging van 't Euangelie geſchikt zyn.

De Eerwaerde *Doddridge*, gekomen zynde tot aen 't Euangeliſche verhael van 's Heilands overvaren, naer het land der Gadarenen, vind goed, eer hy de byzonderheden van die merkwaerdige reis nagaet, ſtil te ſtaen op drie korte gebeurtenisſen, waer van 'er één voorviel, zo als de Heer van land zou ſteeken. Dit doet hem het verhael van Matheus, H. VIII. vs. 19—22, vergelyken en aenvullen met dat van Lukas, H. IX. vs. 57—62; 't welk hy indezervoege behandelt.

„ *En het geviel, wanneer zy* uit het huis, van waer Hy quam, *over weg* nae den oever *gingen* (*a*), daer hy voorhad

(*a*) „ *Wanneer zy over weg gingen.*] Dewyl *deze* en de *naestvolgende Gebeurtenis* door MATTHEUS worden ingevoegd tusſchen zyn verhael van CHRISTUS *bevel geven wegens het overſteken naer de andere zyde*, en het *te ſcheep gaen* met dat oogmerk *Matth.* VIII. vers 18—23: zoo kan ik niet wel anders beſluiten, of zy zyn beide *op dien tyd* voorgevallen: en bygevolge, wanneer

had in 't ſchip te gaen, [*dat*] *'er een zeker Schriftgeleerde* zich by CHRISTUS vervoegde, zynde met onzes HEEREN aengename Gelykenisſen ingenomen, en zich verbeeldende uit het beloop van eenige derzelve (*a*), zoo wel als uit den yver waer mêe het Volk zich rondsom Hem byéénſchaerde, dat Hy welhaest een Magtig Vorst zou worden, door zich voor den MESSIAH te verklaren; hier door aangezet, zeg ik, *quam* deze Geleerde Man tot den HEERE, met all' de vertooning van eenen diepen eerbied, *en* hy *zei tot Hem:* „ ô Gy uitſtekendſte *Heer* [*en*] *Meester*, die een ander en verhevener gezag hebt, dan wy Schriftgeleerden konnen voorgeven, ik ſmeek u, my verlof te willen gunnen, dat ik U in uwen overtogt *zal* mogen vergezellen; want *ik* heb by my zelf vast beſloten, u te *volgen*, *waer gy ook henen gaet*, en my geheel en al aen den Dienst van uw Koningryk toe te wyden.

„ *En*, [wat was het antwoord dat de HEERE JESUS op deze

LUKAS dezelve invoert, door te zeggen, dat zulks was *als zy over weg gingen*, zoo moet zyne meening ruim genomen worden, voor *op een tyd als* CHRISTUS *en zyne discipelen wandelden*, ofte *over weg gingen*; en dus geenszins, gelyk de Ridder ISAAK NEWTON onderſtelt, *als zy op de reize gingen*, te weten op die, in welke de Samaritanen hem weigerden te herbergen. De volgende woorden *vers* 20. zouden inderdaed by die gelegenheit wel zeer ter ſnede geweest zyn: maer zy hadden eene algemeene gepastheit, om dat CHRISTUS geen *huis* of vaste woning in eigendom bezat; ook voegden zy hier, daer Hy *overſtak nae eene plaets*, alwaer wy niet vinden dat Hy een eenige vriend of bekende had. Doch zyn 'er die willen, dat LUKAS uitdrukking te ſterk is, om *deze verklaring* te lyden, zoo moeten zy, (MATTHEUS verhael van dit gebeurde niet willende te nae ſpreken, beſluiten,) dat dit gering geval *tweemael* voorviel; gelyk het zeer mogelyk is, dat het inderdaed tweemael gebeurde".

(*a*) „ En zich verbeeldende uit het beloop van eenige derzelve.] De *Gelykenisſen* van 't *Mostertzaed* en *Zuurdeeg*, wierden beide voorgedragen *ten aenhooren van de Menigte*. Zie *Matthæus* XIII. vers 31, 33. En zy waren beide *zoo klaer*, dat de *Discipelen* aen CHRISTUS deswegen geene *openlegging* verzogten; gelyk inderdaed iemand zich bezwaerlyk verbeelden kan, dat eenige *opheldering* haer verſtaenbaerder zou hebben konnen maken. — Des *Schriftgeleerdens weggaen van* CHRISTUS, op de verklaring van zyne *geringe en armoedige omſtandigheden* gevolgd, maekt het voorts blykbaer, dat hy aengezet was geworden door de bovengemelde uitzigten".

deze ſchynſchoone betuiging gaf?] wetende, wat beweegredenen dezen Schriftgeleerden tot dat beſluit gedreven hadden, *zei* Hy *tot hem*: Vlei u zelven niet met de verwagting van eenige tydelyke voordeelen, uit zulk eene navolging en vergezelling van my; want ik zeg het u met ronde woorden, zelfs de vosſen, (om niet van huisdieren te ſpreken, welke onder de bezorging van de menſchen leven,) *de vosſen* zelfs, zeg ik, *hebben* een ſoort van bezitting, te weten *holen*, waar in zy zich onthouden, *en de vogelen des luchts* zyn mede voorzien van hunne *nesten*, als iet eigens, voor zich zelve en voor haare jongen; *maer de* ZOON DES MENSCHEN, hoe voorſpoedig ook zyn Koningryk eindelyk zal moeten wezen, verſchynt tegenwoordig in zoo geringe omſtandigheden, dat Hy geenig eigendom *heeft*, ja *niet* de geringſte plek van tydelyke bezitting, zelfs geen enkelen voetbreed grond, *waer op Hy zyn hoofd*, als op iet eigens, *mag nederleggen*; Hy weet [naer den menſche] op den eenen dag niet met zekerheit, waer Hy den volgenden voedſel en huisvesting zal vinden, en zyne Navolgers moeten geen beter ſtaat met opzigt tot het aardſche verwagten. Eene verklaring zeker! die genoeg was, om een perſoon, welke niets als zyn tydelyk belang en voordeel zogt, af te ſchrikken.

„ *En tot eenen anderen van zyne Discipelen*, die eenigen tyd zyne Leerredenen had bygewoond, *zei Hy*, *volg my* ſtandvastig, gelyk deze myne Dienaers, welke my overal verzellen, doen; ten einde gy moogt opgeleid worden om met hen uw deel te nemen in de Bediening van het Euangelie. *Maer* deze Toehoorder van CHRISTUS, als *by* dit verſtaen had, *zei tot Hem*, HEERE! ik wil zulks met alle blymoedigheit doen, alleen bid ik u, *laet my toe dat ik eerst* en voor af *henen gae* nae myn huis, *en mynen* ouden *vader begrave* (*a*), aen wiens overblyfzels ik mynen laetſten pligt te betalen heb. —— *Maer* HEILAND JESUS, die geraden vondt, by deze gelegenheit, eene buitengewoone proef van 's Mans geloof en gehoorzaemheit te nemen, *zei* wederom *tot hem*: [Waer toe dit uitſtel, daer ik u roep?]

volg

(*a*) „ *Dat ik . . . . henen gae* nae myn huis, *en myn* ouden *vader begrave*. Sommige denken dat deze uitdrukking enkel wil aenduiden, dat zyn vader *zoo oud* was, dat hy niet lang kon leven. Maer het antwoord van CHRISTUS ſchynt het voor toegeſtaen te houden, dat hy reeds *geſtorven* was."

volg gy my maer terſtond, *en laet het aen de dooden hunne dooden te begraven*; laten zy, die zelve geestelyk dood zyn, de plegtigheden van 't begraven der lyken verrigten, ja laten veel eer de dooden onbegraven blyven, dan myn woord, als ik u daer door zoo grooten en gewigtigen last geef, ongehoorzaem te zyn, of het zelfs maer eenen enkelen dag te verzuimen, wanneer ik zeg en beveel, [dat gy u nergens mede ophouden zult, *maer* terſtond myn werk verrigten,] gelyk ik ten uwen opzigte thans doe, en daerom, [ſchik u, zonder het minſte uitſtel, om aen myne roeping te beantwoorden; want myn last fluit by voorraed een bevel in, 't welk zoo veel zegt, als zei ik,] *gae gy heen, en verkondig* het Euangelie van *GODS Koningryk*, (*a*) 't welk gy van my gehoord hebt, en verder van my hooren zult.

„ *En* op een zekeren [anderen] tyd (*b*), [om dit hier van wegen de gelykheid der ſtoffe by te voegen,] zoo geviel het, dat *een andere* uit 'SHEILANDS Toehoorders tot Hem

(*a*) *Gae gy heen en verkondig . . . .* GODS *Koningryk.*] Dewyl *onze* HEERE hem tans riep *om Hem te volgen*, moeten wy beſluiten, dat de *last* die Hy hem geeft om *het Euangelie te prediken*, niet terſtond in 't werk geſteld moest worden. De omſtandigheit van 't gezegde was blykbaer buitengewoon, en de oorzaek daer van kan gelegen hebben in redenen welke ons onbekend zyn. De HEERE CHRISTUS, by voorbeeld, kon eenige byzondere verhindering voorzien, die in dezen Man uit het ſpreken met zyne Vrienden, by zyn *'s Vaders Lykbegravenis*, mogt ontſtaen, waer door zyne toewyding aen den *Heiligen Dienst* belet zou zyn geworden; en Hy kan daer op doelen met te zeggen: *laet de DOODEN hunne Dooden begraven.* Voorts zie ik geen grond, op welken hier eenige betrekking onderſteld kan worden, tot het verbod aen de *Prieſters* gegeven, om zich van zekere gebruikelyke *Rouw-* en *Treurplegtigheden* te onthouden; gelyk echter ſommige dagten, dat zulks van den ZALIGMAKER bedoelt wiert".

(*b*) „ *En* op een zekeren [anderen] tyd.] Dit geval is waerſchynlyk op eenen anderen tyd [als de twee vorige] gebeurd: want het zou zeer oneigen geweest zyn, verlof te vragen tot het *vaerwel zeggen aen zyn gezin*, daer CHRISTUS zoo aenſtonds den voorgaenden zulk een antwoord, als gehoord is, gegeven had. Doch de Gebeurdtenis is zoo kort, en heeft zoo veel overéénkomst met de vorige, dat ik ze verkoos op 't ſpoor van LUKAS *ſaem te voegen*. Ook agt ik niet, dat het eenige bedenking tegen de *Euangelisten* maken kan, dat zy de *orde des tyds* niet volgen, mids zy geen opzigt op de *tydorde* verklaeren te hebben, daer zy van dezelve afwyken".

Hem *zei*, [doende] *insgelyks* [eenigen voorſlag van uitſtel:] HEERE! *ik wil u* tegenwoordig wel *volgen*; *maer vergun my eerst* heen te gaen, de zaeken van myn huisgezin te regelen, en *myn afſcheid te nemen van hen die in myn huis zyn* (a); gelyk het aan ELISAH toegelaten wiert zulks te mogen doen, wanneer hy op eene zoo buitengewoone wyze tot het Profeetisch Ampt, [om den vermaerden ELIJAH in die Heilige Bediening te volgen,] geroepen was (*). — *En* HEILAND JESUS *zei tot hem*: Zie wel toe dat geen blinde liefde voor hen, tot welke gy eenige betrekking hebt, of eenig zorgvuldig belang in tydelyke zaeken, u weêrhoudt van de uitvoering des pryswaerdigen voornemens, by u opgevat, om u zelf aen mynen Dienst toe te wyden: want *niemand*, eenmael *zyne hand aen de ploeg geſlagen hebbende*, *en* naderhand *te rug ziende*, *is bequaem tot* den Dienst van GODS *Koningryk*. (b) Immers, daer de arbeid van het akkerploegen vordert,

(a) „ *Maer vergun my eerst* .... de zaeken van myn huisgezin te regelen, en *myn afſcheid* enz.] Ik twyffel geenszins of in deze *ruimte* is de Griekſche ſpreekwyze ἀποτάξασθαι τοῖς εἰς τὸν οἶκον μου, [*ſchikken omtrent die in myn huis zyn.*] hier te nemen, niet tegenſtaende zy iets verſchillends in de *betekenis* heeft by *Lukas* XIV. vers 33. Voorhebbende zyne bezittingen over te geven, zal hy waerſchynlyk *orde* hebben willen ſtellen, *hoe dezelve* onder zyne *vrienden* zouden verdeeld worden; gelyk HEINSIUS deze plaets zeer wel verklaerd heeft".

(*) 1 *Koningen* XIX. *vers* 20.

(b) „ *Niemand* ... *zyne hand aen de ploeg geſlagen hebbende*, *en* .... *te rug ziende is bequaem tot* .... *GODS Koningryk.*] HESIODUS heeft het als 't karakter van een goeden *Akkerploeger* opgegeven, dat hy *zyn geest aendagtig op zyn werk houdt*, om eene *regte voore* te maken, en dat hy zich nooit veroorloft *rugwaerts te zien nae zyne medgezellen*, HESIODUS Ἔργ. κ. Ημ. Lib. II. vs. 61,62,63. Uit deze of diergelyke, zich van zelve opdoende, beginzels, kan onze HEERE *en* HEILAND, hier de ſpreekwyze bezigen van *iemand die om oft te rug ziet, terwyl zyn hand aen de ploeg geſlagen is*, als eene *ſpreekwoordelyke* uitdrukking, gebruikt voor een *agteloos* en *wanhelmoedig mensch*, welke in 't byzonder onbequaem zou wezen tot den *Chriſtelyken Predikdienst*. Hoe gelukkig zou het voor 's HEEREN Kerk geweest zyn, had men deze nadrukkelyke en levendige les in agt genomen, zonder welke het onmogelyk is ὀρθοτομεῖν τὸν λόγον τῆς ἀληθείας, *het Woord der Waerheit regt* en behoorlyk *te ſnyden*, oft liever *uit te deelen en toe te paſſen*, volgens 2 *Timotheus* II. *vers* 15. Zie L. BOS, *Obſerv.* cap. VI. pag. 28—32.

dert, dat de werkman voor zich henen ziet, en met een vasten toeleg gedagtig blyft wat hy te doen heeft, daer kunt gy u zeer gereedelyk verbeelden, dat de Pligten van eenen Euangeliedienaar een veel geduuriger oplettendheid, en ſtandvastiger beſluit en kloekhartigheid van ziel vereiſchen.

Vrymoedig en onpartydig Onderzoek, of in het negende en elfde Hoofdſtuk van den Brief aan de Romeinen, de Leere der Hervormde Kerk, van de Verkiezing, gevonden worde, of niet? Door JUSTUS. CHRISTOPHKRAFT, *Gereformeerd Predikant by de Opper-Nieuwſtadſe Gemeente te Caſſel. Uit het Hoogduitsch vertaald.. Te Utrecht by* W. H. KROON 1768. *in groot octavo* 80 *bladzyden.*

DE Schryver van dit Stukje geeft in zyn Voorbericht te kennen, dat hy geen voorſtander is van de Leer der algemene Genade, maer meer overhelt naer de zyde der Hervormde Kerke, doch dat hy, het negende en elfde Hoofdſtuk van den Brief aen de Romeinen overwegende, duidelyk meent te ontdekken, dat daer in niet gehandeld word over het verſchil, rakende de Godlyke Verkiezing, dat de Christenen verdeeld houd. De Eerwaerde CHRISTOPHKRAFT verwerpt dus de Leer niet, welke onze Nederlandſche Kerk tegen de Remonſtranten verdeedigt; maer hy beweert alleen, dat men in dit verſchil geen gebruik behoort te maken van de redeneringen des Apostels in de opgemelde plaetzen; voor zo veel dezelven, zynes oordeels, geen betrekking tot dit verſchil hebben. —— Die enige ervarenis hebben in de twistſchriften over dit onderwerp, weten dat de denkbeelden der Godgeleerden in 't uitleggen dezer Hoofdſtukken zeer verſchillende zyn; en dat men van den gemenen weg in 't verklaren van deze en gene Schriftuurplaetzen kan afwyken, zonder afſtand te doen van de Leere der Kerke; des het gedrag van onzen Authcur in dezen niet geheel vreemd konne voorkomen. — Wat de uitvoering zelve aengaet, ze is oordeelkundig, draegt alleszins blyken van oplettendheid, en 's Mans verklaring is der overweginge waerdig. Wy zullen hier ſlechts kortlyk melden, het geen hy oordeelt door Paulus bedoeld te zyn, in die plaetzen, welke men gewoonlyk tot dit verſchil betrekkelyk maekt.

Het negende Hoofdſtuk ziet, zynes achtens, niet op een

een verſchil van die natuur, als dat der Christenen onder elkander in onze dagen, maer op een verſchil der Christenen met de Jooden: hier in beſtaende, *Of God den geloovigen Heiden kan zalig maken, en den ongeloovigen Jood verdoemen?* En de Apostel Paulus, dit vraegſtuk met ja beantwoordende, beweert hier ter plaetze; „ dat God de geloovigen uit de Heidenen zo wel als uit de Jooden, tot zyn volk verkooren en aangenomen, en daerentegen de ongeloovige Jooden verworpen heeft."

Ten aenzien van Rom. XI. 2 — 6. is onze Autheur van gedachten, „ dat Paulus hier, [volgens eene gunſtige onderſtelling, die hy voor tegenwoordig aenneemt, en laet doorgaen] het ganſche Joodſche Volk van zyn tyd vergelykt met den kleinen hoop der aenbidders van den waeren God, die, ten tyde van *Achab*, onder de tien Stammen leefden. Van dit Volk liet God 'er zo veele omkoomen, dat het *Elias* byna toeſcheen, als of het ganſche Volk Gods, onder de Israëliten, uitgeroeit was. Doch dit was een verkeerd begrip. God had eene menigte van hun in 't leven bewaart. Daar was nog een *Overblyfzel*, en dit was klaarblykelyk een *overblyfzel naar de verkiezing der genade.* Want, de reden, waarom die 7000 het leven behielden, lag niet in hunne verdienſten, of in eene boven anderen uitmuntende waardigheid, (nademaal die geenen, welke het leven verloren, even zo wel getrouwe aanbidders van den waren God waren, als die 7000, die in 't leven bleeven,) maar enkel en alleen, in Gods vrye genade, in zyne vrye verkiezinge, die door geenerlei verdienſte bepaald was geworden. Hier uit trekt de Apostel dan dit algemeene gevolg: „ God laat het wel ſomwylen met zyn Volk zo verre koomen, dat het byna ſchynt, als of het ganſchelyk met het zelve gedaan was; en echter ſchiet 'er altoos een *Overblyfzel* over, en wel een Overblyfzel, 't welk Hy, *naar de verkiezinge der genade*, bewaard heeft." Even dit is het nu, zegt Paulus, wat tegenwoordig geſchiedt. Naar dit uiterlyk aanzien, ſchynt het ook, als of het met het Volk Gods, dat hier toe Gods Volk geweest is, gedaan is, en als of God de Jooden ten eenenmaale verworpen heeft, maar 't is inderdaad zo niet: daar is nog een vry aanmerklyk getal van Jooden, 't welk God heeft overig behouden, dat nog zyn Volk is, en welken hy het eeuwige leven beſtemt heeft, namentlyk die geenen, welke in Jeſus Christus gelooven, en het Euangelie gehoorzaam zyn. Echter hebben deze dit hun geluk niet te danken aan hunne verdienſten of werken der Wet;

(want de ongeloovige Jooden, die verlooren gaan, hebben deze verdienſten en werken der Wet even zo wel als zy,) maar zy verkrygen de zaligheid en het eeuwige leven, als eene vrye genade van God, zonder eenige verdienſte der werken, alleen door het geloove in *Jeſus Chriſtus*. Zy zyn een *Overblyfzel*, maar een *Overblyfzel naar de verkiezinge der genade.*"

Betreffende Rom. XI. 11 en 12, merkt zyn Eerwaerde aen, dat de Apostel hier te kennen geeft, dat het ongeloof en de verwerping der Jooden gediend heeft tot de roeping en zaligheid der Heidenen. Dit heeft men, zegt hy, niet onbepaeld te verſtaen: want al hadden alle de Jooden geloofd, het Euangelie zou echter ook den Heidenen gepredikt geworden zyn. Men heeft hier derhalven te denken om ene zekere bepaling, met welke men dit heeft op te nemen; en hy twyfelt niet, of men heeft die ſtelling te verſtaen met opzicht tot den tyd, in welken de Heidenen geroepen zyn. „ Het ongeloove der Jooden heeft in zo verre tot de roepinge der Heidenen aenleiding gegeven, dat dezelve anderſins zo vroegtydig niet zoude geſchiedt zyn."

Wat eindelyk aengaet Rom. XI. 33— 36. Daar omtrent valt de vraeg, waer over verwondert zich de Apostel hier zo zeer? Over Raedsbeſluiten van God, die thans nog ondoorgrondlyk zyn? Of over Raedsbeſluiten, die in voorige dagen onnaſpeurlyk waren, die niemand vermoeden kon, maar ons nu, na dat zy geopenbaard zyn, een verrukkelyk gezigt in de wegen der Godlyke Wysheid verlenen? De Eerwaerde *Chriſtophkraft* verklaert zich voor het laetſte denkbeeld. De Apostel in het voorgaende geleerd hebbende, dat het ongeloof der Jooden tot de bekeering der Heidenen diende, en dat de Heidenen daerentegen, ten enigen tyde, de Jooden tot het geloof, en den waren dienst van God, zouden aenſporen, ziet dit aen als iets dat nimmer een Jood in de gedachten gekomen was, en verwondert zich daer over, „ dat de Raadsbeſluiten en Wegen Gods zich nu ontwikkeld hadden op eene wyze, welke zo heerlyk als onverwacht was".

De

De wonderlyke Leidinge Gods, ondervonden, en in 't Hoogduitsch beſchreven, door CHR. SAL. DUITSCH, *geweezen Joodſche Rabby, doch nu, door de Goddelyke Voorzienigheid, Lidmaat der Gereformeerde Kerke. In't Nederduitsch vertaald. Gedrukt voor den Autheur. Te Amſteldam by* D. Swart 1768. *behalven het Voorwerk* 336 *bladzyden in groot octavo,*

DIt Stukje behelst een bericht van 't geen den gewezen Rabby DUITSCH, volgens zyn eigen verhael, zo in als uitwendig wedervaren is, van dien tyd af dat zyne gedachten gewend zyn, om den Christelyken Godsdienst te omhelzen, tot dat hy denzelven openlyk beleden heeft. De Autheur noemt dit zyn wedervaren ene *wonderlyke leiding Gods*, volgens zyn denkbeeld, dat hy in dit alles door Gods Geest byzonderlyk geleid is. Wy zullen dit daer laten, als wetende hoe dweepachtige geſtellen zeer gereed zyn, om al het byzondere, dat hen wedervaert, tot ene byzondere werking van Gods Geest te brengen; en 'er te minder op ſtaen blyven, om dat ons reeds ter hand gekomen is een Geſchrift, 't welk ten tytel heeft,

Beredeneerde Aanmerkingen over het onlangs uitgegeven Boek van den gewezenen Joodſchen Rabby CHR. SAL. DUITSCH. *Te bekomen te Amſterdam by* Vieroot *en elders.*

Men vind in dat Geſchrift twee Brieven, die nog van anderen ſchynen gevolgd te zullen worden, in welken de Opſteller het dweepachtige van dit levensverhael met oplettendheid nagaet en beſcheiden ontvouwt: om den Lezer onder het oog te brengen, hoe zeer die zogenoemde byzondere leiding te verdenken zy. Niet, om dien gewezen Rabby verdacht te maken van bedrog, maer om dergelyke dweepachtige denkbeelden tegen te gaen; en 't zyne toe te brengen, om voor te komen, dat men de Leer der Gereformeerde Kerke niet verdacht houde, van de dweepery in den hoogſten graed te begunſtigen: waer toe deze Brieven, met betrekkinge tot dit Verhael, zeer wel geſchikt zyn. —— Men mag in dit geval aenmerkingen van die natuur te noodwendiger achten, om dat dit Verhael niet alleen over 't geheel wonderlyk en vervuld is met een aental van zeldzame ontmoetingen en inlichtingen, die niet gereedlyk overeen te brengen zyn met de denkbeelden, die het Woord der

Waerheid van Gods geestlyke werking op 's menſchen gemoed verleent: maer nog daerenboven zo ingericht is, dat onze gewezen Rabby niet ſlechts krachtdadig wederhouden worde van zich in den ſchoot der Roomſche Kerke te werpen, maer ook wel bepaeldlyk geleid is, om niet Luthersch, maer juist Gereformeerd te worden; en dan nog wel, door ene gansch zeer byzondere leiding, om een Lidmaet der Gereformeerde Kerke niet te *Wezel* of elders, maar in *Amſteldam* te worden. Dit ſchynt enigermate een ſtempel te zetten op de Leer onzer Nederlandſche Kerke, die wat vreemd is, en van welks echtheid men meer verzekering behoord te hebben, dan dit Verhael aen de hand geeft, om 'er zich als onfeilbaer op te verlaten.

De Vereeniging der Lutherſche en Gereformeerde Kerken, als voor het tegenwoordige nog onmogelyk, en, hoe zeer te wenſchen, niet volſtrekt noodzaakelyk. In twee Brieven, aan de geweezen' Vereenigings-Academie te Nieuwied, voorgedraagen door J. D. MICHAELIS, *Hoogleeraar in de Filoſofie, en Lid van 't Koninglyk Genootſchap der Weetenſchappen te Gottingen. Uit het Hoogduitsch vertaald. In 's Gravenhage by* F. Staatman 1768. *behalven het Voorbericht* 39 *bladzyden in groot octavo.*

DE Hoogleeraer *Michaëlis*, dien 't niet aen verdraegzaemheid ontbreckt, en de Leden der Gereformeerde Kerke geenszins buiten de Algemene Christelyke Kerke ſluit, maer ze daedlyk erkent voor Leden van dat éne Lichaem, waer van Jeſus Christus het énige Hoofd is, vind, terwyl hy de vereniging der Lutherſchen en Gereformeerden voor ene wenschlyke zaek houd, zyns oordeels, tot nog onoverkomelyke zwarigheden, die deze vereniging onmogelyk maken. De verſchillende denkbeelden van de Leden der Kerke zullen te wege brengen, dat 'er, in ſtede van twee, drie Partyen ontſtaen, die men zou konnen noemen *Vereenigden*, *hardnekkige Lutherſchen*, en *hardnekkige Gereformeerden*; dit zal de Godgeleerde twisten verlevendigen, en men zal, in ſtede van de Eenigheid, de *Oneenigheid* doen toenemen. Dit is niet voor te komen, dan door de magt der Overheid, dat ene ſoort van gewetensdwang invoert, die te wraken is. Men zal de Gemeentens hier en daer Leeraers opdringen, daer de Leden niet door geſticht noch getroost konnen worden, volgens hunne gron-

gronden; en zy zullen gehouden zyn die Leeraers te betalen, door welken ze, naar hunne gedachten, niet wel onderwezen worden: men zal hen dus berooven van een regt, 't welk zy te vooren hadden, om enen Leeraer te hebben, dien ze betaelden, door welken ze, volgens hun oordeel, beter onderricht werden; dat zeer onrechtvaerdig is. Dit zal te nadeeliger invloed hebben, om dat velen zich verbeelden, dat zommigen zoo zeer yveren voor de Vereniging, om daer door deel te hebben aen de Voorregten, die de ene Kerk boven de andere in zekere Landen of ryke Steden heeft. 't Denkbeeld dat de Predikanten zich alleszins van onkwetsbare uitdrukkingen zullen bedienen, voldoet niet; dewyl ze dan die ſtichting, die troost niet konnen verlenen, welke zulke Leden op hunne gronden begeren, en daer ze recht toe hebben. Ook is dit alleszins niet wel mogelyk, zelfs niet door het opſtellen van dubbelzinnig gemaekte Formulieren; die men in zodanig een geval nodig zou achten: waer door het getal der Symboliſche Boeken op nieuw met een Boek vermeerderd zou worden, en wel met zodanig een, dat voorbedachtlyk dubbelzinnig opgeſteld was; 't welk niet aen te pryzen is.

Dit zyn de hoofdredenen, welke onze Autheur in den eerſten Brief aendringt, en die hy in den tweeden nog nader tracht te verſterken; waer in hy 't 'er byzonder op toelegt, om te toonen, dat zodanig ene Vereniging niet noodzakelyk is, en, de tegenwoordige omſtandigheden ingezien zynde, volgens het Euangelie, niet als noodzaeklyk geëischt kan worden. Men doet, naer zyn inzien, veiliger, als men van een geſcheiden blyft, elkander onderling verdraegt en minzaem behandelt; latende voorts ene werkelyke vereniging, in gunſtiger omſtandigheden, aen de Godlyke Voorzienigheid over. De Hoogleeraer voert dit Stukje zeer ernſtig uit, en maelt de omſtandigheden, met derzelver te vreezene gevolgen, op 't levendigſte af: jammer is 't ondertusſchen dat de geſteldheid der gemoederen hem hier toe te veel gelegenheid geeft, en dat de Kerklyke goederen en voorrechten als een aenmerklyke hinderpael voorkomen.

Bybelſche Geſchiedenisſen, beknoptlyk voorgeſteld by Vraagen en Antwoorden, ten dienſte der Christelyke Jeugd. Te Amſterdam by de Erven van F. Houttuyn 1768. *in octavo* 210 *bladzyden.*

EEn geſchikt Handboekje, om der Christelyke Jeugd een geleidelyk denkbeeld van de Bybelſche Geſchiedenisſen in te boezemen; met voordacht op zodanig ene wyze ingericht, dat het, tot gene Godsdienſtige verſchillen betrekkelyk, van alle de Gezindheden der Christenen, tot nut der Jeugd, gebruikt kan worden.

A full and plain Account of the Gout, *from whence will be clearly ſeen, the folly, or the baſenes of all pretenders to the cure of it: in which every thing material by the best writers on that ſubject is taken notice of; and accompanied with ſome new and important inſtructions for its relief, which te author's experience in the* Gout *above thirty years hath induced him to impart. By* FERDINANDO WARNER, L. L. D.

Een volkoome en klaare Beſchryving van de Jigt, *enz. Door* FERDINANDO WARNER (*).

(Uit het Engelsch.)

DIt klein Werkje, waar in niet beloofd wordt te leeren hoe de Jigt geneezen moet worden, verdient niettemin

(*) Nademaal kleine Werkjes niet ligt over, en in onze handen koomen; en dit, waar van wy hier den titel opgeeven, iet heeft 't welk van aanbelang is in de Geneeskunde, en voor Jigtige en Podagreuze Lieden, (zo het in anderen proef kan houden, gelyk in den Schryver,) hebben wy wel den korten inhoud van het zelve willen overneemen, liever dan onze Vaderlanders hier van onkundig laaten. Het is waar, dat wel nu en dan door eenige enkele Geneeskundigen uit- en inwendige middelen tot pynſtilling, met byvoeging van *Opium*, voorgeſteld en als veilig aangeraaden zyn in de Jigt en het Voeteuvel. Doch het vooroordeel en de ſchroom voor de ſchaadelykheid en gevaarlykheid van het *Opium*, in gemelde ziekten, heeft tot nog toe de overhand behouden; en men laat de menſchen het uiterſte lyden, zonder hier toe te durven overgaan. De Schryver van dit Werkje verde-

temin van alle verſtandigen in opmerking genomen en in waarde gehouden te worden. Dr. WARNER hadt geneesmiddelen gebruikt, welken van tyd te tyd met veel verzekering zyn aangepreezen, voor zo ver hy dagt dezelven veilig te kunnen beproeven, en verklaart dezelven allen, onder welken ook is het *Elixir* van de *Bardana*, ten eenemaale kragteloos bevonden te hebben om verligting of verkorting van een aanval te weeg te brengen. Het Poeder van den Hertog van *Portland* heeft hy niet gebruikt, om dat hy wist dat het den genen, die het gebruikt hadden, kwaad gedaan hadt.

Het Werk bevat een beknopt, doch voldoend, kortbegrip van al wat over het onderwerp geſchreeven is, en kan van Jigtige Lyders als een *Vade Mecum* aangemerkt worden. In de onderregtingen, welke de eigen ondervinding den Doctor in ſtaat geſteld heeft te voegen by de kennisſe en ondervindinge van anderen, is de volgende van het grootſte aanbelang; en deeze gemeen te maaken, zegt hy, is de voornaamſte beweegreden geweest om deeze Beſchryving in 't licht te geeven.

Als het aanval tot zyn hoogſte is gekoomen, de pyn grooter dan de Lyder kan verdraagen, en de nagten ſlaapeloos, kan hy zich, niettegenſtaande alle de vooroordeelen tegen middelen uit *Opium* bereid, in de Jigt, door het volgend pynſtillend middel verligten.

Neem *Opium* zes drachmen, Zeep van Zout van Wynſteen en Castiliaanſche Zeep, van elks een halve unce, geſtooten Noot-Muschaat een drachme, Kamfer drie drachmen, Saffraan twee ſcrupels, zoete Geest van Ammoniakzout negen uncen. Laat dit tien dagen in een fles in heet zand ſtaan trekken, ſchuddende het ſomtyds eens om, tot den laatſten dag of twee, giet dan alles helder af, en bewaar het, wel toegeſtopt, voor het gebruik.

Van dit voortreflyk middel, welk een ieder, die jigtig is, altyd moet gereed hebben, neemt men dertig of veertig druppen, een uur voor dat men verwagt dat het zal werken, in een glas ſterk Kruizemunt- of ander Water, na dat men

dedigt niet alleen de onſchaadelykheid, maar bevestigt ook de nuttigheid van dit middel, door proeven aan zich zelve genomen en heilzaam bevonden.

men in een uur of twee niets genomen heeft: en zo de pyn, een uur of twee hier na, niet merklyk is verminderd, neemt men nog twintig druppen, en drinkt 'er na eenigen tyd wat warme Salie-thee op, naar welgevallen. Het getal van de druppen moet geregeld worden naar de heftigheid van de pyn, en alle avonden herhaald worden, naar gelang de pyn vereischt; twee of drie druppen minder neemende op eenmaal, als de pyn afneemt, tot dat de gift op tien of twaalf is verminderd, wanneer de Lyder 'er van kan aflaaten. Dus zal de ſtoffe, welke den aanval veroorzaakt, en anders twee of drie maanden aanhoudt, in veertien dagen t'ondergebragt zyn, en de Lyder verligting en rust genieten. Wanneer de pyn zo hevig was, dat ik een tweede gift, als boven gemeld, nodig oordeelde, en vreesde dat die grooter maate te veel verhitten mogt, en meer dan door de bygevoegde twintig druppen, en deeze evenwel het oogmerk niet voldoen zouden, heb ik 'er zeven, agt of negen druppen op genomen van het volgende *Laudanum*; ſomtyds heb ik, in zulk een geval vyftien druppen genomen, in plaats van de tweede gift van het pynſtillend *Elixir*. Daar koomen zo veele gelegenheden, waar in dit *Laudanum* nodig is voor een jigtig mensch, dat hy het zelf moet maaken, en altyd voor zich gereed houden. En dit *Laudanum*, 't welk veiliger zo wel als beter is dan eene bereiding van *Opium*, wordt, volgens JONES, dus gemaakt.

Neem een unce beste *Opium*, klein geſneeden, en zet het met drie uncen gedistilleerd Regenwater in een pints fles, ſtop hem losjes toe met een kurk, en ſchud hem drie of viermaal op een dag om, eene week lang. Zet het in eene plaats, welke niet merklyk heet of koud is. Leg, op het einde van de week, de fles vierentwintig uuren op zyde, giet dan het vogt af en laat het doorzygen in kleine flesjes, ſluit deeze met een goede kurk, of, 't welk beter is, met een glaazen ſtop, en bewaar het voor het gebruik.

Als de afgang, welke in deeze ziekte doorgaans traag is, door een herhaald gebruik van het pynſtillend *Elixir*, te veel opgeſtopt wordt, zal een verzagtend Klisteer, van een halve pint ſchaapen-nat, vier uncen Olie van Amandelen, en een lepel vol bruine Suiker, met goed gevolg gezet konnen worden.

Het

Het bovengemelde *Elixir* is een middel in de jigt, als de aanval zich gevestigd heeft, 't welk ik, met myn leven te waagen, beweer nodig te zyn, en zo veilig als boter en brood te kunnen gebruikt worden, al ſchreeuwt 'er het geheel Collegie der Geneesheeren tegen. En zeker, volgens hun zeggen, is het met gevaar van myn leven geweest, dat ik het zo dikwils gebruikt heb. Hadden geen anderen hier over geſchreeven, dan die dezer ziekte en der natuur van het *Opium* kundig waren, of was ik niet zo zwak geweest, van in hunne algemeene vooroordeeling hier van te berusten, ik zou, buiten twyfel, het gebruik van myne beenen nu nog zo wel hebben als voor eenige jaaren. Maar bevreesd gemaakt door het groot geroep, welk zy daar tegen deeden, heb ik zulke geweldige en menigvuldige aanvallen in myne knien en voeten gehad, van twee of drie maanden lang, dat de vaste deelen, zo ik vermoede, zo verre hunne geſteldheid verlooren hebben, datze niet meer bekwaam zyn om den toevoer van ſappen te ontvangen, welken nodig zyn tot de beweeging der vezelen: en ik vreeze dat ik hier door ongeneeslyk ben geworden. Eindelyk evenwel, in een zeer zwaar en verſchriklyken aanval, wanneer de natuur genoegzaam overmeesterd was, en ik in negen dagen en nagten niet meer dan dertien uuren geſlaapen had, werd ik genoodzaakt een rustmiddel te gebruiken: wanneer ik, tot myn onuitdruklyke verwondering en blydſchap, bevond, dat het zo veilig als heilzaam was; zelfs voor ik het had beproefd op de wyze, welke nu is aangeweezen. Ik kreeg niet alleen ſlaap en vryheid van de pyn, maar bevond dat het *Opiaat* de kwaade ſtoffe t'onderbragt, waar van de uitwaaſeming door de ſlaapeloosheid belet was geworden. Kort hier op kwam my gelukkiglyk in handen, *De Verborgenheden van het Opium ontdekt*, door Dr. JONES; en ſedert dien tyd heb ik 'er altyd gebruik van gemaakt met ongemeen nut; niet alleen door de pyn te doen afneemen, zo veel my behaagde, maar ook de aanvallen te bekorten tot op een tyd van veertien dagen.

De ontdekking van dit middel zie ik aan als de grootſte zegening van myn leven, — zo onderworpen aan de Jigt als ik ben door de noodzaaklyke geſteldheid van myn beſtaan.

Hoe veel deeze onderregting op anderen zal vermogen, om dezelve te beproeven, moet aan hun eige goedvinding overgelaaten worden.

Schoon ik nu zestig jaaren hebbe, zegt Dr. WARNER, en

en op myn zeventiende reeds eene aandoening van Jigt had, zou Ik my zelve gelukkig geacht hebben, had Ik voor zeven jaaren dergelyken raad voor de Jigt gekreegen, als de Jigtigen hier zullen vinden.

Brief van een Vriend uit den Haag, aan zynen Vriend te Rotterdam, behelzende een onderzoek, of men zich door de Suttonianen, *dan volgens de manier van* DIMSDALE *moet laten inenten. Te Rott. by* J. Bosch 1768. *gr. Octavo* 18 *bladz.*

DEes Brief koomt voor als een Antwoord aan iemant, die voorneemens is zyne kinderen de Pokjes te laaten inenten, maar nog in twyfel ſtaat, of hy dit door de Suttonianen, zich thans in den Haag bevindende, dan volgens de maniere van DIMSDALE, zal laaten doen. De Briefſchryver meent dat 'er onwederſprceklyke redenen zyn, om zich tot de wyze van SUTTON, en die door hem hier in onderregt zyn moet bepaalen. 1. Om dat SUTTON de eerſte uitvinder en grondlegger is van de nieuwe wyze van Inenting. 2. Om dat de Suttonianen verzekeren, een geheim te bezitten, waar van zy zeggen, dat de gelukkige uitſlag hunner proeven grootelyks afhangt. 3. Om dat 'er in den Haag Discipelen van SUTTON en geenen van DIMSDALE tegenwoordig zyn (*a*); en deeze door onderwyzing en behandeling voor de bekwaamſte moeten gehouden worden. Hier op poogt de Schryver de Suttonianen van den blaam van kwakzalvery, welke hun van ſommigen wordt gegeeven, te zuiveren: als ook, dat SUTHBRLAND en HEWIT zelve van 't geheim van SUTTON nog onkundig zouden zyn; gelyk Doctor INGENHOUSZ, in een brief aan den Heer CHAIS, geſchreeven hadt; de egtheid van welken brief hier in twyfel getrokken wordt (*b*). En dat de gemelde Suttonia-

(*a*) DIMSDALE heeft zyne manier, zonder eenige achterhoudendheid, en zo klaar beſchreeven, datze, van een bekwaam Geneesheer, onbeſchroomd kan te werk geſteld worden. En men ziet in de Voorrede voor den tweeden Druk van het Werkje van gemelden Schryver, reeds, een berigt van den Heer M. W. SCHWENCKE, dat hy deeze manier, met goeden uitſlag, aan eenige perſoonen heeft te werk geſteld.

(*b*) De egtheid van deezen brief van INGENHOUSZ wordt, door een brief van den Heer MATY, Secretaris van het Koninglyk Genootſchap, te Londen, aan den Heer CHAIS bekragtigd. *Lettre de Monſr.* MATY *a Monſr.* CHAIS &c. pag. 4.

nianen in den Haag wezenlyk het geheim van SUTTON bezitten, wordt hier geſtaafd met een getuigſchrift van *Rob. Joſ. Dan. Gul.* en *Rob.* SUTTON, waar by de bevestiging der waarheid van dit getuigſchrift gevoegd is door de onderteekende naamen van den GRAAF VAN SEILERN, Keizerlyke Gezant, MUFFIN PUSCHIN, Rus-Keizerlyke Gezant, en den GRAAF VAN MALZAN, Pruisſiſche Gezant. Schoon Doctor INGENHOUSZ betuigt, hem door *Dan.* SUTTON, een van de onderteekenaars, het tegendeel gezegd te wezen (*a*).

Voorts wordt ook antwoord gegeeven op de zwaarigheid, of zo weinige Pokjes, als op de Inenting naar de Suttoniaanſche wyze volgen, wel genoegzaam en waare Pokjes zyn, zo dat men 'er op gerust kan wezen, van naderhand, voor alle beſmetting beveiligd te zullen zyn. Eerst wordt gezegd, dat de manier van DIMSDALE, hier in, met die van SUTTON gelyk ſtaat: en wyders, dat 'er geene voorbeelden zyn van nieuwe beſmetting, als men den Ingeënten voor de tweedemaal inentte, of in de Hospitaalen, daar Zieken aan de Pokjes lagen, liet verkeeren. Dat 'er de Zieken na de Inenting zeer bleek en vervallen uitzien, wordt ontkend zo verre te gaan, als de gemaakte zwaarigheid ſchynt te ſtellen. Dat men, na verloop van eenige jaaren, gevaarlyke gevolgen van de vergiftige Kwik-middelen zou te vreezen hebben, wordt voor beuzelary gehouden. De Brieffchryver betoont een groot voorſtander te wezen van de Suttonianen, en in 't byzonder van Doctor SUTHERLAND en zyne medegenooten.

(*a*) In den gemelden brief, zo even aangehaald, betuigt de Heer MATY, dat Doctor INGENHOUSZ by hem en andere voornaame lieden, voor een opregt en eerlyk man bekend is; en men hem veilig geloof mag geeven, dat *Daniel* SUTTON hem gezegd heeft, dat SUTHERLAND zelve de ſamenſtelling der Geneesmiddelen, welken hy geeft, niet bekend is. Misſchien is SUTHERLAND, volgens het bygebragte getuigenisſe, volkoomlyk onderweezen in de toereiking en het beſtier van de Suttoniaanſche Geneesmiddelen, zonder de Samenſtelling te weeten; moetende hy de reeds toegemaakte Middelen uit de handen der SUTTONS ontvangen. Dan heeft hy waarlyk het geheime Geneesmiddel van SUTTON, ſchoon hy niet weet wat het is, of waar uit het beſtaat. Dan zou het ook zeer natuurlyk zyn, dat zy de winst met malkanderen deelden.

Algemeen en beredeneerend Woordenboek der Natuurlyke Historie; behelzende de Historie der Dieren, Planten en Mineralen, en die der Hemelſche Lichaamen, der Verbevelingen, en andere voorname Verſchynſelen der Natuur: benevens de Historie en Beſchryving der enkele Drogeryen, welke de drie Ryken opleveren; hun gebruik in de Geneeskonst, in het gemeene Leven, Landbouw, Konſten en Handwerken. Uit het Fransch van den Heere VALMONT DE BOMARE, Leeraar der Natuurlyke Historie enz. enz. *Door* CHARLES PAPILLON. *I Deel. Te Dordrecht, by* Abraham Blusſé, 1767. *gr. Quarto, 688 bladzyden.*

DE Natuurlyke Historie, een onderwerp zynde waar in veele menſchen belang of liefhebbery hebben, kan een groot en uitgebreid Woordboek niet dan zeer aangenaam zyn. Wyl het niet elk een gelegen koomt allerhande Werken, welken over het een of ander gedeelte van de Werken der Natuure, geſchreeven zyn, te koopen en te leezen; ook niet weet by wien of waar hy zal vinden het gene hy nodig heeft of begeerig is te weeten, kan hem een Woordboek hier in te ſtade koomen, en veel moeite en kosten beſpaaren, inzonderheid zulk een waar in zo veelerleie dingen verklaard worden als in dit, welk wy voor ons hebben; waar van nu het eerſte Deel, in 't Neerduitsch vertaald, wordt uitgegeeven, en waarop het tweede op gelyke wyze zal volgen. De kundigheid van den Schryver in deezen tak der Weetenſchappen, de gelegenheid welke hy heeft gehad om veele natuurlyke dingen zelf te beſchouwen en te onderzoeken, of de uitmuntendſte Schryvers raad te pleegen, de naauwkeurigheid van ſamenſtelling, en verdeeling van veele zaaken, en een meerdere uitgebreidheid over veele dingen dan men ligt in een Woordboek verwagten zou, geeven 'er wezenlyke achting aan, en maaken het van een zeer algemeen gebruik. En zo men 'er nog iet te vergeefs in mogt zoeken, of niet naar de nieuwſte ontdekkingen beſchreeven vinden, de Heer BOMARE belooft, zegt de Vertaaler, een volledig Supplement, op zyn Werk te zullen laaten volgen, en de laatstgemelde belooft dit zyne Landsgenooten na het tweede Stuk, ook vertaald te zullen mededeelen.

De Auteur geeft in de Voorreden een uitvoerig verſlag hoe hy het Werk ingerigt, en wat hy 'er al in gebragt heeft; zo zaaklyk, en zo beknopt tevens, dat men dezelve niet

kan

kan verkorten, en te groot, om hier geheel geplaatst te worden. „ Ik heb de oplettenheid gehad", zegt hy hier in, onder andere; „ Om van de voornaamſte Artikelen, zoo veel verzamelplaatſen te maken, in welke de Lezer zich plaatzen kan, en van waar hy de overeenkomst der geſlachten en ſoorten beſchouwen kan, en den leidraat aanvatten die hem de Voorwerpen zyner nieuwsgierigheid met order kan doen beſchouwen. Wil men, by voorbeeld, een algemeen denkbeelt van alles te zamen hebben, zoo behoeft men maar alleen het woord *Natuurlyke Historie* op te ſlaan: en men zal hier de ſchikking van het rykſte en prachtigſte Kabinet vinden. Dit is, in zeker voegen, de Wereldkaart van de heerſchappy der Natuur, in welke Ik haare drie Ryken en hunne groote verdeelingen aanwyze. Begeert men vervolgens meer omſchryving, zoo kan men lichtelyk tot de byzondere Artikelen overgaan; en met altoos de overeenkomſtige en aangeweezen woorden te volgen, zal men de ſchakel der Weezens van een zelfde ſoort doorgronden.

„ Ieder Ryk werd aangeduid door een groot Artikel, of liever door een Verhandeling, die daar van de voornaamſte kenmerken en de betreklyke afhankelykheden doet kennen. Ieder van deszelfs verdeelingen is op deze wys beſchreven, en 'er is een voortgang in acht genomen, door welke de Leezer by trappen kan overgaan van de algemeenheden, de ſoorten en geſlachten, tot dat geen zy byzonder hebben. Het is overeenkomſtig dit ontwerp, dat Ik in het Artikel *Dier*, alle de algemeene trekken opgeve, welke alle Weezens affchetzen, die tot het Ryk der *Dieren* behooren. Het Artikel *Mensch* doet de verſcheidenheit van deszelfs ſoort kennen, en het geen het zelve verheft boven dat der andere dieren. *Viervoetige Dieren*, *Vogelen*, *Visſchen*, *Schelpvisſchen*, *Polypen* enz. vertoonen mede dezelve onderſcheidelyke gedaanten die de natuur haar gegeven heeft.

„ Ik heb op diergelyke wys, alle de op elkanderen betrekking hebbende artikelen van een zelfde ſoort aan een verbonden; 't zy in het Ryk der Planten, 't zy in het Ryk der Mineralen. Indiervoegen dat men een omſtandige verhandeling vinden kan over zoodanig een onderwerp als men beoeffenen wil. Men raadpleege ſlechts, om de Planten te leeren kennen, de woorden *Planten*, *Boomen*, *Hout*, *Bloemen* enz. Zoo tot kennis der Mineralen, de woorden *Aarde*, *Mynen*, *Wateren*, *Zee*, *Steen*, enz. En men zal in deze Artikelen de algemeenheden, de beginſelen, de hoedanigheden vinden van de geſlachten, als zo veel inlei-

dingen, die tot de byzondere beſchouwing der byzondere lichamen geleiden.

„ Men ontmoet byzonderheden, die dikwyls alleen tot een ſoort behooren; dit zyn onderſcheidingen, kenmerkelyke eigenſchappen, die het my toeſcheen, dat ik niet moest afſcheiden van algemeene geſlacht-bepalingen, op dat de Leezer in een zelfde oogpunt by een verzamelt zou vinden, alles wat het Tafreel uitmaakt en voleind van het voorwerp dat hy onderzoeken wil. Dus heb Ik in een eenig Artikel alles by een gevoegt wat de *Byen* betreft, hunne geboorte, groei, levenswys, arbeiding en vernuft; Ik wys aan de manier om haar te beſtuuren; de middelen om 'er het meeste voordeel van te trekken; Ik beſchryf de onderſcheide ſoorten van deze werkzame Vliegen; en Ik doe hier zonder tusſchenpoozing op volgen de woorden *Zwerm*, *Honingraten*, *Voorwasch*, *Honig*, *Wasch*, enz. indiervoegen, dat dit Artikel in zekeren zin, een volledige Verhandeling over de *Byen* wordt", enz.

Waarom de Heer BOMARE de Hemelſche lichaamen in dit Werk ook gebragt hebbe, verklaart hy op deeze wyze: „ Het algemeen Tafereel der Natuurlyke Historie is volledig in dit Werk, door de plaats die de Hemelſche lichamen in dezelve beſlaan, de veranderingen van onzen *Aardkloot*, die der *Zee*, de *Aardbevingen*, de *Winden*, de *Uitdampingen*, de *Vuurbrakende Bergen*, de *Beweegingen van den Dampkring*, de eigenſchappen der *Hooftſtoffen*, en alle die gewichtige en verwonderlyke Verſchynſelen, in welke de Natuur zich in den luister van haar vermogen, en in al de pracht haarer Majeſteit, vertoont. De beoefenaars der Natuurlyke Historie hebben deze kennis aan de Natuurkundigen overgelaten: maar men zal my dank weten dat Ik dezelve hier te rug vordere, als een der ſchoonſte deelen van het ontwerp dat Ik my voorſtelle om te vervullen".

Het ſlot van de Voorreden is: „ Dit Werk is dan niet alleen een Woordenboek, maar een *beredeneerent Woordenboek*, een aaneengeſchakelde, beredeneerde, vergelykende en geregelde Ontlediging van de geheele *Natuurlyke Historie*. In een woort, myn oogmerk is geweest om een volledige aaneenſchakeling zamen te ſtellen, der Geſchriften over alle de voorwerpen die de Natuur vertoont, en Ik heb dezelve in een Alphabetiſche order geſchikt, alleen tot gemak der Weetgierigen".

Het Werk is ons ook onder het doorbladeren voorgekoomen naar het gezegde ontwerp vry wel uitgevoerd te zyn,

en

en zo het al niet in allen deele voldoende bevonden wordt, (waar in door het Supplement kan voorzien worden) voor verre het beste te achten van dergelyke over de zelfde onderwerpen, welken voor handen zyn. Wy zullen onze Leezers nu nog een en ander ſtaaltje of Artikel voorhouden om de behandeling te doen zien, en hun gelegenheid te geeven om 'er over te kunnen oordeelen. Veele Artikelen zyn zo uitvoerig en lang, dat ons beſtek niet toelaat dezelven geheel over te neemen.

Van den *Agarik der Eiken*, *Eiken-zwam*, waar van men in de laatſte jaaren onder de Heelkundigen veel heeft hooren ſpreeken als een uitmuntend middel, om bloedingen in verwonde deelen te ſtempen, geeft de Schryver dit berigt.

„ Dit is een ſoort van Kamperneelje, die op oude Eiken, Nooten, en andere boomen groeit; zy wordt door de Verwers gebruikt; het is van dezen Agarik dat men de zwam maakt. Men ſcheid het taije en houtachtige gedeelte van het zelve af, dat de oppervlakte bedekt: men neemt het middelſte dat zacht, en van een graauwe op het bruine trekkende kleur is: men maakt 'er ſtukken af; laat dezelve in een loog van ſalpeterachtig water koken, men droogt en ſtoot het; kookt het vervolgens weder in loog, en droogt het eindelyk zorgvuldig.

„ Hoe lang zyn wy bezitters van dezen Agarik geweest zonder 'er de dierbare eigenſchappen van te kennen? Het was niet voor het jaar 1750, dat de Heer BROSSARD, Heelmeester te la Chatre in Berry, gemeen maakte, dat het zachte gedeelte van den *Agarik der Eiken* het beste zamentrekkent middel is van 't welke men zich bedienen kan, en dat het in ſtaat is om de plaats te vervullen van de bindzels, die men genoodzaakt is te doen by afzettingen der leden, en in de *operatien* der ſlagaderſpatten of breuken. Zie hier de wyze op welke men dezelve tot dit gebruik vervaardigt.

„ Men moet in de maanden Augustus en September de Agarik van de oude Eiken-boomen inzamelen. Men ſcheid de harde buitenſchors en het hardſte gedeelte, tot aan de ſponsachtige zelfſtandigheid, af, 't geen zo buigzaam tuſſchen de vingers als zeemleer is. Na dat de Agarik zulks toelaat, maakt men 'er dunner of dikker ſtukken af: men ſlaat het met een hamer om de ſponsachtige zelfſtandigheid zachter te maken, tot dat zy gemaklyk om de vingers kan gebogen worden.

„ Wanneer men dezelve gebruiken wil, zoo legt men op het afgeknotte deel, of opening der ſlagader, een ſtuk

van dezen dus bereiden Agarik, met het ſponsachtige gedeelte naar de wond, dat de tegengeſtelde zyde van de ſchors is, over dit ſtuk een ander dat grooter is, en eindelyk een voegzaam verband. In dezer voegen op de afgeſnedene aderen of flagaderen gelegt, ſtompt zy het bloeden, met de opening van het vat te doen inkrimpen, en geeft gelegentheid aan het bloed om zich tot een korst te zetten, 't geen noodzaaklyk is om het vat te ſtoppen. In dringende gelegentheden kan men gebruik van de gemeene zwam maken, die haare zamentrekkende kracht behoud.

„ Deze Agarik is niet zeldzaam, men vint ze van een groote ſchoonheit in het bosch van Fontainebleau, en op andere plaatzen. Door verſcheide proefnemingen blykt, dat de Agarik van de Beuken, Beuken, Iper, Jok en andere boomen, dezelfde eigenſchappen als de *Agarik der Eiken* heeft".

Aangaande de *Byen* is de Heer BOMARE zeer uitvoerig en wy kunnen hem niet volgen; wy zullen 'er evenwel een klein gedeelte van opgeeven, op dat men hier uit van het overige konne oordeelen. Van den *Leeftyd der Byen, en welke haare vyanden zyn*; zegt hy: „ In twee jaargetyden werden de korven van Byen berooft; in den herfst en in de lente. Den Abt *de la Ferriere* zegt, dat 'er meer als een derde gedeelte van iedere korf in den herfst ſterft, en dat 'er mede niet minder in de lente ſterven; 't geen hem, gelyk mede verſcheide andere Schryvers belet, om te gelooven dat zy zeven jaaren en langer leven. De groote ſterfte, die door de ſtrenge vorst veroorzaakt wordt, de ziektens en duizent andere toevallen, doen hem, met veel waarſchynelykheit, denken, dat zy niet veel meer als een of twee jaaren leven. De Heer *de Reaumur* denkt dit mede, ſchoon de proefnemingen die hy hier omtrent genomen heeft, hem niets zekers hebben doen ontdekken; dus is het geen men van de duuring van het leven der Byen zegt, noch zeer onzeker. Voor 't overige, de korven gelyken naar de ſteden welke dikwyls van inwoonderen veranderen, en welkers duuring oneindig langer als die der borgeren is welke haar bewoonen. Behalven het groot getal van Byën die natuurlyker wys ſterven, komen 'er noch veele door eene geweldige dood om: zy hebben buiten haare korven een menigte vyanden. Schoon zy met eenen vergiftigen angel gewapent zyn, zoo zwelgen haar echter verſcheide vogelen levendig in; de zwaluwen en meeſen brengen 'er een menigte van om; maar de mosſchen verſlinden 'er noch groo-

grooter menigte, zy zwelgen haar als kooren graanen door. Men heeft mosschen gezien die drie Byën te gelyk by haare jongen brachten, een in haaren bek, en de andere twee in haare pooten. De wespen en horzels verscheuren den buik der Byën om 'er het gene uittezuigen dat 'er in vervat is. Eenige Reizigers zeggen dat men op verscheide Eilanden van Amerika geen Byën heeft, om dat de wespen hier in een zoo groot getal zyn, dat zy haar alle ombrengen: in onze gewesten doen haar de wespen zoo veel nadeel niet. De spinnekoppen zyn niet zeer voor de Byën te vreezen: de hagedissen, kikvorschen en padden eeten de Byën, wanneer zy dezelve verrassen konnen, maar zy betrappen 'er zoo weinig in een jaar, dat zy geen groote schade aan de korven veroorzaken. De gevaarlykste vyandin voor de Byën in den winter is de veldmuis; in eene winterssche nacht, wanneer de Byën door de koude verstyft zyn, is zy in staat om den talrykssten Byekorf te vernielen; zy eet van deeze dieren gewoonlyk maar alleen de kop en het borststuk. Doet zy dus de Vogels mede? Het is zeker dat men dikwyls de jongen van de Leeuwrikken gevonden heeft, die op den rand van de nest lagen, en welke de kop en hals afgebeten waren. De Byën, en voornamentlyk de ouden, zyn aan een soort van luizen onderhevig, zy hebben de grootte van een speldeknop, en een roodachtige kleur; zy hechten zich op haar borststchild; haar fruit is gemaakt om tusschen de schubben in te konnen dringen; maar het schynt dat zy de Byën niet zeer kwellen. Vermits deze luizen zich maar alleen aan de ouden hechten, zoo heeft men echter geen groote verwachting van een korf, van welke het grootste gedeelte 'er door aangetast zyn".

De *Casuaris* wordt dus beschreeven: „ Dit is een Indiaansche Vogel, die mede door de Indiaanen *Emeu* of *Emé* genoemd word. Deze Vogel is een der grootste, hy is aanmerklyk om eenige zonderlinghoeden, die hem byzonder zyn.

„ Men heeft voor het jaar 1597 geen Casuarissen in Europa gezien, en geen Schryvers hadden 'er gewag van gemaakt. De Hollanders brachten 'er by hunne wederkomst van de eerste tocht naar Indië, een mede, die hen als een zeldzame zaak, door een Vorst van het Eiland Java, gegeven was. De Fransche Gouverneur van Madagascar kocht 'er een in 't jaar 1671 van de Kooplieden, die uit Indië wederkeerden, en zond hem voor de Diergaarde van Versailles, in welke deze Vogel vier jaaren leefde.

„ Men ziet in het Kabinet van den Koning van Vrankryk een Caſuaris, die meer als vyf voeten hoog is: zyn kop is met vederen bezet, en hy heeft een roode kam, in de gedaante van een helm; deze kam is niets anders als een gedeelte van het bekkeneel.

„ De Caſuaris is vooral aanmerkelyk om zyne vederen, die men by den eerſten opſlag voor hairen zou aanzien. Deze vederen hebben twee lange ſchachten, die uit een korte buis voortkomen, welke aan het vel vastgehecht is: derzelver baardjes zyn wreed, puntig, dun geſchikt, zwart, blinkende, en ſchynen, gelyk wy gezegt hebben, meer naar paardehair als naar vederen te gelyken. De vederen van den kop en hals zyn zo dun, dat men 'er de huid duidelyk door ziet ſchynen.

„ Men merkt aan het einde der vleugelen vyf ſcherpe pennen van een verſchillende lengte aan, die boogswys naar het lichaam gekromt zyn. Deze ſtekels of pennen zyn van een verſchillende lengte, en hebben dezelve ſchikking en dezelve afmeting als onze vyf vingeren der handen: zy zyn van een blinkend zwart. Niets geeft te kennen dat de vleugelen van den Caſuaris hem in het gaan behulpzaam zyn." Wat het voedzel is van dezen grooten Vogel, en hoe hy hetzelve beſchaart, wordt hier niet gezegd.

Weinig vindt men gewaagd van Dieren, welken maar één oog hebben: zie hier een korte beſchryving van een Visch, de *Eenoog*, *Monophthalmus*, een Oost-Indiſche Visch, die dus genaamd wordt, om dat hy maar één oog in het midden van den kop heeft; „ zyne kop is van een buitengewoone gedaante, en gelykt naar die van eenige Inſecten; zyn lichaam is dun, zyn kleur blaauw; op den rug heeft hy lange vinnen, die naar de kop omgebogen zyn: behalven deze heeft hy nog andere vinnen, zo wel op den rug als aan den buik: hy heeft dit nog byzonder, dat hy vinnen op de kieuwen heeft, die zich achterwaarts ombuigen."

Om van de Mynſtoffen ook iet te geeven, zullen we het artikel van de *Lapis Lazuli*, nog laaten volgen. „ Dit is een blaauwe ſteen, die door eenige Schryvers onder den naam van *Blaauw Jaspis*, *Azuurſteen*, *Azul* en *Oostersch Azuur*, beſchreven is. Het is een ſoort van Rotsſteen, die uit quartz zamengeſteld is, en somtyds uit een ſoort van ſmeltbaar ſpath, dat met ſtippen en ſtreepen van geele mica, of goud vermengd is, of wel met korlen van pyriten, en uit een metaalachtige blaauwachtige ſteen, die, volgens de proef-

proefnemingen, van den Heer *Marçkgraff*, zynen oorſprong aan het yzer verſchuldigd is.

„ De *Lapis Lazuli* is zeer hard, byna wederſpannig in het vuur, zwaar, ondoorſchynend, helder blaauw, en meer of min hoog gekleurd; hy kan zeer fraai gepolyst worden, en breekt in onregelmatige ſtukken; hy is glasachtig in zyne breuken, en geeft zomtyds vuur, wanneer hy met het ſtaal geſlagen word.

„ Men bekoomt dezen Steen uit Azia in ſtukken van verſchillende grootte, en een onregelmatige gedaante: men vind hem in Perzië en te Golconda; dit is een kostbaare ſtoffe in den koophandel. Men verkiest de zwaarſte, en die geene, welke de minſte witte ſtreepen, en een levendige heldere en gelyke blaauwe kleur heeft, om dat de werkjes, welke men 'er van zamenſtelt, een volmaakte blaauwe oppervlakte hebben zouden; men vind dezen Steen mede in Zwede, Pruiſen, Boheeme en Spanje; maar hy is zoo zacht, dat men hem naauwelyks polysten kan.

„ Vermits de blaauwe kleur van dezen Steen de grootſte ſchoonheid heeft, en dat zy in 't geheel niet of zeer weinig door de lucht en door het vuur verandert, zoo hebben vernuftige Werklieden middelen uitgedacht, om 'er dit kleurende gedeelte uit te trekken, tot gebruik van de Schilderkonst. Dit kostbaare Poeder is onder den naam van *Ultramarin* bekend. Deszelfs bereiding is in een menigte Werken beſchreeven."

Dierkundig Mengelwerk, in het welke de nieuwe of nog duisterre ſoorten van Dieren door naauwkeurige Afbeeldingen, Beſchryvingen en Verhandelingen opgehelderd worden. In het Latyn beſchreeven door den Heer P. S. PALLAS, M. D. Hoogleeraar in de Natuurlyke Historie, Opzigter van het Cabinet van haare Keizerlyke Majeſteit, de Keizerin van Rusland, Lid van de Keizerlyke Academie der Natuur-Onderzoekeren, en Medelid van het Koninglyk Genootſchap te Londen. *Vertaald en met Aanmerkingen voorzien door* P. BODDAERT, M. D. *I. Stuk, bevattende de* Hartebokken. *Te Utrecht, by* A. van Paddenburg en J. van Schoonhoven. 1767. *groot quarto*, 32 *bladz.*

DAt in de Zamenſtelzels der Dieren, waar van veele, op verſcheidenlei wyze gemaakt, voor handen zyn,

niet alle Dieren, met gelyke naauwkeurigheid, in geſlachten en ſoorten onderſcheiden of beſchreeven worden, is een iegelyk, die dit gedeelte der Natuurlyke Historie maar eenigzins heeft beoefend, zeer bekend. De yver van den Heer PALLAS, die deeze weetenſchap bemint, en wiens bekwaamheid hier in reods veelen, ook in ons Vaderland, bekend is, kan zyne onderneeming, om eenige Dieren in 't byzonder te beſchryven, en te toonen tot welke geſlachten of ſoorten dezelven moeten gebragt worden, niet anders dan lofwaardig en veelen beminnaaren der Natuurlyke Historie aangenaam zyn. De Latynſche taal, waar in de Heer PALLAS dit Mengelwerk heeft beſchreeven, en voorneemens is vervolgens te beſchryven, maakt dat het zelve van een algemeen nut is, en overal in uitheemſche gewesten kan geleezen worden. Doch, op dat onze Vaderlandſche Liefhebbers en Beoefenaars van deeze Weetenſchap 'er om die reden niet van verſteeken zouden zyn, heeft de Heer BODDAERT goedgevonden dit Werk in de Nederduitſche taale over te brengen, gelyk hy met dit *eerſte Stuk* heeft begonnen, en met de volgende insgelyks denkt te doen. „Ik heb ook (zegt hy) in dit Stukje eenige aanmerkingen op de ſoorten der *Hartebokken* gevoegd, welke ik alle met een B geteekend, tuſſchen twee [ ] haakjes gezet heb, gelyk ik in het vervolg doen zal, daar het my nodig zal ſchynen; de aanmerkingen zyn meest al uit des Heeren BUFFON's *Histoire Naturelle generale & particuliere* getrokken."

Voorts berigt hy, in 't uitgeeven der Stukjes zich aan geen tyd te zullen binden; maar 'er ten minſte twee in het jaar, of misſchien meer, ieder omtrent van grootte als dit eerſte, in 't licht te geeven; zo dat tien Stukjes een Band zullen uitmaaken.

Eerst koomt in het Werk voor een algemeene beſchouwing der Hartebokken, waar in eenige aanmerkingen gemaakt worden over het geſlacht der zelve, 't welk de Schryver, de wilde Geiten en *Gazellen* bevattende, van de Bokken heeft afgeſcheiden. Hy merkt dezelven aan als tuſſchen de *Harten* en *Bokken* geplaatst, en toont waar in zy met deze en gene overeenkoomen en verſchillen, en beſluit dat dit geſlacht met recht een byzonderen naam, en wel die in 't algemeen is aangenomen, verdient, naamelyk, van *Antilope* of *Hartebok*, welke aan geen ſoort zo eigen is, of hy kan aan het geheele geſlacht gegeeven worden. Eer hy nu de Hartebokken beſchryft, geeft hy eerst de

de ſoorten op, en verdeelt dezelven in *krom Hoornige*, *dubbel krom Hoornige* of Gazellen, *regt Hoornige*, *ſlinger Hoornige*, en *ſlangentreks Hoornige*. Wy zullen hier het gezegde van den Heer PALLAS over een en ander van deeze ſoorten laaten volgen, waar uit men over het geheel zal konnen oordeelen.

Wy verkiezen hier toe voor eerst de *Antilope Rupicapra*, de *Gemſe*, waar over hy deeze aanmerkingen maakt. „De Ontleedkundige te Parys hebben deezen Hartebok beſchreeven gelyk hy zig des Winters vertoont. (*Mem. adopt. Vol. I. p.* 224.) doch nergens vind men 'er eene goede afbeelding van, behalven by RIDINGER. Deszelfs geheele houding en gedaante verſchilt van den Steenbok, en hy heeft niets met den zelven gemeen, dan het hair, en de levenswyze; zoo dat het te verwonderen is, dat de Heer BUFFON, die in de verſcheurende Dieren de meeste verandering van gedaante, of verw, tot eene byzondere ſoort maakt, hier en onder de Gazellen zeer vreemde ſoorten by elkander brengt, en de altyd ſtandvastige Natuur, van wispeltuurigheid in het ſchikken der herkaauwende beſchuldigt.

„ De *Gemſe* is de eenige *Hartebok*, die wy in Europa hebben. 's Winters heeft hy lang bruin hair, en eene breede keel, en men kan de asgraauwe vlak achter de hoornen, en die lange vlak, die hy van onder heeft, duidelyk onderſcheiden. Hy heeft ook *Vetlokken* onder de knien der voorſte pooten, gelyk de Gazellen. Deze, gelyk ook de holte achter de hoornen, die zeer duidelyk en droog is in de levende, heeft de Heer BUFFON vergeeten. Is deze in de plaats van de Traanbuis, die de Steenbok ook niet heeft?

„ Beider Kunne is gehoornt, en hunne hoornen ſtaan regt op, zyn gekromt, van boven als haaken, de hoornen zyn lang, waar door zy in dit geſlacht onderſcheiden is."

Over de *Antilope Oryx*, *Kaapſche Eland*, vindt men het volgende. „ Deze wordt van de Hollanders, aan de Kaap woonende, *Kaapſche Eland* genaamd; gelyk hy by KOLBE genoemd is, welken de Heeren BRISSON en LINNÆUS ten onrechte voor de *Bezoar-Bok* genoomen hebben. Ik heb niet zonder verwondering de origineele teekening van de afbeelding van SEBA, onder die der Kaapſche Dieren van den Heer BURMAN gevonden. —— En het is klaar, dat men het een zeer vreemde naam gegeeven heeft. De Heer BUFFON heeft eene zeer goede afbeelding der Hoornen gegee-

geeven, maar hy heeft 'er een naam bygevoegt, die ik zeker weet dat aan de volgende [*Antilope Strepsiceros*, de *Kpedoe*] behoord.

„ Indien men de Dieren mag gisſen uit de naamen, met dewelke zy by de oude Schryvers bekend zyn, denk ik dat deze groote Hartebok de *Oryx* der Ouden is, evenwel is het de *Oryx* van alle Schryvers niet. Het geen OPPIANUS van den zynen zingt (*de Venet. Lib.* 2. v. 443. 551.) komt met dezen overeen, en PLINIUS brengt den *Oryx* ook onder de wilde Geiten, welke de Overzeeſche Kusten aan Rome toezonden (*Hist. mund. Lib.* 8. *c.* 53.). Ook ſtrydt hier niet tegen het geen AGATHARCIDES, STRABO en LAMPRIDIUS van de Hoornen van den *Oryx*, die in ſteede van Lantzen gebruikt worden, gezegd hebben. Maar of 'er het zeggen van PLINIUS op past; (dat de *Oryx* het hair naar vooren heeft, dat hy in zyn buik blaazen vol waters heeft, waar mede de Getuliers, die op roof gaan, en in de Woeſtynen geen water hebben, hunnen dorst leſchen) moogen die gene nagaan, die het Dier levend kunnen zien. KOLBE zegt, dat men ze op hooge Bergen vind; VARRO, COLUMELLA en MARTIALIS zeggen, dat zy eetbaar wild zyn, en de laatſte voegt 'er by, dat het wreed is en ſtooterig.

„ Men vind ook den naam van *Oryx* by ATHENÆUS, in de triumph van *Bacbus*, (*Deipnos Lib.* 5.) maar de *Zee-Oryx* van STRABO is een ander Dier, en de Eenhoornige *Oryx* der andere Schryveren moet men aan de Fabel- en leugenachtige Griekſche Reizigers, die meer zulke Dieren verzonnen hebben, overlaaten.

„ Ik heb het geraamte van het geheele Dier, van het welke ik thans ſpreeke, in het Natuur-Cabinet van Z. D. H. den PRINCE ERFSTADHOUDER, in den Haag gezien, en daar uit zag ik, dat het 't grootſte van dit ſoort was, en dat het grooter is dan een middelmatig Paard. —— De *Voortanden* waren breed en groot, de middelſte waren ſmaller. De *Hoeven* waren klein, naar evenredigheid van het Lichaam, en de Basterdhoeven ſcheenen ter naauwernood uit het vel te koomen. De *Verw* van dit Dier, zeide my die gene, die het levendig gezien hadden, was ligt grys (*), de

(*) Dit komt overeen met de Verw, welke de Heer BUFFON 'er aan toeſchryft, uit een opſchrift by een Kop, in het Cabinet van den Heer DUPLEIX (*Hist. Nat. Tom.* 25. *p.* 147.) welk Dier in *Pondichery* gevangen was, en met het geene BERNIER in zyne

de ſtreep over den Rug en het onderſte der Pooten zwartachtig."

Na de algemeene aanmerkingen van den Heer PALLAS over den Hartenbok, volgt de Beſchryving deszelfs, waar van hier een Mannetje en Wyfje in plaat zyn verbeeld: wy zullen hier van nog een gedeelte laaten volgen. „ De *gedaante* komt zeer na aan ons *Damhart*, dog is kleiner, en ook verſchild het Hoofd een weinig. De Neusgaten zyn overal even breed, wyd, en loopen naar een dik, recht, korrelachtig middelſchot, en van welke 'er eene groef door de Lip naar beneeden loopt. Hier en daar op den Bek ſtaan lange *hairen*, welke aan de Kin wit zyn.

„ De *Muil* is bruin, de *Lippen* korrelachtig, en de *Kaaken* van binnen met kromme hairtjes ſtekelig. De *Tong* is plat, rond van boven, en aan den voorrand bruin. Het *Verbemelte*, tot aan de Kiezen, met 15 of 18 paar ſtreeptjes gegroefd of geribd, welke ſtreeptjes hier en daar verdubbeld en afgebrooken zyn.

„ Het Dier heeft acht *Voortanden*, waar van de middelſte de breedſte zyn, en van boven met eene ſcherpe ſneede. De *Zytanden* zyn ſcherp, en wyken wat van elkander, en de twee laatſte zyn elsgewyze en overal gelyk. De jongen hebben boven vier *Baktanden*, waar van de eerſte de kleinſte is, en van onder twee groote en twee kleine voor dezelve.

„ De *Oogen* ſtaan in eene ronde witte vlak. De *Ooglee-den* hebben lange van elkander ſtaande *hairen*, en zyn met zwarte *oogbairen* gezoomd; het *Oogvlies* komt ter helfte van het Hoornvlies. De *Oogkringen* zyn donker bruinachtig geel.

„ Aan de zwarte *vlak* voor de Oogen begint de *Smeerbuis*, welke in de lengte loopende beide lippen op elkander heeft; en is voor een gedeelte in volwaſſene kraakbeenig, en in jonge zeer ondiep. Dit is die Buis, welke de Dierbeſchryvers *Traanbuis* noemen.

„ De *Ooren* ſtaan aan het achterhoofd, en zyn van dezelve koleur als de kruin; zy zyn byna geſlooten, van binnen naakt, behalven eenige witte hairtjes aan de zyden, die langs drie verheven in de lengte leggende ſtreepen ſtaan;

ne Reizen zegt, dat men ze in het Ryk van den *Mogol* Nilgaus of gryze Oſen noemt. BERN. *Voyages*, *Tom.* II. *p.* 245. [Aanteekening van den Vertaaler.]

ſtaan; een dezer ſtreepen is aan den binnenrand evenwydig.

„ De *Hoornen* van het *Mannetje* zyn zwart, ſtaan vlak op de kruin, een weinig boven de oogen, zy wyken van elkander, hebben eene elswyze gekronkelde gedaante, zyn glad aan den top, naar beneden met ſimpels geringd, die, naar maate dat zy na het grondſtuk koomen, vermeerderen, en zyn aan het uiterſte byna los, en worden door een gladde naad, die in de lengte loopt, zaam verbonden; welke naad alle de ſlangentrekken der binnenzyde doorloopt en zaamen voegt.

„ De *Pooten* zyn lang en tenger, de agterſte een weinig langer, de voorſte zyn onder de knie en van vooren met een bosje hair bezet. De hoeven zyn zwart en puntig, en wyken niet ver van elkander; de achterſte eindigen in een verheven zachte zool. Aan de buiging der hielen ſtaan hoornachtige wratten, die aan de achterſte grooter zyn.

„ De *Staart* is aan het grondſtuk van onder vlak en naakt, naar de opening van den Aars is zy als uitgehold, en loopt met een plooi of groef naar den Aars toe.

„ De *Liesſchen* zyn naakt, wit en driehoekig, en in de holtens der Liesſchen is aan wederzyden een halfmaanswyze Smeerbuis.

„ Een *melkgeevend Tepeltje* is in den voorſten hoek van yder Liesch geplaatst, zelf in de Mannetjes.

„ De *Roede* is aan den Onderbuik vast gegroeid; het *Balzakje* is geſpannen, en tusſchen de Dyën zaam gedrukt, leggende de eene Bal voor de andere.

„ Het *Hair* is aan dat der Harten gelyk, aan het onderſte van den hals en op den rug zeer breed en ſtyf. De naaden van het vel zyn duidelyker als in de Harten. Langs de Borst loopen zy in de lengte, van waar 'er een zeer korte aan wederzyden naar de ſchouders loopt, van de billen loopen zy naar de dyën. Aan den navel en aan de hoornen loopen de hairen in 't ronde.

„ De *Verw* veranderd naar den ouderdom en de kunne. Alle zyn zy ſneeuwwit aan het onderſte van het lichaam, en de binnenzyde der pooten; om de oogen zyn zy ook wit, als ook het pluimtje der ſtaart, en aan de zyde hairen.

„ Het Wyfje, dat geen hoornen krygt, is al haar leven gryachtig ros aan den hals, rug en de uiterſten der pooten en langs de geheele beenen. Daar loopt een lange vlak of ſtreep, die ligter of witachtig is, van de ſchoften tot aan de dyën. Het bovenſte van den hals is van onder gryſachtig asgraauw, en by de Smeerbuis der Oogen is een klein

klein zwartachtig vlakje, als ook een boven de ſplyting der hoeven.

„ De Mannetjes zyn in hun jeugd van dezelve verw, maar ouder wordende, worden zy bruiner, en het voorhoofd rondom de hoornen, het achterhoofd, de ooren en de hals in de lengte zyn roestverwig, maar langs de ſchouders naar beneeden loopt 'er eene zwarte vlak; ook is de ſtaart van boven zwart. Het lichaam wordt allengskens zwarter, doch meest en eerst aan de harten hairen van den hals; en de rugſtreepen verdunnen allengskens meer en meer. Aan den hals blyft 'er eene grysachtige okerkleur; maar van onder en ter zyden wordt den hals zwart, en deze zwartheid loopt ter zyden langs de ſchoften. De Kop van vooren en ter zyden is ook hier en daar zwart, waar by de witte kring om de oogen zeer fraai afſteekt. Ik heb het alleen in zeer oude Mannetjes gezien, dat het midden der rug, van roodachtig, bruin zwart wierdt, en altyd is die zwartheid aan de zyden flaauwer; ook blyft 'er lang eene ſchaduw van de rugſtreepen."

Nu volgen nog de byzondere afmetingen van een driejaarig Mannetje, na welken tyd het lichaam weinig meer groeit, en de Ontleeding, waar mede wy ons niet zullen ophouden. De kundigheid en naauwkeurigheid van dit Werk zullen het zelve geacht maaken, en met vermaak doen geleezen worden.

DE PROEFONDERVINDELYKE NATUURKUNDE,

volgens het beloop der

Natuurkundige Leiſen van den Heer Abt NOLLET, *Lid van de Koninglyke Akademie der Weetenſchappen van Parys, en van de Koninglyke Societeit van Londen. Uit het Fransch vertaald. Zesde Deel. Eerſte Stukje. Te Amſterdam, by de Wed.* K. van Tongerlo en Zoon 1767. *Behalven den korten Inhoud enz. in octavo* 374 *bladzyden.*

OP de beſchouwing van het Licht, in 't voorgaande Stukje afgehandeld, volgt hier ene beſchouwing der Hemelſche Lichamen, de voornaemſte bronnen, waer uit het Licht voortvloeit; en onze Leermeester ontvouwt dus in zyne achttiende Les die wetenſchap, welke men gemeenlyk met den naem van *Starrekunde* benoemt. De Heer *Nollet is* hier niet van voornemen, om ene volkomen Verhandeling

deling dezer Weetenſchap te geven, maer alleen zulke onderrigtingen desaengaende mede te delen, die genoegzaem zyn voor menſchen, welke dit ſtuk uit enkele liefhebbery beoefenen; waer door ze in ſtaet geſteld konnen worden, om 'er een algemeen denkbeeld van te hebben, en 't merkwaerdigſte der Starrekunde te weten. Aen dit oogmerk, mag men wel zeggen, voldoet zyne manier van behandeling volkomen; en deze Les is ene by uitſtek wel geſchikte handleiding, om iemand een beknopt en geregeld denkbeeld te geven van den loop en beweging der lichamen in ons Planeet-Stelzel, en hem de daer uit voortkomende verſchynzelen op ene bevatbare wyze te verklaren. Men kan uit dit gezegde genoegzaem afleiden, dat 'er in een beknopt beſtek te groot een aental van verſcheidene onderwerpen ontvouwd word, om ze in een kort uittrekzel afzonderlyk te melden; waerom wy 'er ons niet toe zullen inlaten; maer, den Lezer het doorbladeren dezer Leſſe boven al aenbevelende, overgaen tot de volgende die de verſchynzels van den Zeilſteen tracht op te helderen.

Men vind dezen Steen, wiens zeldzame werking op het Yzer allen onderzoekeren der natuure verwondering baert, gemeenlyk in of omtrent de Yzer-en Kopermynen, in verſcheiden Landen; doch de geachtſte komt uit de *Indiën*. Men telt deze Mynſtof onder de ſteenen en niet onder de metalen; nadien ze in 't vuur verkalkt en onder den hamer tot ſtof geſlagen word, maer noch ſmeltbaer noch rekbaer is. Doorgaens is dezelve hard en bruin, hoewel ook zomtyds week en grysachtig wit. Zommige zyn zo zwaer als yzer, anderen niet, doch evenwel zwarer dan ſtenen van ene ſoortgelyke hardheid. Men beproeft dezen ſteen door 'er vyzel van yzer of ſtael op te ſtrooien; als hy aen 't bedoelde zal bet antwoorden, moet dit vyzel 'er zich aen hechten, en baerdswyze byna loodrecht van de oppervlakte opwaerds ſtaen: men ziet dit dan aan beide de uiteindens van den ſteen, dien men den naem van de *Twee Poolen* geeft. In zodanigen ſteen heeft men, gelyk de Heer *Nollet* vervolgens door proefnemingen toont, vyf voorname eigenſchappen in aanmerking te nemen.

I. *Hy trekt het Yzer aen.* De Zeilſteen en het Yzer, op een zekeren afſtand van elkanderen zynde, begeven zich naer elkander toe, en als ze elkander aenraken, kan men ze niet, zonder eenige kracht te doen, van een trekken. Dit vermogen vermeerdert men, door den Zeilſteen te wapenen, met yzeren plaetjes aen ieder Pool: en zodanig

een

een Zeilſteen heeft juist geen kracht in evenredigheid van deszelfs grootte, de kleinen in tegendeel zyn gemeenlyk naer evenredigheid de ſterkſten; doch een kundige hand kan 'er, door het fatſoeneren van den ſteen, en de manier van wapenen, nog al merkelyk toedoen. Het is byzonder, dat dit vermogen alleen werkt op het Yzer, zo dat het gene andere ſtoffen tot zich trekke, dan 't Yzer, of zulken, die min of meer vermengd zyn met yzerdeelen, waer op de ſteen zyne werking kan oefenen. Deze kracht gaet verlooren als men den ſteen tot poeder ſtampt, en men waent zonder grond dat pleisters van geſtooten Zeilſteen ene byzondere kracht hebben, meer dan een t'zamentrekkend of wondzuiverend middel: ook is 't ongerymd den Zeilſteen, zelfs gewapend, aen te zien als een behoedmiddel tegen zoutmige kwalen. Maer men kan 'er zich met vrucht van bedienen, om 't Yzer, dat zich onder andere ſtoffe vermengd heeft, af te zonderen: een Geelgieter zou dus zyn Vylzel van Koper konnen zuiveren van 't Yzervylzel dat 'er zomtyds mede gepaerd gaet. En 't komt hier in bedenking, of niet de met Koper beſlagen Stampers en andere gereedſchappen in de Buskruidmolens, by mangel dezer zuiveringe, wel eens gelegenheid gegeven hebben tot het ſpringen dier werkhuizen, door de yzerdeeltjes die 'er mede vermengd waren; des het te meer der moeite waerdig zoude zyn dit middel in 't werk te ſtellen. Wat de vertellingen aengaen van Zeilſteenbergen, die de ſchepen, hunnes ondanks, naer land zouden trekken, dezelve verdienen geen ernſtige wederlegging.

II. *De Zeilſteen trekt een anderen Zeilſteen aen; of ſtoot hem af*, naer de verſchillende wyze, waer op men ze tot elkander houd. Als men de gelyknamige *Zuid-* of *Noordpoolen* tot elkander houd, wyken ze van elkanderen af; maer als men de *Zuidpool* van den eenen naer den *Noordpool* van den anderen richt, trachten ze zich te zamen te vereenigen: even dit heeft plaets als men twee Yzers gebruikt, die de Zeilſteenkracht bezitten, of zich bedient van een Zeilſteen en zodanig een yzeren ſtaefje. En deze uitwerking is, tot op zekeren afſtand, beſtendig dezelfde, wat beletzels van Papier, Hout, Glas, Water, Vuur of dergelyken men tuſſchen beiden plaetze. Men kan door dit middel verſcheiden konſtloopjes uitvoeren, en een lichaem in beweging brengen, zonder dat men ieta zie, dat die beweging veroorzaekt.

III. *De Zeilſteen deelt zyne eigenſchappen aen het Yzer mede.* Indiervoege dat men een yzeren Plaetje, door den Zeilſteen, met die kracht bezield, hebbe aen te merken als een waren Zeilſteen, bekwaem om 'er dezelfde proeven mede te doen. Zodanige Plaetjes of Staefjes noemt men *Konſtzeilſteenen*, over welker uitvinding, bereiding, vermogen en nuttigheid de Heer *Nollet* zich hier in 't breede uitlaet.

IV. *De Zeilſteen, 't zy Natuurlyke, 't zy door Konſt gemaekte, keert den enen van zyne Poolen naar het Noorden, en den anderen naer het Zuiden.* Dit noemt men *ſtreekwyzing*, en de ontdekking dezer uitwerkinge heeft aenleiding gegeven tot het uitvinden van 't Compas, dat den Zeevarenden inzonderheid ten hoogſten dienſtig is: 't welk ook onzen Leermeester hier ene onderſcheiden beſchryving van dit nuttig werktuig doet geven. Hy merkt by die gelegenheid tevens aen, van hoe weinig dienst gemeenlyk de kleine Zakcompasjes zyn, en lacht boven al met hun, die zulk ſoort van Poppegoed aen de Kettingen en Bandjes hunner Zak-uurwerken dragen, als meenden ze zich daer van te bedienen wanneer ze in een Bosch verdwaeld zyn: daer men weet, dat ene Compasnaeld van twee duimen lang nauwlyks in ſtaet is, om dezen dienst te kunnen doen aen iemand, die 'er wel mede weet om te gaen. De Heer *Nollet* onderricht zynen Lezer verder nog, ten aenzien van het Compas, dat het aen merkelyke *Miswyzinge* onderworpen is; zo dat de ſtreekwyzing van den Zeilſteen of Compasnaeld niet altoos overeenkome met de Middaglinie van de plaets der waerneminge, maer ten Oosten of ten Westen daer van verſchille. In zommige plaetzen richt zich de Compasnaeld nauwkeurig naer het Noorden en Zuiden; maer op de meeste plaetzen word men *Oostering* of *Westering* gewaer. Deze miswyzing is zeer veranderlyk niet alleen jaerlyks, maer ook, zelfs min of meer dagelyks: en men heeft tot nog vruchtlooze poogingen gedaen, om een beſtendig Compas uit te vinden; waer aen men nochtans, zynes oordeels, niet geheel moet wanhoopen.

V. De vyfde en laetſte eigenſchap, die hier in aenmerking komt, is, *dat de Pool van een Zeilſteen of van een met Zeilſteenkracht bereid Staal, die zich naer het Noorden keert, ook nederwaerts naer de Aerde helt.* Deze helling is aen alle oorden der Waereld niet dezelfde, en men heeft

grond

grond om te ſtellen dat ze toeneemt, naer gerade men verder Noordwaerds kome; en dat dit zelfde plaets heeft met opzicht tot den Zuiderpool der Compasnaelde, naer mate men verder Zuidwaerds vare. Deze helling is zo ſterk, dat men 'er acht op moete geven in 't maken en gebruiken der Compasnaelde, om dezelve in evenwigt te bewaren. Het zou van merkelyk nut konnen zyn, indien men Compasnaelden kon maken, die altoos eenparig, en volgens een vaſten fegel, helden; doch dit is misſchien nog veel bezwaerlyker dan 't toeſtellen van een Compas, dat aen geen veranderlyke miswyzing onderworpen is: om dat die mindere of meerdere helling grootlyks ſchynt af te hangen van toevallige omſtandigheden.

De Heer *Nollet*, dus ver de hoofdverſchynzels van den Zeilſteen gemeld hebbende, hecht voorts hier aen eenige Aenmerkingen, over de oorzaken van de Zeilſteenkracht, die men tot nog met gene zekerheid kan bepalen. De Natuurkundigen, gelyk hy ons berichtt, zyn vry eenſtemmig van gevoelen, dat men hier heeft te denken om ene zekere ſoort van fyne en onzigtbare vlociſtof, die van den eenen Pool des Steens naer den anderen loopt; waer voor men, door proefneming op de uitwerkingen, zeer hooge waerſchynlykheid heeft. Doch dit vaſtſtaende, blyft de vraeg ſteeds overig; van hoedanigen aert is die vlociſtof, waer is ze haer oorſprong aen verſchuldigd, hoe doet ze hare werking, en van waer komt het dat ze hare kracht alleen vertoont in het Yzer en den Zeilſteen? Deze vragen zyn tot nog niet wel te beantwoorden: 't gevoelen van *Descartes*, raekende den omloop dier fyne vloeiſtoffe van 't eene Aspunt der Aerde naer 't andere, heeft, volgens onzen Leermeester, onoplosſelyke zwarigheden: en dat van *Halley*, die een grooten Zeilſteen, als de kern van onzen Aerdbol, voorondersſtelt, 't welk aen verſcheiden werkingen der Compasnaelde zeer wel beantwoord, kan men niet hooger brengen, dan tot eene voorondersſtellinge, en wel zulk eene, die met nog meer voorondersſtellingen bezwaerd moet worden, om enigermate te voldoen. Hier by komt nog, dat 'er verſchynzels zyn, die aenleidinge geven om te denken, dat 'er niet alleen een omloop der vloeiſtoffe plaets heeft, maer dat die vlociſtof hare werking ook oefent, volgens ene ſtreeklinie, die loodrecht op de oppervlakte van den Aerdbodem ſtaet: uit hoofde van welke ene yzeren ſtaef, door haren loodrechten ſtand alleen, de Zeilſteenkracht verkrygt. Ten laetſte komt deswegens nog in bedenking,

of 'er in 't Yzer en den Zeilſteen niet ene byzondere geſteltenis en ſchikking van deelen plaets heeft, waer door die vloeiſtof hare werking 'er beter op kan oefenen. Men heeft proefnemingen, die dat denkbeeld begunſtigen, en de Heeren *Dufay* en *Reaumur* hebben deswegens giſſingen bygebragt, die niet verwerpelyk zyn, en verſcheiden verſchynzels gelukkig verklaren, gelyk de Heer *Nollet* beknoptlyk doet zien, met het afloopen dezer Leſſe; waer in hy ten ſlot nog meld, dat men goeden grond heeft om te denken, dat het Yzer onophoudelyk omringd word door een Dampkring van Zeilſteenſtoffe, die 'er in meer overvloed is, en ſterker werkt, naer mate dat het ſtuk Yzer grooter is.

ANTONII BRUGMANNI *Oratio Inauguralis de proferendis Phyſices pomœriis. Dicta publice in Choro Templi Academici A. D. 21 Maji 1767. Quum ordinariam Philoſophiæ & Matheſeos profeſſionem auſpicaretur. Addita est Lectio ejusdem Inauguralis, de incognitis Dei perfectionibus. Groningæ apud* H. Spandaw, 89 *pp. in quarto ch. m.*

Of

Intree-Redenvoering over het uitbreiden van de grenspalen der Natuurkunde. Benevens ene *Intree-Leſſe over Gods onbekende volmaektheden. Door* A. BRUGMAN, *Hoogleeraer der Natuur- en Wiskunde op de Hooge Schoole van Groningen.*

DEze twee by elkander gevoegde ſtukken zyn, onder deze ſoort van ſchriften, der overlezinge waerdig. De Redenvoering dient, om de Liefhebbers der Natuurkunde onder 't oog te brengen, dat, hoe groote vorderingen men ook in de laetſte jaren in deze Wetenſchap gemaekt hebbe, men echter nog ver af is, van dezelve tot de mogelyk uiterſte volmaektheid gebragt te hebben. Wel byzonder, om hen te doen opmerken, dat alle de kennis, die men tot nog van de fynere vloeiſtoffen bezit, zeer gebreklyk is. De Hoogleeraer dit ontvouwende tracht een ieder aen te moedigen, om 't zyne toe te brengen, ter meerdere volmakinge; door naeuwkeurige proefnemingen en bondige redeneringen: niet twyfelende of geduld en oplettenheid zou deze Wetenſchap nog op ene merkelyke wyze konnen uitbreiden. —— De hier nevensgaende Les ſtrekt om te toonen, hoe veel gronds 'er is om te ſtellen, dat

dat 'er in 't aanbiddelyk Opperwezen nog vele volmaektheden gevonden worden, die wy, die deze Waereld bewoonen, niet kennen, en tot welker kennis wy in dit leven niet zullen geraken; maer die zich in een toekomend leven min of meer voor ons zullen ontvouwen. De Hoogleeraer dringt dit denkbeeld aen als nuttig, ter wederlegginge van hun, die, uit hunne bepaelde denkbeelden van 't Opperwezen, de geopenbaerde Verborgenheden der Euangelieleere betwisten; en poogt insgelyks te doen zien, hoe deze zyn ſtelling uit eigen aert ſtrekt om alle harten met eerbied voor God te vervullen.

J. A. VAN THYE HANNES JCti. *Drosſaerdi & Dykgravii Dynastiæ Empelienſis & Meervicenſis, & Advocati Curiarum Hollandiæ, Tractatus Juris Publici Fœderati Belgii de Inauguratione Principum Belgicorum. Trajecti ad Rhenum apud* P. Muntendam, *Sumptibus Auctoris* 1767, *absque Dedicatione &c.* 144 *p. in octavo ch. m.*

Of

Verhandeling over de Inhuldiging der Nederlandſche Vorſten. Door Mr. J. A. VAN THYE HANNES, *Drosſaerd enz.*

DE plechtige Inhuldiging van WILLEM den Vden, dien Nederland, met alle tekenen van vreugde, de Regering heeft zien aenvaerden, heeft den Heer en Mr. VAN THYE HANNES aenleiding gegeven, om zyne aendacht te vestigen op de *Inhuldiging der Nederlandſche Vorſten*; om dit onderwerp, niet ſlechts geſchiedkundig, maer wel byzonder als een Rechtsgeleerde na te gaen, en te ontvouwen.

Onze Autheur vangt deze zyne Verhandeling aen met enige aenmerkingen over de *ſymboliſche* of zinnebeeldige gebruiken en plechtigheden in 't algemeen, die oudtyds by verſcheiden beſchaefde Volken, en wel byzonder by de Romeinen, plaets hadden, met de inhuldiginge hunner Vorſten: en ſpoort daer op bepaeldlyk na, wat men hier omtrent, aengaende de inhuldiging der Nederlandſche Vorſten in 't byzonder, gebruikelyk vind: In 't voordragen hiervan meld hy ons onderſcheidenlyk 't geen deswegen aenmerking verdient, en de veranderingen, welke hier in van tyd tot tyd ſtand gegrepen hebben, zo ten aenzien van de inhuldiging zelve, als ten opzichte van 's Vorſten verbintenis, naer gerade der onderſcheiden omſtandigheden, tot

het handhaven van 's Lands welzyn; mitsgaders der openbare vreugdebedryven by zodanige gelegenheden, en van 't onthalen en begiftigen van den ingehuldigden Vorst.

Het ene en 't andere word hier beknoptlyk voorgesteld, met ontvouwinge van 't geen 's Lands Wetten desaengaende bepalen; by welke gelegenheid onze Autheur ook kortlyk een bericht geeft van de voornaemste byzonderheden, welke deswegens in *Utrecht* plaets gehad hebben, by gelegenheid der jongste inhuldiginge van zyne D. H. WILLEM den Vden aldaer. —— De Heer en Mr. VAN THYE HANNES heeft dit onderwerp, dat tot nog niet opzettelyk behandeld was, en verscheiden byzonderheden in zich vervat, die ter opheldering van 's Lands Geschiedenissen en 's Volks Gewoonten konnen strekken, op eene zó wel geschikte manier ontvouwd, en 'er zo veel blyken van zyne Geschied- en Rechtkunde in verleend, dat we niet twyfelen of het zal, over 't algemeen, de goedkeuring der Beminnaren onzer Vaderlandsche Geschiedenissen wegdragen. En dit zal hem, zo wy hoopen, verder aenmoedigen, om in deze soort van oefening te volharden; wanneer wy, volgens het geen ons de Voorreden aenduid, meerder stukken van die natuur uit zyne pen verwachten.

Historische, Staetkundige en Philosophische Verhandeling over de Konst van Regeeren. Door een voornaame Hand. Waar agter een gesprek over de vryheid van Geweeten, nevens de Oordeelkundige Aanmerkingen van BR. TRIBOULET, *Leeraar der Sorbonne, over den* Belisarius *van* MARMONTEL, *Uit het Hoogduits vertaald. In 's Gravenhage, by* P. van Os, 1768. *In octave, 62 bladzyden.*

HEt personele character van den Vorst, aen wiens hand deze Verhandeling word toegeëigend, staet hier dus afgemaeld, „ Toen ik Kroonprins was, hadde ik weinig op met Krygszaaken, ik beminde het gemak en goede cier. Koning zynde was ik Krygsman, Wysgeer en Digter". Het zy, dat men dit Stukje aen den Vorst, hier door te erkennen, hebbe toe te eigenen of niet, dit is zeker, dat de regels der Regeringe, hier voorgedragen, meerendeels zeer wel overeenkomen, met de denk- en regeringswyze van dien Vorst; waer van dit Stukje eene korte schets verleent, die, in zo verre, gezegd mag worden, niet kwalyk opgesteld te zyn. De veel beloovende Tytel zou mogelyk zom-

sommigen meer doen verwachten; doch dit is slechts om onkundigen en voorbarigen uit te lokken.

Op ene dergelyke wyze is 't gelegen met het hier bygevoegde *Gesprek over de vryheid van Geweeten* en de *Oordeelkundige Aanmerkingen van* BL. TRIBOULET. Men zou hier ligtlyk op iets ernstigs denken, doch die Stukjes inziende vind men dat het Spotschriften zyn, om den vervolgzieken geest der Roomsche Geestlykheid te beschimpen: die men in ons Land voor ene aerdigheid kan lezen, maer uit welke men geen byzonder nut kan trekken, daer de vryheid van Godsdienst genoegzaem op een ernstigen toon gehandhaeft kan worden, en 't behulp der Spotternye niet noodig heeft, om de Vervolgzucht haetlyk te maken.

Rome naby zyn Val: of Geschied- en Oordeelkundige Verhandeling wegens de Hervorming der Kloosterlingen in Vrankryk. Uit het Fransch vertaald. Te Utrecht, by J. van Schoonhoven en Compagnie 1768. *Behalven het Voorwerk* 172 *bladzyden in octavo.*

EEn ernstig Protestant stuift, op 't hooren van dezen Tytel, yverig naer een Boekwinkel, in de verwachting van hier te vinden, een bondig betoog van den kort aenstaenden Val van den Antichrist; en loopt, het Boek machtig zynde, met die drift naer huis, om het zelve, ter versterkinge van zyn Geloof, aendachtig te lezen. —— Maer ziet, het Boek opentlaende leest hy ene menigte van zotheden, die spottenderwyze verhaeld worden, en voorts zaken, die oppervlakkig behandeld zyn, waer in hy geen belang stelt: dat hem het Boek doet nederleggen, en zyn geld en tyd beklagen. —— Dit is het natuurlyk gevolg van dezen Tytel, en den inhoud van 't Boek. Het eerste gedeelte behelst meerendeels spottende aenmerkingen over de Monnikken, en 't laetste vervat voorslagen ter vernietiginge van verscheiden Ordens, en hervorminge van enige overblyvenden, op zodanig ene wyze dat ze allen eerlang te gronde gaen. Een Stukje van dien aert word mogelyk met nut in Frankryk onder 't Gemeen verspreid, maer 't was der moeite niet waerdig om 't voor den Nederlander te vertalen; te meer daer de Spottery, over 't geheel, niet geestig, maer eerder ruw genaemd mag worden. De eenige byna, die 'er ons in voorgekomen is, welke in hare soort den naem van geestig kan dragen, is de volgende.

„ *Franciscus de Paule* is de Inſteller dier *Minderbroeders*, welke zich zoo afſchuwelyk doen opmerken, in onze algemeene Procesſien door hun geolyd vel, en door hunne Linnen Overkousſen. Het voornaamſte ſtuk, van hunnen Regel is, alles met Olye toebereid, te eeten. Het voorſchrift alleen is genoeg, om de uitgeſtrektheid der Wetenſchappen, en de deugtzaamheid der oordeelkunde van den goeden Man, te doen kennen. De Boter zeer zeldzaam, en by gevolg zeer duur zynde in *Kalabrie*, alwaar hy dertig of veertig jaaren Kluizenaar was geweest, en de Olye op een geringe prys, beeldde hy zich in dat alom de Boter ſlechts maar voor de ryken was, en dat de armen zich met Olye moesten vergenoegen, waarom hy zyne Leerlingen in *Vrankryk*, uitdrukkelyk het gebruik van Boter verbood, en hun het uitſluitend gebruik van Olye belastte; zoo dat de Minderbroeders ter liefde van de heilige armoede, in plaats van een pond Boter, dat hun acht ſtuivers zoude kosten, een pond Olye verkwisten, daar zy veertig of vyftig ſtuivers voor betaalen, want zy begeeren van de beste. Men zal zich niet bedriegen, met aan den perſoon van *Franciscus de Paule*, den overtreffenden bynaam te geeven, welken hy aan zyne Kinderen heeft nagelaaten".

De Predikant van Wakefield. Naar 't oorſpronkelyk handſchrift uitgegeeven. Door OLIVIER GOLDSMITH. *Naar den derden druk, uit het Engelsch vertaald; II Deelen. Te Deventer, by* Lucas Leemhorst 1768. *In octavo, omtrent* 600 *bladzyden.*

RIchardſon en *Fielding*, moet men erkennen, dat de wereld, in deze laatere tyden, geleerd hebben, hoe een Roman moet geſchreeven worden; ſedert hunnen tyd is de ſmaak, in deze Werken, niet ſlechts onder de Engelſchen, maar ook onder ons, onder de Duitſchers, de Franſchen, en andere Volkeren merkelyk veranderd, en zyn 'er onder die laatſten inzonderheid veel minder laffe, en dikwils ſchadelyke beuzelingen, en zelfs eenige weinige goede Werken in dit ſoort uitgekoomen; de uitmuntende voortbrengzels echter van gemelde Meesters, (uitmuntend elk in hun byzonder ſoort,) hebben wel, gelyk het altoos gaat, verſcheiden ſlechte Copyen, maar ook eene menigte fraeije Stukken van dezen aart in hun Vaderland voornaamelyk doen geboren worden, wy hebben 'er zeer veelen

len van in ons Nederduitsch, maar wy misten tot nog toe een van de fraeiſte, aangenaamſte en leerzaamſte tevens, welke Engeland in dit ſoort heeft uitgeleverd; een van de besten, buiten die van de gemelde origineelen. Als zodanig ſchroomen wy niet het Werkje, dat wy hier aankondigen, *de Predikant van Wakefield*, op te geeven en de verſcheidene ſchielyk op malkander volgende Uitgaven, welke men in Engeland daar van gemaakt heeft, bewyzen, dat men 'er daar even gunſtig over denkt. Inderdaad het Vrolyke en Aandoenlyke, Schildery en Redeneering, Karakters en zedelyke Aanmerkingen, vermaak en nut eindelyk, vereenigen zig in het zelve op eene gelukkige wyze; terwyl de byzondere manier van vertellen, en de ſtyl, zo juist naar die manier geſchikt, geen kleine volmaaktheid aan 't Werkje byzetten. En dezulken onder onze Lezers, by welken de Hr. OLIVIER GOLDSMITH bekend is, zullen zig niet zeer over deze onze Loſſpraak verwonderen. Men weet dat hy zig door verſcheide Spectatoriaale Vertoogen, uit eenige periodieke Werken nu onlangs by malkanderen gevoegd en uitgegeeven, geen kleine achting by 't Gemeen en onder de Geleerden verworven heeft.

Een Predikant in zommige opzichten van een zonderling; maar ſteeds van een voorbeeldelyk deugdzaam karakter, en van een onwankelbaar vertrouwen op de Goddelyke Voorzienigheid, die met zyn Vrouw en zes Kinderen, uit eene zeer groote ruimte en geluk, buiten zyn ſchuld, in de allerdiepſte laagte van armoede en elenden valt, die alle zyne bezittingen, die zelfs verſcheidene zyner kinderen verliest, met één woord, die een andere JOB wordt, en toen het water aan de lippen was gekoomen, en 'er geen moogelykheid van verloſſing over ſcheen, al zyn leet weder ziet verdwynen, en in een nog veel wenſchelyker ſtaat dan te voren, wordt overgebragt, is het onderwerp der gebeurtenis, en het oogmerk om de gelukkige uitwerkzelen van een goed geweten, en een levendig betrouwen op de Goddelyke hulp te vertoonen, gelyk ook om weldadigheid, het medelyden, de Ouder- en kinder-liefde aan den eenen, en verſcheide gewoone dwaasheden en ondeugden der Menſchen aan den anderen op de levendigſte wyze te vertoonen, de eerſten ten ſterkſten aan te pryzen, en den menſchen, voor al de jonge Lieden van de anderen af te ſchrikken; met één woord, wy weeten dat men zelden in een Werkje van dit ſoort en van gelyke grootte zo veel ſchoons, zo veele verſcheidenheid, en zo veele leerlingen aan-

treft,

treft. Wy zeggen van gelyke grootte, want het is inderdaad zeer kort. Die kortheid ondertusschen veroorzaakt eenig klein gebrek, want om de uitkomst te verhaasten, en het verhaal in een te trekken, koomen 'er zommige dingen in voor, die men juist wel niet kan zeggen, dat aanstoteljyk of ruuw zyn, maar die wy echter liever gewenscht hadden, dat vooraf nog wat meer bereid waren geworden, en thans wat schielyk voorkoomen.

De Vertaaling is vry goed en geenzins te verwarren met die, waar door wy zo veele fraeije Werken in onze taal mishandeld zien, zy hadt echter tot nog grooter volmaaktheid gebragt kunnen worden; en gelyk dit in Werkjes van dezen aart byzonderlyk te pas koomt, wenschten wy, dat men in het overgieten derzelver steeds een meer dan gewoonen vlyt ten dien opzichte gebruikte.

Kort Relaas van het gebeurde aan vier Russische Zeelieden, by ongeluk op het onbewoond Eiland Oost-Spitsbergen geraakt. In 't Fransch beschreeven, Door den Heer P. LE ROY, *Professor in de Historien, en Lid van de Keizerlyke Academie der Wetenschappen te Petersburg. Uit het Fransch in 't Nederduitsch vertaald. Te Amsterdam, by* P. Conradi 1768. *Behalven een kort Voorbericht 74 bladzyden in octavo.*

DIt Verhael; dat, met voldoende kenmerken van geloofwaerdigheid, voorkomt, behelst een bericht van Zeelieden; die, in de plaets van 't Westen van Spitzbergen te winnen, ten Oosten gedreven zyn; en zich met hun vieren, nae dat het Schip met hunne overige Reisgenooten waarschynlyk door 't Ys overkruid is, op een onbewoond Eiland, ongeveer ter hoogte van 77 graden, bevonden hebben. Het bericht dat ze van 't Land zelve geven is niet dan algemeen en oppervlakkig; zo als men 't van gemeene Zeelieden, voor al in zulke omstandigheden, verwachten kan. Het verhael van hun wedervaren is inzonderheid aenmerkelyk, uit hoofde van 't geen ze melden, wegens hunne levenswyze op een onbewoond Eiland, zonder de gewoone behoeftigheden des levens; en toont ons hoe de noot de menschen deze en gene dingen leert uitvinden, die ze anders nimmer bedacht zouden hebben, en hen bekwaem maekt om zich zelven, boven verwachting, te behelpen, ter bewaringe van het leven. De Hoogleeraer *le Roy* heeft dit *Relaas* doormengd met enige aenmerkingen, over etlyke byzonderheden, die hy, by manier van uitweiding, voordraegt.

Nieu-

Nieuwe en nooit bevoorens geziene Onderwyzinge in het Bastert Engels, of Neeger Engels, zoo als het zelve in de Hollandſche Colonien gebruikt word. Opgeſteld en in het ligt gebragt. Door PIETER VAN DYK. *Gedrukt by de Erven de Weduwe* J. v. Egmont, 112 *bladzyden in octavo.*

ZO de tael, die wy niet beoordeelen konnen, in deze onderwyzinge wel voorgeſteld is, kan dit Stukje voor hun, die des behoeven, van dienst zyn, om zich enige woorden en ſpreekwyzen te ſpoediger eigen te maken: doch de tael ſchynt een onregelmatig mengelmoes van verſcheiden talen te zyn, hoedanig een boven al door de gewoonte geleerd moet worden. De Opſteller dezer Onderwyzinge heeft aen zyne korte gemeenzame Zamenſpraken ene breedvoerige Zamenſpraek gehecht, waer in *het Leeven en Bedryf van een Surinaamsze Directeur met de Slaaven op een Koffi-Plantagie*, word afgeſchetst: 't is te hoopen, dat hy den allerſlechtſten heeft uitgekoozen, en dat 'er niet veel gevonden worden, die naer zulk een Directeur gelyken.

Brief van den Heere CASS**, *Advocaat te Parys, aan den Marquis* DE BECCARIA. *Te bekomen te Amſterdam by de Erven* Houttuin *en elders.*

HEt onderwerp van dezen Brief is de dood van den Ridder DE LA BARRE, in 't jaer 1766 te *Abbeville* in Frankryk als een *Godslasteraer* en *Heiligſchender* ter dood gebragt. Deze zogenaemde *Godslastering* en *Heiligſchending* komt, volgens dit bericht, uit op eenige onvoorzichtige ſpreekwyzen en losſe handelingen van een Jongeling van negentien jaren, die niet overeenkomen met de eerbied, welke de Roomſche Kerk voor hare Leer en Heiligen eischt. Ene misdaed, waer voor hem, volgens het zeggen van den *Nuntius*, gelyk hier verhaeld word, niet dan enige jaren boetdoening opgelegd zou zyn geweest, indien hy zyne misſlagen voor de Inquiſitie van Spanje en Portugal bekend hadde. Over dit gedrag vellen de Rechters van *Abbeville* een vonnis, en brengen het zelve ter uitvoeringe; zy doen hem de gewoone en buitengewoone pyniging ondergaen, en verwyzen hem voorts, om eerst onthoofd en vervolgens in de vlammen geworpen te worden.

De Heer CASS**, dit voorgevallene verhalende, met mel-

meldinge van 't geen 'er aenleiding toe had gegeven, ſtelt de onrechtvaerdigheid van dit vonnis in het daglicht; en geeft tevens enige ſcherpe en wel treffende aenmerkingen over de handelwyze der Geestlyken in dergelyke gelegenheden; als mede over de involging der Rechters, die zulks door zodanige vonnisſen ſtyven, voorgevende dat de Godsdienst, dat de Staetkunde dit eischt; het welk onze Schryver als valsch en wreed veroordeelt.

„ Eenige Rechters, *zegt hy*, hebben gezegt, dat in de tegenwoordige omſtandigheden de Godsdienst een dergelyk afgryslyk voorbeeld vorderde. Zy hadden ongelyk. Niets heeft den Godsdienst meer ontéért. Men onderwerpt zich de Geesten niet op dusdanig eene wyze; in tegendeel, men maakt 'er dezelve hardnekkig en oproerig door. —— Gy zoudt niet gelooven, Myn Heer, hoe verfoeilyk onze Roomsch-Catholyke Godsdienst door deze gebeurtenis geworden is by Vreemdelingen. De Rechters zeggen, door eene Staatkunde gedwongen te zyn geweest op deze wyze te handelen. Welk eene ſlechte en barbaarſche Staatkunde! Ach! Myn Heer, hoe ſchriklyk zondigt men tegen de Gerechtigheid, met uit Staatkunde een vonnis te vellen, en voor al een doodvonnis!

NIEUWE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

N. W. IHRINGK, *Deken, en eerſte Predikant in de Hoofdkerk te Caſſel, Predikatien over Pſ. II en XXIV, mitsgaders over Openb. III. 1—5. Uit het Hoogduitſch vertaalt. Met eene Voorrede voorzien van den Hoog Eerw. Hooggeleerden Heer* H. G. CLEMENS, *Doctor en Profeſſor in de H. Godgeleertheyt, en Predikant te 's Hertogenboſch.* —— *Als mede van opgemelden Do.* IHRINGK, *Predikatien over Ps. LXXXV en CXXX, mitsgaders over 2 Pet. I. 5-7. benevens eene Afſcheids- en Intree-Predikatie over Act. XI. 23. en Col. I. 28, 29. Uit het Hoogduitſch vertaalt. Te Nymegen by* J. v. Campen. *Twee afzonderlyke Stukken, zonder het Voorwerk en Register, van 497 en 477 bladz. in quarto.*

DE Eerwaerde IHRINGK draegt, in dezen tweeledigen bondel van Predikatien, zyne gedachten over de opgemelde plaetzen der H. Schriften, zo ter opheldering als ten ſtichtelyken gebruike, voor; wel byzonder om een ieder te doen opmerken, het woord der Voorſpellinge, en hen aen te moedigen om 'er een recht gebruik van te maken in de dagen der Vervullinge. Over 't geheel genomen, behandelt hy zyne onderwerpen, op zyne gronden, met oordeel en regelmatig; en is in zyne toepaſſingen gemoedelyk, om zyne Toehoorders en Lezers te bewegen tot Geloof en Bekeering, om hun Geloof te vercieren met een heiligen wandel, en vruchten voort te brengen der Bekeeringe waerdig. 's Mans gedachten, over het Prophetiſche in de genoemde Pſalmen, als mede in den Brief aan de Gemeente van Sardis, die het byzonderſte van dezen bondel uitmaken, komen kortlyk hier op uit.

Pſalm II voorſpelt ons de oprichting van 't Koningryk van den Meſſias, en wel in de eerſte dagen: ons aenduidende, hoe de prediking der Euangelieleere, na de verhooging van den Meſſias, niet zonder grooten tegenſtand, onder de Volkeren der Aerde, zo wel Jooden als Heidenen, zou doordringen.

Hier toe is ook betrekkelyk het XXIVſte Zangſtuk, als

oogende op de uitgebreidheid van het Ryk van den Mesſias onder Jooden en Heidenen. Onze Leeraer is van oordeel, dat Pſ. XXII, XXIII en XXIV in dezervoege te zamen hangen. In den XXIIſten Pſalm voorſpelt David niet alleen het lyden van den Mesſias, maer ook het Ryk, dat hy na zyn lyden zou oprichten, onder de Heidenen, en de goederen in welker genot de ware onderdanen zouden deelen. Daer op beſchryft hy Pſ. XXIII, nader de voortreffelykheid dier goederen; en toont vervolgens in dezen XXIVſten Pſalm, hoe verre dit Ryk zich zou uitſtrekken en over alle Volkeren uitgebreid worden: wel byzonder, hoe het Euangelie van zyn Ryk, terſtond na zyne verhooging, onder Jooden en Heidenen gepredikt, en daer door de voorbereiding tot de daedlyke oprichting van 't zelve gemaekt zou worden.

Het LXXXVſte Zangſtuk ziet op latere tyden. Zyn Eerwaerde merkt hier omtrent aen, dat men in 't zelve vind een ootmoedig en geloovig Gebed van Gods Volk, dat eensdeels roemt de groote genade des HEEREN, aen hun, in vroeger dagen, bewezen; en anderdeels (uit hoofde van hunnen elendigen toeſtand onder den Godlyken toorn) om nieuwe genade by den HEER aenhoud, met vertrouwen op ene troostryke verhooring. De vervulling van 't hier bedoelde is, zynes oordeels, nog te wagten, en men heeft dus dezen Pſalm te beſchouwen als eene Voorzegging van de laatſte bekeering der Jooden in het einde der dagen, en van de groote gelukzaligheid der Kerke in den laetſten tyd, welke daer mede verknocht zal gaen: waer toe zyn Eerw. ook brengt *Lev.* XXVI, *Jeſ.* XI, XXXV, *Jer.* XXXI, *Ezech.* XXXVI, *Zach.* XII, XIII, *Hoz.* III, *Joël* III enz.

Met den aenvang van 't ontvouwen van den CXXXſten Pſalm verklaert onze Leeraer eenſtemmig te zyn met hun, die oordeelen dat de vyftien *Liederen Hammaalooth* of *Trapliederen*, Pſ. CXX — CXXXIV, zo genaemd zyn, om dat ze op de vyftien trappen, die tuſſchen den Voorhof der Mannen en Vrouwen waren, op den Tempelberg, van de Leviten en Zangmeesters, op het Loofhutten-feest, gezongen werden. Verder is hy ook van gedachten, dat die trappen een voorbeeld geweest zyn van de voortgangen des HEEREN in zyn Heiligdom, en het Loofhutten-feest enê affchaduwing van den Genadetyd des N. Testamentes. Op dien voet voortgaende beſchouwt hy deze *Trapliederen* als behelzende ene voorzegging van de afwiſſeling en verandering, welke het geeſtlyk Israel zou treffen in zyne tyd-

krin-

kringen tot aen het einde der dagen. Dit doet hem dan dezen Pſalm, in 't verband met de voorgaende en volgende, beſchouwen, als betrekkelyk tot den toeſtand en geſteldheid der *Proteſtantſche Kerke* in onze dagen. Dezelve komt hier dan voor, als wel aenvanglyk van het juk en de tyranny van den Antichrist bevryd, maer nochtans in een ander opzicht in de diepte; verwachtende de volle verloſſing en de hulp des HEEREN voor het toekomende, om welke ze derhalven ook den Albeſtierder ootmoedig ſmeekt, onder ene geloovige verwachting der vervullinge.

Wat eindelyk aengaet den Brief aen de Gemeente van Sardis, *Openb.* III. 1 — 5. De Eerwaerde IHRINGK is van oordeel, dat de zeven Brieven aen de *Gemeentes in Aſie* niet ſlechts betrekkelyk zyn tot de Gemeentes van dien tyd, maer tevens en vooral zien op den toeſtand der geheele Kerke, door alle de zeven tydkringen van het Nieuwe Teſtament. Dit doet hem, achtende dat de voorgaende Brief, aen de Gemeente te Thyatire, ſlaet op den toeſtand der Kerke onder het Pausdom, voor den tyd der Reformatie, dezen Brief toepaſſen op den ſtaet der Proteſtantſche Kerke, van dien tyd af, dat ze van Babel is uitgegaen, tot op den dag van heden; terwyl de twee volgende Brieven zien op een toeſtand der Kerke, die nog niet vervuld is, en waer van de vervulling nog verwacht word.

De verder hier nevensgaende Leerredenen over 2 *Pet.* I. 5 — 7. behelzen ene kortbondige ontvouwing en ernſtigen aendrang van de Christelyke Zedenleer; en de laetstgemelde Affcheid- en Intreepredikatien zyn geſchikt naer de omſtandigheden des tyds, en grootlyks betrekkelyk tot de plichten der Leeraren en der Leden der Kerke. — Men ziet in 't een en 't ander beſtendig doorſtralen een Leeraer, die het kennelyke en betrachtelyke van den Godsdienst tevens in 't oog houd, en 'er geſtadig op aendringt om Geloof en Deugd te zamen te paren. Hier mede ſtemt ook zeer wel overeen, 't geen hy van zyne gewoone Leerwyze zegt, in zyne Affcheidrede, wanneer hy zich aldus laet hooren:

„ Ik heb u het hoofdſommier van het Euangeli van Christus en van zyn Heyl verkondigt, als den eenigen grond en het eenige fondament, waar op uw Gelove en Hoope moet gevestigt zyn. Ik heb Ul. daar uyt de voortreffelykheyt van den Heere Jeſus, van zyn Perſoon, zyn Middelaarampt, zyne Leer en Daden, in 't byzonder van het groote werk der Verloſſing des armen Zondaars, 't geen hy volcynd en uytgevoerd heeft, zoo klaar als mogelyk was,

zoeken voor oogen te ſtellen, en aan te pryzen, ten eynde gy van dit alles een recht gezigt en welgegronde kennisſe mogt verkrygen, en daar in toenemen en bevestigt worden. Boven dien heb ik ook niet naagelaten, u de Geboden van den Heere Jeſus en de pligten van het Christendom, en wat hy van de zynen eyscht, te verklaaren, en zoo wel de waare geſteldheyd en eygenſchappen als ook de trappen der Bekeering, des Geloofs en der Heyligmaking aan te wyzen, om u langs deezen weg gelegentheyt te geven tot zelfsbeproeving, en tot geduurigen wasdom in dezelve. Den zwakken heb ik melk, maar hen die meer gevordert waren, en geoeffende zinnen in 't Woort der Waarheyt verkregen hadden, ook vaste ſpyzen opgedist en aangeboden, op dat ze door 't nuttigen van dezelve, in 't Geloof, in de Liefde en Heyligmaaking geduurig mogten ſterker, volmaakter en overvloediger worden. Conſcientien, die gewond waren door de zonden, en verbryzelt om hunner ongerechtigheden wille, heb ik bekend gemaakt de vertroostingen, die het Euangelie zulke Bekommerden geeft, ten eynde zy mogten gemoedigt en geſterkt worden. Maar hooftzakelyk heb ik teffens elke reys daar op aangedrongen, dat ze met *een vast voornemen des herten by den Heere mogten blyven* *, en in 't begonne goede onbelemmert en ſtandvastig voortgaan, en tot aan het eynde volharden. Dit was de rede dat ik, naar voorheen andere Schriftuurplaatſen en ſtukken uyt Gods Woord verklaart te hebben, dat, herzeg ik, van my voorleede Winter in de Weekelykſche Predikbeurten, Betragtingen over den *Dood* aen uwen Aandagt voorgedragen wierden, op dat gy mogt leeren ſterven, en levende, den weg naar eene zalige Eeuwigheyt leydende, betreden. Dit alles heb ik ten laatſten beſloten met eene Verklaring over het *Gebed des Heeren*, en betoogt hoe men in gevolge deszelfs Inhoud, Genade en Kragt tot dit alles van den Vader der Lichten moet ſmeeken, ook hem voor de bereyds ontfangene Genade pryzen en danken."

„ Dit alles nu heb ik niet alleen opentlyk geleert, en Ul. daar toe vermaant, wanneer ik van deeze verhevene plaatze tot Ulieden ſprak, maar ook, indien 't gebeurde dat iemant uwer krank, aangevogten of bekommert zynde, myn bezoek begeerde, ik heb my nooyt onttrokken; in tegendeel heb ik zeer gewillig getragt alles toe te brengen wat in

* Act. XI. 23.

in zulke gevallen leeren, ſtigten, verbeeteren en vertroosten konde. En dit is tot hier toe myn werk en bezigheyt onder u geweest, gelyk elk uwer weet en getuygen kan".

Wy hebben dit gedeelte van 's Mans Leerreden met te meerder vermaek overgenomen, om dat het ons zo beknopt het character van een braven Leeraer, in dit opzicht, voordraegt; en ons een Leeraer beſchryft, dien men met genoegen kan hooren, en wiens Schriften men met genoegen kan lezen, ſchoon hy in deze en gene byzonderheden der Christelyke Leere van ons verſchille.

De Euangeliſche Geloofs-Leere der Doopsgezinde Christenen, *die ook* Mennoniten *genaamt worden. Mitsgaders een beknopt Hiſtoriſch Verhaal, weegens de Leere der Doopsgezinden, van de tyden der Apostelen, tot den tegenwoordigen tyd toe. Door* HENDRIK WAERMA. *Leeraar der Doopsgezinden te Deventer. Te Groningen, by* L. Huiſing 1768. *Behalven het Voorwerk en de Bladwyzers* 463 *bladzyden in quarto.*

MEn ontmoet in dit Werk ene aeneengeſchakelde Godgeleerdheid, ontvouwd volgens de begrippen dier Christenen, welke, ter onderſcheidinge van anderen, *Doopsgezinden* genaemd worden, ter oorzake van hun byzonder gevoelen omtrent den Christelyken Waterdoop; of ook wel den naem van *Mennoniten* dragen, naer een hunner oude beroemde Voorgangeren *Menno Simonsz.* Des Autheurs Voorreden leert ons, dat hy het Ampt van Leeraer bedient in ene Gemeente, die tot ene byzondere ſoort behoort, welke van anderen onderſcheiden word, door den naem van *Oude Vlaemſche Doopsgezinden.* En zyn Eerwaerde onderricht ons deswegens, dat deze ſoort, die men in vroegere tyden ſtrenger en in 't uiterlyke nauwgezetter oordeelde dan anderen, thans over 't algemeen na genoeg eenſtemmig zy, met het meerendeel der Doopsgezinden. Verder geeft hy ons te kennen, dat 'er onder de Doopsgezinden gevonden worden, zulken, die de Leerſtukken, welke deze Gezindheid van anderen onderſcheiden, met allen ernst handhaven; als mede zulken, die zich in alle deelen zo bepaeldlyk niet aen dezelve houden; en dat hy onder de eerſte, of ernſtige Voorſtanders dier Leerſtukken te tellen is. Verre is 't ondertusſchen echter van hem, dat hy anderen hier omtrent veroordeelen zou; hy verklaert zich

in tegendeel openlyk voor een vryen Godsdienst, gegrond op eigen onderzoek; en betuigt voor zich zelven, „ dat hy geene der *Doopsgezinde Gevoelens* zoekt aan te kleeven, te *Verdeedigen* of vast te houden, dan waar van hy ten vollen *overtuigt* is, dat ze in het onfeilbaar *woordt van Godt*; en het *Eeuwig Euangelium* van *Jesus Christus*, vervat en *gegrondvest zyn*". —— Men kan, uit dit bygebragte, enigermate afleiden, dat ons hier een Godgeleerd Zamenstel voorkomt, het welk die denkbeelden van den Godsdienst vervat, die onder de Doopsgezinden vry algemeen voor waer erkend worden; en wel byzonder die onderscheidende Leerstellingen verklaert, op zodanig ene wyze, als ze door derzelver ernstige Voorstanders gemeenlyk begrepen worden. Dit Werk is gevolglyk, in zo verre, aen te zien, als strekkende uit eigen aert, om niet alleen die Gezindheid zelve in hare Godsdienstige denkbeelden te versterken; maer ook anderen, die buiten haer zyn, onder 't oog te brengen, welke de inhoud harer byzondere Leere zy: waer toe dit Geschrift, uit hoofde van deszelfs uitvoering, zyne nuttigheid kan hebben.

De Eerwaerde *Waerma* behandelt de Godgeleerdheid volgens een gewoonen leiddraed, en ontvouwt de algemene plaetzen dezer Wetenschap, op zyne gronden, regelmatig en met oordeel: ook betoont hy alleszins vrymoedigheid genoeg te bezitten, om zyne gedachten voor te staen, en tevens die gematigdheid deelachtig te zyn, waer door hy zyne partyen met bescheidenheid weet te behandelen: ieder Artykel eindelyk word met ene Toepassing of Gebruikmaking van de voorgestelde Leer beslooten. Het een en 't ander maekt dat dit Geschrift, niet alleen met smaek van hun, die met hem eensgevoelend zyn, maer ook met genoegen gelezen kan worden van anderen, die lust hebben tot het nagaen van verschillende gevoelens, en het beschouwen der redeneerwyze van party; waer in men oordeelkunde gewaer kan worden, schoon men dezelve juist niet bondig achte.

Aen dit Werk is gehecht een Byvoegzel, bestaende in een beknopt *Historisch Verhael, weegens de oudheid en schriftmaatigheid van het Geloof, of de Leere der Doopsgezinden.* Dit Verhael, gelyk zyn Eerwaerde ons in het Voorberigt meld, is „ het *Merg*, of behelst de voornaamste zaaken, uit de Doop-historie, door *Tieleman van Braght* in zyn *Martelaars-Spiegel der Doopsgezinden*, in 't *Eerste Deel*, van de tyden der *Apostelen* van *Eeuw* tot *Eeuw* uitvoerig aangeweezen, in een kort beslek te zaamen getrokken, met een-

ni-

nige *andere ſtukken* en *Aanmerkingen*, die het gevoelen der *Doopsgezinden* betreffen". Men vindt hier ene reeks van getuigen, welke de Autheur in orde des tyds laet volgen; die door hem bygebragt worden, om te toonen, dat de Doopsgezinde Leer, in die onderſcheidende Leeringen, niet nieuw, maer van Apostoliſche Oudheid is, en dat 'er, door alle eeuwen, tot op den tegenwoordigen tyd, Verſtandige en Godvruchtige Mannen geweest zyn, „ die op dezelfde wyze, van den Christelyken *Doop*, van de *Wereldlyke Heerſchappye*, de *Weerloosheid* en het *Eedzweeren*, na inhoud des Euangeliums geleert en geſchreven hebben, gelyk de *Doopsgezinde Christenen* in 't algemeen, nu nog daar van gelooven en leeren". Op deze lyst ontmoeten ons hier en daer wel eens getuigen, die wy 'er niet verwacht zouden hebben; doch in een ſtukje van die natuur is zulks zo nauw niet te nemen; ieder Gezindheid vind al ligt door alle Eeuwen menſchen, die ſpreekwyzen gebruiken, welke overeenkomſtig met hare gevoelens verſtaen konnen worden, en ſchept veel al vermaek in de achtervolging der Leere dus te toonen. —— Mogelyk zal 't velen niet ongevallig zyn hier gemeld te vinden, hoe deze vier opgemelde onderſcheidende Stukken, door de Doopsgezinde Christenen in 't algemeen, begrepen worden, waerom wy des Autheurs verklaring hier van kortlyk zullen opgeven.

Rakende het eerſte Artykel, den Christelyken Waterdoop. Deze Gezindheid beweert, dat uit het Euangelie alleszins blykt, dat daer in „ *altyd* en alleen van den waaren *Christelyken Doop*, op *Geloove* en *Bekeering*, geſproken word; zonder dat 'er een woord van het doopen van eerstgeboren Kinderen, (die van kennis en Geloof ontbloot zyn,) met grond kan worden bygebragt". Uit kracht hier van is de Doop by hen, „ niet alleen een *Teeken* of *Zeegel* des *Verbonds*; maar teffens word daar by *vereiſcht* leetwezen en *berouw* van zonden, vergezelſchapt met de *belydenis* derzelve en aanneeminge van het *Christelyk Geloof* nevens een *heiligen Wandel*, waar toe een boetvaardig *Dopeling* zig door den H. Doop *verbind*: alle *zaaken*, die in geen onmondige of eerstgeboren Kinderen konnen plaats hebben".

Wat het tweede, de *Wereldlyke Heerſchappy*, of het *Ampt der Overheid* betreft. De Doopsgezinden merken op, dat het Euangelie geen wetten aengaende de Overheid voorſchryft, maer wel beveelt hoe de Christenen zich, onder hunne Overheden, te gedragen hebben, en ze vinden geen vryheid om dat Ampt te bedienen, daer ze niet tot een

Aerdsch maer tot een Hemelsch Koningryk geroepen zyn: ook is hun dit Ampt, in conſcientie, bezwaerlyk met de plichten van zedigheid, ootmoedigheid, zagtmoedigheid, nederigheid enz. over een te brengen. Bepaeldlyk drukken ze zich deswegens aldus uit. „De *bediening* van dit *Ampt*, als beſtaande in der Onderdanen welſtand te bezorgen, en hen voor geweld te beſchermen, *rust* genoegzaam op een gemeene *noodzaakelykheid*, wegens de tegenwoordige geſteldheid der *wereld*, daar de *boosheid* veeltyds de overhand heeft. *Dit* word van de *Doopsgezinden* in 't algemeen ook *toegeſtaan*, dat het kwaade moet geſtraft en het goede beſchermt worden. Dog of het *Overheids-Ampt* op *zulk* eene *Wyze* van *Christenen* mag en moet *bedient worden*, gelyk het doorgaans en *bedendaags* word geoeffent met den aankleeve van den Eedt, den Oorlog, het oeffenen van Halsgerichten of Doodſtraffen enz. is *een ſtuk*, waar toe de *Mennonitiſche Christenen* (volgens het *Euangelium*) oudtyds, en nog voor het meerderdeel, geene *vryheid* vinden; maar veel veiliger agten, dat aan andere, (die dit anders begrypen, en daar toe vryheid denken te hebben,) over te laaten".

Een derde Stuk is het van den *Oorlog* en de *Weerloosheid*. Een Christen heeft zich, volgens het Euangelie, hunnes oordeels, te beſchouwen als iemand „die tot deze wereld eigenlyk niet behoort: dus raakt hem de wereld als wereld niet, en hy heeft *geen ruimte* om *eigen geweld* te gebruiken om zyn *tydelyk leven* of *goederen* te behouden, zo het den Almachtigen Albeſtierder, om wyze redenen, toelaat, dat hy daar in beleedigt worde. Dus gelooven zy, dat een *Christen*, na inhoud des Euangeliums, zig moet onthouden van *allen* geweldigen *wederſtand*, geen kwaad met kwaad vergelden, maar in Weerlooze Lydzaamheit het kwaade, dat hem, (onder Gods toelaatinge,) overkoomt, verdraagen, voor zyne vyanden bidden, in plaats van die te beleedigen, en alle Wraak den Heere bevelen, die gezegt heeft, dat Hy het vergelden zal".

Eindelyk verſchillen de *Doopsgezinde Christenen* nog van andere in bevattinge, omtrent het *Eedzweeren*. „Zy gelooven dat een *Christen*, naar inhoudt des Euangeliums, het *Zweeren* van alle *Eeden* uitdrukkelyk *verboden* is: agtende ons, *gelyk ze zeggen*, in conſcientie verplicht, op het zo duidelyk bevel van *Jeſus Christus*, (Dien wy voor onzen Heer en Meester erkennen, Dien wy moeten hooren en gehoorzamen,) ons van Eeden te onthouden, en onze

Woor-

Woorden van Waarheid met *Ja* en *Neen* te bevestigen: geloovende dat de geenen, die nu nog plechtige Eeden zweeren onder de Christenen, (byzonder om tydelyke en aardſche dingen,) in dit ſtuk, zig tegen het zo duidelyk en ernſtig bevel van Christus aankanten en bezondigen".

De Hedendaagſche Historie, beſchreeven door een Gezelſchap van Geleerde Mannen in Engeland. Uit het Engelsch vertaald. V. Deel I Stuk. Te Leiden, by P. v. d. Eik enz. 1767. *in quarto* 494 *bladzyden.*

DIt Stuk behelst de Geſchiedenis der Opvolgeren van *Jengbiz Khan*, in *Tartarye*, *China*, *Kipjâk*, het *Krimſche Tartarye*, *Groot* en *Klein Bukhârie* en *Perſie*; mitsgaders de Historie der Moguls en Tartaren, onder de Regering van *Timûr-Bek* of *Tamerlan*, tot op het jaer onzes Heren 1400. Men ontmoet hier ene geſtadige achtereenvolging van binnen-en buitenlandſche onlusten en oorlogen; waer uit men een denkbeeld kan vormen van de wisſelvalligheden, die het Ryksbeſtier dezer uitgebreide gewesten ondergaen heeft. Buiten dit, op 't welke wy niet wel ſtaen konnen blyven, ontmoet ons in dit gedeelte een onderſcheiden bericht, van 't wyduitgeſtrekte gewest, dat in deze Geſchiedenisſen den naem draegt van *Groot* en *Klein Bukharie*, waer van wy den Lezer het hoofdzaeklyke zullen mededeelen.

Bukhârie, anders bekend onder den naem van *Jagatay* of *Zagatay*, is de naem dier geheele landſtreeke, die tusſchen *Karazm* en de groote *Kobi* of zandige woestyn ligt, grenzende aen *China*. Dezelve word verdeeld in *Groot* en *Klein Bukhârie*.

Groot Bukharie, (het welk het *Sogdiana* en *Bactriana* der oude Grieken en Romeinen, met de daer aen onderhoorige landen, ſchynt te bevatten,) ligt tusſchen de 34 en 46 graden Noorder Breedte, en tusſchen de 76 en 92 graden Lengte. Het heeft ten Noorden de Rivier de *Sîr*, ten Oosten het Koningryk *Kashgar*, ten Zuiden de landen van den *Grooten Mogol* en *Perſie*, en ten Westen de landſtreek *Karazm*. Van 't westen naer 't oosten is 't lang 770 Engelſche mylen, en de breedte word geſchat op 730 mylen. —— Het is de beste landſtreek van gansch *Groot Tartarye*. De bergen hebben zeer ryke mynen, de dalen zyn vrugtbaer in boom en peulvruchten, de velden zyn overvloedig met gras be-

dekt, de rivieren krielen van visch, en het hout word 'er in overvloed gevonden. Doch een Tartaer is veel al zo lui van aert, dat hy zyne nabuuren liever beſtelen wil, dan arbeiden, om de weldaden, die hem de natuur aanbied, ten zynen voordeele aen te leggen.

Dit landſchap is verdeeld in drie groote Provincien, te weten, *het eigenlyk gezegde Bukbârie*, dat het westlykſte is, *Samarkant* het oostlykſte, en *Bâlk*, ten Zuiden van *Samarkant* en ten Oosten van 't opgenoemde *Bukbârie* gelegen. In ieder dezer Provincien vind men etlyke Steden, die de oplettenheid der Reizigers na zich trekken, van welke hier een beknopt bericht gegeven word. Onder deze komen, wel byzonder ten aenzien van den koophandel, met *Ruſland*, *Perſie*, de landen van den *Grooten Mogol*, *Indie* en *China*, de volgende voornaemlyk in aenmerking. In *Bukbârie*, de Steden *Bukbâra*, *Wardenſt* en *Karsbi*; welke laetstgenoemde éne van de beste Steden in *Groot Bukbarie* is, zynde groot, volkryk en beter bebouwd dan enige andere Stad in die Landſtreek. In *Samarkand*, de Stad *Sarmakand*, die ook de beroemdſte Academie heeft, welke men onder de Mohammedanen vind. En in *Bâlk*, de Stad *Bâlk*, de aenzienlykſte der Steden, die door de Mohammedaenſche Tartaren bewoond worden; als mede de Steden *Anderab* en *Badagshan*, welker inwooners ryk zyn, door de nabuurige goud- zilver- en robynmynen.

Klein Bukbârie ligt tuſschen de 35 graden 30 minuten en 45 graden Noorder Breedte, en tuſschen de 92 en 118 graden Lengte. Het heeft ten Westen *Groot Bukbârie*, ten Noorden de landſtreek der *Kalmâkken*, ten Oosten die der *Mungls* aen *China* onderworpen, en ten Zuiden *Tibet* benevens het Noordwestlyk einde van *China*. Van 't Westen naer 't Oosten is 't lang 850 mylen; en men ſchat deszelfs breedte op 580 mylen. —— Men noemt dit gedeelte *Klein-Bukbârie*, niet juist om deszelfs mindere uitgeſtrektheid, maer om dat het, aengaende het getal, de fraeiheid van ſteden, de goedheid van grond, de overvloed van inwooderen en dergelyken, minder is dan het andere. Echter is het ook vry volkryk en vruchtbaer. Deze Landſtreek is byzonder ryk in goud en zilvermynen, en de inwooners zouden 'er groote voordeelen uit konnen halen, zo ze zich meer bevlytigden, om dezelven te bearbeiden. Men vind 'er ook veel muskus, en allerhande ſoorten van kostbare ſtenen, zelfs diamanten; maer de inwooners hebben de konst niet, om ze te ſnyden of te ſlypen.

Dit

Dit landschap word gevoeglyk in vier deelen verdeeld, te weten, het Koningryk *Kasbgar*, en de Provincien van *Aksû*, *Turfân* en *Khamil*. De voornaemste Steden ontmoet men in 't eerstgenoemde Koningryk, en zyn *Kasbgar* de oude, *Yarkian* de tegenwoordige Hoofdstad, en *Khotam*, welker inwoonders een sterken handel dryven met *Tibet* en de *Indien*. Men begrypt ligtlyk dat *Yarkian* wel bevolkt en derzelver inwoonders ryk moeten zyn, als men nagaet, dat zy het middelpunt van al den koophandel is, die tusschen de *Indien*, en het Noorden van *Asie*, *Tibet*, *Siberie*, *Groot Bukhârie* en *China* gedreven word. Ook had de Keizer van *Rusland*, *Peter* de eerste, een voornemen, om een geregelden handel met die stad op te richten, door de rivier *Irtish*, het welk, zo 't ter uitvoer gebragt ware, zynen Staten zeer voordeelig zou hebben konnen zyn.

De bewooners van *Groot Bukhârie* zyn, of *Bukhâriers*, die de oude bewooners zyn, of *Jagatays*, die 'er zich onder *Jagatay Khân* nederzetteden, of *Usbeksche* Tartaren, die de tegenwoordige bezitters van dit Landschap zyn, met welke zich de *Jagatays*, die oorspronglyk *Mungls* zyn, genoegzaam vereenigd hebben. Doch de *Bukhâriers* houden zich onderscheiden; de Steden bewoonende, leven ze van hunne handwerken en den koophandel, en bemoeijen zich niet met de wapenen; dat zy voor anderen overlaten: van waer ze ook by de Tartaren, als een gierig en eenvoudig volk, gemeenlyk in verachting zyn. —— *Klein Bukhârie* word in 't algemeen door *Bukhâriers* bewoond, en het ontbreekt den inwoonderen dezer Landstreke niet aen beschaefdheid; ze zyn inzonderheid gevat op den koophandel, en die met hun handel dryven moeten wel op hunne hoede zyn, zo ze niet verschalkt zullen worden. —— De Godsdienst der *Bukhâriers* is de Mohammedaensche, die ook veel al door de Mogolsche en Tartaersche inwoonders beleden word; doch de *Kalmuks*, die eigenlyk de meesters zyn van *Klein Bukhârie*, zyn afgodendienaers. De kleeding, levenswyze en zeden der bewooneren van deze Landstreek zyn voor 't overige meerendeels geschikt naer die der Tartaren. —— Onze Schryvers geven 'er een breedvoerig bericht van, doch we zouden te breed uitweiden, zo we ons daer toe inlieten. Zie hier alleen, om nog ene byzonderheid mede te deelen, het geen ze ons melden van het huwen en sterven der *Bukhâriers*.

„ Dewyl de *Bukhâriers* hunne vrouwen kopen, betalende voor dezelve meer of minder, naar mate van hunne beval-

valligheid, zo is de zekerſte wyze om ryk te worden vele dogters te hebben. De perſonen, die op hun trouwen ſtaan, moeten elkanderen zien nog ſpreken, van den tyd hunner verlovinge af, tot den dag des huwlyks, die gedurende drie dagen met gastmalen gevierd wordt, gelyk zy drie grote jaarlykſche feesten vieren. Des avonds voor het trouwen, komt een gezelſchap van jonge meisjes ten huize van de bruid by een, die zig zelve tot middernagt vermaken met ſpelen, danſen en zingen. Den volgenden morgen vergaderen de gasten weder, en helpen de bruid tot de plegtigheid bereiden. Wanneer 'er vervolgens kennis aan den bruidegom gegeven is, komt hy kort daar na, verzeld van tien of twaalf van zyne bloedverwanten of vrienden; gevolgd van eenigen, die op fluiten ſpelen, en eene abus, (eene ſoort van priester,) die zingt, terwyl hy op twee kleine trommeltjes ſlaat; daar na rigt hy eenen wedloop aan; en deelt, wanneer dezelve geeindigd is, de pryzen uit, zes, agt of twaalf in getal, naar mate van zyn vermogen. Zy beſtaan in damascener klingen, ſabels, vosſevellen of dergelyken. De verloofden zien elkanderen niet, terwyl de huwlyksplegtigheid voltrokken wordt; maar antwoorden op eenigen afſtand op de vragen, die door den Priester worden voorgeſteld. Zo ras als de plegtigheid verrigt is, keert de bruidegom met zyn gezelſchap naar huis; brengt het zelve, na het middagmaal, ten huize van de bruid, en krygt verlof om haar te ſpreken. Dit gedaan zynde, gaat hy henen, en keert in den avond weder, ten welken tyde hy de bruid te bedde vind, en zig, in tegenwoordigheid van alle de vrouwen, in zyne kleederen by haar nederlegt, doch alleenlyk voor een ogenblik. Dezelfde klugt word drie dagen agter een herhaald. Maar den derden nagt komt hy in ernst by haar te bedde; en geleid haar den volgenden dag naar zyn huis. ——— Sommige mans blyven, by vergunning, eenigen tyd langer by hunne ouderen, en dikwyls wel een geheel jaar, blyvende de vrouw even zo lang by de haren. Maar indien zy in dien tuſſchentyd zonder kinderen komt te ſterven, behouden haare naastbeſtaanden alles wat de bruidegom haar gaf, ten zy het hun behaagt hem de helft weder te geven. — Alhoewel de veelwyvery voor eene ſoort van zonde gehouden word, word zy egter nooit geſtraft, zo dat ſommige *Bukhâriers* tien of meer vrouwen hebben. Een man mag, wanneer het hem goeddunkt, zyne vrouw wegzenden, maar dan is zy geregtigd tot alles, wat hy haar gedurende deſa menwoning gaf. De

vrouw

vrouw mag haren man ook verlaten, maar dan kan zy niet het minſte van het geen haar toebehoord mede nemen."

„ Wanneer een *Bukhârier* ziek word, ontbied men terſtond eenen mullah, die hem eene plaats uit het een of ander boek voorleest, en verſcheidene malen over hém ademt; vervolgens geeft hy, met een zeer ſcherp mes, eenige ſneden op, en aan de zyde van zyn aangezigt. Zy verbeelden zig dat zy, door dit middel, den wortel der ongeſteltenisſe, welke zy zeggen dat door den duivel veroorzaakt is, doorſnyden. Wanneer 'er iemand onder henſterft, legt de Priester een kôran op zyne borst, en zegt eenige gebeden op. Naderhand word het lighaam naar het graf gebragt, het welk zy doorgaans in een vermaaklyk woud maaken, en met eenen heining of paalwerk omringen".

Onderzoek, of men zich door de SUTTONIANEN, *dan volgens de manier van* DIMSDALE *moet laaten inenten. In een Brief, ſtrekkende tot Antwoord op een Brief van een Vriend uit den Haag, aan zynen Vriend te Rotterdam.*

Et quæ nunc *ratio* est, *impetus* ante fuit.

OVID.

Te Amſterdam, by Yntema *en* Tieboel, 1768. *gr.* Octavo, 20 *bladzyden.*

VAn den Brief, op welken dees tot een Antwoord ſtrekt, hebben wy onze Leezers eenig berigt gegeeven (*). In dien Brief wordt de Suttoniaanſche manier van Inenting met grooten yver aangepreezen boven dien van DIMSDALE. De Auteur van dit Antwoord meent dat de wys van DIMSDALE te verkiezen zy; hy toetst de redenen, welken de Brief-Schryver voor zyn gevoelen heeft opgegeeven, en betuigt in dezelven meer drift te vinden dan bondigheid; en is van oordeel, dat of een' zugt om het Gemeen een zorglyke twyfeling hier omtrent te beneemen; of wel eenig byzonder belang in de bevordering der Suttoniaanſche maniere van inenting, hem tot het ſchryven en uitgeeven van deezen Brief zullen bewogen hebben.

De Brief-Schryver hadt gezegd: dat nademaal SUTTON de

(*) *N. Vaderl. Letter-Oef.* II *Deel, bladz.* 60.

de eerſte uitvinder en grondlegger van de nieuwe wyze van inenting is, en DIMSDALE dezelve van hem heeft afgezien en nagedaan, dees derhalve als minder kundig in dezelve, ook minder te vertrouwen is. Dit wordt van onzen Auteur omgekeerd, en getoond dat de ondervinding geleerd heeft, dat niet de eerſte Uitvinders altyd, maar bekwaame navolgers en beoordeelaars, een' uitgevonden zaak verder gebragt en volmaakter uitgevoerd hebben, dan derzelver eerſte grondleggers: hy beweert dat dit in de Geneeskunde op gelyke wyze plaats heeft; en dat men derhalve op een bekwaamen Geneeskundigen, die de maniere van DIMSDALE zeer naauwkeurig beſchreeven, wel begreépen en nagedagt heeft, meer kan vertrouwen dan op eenen uitvinder, of ingeleidden in de uitvindinge, wiens bekwaamheid en oplettendheid ons minder bekend is.

Op het zeggen: dat de Suttonianen een geheim bezitten, waar van de gelukkige uitſlag hunner proeven grootlyks afhangt, wordt geantwoord: dat dit alleen rust op hunne verzekering, en men 'er in 't algemeen weinig aan toeſchryft: dat het waarſchynlyk is, dat een verkoelende levens-regeling, de blootſtelling aan de koude lugt in herhaalde buikzuiveringen den goeden uitſlag bewerken. En wyl men by bevinding gezien heeft, dat het geheim geneesmiddel het gevaar in de natuurlyke Kinderpokken niet heeft konnen weeren, is het niet te denken dat het in de Ingeënte veel zal doen. De Suttonianen zeggen evenwel, dat zy zulk een uitmuntend geheim bezitten, en de Briefſchryver meent dat men hun moet gelooven, zo lang zy blyken eerlyke lieden te zyn. Onze Auteur antwoordt, dat Hem de perſoonen onbekend zyn, en Hy derhalve niet weet hoe veel ſtaat men op derzelver eerlykheid kan maaken; dat zy belang hebben in het voorgeeven van zodanig een geheim te bezitten en bedekt te houden; dat lieden van eer en geweeten behooren te begrypen dat het hunne pligt is, een' zaak van groot nut voor de menſchelyke maatſchappye, in 't algemeen, openbaar te maaken, en het gemeene voor eigen belang te ſtellen (a). Hy voegt 'er by, dat

(a) Het oordeel van een uitmuntend Landsgenoot van SUTHERLAND en de SUTTONIANEN, Dr. SYDENHAM, mag hier met regt aangehaald worden; die, van kwaade herfst-koortſen ſpreekende, niet ſchroomt te zeggen: dat iemant, wien een veilige wyze of een byzonder middel om dezelven te geneezen, bekend is, zonder dat menze aan

dat men 'er in Engeland weinig van denkt; dat men door Scheikundige proeven ook reeds ontdekt heeft waar uit het beſtaat, en hier van, tegenwoordig, verzekerd is. DIMSDALE heeft in tegendeel alles bloot gelegd; terwyl SUTHERLAND de ſamenſtelling van het geheim, waar van hy zo veel geſchreeuw maakt, zelve, naar allen ſchyn, nog onbekend is, of niet nader dan den genen die het door middel van de Scheikunde nagevorscht hebben, en misſchien nog zo veel niet.

Als de Brieffchryver zegt, dat hy veele voordeelen van de Suttoniaanſche wyze van Inenting, boven die van DIMSDALE, niet zal byhaalen: , om dat men dezelven leezen kan in het Antwoord van SUTHERLAND aan Do. CHAIS': antwoordt onze Auteur, dat alles beſtaat in veel gezwets van SUTHERLAND, over zyne maniere en verachtinge van die van DIMSDALE, zonder 'er een eenig gebrek in aan te wyzen; ja niet zonder 'er onwaarheden in te mengen, om de Suttoniaanſche wyze te meer te verheffen (gelyk uit den Brief van INGENHOUSZ. aan Do. CHAIS getoond kan worden) en om redenen welken van geen belang altoos zyn. Hier by nu het geheim middel bekend zynde, is ieder ervaaren Doctor in ſtaat de inenting met zulk een gewenschte uitkomst te doen als SUTTON zelf.

De Brieffchryver hadt onder zyne oplosſing van zwaarigheden en het wegneemen van kwaade vermoedens, welken men tegen de Suttonianen, en SUTHERLAND in 't byzonder, mogt opvatten, ook zyn werk gemaakt om de verdenking of kwaaden naam van Kwakzalver van hun af te weeren. Onze Auteur, het karakter van een Kwakzalver opgemaakt hebbende, toont, dat Dr. SUTHERLAND, zo hy geen Kwakzalver is, 'er in veele opzichten zeer naar gelykt. , Hy is een gepromoveerd Doctor, volgens den Brief-Schryver, en kan dus voor geen Kwakzalver gehouden worden'. Onze Auteur antwoordt, dat de Brief-Schryver zelve wel niet zal denken dat de Promotie der Doctoren hen van Kwakzalvery bevrydt: dat 'er wel Doctoren zyn, die, door hun gedrag en het pochen op geheimen, toonen Kwakzalvers te wezen: dat men uit het Doctoraat niet altyd tot een behoor-

aan haar gewoone beloop behoeve over te laaten, en zulks tot welzyn van het Gemeen niet openbaar maakt, den naam van een goed burger of deftig man onwaardig is. SYDENH. *Oper. Lugd. Batav. 1726. in 8vo. pag. 91.*

hoorlyke kundigheid in de Geneeskunde kan beſluiten. Voorts vraagt Hy: „ hoe men zich, met reden op de kundigheid van Dr. SUTHERLAND kan verlaaten, als men in aanmerking neemt, dat Hy Doctor gemaakt is op een' plaats, daar men mild is in het ſchenken van zulke waardigheden, zonder de verdienſten behoorlyk in agt te neemen van hen, die men tot dezelven bevordert; van waar men, voor een geringen prys, een Doctoraale bul maar heeft kunnen ontbieden, zonder noodig te hebben van by zyne promotie tegenwoordig te zyn? — Zal een bekwaam man de Hooge Schoolen van zyn vaderland voorbygaan, om zig een' waardigheid te laaten opdraagen van een' Uitlandſche Univerſiteit, wier vermaartheid hem zekerlyk niet kan gelokt hebben? Hoe veel het derhalven by u [den Brief-Schryver] gelden mag wettig gepromoveerd te zyn, Dr. SUTHERLAND zal 'er by my geen meer vertrouwen door winnen."

Het gene wy gezegd hebben zal genoeg wezen om te doen zien, dat dit Antwoord bondig is, en in ſtaat om de oogen van veelen onzer Vaderlanders te openen, die zich doorgaands door het gezwets van Kwakzalvers en Vreemdelingen te ligt laaten verblinden; en, terwyl hunne beurs van dezelven geligt wordt, hunne gezondheid te roekeloos aan dezelven vertrouwen.

Natuurkundige Verhandelingen, of Verzameling van Stukken de Natuurkunde, Geneeskunde en Natuurlyke Historie betreffende. Derde Stukje. Te Amſterdam, by de Wed. K. van Tongerlo *en* Zoon, 1767.

HEt eerſte, welk in dit Stukje voorkomt, is een *Uittrekzel uit een Brief van den Heer* DODARD *over een Vuur-eeter.* Dit raakt het geval van een zwervenden Konſtenaar, die gloeijende koolen op zyne tong leidde, en 'er een ſnippertje vleesch op liet braaden; die geſmolten pik, harst en brandende zwavel at, en dergelyke konſtſtukjes meer deede, tot verbaazing der Aanſchouwers. De Heer DODARD is van oordeel dat dit afhangt van zekere behendigheid en natuurlyke geſchiktheid, welke door gewoonte verſterkt is. Twee oorzaaken, meent hy, kunnen dit uitwerken, het verdroogen der zenuwen, en het verharden van het vel en van de vliezen of bekleedzels van den mond. Hy bevestigt zyne gedagten met

met het gene men by werklieden in glasblazeryen, yzersmelteryen enz. ziet, die heete en gloeijende dingen met handen of voeten kunnen aanraaken of behandelen, zonder zich te branden.

Hier op volgt eene beſchryving van *de Nain-Laurier*; *een Plant die zeer gemeen is in Siberiën.*

De wyze hoe het Hout verſteent. De verklaaring hier van is: „ Als het Hout op zekere, daar toe bekwaame, plaatſen begraaven ligt, dringen de ſteenmaakende ſappen, dat is te zeggen, de vogten, die met ſteendeeltjes bezwangerd zyn, in de kleinſte poren, en vervullen derzelver ruimte. Deze vogten verdikken zig allengs, terwyl het vaste of lichaamelyke gedeelte van het Hout ontbonden wordt, en tot een zeer fyn ſtof overgaat. Dit ſtof wordt gedeeltelyk weggeſpoeld door het water, maar gaat gedeeltelyk ook, door eene volmaakte vermenging met, en inlyving in de ſteenmaakende ſappen, tot waare ſteen over; naardien men weet, dat de verſchillende eigenſchappen der lighaamen minder in het verſchil der kleinſte deeltjes, dan in derzelver verſchillend verband en ſaamenhang te zoeken zyn."

Dat de meeste Steenen uit Schelpen beſtaan.

Nadere bewyzen, dat de Steenen uit Zee-producten beſtaan.

Een nieuw Mineraal. Eene Bergſtoffe, zedert weinig tyds, digt by *Gera* in *Voigtland*, Provincie van Saxen, gevonden. Zy heeft nog geen naam. Wordt hier met eenige van haare eigenſchappen beſchreeven.

Eenige Byzonderheden uit het Groeijend Ryk; raakende *Truffels*, *Hemels-Bloem of Flos Cœli*, *de Willig*, *Vanille*, *of Banille.*

Opheldering waarom de Stammen der Planten altoos een lootregten ſtand ten opzichte van den Gezichteinder hebben, niettegenſtaande de verſchillende ſchuinte der Gronden. Door den Heer DODARD.

Waarneemingen over zekere Water-Pisſebed, die haare jongen voortbrengt geduurende den tyd der koppeling. Door den Heer DESMARS, M. Dr.

Van Verſtikten en Verdronkenen, en hoe dezelven in het leven te herſtellen. Hier in worden de voornaamſte en beste hulpmiddelen, welken men in zodanige gevallen ter hand moet ſlaan, aangeweezen.

Over den Groey en het Afneemen onzer Ligbaamen, den Ouderdom en de onvermydelyke oorzaaken van den Dood, welken men zig t'onrecht verbeeldt ſmertelyk te zyn. Verkort uit

den Heer BUFFON. Dit wordt ook in onze *Letter-oefeningen* (*) gevonden.

Een Monſterachtige menſchelyke Vrucht. Dit Monſter werdt geboren te Palermo, den 4 *September* 1755. en wordt hier in Plaat verbeeld. Het hadt twee hoofden en twee halzen, die beide over de linkerſchouder overhelden. De aangezichten geleeken malkander volmaakt; ieder hoofd ſtondt of rustte op de ſchouderen, welken aan die zyde ſtonden; waar uit vier armen in hunne natuurlyke gedaante te voorſchyn kwamen, op zodanig eene wyze, dat zy malkanderen aan de zyde omhelsden. De beide lichaamen hadden ſlegts één uitwendigen Stam of middenſtuk, van den hals af tot aan den navel, dezelfde borst, en dezelfde navelſtreng. Van daar verdeelde zich de Stam om twee volmaakte Kinderen te maaken, elk met twee beenen, twee dyen, en de leden der voortteeling. By de ontlediging vondt men de beide hoofden volmaakt georganiſeerd; het geheel achterſte van den Stam was dubbel; twee ruggraaten, elk met hunne ribben, twee borstbeenen, en alle de beenderen geformeerd als voor twee lichaamen; doch ſlegts eene Long met twee Longpypen. Een hart wat grooter dan naar gewoonte, met zyn dubbele holligheden; een enkel middenrif; één maag met twee ſlokdarmen en dubbele ingewanden, met den twaalfvingerigen darm van elk aan de maag vast, eindigende in den regten darm, om elk voor een afzonderlyk aarsgat te dienen. Verder vondt men één Lever, één Milt, vier Nieren met hunne Pisleiders, welken op twee blaazen uitliepen, eindigende elk op de werktuigen der voortteeling, die volmaakt geformeerd waren.

Van eenen Zieken, die een goeden Pols-ſlag hadt aan de regterhand, en een kwaaden aan de linker. Door OLAUS BORRICHIUS. De Geneesheeren worden hier in gewaarſchouwd op het betasten van de Pols aan de eene hand niet altyd te vertrouwen.

Van Zweet zo zwart als Inkt. Door den zelfden. Een Teeringagtige Vrouw, zeer vermagerd en hopeloos aangemerkt, haalde het echter op door den yver, welke werdt aangewend. „ Het verwonderlykſte was, dat de Zieke, als zy wat begon te beteren, veele dagen achter een, 's morgens uit de natuur, zich nat vondt van zweet, 't welk zo zwart was als zwart laken, en haar linnen, inzonderheid haar hoofd-dekzel, 't welk zy alle avonden veranderde, zo zwart verwde, als of het in inkt ware geſtoken geweest.

Zy

(*) Zie *N. Vad. Letteroefen. I Deel bl.* 225. M. W.

Zy was zeer ongerust over dit zweet, maar wy ſtelden haar te vrede, door te zeggen dat het eene ontlasting ware tot ſcheiding, welke niet anders dan heilzaam voor haar kon zyn. Zy vondt 'er zich ook door verligt, en werdt van tyd tot tyd beter."

Van een Speld in de Pisleider gevonden.

Van eenige byzondere Afkeerigheden (Antipathies) *en uitwerkingen van de Temperamenten. Door* OLAUS BORRICHIUS.

Van een zonderlinge weekwording der Beenderen, uit een Geſchrift van ABRAHAM BOUDA, Chirurgyn te Sedan. Na veele pynen uitgeſtaan te hebben, begonnen in deezen Lyder zyne Beenderen week te worden als Was; zo dat zyne Armen en Beenen de gedaante en plaatſing behielden, waar in men dezelve bragt. Zyne Leden lieten zich bulgen tot de gedaante van een Roomſche S, zonder dat hy eenige pyn voelde. En dit ging eindelyk ook tot de kleine beenderen over; en de man, die te vore van een goede ſtatuur was geweest, werdt, door de intrekking der Spieren, byna zo klein als een kind van twee of drie jaaren. Ondertuſſchen at en dronk, waakte en ſliep hy naar gewoonte; en hadt alle werkingen van lichaam en geest zo vry als in de gezondheid, behalve de beweging der leden. Omtrent den laatſten maand van zyn leven kwamen de pynen, welken hem ſedert langen tyd verlaaten hadden, wederom, en zeer heftig; en duurden tot zynen dood toe.

Eene Opſtopping van Afgang, gedurende verſcheide jaaren.

Van verſcheiklyke Toevallen in een Kind, om dat het op een Trompet geblaazen hadt van geſchilderd hout. Een Kindertrompetje nieuw zynde, waar op het kind zich met blaazen vermaakt hadt, werdt bevonden met verf, waar onder Operiment was, beſchikkend te wezen. Het gedeelte welk het kind aan den mond gezet hadt, was van zyne verf ontbloot, zo dat een gedeelte Operiment met de natuurlyke kwyl naar binnen gegaan, braaking, ſtuiptrekkingen en flaauwten veroorzaakt hadt; welke toevallen, de oorzaak bekend zynde, gemaklyk gered werden.

Zeldzaame Broſheid der Beenderen. Uit een Brief van den Heer SAVIARD. In eene Dogter van dertig jaaren, waren, na dat zy vier maanden zwaare pynen over haar geheele lichaam hadt geleeden, de beenderen zo bros geworden, dat zy alle braken, en het was niet mogelyk haar aan te raaken, zonder een nieuwe breuk te doen koomen.

Van een Been-breuk, waar by zich een nieuw Gewrigt formeerde. Door den Heer SYLVESTRE, M. Dr. te Parys.

Een Vasten van veertig dagen. Uit een Brief geſchreeven van Haarlem, den 12 Febr. 1685.

Stuiptrekkingen welken om de agt dagen weerom kwamen.

Van een Man te Bristol die herkaauwde. Dees Man begon te herkaauwen een vierendeel uurs na dat hy hadt gegeeten. De ſpyze kwam in dezelfde orde weer op, als hy dezelve hadt ingezwolgen, dat is te zeggen, de ſpyze, welke hy eerſt hadt gegeeten, kwam ook wederom eerſt weder in zynen mond, en zo ook de andere. Hy herkaauwde allerhande voedzel, droog en nat; en vondt 'er de tweede reize nog meer ſmaak in dan de eerſte. Hoe zeldzaam dit zy, vindt men hier echter nog eenige voorbeelden van gelyke natuur aangehaald.

Van eene Bloed-ſpuwing en andere toevallen, veroorzaakt door ſpykers, welken in de Long-pyp gevallen waren. Door E. TYSON.

Beſchryving van het Doolhof van Candia, met eene waarneeming over den ſteen van het zelve. Door den Heer TOURNEFORT.

Waarom de bodem van een ketel met kookend water minder heet is, als dezelve eerſt van 't vuur koomt, dan naderhand. Door den Heer HOMBERG.

Over den dienſt welken de ſpyzen aan onze ligbaamen doen, buiten aanmerking van het voedzel. Door den Heer BUFFON.

Opbelderingen over het witte Schuim, 't welk men in 't Voorjaar zeer dikwils op Planten verneemt. Door den Heer POUPART. Men ziet hier in, dat dit ſchuim geſteld wordt voort te koomen van de vloo-ſpringhaanen. Zodanig een diertje uit zyn eytje gekoomen, klimt op eenige Plant, welke het met zyn aars aanraakt, om daar een drupje wit vogt, 't welk zeer ſchuimagtig en vol lugt is, op te leggen. Het legt een tweede drupje by het eerſte, dan een derde, en het gaat op deeze wyze voort, tot dat het zich geheel bewonden heeft in een dik ſchuim, daar het niet uit te voorſchyn koomt, voor dat het een volkomen dier is geworden, dat is te zeggen, voor dat het zich ontdaan heeft van dat vlies of bekleedzel, daar het tot nog toe in beſlooten was.

De verſcheidenheid en nutheid der zaaken, waar mede dit Stukje der Verhandelingen geſtoffeerd is, zal het zelve met aangenaamheid doen geleezen worden.

De Newtoniaanſche Wysbegeerte voor de Vrouwen, of Samenſpraaken over het Licht, de Kleuren en de Aantrekkragt. In het Italiaansch beſchreven, door den Heer ALGAROTTI. *Te Dordrecht, by* A. Blusſé 1768. *Behalven de Voorreden en 't Register* 348 *bladzyden in groot octavo.*

DEze ontvouwing van de *Newtoniaanſche Wysbegeerte* is enigermate geſchreven in den ſmaek der Samenſpraken van den Heer *de Fontenelle* over *de verſcheide Waerelden*; by manier van een gemeenzaem onderhoud met ene Markgravin, doorvlochten met die geestige trekken, welke men in zodanig een geſprek, voor al uit den mond van een Italiaen, natuurlyk te wachten heeft. De Heer *Algarotti* toont in de uitvoering, dat hy voor zich zelve een gegrond denkbeeld van dit Samenſtel bezit, en tevens bekwaem is, om der Wysbegeerte een kleed aen te trekken, 't welk haer, zelfs in 't oog der Dames, gevallig kan maken. Men begrypt gereedlyk dat zodanig ene behandeling der Wysbegeerte juist niet geſchikt is, om door te dringen tot de afgetrokkenſte denkbeelden; (waer in onze Autheur echter veel verder gelukkig ſlaegt, dan velen misſchien wel zouden vermoeden mogelyk te zyn;) maer voornaemlyk gaet over zulke onderwerpen, die, buiten merkelyk behulp van wiskundige figuuren en rekeningen, in een gemeenzaem geſprek voorgedragen konnen worden; welke de Heer *Algarotti* hier zeer levendig en geleidelyk voor den geest brengt. —— Schoon men derhalven dit Stuk niet konne aenzien als behelzende ene volkomen ontvouwing dezer Wysbegeerte; men mag nochtans wel zeggen, dat het in zich vervat een volledig Samenſtel derzelve; zo dat een oplettend Lezer daer door ene genoegzame kundigheid konne verkrygen van 't hoofdzaeklyke, dat deze Wysbegeerte van den beroemden *Newton* byzonder eigen is; het welk hem een lust kan inboezemen, om dezelve, tyd en gelegenheid hebbende, door ene gezetter oefening grondiger te leeren kennen.

Het geheele Werkje is afgedeeld in zes Samenſpraken; waer van het eerſte een algemeen denkbeeld van de Natuurkunde verleent, en de vermaerdſte ſtellingen over het licht en de kleuren ontvouwt. In het daer aen volgende toont de Autheur dat de eigenſchappen, gelyk het licht, de kleuren en andere dergelyke, niet aan de lichaamen verknocht zyn. Verder onderricht hy de Markgravin rakende

enige overnatuurkundige twyfelingen over de Gewaerwordingen, die deze zelfde eigenſchappen in ons verwekken; en verklaert haer daer benevens de algemene grondbeginzelen der Gezichtkunde. Dit word in de derde Samenſpraek achtervolgd met ene opheldering van verſcheiden byzonderheden van het Gezicht, en ontdekkingen der Gezichtkunde, mitsgaders ene wederlegging van het Stelzel der *Carteſianen*: waer tegen, in de hier op volgende Samenſpraek, de lof der proefondervindelyke Natuurkunde voorgeſteld, en het Stelzel van *Newton* over de Gezichtkunde verklaerd word. Dit onderwerp, in de vyfde Samenſpraek verder afgehandeld zynde, ontmoet men eindelyk in de laetſte ene opheldering van het algemene *Newtoniaenſche* Grondbeginzel van de Aentrekkingskragt; 't welk de Heer *Algarotti*, ten ſlot, ook op de Gezichtkunde toepast. —— Tot een byzonder voorbeeld zyner maniere van de Markgravin te onderwyzen, diene zyne volgende redenwiſſeling met haer, over de oorzaek, hoe 't bykome; dat een voorwerp ons niet dubbel maer enkel toeſchyne, ſchoon wy 't met twee oogen zien; en dat wy een voorwerp recht zien, hoewel het omgekeerd in onze oogen afgebeeld worde?

Deswegens laet zich de Heer *Algarotti* aldus hooren. „ Ik geloof, Mevrouw, dat men zynen toevlugt tot de proeven moet nemen om dit verſchynzel te verklaren. —— De zin van het gevoel, en dat van het gezigt geven elkanderen de hand, het eene verſchaft hulp aan 't andere in het vormen van onze denkbeelden, even gelyk het oog het oor, en het oor het oog hulp bied, wanneer wy een taal leeren.

„ Want het gevoel, dat veel meer vermogen op ons heeft als het gezigt, heeft ons ſtandvastig onderrigt van de eenheid der voorwerpen, en de wyzen op welke wy dezelve gewaar worden; en op dit dikwyls herhaalde berigt, voegen wy door gewoonte het denkbeeld van een voorwerp aan een, met twee gelyke gewaarwordingen.

„ Dus is het mede met een lighaam dat men met twee handen of met twee vingeren aanraakt, het ſchynt ons maar een te zyn, ondanks de dubbele gewaarwording die het zelve in ons verwekt; en mogelyk zouden wy denken dat het dubbelt was, zonder de denkbeelden die het gevoel ons in andere gelegenheden verſchafte.

„ Raakt een knoop of een bal met twee over elkander leggende vingers, zoo zal het u toeſchynen dat gy twee ver-

verſchillende lighamen aanraakt: indien gy uwe wyze van zien mede verandert, en uwe oogen ſcheel trekt, zoo zult gy door dezelve reden zien, dat de voorwerpen verdubbelt ſchynen.

„ In het een en ander geval, zullen de voorafgaande denkbeelden die door de aanraking veroorzaakt worden, met deze ongewoone gewaarwordingen niet overeenſtemmen; de gewoonte ontbreekt hier aan, en door dit middel kan het denkbeeld der eenheid de dubbelheid der gewaarwording niet vergezellen.

„ Hoe, riep de Markgravin uit, met een verwonderd gelaat, zoo iemand zig lange tyd gewende om een knoop met twee gekruiste vingers aan te raaken, meent gy dan dat hem eindelyk de knoop niet meer dubbelt zou toeſchynen.

„ Ja, Mevrouw, gy vind hier van een bewys in die lieden welke natuurlyk ſcheel zien; zy zien de voorwerpen enkelvoudig, om dat zy, in hunne wyze van zien, dezelve gewoonte aannemen, die wy in de onze hebben.

„ Men heeft hier omtrent een vry zonderlinge waarneming. Een man had zyne oogen verdraaid. Na dit ongeval ſcheenen hem de voorwerpen in den beginne alle dubbelt toe; eindelyk keerden die voorwerpen welke hem het gemeenzaamſte waren, dat is te zeggen, die welke hy dikwils aanraakte, ongevoelig voor hem tot haare Natuurlyke eenvoudigheid weder, en de anderen hadden eindelyk het zelve lot. De begoogeling verdween, ſchoon de verdraijing niet genezen wierd.

„ Op deze ondervinding gegrond, konnen wy hier Argus en Polyphemus met elkanderen vergelyken. Argus had honderd oogen en Polyphemus een; en egter vertoonde zig de ſchoone Jo zig niet meer vermeenigvuldigt aan de honderd oogen van den eerſten, als Galathe aan het eene van den tweeden.

„ Gy ſtelt zeer veel vertrouwen in deze proef, myn Heer, maar zult gy 'er dat vertrouwen in ſtellen om te waagen my door derzelver behulp het ander verſchynzel te verklaaren, naar welkers oorzaak ik u gevraagt heb? Zult gy my hier door aantoonen, hoe dat de omgekeerde voorwerpen in onze oogen, in onze ziel het denkbeeld van een regten ſtand verwekken?

„ Het vermogen van het gevoel breid zig veel verder uit als gy u verbeeld, Mevrouw; en de denkbeelden die ons het gezigt verſchaft, zyn in vergelyking van het zelve, het

geen vier trekken met een tekenpen zyn, in vergelyking van een volmaakte ſchildery.

„ Om u deeze waarheid te bevestigen, kan men het voorbeeld van een beeldſnyder aanhalen, die, ſchoon hy blind was, egter goede ſtandbeelden vervaardigde: het gevoel alleen beſtuurde zyne handen, zyne afbeeldzels geleken naar de oorſpronkelyke, en ongetwyffelt gaf hy geen minder oplettenheid op het lighaam als op het hoofd, wanneer hy de bekoorlykheden der vrouwen wilde indrukken.

„ In Engeland, het land der zeldzaamſte verſchynzelen, heeft men een beroemden Wiskunſtenaar, die u veel beter als ik de regelen der Gezigtkunde zou konnen verklaren; egter heeft hy zyn gezigt in zyne kindsheid verlooren. Dit is een verwonderlyk mensch, en mogelyk nog vry zeldzamer als die doorlugtige Franschman, die, ſchoon ſtom en doof zynde, egter een middel uitdagt, om de muzyk te leeren, en derzelver verhevenſte deelen te doorgronden.

„ Het gevoel geeft deze Engelſche Filozoof nauwkeuriger en zuiverder denkbeelden, als het gezigt aan het overige gedeelte van het menſchelyke geſlagt verſchaft. Welk een vermaak zou het voor hem zyn om uwe bekoorlyke vingers voor teekens der Gezigtkunde te nemen, en door middel van dezelve de zamenbuiging en afwyking der lichtſtraalen te verklaren!

„ Wat zouden wy zonder het gevoel zyn, en wat zou onze geleertheid wezen? Wy zouden nog over de gedaante, nog over de geſteldheid, nog over den afſtand der voorwerpen konnen oordeelen. Berkley heeft de overnatuurkunde veel verder uitgebreid als eenig ander Filozoof. De ondervinding heeft de waarheid van deze voorzegging betoogt: men heeft de Cataracten in de oogen van eenige blindgeboornen nederwaards gebragt, zy zagen het licht wel, maar zy konden in den beginne geen nauwkeurige denkbeelden vormen van de zaken die zig voor hunne oogen vertoonden, en het gevoel moest hen te hulp komen.

„ Ontneemt ons het gevoel; ons gezigt, dat aangename geſchenk des Hemels, zal voor ons een ſtraf zyn; onophoudelyk aangeprikkelt en ontſtoken, zoo zullen wy alles willen weten, wy zullen de vermaken willen ſmaken, en nooit dezelve genieten konnen: eindelyk onze ſtaat zal nog ongelukkiger zyn, als die van de beklaagelyke Wagters van het Serail.

„ Ons gevoel doet dagelyks verſcheide proeven: deze proe-

proeven leeren ons dat de voorwerpen regtſtandig, dat zy eenvoudig, meer of min verwydert, op deze of die wyze geſchikt, en met zekere gedaantens begaafd zyn.

„ Niemand, zoo ik meen, als alleen *Descartes*, heeft ooit gedagt om ons door een vergelyking de verklaring van dit moeijelyk verſchynzel te geven. Verbeeld u, zegt hy, dat gy een ſtok in iedere hand hebt, die beide kruisgewys over elkander leggen, wanneer gy met dezelve, op den taſt, door een donkere kamer wandelt, zoo zult gy u gewisſelyk verbeelden, dat die voorwerpen aan uwe linkerhand zyn, wanneer gy dezelve voelt met de ſtok die gy in uwe regterhand houd; de andere ſtok, door een tegengeſtelde drukking, zal u dezelve aan de andere zyde doen gewaar worden.

„ Op deze wys kruisſen zig de ſtraalen, die in ons oog gaan, en by gevolg die welke ons netvlies aan de regterzyde drukken, doen ons de punten aan de linkerzyde gewaar worden van welke zy komen, terwyl dat wy die punten aan de tegenovergeſtelde zyde plaatzen, welke ons netvlies aan de andere zyde drukken.

„ Met zo veel vaardigheid als gemakkelykheid, eigent de ziel aan de opperſte deelen van het voorwerp de ſtraalen toe die het onderſte gedeelte van het netvlies drukken, en aan de onderſte deelen die genen welke het bovenſte gedeelte aanraken: door middel van deze toeëigeningen zien wy de zaken in haare natuurlyke geſteldheid, ſchoon haare beelden omgekeert in onze oogen afgemaalt worden.

„ Deze verklaring behaagt my oneindig, zeide de Markgravin, waarom nemen wy dezelve niet aan! Het ſchynt my toe dat zy zeer wel het vreemde verſchynzel oplost, van 't welk ik u de oorzaak gevraagt heb; wy konnen, zoo ik meen, ons ontſlaan om elders nieuwe verligtingen te zoeken.

„ By ongeluk, antwoorde ik haar, leert de ondervinding dat deze verklaring alleen geestig bedagt is. Een ſpelent kint, dat aan zyne voeten hangt met het hooft nederwaarts, ziet alles omgekeert, ſchoon de beelden dan ten opzigte van de uitwendige voorwerpen in dezelfde zin op zyn netvlies worden afgebeelt als wanneer het regt over einde ſtaat: het heeft alleen het denkbeelt van opperſte en onderſte, betrekkelyk tot zyn eige ſtanden; en wanneer het een buitegewoone heeft aangenomen, zoo denkt het dat de geheele Weerelt dit ook doet.

„ Behalven dit, veronderſtelt de verklaring van *Descar-*

ter de denkbeelden van hoog en laag voorafgaande, zoo ook die van regter en linker. Maar door wat middel hebben wy dezelve konnen vormen! het is, ongetwyffelt, door hulp van het gevoel.

„ Dit gevoel, dat, door middel van een herhaalde ondervinding, ons leert dat de aarde beneden is, vermits wy ons naar dezelve door onze natuurlyke zwaarte gedreven voelen; en hier uit ontſtaan de verſchillende denkbeelden die wy van hoog en laag maaken; het laage by de aarde, is, gelyk onze voeten, of de voetſtal van een ſtandbeeld; het hooge van de aarde verwydert, is, gelyk ons hooft, of de kruin van een boom.

„ Door middel van het gevoel ſchikken zig alle deze denkbeelden nauwkeurig in het verſtand van een blindgeboornen, onze oogen verſchaffen ons geen nauwkeuriger, nog klaarder van de koleuren.

„ Wanneer wy de ſluijer verſcheuren die de oogen van dezen blinden bedekt, en die voor hem de ſchoonheden van het geheel al verbergt. En wanneer wy dan onderzoeken hoe hy over de geſteltheid der voorwerpen oordeelt, zoo konnen wy hier door de wyze doorgronden, op welke wy 'er zelfs over oordeelen; want eindelyk de denkbeelden van hoog en laag, en regter en linker, zyn tuſſchen hem en ons gelyk".

Ter nadere opheldering hier van gaet de Autheur verder na, op hoedanig ene wyze zodanig een blinde, ziende geworden zynde, op het gezicht, over den waren ſtand der lichamen leert oordeelen. Te weten, door, op menigvuldig herhaelde proeven, zyn geheugen in te drukken, dat zodanig een denkbeeld door het gevoel veroorzaekt, met zodanig een denkbeeld van het gezicht overeenſtemt. „ Zyne oude denkbeelden, zegt hy, van het gevoel met de nieuwe denkbeelden van het gezigt te zamen voegende, zoo oordeelt hy over de verhevenheid of laagheid der lighaamen, en hunnen regten of omgekeerden ſtand: het is evenveel of een beelt regt of omgekeert op zyn netvlies werd afgemaalt, hy bekommert zig hier niet over, en zelfs kan hy, zonder eenig gevaar zyn geheelen leeftyd hier van onkundig zyn. —— Even zoo is 't met ons; het ſchynt dat wy niet zien, en dat wy onze eerſte denkbeelden niet vormen, dan na dat wy eerst eenigen tyd hebben aangeraakt. En dus is het, dat wy aan den zin van het gevoel de verklaring van dit verſchynzel verſchuldigd zyn".

Koop-

Koopmans Verlustiging, of Volledige Beschryving van den Koophandel en Zeevaart. In 't Hoogduitsch beschreeven, door den Heer J. C. MAY. *Vertaald door* H. VAN ELVERVELT. *Eerste Deels, Eerste Stuk. Te Amst. by* J. Loveringh 1768. *Behalven het Voorwerk*, 138 *bladz. in octavo.*

DE Heer MAY stelt zich voor in dit Werkje den Koophandel, en Beschouwende en Oefenende, te verhandelen; hy verdeelt het zelve ook ten dien einde in twee Deelen. Het eerste vervat ene Beschouwende Verhandeling, zo van den *Koophandel in 't algemeen*, van de *Vryheid des Handels*, de *Munten*, de *Pari en Agio*, het *Crediet*, de *Inen Uitgaande Rechten*, en *Winst en Verlies*, als van de *Eigenschappen eens Koopmans*, de *Compagnieschappen*, en de *Koopmans-Boeken en Schriften*. Het tweede Deel is Oefenende en gaet over de *Land en Veldbouw*, de *Bergwerken*, de *Manufacturen* en *Fabrieken*, de *Wisselhandel*, de *Scheepvaart*, de *Assurantie-Havaryen* enz. Wyders de *In- en Verkoop*, *Goed gewicht*, *Tarra* enz. de *Ontfangst* en *Verzending der Waaren*, enz. Ieder Deel is geschift in drie Stukjes, waer van het eerste, dat nu ook in de Nederduitsche Tael afgegeven word, behelst ene *Systematische Inleiding*, welke ten onderwerp heeft den oorsprong des Handels, en 't geen men door den Handel, zo in een uitgebreiden zin, als in bepaelder betrekking, heeft te verstaen. Hier nevens gaet ene Geschiedkundige ontvouwing van den *Handel en Scheepvaart*, waer in getoond word welke voortgangen dezelve van tyd tot tyd onder alle Volkeren gemaekt heeft. En eindelyk word dit Stukje beslooten, met een beknopt *Koopmans Woordenboekje*, gevende ene verklaring der spreekwyzen den Koophandel en der Scheepvaart byzonder eigen. —— De Autheur is geenszins van denkbeeld, dat iemand, door dit zyn geschrift, buiten de daedlyke oefening van den Handel, een bekwaem Koopman zal worden; hy is ten volle overtuigd, dat hier toe merkelyke Ondervinding noodig zy: maer hy twyfelt niet of die Oefening en Ondervinding kan door de schriftlyke onderwyzing, met veel nut, ondersteund en geholpen worden. —— Oefening en Ondervinding leeren langzaem en niet zelden zeer schadelyk; maer als een geregeld Onderwys dezelven vergezelt, en den Leerling gestadig onder 't oog brengt, op welke gronden hy werkzaem moet zyn, om welke oorzaken hy dus en niet anders behoort te werk te gaen, heeft men re-

den

den om te verwachten, dat zyne Ondervinding opmerkzamer en geregelder zal zyn, en hy zich eerder en beter in ſtaet geſteld zal vinden, om zich voor deze en gene misvattingen te behoeden. Hier in den Kooplieden dienſtig te zyn, is het hoofdbedoelde van dit Geſchrift; waer toe het zelve ook, inzonderheid den jongen lieden en comptoirbedienden, van wezenlyke nuttigheid kan zyn; terwyl het tevens verſcheiden zaken behelst, die de overweging van reeds kundigen nog wel waerdig zyn; en 't geſchrift voorts over 't algemeen niet ongevallig is, voor de Inwoonderen van ons Vaderland, dat den Koophandel en Scheepvaert voor de twee zuilen van zynen welſtand erkent. — 't Zal hierom ook onzen Lezeren, zo we vertrouwen, niet onaengenaem zyn, dat we, ter dezer gelegenheid, een beknopt berigt van de opkomst en den voortgang des uitgebreiden Koophandels in de Nederlanden, uit het geen onze Schryver deswegens meld, voordragen.

Volgens het hier gemelde komen de *Nederlandſche gewesten*, in 't ſtuk van den Koophandel, niet zeer in aenmerking (*), voor dat de *Italianen*, (aen wien men de herſtelling van den Koophandel in *Europa* grootlyks te danken heeft,) toen de ſcheepvaert nog zeer onvolkomen was, ene middelplaets zochten, om hunnen handel naer 't Noorden des te beter en te gemaklyker te dryven. By die gelegenheid werd *Vlaenderen* de ſtapelplaets der Italiaenſche Waren, en men kon daer alles vinden, wat *Italie* opleverde. *Duitschland*, *Engeland* en *Vrankryk* trokken vele Goederen uit de Vlaemſche Misſen. Men begon aldaer de Engelſche Wol, Vlas en Hennip te verwerken; en omtrent het jaer 960, maekten de *Vlamingers* reeds Lakens en Lynwaed, waer door zy alle andere Manufactuuren begonden te verdringen: zo zelfs dat 'er *Italie* door leede; alwaer men echter dit verlies, door de aenkweking der Zyde, omtrent het jaer 1130, herſtelde. De

(*) Niet dat men den Koophandel niet vroeger in deze Landſtreek gedreven heeft; men weet in tegendeel uit de Geſchiedenisſen, dat de oude Bewooners dezer Gewesten, door hunne verkeering met de Romeinen, al vroeg in den Koophandel geweest zyn; en dat ze denzelven zedert door alle tyden min of meer gehandhaefd hebben; doch men weet ook tevens, dat de Koophandel, voor al in de Noordlyke deelen van Europa, door achtervolgende onlusten, genoegzaem geheel in verval geraekt is, en niet voor den opgemelden tyd heeft beginnen te herleven: op welke herſtelling onze Autheur in dezen het oog heeft.

De Koophandel omtrent dien tyd, in de Noordlyke Gewesten van *Europa*, en zo ook in onze Landſtreek, ſteeds toenemende, werd kragtig verſterkt, door het aengaen van het *Hanzeatiſch Verbond*, in 't jaer 1164 te *Breemen* opgericht; waer mede zich ook eenigen der Nederlandſche Steden vervolgens vereenigden. In die dagen, en nog lang daer na bloeide de Handel boven al in *Vlaenderen*; doch het intrekken van de voorrechten, den *Hanſeeſteden* toegeſtaen, en binnelandſche onlusten, verzwakten denzelven in later tyd; te meer daer die omſtandigheden, omtrent het jaar 1300, velen aenleiding gaven, om *Vlaenderen* te verlaaten, en zich naer *Engeland* en *Holland* te begeven. *Brugge* echter bleef ene der voornaemſte handeldryvende Steden van 't Westlyk *Europa* tot het jaer 1487, toen het tegen zynen Vorſt opſtond. *Antwerpen*, en *Amſteldam*, diestyds den Aertshertog *Maximiliaen* ondersteunende, zagen hunnen Koophandel alleszins bevoorregt: de eerstgenoemde Stad was toen de ſamenvloed aller ſoorten van Waren, en de laetstgemelde begon den grond te leggen tot hare volgende grootheid. — Van dien tyd af en vervolgens werd de Koophandel en Zeevaert, met een gewenschten uitſlag, wel byzonder in *Holland* voortgezet; dat boven al toenam, geduurende de onlusten met den laetſten Hollandſchen Graef, die eindelyk ten gevolge hadden, dat de *Republiek der vereenigde Nederlanden*, van de dwinglandy ontſlagen, voor vry en onafhanglyk erkend wierd. Staende den tachtigjarigen oorlog onzer Voorvaderen, heeft men den Handel in dit Gewest tot ene hoogte gebragt, die men nimmer zou hebben durven vermoeden, dat voor een onderdrukt Volk bereikbaer was. Veel deed hier toe het Spaenſche verbod van den handel onzer Landsgenooten op *Spanje* en *Portugal*; dit bragt hen tot ene ſoort van wanhoop, die hen alles deed ondernemen. Men zogt een weg, door 't Noorden, naer *Oost-Indie*; en toen dit mislukte, zond men vier Schepen, onder *Cornelis Houtman*, langs den gewoonen weg derwaerds; die door de Spaenſche Vloot heen ſloegen, en, in *Oost-Indie* gekomen zynde, aldaer gewigtige overwinningen behaelden; welke den grond gelegd hebben, tot dien uitgebreiden handel, dien men nog heden dryft, onder het beſtier der alomvermaerde *Oost-Indiſche* Maetſchappye, in den jare 1602 opgericht. — Men begon ook wel dra den *Africaenſchen* handel met de Portugezen te deelen; behaelde eerlang groote voordeelen, zo op de Kust van *Guinea*, als in de *Levant*, en vestigde

den

den handel alomme op een vasten voet. Hier by kwamen nog vervolgens de overwinningen in *West-Indie*, en de uitbreiding van den handel in de nieuwe Waereld; onder het beſtuur der *West-Indiſche* Maetſchappye, in den jare 1621 aengevangen.

De Koophandel en Zeevaerd, dus in de afgelegener gewesten gevestigd zynde, werd inmiddels ook onder de nabuurige Volkeren voortgezet; en is zedert dien tyd, aen de gewoone wisſelvalligheden onderworpen, nu eens in bloeijender dan eens in kwynender ſtaet gehandhaefd; waer omtrent onze Autheur, met opzicht tot *Engeland*, *Holland* en *Vrankryk*, die in 't ſtuk van den Koophandel hier boven al in aenmerking komen, nog de volgende bedenking opgeeft,

„ Engeland en Holland zyn genoegzaam als Heeren en Meesters der Scheepvaart aan te merken. Zy bezitten de grootſte magt in *Oost-Indiën*, en hebben een overvloed van Manufacturen. *Londen* en *Amſterdam* konnen met recht de Waaren-Magazynen der gantſche Waereld genoemd worden; doch met dit onderſcheid, dat de Handel en Magt der *Engelſchen* dagelyks toeneemt, daar de Handel der Hollanders ſchynt af te neemen. Deze vermindering komt my waarſchynlyk voor te ontſtaan uit de vermindering aan vlyt en eenigheid. Een iegelyk is meer op zyn eigen belang, en op het voordeel zyner Provincie, dan op het algemeene best bedacht; waar by men nog zou kunnen voegen, dat andere Landen zich meer toeleggen op den Vlaschbouw en op de Schaapenteelt, Fabrieken aanleggen, goedkooper arbeiden enz. De Franſche handel kon veel grooter zyn, by aldien de Natie meer vlyt betoonde om de menigte der Inwoonders voordeel toe te brengen. Haare hoogmoed verhindert zulks; de Adel denkt, dat de Handel hem niet betaamt, waar tegen in *Engeland* en *Holland* alles handelt. De Handel der *Franſchen* ziet voornaamlyk op pracht en weelde, en daar voor te werken, leeren thans alle Natien."

—— Zie hier een beſluite, hoe de Schryver van *des Elemens du Commerce* p. 26, waer mede de Heer *Mdy* deze zyne Verhandeling eindigt, zich uitdrukt wegens den Handel dezer drie Volkeren.

„ *Vrankryk*, *Engeland* en *Holland* betwisten elkander den algemeenen Handel. *Vrankryk* heeft van natuur een aanzienlyk deel ontfangen, en ſchynt zich voornamelyk toe te leggen op den Handel, tot de Pracht behoorende.

„ *Engeland* vreest, hoe ryk het ook zy, geduurig de Armoede; of het houdt zich ten minſte als of het daar

voor

voor vreesde. Het verzuimt geenerleie Voordeelen, en geene middelen om de behoeftigheid van andere Volkeren te ſtade te komen; het zou zulks wel in 't geheel alleen willen doen, en het vermindert altoos zyn eigen."

„ *Holland* vergoedt het gebrek zyner natuurlyke Vruchten inzonderheid daar door, dat het den Specery-handel gantsch alleen heeft. Het is altoos yverig bezig, om, het gene andere Volkeren voortbrengen, zuinig in te koopen, en met voordeel weder te verkoopen, enz."

Tafereel der Liefde, naar 1 *Cor.* 13. *Aan mynen Broeder* JACOBUS VAN DER HORST. *By zyne beroeping tot Leeraar in de Gemeente van Colborn.*
Tafereel van enen Godverzaker op zyn ſterfbedde.

Twee Dichtſtukjes van ANNA VAN DER HORST, *nu* ROELFZEMA, *ieder ter grootte van 8 bladzyden in quarto, afzonderlyk te bekomen te Groningen by* L. Huiſingh, 1768.

HEt eerſte dezer Dichtſtukjes is ene uitbreiding van de nadruklyke beſchryving der Liefde, 1 Cor. XIII, met ene aenpryzing dezer Deugd aen den jongen Leeraer. Het tweede ſtelt ons een Godverzaker voor oogen, die zich in gezondheid verhard heeft, niet tegenſtaende alle zyne kundigheden; en op zyn ſterfbedde, tot inkeer komende, tot wanhoop overſlaet. Het ene en 't andere Tafereel is vry natuurlyk gemaeld; en de Poëzy valt zeer wel in den gewoonen trant der Zededichten. Tot ene proeve hier van hoore men de tael des Godverzakers, op het zeggen zyner Godlooze vrienden.

Gy hebt met roem geleevd, zyt ſterk, nu u 't geval,
Dat u te voorſchyn bragt, te niete maken zal.

„ Neen! riep hy toen; ik ben gewis,
Geſchapen om in eeuwigheden
In de onverligtb're duisternis,
Waer eindloos wroeging word geleden,
Te lasteren dien God, dien ik hier heb verzaakt:
Maar die myn ziel als een verteerend vuur nu blaakt.

Myn Geest, myn Lighaam leerden my.
(Ach! had ik hen regt gaê geſlagen!
En in geen Godverzakery
Geſleten myne beste dagen!)

Een

Een Wezen, onbepaald in wysheid, goedheid, magt,
Een God, die 't magtig Al in orde en werking bragt.

Had ik myn zielsoog niet verblind,
Ik had uit al de wyze werken,
Die men beneên en boven vindt,
Een God, een Schepper konnen merken.
Vermeet'le Hoovaardy, vervloekte Waan, gebroed
Der Hel, gy doovden 't eerst Gods indruk in 't gemoed.

Weg wellust, die myn hart bekroop,
In schonen schyn! weg aardsche schatten!
Op u stelde ik vergeefsch myn hoop.
Weg weelde, die my uit deed spatten,
Tot alle dartelheên: gy redt geen arme ziel,
Die naar het regt van God in satans klaauwen viel.

Ik hoor het brullende geluid
Des doemsings, 'k hoor den helhond blaffen,
Die my, als zyn gevangen buit,
Straks in het eeuwig vuur zal straffen.
Hy knersetande en sloeg de handen in het hair,
En schreeuwde onzinnig: Dood! kom ruk my van malkaer!

Ja duivels! riep zyn heesche keel,
Daar zy om zyne sponde waren,
Ik was uw slaav, ik ben uw deel,
Ik moet met u ten afgrond varen,
God, 't eeuwig Wezen, is regtvaardig in zyn wraak!
Ik billyk dat hy my der boosheid stelt ter baak."

De glorie van het Dansen, of het nut dier loffelyke Konst. Te bekomen in 's Hage by van Thol *en elders, 16 bladzyden in groot octavo.*

DE Opsteller van dit Dichtstukje, dat in zyne soort redelyk wel uitgevoerd is, is een groot voorstander van 't Dansen, als iets, dat op het Land en in de Stad, aen grooten en kleinen, oudtyds en heden behagende, op zich zelve een onverschillig ding is, het welk goed of kwaed word, naer 't gebruik dat men 'er van maekt.

Hoe men de leden drayt, en buygd en zwieren doet,
't Zit, dat de ziele schaad, in 't hart, niet in den voet.

Hy

Hy vind het danſen by alle beſchaefde Volken, inzonderheid by Hebreen, Grieken en Romeinen geprezen, en zelfs als een Godsdienſtig gebruik geacht; en beweert dat het zelve in verſcheiden gezelſchappen van ene merkelyke nuttigheid is: hy ontkent niet dat 'er zomtyds misbruiken in plaats hebben, die men behoorde te vermyden; doch houdt zich aen den bekenden regel, dat het Misgebruik het Gebruik niet weert. Dit doet hem ten ſlot zeggen

De Wysgeer Plato, ſcherp in de ondeugd te beſtormen,
Heeft in zyne eeuw den Dans al weten te hervormen,
Het goed van 't kwaad geſchift; dit in, dat afgezet,
En dus de Dansſerey geregeld na de wet.
Maar yder Landaardt volgd zyn Vaderlyke zeden,
Dus word de Dans van 't Weſte in 't Ooſte niet geleden.
En wetloos misbruik ſluipt in alles door den tyd,
Dat maakt een Konſt gehaat, het nodeloos gemeyd.
Hy mag hierom, die wil, deze oeffening verdoemen;
Wy zullen, buyten 't kwaad, de brave Dansſers roemen,
De wulpsheid weeren; en dan ſtellen boven aan,
Dat men op eerbre wys wel eens ten Dans mag gaan.
Aan onbeſproken vreugd een uurtje te beſteeden,
Kwetst eer, nog aanzien, en word overal geleeden.

Zy die dit onderwerp bedaerdlyk in overweging nemen, zullen den Schryver dit ſlot ligtlyk toeſtemmen; maer men zal waerſchynlyk ſteeds zwarigheid vinden, om het gebruik en misbruik naeuwkeurig genoeg te bepalen, en de ingeſloopene misbruiken behoorlyk te weren.

Beſcheiden Wederleggingen van de Aanmerkingen van den Heer F. C. VAN DER BEETS, *over de onbeſtaanbaarheid der Weduwen Beurzen enz. Door* J. VAN DER HEY, JACOBSZ. *Te Amſterdam by de* Erven van F. Houttuyn 1768. *benevens een generaal bericht der Prebenden Societeiten door dien Heer geſticht*, 152 *bladzyden in Folio.*

DE Heer VAN DER HEY is zeer gevoelig over de *Aanmerkingen van den Heer* VAN DER BEETS, en behandelt zyn Party op eene meesterlyke wyze; terwyl hy zyne opgerichte Societeiten, in derzelver ſchikking en beſtaenbaerheid, ten ſterkſte poogt te verdeedigen. Het is de zaek van hun, die 'er belang in hebben, het een en 't an-

der met opmerkzaemheid na te gaen; maer voor anderen is dit twistſchrift te lastig, niet alleen ten aenzien van 't onderwerp, maer ook met opzigt op de uitvoering.

MARTURIO. *Blyſpel. Te Amſteldam by* I. Duym. 1767. *in octavo* 28 *bladzyden.*

HEt onderwerp van dit Blyſpel is een mislukte liefdehandel, die door liſt te regt gebragt word. *Marturio* bemint *Sofia*, en houd met haer verkeering, tegen den zin hares Vaders, den Geneesheer *Richard*, die haer met zynen Vriend *Chimon* wil doen huwen. *Marturio*, by zekere gelegenheid, heimelyk ingelaten zynde, werd, na 's Vaders vertrekken, door *Sofia*, zo ze waende, dood gevonden. Men had hem, door middel der Huisbedienden, in een koffer geleid, en vervolgens willen vervoeren; maer onder het wegbrengen werd de koffer, door dieven, die op een buit vlamden, geroofd. Dezen vermaekten zich voorts in een kroeg, over dit hun bedryf; maer in 't midden hunner vreugde ontwaekte *Marturio*, die niet dood, maer ſlechts bedwelmd was, door 't drinken van een ſlaepdrank, dien hy, ter leſſinge van den dorſt, terwyl hy alleen was, en op *Sofia* wachtte, onwetend had ingenomen. Het geweld, dat *Marturio*, weder bekomen zynde, maekte, veroorzaekte zo veel geruchts, dat de Schout 'er op toeſchoot, die *Marturio* terſtond naer den Kerker deed geleiden. Met dit bericht van den ongelukkigen uitſlag, door de Dienſtmaegd *Julia* aen *Sofia* gegeven, vangt dit Tooneelſtuk aen. Deze twee raedplegende over de redding van *Marturio*, zo is eindelyk het beſluit dat *Julia* alles op zich zal nemen. Dit doet haer, als *Richard* vervolgens (met *Chimon* over een ongelukkigen lyder ſprekende) *Julia* gebied den ſlaepdrank te brengen, het voorgevallene melden, als ware 't tot haer perſoon betrekkelyk, als hadde *Marturio* haer verleid, met belofte van met haer in den Echt te zullen treden. Zy ſtelt dit geval beſchroomd voor, doet *Richard* haer ongeluk opmerken, en ſmeekt hem om zyne hulp. *Richard* belooft haren Minnaar te zullen redden, onder die voorwaerde, dat hy aenneme met haer te huwen. Dit brengt *Sofia* eenigermate tot bedaren; en *Julia* verheugt zich in 't vooruitzicht van haer lot; 't zy door 't huwelyk met *Marturio*, die een man van middelen is; of door de gunst van *Sofia*,

zo zy dien Minnaer krygt: hoe de list ook uitvalle, 't loopt haer altoos mede. —— Terwyl de Schout verwacht word, moet *Sofia* het lastige aenzoek van *Chimon*, een bejaerd, geleerd en ryk Geneesheer, en het aenstaen van haren Vader op haer Huwelyk met zynen Vriend, tegenstand bieden. Doch op den eigen tyd nadert de Schout; en *Richard* komt voorts met hem over een, voor ene zekere somme gelds, tot loslatinge van *Marturio*, op voorwaerde, dat hy zich in den Echt zal verbinden *met haer, die hy onteerd heeft*. *Richard* is hier op getust, en verzekert zynen Vriend *Chimon* van 't bezit zyner Dochter. —— Inmiddels is *Richards* knegt, *Pasquin*, die *Julia* bemint, verslagen over 't geen hy hoort; *Richard* spot 'er mede, en *Julia* kan hem, in een volgend gesprek, niets byzonders toezeggen, dan alleen dat ze met hem zal huwen, zo ze ooit uit liefde in den Echt treed. —— Eindelyk volgt de ontknooping met het verschynen van *Marturio*; welken *Richard* met *Julia* het Huwelyk wil doen aengaen, doch die zich voor *Sofia* verklaart, en dezelve van *Richard* eischt, volgens de bedongen voorwaerde. Dit doet *Sofia* en *Julia* het bedrog ontvouwen, 't welk *Richard* in toorn ontsteekt; doch op de smekingen van *Sofia*, en den raed van zynen Vriend *Chimon*, die van *Sofia* afziet, laet hy zich overhalen, om zyne toestemming tot de vereniging dier twee Gelieven te geven; waer mede dan ook verder gepaerd gaet de Echtverbintenis van *Pasquin* en *Julia*; en 't Spel met Zang en Dans besloten word.

De schikking der Toonelen, de Tael, het Rym, het leggen van den knoop en de ontknooping, met één woord het zogenaemde *Mechanische* van 't Tooneelspel, is in dit Stukje niet kwalyk in acht genomen, en geeft ten minste blyken, dat de Autheur niet ongeschikt is, om, door verdere oefening, een goeden voortgang te maken. Maer het onderwerp zelve is ongelukkig uitgekozen; het bestaet uit ene laffe vertelling, die niets in zich heeft, dat wezenlyk geestig of leerzaem is. Een snaeksch Dichter zou 'er mogelyk, door grappige invallen, nog een Klugtspel van konnen maken, maar tot een Blyspel, dat iets meer dan ene enkele Klugt vereischt, is 't geenzins geschikt; of het zou nog in een geheel ander licht geplaetst moeten worden. Zal het Blyspel beantwoorden aen het groote oogmerk, om te *leeren* en te *vermaken*, zo moet het onderwerp ook bestaen uit *ene vermaeklyke daed, die tevens leerzaem is*; 't moet min

of meer ſtrekken, om de Deugd in een bevallig licht te ſtellen, of de Ondeugd op ene geestige wyze verachtlyk af te malen; in 't ontvouwen van een bedryf, dat zich gewichtig genoeg aen ons voordoet om 'er belang in te nemen; en vermaeklyk genoeg is om den geest van een verſtandig aenſchouwer te konnen treffen. Daer dit niet eenigzins plaets heeft, word het rechte doel niet getroffen; en 't Blyſpel, hier in gebrekkelyk, is eer een ſlaepdrank om den geest dof te maken, als een vervrolykend glas om onze aendoeningen te verlevendigen.

Men is te wel verzekerd van de bekwaemheid en kundigheid der Beſtierderen van den Schouwburg, om te twyfelen, of ze de ongeſchiktheid van deze en ſoortgelyke Spelen niet zouden bemerken; maer de Liefhebbers van 't Tooneel vreezen, dat die Heeren te veel toegevenheid gebruiken, om jonge Dichters niet voor 't hoofd te ſtooten. Ene ſoort van toegevenheid die te pryzen is, als ze maer niet te verre gaet; en ſtrekt om zodanige Dichters aen te moedigen. Doch ze ſchynt, naer 't oordeel van hun, die den roem des Schouwburgs wenſchen, wat ver te gaen, en de Dichters wat ligt vergenoegd te doen worden; als men uit dien hoofde Spelen ten Toonele voert, die den Schouwburg niet tot roem konnen ſtrekken; waer door men de Spelers vergeefſche moeite doet aenwenden, om geſtadig nieuwe rollen, die niet gevallig noch treffende zyn, te leeren; terwyl ze intuſſchen den Aenſchouweren, met het vertoonen dier Spelen, geen genoegen konnen geven. Men wenscht wel om nieuwe Spelen, men roept wel om eigen Vinding; maer ondertuſſchen is 't zo niet met de zaek gelegen, dat die denkbeelden op zich zelve genoeg zyn, en voor alle gebreken voldoen: een Vertaeld Spel, ſchoon reeds dikwerf Herhaeld, dat wel geſchikt is, naer den eisch van 't Tooneel, zal beſtendig beter behagen, dan een Nieuw Spel van eigen Vinding, dat 'er niet aen beantwoord.

Gedagten, getrokken uit de Werken van den Heere J. J. ROUSSEAU. *Uit het Fransch vertaald. Eerſte Stukje. Te Amſterdam by* Ph. Doorewaart 1768. *in octavo* 123 *bladz.*

DIt Stukje is van den zelfden aert, als *de Gedagten, getrokken uit de Werken van den Heer* DE VOLTAIRE, en

en behelst enige aenmerkingen over verſcheiden onderwerpen, inzonderheid betrekkelyk tot de zeden en bedryven der Menſchen, die men hier en daer, zonder verband of zamenhang, uit zyne werken getrokken heeft. Ze zyn meerendeels, dus op zich zelven ſtaende, goed, en kunnen van dienst zyn, om den geest in een ledig uur enigermate te bepalen. De volgende aenmerking over de *Studien* zy hier genoegzaem ten proeve.

„ Als eens het verſtand open en vatbaar geworden is door de hebbelykheid om op te merken, is 't altoos beter zyne zaaken door zig zelven, dan door de boeken te vinden: 't is het waare geheim van dezelve wel in 't hoofd te prenten, te overwegen, en zig zelve eigen te maaken.

„ De groote dwaaling van de luiden, die ſtudeeren, is dat zy zig te veel op hunne boeken betrouwen, en hun eigen verſtand niet gebruiken; zonder te denken dat onze eigen reden die is, welke ons het minst van alle ſophisten bedriegt. Zoo dra men in zig zelve wederkeeren wil, gevoelt een ieder wat goed is; ieder een onderſcheit, wat ſchoon is; wy behoeven niet nog het een nog het ander te leeren kennen; men bedriegt zig daar niet verder in, dan men bedrogen wil wezen. Dog de voorbeelden van zeer goed, en zeer fraai zyn zeldzaamer en minder bekend; men moet ze ver van ons af gaan zoeken. De inbeelding, de kragt van de natuur naar onze zwakheid afmeetende, doedt ons de hoedanigheden, welken wy in ons zelven niet gevoelen, als harſenſchimmen aanzien; de luiheid, en de fouten, ſteunen op die voorgewende onmogelykheid, en 't geen men alle dagen ziet, geeft een zwak mensch voor dat men nooit ziet. 't Is die dwaaling, welke men moet verdryven, 't zyn de groote voorwerpen, welke men zig gewennen moet te gevoelen, en te zien, om alle voorwendzel van ze niet naa te volgen zig te beneemen. De ziel verheft zig, het hart ontſteekt op het beſchouwen dier Goddelyke voorbeelden; door toedoen van ze te beſpiegelen zoekt men hun gelyk te worden, en men lydt niet iets middelmaatigs zonder een doodelyke afkeer".

wegens een Prentwerk, *volgens de nieuwe Uitvinding van den Heere*

CORNELIS PLOOS van AMSTEL.

MEn ziet het *Prentwerk*, volgens de uitvinding van den Heere CORNELIS PLOOS VAN AMSTEL, weder vermeerderd met een fraaije afdruk, gevolgd naar eene tekening in Oost-Indiſche int gewaſen, door den alom beroemden Zee-ſchilder

LUDOLF BAKHUIZEN, Ao. 1694.

Verbeeldende een gezicht van den Yſtroom, op de ſtad Amſterdam te zien. Ter regter zyde vertoont zich, het voorland van de Volewyk (*), en een gedeelte der huizen van het Dorp Buikſloot; in het midden ziet men een groot Oorlogſchip, voorzien met vlag en wimpel van den Vice-Admiraal, welk in een woelend water, met een ſterke koelte by den wind, ſtadwaarts ſchynt te zeilen, terwyl aan de linkerhand, met ruim half wind, een Jagt opkomt, en in 't verſchiet verſcheide vaartuigen.

Aan geene zyde, voor aan, verneemt men twee mannen in een ſchuit met Vischkorven, de een bezig met tegen ſtroom op te roeijen, en de ander met een zege op te haalen. Deeze, en het evengemelde Jagt, liggen in de ſchaduw, en maaken nevens het water een groote donkere partye uit, om het licht, waar in het Oorlogſchip geplaatst is, meerder kragt by te zetten, en de ſtad, welke met haar voornaamſte gebouwen in het bruin van 't verſchiet ligt, beter te doen wyken. De ſchaduwe der wolken, welke men onderſtelt, aan de linker zyde, het voorſte gedeelte van het water te verduisteren, veroorzaakt ook een natuurlyke Slagſchaduw op het Oorlogſchip, deszelfs Zeilen, enz. waar door het Licht, daar op vallende, zeer geestig gebrooken wordt. De Lucht aan de linker zyde, tuſschen de Stad en het Voorland, zwaar bewolkt zynde, doet een daar nedervallende Regenbuy zeer eigenaartig vertoonen, te meer daar de Lucht agter de Stad in 't verſchiet ſchynt op te klaaren.

De

(*) Zie Beſchr. van Amſterdam, door J. WAGENAAR, Iſte Stuk, in 8vo. bladz. 258.

De uitdrukking van dit onderwerp, welk een Herfstbui verbeeldt, is byzonder levendig, natuurlyk en naauwkeurig-lyk, zo in de ongeſtuime Lucht, door groote en dikke wolken, als in de zwaare golving van 't water waargenoomen; welks aartige toevalligheden, zo van Licht en Donker, als van natuurlyke ſlag-en by-ſchaduwen met haare reflectien, den geest en het oordeel doen kennen, waar door de konſtige LUDOLF BAKHUIZEN, in 't natuurlyk afbeelden van Watergezichten en Schepen, een onſterflyken naam, tot eere der Nederlanderen, verdiend heeft.

Het Origineel, waar na deeze Prent, (zoo wy vertrouwen,) met alle nauwkeurigheid is nagevolgd, pronkt met de eige handtekening van deszelfs Maaker LUDOLF BAKHUIZEN 1694. en is, als een byzonder en uitmuntend Werkſtuk ter zyner gedagtenisſe, door hem geſchonken, aan wylen de beroemde Juffer ANNA KOERTEN, gelyk blykt uit het geen op het zelfde papier van de Tekening door hem, met een uitmuntende fraaije Letter, geſchreeven ſtaat: namentlyk,

„ Aan de Konstryke

„ Juffr. ANNA KOERTEN,

„ toege-eigent

„ door

„ L. BAKHUIZEN.

en een Brief door hem, daar by verzeld, van Inhoud als volgt.

„ *Mejuffr.*

„ Terwyl de Heeren Liefhebbers alles tot uwer Konſten
„ Lof gezeid hebben wat gezegt kan worden, dunkt my
„ dat het maar een begin is van uwe verdienſten, ontſchul-
„ digt myn derhalven dat ik ſwyge, daar uwe papieren
„ ſpreeken. En uwe beſcheidenheid neeme deeze aan, als

„ een

„ een gifte t'uwer eeren. Vaart wel, leeft lang, en bezit
„ den roem die onſterfelyk is.

Mejuffrouw. *U Ed. Dw. D.*

(was getekend)

C. BAKHUIZEN.

Amſterdam,

8 Decemb. 1694.

Deeze Brief is nevens de Tekening geplaatst geweest in haar beruchte Stamboek, en zyn beiden thans in het bezit van den Autheur en Uitvinder deezer Prentkonst; welke te bekoomen is te Amſt. by *Mattheus Woortman*, Kunstkooper op de Angeliersgragt, en by de Boekverkoopers *Yntema en Tieboel.* By welken ook nog eenige Exemplaaren van dit Werk Compleet te bekoomen zyn, en van de Liefhebberen konnen worden gezien; doch worden niet in Commisſie gegeeven.

NIEUWE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Verhandelingen ter beantwoordinge van het Vraagſtuk, door de Heren Adminiſtrateurs van 't Stolpiaensch Legaet, opgegeven voor 't jaer 1767. Te Leyden, by S. en J. Luchtmans. Behalven het Voorbericht 286 bladz. in groot quarto.

DE Vrage, in deze Verhandelingen beantwoord, is; *Kan uit het Denkbeeld van een noodzakelyk Wezen, het welk de voorheen beweezene Eigenſchappen (*) bezit, deszelfs daadelyk beſtaan van voren (a priori) worden betoogt?* Uit een aental van Verhandelingen hebben de Heren Adminiſtrateurs, door ene gelyktalligheid van ſtemmen, twee Verhandelingen tot den prys geregtigd geoordeeld; waer op die van den Eerwaerden *Johannes Levinus Goeden*, Bedienaer van het Goddelyk Woord te Hechthauſen, in 't Hertogdom van Bremen, door de beſliſſing van het lot, den prys heeft weggedragen; des dezelve ook hier in de eerſte plaets voorkome. Op deze volgt die van zynen Mededinger, den Eerwaerden *Lucas Reeder*, Leeraer in de Gemeente, der Augsburgſche Belydenisſe toegedaen, binnen Culemborgh. Hier by komen nog in deze Verzameling twee Verhandelingen, de eene van *Ane Dryfhoud*, A. L. M. Ph. Dr. & S. S. Th. Stud., en de andere van *Allard Hulsboff*, A. L. M. Ph. Dr. en Leeraer by de Doopsgezinden te Amſterdam. —— De natuur van 't onderwerp, als te afgetrokken, en de beredenering van 't zelve, als te zeer aeneengeſchakeld, laet ons niet wel toe, om op de ene of andere Verhandeling, of enig gedeelte derzelver byzonder ſtaen te blyven; waerom wy ons in dezen zullen bepalen tot het melden van de hoofdzakelyke beantwoording; welker uitbreiding, in de Verhandelingen zelven, overwaerdig is met aendacht herlezen te worden; 't welk hier van hun, die voor deze oefening geſchikt zyn, met te meer genoegen zal geſchieden, om dat de geoefende Schryvers, ten minſte drie van hun, het Stuk verſchillende beſchouwen.

De

(*) Te weten, volgens het beantwoorden ener voorgaende Vrage, *Welke zyn de eigenſchappen, dewelke uit het beſtaan van een noodzaakelyk Weezen noodzaakelyk voortvloeijen?*

De Heer *Goeden*, wiens Verhandeling in 't Latyn geſchreeven is, nagaende, op hoe verſchillende wyzen men, wel inzonderheid zedert *Carteſius*, het beſtaen van God van vooren, uit het denkbeeld van een noodzaeklyk Wezen, heeft poogen te bewyzen; tracht, door nevensgaende aenmerkingen, op de voornaemſte redeneringen, waer van men zich ten dezen einde bediend heeft, te toonen, dat ze voor een onbevooroordeeld overweger niet voldoende zyn. —— In 't algemeen heeft men hier omtrent, zynes oordeels, het volgende in acht te nemen. De voorſtanders van zodanig een bewys *van vooren*, ſchoon ze 't op verſchillende manieren voordragen, komen hier allen in één gemeen denkbeeld over een; naemlyk, in dat van een *Wezen*, (*Ens*,) van welks *wezen*, (*eſſentia*,) het *beſtaen*, (*exiſtentia*,) op generleie wyze kan afgeſcheiden worden, of met opzicht tot welk, het denkbeeld van deszelfs beſtaen niet afgezonderd kan worden van 't denkbeeld van deszelfs wezen. Uit dit beginzel hebben ze hun beſluit tot het beſtaen van God, op onderſcheidene manieren afgeleid, een ieder op die wyze, welke hem de geſchiktſte ter overtuiginge toeſcheen. En hun gemene misſlag beſtaet daer in, dat ze een beſluit gemaekt hebben, uit het verband der denkbeelden en begrippen van ons Verſtand, tot de zaeklyke vereeniging dier voorwerpen zelven, in een zeker onderwerp, dat buiten het denkbeeld van ons Verſtand beſtaet.

Onze Autheur bepaelt zich hier by niet, maer gaet, ter beantwoordinge der Vrage, voort, om verder te doen opmerken, dat 'er geen rechtmatig bewys van vooren hier omtrent gevormd kan worden. Die dit onderneemt, *zegt by*, moet niet alleen bewyzen, dat het, in geen eenig ander onderwerp, dan alleen in 't Volmaektſte Wezen, plaets kan hebben, dat deszelfs wezen ook de rede van het beſtaen in zich vervat; maer hy moet ons ook bepaeldlyk aentoonen, het verband dat 'er is tuſſchen het wezen en het beſtaen; zo dat de manier blyke, op welke ons verſtand al redenerende kan en moet voortgaen, van het denkbeeld van het wezen, tot het begrip van het aen het zelve tot nog onbekende beſtaen. Doch dit is, gelyk een ieder moet erkennen, het werk niet van een eindig verſtand, en kan alleen door den oneindigen geest begrepen worden. Wy, die van het beſtaen van het Opper-Wezen van elders overtuigd zyn, of het ten minſte als zeker ſtellen, weten zeer wel, dat het geen genoegzame rede kan hebben, dan alleen in deszelfs wezen zelve: doch dan zien wy nog niet,

hoe

hoe het Opper-Wezen zich door zyn wezen zelve eerder bepaele, om te beſtaen, dan om niet te beſtaen; en 't komt my voor, dat geen ſterveling dit immermeer gewaer zal worden. Het is toch buiten kyf, dat dit de aert der kennisſe *a priori* of van vooren is, dat derzelver grondbeginſelen niet alleen de zekerheid van de waerheid ener voorſtellinge, maer ook derzelver kundigheid zelve in 't verſtand konnen voortbrengen: zo dat een verſtand, het welk doordringend genoeg is, in ſtaet geweest zou zyn, om 't voorſtel zelve uit te vinden, ſchoon het deszelfs kundigheid tot nog niet van elders verkregen hadde. Nademael nu dit vereiſcht, dat men onderſcheiden gewaer worde het verband, dat 'er plaets heeft tuſſchen de *principia* en *principiata*, of de grondbeginſelen en het daer uit voortvloeiende, zo ſchynt het my baerblykelyk genoeg te zyn, dat ze een vrugtloozen arbeid doen, die deze manier van bewyzen, in 't tegenwoordig geval, in 't werk willen ſtellen. —— De Eerwaerde *Goeden* betuigt verder van gedachten te zyn, dat zodanig een bewys *van vooren*, zo 't al bondig gemaekt konde worden, van geen of weinig nuttigheid zou wezen; en dat men zich met meer nuts kan toeleggen, op het beſchaven en verſterken der duidelyke bewyzen *van achteren*, afgeleid uit de orde, ſchoonheid, eindoorzaken en dergelyken.

Met dit eerſte Stuk komt de tweede, of volgende Verhandeling van den Eerwaerden *Reeder*, in 't Nederduitsch opgeſteld, in 't hoofdzaeklyke zeer wel overeen. Zyn Antwoord is kort af. *Uit het denkbeeld van een noodzakelyk Wezen, het welk de voorheen beweezene Eigenſchappen bezit, kan deszelfs daadelyk beſtaan van voren* (a priori) *niet betoogt worden.* Onze Autheur vestigt dit zyn antwoord op twee grondſtellingen; te weten. I. *Uit het denkbeeld van een Wezen, welk Denkbeeld van een Wezen het ook moge zyn, kan van voren* (a priori) *niet worden betoogt, dat 'er een zakelyk Wezen, het welk daar aan beantwoordt, daadelyk beſtaat.* II. *Het Denkbeeld van een Noodzakelyk Wezen, het welk de voorheen bewezene Eigenſchappen bezit, beeft, in dit opzicht, geen Voorrecht boven de overige denkbeelden.* Zyn Eerwaerde deze twee grondſtellingen betoogd hebbende, benaerſtigt zich voorts om te doen zien, dat het gevoelen van eenige Scholastike Godgeleerden, en dat van *Descartes*, deswegen niet bondig te noemen zy; als mede dat de latere redeneringen van hun, die het bewys van *Descartes* verbeterd hebben, ten dezen aenzien, niet voldoen: waer op hy be-

ſluit met enige aenmerkingen, die ſtrekken om te toonen, dat men best doet met van dit bewys van vooren af te zien.

De Heer *Ane Dryfhoud*, wiens Latynſche Verhandeling in deze Verzameling de derde plaets beſlaet, is omtrent dit ſtuk enigermate van andere gedachten. Hy beweert dat het, het ſtuk op zich zelve beſchouwd zynde, mogelyk is, het beſtaen van zodanig een noodzaeklyk Wezen van vooren te betoogen; voor zo ver het zeker zy, dat 'er geen noodzaeklykheid in enig onderwerp plaets kan hebben, zonder ene genoegzame rede, die dat onderwerp volſtrekt alzo bepaelt; en 't 'er derhalve maer op aenkome, of die genoegzame rede met enige mogelykheid van vooren weetbaer zy; welk laetſte, zyns oordeels, in dezen plaets heeft. —— De genoegzame rede waer door God zich bepaelt om noodzaeklyk te beſtaen, is eniglyk te zoeken in zyne eigenſchappen; nademael nu die eigenſchappen niet onder de onweetbare dingen behooren, zo moet het ook, het ſtuk op zich zelven beſchouwd zynde, mogelyk wezen, het beſtaen van een noodzaeklyk Wezen uit die kundigheden van vooren af te leiden. —— Doch vraegt men hier op verder, of dit voor ons menſchen tegenwoordig mogelyk is? zo maekt onze Autheur enige zwarigheid, om volſtrekt ontkennende te ſpreken; zo, om dat het niet wel te bepalen is, welk ene verregaende kundigheid van de Godlyke Volmaektheden hier toe vereiscbt wordt; als, om dat men de grenspalen van 't Menschlyk Verſtand niet wel kan beperken. Echter betuigt hy meest over te hellen tot het ontkennende gevoelen, uit hoofde dat hier toe vereiscbt word, een ſtellig denkbeeld, en wy menſchen in dit leven ſlechts een ontkennend denkbeeld van 't Opper-Wezen bezitten. Zyn gevoelen tot dus ver over de zaek zelve voorgedragen hebbende, gaet hy verder na, wat men te oordeelen hebbe, over de voornaemſte bewysredenen waer van ſcherpzinnige redenkavelaers zich bediend hebben, om het beſtaen van God van vooren te betoogen; en tracht te toonen, dat ze niet genoegzaem zyn ter overtuiginge: waer op hy zyne Verhandeling beſluit met een ernſtigen wensch, dat men, zo 't ons menſchen mogelyk zy, in 't vervolg van tyd, hier in beter moge ſlagen.

Eindelyk komen wy tot de vierde of laetſte Verhandeling, zynde ene Nederduitſche van den Eerwaerden *Hulshoff*, die de voorgeſtelde Vraeg bevestigender wyze beantwoord, en een, zynes oordeels, alleszins voldoenend bewys aen de hand geeft. Onze Autheur, de donkerheid der

Re-

Redenkavelinge over dit onderwerp erkennende, wend voor af alles aen, wat in zyn vermogen is, om aen dezelve enig licht by te zetten, en gaet daer op tot het bewys zelve over; waer omtrent hy aenmerkt, dat het beloop van het zelve kan vallen onder deze twee ſchikkingen. „*Voor eerst*; men zou van vooren hebben te betoogen, dat volſtrekte *Noodzaakelykheid* van Beſtaan, of een Noodzaakelyk Ding niet tegenſtrydig is, maar innerlyk *mogelyk*. Daar uit zou men zig kunnen verzekeren aangaande het *zyn* van een Noodzaakelyk Iets. Uit de Natuur van het Noodzaakelyke, zou men moeten afleiden, dat het gemelde Iets — eenig, eeuwig en oneindig is, dat zelfde, namelyk, 't welk wy eerbiedigen als het *Opperſte Wezen*. Ten anderen zou men ook kunnen aanvangen met een Berigt te geven van een *Volmaakt Wezen*, en met het bewyzen van deszelfs *Mogelykheid*. Daar op, moet men doen blyken, dat Oneindigheid innerlyk verknogt is aan *Noodzaakelykheid*, zynde het Volmaaktſte Wezen het zelfde met het Noodzaakelyke. Dus heeft men, door middel der eerst-bewezene Mogelykheid, een Bewys der Mogelykheid van een Noodzaakelyk Wezen. Men beſluit dan tot het *beſtaan* des noodzaakelyken Wezens, en weet reeds, dat het noodzaakelyke het zelfde is met het volmaakte". —— Zyn Eerwaerde ſtelt het bewys van vooren, volgens de ene en andere ſchikking, op; en tracht te doen opmerken, dat men, bekwaem zynde, om zyne redenering na te konnen gaen, gewaer wordt, dat dit bewys den oplettenden kortbondig tot volkomen verzekering brengt: en beſluit voorts zyne Verhandeling met enige opwekkende bedenkingen betrekkelyk tot dit onderwerp. —— De Eerwaerde *Hulsboff*, by zich zelven ten volle overtuigd van de bondigheid zyner redeneringe, twyfelt echter niet, of velen zullen niet voldaen zyn; en hy ſtelt vast, dat de beſte ontvouwing van dit bewys nooit een grooten en algemeñen opgang zal maken; doch hy vleit zich echter met het denkbeeld, dat ene aendachtige overweging van het voorgeſtelde ten minſte zal kunnen dienen, om oplettenden te verſterken in een zeker ruw bezef, of benevelde overtuiging van de waerheid zyner voorſtellinge, hoedanig iets hy vertrouwt plaets te hebben by allen, die wezenlyk opmerkzaem zyn, op de waerheid van 't Godlyk Aenwezen. „ Daar zweeft doch, *zegt by*, iets voor den geest van een ieder, 't welk men niet ontwikkelt; eene betrokkene Overtuiging, welke men niet kan

afleggen, en welke een ruw Bezef is van deeze zelfde Redeneering, een Bezef welks duidelyke uitlegging men niet kan bevatten".

Beſchouwende Godgeleerdheid, door ADRIAAN BUURT. *Predikant te Amſterdam. Derde Stuk. Te Amſt. by* J. Lovering *en* P. Schouten 1768. *In groot octavo* 287 *bladzyden.*

DE Eerwaerde *Buurt*, in 't eerſte Stukje de *Natuurlyke Godgeleerdheid* ontvouwd, en in 't tweede nagegaen hebbende, 't geen men rakende de *Godlyke Openbaring zelve* in aenmerking heeft te nemen, maekt met dit derde Stukje een aenvang van het voorſtellen *der Leere, die de Godlyke Openbaring behelst.* Deze handelt

„ a. Van *God.*
„ „. Die waarheden die *God* betreffen, *waar van wy teffens uit de Reden en uit de H. Schriften kennis kunnen krygen*, te weten zyn Aanwezen en zyne Eigenſchappen.
„ β. Andere, *die wy alleen uit de Goddelyke Openbaringe kunnen leren kennen.*
„ 1. Zyne *Namen.*
„ 2. De *Verborgenheid der H. Drieëenheid.*
„ b. Van *Gods Werken.*
„ „. Over het *inwendige Werk Gods naar buiten, namentlyk zyn beſluit.*
„ β. Over zyne *uitwendige Werken*, of de *uitvoeringe* van dat beſluit. Deze zyn
„ 1. Werken *in de natuur*, namentlyk
„ AA. De *Schepping*, waar van hier *in 't gemeen*, en van *die der Engelen en Menſchen in 't byzonder*, gelyk ook van het *Werkverbond*, geſproken wordt". Dus verloopt het tegenwoordige Stukje.
„ BB. en de *Voorzienigheid*, waar van in 't vervolg moet geſproken worden.
„ 2. Werken *der Genade*, die insgelyks in 't vervolg, zo 't God behaagt, te overwegen ſtaan".

Zyn Eerwaerde, die zich alleszins een ernſtig Voorſtander van de Leer onzer Nederlandſche Kerke betoont, behandelt deze onderwerpen met geen minder naeuwkeurigheid dan de voorgaende; en houd zich beſtendig aen dezelfde leerwyze, die den Lezer uit de voorige Stukjes reeds bekend is; weshalven het niet noodig zy daer van verder ge-

gewag te maken. —— Men begrypt zeer ligt, dat 'er, in zodanig ene ontvouwing der geopenbaerde Godgeleerdheid, ene reeks van gemene kundigheden moet voorkomen, die ten overvloede ook in andere Godgeleerde Schriften verhandeld zyn; dit kon zyn Eerwaerde onmogelyk ontgaen: doch hier omtrent ſtaet, met betrekkinge tot dit geſchrift, in acht te nemen, dat onze oordeelkundige Godgeleerde gemeenlyk kort is, in 't behandelen dier onderwerpen, en wat breeder uitweid over min gemene kundigheden; of die van de eerstgenoemde ſoort vergezeld doet gaen van zyne eigene aenmerkingen, die ter opheldering van deze en gene byzonderheden konnen ſtrekken. Zo ontmoeten we, onder anderen, by gelegenheid van de ontvouwing der Godlyke Namen, de volgende bedenkingen, over de verſchillende betekenis van de uitdrukking *Gods Naem*, in de H. Schriften.

„ In den eigentlyken zin, zegt de Eerwaerde *Buurt* betekent *Gods Naam* in de H. Schriften, *zo een woord, waar door men in alle gevallen kan te kennen geven, dat Hy het onderwerp is, 't geen wy bedoelen.* —— En 't Opperwezen heeft zig, ſchoon 't geen naam noodig hebbe, om daar door van zyns gelyken onderſcheiden te worden, egter daar van gelieven te bedienen, om 'er zig door te doen onderſcheiden van alle verzierde wezens en alle ſchepſelen. Dit heeft de grootſte *nuttigheid*, als wy *van* God of *tot* Hem ſpreken. Daar en boven kan men uit *ieder* naam, dien God in zyn woord draagt, en nog meer uit *alle* met malkanderen vergeleken, veel leren; aangaande die grote waarheden, die Hem en zynen dienst betreffen (*).

„ Men verwondere zig niet, dat daar in den Bybel meer dan één naam aan God wordt toegeſchreven, *Spr.* XXX: 4. gevraagt wordt: *hoe is zyn naam, en hoe is de naam zyns Zoons, zo gy het weet?* Wy erkennen, dat 'er geen naam gevonden wordt, waar door wy een *volkomen evenmatig* denkbeeld van Gods beſtaan verkrygen kunnen. En dit kan door zo ene vraag zeer gevoegelyk worden te kennen gegeven.

„ Buiten deze eigentlyke betekenis, komen de woorden *'s HEREN naam* in de Heilige Schriften ook nog wel in een

(*) „ 't Kan wel zyn, dat zommige Heidenen, langs dezen of genen weg, enige kennis verkregen hebbende, dat God onder zyn Volk *verſcheide* namen droeg, die misbruikt hebben, om hunne dwalinge aangaande de *veelheid van Goden* enigen glimp by te zetten ".

een oneigentlyken zin voor, dat ons kortelyk ſtaat te onderzoeken.

1. „ Zy betekenen by de H. Schryvers *God* zelven, zo als Hy zig aan zyne ſchepſelen openbaart; even gelyk iemand bekend wordt, door het noemen van zynen naam. Ps. XX: 2. *De naam des Gods Jacobs zette u in een hoog vertrek*, en Ps. IX: 11, LII: 11, Joh. XVII: 6.

2. „ *Gods Naam* betekent ook zyne *Eigenſchappen*. Exod. XXXIV: 5, 6, 7. Wil iemand deze betekenis voor dezelve met de voorgaande gehouden hebben: ik heb 'er niet tegen.

3. „ Ook word door 's *HEREN naam* te kennen gegeven de *roem*, dien hy boven alles waardig is. Ps. LXXVI: 2, Jeſ. LV: 13, Dan. IX: 15.

4. „ *'t Gezag* Gods wordt insgelyks zo genoemd, Deut. XVIII: 19. Zie ook Joh. V: 43, daar Jeſus zegt: *Ik ben gekomen in den name myns Vaders.*

„ Meer betekenisſen, die men met zekerheid bewyzen kan, zyn my niet bekend. Men telt 'er egter verſcheide anderen op: doch dit ontſtaat voornamentlyk hier uit, dat men de betekenisſen van *gebele ſpreekwyzen* vermengt met die van *zommige woorden*, die in dezelve voorkomen. Ik ſtem toe, dat de ganſche ſpreekwyze, *den naam des HEREN aan te roepen*, op ene zeer nadrukkelyke wyze het zelve betekent, als Hem *aan te bidden*; en, dat zynen *naam* te *dragen voor de Heidenen*, zo veel zeggen wil, als *Hem hun door de prediking van het Euangelium bekend te maken*: maar daar uit volgt niet, dat door den *naam des HEREN*, op zig zelven genomen, de *Godsdienſt*, het *woord Gods*, of de *prediking van 't Euangelium* zouden worden aangewezen. 't Geen by my 't meest in aanmerking komt, of *'s HEREN naam* ook niet den *dienst Gods* te kennen geve, is Zach. XIV: 9b. *Ten dien dage zal de HEER één zyn, en zyn naam één.* Men kan egter, zonder dit te onderſtellen, deze woorden zeer wel verklaren. De eerſte, *de HEER zal één zyn*, beduiden, dat alle volken der aarde belyden zouden, dat 'er geen God is, behalven den HEER: en de andere, *en zyn naam zal één zyn*, dat het by die belydenis alleen niet zoude blyven; maar dat 's HEREN *roem* en zyn *gezag* geen mededingers, als voorheen door 's menſchen verkeerdheid geſchiedde, meer zouden hebben. Spr. XVIII: 10 kan men door den *naam des HEREN* zeer wel verſtaan *God* zelven, zo als Hy zig geopenbaard heeft, als den toevlugt, langs den weg der verzoeninge, voor elendigen. Daar is geen reden, om het alleen van den *Middelaar* des Genade Verbonds te verklaren".

A-

ADRIANI KLUIT *Vindiciæ Articuli ὁ, ἡ, τὸ. In Novo Testamento. Pars Prior, Tomus Primus.* Of *De Artikel ὁ, ἡ, τὸ in 't N. T. gehandhaafd en verdedigd. Te Utrecht, by* A. v. Paddenburg 1768. *Behalven het Voorwerk* 329 *bladzyden in groot octavo.*

HEt onderwerp van dit geſchrift ſchynt in den eerſten opſlag ene zeer nietige zaek; 't is de bykomst of aflaet van een Grieksch, op zich zelven niets betekend, Lidwoordje ὁ, ἡ, τὸ, overeenkomſtig met ons Manlyk en Vrouwlyk *de*, en Onzydig *bet*. Doch als men nagaet den invloed, dien het kan hebben op den zin ener geheele zegswyze, dan wordt het al of niet gebruiken van dit woordje ene zaek van een wezenlyk aenbelang, die het onderzoek der Taelkundigen wel waerdig is. Dit onderzoek mag nog des te noodiger geſchat worden, als men bezeft, dat de gedachten der Taelkundige Uitleggeren, ook inzonderheid der Heilige Schriften, niet eenſtemmig zyn om te bepalen, in hoe verre men op het gebruiken of achterlaten van dit Lidwoordje hebbe acht te geven. De meesten ſchynen hier in veel al vry willekeurig te werk te gaen, als hadden de Schryvers des Nieuwen Testamentes zich daer in aen gene regelmaet gebonden; andere taelkundigen weder hebben zich ene ganſche menigte van regelen verzonnen, waer van men in 't verklaren der H. Schriften gebruik maekt, als hadden de Godgewyde Schryvers zich dezelven in 't ſchryven voorgeſteld: en men vind 'er maer weinigen, die, met betrekkinge tot dit Lidwoordje, de natuur der tale zelve behoorlyk hebben gade geſlagen. Hier uit ontſtaen dikwils zeer verſchillende verklaringen, en de een beweert, dat men in deze en gene plaetzen een nadruk heeft te zoeken, daer de ander ſtaende houd, dat dezelve in genen dele te vinden is, enz.

De Heer *Kluit*, dit onderwerp bepaeldlyk aendachtig nagaende, vertrouwt, door ene oplettende overweging van de ſchryfwyze der Euangelieſchryveren, overeenkomſtig met de natuur der tale, in ſtaet te zyn, om te toonen, dat de Schryvers des N. T. hier in ten hoogſte regelmatig zyn; en dat men, de natuur der tale in 't oog houdende, ſlechts weinige regels noodig heeft, om te bemerken wat de bykomst of aflaet van 't Lidwoord aenduide; 't welk vele, zo niet alle die verſchillende verklaringen, en onderſcheiden gedachten over 't al of niet nadruklyke enz. een einde moet doen nemen.

Met dit oogmerk ſtelt hy zich in dit geſchrift voor te betoogen: „ dat de H. Schryvers des N. T., in een eenvoudig verhaal van zaken verkeerende, in 't gebruik dezes Lidwoords zoo te werk gaan, dat 'er niet een eenige uitdrukking met of zonder lidwoord by hun gevonden wordt, wiet gebruik niet volkomen overeenſtemt met dat eigenaardige onzer Nederduitſche moederſpraak, of 't welke uit dat eigenaardige niet ten naaukeurigſten kan worden opgeklaard op ene wyze, die buiten alle gemaakte regelen ten vollen genoeg is om te beſliſſen: *hier kan* of *moet in 't Griekſch de Artikel* AL, *en hier* NIET *zyn*". Tér duidelyker ontvouwinge hier van laet hy voor af gaen, een bericht van het onderſcheiden gebruik, de verſchillende kracht en eigenſchap onzer Nederduitſche Lidwoordjes, DE, DE, HET, als mede EEN, ENE, EEN. Hier op brengt hy alles, 't geen hy met opzicht tot de Bykomst of Aflaet van 't Griekſche Lidwoordje heeft voor te dragen, tot drie hoofdzaken.

I. „ Als wy *algemeen* en *onbepaald* zonder enig artikel ſpreken, dan bootzen wy de Grieken daar in volmaakt na. b. v. Matth. XVI. 17. σὰρξ καὶ αἷμα οὐκ ἀπεκάλυψέ σοι, *vleesch en bloed heeft u dat niet geopenbaard.*

II. „ Al wat *byzonder*, doch *onbepaald*, in 't Griekſch gezegd wordt, zulks geſchied of zonder iets, of met het onbepaalende byvoegelyke Voornaamwoord τις, τι: in welke gevallen wy het Lidwoord *een* of het onbepaalende byvoegelyke Naamwoord, *enig*, *een zeker*, of *zeker* gebruiken. b. v. Matth. XII. 10. ἄνθρωπος ἦν, *daar was een menſch*; Joh. V. 5. ἦν δέ τις ἄνθρωπος ἐκεῖ, *en aldaar was een zeker menſch*, of *zeker menſch was aldaar*; Marc. XI. 16. καὶ οὐκ ἤφιεν ἵνα τις διενέγκῃ σκεῦος διὰ τοῦ ἱεροῦ, *en liet niet toe dat iemand enig vat door den tempel droege.*

III. „ Even als wy in 't Nederduitſch het Lidwoord *de*, *de*, *het*, in tegenſtelling van *een* bezigen, zo gebruiken ook de Grieken het Lidwoord, ὁ, ἡ, τὸ, om iets *byzonders* en *bepaalds* uit te drukken, 't zy het bewuſte denkbeeld reeds te voren genoemd, uitgedrukt of bekend ware, 't zy het uit het vorige ſlechts by verbeelding afgeleid, of ook zonder iets voorgaands in de gedachten gevormd en bedoeld worde. Zo is γυνὴ *ene vrouw* en ἡ γυνὴ *de vrouw* b. v. Marc. IX. 7. καὶ ἐγένετο νεφέλη, καὶ ἐλθὼν φωνὴ ἐκ τῆς νεφέλης, *en daar kwam ene wolk, en ene ſtem kwam uit de wolk*, en dergelyken in andere gevallen".

Onder deze drie hoofdzaken betrekt onze Autheur alle de mindere byzonderheden, en bevlytigt zich om te toonen,

nen, dat alles hier blyken geeft van ene regelmatigheid, welke volkomen beantwoord aen zyne bovengemelde algemene ſtelling; 't welk hy door een overgroot aental van voorbeelden uit de Schriften des N. T. tracht te bevestigen; met nevensgaende aenmerkingen over onze gebruikelyke Overzetting des N. T. in vele plaetzen, ten dezen opzichte.

De Heer *Kluit* behandelt dit ſtuk, ſchoon tot de Griekſche Letterkunde betrekkelyk, in dezen in de Nederduitſche ſpraek, welke hy hier in boven de Latynſche verkiest; om dat de Latynſche tael niets gemeens heeft met, en de Nederduitſche ſpraek in tegendeel volkomen beantwoord aen, de Griekſche tael, ten aenzien van dit Lidwoordje. Uit kracht hier van kan dit onderwerp niet dan zeer bezwaerlyk in de Latynſche tael ontvouwd worden; en men heeft de gebreklykheid der deswegen gemaekte aenmerkingen grootlyks toe te ſchryven, aen 't onderſcheid der Griekſche en Latynſche taele, met betrekkinge tot dit taeleigen; waer door men dit onderwerp, dat in 't Nederduitsch gereedlyk op te helderen is, in 't Latyn, niet dan door omſchryvingen, en dan nog zeer bezwaerlyk, duidelyk kan voorſtellen. —— Om echter den genen die 't Nederduitsch niet verſtaen ook te hulp te komen, zo heeft de Autheur een kort begrip van dit Werkje in 't Latyn voor af laten gaen.

Het beloop van dit geſchrift nagaende moet men betuigen, dat deszelfs Opſteller dit onderwerp, niet zonder merkelyke moeite, met veel oplettenheid en naeuwkeurigheid behandeld heeft. Hy heeft het ſtuk, mag men wel zeggen, ten minſten zo uitgevoerd, dat velen, dit geſchrift met oplettendheid overwegende, overtuigd zullen worden, dat de Schryvers des N. T. hier in regelmatiger zyn, dan ze zich voorheen verbeeld hadden; en zich gedrongen gevoelen, om hem zyne moeite danklyk te erkennen, dat hy hun zo gereeden regel, als de aert onzer Moederſprake is, aen de hand gegeven heeft, om in zo verre over 't al of niet gebruiken van dit Lidwoordje in 't Grieksch te oordeelen. Indien dit mogte gelukken, zal de Heer *Kluit* ook ongetwyfeld voor 't tegenwoordige vergenoegd zyn; want hy verwacht op dit eerſte Stukje by de zodanigen geen volkomen overtuiging, van de hoogſte regelmatigheid der Euangelieſchryveren, in 't al of niet gebruiken van dit Lidwoordje: nademael hy door eigen proeve te wel weet, wat zwarigheden 'er overblyven, en dat 'er een aental van twy-

fe-

felingen en tegenwerpingen tegen deze zyne ſtelling ingebragt kan worden. Dezen zal hy, wanneer dit eerſte Stukje wel ontvangen, en hy daer door aengemoedigd word, om voort te gaen, in een volgend Stukje in aenmerking nemen, en uit den weg poogen te ruimen. Hier in, vleit hy zich, „ zal hy alles in een zodanig gunſtig, en zyne Regelmaat bevestigend dagiicht doen voorkomen; dat de weg daar door zal geopend worden, om de meeste zoo niet alle zwaarigheden, en tegenwerpſelen weg te nemen, en met die voorbehoedſelen gewapend het N. T. zonder aanſtoot uit dit oogpunt te beſchouwen". Ter proeve van 't geen hy daer in bedoelt, heeft hy aen 't einde dezer Verhandelinge reeds een en ander voorbeeld opgegeven, waer uit men enigzins kan afleiden, hoe hy het geen nog als onregelmatig voorkomt zal trachten te vereffenen. Zo zyne poogingen al niet ten vollen aen zyne hoop mogten beantwoorden, ze zullen ten minſten konnen ſtrekken om dit onderwerp meer lichts by te zetten; en van dienst konnen zyn, om de taelkundige uitleggingen, ſchoon men zyn gevoelen niet geheel toevalle, in dit opzicht meer regelmatig te maken.

De Heer *Kluit* geeft, zo in de Voorreden als in 't Werkje zelve, te kennen, dat deze zyne aenmerkingen grootlyks hare geboorte verſchuldigd zyn, aen zyne bedenkingen over Luc. II. 2: ter welker plaetze men, naer zyn inzien, overeenkomſtig met het gevoelen van verſcheiden Taelkundigen, de Griekſche woorden *αὕτη ἡ ἀπογραφὴ πρώτη ἐγένετο κ. τ. λ.* behoort te vertaalen, *deze beſchryving geſchiedde eerſt enz.* zynde onze gebruikelyke vertaling *deze eerſte beſchryving geſchiedde* enz. onbeſtaenbaer met het Griekſche taeleigen; dewyl men dan zou moeten lezen *αὕτη ἡ ἀπογραφὴ ἡ πρώτη*, of *αὕτη ἡ πρ. ἀπογρ. ἐγένετο.* — Dit geeft onzen Autheur in dezen aenleiding, om aen 't ſlot van dit Werkje nog in 't Latyn te hechten, ene Schets ener Verhandelinge over Luc. II. 1, 2; welke hy, na 't afhandelen van dit zyn onderwerp, uitgewerkt in 't licht ſtaet te geven. Dezelve is geſchikt ter betooginge, dat 'er, ten tyde van 's Heilands geboorte, generleie *opſchryving* veel min enige *ſchatting*, door de Romeinen in 't Joodſche Land gedaen is, en ook in generleie wyze gedaen heeft konnen worden; en dat *Lucas* zeer wel gezegd heeft, dat de beſchryving door *Cæſar*, voor de geboorte van *Chriſtus*, geboden, toen eerst geſchied is, als *Cyrenius* over Judea Stadhouder was.

Naer

Naer 't beloop der Schetze te oordeelen is dezelve der uitwerkinge waerdig; vooral indien de Autheur zal betoogen, dat de beſchryving door *Cæſar* geboden, voor de geboorte van *Chriſtus*, diestyds niet ter uitvoeringe gebragt heeft konnen worden.

Hedendaagſche Historie, beſchreeven door een gezelſchap van Geleerde Mannen in Engeland, uit het Engelsch vertaald enz. IIIde Deel Iſte Stuk. Te Leiden, by P. v. d. Eyk enz. 1768. *In quarto* 431 *bladzyden.*

DE geachte Schryvers dezer Hedendaegſche Historie maken met dit Deel een aenvang van de Historie van *Portugal*, dat eertyds een Graefſchap was, en vervolgens een Koningryk werd. Doch als men zich dus algemeen uitdrukt, moet men, gelyk onze Schryvers aentekenen, wel in acht nemen, dat dit niet van dezelfde landſtreek, in de geheele uitgeſtrektheid, te verſtaen zy. *Don Alonzo* VI, Koning van *Leon* en *Kastilie* ſchonk, omtrent het jaer 1092, aen *Hendrik van Burgundie*, (een Zoons-zoon van *Robert*, den eerſten Hertog van Burgundie, een jonger broeder van *Hendrik I*, Koning van Vrankryk,) de grensprovincie ten zuide van Galicie, die hy van de Mooren veroverd had. Hem, zyne natuurlyke dochter *Donna Thereſa* ten huwelyk geſchonken hebbende, gaf hy hem tevens in vollen eigendom, de landen *Entre Minho e Douro*, en *Tra los Montes*, met een gedeelte van *Beira*, onder den titel van Graef; met last, om van de Mooren zo veel te winnen als hy kon, tot aen de rivier *Guadiana*. Graef *Hendrik* breidde de overwonnen Landen reeds enigermate uit, en zyn Zoon *Alonſo*, hem, na zynen dood opgevolgd zynde, ſlaegde hier in niet minder gelukkig. Deze Vorst, niet kunnende verdragen, dat de Koning van *Leon* en *Kastilie* hem, in hoedanigheid van Graef van Portugal, als zyn Onderdaen aenmerkte, bragt, by gelegenheid van een aenmerkelyken ſlag tegen, en behaelden zegen, op de Mooren, den 25 July 1139, te wegen, dat hy door zyn ganſche leger openlyk als Koning van Portugal begroet werd. Deze verkiezing werd eindelyk in 't jaer 1145, na nieuw behaelde overwinningen en uitbreiding van 't Portugeeſche gebied, bevestigd, in ene ſtatelyke vergadering te *Lamego*, in welke hy als Koning gehuldigd werd; en waer in men te gelyk vaſtſtelde, dat de kroon op zyne manlyke erven zou nederdalen.

Van

Van dien tyd af heeft men derhalve de oprichting van 't Koningryk van Portugal te rekenen; zo als 't door *Don Alonzo* bezeten werd: behelzende voor deszelfs dood, die in 't jaer 1185 voorviel, reeds de vier noordlykſte deelen van het tegenwoordige Koningryk; te weten *Entre Minho e Douro*, *Tra los Montes*, *Beira* en *Extremadura*. Onder *Don Sancho* II, den vierden Koning van Portugal, werd ook de daer aen volgende zuidlyker Provincie *Alentejo* krachtdadig in zekerheid geſteld; en onder *Don Alonzo* III, deszelfs opvolger, werd het zuidlykſte gedeelte, *Algarve* genaemd, insgelyks aen 't gebied van *Portugal* onderworpen. Deze Vorst had daer en boven het genoegen van te bewerken, dat de Koning van *Leon* en *Kastilie*, (met wien de Portugeeſche Koningen veel al in onmin leefden,) van alle aenſpraek op de Kroon van Portugal afſtand deede, en deszelfs Koningen vry van alle hulde verklaerde. En dus liet hy, in 't jaer 1279 overlydende, het Koningryk van Portugal, als een onafhanglyk Ryk, in deszelfs volle uitgebreidheid, zynen Opvolgeren na.

De Kroon van Portugal bleef vervolgens, hoewel met ene tuſſchenregering van achtien maenden, beſtendig in dat geſlacht, tot op *Hendrik*, den zeventienden Koning van dat Ryk, die in den jare 1580 zyn leven eindigde; en met hem eindigde ook de manlyke ſtam der Portugeeſche Vorſten. —— Dit had ten gevolge, dat het Ryk, na enige onlusten, eerlang viel in de handen van den Spaenſchen Koning *Philippus* den IIden; doch met opzicht tot Portugal den eerſten te noemen. Aen dezen Vorst onderwierp zich het ganſche Portugal, met alle deszelfs bezittingen, in Azia, Afrika en Amerika, in welke waereldeelen dat Ryk zich, onder de beheerſching der gemelde Vorſten, al merkelyk had uitgebreid. Zyn Zoon en Zoons-zoon, *Philippus* de IIde en de IIIde van Portugal, handhaefden zich in deze bezitting, hoewel niet zonder merkelyke onlusten van wegens hunne onderdrukkende regering, en in een gedurigen tegenſtand van mededingers naer de Kroon.

De Spaenſche Regering, hare dwinglandy ſteeds uitbreidende, ſteeg eindelyk onder *Philippus* den IVden van Spanje, maer den derden van Portugal, tot die hoogte, dat genoegzaem het ganſche Volk van misnoegen tot wanhoop overſloege, en op niets anders dachte, dan hoe het *Kastiliaenſche juk*, gelyk ze deze overheerſching noemden, af te ſchudden. In die omſtandigheden viel het oog zeer algemeen op *Don Jan*, Hertog van *Braganza*, als den waren erf-

erfgenaem der Kroon; zynde afkomſtig uit den enigen natuurlyken zoon van *Don Jan* I, den tienden Koning van Portugal; en de aenleggers der omwentelinge van 't Rykswind kwamen, alles overlegd hebbende, gezamenlyk over een in hun beſluit, om hem het Koninglyke beſtier op te dragen. De noodige ſchikkingen voorzichtiglyk gemaekt zynde, ſloeg men ten laetſte den weg van geweld in; overrompelde *Lisbon*, maekte zich meester van de daer in zynde Spanjaerden en verklaerde *Don Jan* openlyk voor Koning van Portugal. Terſtond vaerdigde men posten af, naer alle de gewesten, met bevel aen de Overheden, om *Don Jan* tot Koning te laten uitroepen, en zich van de Spanjaerden te verzekeren. En *Don Jan*, welke zich te *Villa Vicioſa* bevond, bericht ontvangen hebbende, van den gelukkigen uitſlag der onderneminge in *Lisbon*, begaf zich daer op derwaerds, en deed, op den 6den December des jaers 1640, zyne intrede in die Hoofdſtad, onder de blyde toejuiching der menigte.

Onder de Vorſten, welken, geduurende dit tydbeſtek geregeerd hebben, en welker bedryven in dit Stuk, onder 't melden der oprichtinge en wisſelvalligheden van dit Koningryk, verhaeld worden, munt boven allen uit de veertiende Vorst, met name, *Emanuel*; waerom wy het hoofdzaeklyke van zyn character, volgens de hier gedane opgave, nog zullen mededeelen.

Deze Vorst, die in den jare 1522, in 't zeven-en-twintigſte jaer zyner regeringe, en in het drie en vyftigſte zynes levens, overleed,,, werd in 't algemeen, en met grote reden, door zyne onderdanen betreurd. Hy was, van zyne komst op den throon tot zyn overlyden, alleszins, en in alle gevallen, de vader van zyn volk; regtvaardig, zonder ſtrengheid; geſpraakzaam, zonder gemaaktheid; medelydend zonder zwakheid; en godvrugtig, zonder eenig zweemzel van huichelary. Met regt werd hy de *Gelukkige* genoemd. Hy bevorderde en gebruikte de voortreffelykſte perſoonen welke zyn land voortbragte: de onvertſaagheid van *Vasko de Gama*, de ſtandvastige moed van *Duarto Pocheko*, de edelmoedige inborst van *Francisco Almeyda*, de ongemeen grote bekwaamheden van den onvergelyklyken *Albuquerque* werden te werk geſteld door zyne kennis. Hy zag de ontdekkingen en het gebied van de *Indien* tot de grootſte hoogte gebragt: hy plukte de vrugten van dien geest van koophandel en ſcheepvaart, welker verwagting al-

alleen het vermaak zyner voorzaten geweest was. Hy deed veel, ſchoon hy in Afrika niet alles verrigtte wat hy voornam. Hy maakte dat land een kweekſchool voor bevelhebber en ſoldaten; hy brak den moed der *Moren*, door hen de onheilen toe te brengen, welke Portugal en Spanje in vroeger tyden van hen ondervonden hadden. Hy verhief de Zeemagt van zyn Koninkryk niet alleen boven 't gene zy was, en boven verwagting, maar zelfs dermate, dat, ten zy het zigtbaar geweest ware, het onmogelyk zou zyn geagt geworden. Hy werd geëerbiedigd en was ontzaglyk voor zyne naburen, zonder hen ongelyk te doen. Zyne vriendſchap werd als eene eer verzogt, en geenszins uit een grondbeginzel van vreze (*). Zyne pragt bragt nuttigheid met zig; en de luister zyner gebouwen en inſtellingen van allerlei ſoort droegen tevens de blyken van zyne grootmoedigheid, en edelmoedigheid. Onder dezen worden gerekend dertien kloosters in *Portugal*, behalven die in *Azie*, *Afrika* en *Amerika* gebouwd waren. Agt grote kerken, het gasthuis van *Lisbon*, vyf paleizen, omtrent twintig ſterktens, behalven kleinder kastelen en andere openbare gebouwen. Hy beſteedde den honderdſten penning van alle zyne inkomſten tot Godsdienſtige gebruiken, hy gaf den nodigen onderſtand aan honderd Ridders, die in *Afrika* gediend hadden; en hy maakte dezen dienst den weg tot bevorderingen. Hy verkoos eenen Wapenkoning; en gelyk hy met de wetten gedaan had, zo bragt hy ook den adelſtand in eene volmaakte orde. Hy liet de oude Kronyken door *Eduard Galvam* en *Rodrik de Pina* in eene redelyke or-

(*) „ Hy poogde niet, om voor een groot ſtaatkundige gehouden te worden, en misſchien toont dit, dat hy het waarlyk was. De onlusten, welke zyne voorzaten ontmoetten, kwamen of van *Rome*, of uit *Kastilie*. Hy ontmoette gene kwelling uit een van beide gewesten. De geſchenken, welke hy uit *Indie* ontving, wanneer zy genoeg in *Lisbon* bezien waren, zond hy naar *Rome*, verzeld met wezenlyker geſchenken: middelen, waar door hy bullen verkreeg, om de Geestelykheid te hervormen, en ſchattingen op te leggen, zeer weinig tot hun genoegen, maar waar door hy hen egter nederig maakte en in rust hield. Met opzigt op *Kastilie*, werd hy allezins door deszelfs Vorſten geliefkoost, en egter ſtelde hy geen groot vertrouwen in hunne vriendſchap, welke hy nogthans gedurende zyne regering behield, gedeeltelyk uit hoofde van de banden van verwantſchap, en gedeeltlyk uit agting aan zyne groote magt verſchuldigd".

orde brengen. Hy beminde de wetenſchappen (*), en moedigde de menſchen tot dezelve aân, voornamelyk door eene byzondere agting voor hen te betoonen, die 'er in uitmuntten. Hy was een groot hervormer van zyne Geestelykheid; niet door zig in kerkelyke zaken in te dringen, of naeuwgezette ſchikkingen te maken, maer door eene behoorlyke agting aan geleerdheid en verdienſte te bewyzen, en niemand te verheffen, die in 't een of 't ander gebrekkelyk was. Hy bragt dit zo ver dat de grote bevelhebbers van ſtaat, en de grote Geestelyken tevens het ſieraad van zyn hof waren (†); en hy zou dikwils gezegd hebben, dat de voorſpoed van eenen ſtaat afhing van het bewyzen eener billyke agting, aan edelheid van bloed, en edelheid van geest. Tot een voorbeeld hier van droeg hy rouw over de grote bevelhebbers, die in zynen dienst ſtierven, en hield zyn treurkamer drie dagen, op den dood van den besten loots in zyne landen. Een van zyne hovelingen zeide hem, dat hy hem niet te rug kon roepen. „ Het is waar, zei *Emanuel*, en het is, om dat ik weet, dat zyn verlies onherſtelbaar is, dat ik treur".

(*) „ Hy was ervaren in de ſterrekunde, aardryksbeſchryving en ſcheepvaart; en ſchoon hy een groot gedeelte van zynen tyd in uitſpanningen ſcheen door te brengen, egter, terwyl hy alleen daar in bezig ſcheen te wezen, verrigtte hy vele zaken".

(†) „ Geen hof in *Europe* was fraaier en beſchaafder dan het zyne, zonder nogthans ongebonden te zyn; want hier in was hy ten uiterſten naauwkeurig, ſtellende het als eenen grondregel van groot gewigt ter neder, dat, waar vrouwen wegens hare deugden vermaard waren, de mannen zig allezins door denen waren geest van eere zouden beroemd maken".

ANTONII DE HAEN Conſiliarii Aulici, ac Medicinæ Practicæ in Alma ac Antiquisſima Univerſitate Vindobonenſi, Profeſſoris Primarii, *Pars undecima Rationis Medendi in Noſocomio practico Vindobonenſi*, *Lugd. Batav. apud* P. van der Eyk, 1767. *pag.* 295—466. *Octavo maj.*

Geneeswyze van ANT. DE HAEN *in het Gasthuis te Weenen. Elfde Deel.*

Dit Deel deezer Geneeswyze vervat vyf Hoofdſtukken. Het dertiende welk hier het eerſte is, heeft tot opſchrift: *Van de Tuſſchenpoozende Koortſen*. Hier in worden

eenige gevallen van hardnekkige tusſchenpoozende Koortſen, inzonderheid met zwelling en pyn in den linker of regter bovenbuik, met derzelver geneezing opgegeeven. Hier uit worden dan eenige gevolgen getrokken, en eenige regelen afgeleid of ter proeve gegeeven, om onder de behandeling van zodanige Koortſen in acht te neemen. Aanmerklyk is het gene de Schryver, in een der opgegeevene gevallen, heeft aangeteekend aangaande het gevoel van koude in het aankoomen van de Koorts. De Lyder, zynde een jongeling, hadt een langzaame, volle, ſterke pols en zag 'er zeer wel uit. Op het oogenblik dat hem de koude aankwam beefde hy, en klaagde over groote koude van zyne ingewanden. De tip van zyn' neuze alleen was op het gevoel koud, maar de oorlellen, het voorhoofd, de wangen of eenig uitwendig deel van zyn geheele lichaam geenzins, ſchoon hy zeer over de koude van alle de gemelde deelen klaagde. En de Thermometer van FAHRENHEIT teekende 101 graaden, naamlyk 4, 5, 6 graaden meer dan de natuurlyke warmte van een mensch in een gezonden ſtaat. Ondertusſchen was de pols gelyk, ſterk, en maar maatig ſneller dan natuurlyk. De Ademhaaling was niet belemmerd. Op het einde van de koude en het begin van de hitte, was de warmte, volgens den Thermometer, nog dezelfde. De Ademhaaling was nu wat ſneller en ſterker. In het heetſte van de Koorts teekende de Thermometer 104 graaden, en zy ryst in veel heftige ziekten niet ligt hooger, of ſtaat zo niet lang, zegt de Heer DE HAEN; de pols was naauwlyks ſneller dan in de koude van de Koorts, maar eenigzins ſterker. Als de koude alleen afhangt van mindere wryving; waar uit ontſtaat dan zulk een gevoel van koude, beeving en ſchudding, terwyl de Thermometer toont dat de warmte nog eenige graaden meerder is dan de natuurlyke? vraagt de Auteur.

Het veertiende Hoofdſtuk vervat eenige gevallen van heftige ziekten, voornaamlyk Zyd-wee en Long-Ontſteeking, benevens eenige redeneeringen over de behandeling, als ook over de volmaakte en onvolmaakte ſcheiding van deeze ziekten, en het onderzoek na den dood.

In het vyftiende wordt gehandeld van de Kink in 't Gedarmte (*); als naamlyk de afgang volſtrekt opgeſtopt zynde, alles wat ingenomen wordt, wederom wordt uitgebraakt; waar van hier voorbeelden worden opgegeeven, wel-

(*) *Ileus Morbus.*

welker oorzaaken na den dood, in de ontaarting, kronkeling of verplaatsing van 't Gedarmte zyn opgespoord; eenige van deeze tegennatuurlykheden, voornaamlyk van het dikke Gedarmte, worden in Plaat afgebeeld.

Het zestiende Hoofdstuk behelst gevallen en aanmerkingen over de verscheiderleie Waterzugt; en hier in toont zich de Heer DE HAEN een groot voorstander te zyn van de ontlasting door de Buik-steek (*), om dat alle geneezing door middelen zo onzeker is, en zo zelden gelukt. Dit middel erkent hy wel niet altyd te voldoen, en de wederkomst van 't gebrek maar zelden te verhoeden; doch Hy zegt, men kan het herhaalen, en hier door verligting toebrengen en het leven rekken. Wy zullen hier een der gelukkigste gevallen laaten volgen.

„ Een Meisje van agt jaaren, klein van gewas, en net van de Engelsche ziekte overbehouden hebbende, hadt voor vyf jaaren de Pokjes gehad, maar was daar na gezond geweest. Met het begin van Oktober 1766 hadt haar buik begonnen te zwellen, 't welk in 14 dagen zo was toegenomen, als wy haar in 't midden van January 1767 in het Gasthuis zagen, met blykbaare schommeling. Dewyl door den uitmuntenden en schranderen Geneesheer s. RATHBERGER, de beste en uitgezogtste middelen waren gegeeven, doch te vergeefs, raadde Ik de moeder, op dat de kragten, door vrugtelooze geneesmiddelen niet nog meer zouden verbroken worden, dat zy zou toestaan dat men het water door de Buikssteek ontlastte. Zy gaf zich over, en de Operatie werdt den 21 January in 't werk gesteld.

„ De Trocar ging bezwaarlyk en met meer dan gewoone pyn binnen: men schreef dit toe aan de ligging, waar door de buik minder gespannen was, dan in een opgeregte gestalte. — Niet meer dan zes ponden water liepen 'er uit, 't welk geen kwaaden reuk hadt, op het vuur stremde, uit den geelen groenagtig was, troebel, en allengs vlokken en draadagtigheden verkreeg, als of 'er wei of water, reeds in draadagtigheden gestremd, in het overige vogt dreef. Afgang en water, welken te vore weinig en traag geloosd waren, liepen hier op terstond vry en overvloedig af. Ik gaf haar een pond Zaad-melk met een Unce Syroop van Althea voor den dag, en zo ook voor den nagt met een unce Syroop van Slaapbollen Zy hadt geen dorst. De eetlust, slaap, pols en kragten waren goed. Zy waterde doorgaans

(*) *Paracenthesis.*

gaans meer dan zy vogt gebruikte; zo dat het water, welk in den onderbuik nog overgebleeven mogt zyn, nu de ingewanden welken de pis affcheiden van de drukking door het water bevryd waren, ſchynt opgeſlurpt en gelukkiglyk door de nieren afgeſcheiden te wezen.

„ Den tienden dag hier na, op dat alles zich mogt herſtellen en een' wederinſtorting verhoed worden, heeft men haar de Bast van Peru gegeeven, waar van zy drie weeken lang het afkookzel van een half unce Bast daaglyks heeft gebruikt. Zy is zeer wel herſteld, zo dat zy in 't kort aan haare moeder wederom wierdt overgegeeven, en een half jaar hier na heeft zy zich zeer gezond voor ons vertoond".

Hier by wordt nog een geval gevoegd, waar by de Operatie ook, met gelyke uitkomst, verrigt werdt. De vrouw was agt-en-twintig jaaren oud, wel in 't vleesch en ſchoon van aanzien. Het Buikwater welk zich, door de ſchommeling, by deeze Lyderesſe duidlyk deedt kennen, hadt den Buik dermaate doen zwellen, dat hy tot op het midde van de Dyen neder hing. Op de Doorſteeking liepen 54 ponden water uit; op het laatst was het met eenig bloed geverwd, 't welk toegeſchreeven werdt aan de beweging welke men met het pypje hadt gemaakt, om al het water te doen uitloopen.

Gelyk andere, werdt ook deeze vrouw niet overvallen van zwakheid, benaauwdheid of eenige verandering van wezen; want men hadt haar een behoorlyke ſluitband om gedaan, en hier aan wordt de verhoeding van gemelde moeilykheden toegeſchreeven. Wyl zy niet dorſtig was, gebruikte zy naauwlyks een pond Zaadmelk op een dag, en nam wat broodpap tot ſpyze, en nogtans loosde zy zes ponden en meer pisſe. De Pols en ſlaap waren zeer goed. En zy ging den 13 Augustus gezond naar huis, zynde den 29 July gekoomen om de *Paracenthesis* te ondergaan.

Men hadt deeze vrouw, den derden dag na de Operatie, de Bast van Peru reeds begonnen te geeven tot een halve unce in 24 uuren. Hier op vraagt de Heer DE HAEN, of de gelukkige uitſlag in deeze geopereerden, en de bevryding van wederinſtorting niet grootdeels zou moeten toegeſchreeven worden aan het gebruik van gemelde Bast?

Deeze Vrouw hadt de Bast tot op het midde van Augustus gebruikt; hier na kreeg zy Kolyk, met maar geringe afgang en waterloozing. Buikzuiverende en pynſtillende middelen gegeeven zynde werdt zy hier van ſchielyk herſteld: zo echter, dat men na het Kolyk eenig beginzel van

wederomkoomend Buikwater ſcheen te ontdekken. Om meerder loozing van pis, welke na het Kolyk gering was geweest, te bevorderen, gaf men haar een middel, ſamengeſteld uit Balſem van Peru, een en een halve drachme, één Dooier van een Ei, en Syroop van Zoethout drie uncen; waar van men haar alle drie uuren een lepelvol liet gebruiken. Hier door zyn genoegzaame loozing van water, met herſtelling van kragten, en voor als nog vermindering der zwelling gevolgd. Verder uitſlag wordt hier van niet gemeld.

Een ander geval was niet zo gelukkig. Men deedt de *Paracenteſis*, doch alleen met oogmerk om te verligten en zonder hope van geneezing. De zwelling kwam weerom en de Lyderes ſtierf. Een andere, waar in men geloofde een Zak-waterzugt, en wel in verſcheide afgezonderde zakken, plaats te hebben, onderging de Doorſteeking agt maalen en ſtierf. Beider lichaamen werden na den dood geopend, en de byzonderheden welken men in dezelven vondt, naauwkeurig beſchreeven. In het lichaam van de laatstgemelde vondt men wezenlyk een grooten zak, gelyk men vermoed hadt, aan veele deelen gehegt. Het regter Eijernest (*) ontbrak, en de Heer DE HAEN gelooft dat dit in gemelden zak ontaart, en door het ingehouden water tot een grooten omtrek was uitgezet; en deeze zak was, door vliezige middelſchotten, in verſcheide holten verdeeld.

Hier na ſpreekt de Schryver van de Waterzugt in 't algemeen, en verdeelt dezelve in vyf ſoorten: Waterzugt tuſſchen vel en vleesch (†); Buik-Waterzugt (‡); Buikvlies-Waterzugt (§); Zak-Waterzugt en Trommelzugt. Voorts maakt hy zyn werk om de twyfelagtigheid en onzekerheid der kenteekenen van alle deeze ſoorten, van de Schryvers opgegeeven, aan te toonen, en door voorbeelden te doen zien, dat het niet ongemeen is dat de kundigſte Mannen zich hier in bedriegen: invoegen Hy het genoegzaam onmooglyk acht om hier in tot eenige zekerheid te koomen.

Het laatſte Hoofdſtuk behelst, naar gewoonte van den Heer DE HAEN, eenige dingen de Ontleedkunde raakende. Hier in vermaant Hy zyne Toehoorders gedagtig te zyn, hoe dikwils men, in het openen van doode lichaamen, de ingewanden anders geplaatst vindt dan gewoonlyk, in uitgeſtrektheid, breedte, ſamenhegting met andere deelen enz. En

(*) *Ovarium.* (†) *Hydrops intercus*, Ἀνὰ σαρκὰ.
(‡) *Aſcites.* (§) *Peritonæalis.*

En hoe bedrieglyk derhalve het oordeel kan zyn over ziekten: als men, by voorbeeld, een zwelling in de regter Bovenbuik onderſtelt in de Lever te zyn, en dit ingewand ondertusſchen geheel binnen de ribben verſchoolen is, of zich op een andere plaats bevindt, gelyk ſomtyds gebeurt; en zo met andere ingewanden insgelyks. Doch zulke gevallen kan men zeggen zyn tegennatuurlyk en zeldzaam, en maaken wel eenige uitzondering op de algemeene regelen, doch maaken dezelven hierom niet onnut of vrugteloos. Misſlagen in gemelde gevallen begaan zyn ten eenemaal verſchoonlyk, het vermyden der zelven onmooglyk. Voorts zyn hier eenige Plaaten van ontaartingen der Ingewanden, voornaamlyk van de Maag en het Gedarmte, en wel meest van het dikke Gedarmte, met derzelver verklaaring, bygevoegd, welken waardig zyn in het Werk zelve gezien te worden.

Die de vorige Stukjes van den Heer DE HAEN met genoegen geleezen en verzameld hebben, zullen zich op gelyke wyze met dit konnen vermaaken.

Nouvelles Réflexions ſur la pratique de l'Inoculation. Par M. GATTI, Medecin. Conſultant du Roi & Profeſſeur en Médecine dans l'Univerſité de Piſe. *A Amſterdam. Chez* E. van Harrevelt, 1768. *Octavo.*

Nieuwe Aanmerkingen aangaande de wyze van Inenting. Door den Heer GATTI. Conſuleerend Geneesheer van den Koning, en Hoogleeraar in de Geneeskunde te Piſe, 86 *bladzyden.*

IN een groote menigte Schriften, welken, ſedert een halve eeuwe, over de Inenting der Pokjes zyn uitgekoomen, heeft men zich voornaamlyk opgehouden, zegt de Heer GATTI, met de nuttigheid der zelve te bewyzen, en te verdedigen tegen de zwaarigheden welken 'er van veelen tegen ingebragt werden; minst om dezelve te verbeteren en tot meerdere volmaaktheid en veiligheid te brengen. Dit heeft gemaakt dat men, byna overal, dezelfde wyze heeft gevolgd, 't zy dezelve wel of kwaalyk ware uitgevallen. Ondertusſchen is 'er, volgens onzen Schryver, een goede en kwaade, een veilige en gevaarlyke wyze van Inenting; en hy bewyst dit door het gevolg van beide. Te Blandford een kleine plaats niet ver van Londen waren 384 perſoonen in-

ingeënt, waar van dertien zyn geſtorven, en veele andere ſamenloopende kwaadaartige Pokjes gehad hebben. Sedert de twee laatſte jaaren heeft men, in het Graafſchap Eſſex, meer dan negen duizend perſoonen ingeënt, zonder dat 'er één van geſtorven is, of het minſte kwaad toeval heeft gehad. Dit kan niet aan het geval, maar moet aan de manier en behandeling toegeſchreeven worden, welke ook wezenlyk in beide plaatſen verſchillig is geweest. Na alle manieren van Inenting, en de behandeling der ziekte onderzogt, en derzelver goede en kwaade uitkomſten by malkanderen vergeleeken te hebben, ſtelt de Heer GATTI zich voor, die wyze en behandeling op te geeven, welke Hy bevonden heeft de beste, of eenige goede, te wezen.

Van de Voorbereiding ſpreekende zegt Hy, dezelve moet beſtaan in den Lyder zulk eene geſteldheid van lichaam te bezorgen, welke zulk een byzondere betrekking heeft tot de Pokjes, en het Pok-gift met opzicht op de dierlyke huishouding, dat de ziekte geen gevaarlyke uitwerkingen, ten minſte niet dan geringe toevallen in het lichaam kan veroorzaaken. Welk eene geſteldheid nu hier toe vereischt wordt, en alleen hier toe bekwaam is, is nog onbekend. De waarneemingen aangaande de Pokjes, ſedert zo veele eeuwen, hebben geleerd, dat allerhande geſteldheden, ſterke, zwakke; magere, vette; heete, koude; vogtige, droge; galagtige en ſlymige; goedaartige en kwaataartige; gevaarlyke en ligte Pokjes gehad hebben: en de ingeënte Pokjes hebben ons hier omtrent in dezelfde onzekerheid gelaaten. Al wat derhalve van zodanige Voorbereiding gezegd is, van geene waarde zynde, moet men zich vergenoegen en alleen houden aan die geſteldheid, welke men in 't algemeen weet de voordeeligſte te zyn, om de Pokjes met het minſte gevaar door te konnen ſtaan; en deeze is de gezondheid zelve. Het Pok-gift welk men toebrengt, en het gene hier op volgt, beledigt de gezondheid; en de overmagt van de aangebragte ziekte over de gezondheid, zal, andere dingen gelyk ſtaande, dezelve zo veel te meer benadeelen. De ondervinding heeft geleerd dat een gezonde geſteldheid, doorgaans goedaartige Pokjes tot gevolg heeft gehad, als 'er geen verkeerde manier, of kwaade behandeling, was tusſchen gekoomen. Geene Voorbereiding koomt derhalve te pas wanneer de perſoon gezond is; en waar gezondheid ontbreekt, moet men dezelve tragten te herſtellen. Die gezond is kan ingeënt worden; die niet gezond is heeft geneezing nodig, gelyk in alle andere om-

ſtandigheden. Alle Voorbereiding, opzichtelyk op de Inenting, is onnut; ja verandering te maaken in den ſtaat van iemant die geheel wel is, is gevaarlyk. De Heer GATTI verdedigt voorts zyne ſtelling tegen eenige tegenwerpingen welken 'er tegen ingebragt worden: en beroept zich op de ondervinding; dat de Inenting op die wyze gedaan, volſtrekt, of byna volſtrekt zonder gevaar is, gelyk in de geheele Levant, waar duizenden perſoonen met goeden uitſlag ingeënt worden, zonder dat men in dezelven iet anders vereischt, dan datze gezond zyn; terwyl het kwaade gevolg en de zwaare toevallen, welken men, in Europa, waar men zo veel Voorbereiding maakt, het tegendeel doet zien aan een iegelyk, ten zy hy zyne oogen voor het licht ſluite. Hy voegt hier by, dat men, ſedert men ſpaarzaamer met de Voorbereiding is geworden, minder menſchen aan de Inenting heeft zien ſterven; zyn eigen ondervinding hem hier in heeft bevestigd, en het in den laatſten tyd van veel voornaame Mannen die de Inenting oefenen, ook zo is begreepen.

Tot de Inenting zelve overgaande, zegt de Schryver, dat een allergeringst gedeelte Pokſtoffe, onmerkbaar voor het gezicht en gevoel, op een gevoelig deel van het lichaam gebragt, de Pokjes verwekt, zo wel als een' grooter maate. Dat derhalve het eenvoudigst middel is, de huid ligtjes te ſteeken met de punt van een' ſpeld, welke vooraf in de ſtoffe van een Pokpuist is geſtoken. Om het gift op de dierlyke huishouding te doen werken, is maar nodig dat de opperhuid doorboord worde, en de ſtoffe de huid zelve aanraake. De historie der Inenting leert ons, dat men, by der zelver begin, op veele plaatſen, inzonderheid waar vrouwen deeze behandeling ingevoerd hebben, op die wyze gewerkt heeft. De beruchte vrouw van Theſſalie, die de Inenting eerst in Konſtantinopolen inbragt, deedt dezelve op zulk eene wyze; gelyk ook veele vrouwen, die dezelve in de eilanden van den Archipel ingevoerd hebben. Wanneer in 't jaar 1746 de Pokjes in Italië in 't Hertogdom Urbin ſterk omgingen, hebben veele moeders, om haare kinderen te beveiligen, hun de Pokjes door Inenting doen ondergaan; zy hadden 'er alleen maar van hooren ſpreeken, en konden, by gevolg, geen andere manier bedenken dan de huid te prikken met een ſpeld, vooraf in een' Pokpuist geſtoken.

Toen de Geneesheeren zich met deeze behandeling begonnen te bemoeijen, is men van deeze eenvoudige wyze af-

afgeweeken. In plaats van een ſteek met een ſpeld, maakte men een' ſnede; men maakte de ſneede allengs dieper, men maakte dezelve op beide armen, of beide beenen, ja wel op alle de vier ledemaaten. De gemeenſte manier is echter, tegenwoordig, een' of twee ligte ſneeden te maaken, alleen om de huid te ontblooten, en in dezelven te leggen een draad, met Pok-ſtoffe omſtreeken, of de ontblootte plaatſe met eenige tot poeijer gewreeve Pok-korſten te wryven, hier over een pleister te leggen, om alles op de plaats te houden.

Deeze manier, verre van de voorgaande te verbeteren, heeft nadeelen aan de Inenting toegebragt. Want, behalve dat de eerstgemelde gemaklyker en met minder omſlag gedaan wordt, heeft de draad, met Pok-ſtoffe beſtreeken, een groote menigte deelen van 't Gift, waar van een enkeld genoeg is om de Pokjes te doen voortkoomen. De ontſteeking en verettering van de ingeënte plaatſe is ook te grooter, naar maate de draad langer en dikker is geweest; en dit moet ook de volgende ziekte verzwaaren. Doctor LUNADEI, zegt de Heer GATTI, is de eerſte geweest die opgemerkt heeft, dat allen die door een ſteek met een ſpeld ingeënt waren, minder Pokjes kreegen en minder ziek waren, dan welken op de gewoone wyze behandeld werden; en hy voegt 'er by, het zelfde by zyne ingeënten ook ondervonden te hebben; en verre te zyn van te denken dat het onverſchillig zy de Inenting met min of meer Pokſtoffe te doen. De enkele ſteek met een ſpeld heelt ſchielyk, en dan koomen op de plaats puisten, welken met de overige Pokjes gelyk ſtaan, en geen byzonder toevoorzicht vereiſchen. De inſnyding maakt verzweering en verettering, welken lang duuren en dikwils van zeer kwaade gevolgen zyn. Op een ſteek kan men uit de ontſteeking welke op de plaats ontſtaat, oordeelen, dat het Pok-gift gevat heeft, en de Pokjes waarſchynlyk zullen volgen, 't welk by de inſnyding onzeker is, om dat de plaatslyke ontſteeking kan ontſtaan zyn uit andere oorzaaken, als den draad, een pleister van zalve welke de huid niet heeft konnen verdraagen en hier door ontſtoken is, enz. En hier eenige puisten nevens de verzweering ontſtaande, zonder zich op het overige lichaam te openbaaren, kan men niet verzekerd zyn dat de Lyder voor de natuurlyke Pokjes bevryd zal zyn; terwyl dit, by de andere manier alleen maar plaats hebbende, hier toe genoeg ſchynt te wezen. De voornaamſte ongevallen, welken men, voor my, zegt de Schryver, aan

de Inenting in het algemeen heeft toegeſchreeven, heb Ik allereerst getoond, van de wyze van Inenting af te hangen.

Na eenige tegenwerpingen tegen deeze handelwyze beantwoord te hebben, geeft de Heer GATTI eenige regelen, naar welken hy oordeelt de Inenting gedaan te moeten worden; welken hoofdzaaklyk zyn: De Pokſtoffe moet zo versch zyn als men ze kan hebben; men moet in plaats van enkel te ſteeken met de punt van een bevogtigde naald, de opperhuid een of twee lynen ver opligten; een Lancet is op gelyke wyze hier toe bekwaam; en een gepoeijerde Pok-korst fyn gewreeven, met eenig kottoen, onder de opperhuid gebragt, kan ook het gebrek van verſche Pokſtoffe vervullen; de ſtoffe moet maar op de huid gebragt worden, zonder dezelve te verſcheuren of te beledigen; de opperhuid moet 'er wederom wat op nedergedrukt worden, om de ſtoffe binnen te houden; de bekwaamſte plaats tot de Inenting, is, tusſchen den duim en voorſten vinger van de hand, doch zy kan ook op den arm en andere plaatſen geſchieden; mids menze niet doe aan de beenen. De deugdelykheid van deeze maniere bevestigt de Schryver met het goede gevolg welke zy in Engeland, byna op dezelfde wyze ſedert twee of drie jaaren verrigt, heeft gehad.

Hier op volgt nu de behandeling van de ziekte der ingeënte Pokjes. Vier verſchillende tyden hebben de ingeënte Pokjes, volgens den Heer GATTI. De eerſte is die der *Inënting*. De tweede die der *plaatslyke Uitbotting*. De derde die van de *Koorts*. De vierde die der *algemeene Uitbotting*. Geduurende de twee eerſte getyden is de dierlyke huishouding nog onbelemmerd, en heeft geene behandeling nodig. In de twee laatſten is de ingeënte ziek; en dan koomt het te pas de ziekte zo veel te verminderen, of draaglyk te maaken, als mogelyk is. Om dat de ingeënte Pokjes de aandoening op de huid en den buitenſten omtrek van het lichaam beginnen, en niet op de ingewanden, gelyk de natuurlyke, welken door inademing aangebragt worden, is 'er, geduurende de twee eerſte getyden, zo weinig ziekte, dat 'er geen beſtier nodig is; in de twee overige worden deeze regelen voorgeſchreeven.

1. *De lugt welke men inademt, moet versch zyn.*
2. *Men moet den Lyder zo veel vermaak geeven als mooglyk is.*

Om nog eenige meerdere klaarheid hier aan te geeven, wyl de zaak van veel gewigt is, worden 'er nog eenige andere regelen bygevoegd als een uitbreiding van de eerſte.

1. *Moet*

1. *Moet de verſche lugt welke men inademt, vry zyn, of zodanig, dat ze zich geſtadig verandere, zo dat die welke de Longen eenmaal is ingegaan, 'er niet voor de tweedemaal inkoome.*

2. *De drank moet versch zyn en aangenaam voor den ſmaak.*

3. *Ten opzichte van de maate en hoedanigheid van het voedzel kan men zich ſchikken naar den ſmaak van den Zieken.*

4. *Kleeding en dek moeten zyn als gewoonlyk in de gezondheid.*

5. *Men moet den Lyder uit het bed houden, behalve op de uuren van den ſlaap.*

Zie daar een eenvoudige behandeling, de beredeneering hier van moet men in het Werk zelve leezen. In het Beſluit doet de Heer GATTI een korte herhaaling en dringt alles aan met veel nadruk.

Dit Werkje, ſchoon klein, doet den Schryver veel eere; het wordt, met reden, geacht voor een der uitmuntendſten welken over dit onderwerp geſchreeven zyn, en is overwaardig van allen die eenig belang in de Inenting neemen, geleezen te worden.

Lyst der Plant-Dieren, bevattende de algemeene ſchetzen der Geſlachten en korte Beſchryvingen der bekende Zoorten, met de bygevoegde naamen der Schryveren, in het Latyn beſchreeven door den Hooggel. Heer P. S. PALLAS, Med. Doct. Hoogleeraar in de Natuurlyke Historie te St. Petersburg en Opzigter van het Cabinet der Natuurlyke zeldzaamheden van haare Keizerlyke Majeſteit de Keizerin van Rusland. Lid van de Keizerlyke Natuur Onderzoekeren, en van het Koninglyk genoodſchap te Londen. *Vertaald, en met Aanmerkingen en Afbeeldingen voorzien door* P. BODDAERT Med. Doct. *Te Utrecht, by* A. van Paddenburg *en* J. van Schoonhoven 1768. *gr. Octavo* 572 *bladz. zonder de Voorrede van den Vertaaler en Schryver.*

MEn heeft van ouds en byna tot onzen tyd toe, de Lichaamen welken op onzen Aardbol zyn, en denzelven uitmaaken, in drie Ryken verdeeld: in het Ryk der Dieren, der Planten en der Delf-ſtoffen. De laatere ontdekkingen hebben getoond, dat deeze Verdeeling willekeurig is, en dat de levenlooze en onbewerktuigde lichaamen, op een geheel andere wyze van de leevende en bewerktuigde afgeſcheiden en verbonden zyn, dan men gemeenlyk heeft geloofd. De onbewerktuigde ſtoffen, levenloos door zich zel-

zelven, en uit eene oneindige verſcheidenheid van eerſte beginzelen beſtaande, groeijen door byeenvoeging en zamenzetting; echter volgens een vastgeſtelde wet; en ſchynen in de plaats van leven een aantrekkende kragt te hebben in hunne eerſte beginzelen gezeeten. En uit deeze beginzelen worden alle de bewerktuigde lichaamen gebooren. Het is wel waar dat de Planten, in den eerſten opſlag, zeer veel van de dieren ſchynen te verſchillen. Doch men moet zich verwonderen over het wyze beleid van den grooten Maaker, die de gaping welke 'er tuſſchen de Dieren en Planten is, heeft weeten te vervullen, en zelfs de bewerktuigde lichaamen, van de onbewerktuigde en levenlooze geheel onderſcheiden, met eenen onverbroken ſchakel aan elkanderen heeft verbonden. De overeenkomst van Dieren en Planten in voeding, groei en voortteeling, naauwkeurig beſchouwd zynde, is, in 't algemeen genomen, zeer groot; en ſchoon 'er eenig verſchil in deeze natuurlyke voortbrengzels gevonden wordt, zy koomen in andere omſtandigheden zeer na aan elkanderen. Ja de natuur der Dieren is met den aart en geſteldheid der Planten verbonden door Plantdieren; en zelf is 'er iet in geringe ſoort van Dieren, waar door zy tot de Planten ſchynen te naderen. Men beſchouwe maar het eenvoudig ſamenſtel van Wormen, Zeeappels, Slakken, Watervlooijen, welken wezenlyke vrugten voortbrengen, of eitjes of leevende jongen. De Eijernesten der Schelpviſſchen, verſcheide jongen in een vliesje hebbende, kunnen misſchien niet kwalyk met de Zaadhuisjes der Planten vergeleeken worden. Men ziet voetſtappen en duidelyke blyken van een uitbottend vermogen en hergroeijing van geknotte deelen in ſommige Dieren.

De eigenlyke verbintenis der Planten met de Dieren, door de Plant-Dieren, is eene ontdekking byna niet ouder dan het begin deezer eeuwe; waarom men zich niet heeft te verwonderen, dat dezelve nog niet tot meerdere volkomenheid is gebragt, ja zelfs nog lang in deeze eeuwe van ſommige wederſproken, en niet dan na veele onwederlegbaare waarneemingen is aangenomen. Men vindt van onzen Schryver de ingebragte zwaarigheden, de overtuiglyke redenen, het begin en den voortgang van deeze Ontdekking, en door welke perſoonen bevestigd en voortgezet, kortelyk aangeweezen. Men kwam eindelyk, na veel tegenſtribbeling, zo ver van te erkennen, dat de *Plant-Dieren, Dieren zyn, die als Planten groeijen en opſchieten, en andere eigenſchappen der Planten aanneemen, en, als 't ware, bezielde Plan-*

Planten zyn. En dat het zamenſtel van voeding, groeijing, voortteeling, en houding een verwonderlyke overeenkomst maakt, tuſſchen de Planten en de Dieren, om dat de laatſte benden van beiden twyfelagtig en middeſoortig zyn; en dat derhalve de Coraalen, Hoornplanten, Blaas-Corallynen enz. welken in de Kabinetten der Natuurlyke Historie bewaard worden, waare overblyfzels en geraamten der Plant-dieren zyn, en geenzins uit zamengeſtelde, en op elkander groeijende Celletjes van Dieren beſtaan, of ſlegts woonplaatſen van Dieren zyn.

„ In de geheele Bende der Plant-dieren", zegt de Heer PALLAS, „ ziet men ten eerſten eene overeenkomst met de Planten, want de Plant-dieren komen met een enkel knopje uit een Eitje, en worden door naar elkander ontwonden knopjes, tot een Stammetje verlengd, dat aan zyn topje voort groeid; en word in een takkige gedaante, aan yder zoort byzonder, en in eene bepaalde grootte, volgens eene ſtandvastige wet uitgebreid, ten waare dezelve, gelyk de Aard-planten, ook tevens in eene evenredige dikte uitgezet wierd: dog in zulke, die geene wortel hebben, blyft dezelve altoos dun. Gelyk de Planten, blyven byna alle de Plant-dieren, op hunne geboorte-plaats, wyl zy geen plaats verandering, die den Dieren eigen is, hebben". Niet door eenen wortel gevoed wordende (want dien hebben zy meest al niet, zynde alleen door een onregelmaatig ſchyfje, 't welk aan een ander lichaam gelymd is, geworteld) ſlurpen zy het voedzel, dat zy rondom zich vinden, door hunne geheele oppervlakte op; echter met dit onderſcheid, dat daar de Planten dit met hunne Pori doen, de Plant-dieren gevoed worden door de Mondjes van oneindige Polypen, die van alle zyden uitbotten, en, naar ſommiger gedagten, by worteltjes kunnen vergeleeken worden. Deeze Polypen doen in de Coraalen, Hoorn-planten en Zee-ſchuimen het zelfde als de bloemen, en leggen in het diepſte van hunne Celletjes, hunne eitjes.

„ Hier kan men ook de Lintworm toebrengen, die gelyk is aan een geknobbeld ingewand, en aan de oudſte leedjes van het een einde eijerbaarende. Gelyk ook het zeer eenvoudig Kloot diertje, gelyk aan een blaasje met jongen vervuld, die aan de onvolmaaktſte Planten, het Bovist gelyk zyn, die door haare geheele oppervlakte het voedzel verzamelen, en als zy ryp zyn, ſplyt het geheele merg in Zaadjes van malkander. Eindelyk brengt het Dierlyk leven dat in de Zeeſchuimen zeer traag en in de Spongien byna uit-

uitgebluscht, zeer eenvoudig en eenzoortig is, dezelve na aan de Zwammen en maakt dus den overgang".

Men ziet derhalve, volgens den Schryver, door onbetwistbaare voorbeelden, dat de Natuur noit op eenen ſprong van het eene tot het ander overgaat; maar dat zy voornaamlyk het geheele Leger der gewerktuigde lichaamen in achtereenvolgende Benden verdeeld heeft, en door een zeer naauwe verwantſchap de ſoorten in geſlachten, de geſlachten in rangen, de rangen in benden beſloten heeft; en de Benden als aan elkander vast geweeven, en niet door oppervlakkige en denkbeeldige banden, welken ſommigen noodzaaklyk achten, om de opklimming der geſchaape wezens te maaken; als, by voorbeeld, het uitgeſpannen vlies tuſſchen de pooten der Vledermuizen, en de verlengde Vliegvinnen in den vliegenden Visch, de Palmpooten en geſchubde Staart in den Bever, en dergelyke; maar door hun zamenſtel, houding, wyze van voortteeling enz. De Schikking nu, in ordeſtelling en beſchryving van deeze middeſoortige lichaamen is het oogmerk van dit Werk.

Dus veel dan van de Plant-dieren in 't algemeen gezegd hebbende, zullen we eenige voorbeelden opgeeven waar uit dit en de behandeling van den Schryver en Vertaaler nader zullen blyken, ons voornaamelyk aan de geſlachten bepaalende. Het eerſte Geſlacht maaken de Polypen, welk dus omſchreeven wordt: *Een groeijend wandelend Dier. De* Stam *eenvoudig, naakt, vergachtig, zacht, en zich konnende zamentrekken, dun en lang, met lange ſprieten gekroond; De* Jongen *uit de zyden uitbottende, en afvallende.* Dit Dier by veelen reeds bekend, wordt hier alleen den eerſten rang gegeeven, om dat het tot opheldering van de Plant-dieren ten hoogſten, nodig is.

Deeze Diertjes neemen voedzel door de water-Diertjes, welken zy met hunne ſprieten naar zich neemen. Volwaſſen zynde ſtooten zy door het geheele lichaam, of uit ſommige plaatſen een knopje of botje, 't welk grooter wordende, de gedaante der moeder aanneemt en afvalt. Deeze botting, aan het groeibaare Ryk eigen, voegt den Polyp onder de Plant-dieren. Hier by heeft men opgemerkt dat de Polypen in den herfst eijeren leggen, die een ongebooren Polyp, den geheelen winter door bevatten; waar door zy wederom de groeibaare lichaamen gelyk zyn; wyl de Planten behalve de knopjes ook het zaad laaten vallen. Met de ſoorten der Polypen, welken hier volgen, zullen we ons niet ophouden.

De

De *Tubularia* of Pyp-Corallyn als een geſlacht, wordt dus omſchreeven: „ *Het* Dier *groeijende geworteld, De* Plant *pypagtig, hoornagtig, zeer eenvoudig of takkig, uit wiens boven eind* een Dier *komt, dat eijer baarend is, en het hoofd met voelers gekuifd heeft,* Het geſlagt der *Pyp-Corallynen* ſchynt in den rang der Plant-dieren d'eerſte plaats toe te komen, dewyl het in veelen opzigte, vooral de eenvoudige zoort, aan de *Zand-pypen* (*Serpulæ*) komt, zoo dat de Natuur geen kenlyke grenspaal tuſſchen deze twee geſlagten ſchynt geſteld te hebben. De Zandpypen egter tot de Plant-dieren te brengen, verbieden niet alleen hunnen aard en zamenſtel, maar ook hunne naverwandſchap met de *Zeemuizen* (*Aphroditæ*) en Zee-duizendbeenen (*Nereides*). Daar in tegendeel de Pyp-Corallynen een groeibaar wezen hebben en zig dus by de Plant-dieren voegen.

„ De *Pyp-Corallynen* hebben voor hunne ſchaal of *omwindzel*, een hoornagtige, dikwerf, geringde, dunne buis of *Pyp*, met het eene eind in den grond vast gehecht, en veeltyds in worteltjes, als de Planten verdeeld. Aan de andere zyde open; met eene regte ſtam opgaande, die zomtyds enkel, zomtyds getakt is.

„ In de Pyp is een wormtje, gelykende het *Diermerg*, het welk door de opening van het pypje, een ſcheedje uitſtoot, daar een hoofdje op ſtaat, dat gekuifd en fyn gehaird is met zeer dunne pennetjes, welk alles het Dier kan uitzetten, of intrekken na zyn goedvinden. Deze hairtjes of pennetjes om het hoofd ſchynen niet zo zeer voor voelers te dienen, als wel voor Kieuwen; ten minſten zoude men dat uit hunne onbeweeglyke onnutheid, en de overeenkomst met de kieuwen der visſchen kunnen opmaaken.

„ De meer eenvoudige Pyp-Corallynen verſchillen derhalven van de eenvoudige Blaas-Corallynen, daar in, dat zy van eigen kelkjes voor de Polypen ontbloot, alleen aan het eind der Buisjes Bloemdraagende zyn, en dat de bloemen niet zoo zeer aan de lang gearmde, dan aan de kort gearmde Polypen gelyk zyn, en dat zy gelyk het Blaasagtig Corallyn geen eijernesten hebben.

„ LHWYD was de eerſte die dagt dat de Pyp-Corallynen tot de Dieren behooren. TREMBLEY heeft deze ontdekking opgehelderd in het geleiachtig Pyp-Corallyn (dat LINNÆUS, Ik weet niet om welke reden tot de *Tubiporæ* of Orgelcoraalen gebragt had) en tot de Plant-dieren gebragt, en door dezelve den weg tot de kennis der Plant-dieren getoont. Hier heeft JUSSIEU het Zee Pyp-Corallyn bygevoegt, en

ELLIS heeft nog verſcheiden andere zoorten beſchreeven. Ik heb eenige uitlandſche zoorten gevonden, dog die levendig zynde, moeten waar genomen worden, eer men kan bepaalen, of zy tot dit geſlagt behooren".

Wy zullen hier eens de beſchryving van een enkel ſoort op laaten volgen, om 'er de naauwkeurigheid van te doen zien. „ *Tubularia Calamaris.* De *Schryf-pen.* Pyp-Corallyn *met enkele, gladde van onder in elkander gewardde, weinig voortteelende by elkander ſtaande pypjes.* De *pypjes* zyn zo dik als ſtroohalmen, twee of derde half duim lang, hoornagtig, hard, geelgrys, glad, regt, niet verdunnende; met wormsgewyze Pypjes, die in elkander loopen geworteld; en als bondeltjes zaamen gepakt. De jonge buisjes uit het onderſte der oude voortgeſprooten, loopen langs derzelver lengte en ſchudden zig eindelyk af. In verſcheiden zoorten van Zee-planten vind men Pypjes van dit Corallyn die door dezelve heen kruipen. Het *Dier* ſteekt een ſcheedje uit, daar het hoofd met een dun halsje uitkomt; dat vercierd is met voelertjes of armtjes, die als ſtraalen uitgeſpreid zyn; en het is van boven met een kegelagtig ligchaamtje dat een kring van tepeltjes heeft, bezet, en het welk eindigt met veele ſprietjes of kantjes (*Cirrbi*) die als een penſeel zaamen loopen en tusſchen welke de mond ſtaat".

Over het geſlacht der Hoornplanten, *Gorgoniæ*, worden aanmerklyke dingen gezegd; doch te uitgebreid voor ons beſtek, waarom wy 'er alleen het begin van zullen overneemen. De Omſchryving is: „ *Een levend* Dier: *De* Stam *Hoornachtig, geſtreept, dun, en aan het grondſtuk uitgebreid, overdekt met eene* Bast, *die zagt kalkagtig en vol Celletjes en gaatjes is, uit welke* Bloemsgewyze Polypen *groeijen.*

„ Het geſlacht dat de groote LINNÆUS den naam van *Gorgonia*, by PLINIUS voorkomende, gegeven heeft, bevat de Steenplanten, *Lithophyta*, het Steenhout, *Lithoxylon*, en Hoornplanten, *Ceratophyta*, der Schryveren, het blykt dat deze alle van een *hoornachtige* of daar by kokende [misſchien een drukfaut, voor nabykomende] ſtoffe zyn, en natuurlyker wyze, terwyl zy in zee leven en groeijen, met een hun eigen *haſtachtig bekleedzel*, dat meest kalkagtig is, en met Celletjes, die met een klein mondje gaapen uitgehold is, overdekt zyn. Deze zyn het welke BOERHAAVE *Titano Ceratophyta* noemt, en van de *Ceratophyta* of Hoornplanten, die by geval van hunnen bast ontbloot, en van de Zeeheesters *Antipathes* [of *Antipathes*], die 'er natuurlyker wyze geen hebben, onderſcheid. BOCCONE heeft dezelve

on-

onder den naam van LOBELIUS, *Corallinæ fruticoſæ*, begreepen. IMPERATI noemde dezelve, bekleed Zeewier, of Zeepalm.

„ Het *eerſte begin der* Hoornplanten, is een Tepeltje dat zeer vast van ſtoffe is, en over de klippen onder de oppervlakte der zee, of andere zee ligchaamen uitgeſpreid word, beſtaande eerst alleen uit de ſchorsch, die naderhand de geheele Plant bedekken zal, daar onder groeit naderhand een hoornachtige laag, uit welke, wanneer zy grooter wordt, de ſtam allengskens opſchiet, en of alleen (indien het de natuur van het zoort dus vereischt, in de lengte opgroeit) of naar de wyze der Planten, in takken volgens de wetten der zoorten uitgebreid word".

Het Sterre Coraal, *Madrepora*, wordt in zyn geſlacht dus omſchreeven: *Het* Dier *is zomtyds eenvoudig, zomtyds plantaardig: het* Coraal *is meest van gedaante als een Plant, Celachtig en in zynen top, of in zyne oppervlakte, eindigende met* Sterren, *die met Plaatjes geſtreept zyn, en uit welken Polypen komen.* Onder de ſoorten wordt ook opgeteld de *Madrepora Pileus*, Neptunus Muts. *Deeze is een* Sterre Coraal, *dat bultig is, zonder ſteel, met vleugelswys dicht by elkander ſtaande en aaneengevoegde Sterren, en ongelyke plaatjes.* „ Deeze verbeeld de omgekeerde kap van de *barts Spongie* (Boletus) en heeft de gedaante van eene klok, men vind 'er zeer groote, die een voet of meer middellyns hebben. Deze klok is rond, of lang rond, zonder ſteel, gelykt wel op een beker, aan de *onderſte* holle kant zeer ruw en met knobbelige plaatjes geſtraald, welke knobbeltjes ſtekelachtig ruw zyn. De bovenſte oppervlakte is geheel met *plaatjes* bedekt, van den top der ſchyf, tot aan den omtrek gegolfd heenen loopende, want zy wyken, of worden afgebrooken overal waar zy de holletjes der ſterren tegen komen, welke zy dus tot ſtraalen dienen. Hier uit volgt ook dat de ſterren in reijen ſtaan, en als dubbeld gepalmd zyn, doordien de plaatjes, van den top der kap, tot den omtrek loopende, dik, zeer diep ingetand, en ſtekelig ruw zyn; tusſchen deze ſtaan 'er laager, die dunner en ook getand zyn en de Sterren aan elkander voegen.

„ RUMPHIUS zegt, dat de Neptunus Muts alom by Amboine gevonden word. De Chineezen zyn gewoon de ſchoonſte, die zig als bergjes vertoonen, voor hunne Afgoden te ſtellen. Zommige konnen het water in hunne holte houden, andere niet. Dit *Sterre-Coraal* legt met zyn holle kant naar de Rotz, maar echter vry, en zonder ergens aan

vast te zyn; en het is waarschynlyk, dat de Sterre zyde in zee met een Dierlyke slym stoffe overtoogen is. By de Europische Liefhebbers, word het hoog geschat, want het komt zelden uit Indiën. Het grootste dat Ik ooit gezien heb, en meer dan een voet middellyns heeft, word by den Heer WILLEM VAN DER MEULEN te *Amsterdam* in zyn Cabinet bewaard, en een andere, dat zeer merkwaardig is, heb Ik by den zeer beleefden Heer C. P. MEIJER in dezelve stad gezien. In deze is de rand uitgesneeden, en de takken leggen op elkander, en die het onderste legd, maakt een plooy waar nieuwe Sterren uitgroeïen. Onder aan de schyf ziet men een klein stammetje, dat dik en rolrond is, en schuins staat, na boven, met sterretjes, die uit het middelpunt komen, bloeïende, welk stammetje uit een plooy zynen oorsprong schynt afteleiden. De Sterren zyn in dit zoort zeer schoon, en als bloemen met lange blaaden, die zig naar den omtrek uitspreiden".

Wy zullen hier alleen nog maar iet aangaande de Spons-gewasfen byvoegen. De omschryving van het geslacht is: *Een traag groeïend, twyffelachtig* Dier. *Eene veelvormige* Stam. *Vezelen, die met een levende geley overkleed zyn, zamen geweven. Trillende* Mondjes, *of Celletjes aan de oppervlakte.*

„De uiterste eindpaal van het Dierlyk leven en zamenstel schynt de Schepper in de Spons-gewasfen geplaatst te hebben. Het ryk der Planten eindigt in de *lissen* (Algæ) en *Champignons* (Fungi), dat der *Dieren* in de Spons-gewasfen, beide zyn zy zeer eenvoudig, en dus is den overgang van de bewerktuigde tot de onbewerktuigde ligchaamen by na ongevoelig. De ouden hadden aan de Spons-gewasfen reeds een gevoelend leven toe gekend. ARISTOTELES, ÆLIANUS, PLINIUS en alle die hen uitgeschreeven hebben, komen daar in overeen, dat de Spons-gewasfen in zee alle aanraakingen toeleiden, [hier is misschien een drukfaut] en zamen getrokken zynde veel sterker aan hunnen basis houden, en dus het geweld der golven, die hen afllaan zouden, ontduiken. IMPERATI en GESNERUS hebben dit duidlyker en breedvoeriger beschreeven. IMPERATI zelv zegt, dat het leven der Spons-gewasfen in de vezelachtige geley geleegen is. Maar RONDELET heeft de Spons-gewasfen alle gevoel geweigerd". Na nog eenige gevoelens van andere Schryvers wederlegd te hebben, volgt dat van den Heer ELLIS: „*dat het Plant-dieren zyn, die poren in plaats van Polypen in hunne oppervlakte hebben*, en hy verhaalt dat hy met zyn vriend SOLANDER, in dat zoort van

Spons-

Spons-gewas, dat hy liefst by kruim van Brood vergelykt, gezien heeft, dat de tepelachtige mondjes der oppervlakte *klopten*, maar hy heeft nooit een Polypus gezien. Dat de Heer JUSSIEU schynt te bevestigen.

„ Ik ben van het gevoelen van de Heer ELLIS", zegt onze Auteur, „ dat het zamenstel der Sponsgewassen veel onvolmaakter en veel eenvoudiger is, dan dat der overige Plant-dieren; en zy komen daar door nader aan de Planten, dan eenig ander geslacht. Door scheikundige proeven ziet men ook dat zy wat meer na de Planten gelyken. Het is ook waarschynelyk, dat zy alleen door hunne *poren* of holen voedzel krygen, en dat dezelve hen teffens voor maag en mond dienen, gelyk de poren der wortelen in de land Planten, en die der oppervlakten in de water Planten. PLINIUS wist reeds, dat zy nog leefden, schoon zy gescheurd zyn, en dat de stukken, in zee overgebleeven, weder op nieuw aangroeïen. Hunne wyze van voortteelen en groeïen is nog duister. Byna alle de *Sponsgewassen* bestaan uit een vischachtig slym, dat de plaats van beweeging en gevoel is, en dat zomtyds nog in de gedroogde zoorten overblyft, en zig als vliesjes tusschen de vezels van het geraamte vertoond, in het welke geen teeken van leven gezien word ".

Dit Werk, door een bekwaamen Schryver samengesteld, kan niet anders dan geoeffenden en min ervaarenen in de Natuurlyke Historie zeer aangenaam zyn. De eerstgemelden zullen 'er in zien, hoe gebreklyk de rangschikking van deeze gewrogten der Natuure tot nog toe gelaaten was en hier verbeterd is, en wat 'er nog door den tyd en meerdere navorsching in verbeterd zal konnen worden. De laatsten zullen uit deeze beschryvingen, veele zeldzaamheden, welken zy reeds in hunne Kabinetten opgeslooten hebben, zonder te weeten waar voor dezelven te houden, leeren kennen; en volgens een behoorlyke orde te plaatsen. Alle eindelyk, die zich vermaaken in de menigvuldige werken, van den Almogenden Schepper, te beschouwen en 'er zich over te verwonderen, zullen het met veel genoegen doorbladeren; en die van ons Vaderland, in 't byzonder, zich verheugen, dat het Werk ook in handen van een bekwaamen Vertaaler is gevallen, die een Liefhebber van, en geen vreemdeling is in de Natuurlyke Historie, ja zelfs hier en daar zyn eige aanmerkingen heeft bygevoegd, welke niet verachtelyk zyn.

Gelyk de Schryver zyne dankzegging betuigt aan de Liefhebbers die hem, ter zyner hulpe, toegang tot hunne Kabinetten gegeeven hebben; erkent ook de Vertaaler zyne

verpligting aan de genen die hem, onder de Vertaaling, eenigzins de hand geboden hebben. Het ware te wenſchen dat dit keurlyke Werk wat naauwkeuriger van drukfauten ware gezuiverd; wyl men 'er nog veele zinſtoorende in vindt, welken in de Lyst, achter het Werk gevoegd, niet aangemaald of verbeterd zyn.

Reize rondom den Aardkloot, door den Kommandeur BYRON. *Beſchreeven door een Bevelhebber aan boord van het Schip, genaamd den Dolphyn. Uit het Engelſch vertaald, en met eene afbeelding der Patagoniers in twee koperen Plaaten voorzien. Te Haarlem, by* J. Enſchede 1767. *Behalven een kort Voorbericht* 218 *bladzyden in groot octavo.*

DIt Stukje behelst een naeuwkeurig bericht van de zeilcoerſen van twee Engelſche Schepen, genaemd de *Dolphyn* en de *Tamer*, onder het opperbevel van Kapiteyn *John Byron*, op Koninglyken last afgezonden, ter ontdekkinge of naſpooringe van enige Eilanden in de Zuidzee: mitsgaders ene beſchryving van 't merkwaerdigſte der gewesten op die reis aengedaen.

In 't begin van July 1764 uit *Pleimouth* uitgezeild, en naer de kust van *Braſilie* geſtevend zynde, hebben ze hunne reis verder voortgezet naer de *Straet van Magellanes*; deze doorgetogen zynde hebben ze hunnen togt gericht naer de *Ladroniſche eilanden*, en zyn over *Java* naer de *Kaep de Goede Hoop* gezeild; van waer ze, hunne te rug reis voortzettende, in 't begin van May 1766 behouden in *Duins* gekomen zyn. Men ontmoet hier in verſcheiden onderrichtingen, die den Zeelieden van wezenlyken dienst konnen zyn; inzonderheid met betrekkinge tot het bevaren van de *Straet van Magellanes*; en 'er komen hier en daer nog al ettelyke byzonderheden voor, die den nieuwsgierigen Lezer ter voldoeninge konnen ſtrekken, te meer daer ze nu en dan ter opheldering of bevestiginge van deze en gene zaken, in de Beſchryvinge der Reize van den beroemden Heer *George Anſon* gemeld, konnen dienen.

Men ontmoet hier in wel byzonder een bericht van de Bewoonders der Noordkust van *Patagonie*, omtrent de Straet van *Magellanes*, waer van de Uitgevers dezer Reisbeſchryvinge te meer werks maken, om dat men de vroegere verhalen van de ongemene lengte der *Patagoniers* in latere dagen veel al als geheel vals verworpen heeft. Ze ge-

geven ten dien einde hier niet alleen het geen de Schryver dezer Reize gemeld heeft, maer ook tevens het geen nog twee andere Bevelhebbers mede-ooggetuigen deswegens verhaeld hebben. Hier by komt aen 't slot van dit geschrift, nog een aenhangzel wegens dit onderwerp, behelzende enige verdere getuigenissen desaengaende. Het hoofdzaeklyke bestaet hier in.

Volgens *Ferdinand Magellaen*, den eersten die deze kust bezocht heeft, in 't jaer 1519, zouden de bewoonders dezer Landstreke zo groot zyn, dat het Hoofd van een Europeër, van ene middelmatige lengte, slechts reikte tot aen den Middel van een Patagonier, die naer evenredigheid dik en grof was. *Thomas Cavendish*, die wat later van hun bericht geeft, meld dat de maet van één hunner Voeten, naer derzelver indrukzel in 't zand, 18 duimen lang was; 't welk hem doet beweren, dat de Patagoniers de lengte hebben van vyf en ene halve elle. Op de reis van *Olivier van Noort* 1598 verstond men, uit een Indiaensche jongen, dat dit gewest bewoond word, door vier stammen; welker vierde stam bestaet uit menschen van 10 a 12 voeten lang, zynde de overigen van ene gewoone lengte. *Sebald de Weert* getuigt in dat zelfde jaer aldaer menschen gezien te hebben, die hem voorkwamen 10 a 11 voeten lang te zyn. *Joris Spilbergen* verhaelt aldaer, in den jare 1614, een Inwooner gezien te hebben, die zich langer vertoonde, dan de Patagoniers in de reize van *Magellaen* gemeld. Kapitein *Shelvock*, in 't jaer 1719, de inwoonders van 't Eiland *Chiloë*, tegen over de kust van *Chili*, als menschen van ene gewoone lengte beschryvende, meld tevens, dat 'er, volgens 't verhael van *Frazier*, in de binnenlanden van het tegenoverliggend vaste Land, zeer groote menschen woonen; onder welken, naer 't bericht van verscheiden ooggetuigen, zommigen de lengte van 9 a 10 voeten hebben. — Dit zamenloopend getuigenis word hier bevestigd, door drie Bevelhebbers, die met den Kommandeur *Byron* aen Land geweest zyn, en zich onder ene ganschemenigte van *Patagoniers* bevonden hebben. Volgens hun verhael zou de middelgrootte dezer lieden zyn acht voet, en de langsten de lengte van 9 a 10 voet halen. De Vrouwen schenen van *zeven en een half tot acht voeten* lang, maer de Mannen vertoonden zich voor 't grootste gedeelte ter lengte van *negen* voeten, en sommigen nog langer. De hier opgegeven maet steunt echter niet op ene juiste meting, maer is gegrond op ene vergelyking met de lengte der oog-

getuigen, inzonderheid van den Kommandeur *Byron*, die volle zes voeten, en den Luitenant *Cummins*, die volkomen zes voet en twee duim lang was. —— Hier tegen ſchynt aen te loopen het verhael van den Franſchen Bevelhebber *de la Giraudais*, die in 't jaer 1766, op de zuidkust van *Patagonie*, onder ene menigte van Patagoniers geweest is, en getuigt, dat de kortſten onder hen vyf voeten en zeven duim, en de langſten zes voet en zes duim waren, als mede dat men hunne middellengte op die van zes voeten heeft te bepalen. Dit verſchil ſchynt echter nog enigermate vereffend te konnen worden, als men 't verſchil der kusten in aenmerking neemt; doch een hier nog nevensgaende brief van een jong Heer, aen 't Schip den *Dolphyn*, is met het bovenſtaende bericht der Bevelhebberen niet wel over een te brengen. Deze jonge Heer zegt uitdrukkelyk, dat de Kapitein, zich naer de wal begevende, „ om zeker te zyn aangaande de grootte der Patagoniers, een Standaard mede nam, en verſcheiden van hun mat, welke hy bevond ruim zeven voet lang te zyn". Dit loopt aen tegen 't verhael van den Schryver van dit Werkje, die uitdrukkelyk zegt, *dat zy de maat niet namen, door middel van eenen Meetſtok.* Alles echter te zamen genomen zynde verleent enigen grond om te denken, dat de bewooners van een gedeelte van *Patagonie* van ene meer dan gemene lengte zyn, die mogelyk door de verbeelding der Reizigeren merkelyk vergroot word.

Iemant en Niemant, Zinneſpel, door J. NOMSZ. *Te Amſterdam, by* J. Duim, *behalven het Voorbericht* 54 *bladz. in octavo.*

DE Heer NOMSZ, die den voorſlag van de Regenten des Schouwburgs, ter verandering van den *Iemant en Niemant* van IZAAK VOS, van de hand wees, ondernam federt, een geheel nieuw Toneelſtuk onder denzelfden naam: en het is dit Zinneſpel, welk wy hier aankondigen. Hoe de Heer NOMSZ hier in geſlaagd, en wat uitſlag het op ons Toneel gehad hebbe, weeten de Kenners en Bezoekers van den Schouwburg. In hoe ver het in aartigheid naar dat van *Vos* gelyke, en in aanſtotelykheid van woorden en gebaarden met het zelve verſchille, lust ons niet te onderzoeken. Moet 'er ſomtyds iet van St. Anne onder loopen; het behoort ſchaars gemerkt, en vooral niet in Prentwerk naar huis gedraagen te worden.

Ver-

Vermits de natuur van dit Zinnespel reeds een eeuw bekend geweest, en dit vernieuwd Stuk in veeler handen is, zullen wy 'er, volgens onze gewoonte, geen Schets van geeven.

Wy konnen den Heere *Nomsz* den lof van arbeidzaamheid niet weigeren; en komt hier de gewoone eerzugt der Jonge luiden by, dan is het te verschoonen, als alles, wat ze ter hand slaan, niet even fraai zy. Zy behooren, eer ze iets beginnen, volgens HORATIUS te onderzoeken, *quid valeant humeri, quid ferre recusent.* Naar onze gedagten heeft de Heer NOMSZ de *Ingredienten* der drie Bedryven niet genoeg *geconnecteerd*, althans de zes Toneelen van het tweede Bedryf bevatten twee daaden, die niet alleen geen gemeenschap met elkander; maar ook niet te doen schynen te hebben, met het eerste en laatste Bedryf; vooral niets met de ontknoopinge. 't Is waar *Iemant en Niemant* werken 'er in; dan van zulke invoegzels kon de Heer NOMSZ 'er meer bedagt, en het Spel gemakkelyk tot vyf Bedryven uitgerekt hebben. Dat het Spel op schelmery en de galg uitloopt, stryd, dunkt ons, met de tegenwoordige beschaafdheid.

Eindelyk zou men konnen vraagen, waarom voert de Heer NOMSZ *Niemant* in het spel in, als een Persoon? Wanneer Mevrouw een porseleinen vat in stukken vind, onderzoekt zy, onder de bedienden, wie het gebrooken hebbe; maar als ze allen den onkundigen speelen, zegt zy, ja, ik dagt het wel, *Niemant* heeft het gedaan: dat is, de daader woont in de Maan, of legt op het Kerkhof.

Wy voegen by dit Artikel, *Apollos Welkomgroet en Dankzegging van den Schouwburg: het eerste uitgesprooken door* JAN PUNT, *het tweede door* IZAAG DUIM, *opgesteld door den Heere* NOMSZ. Te weeten, by gelegenheid, dat de Stadhouder den Schouwburg, tweemaal, met zyne tegenwoordigheid vereerde, strekten deeze twee Verzen tot eene Welkomst en Dankzegging aan den Prinse. De Heer NOMSZ verkoos het eerste in den mond van *Apollo*, en het tweede in dien van den Schouwburg te leggen. 't Ontwerp is niet af te keuren; maar had *Apollo* zyn karacter bewaard, en alleenig zaaken gezegd, die hy konde en behoorde te zeggen, het zou 'er beter om geweest zyn. De Schouwburg maakt het kort.

De kunſt der Poëzy van den Heer NICOLAES BOILEAU, *Heer van Despreaux. Met een korte Levens Schets deszelven Heere. Uit het Fransch vertaald. Te Leyden by* Johannes van Zyp, 1768. *behalven het Voorbericht en de Levensſchets, die 44 bladzyden beſlaen, 74 bladzyden in octavo.*

DE Schryver van dit beroemde Dichtkundige onderwys is de wydvermaarde *Nicolaes Boileau*, volgens de bovengenoemde *Levensſchets*, gebooren op den eerſten November des jaers 1635. Hy was, naer de eerſte inrichting zyner Studien, geſchikt tot Advocaet, maar keerde zich vervolgens tot de Godgeleerdheid, en gaf zich ten laetſten geheel over aen zyne Poëtiſche neiging, die hem van der jeugd af eigen was. Hier in maekte hy wel byzonder zyn werk, om, door Schimp- en Hekeldichten, de Ondeugd, en voor al den verkeerden ſmaek der Schryveren, die ten zynen tyde, in ſpyt van 't gezond Verſtand en de Poëzy, ſchenen te ſchryven, te keer te gaen. Dit gaf hem ook, onder anderen, aenleiding tot het ſchryven van deze *Kunst der Poëzy*, om den Dichteren wel inzonderheid te leeren, wat hun ſtond te myden, en wat hun in acht ſtond te nemen, om wezenlyken lof te verdienen. Zyne Schriften in 't algemeen, en dit Stukje in 't byzonder, hebben hem, niet alleen in Frankryk, maer ook alomme, daer de vruchten van zyn vernuft bekend geworden zyn, zeer veel achting doen verwerven: en deze hoogachting is alleszins gevestigd door zyn zedelyk character, dat hem by allen, die, uit hoofde zyner hekelende penne, niet op hem verbitterd waren, ten hoogſte beminnelyk maekte. Hy overleed, na ene aenhoudende verzwakking, zedert het begin van 't jaer 1706, op den dertienden Maart des jaers 1711, in den ouderdom van 75 jaren en eenige maenden.

Zyne *Kunst der Poëzy*, die van alle Kenners zyner Schriften voor het Meesterſtuk van dezen voortreffelyken Schryver gehouden word, is verdeeld in vier Gezangen. De eerſte behelst algemene regelen voor de Dichtkunst. De tweede leert wat men in 't oog heeft te houden, in 't opſtellen van Veld- of Herderszangen, Treurzangen, Lierzangen, Klinkdichten, Puntdichten, Rondelen, Balladen, Madrigalen, Schimpdichten en Straetliedjes. De derde geeft een bericht van 't geen 'er vereiſcht word, in 't maken van een goed Treurſpel, Blyſpel en Heldendicht. In den vierden zang keert hy eindelyk weder tot eenige algemene grondregelen, en deelt den Dichteren zyne onderrichtingen mede, wegens de kennis en het gebruik hunner bekwaemheden. Het een en 't andere is doorvlochten met welgepaste aenmerkingen over verſcheiden Dichters, en de wisſelvalligheden der Dichtkunde voornaemlyk in Frankryk. — Dit Werkje, in 't Fransch in overſchone Verzen opgeſteld, is bykans onnavolgbaer in Poëzy in ene andere tael; 't welk ook de tegen-

woor-

woordige Uitgevers, daer van afziende, heeft doen beſluiten, om het zelve in Proza, in 't Nederduitsch het licht te doen zien. Schoon het hier door by uitſtek veel van zyne bevalligheid verlooren hebbe, heeft het echter niets van zyne nuttigheid verlooren; voor zo veel de Leſſen, hoewel grotelyks van haer cieraed beroofd, nochtans dezelfde zyn en blyven. Leſſen, die overwaerdig zyn, dat ieder, die zyn werk maekt van 't oeffenen der Dichtkunde, zich dezelven eigen maekt; en welker lezing en herlezing wy dus niet alleen den Dichteren, maer ook andereh Schryveren ten ſterkſte aenpryzen, in zo verre ze vele aenmerkingen behelzen, die zich niet alleen tot de Dichtkunde bepalen, maer zich ook over andere ſoorten van Schriften uitbreiden. Van die natuur zyn, by voorbeeld, de volgende aenmerkingen, die 't te wenſchen was, dat meer in acht genomen wierden.

„ Werkt op uw gemak, (*a*) welk een bevel u ook dringt, beroemt u niet over een zotte gaeuwheid: een zo gezwinde ſtyl, en die al rymende loopt, beteekend minder te veel geest als weinig oordeel. Ik hou meer van een beek, die over het zachte zand, door een beemd vol bloemen langzaam voortvloeid, als van een overſtroomende vloed, die vol dryfzand met een onſtuimigen loop voortrolt op een modderigen grond. Haest u langzaem, (*b*) zonder den moed te verliezen, zet en herzet u werk twintigmael (*c*) op den toets. Polyst en herpolyst het zonder ophouden; doet 'er zomtyds iets by, (*d*) en wischt dikwyls uit. Het is weinig, dat in een werk, waer in de feilen grimmelen, de trekken van 't vernuft van tyd tot tyd gezaeid ſchitteren. Elke zaek moet daer op zyn plaets geſteld worden; laet het begin en het einde met het midden overeenſtemmen; (*e*) dat met een kieſche kunst de uitgezochte ſtukken (*f*) niet als een eenige uitmaeke gansch van verſcheidene deelen; dat nooit de redeneering, zich van het onderwerp verwyderende, eenig blinkend woord te ver ga zoeken.

„ Vreest gy voor uw vaerzen de berisping van 't gemeen? zyt in u zelfs voor u zelven een ſtrengen Riekekaar. Altoos is de onwetenheid gereed om zich te verwonderen. (*g*)

„ Maekt u vrienden, die vaerdig zyn om u te berispen. Laten zy

(*a*) HOR. *Dichtk.* v. 388. *Nonumque prematur in annum* &c.

(*b*) Dit woord beſluit een grooten zin. Het was gemeenlyk in den mond der Keizers *Augustus* en *Titus*, en van verſcheide andere groote mannen. σπεῦδε βραδέως; *Festina lente.* Zie *Erasmi Adag.*

(*c*) HOR. *Dichtk.* v. 292. — *Carmen reprehendite, quod non*
Multa dies, et multa litura coercuit &c.

(*d*) HOR. *Schimpd.* 1 *B.* 10 *Sch.* v. 72. *Saepe stylum vertas, iterum quae digna legi sint Scripturus.*

(*e*) HOR. *Dichtk.* v. 152. *Primo ne medium, medio ne discrepet imum.*

(*f*) HOR. *Dichtk.* v. 23. *Denique sit quod vis simplex duntaxat et unum.*

(*g*) HOR. 11 *B.* 11 *Afd.* v. 106. *Ridentur mala qui componunt carmina; verum*
Gaudent scribentes.

zy van uwe ſchriften de oprechte vertrouwelingen zyn, en van uwe feilen de yverigſte tegenſtreevers.

„ Ontbloot u voor hun van de laetdunkenheid eenes Schryvers, doch weet den vriend (*a*) van den vleijer te onderſcheiden.

„ De laetſte ſchynt u toe te juichen, daer hy de gek met u ſteekt, en u de kap vult. Hou veel dat men u raede, en niet dat men u pryze.

„ Een vleijer is aenſtonds gereed (*b*) om zyn goed genoegen uit te ſchreeuwen: elk vaers, dat hy hoort, voert hem in verrukking buiten zich zelfs. Alles is bekoorlyk, goddelyk, daer is geen woord, dat zyn gehoorvliezen kwetst; hy ſtampvoet van blydſchap, hy huilt van tederheid: hy overlaedt u met Loftuitingen. De Waerheid heeft dien onſtuimigen zwier niet.

„ Een wyze Vriend, (*c*) altoos geſtreng en onbuigzaem, zal u nooit over uwe feilen met vreden laten. Hy zal u de verwaerloosde plaetzen niet vergeven: hy verzend maer hunne plaets de kwalyk geſchikte Vaerzen: hy berispt de eerzuchtige krachtige uitdrukking der woorden: die ſpreekwys is dubbelzinnig, en moet opgehelderd worden. Dus is het dat een waer Vriend tot u zal ſpreken. Maer dikwils meend een onhandelbaere Schryver, dat alles belang neemt om zyne Vaerzen te beſchermen, en neemt ten eerſten het recht van beleediging in handen. Van dit Vaers, zult gy hem zeggen, de uitdrukking is laeg. Ach, Myn Heer! ik verzoek u verſchooning voor dit Vaers, zal hy ten eerſten antwoorden. Dit ſchynt my een koud woord te zyn; ik zou het 'er afſnyden. Het is de allerfraeiſte plaets. Die kwinkſlag behaegt my niet. Elk een pryst die. Dus altoos ſtandvastig om zyn woord niet in den hals te haelen; dat een woord in zyn werk u heeft ſchynen te kwetzen, is een reden voor hem om het niet uit te wiſſchen. Ondertuſſchen na hem aen te hooren, bemint hy de berisping. (*d*) Gy hebt een volſtrekte magt over zyne Vaerzen. Maer al die mooije praetjes, met welke hy u komt vleijen, zyn niet als behendige ſtrikken, om hen voor u op te zeggen. Zoo dra hy u verlaet, met zyn Zanggodin vernoegd, gaet hy elders eenen gek opzoeken, die hy verleidt; want hy vindt 'er dikwyls; naerdien onze eeuw alzoo vruchtbaer in zotte Schryvers als in zotte verwonderaers is; zonder de geenen te rekenen, die de Stad en het Land verſchaft, zyn 'er by den Hertog, zyn 'er by den Prins. Het allerplompſte Werk heeft by de Hovelingen, ten allen tyde, yverige aenhangers ontmoet; en om eindelyk met een ſchimpſcheut te eindigen, een zot vindt altoos nog grooter zot, die hem pryst."

(*a*) HOR. *Dichtk.* v. 424. —— *Mirabor, ſi ſciet inter-*
Noscere mendacem verumque beatus amicum.

(*b*) HOR. *Dichtk.* v. 422. —— *Clamabit enim, pulchre, bene, recte! g*
Pallascet, ſuper his.

(*c*) HOR. *Dichtk.* v. 445. *Vir bonus et prudens verſus reprehendit inertes*
Culpabit duros, &c.

(*d*) PERSIUS I *Schimpd.* v. 55. *Et verum, inquis, verum mihi dicite de me.*

NIEUWE
VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

Hiſtoriſche en Taalkundige Vertoogen over de gewyde Voorzeggingen. Door den Hoog-Eerwaardigen THOMAS NEWTON *Dr. in de Godgeleertheid, en Biſſchop van Bristol. Uit het Engelsch vertaald. Eerſte Deel. Te Amſterdam, by* D. onder de Linden 1768. *Behalven het Voorbericht en den Bladwyzer, 453 bladzyden in quarto.*

DE Eerwaerde *Newton* ſtelt zich in deze Vertoogen wel byzonder voor, het ontvouwen van zodanige Godſpraken, die deze latere eeuwen van naby betreffen, en, in zekere mate hare vervulling, ten dezen tyde, erlangen. Ze zyn opgeſteld met dat hoofd-oogmerk, om te krachtiger tegen te gaen het denkbeeld, of liever het ſtoute voorwendſel van zommigen, dat de Godſpraken des Ouden Verbonds eerst, na de gebeurtenisſen, en na de uitkomſten der zaken, geſchreven zouden zyn. Dit gevoelen, dat de tastbaerſte ongerymdheden moet vooronderſtellen, is, uit het algemene beloop der Geſchiedenisſen, zekerlyk ten bondigſte te wederleggen; doch de weg, welken de geachte Schryver dezer Vertogen alhier inſlaet, is, gelyk een ieder gereedlyk kan bezeffen, daer toe boven al geſchikt. —— Zo die Godſpraken voorſpellingen behelzen, welke betrekkelyk zyn tot gebeurtenisſen van deze latere tyden, en in onze dagen hare vervulling erlangen, is 't buiten tegenſpraek, dat ze niet na, maer voor de vervulling geſchreven zyn.

De Voorzeggingen, welken, in dit eerſte Deel, met dat oogmerk nagegaen worden, zyn die wegens *Noachs Zoonen*; rakende *Ismaël*; nopens *Jacob* en *Ezau*; aengaende *Jacobs Zoonen*, wel byzonder met opzicht tot *Juda*; de Voorzegging van *Bileam*, betreffende de *Jooden*; die van *Moſes*, zo ten aenzien van een *Propheet gelyk by zelve was*, als met betrekkinge tot den *lateren toeſtand der Jooden*, waer omtrent ook de voorſpellingen van andere Propheten in aenmerking komen. Verder worden hier overwoogen de Voorzeggingen wegens *Nineve*, *Babylon*, *Tyrus* en *Egypte*; mitsgaders *Nebucadnezars* Droom en *Daniels* Gezicht, no-

pens *de vier Monarchyen*, als mede *Daniels* Voorzegging van den *Ram* en den *Bok*, en rakende het gene in 't *Geſchrift der Waerheid* getekend is. —— Deze Godſpraken worden hier met zeer veel oordeel ontvouwd, en uit de Geſchiedkunde opgehelderd; de Eerwaerde *Newton* behandelt ieder onderwerp, hier in voorkomende, gemeenlyk met genoegzame klaerheid, en verlevendigt dezelven door geſchiedkundige aenmerkingen; zo dat hy de aendacht des Lezers, ſchoon men in 't toepaſſen der Godſpraken niet altoos met hem eenſtemmig zy, lichtlyk bezig houde. —— Zie hier, tot een ſtaeltje, het hoofdzaeklyke zyner aenmerkingen, over de voorſpellingen der Propheten, rakende den toeſtand der Jooden, wel byzonder in de latere dagen.

Onze Autheur overwoogen hebbende de voorzegging van *Mozes*, Deut. XXVIII, betreffende den tegenwoordigen ſtaet der Jooden, ſchikt een volgend Vertoog, ter ontvouwinge van 't voornaemſte, dat de andere Propheten deswegens voorſpeld hebben: waer in ons de volgende hoofdbyzonderheden voorkomen.

1. Zy voorſpellen, dat de tien ſtammen van *Israël*, door de Koningen van *Aſſyrië*, gevanglyk weggevoerd zouden worden, dat de twee overblyvende, *Juda* en *Benjamin*, door den Koning van *Babel*, naar *Chaldeën* verzonden zouden worden; doch met dit onderſcheid, dat beide deze laetſte ſtammen, in 't vervolg van tyd, zouden weder keeren, en in hun Land herſteld worden, terwyl de tien overige geheel geſloopt, en in dezelve verſmolten zouden worden. Zy bepalen de langduurigheid dier gevanglyke wegvoering der twee Stammen op den tyd van zeventig jaren; en de vernietiging van 't Ryk der tien Stammen word, in 't eerſte jaer der regeringe van Achas, gezegd te zullen geſchieden in nog vyf en zestig jaren. Zie Jer. XXV. 11, XXIX. 10. en Jeſ. VII. 8. —— Hier aen beantwoord, gelyk de Heer *Newton* toont, de Geſchiedenis ten naeuwkeurigſte; 't welk hem ook aenleiding geeft, om zyne gedachten mede te deelen over de verſchillende denkbeelden, die men heeft, wegens het lot der tien Stammen of de Israëliten; welken men, zynes oordeels, vrugtloos hier of daer in een afgelegen oord der Waereld zoekt; dewyl de *Israëliten* alomme, daer de afſtammelingen van *Juda* en *Benjamin* zich bevinden, onder de *Jooden* verſmolten zyn. —— De reden, waerom de twee Stammen herſteld zyn, terwyl het Ryk van *Israël* geheel verbroken werd, is, naer zyne gedachten, te zoeken, in de voorzeggingen rakende den Mes-

Mesſias, bepaeld aen *Juda* en in 't Huis van *David*; 't welk de bewaring dier Stamme en van dat Geſlacht noodzaeklyk maekte.

2. De Propheten voorſpellen ene beſtendige bewaring der Jooden, en ene geheele vernieling van alle hunne Vyanden. Zie Jer. XLVI. 28. Onze Autheur dit nagaende vestigt onze aendacht op het wonderbare, dat 'er doorſtraelt in de bewaringe der Joden; en den byzonderen weg der Godlyke Voorzienigheid, in het te onderbrengen hunner Vyanden.

3. Men ontmoet, in de Prophetiſche Schriften, herhaelde Godſpraken, nopens den tegenwoordigen rampzaligen toeſtand der Jooden. Zie, behalven Deut. XXVIII, Lev. XXVI. 33, Jeſ. I. 7—9, Jer. XII. 10, 11. By deze gelegenheid ſtelt ons de Eerwaerde *Newton* ook voor oogen, het aenmerkelyk onderſcheid, tuſſchen den tegenwoordigen dorren en woesten ſtaet van 't Joodſche Land, en deszelfs oudtyds vruchtbaren en bevolkten toeſtand.

4. Men vind hier niet alleen voorſpeld de uitwendige daden, maer ook de inwendige geſteltenis en neigingen der Jooden in latere dagen. De Propheten voorzeggen uitdrukkelyk het ongeloof der Jooden in den Mesſias, en hunne daer op volgende verwerping van Gods zyde, Jez. VI. 9. enz. LIII; waer mede de Geſchiedenis volkomen eenſtemmig is.

5. Op ene dergelyke wyze voorzeggen ze, aen de andere zyde, de roeping en de gehoorzaemheid der Heidenen. Zie Ps. II. 8, XXII. 27, Micha IV. 1, Jeſ. II. 2, Mal. I. 11, Jeſ. XLIX. 6, LX. 1, 3, 5, 6. Ze duiden aen dat de grootſte omwenteling, die ooit in 't Godsdienſtige in de Waereld is voorgevallen, door zeer onaenzienlyke perſoonen naer de Waereld, en in een zeer korten tyd te wege gebragt zal worden. Zie Jez. LX. 22. Onze Autheur, de vervulling hier van ontvouwende, merkt tevens aen, dat echter alles wat de Propheten voorſpeld hebben van de roeping der Heidenen, als mede van de latere bekeering der Jooden, tot nog geensziins zyne vervulling heeft; zo dat 'er nog te wachten ſtae, 't geen deswegens in vollen nadruk voorzegd word, Ps. II. 8, XXII. 28, Dan. VII. 14, Jeſ. IX. 15, Ezech. XXXVII. 21, 22, 25, XXXIX. 28, 29. Zyn Eerwaerde, hier over ſprekende, geeft te kennen, dat hy eenſtemmig is met hun, die verwachten dat het Joodendom, tot het Christendom bekeerd zynde, in hunne Geboorteſtad en Land herbragt zal worden; waer toe ze, ge-

lyk hy aenmerkt, te gereeder zonder veel moeite zullen konnen wederkeeren, dewyl ze geen bepaeld Land, geen vasten eigendom ergens hebben, welke hen van dien hertocht zeer te rug zou konnen houden.

Verder word dit Vertoog beſloten met ene ernſtige vermaning, om alle bitterheid tegen de Jooden, als ten uiterſte onbetamelyk, af te leggen; om in tegendeel van onze zyde door minzaemheid alles toe te brengen, wat in ons vermogen is, om, onder affmekinge van den Godlyken zegen, den weg ter hunner bekeeringe te bereiden.

De begenadigde Zondaresſe in tien, en de Parabel der twee na den Wyngaard gezonde Zonen in twee Leerredenen, uitgeſproken voor de Amſterdamſche Gemeente, door JOHANNES BOSKOOP, *Bedienaar des Heiligen Euangeliums aldaar. Te Amſterdam, by* N. en C. Byl 1768. *Behalven het Voorwerk* 475 *bladzyden in quarto.*

DE inhoud en ſtyl van dit Twaelftal van Leerredenen, over de geſchiedenis aengetekend, Luc. VII. 36-50, en de Parabel gemeld Matth. XXI. 28-32, is genoegzaem af te nemen, uit het volgende gezegde van den Eerwaerden *Boskoop* in zyne Voorreden. „ *Ik beb*, ter bevestiging en ſtaving, wat de kragtdadige Goddelyke Genade, wen ze zig verheerlykt in het zaligen zelvs der grootſte Zondaren, gelyk deze begenadigde Zondares voorheen in haar onheiligen natuurſtaat was, vermag en doet, ter dier geluckigen gezegende onderſcheiding en uitnemende afzondering van genadeloſe, vermetele, verwaande en aan hunne jammerlyke zand-en drog-gronden, waar op zy zig, in vreeſelyk Ziels-en Zelfs-bedrog gerustelyk neerzetten en verlaten, vasthoudende Zondaren, hoedanig, allerongeluckigst, Simon de Phariſeer, de nodiger van Christus ten binnen zyn eetzaal aangerichten disch, welke, wyl hy een voornamen inſlag van het uitgelegt verhaal der zaligmakend veranderde Vrouwe maakt, u niet onbekent blyvt, zig bevondt, ook *'er bygevoegt 's Heylands Parabelrede der twee na den Wyngaard* gezonde Zoonen, voorkomende Matth. XXI. 28—32, waar in men dit gewigtig ſtuck zonderling bloot gelegt, treffend ontdeckt, onweerſpreekbaar uitgewezen, en, ten duydelykſte, klaar gemaakt ziet ". Zy, die aen dezen ſtyl gewoon zyn, en op zodanig ene manier denken, zullen deze Leerredenen met genoegen konnen doorbladeren; doch

doch indien de ſtyl wat minder gerekt en ingewikkeld ware, en indien zyn Eerwaerde zich wat meer naer den gemenen vloeibaren Predikſtyl had konnen ſchikken, zouden zyne Leerredenen waerſchynlyk meer Lezers hebben konnen behagen; vermids ze, voor 't overige, geleerd opgeſteld, en, naer 's Mans gronden, ſtichtelyk uitgevoerd zyn.

Proeve van Beſpiegelingen in de Lente. Onder de Zinſpreuk Deoque Patriæque. *Te Amſt. by* Yntema *en* Tieboel 1768. *Behalven een kort Voorbericht* 171 *bladz. in groot octavo.*

DE twee voorgaende Proeven van Beſpiegelingen over de Jaerſaiſoenen, die den *Herfſt* en *Winter* tot hun onderwerp hebben, zyn met een zo algemeen genoegen ontvangen, by allen die ſmaek hebben in deze beſpiegelende leerwyze, dat wy niet twyfelen of deze derde Proeve zal insgelyks behagen. De geachte Schryver (*) betoont hier, even als in de voorgaenden, ene levendige verbeeldingskracht, door een juist oordeel beſtierd, der Godsvrucht geheiligd. Hier door vind hy in een aental van byzonderheden, die hem de *Lente* onder 't oog brengt, ene menigte van voorwerpen, die zyn beſpiegelenden geest vestigen, en hem van 't natuurlyke tot het zedelyke opleiden. —— Zie hier, tot een nieuw voorbeeld zyner ſchryfwyze, op hoedanig ene manier hy zich uitdrukt, by gelegenheid van 't beſchouwen van den arbeid des noesten Landmans, en welke leerzame denkbeelden hy ons daer op herinnert. Zyn oog geſlagen hebbende op de Zee, en derzelver veiliger bevaring in de Lente, keert hy vervolgens het gezicht over 't Land en den Akkerbouw, en vervolgt aldus.

„ Te land bezorgt de werkzaamheid der natuur den mensch ook nieuwe bezigheid: de verlenging van het licht, de invloed der zonneſtraalen, de verdunning der ſappen maaken het werk aengenaamer en voorſpoediger. De Landman vooral, dien de rust des aardryks in den winter eenige verpoozing verſchafte van den arbeid, heeft zyne kragten vernieuwd, is voor dag voor dauw in de weer om den aardbodem te bebouwen, daar hy uit genomen is. De verſcheidenheid van voorwerpen verſchaft hem keur van werk, en

(*) De Wel-Eerwaarde Heer R. M. ENGELBERTS, Bedienaar des Goddelyken Woords te *Hoorn*.

en eene geduurige verandering, welke den arbeid te aangenaamer maakt. Zomtyds geeft de boomgaard en moestuin hem eenige bezigheid in de uuren van uitſpanning: terwyl de uitgebreide weilanden en zaadakkers het voornaamſte van zyne aandagt en bezigheid tot zich trekken: deeze laatstgemelde zyn het welke gedeeltelyk reeds met graan bezet zyn; dat het geweld van den winter gelukkig doorgeſtaan hebbende, den bouwman een vroegen, een ryken oogst belooft; —— gedeeltelyk toebereid worden om het zelve in hunnen ſchoot te ontfangen. Welk een arbeid, welk een overleg word hier toe gevorderd! zie ginds het ſcherpe ploeg-yzer, door hygende oſſen voortgetrokken, den harden grond doorſnyden en omkeeren; daar de omgeploegde vooren met den eg gelyk kammen; ginter den bodem van ſteenen zuiveren; elders het zaad aan den welbereiden akker beveelen, in verwagting, dat het den aangewenden vlyt en arbeid met dertig, of vyftig vout zal betaalen.

„ Schoon de Godheid alles onmiddelyk, zonder den invloed van des menſchen arbeid, had kunnen voortbrengen: ſchoon hy onder het nederdruipen van zyn dauw en regen de vrugtbaarheid des aardryks als eerſte oorzaak te weeg brengt; heeft hy egter zich willen verwaardigen, naar de wyze ſchikkingen eener oneindige goedertierenheid, den mensch in zynen dienst te gebruiken; en, tuſſchen zyn vlyt en eenen voorſpoedigen wasdom een noodzaakelyk verband willen leggen, op dat hy het brood der luiheid niet zoude eeten; de geduurige verwiſſelingen van bezigheid en rust zyn leven te genoegelyker zouden maaken; de arbeid zyn brood te ſmakelyker zou doen zyn; en de welſtand zyns lichaams, tot den arbeid geſchikt, te meer zoude bevorderd worden. Zouden wy dan den Landman beklaagen; of hem om den arbeid zyner handen veragtelyk rekenen? zouden wy den wensch des luijaards billyken, en de ſchikkingen der Voorzienigheid, indien het in onze magt ſtondt, veranderen? dat zy verre! Laat vry de oudheid in haar gouden eeuw, het menſchelyk geſlagt van alle voorzorg, allen arbeid ontſlagen, al eetende en drinkende verbeelden van de vrugten des lands, van zelf voortgekoomen, de geest van onfeilbaarheid geeft ons geſchikter denkbeelden van het eerſte geluk der nieuwgeſchape waereld, waar in onze eerſte Voorouders reeds hun taak ontvingen van hunnen Schepper, welke zy met alle genoegen, met een beſtendig gelukkigen uitſlag zouden afgedaan hebben. Valt de arbeid meer-

meermaalen lastig, op een ſtuggen grond met minder zegen en voorſpoed beantwoord wordende; is het aardryk in 't algemeen meer geſchikt tot het draagen van distelen, en allerleie onkruid, dan tot voortbrenging van moeskruiden en graan, wy hebben het alleen aan den vloek toe te ſchryven, onder welken het zelve gelegd is. Zullen wy dan, ſchoon al door den arbeid ons, nog onze kinderen het dagelyksch voedzel behoevende te bezorgen, aan de ſchikkingen der Voorzienigheid beantwoorden: zullen wy de zappen van ons lichaam door geduurigen ſtilſtand niet laaten bederven, onze leden door ledigheid niet laaten verſtrammen, nog ons zelven aan veele zwaarmoedige gedagten, kwynende ongemakken of doodelyke krankheden bloot ſtellen: laaten wy ons allen aan een nuttigen arbeid en eerlyke beweging houden, met onzen ſtaat en geneigdheid best overeenſtemmende: laaten wy onze kinderen en onderhoorigen hier toe aanmoedigen, hier aan gewennen, hier in voorgaan: — laaten wy door verkeerdelyk geoeffende, en nadeel veroorzaakende liefdaadigheid, de handen van moedwillige armen, van luije bedelaaren, nimmer ſtyven, om niet verantwoordelyk te zyn voor het verderf, dat zy zich, en der maatſchappye toebrengen; maar veel liever gelegenheid zoeken, om, hen tot den arbeid noodzaakende, uit een waar grondbeginzel van Christelyk medelyden, hunne zielen voor de onafſcheidelyke gevolgen der ledigheid te bewaaren, en hunne lichaamen in nuttige werktuigen voor het Vaderland te hervormen. — Strekt zich ondertuſſchen het verband tuſſchen neerſtigheid en voordeel niet alleen uit tot al het tydelyke en lichaamelyke: heeft God het ook, niet tegenſtaande des menſchen onvermogen, ten opzigt van zyn geestelyk belang, en eeuwig welzyn, gelieven vast te ſtellen: laaten wy nimmer tot de dwaaze denkbeelden vervallen, dat de onwaardeerbaare, de volſtrekt noodzaakelyke mededeeling van bovennatuurlyke genade den mensch van allen werk ontſlagen, en aan een levenloos werktuig volſtrekt gelyk geſteld heeft. Onder welke ſchoonſchynende denkbeelden van ootmoed en verlochening, dit immer aangepreezen, en daar door aan de natuurlyke traagheid en afkeerigheid des herten van alle pligtsbetragting, een verleidend voedzel gegeeven wordt, laaten wy ons hier tegen wapenen; en nimmer onderneemen van elkanderen te ſcheiden, dat Gods Geest en Gods Woord zoo nadrukkelyk overal zamenvoegen. Laaten wy, ons het voorbeeld van den Landman geduurig voor oogen

ſtellende, in wien het vooruitzigt van kommerlyk gebrek, de begeerte naar een weinig voordeel, zoo veel kan uitwerken, dat hy in verwagting van den vroegen en ſpaden regen, zynen arbeid met lust onderneemt, en met geduld voortzet; laaten wy, door een grooter gevaar en wezenlyker gewin, tot des te meer neerſtigheid en zorg worden aangeſpoord, om den akker van ons hert zoo te bereiden, zoo te doorgrieven door een bitter leedweezen over onze begaane zonden en ongeregtigheden, zoo te zuiveren van hardheid en vereeldheid, onder den invloed van een Goddelyke kragt, dat wy het zaad des Woords Gods, dat over ons uitgeſtort wordt door den dienst van geestelyke Akkerlieden, ontvangen en bewaaren mogen in een zagtmoedig hert, op dat het, den dauw en regen van Hemelſche genade en zegen ontvangende, nederwaards wortelen mag ſchieten, en opwaards vrugten voortbrengen, welke, tot blydſchap der Leeraaren, ons zelven den besten oogst en het meeste voordeel zouden aanbrengen."

Verzameling van Leerredenen, gehouden te Brunswyk Lunenburg Wolffenbuttel. Door den Abt J. F. W. JERUSALEM. *Uit het Hoogduitsch vertaald, door* BALTHASAR CARULL. *Tweede Deel. Te Amſterdam by* P. Spriet en Zoon 1767. *In groot octavo* 358 *bladzyden.*

DIt tweede Deel bevat zeven Leerredenen in denzelfden ſmaek als de voorgaande (*). De onderwerpen hier in verhandeld zyn: I. *De Hemel en de eeuwige Zaligheid*, Marcus XVI. 14 — 20. II. *De waare geboorzaambeid aan de Goddelyke Geboden*, Luc. XVIII. 9 — 14. III. *Het recht gebruik der uiterlyke plegtigheden van onzen Godsdienst*, Luc. XVII. 11 — 19. IV. *De voortreffelykheid der leering van Christus wegens de algemeene Liefde*, Matth. XXII. 34 — 46. V. *Van de natuur en verrichtinge der Engelen*, Matth. XVIII. 1 — 10. VI. *De zinnelyke Begeerten*, Luc. XIV. 16 — 24. VII. *De zalige verlichting der Waereld door Christus*, Jeſ. LX. 1 — 6. Hier by komt nog, aen 't einde van dit Deel, *Gebed en Aanſpraak, ter gelegenheid der Geloofsbelydenis van den Doorluchtigſten Erfprins van Brunswyk.*

In de derde Leerreden, welker zaeklyken inhoud wy tot ene proeve zullen mededeelen, ſtelt zyn Eerwaerde zich

(*) Zie *N. Vaderl. Letteroef.* I. D. bl. 361.

zich voor dezulken tegen te gaen, die aen de ene zyde de uiterlyke plechtigheden te hoog ſchatten, of ze aen de andere zyde te onbezonnen verwerpen. Aengemerkt hebbende dat deze uiterſten al vroeg in de Christelyke Kerk plaets gehad hebben, en nog ſtand houden, verdeelt hy zyne Leerreden in twee deelen, om te bewyzen: (1) *Dat de uiterlyke gebruiken van onzen Godsdienst geoorlofd, en naar de geſteldheid der omſtandigheden, nuttig zyn.* (2) *Dat wy dezelven niet als wezenlyke ſtukken van den Godsdienst moeten aanzien.* Dit, zegt hy, was ook het gevoelen van onzen Hemelſchen Leermeester, als blykt uit het verhaalde in den text Luc. XVII. 11 — 19. Hy wil dat de melaetſchen tot den Priester zullen gaen; maer zyn oogmerk is niet, dat ze, gereinigd zynde, daer in zullen berusten; neen, hy verwacht ook daer op hunne dankbare erkentenis, die hem ſlechts van één hunner toegebragt werd.

Tot aendrang van het eerſte Lid brengt zyn Eerwaerde ons voor den geest, dat de plechtigheden te beſchouwen zyn, als aenwyzingen en ſchetzen, die ons tot de kennis van een zwarer en gewigtiger zaek moeten voeren, om ons dezelve levendiger en begrypelyker te maken; en toont vervolgens dat ze hier toe ten hoogſte nuttig zyn. Dit in 't algemeen aengedrongen hebbende, doet hy ons voorts opmerken, dat 'er ten aenzien der plechtigheden, zullen ze als geöorlofd en nuttig verdedigd worden, wel byzonder de twee navolgende regels in aenmerking komen. Ze moeten zo ingericht wezen, dat ze tot geene onvolmaekte en valſche begrippen aenleiding geven; en ze moeten niet al te menigvuldig zyn. Deze denkbeelden uitgebreid en opgehelderd hebbende, met nevensgaende aenmerkingen, ook over 't geen nog heden in de Proteſtantſche Kerken plaets heeft, gaet onze Leeraer over tot het tweede Lid zyner Redenvoeringe. Dit ſtrekt, om te toonen, dat, daer het enige oogmerk van den Godsdienst is, den mensch volmaekt en gelukkig te maken, de plechtigheden niet konnen inkomen als wezenlyke ſtukken van den Godsdienst; maer dat men dezelven heeft te gebruiken als aenleidingen, welken ons daer toe behulpzaem konnen zyn. De nutloosheid van het handhaven dier plechtigheden, zonder 'er dit gebruik van te maken, getoond hebbende, beſluit hy zyne Redenvoering, met een opwekkend onderzoek van 't gedrag zyner Toehoorderen, en ene ernſtige vermaning om niet te berusten in 't uiterlyke, maer door hunnen wandel te toonen, dat ze een naerſtig gebruik maken van de

middelen, welken God ter bevorderinge van hun heil geſchikt heeft. —— Zie hier, ten ſlot, zyne aenmerkingen over de nutloosheid van den openbaren Godsdienst, zonder dit vereischte gebruik, die veler Christenen overweging dubbelwaerdig zyn.

„ Men heeft, van 't begin der Chriſtelyke Kerke af, openbaare vergaderingen ingeſteld, waarin de menſchen in den wil van God, omtrent hunne zaligheid, onderweezen, en tot de pligten vermaand worden, die deeze heilige en goede wille Gods van hen eischt. Men heeft tot deeze overweegingen bepaalde dagen uitgekozen; men heeft op deeze dagen alle aardſche verrichtingen, die eenig uitſtel lyden, verboden; men heeft ook hier toe byzondere huizen geſchikt, en omtrent deeze huizen alles in acht genomen, 't welk maar in ſtaat is om opmerking, eerbied en aandacht by ons te verwekken. Alle deeze gebruiken zyn vernuftig, zy zyn nuttig, zy zyn onöntbeerlyk, zo lang wy ze als aanwyzingen en hulpmiddelen tot den waaren Godsdienst bezigen. Maar zullen ze niet onvernuftig, nutteloos en afgodisch worden, indien wy in deeze ligchaamelyke verrichtingen het wezen van onzen Godsdienst willen ſtellen?"

„ Wy vergaderen in onze Godshuizen, om dat 'er de leerſtukken van ons heil in verkondigd worden. Maar zal deeze ligchaamelyke tegenwoordigheid ook tot onze ſtichting kunnen medewerken, indien wy de waarheden, die ons voorgedragen worden, met nalaatigheid en verachting aanhooren? indien wy 'er ſlechts daarom verſchynen, op dat wy onze ydelheden in 't openbaar vertoonen? op dat wy onzen ſmaak in 't uitkiezen onzer kleederen zien laaten, en onzen naasten beöordeelen? indien wy meer op de woorden en uitdrukkingen van den Redenaar, dan op de leeringen van Gods Geest zelve opmerkzaam zyn? indien wy meer aan de ſieraaden van 't gebouw, en aan de bygebragte ſchikking van den konſtenaar, dan aan de verbetering onzer zielen denken?"

„ Wy vergaderen in deeze openbaare huizen, op dat wy door onze gewoone bézigheden in onze overwegingen niet moogen geſtoord worden. Maar zal 't ons wel iets baaten, dat wy ons uit onze wooningen daar naar toe hebben begeeven, indien wy 'er alle onze aardſche gedachten mede brengen? indien wy 'er uit onze huizen alléén daarom zyn gekomen, om in die ſtilte onze vleeſchelyke inzich-

zichten, onze aardsche voordeelen, onze zondige aanslagen zo veel geruster te kunnen nadenken?"

„ Wy vergaderen in deeze huizen op byzondere daer toe uitgekoozen dagen, waarop alle openbaare bézigheden rusten moeten, op dat derzelver gewoel ons niet hinderlyk zy. Maar wat zal ons deeze algemeene rust baaten, indien wy dezelve alleen tot weelde en wellust aanwenden, en onze gewoone bézigheden slechts met anderen verwisselen, die veel strafwaardiger dan de eersten zyn?"

„ Wy vergaderen, eindelyk, in onze Godshuizen, op dat wy onzen Schepper eer bewyzen, op dat wy onze zonden met ootmoedigheid bekennen; op dat wy onzen Verlosser aanroepen, en door de overweeging van zyn lyden ons in 't geloof en in de liefde sterken. Maar zullen wy dit voor de eere houden, die onzen Schepper kan behaagen, indien wy met een' vluchtigen aandacht, van zyne almagt, van zyne wysheid en goedheid zingen, zonder dat wy ooit van voorneemen zyn Hem in zyne wysheid, in zyne liefde, in zyne heiligheid gelykformig te worden? Heet dit den Heiland met aandacht aanbidden, wanneer wy, gelyk de melaetschen, Hem, *Jesus! lieve Meester!* van verre toeroepen, en meerder aan Hem niet gedenken? Zullen wy vergeeving en genade verwachten voor eene boete, welke in niets dan in eene onbedachtzaame beweeging der tonge, en in eene ootmoedige houding des ligchaams bestaat? Wanneer wy onder de uiterlyke bekentenis onzer zonden, ons nog inwendig met derzelver herinnering vermaaken, en ten zelfden tyde, dat wy 'er met den monde berouw over toonen, reeds op nieuwe denken? En zal ons, eindelyk, het genot van 't Ligchaam en Bloed onzes Verlosfers ook tot sterking van ons geloof kunnen verstrekken, indien wy nooit daar by aan zynen dood, nooit aan de pligten, nooit aan de verzoenelykheid gedenken, waar toe ons deeze liefdemaaltyd verbind? indien wy 'er geene andere beweeggronden toe hebben dan de vrees voor menschen en de ingestelde jaarfeesten? Zullen alle deeze nuttige, deeze heilige, deeze zalige gebruiken ons niet onnut, schadelyk en verdoemelyk worden, indien wy daarin alléén onzen Godsdienst, onze heiligheid en onze verdiensten willen zoeken?"

„ Wat zal het uiteinde, wat het nut van deezen vermomden Godsdienst zyn? Willen wy 'er ons Gods genade mede werven? God kent ons vermomd hart. Hem zullen wy 'er niet mede bedriegen. —— Willen wy 'er ons zelven mede

de gerust ſtellen? Ons geweten zal ons in deeze rust ſtooren, en ons zeggen dat wy huigchelaaren zyn. —— Wat voordeel verwachten wy 'er dan van? —— Dit: dat zich andere menſchen verbeelden zullen, dat wy oprechte dienaars van God zyn. ——— Elendig gewin voor zo veele moeijelyke vermommingen! Droevige troost, dat ons anderen zalig pryzen, wanneer God en ons eigen geweten ons verdoemen!"

De Waarheden der Chriſtelyke Religie, naar den leidraad van den Heidelbergſchen Catechismus. Voorgeſteld in Vraagen en Antwoorden, door GERRIT VAN WERKHOVEN, *in leven Krankenbezoeker te Dordrecht. Te Dordrecht by* H. de Haas 1768. *behalven het Voorwerk* 845 *bladzyden in octavo.*

ENe geregelde handleiding voor jonge Catechizeermeesters, en zulke Leerlingen, die, naer zodanig ene leiding, onderwezen worden, om vervolgens hunne Belydenis overeenkomſtig met dezelve af te leggen.

Hiſtoriſche Oordeel- en Staatkundige Verhandeling over de Kerkverſchillen in Polen en Litbauwen. Door den Heer A. DE VOLTAIRE. *Uit het Fransch vertaald door* P. V. W. M. D. *Te Amſterdam by* F. H. Demter, 46 *bladz. in octavo.*

Reflexions ſur les Affaires des Diſidens en Pologne. Traduit de l'Anglois par J. B. M. *a Nimegue chez* Iſaac van Campen 1768. *pp.* 67 *in octavo.*

HEt laetstgemelde Stukje, behelzende enige *Bedenkingen over de zaek der Diſidenten in Polen*, is veel naeuwkeuriger uitgevoerd dan 't eerstgemelde. Daer zwerven geſtadig verſcheiden kleine Stukjes in de Boekwinkels op den naem van den Heer *de Voltaire*, die 't algemene kenmerk hebben, dat ze oppervlakkig opgeſteld, en min of meer met boerteryen en ſchimpſcheuten, die in 't onderwerp niet te pas komen, vervuld zyn. Hoe verre men zich hier in al of niet t'onrechte van zynen naem bediene, konnen wy niet bepalen; maer 't is hier door zo ver gebragt, dat zyn naem niet meer ter aenpryzinge van een geſchrift konne ſtrekken; en in dit geval altans geen achting byzette aen deze Verhandelinge. De *Bedenkingen*,

vol-

volgens den tytel, *uit het Engelsch vertaeld*, zyn veel geregelder opgeſteld, en behelzen een geleidelyk bericht van, met nevensgaende aenmerkingen over, den vroeger en tegenwoordigen ſtaet van Polen, en de van tyd tot tyd aldaer gemaekte ſchikkingen in de zaek der Disſidenten; waer uit blykt dat men hunne verdrukkingen, tegen de vastgeſtelde Rykswetten, onrechtmatig hand over hand heeft doen toenemen.

Het begin en einde van de Stoel van Romen, aengemerkt als de Stoel des Antichrists. Te Leeuwaarden by A. Ferwerda *en* G. Tresling 1768. *in octavo* 103 *bladzyden.*

EEne verzameling van menigvuldigmael herhaelde aenmerkingen over dit onderwerp; volgens welken de Godſpraken, 2 Theſſ. II, Jez. XIV. 12—14. en Dan. VII. 7, 8, 19—25, tot den Roomſchen Stoel betrekkelyk gemaekt worden. Volgens de bepaling van onzen Autheur heeft de Antichrist zich geopenbaerd in het jaer 607, in den perſoon van *Bonifacius* den derden, en de tyd, geduurende welken de Antichrist zyne heerſchappy in de Kerk, eerst toe- en vervolgens afneemende, zal oefenen, is een beſtek van 1260 jaren; zo dat, naer deze rekening, het eindjaer van den Roomſchen Stoel zy het jaer 1867. — De manier, op welke dit beweezen word, is zeer oppervlakkig, en over den uitſlag der rekeninge zullen de nakomelingen kunnen oordeelen. De ondervinding heeft al geleerd, dat diergelyke rekeningen juist niet wiskundig zyn; des men 'er zich niet wel op konne verlaten.

Papieren rakende het bekende Geſchrift van CHRIST. SALOM. DUITSCH.

TOen we voor eenigen tyd gewag maakten van een Geſchrift, ten tytel voerende, *De wonderlyke leidinge Gods ondervonden door* CH. SAL. DUITSCH, hebben we tevens gemeld, dat 'er enige *Beredeneerde Aenmerkingen* deswegens het licht zagen, die ingericht waren, om den Lezer het dweepachtige van dat Geſchrift te doen opmerken. Dit heeft, gelyk 't gemeenlyk gaet, weder aenleiding gegeven tot andere Geſchriften over dit onderwerp: men heeft zedert voor den dag zien komen, *Zedige Be-*

den-

denkingen, als mede ene *Zedige Overweging* van dezelven; voorts een *Eenvoudig Antwoord van* CH. SAL. DUITSCH, en een *Brief van* H. LUSSING MATTHYSZ. ter beantwoordinge van 't bovengemelde *Eenvoudig Antwoord*, in welken Brief de Autheur zich openlyk verklaert voor den Schryver der *Beredeneerde Aanmerkingen* en der *Zedige Overweginge*. Ook heeft hy kort daer op het licht doen zien, *Vervolg en Slot der meer of min beredeneerde Aanmerkingen*, ſtrekkende ter nadere ontvouwinge van 't dweepachtige verhael van dezen gewezen Joodſchen Rabby, en ter opheldering van enige byzonderheden, die 't wonderlyke grootlyks doen verdwynen. Men zal dit laetſte met meer genoegen en nut konnen lezen, dan de eerstgemelde over- en weder-ſchriften; die, gelyk het niet zelden in zodanige gevallen gaet, veel al meer betrekkelyk zyn tot deze en gene byzondere uitdrukkingen, en bykomende omſtandigheden, dan tot het weezen der zake zelve: terwyl het laetſte met regt aengemerkt mag worden, als een nut geſchrift tegen ſoortgelyke verhalen van wonderlyke leidingen.

Histoire de la Petite Verole, avec les moyens d'en preſerver les Enfans & d'en arrêter la Contagion en France. Suivie d'une Traduction Françoiſe du Traité de la Petite Verole de RHASES, *ſur la derniere Edition de Londres Arabe & Latine.*

Jam ſatis terris &c.
HORAT. od. II.

Par M. J. J. PAULET, Docteur en Medecine de la Faculté de Montpellier. *A Paris, chez* Ganeau 1768. *Tome* I. & II. 12. *le prem.* 375 *le ſec.* 246 *pagg.*

Historie van de Kinderpokjes, benevens de middelen om 'er de Kinderen voor te beboeden, en de Beſmetting uit Frankryk te weeren. Hier is bygevoegd een Franſche Vertaaling van het Werk van RHASES *over de Kinderpokjes, naar de laatſte Uitgaave te Londen in 't Arabiſch en Latyn. Door* J. J. PAULET, Geneesheer te Montpellier. 2 *Deelen in* 12.

HOe zeer men tegenwoordig yvert voor de Inenting der Pokjes, hoe zeer men toelegt om dezelve aanneemlyk, veilig en gemaklyk te maaken, men vindt nog geſtadig onder de Geneeskundigen die dezelve tegenſpreeken, verdagt maaken en ſchaadelyk aanzien; en alle moeite aanwenden

wenden om ze te weeren en te verbannen. Dit ſchynt het voornaam, indien niet het eenig, oogmerk van den Heer PAULET, in dit Werk, geweest te zyn: ſchoon men 'er ook veel andere zaaken ingemengd vindt, welken met vermaak en nut kunnen geleezen worden; en de ſchryfwyze, over 't geheel aangemerkt, is niet onaangenaam.

Het Werk beſtaat uit twee Stukken, ieder van welken in eenige Artikelen of Hoofdſtukken verdeeld is. In het eerſte Stuk vindt men eenige verſcheidenheid van ſtoffen, het tweede is eigenlyk eene Verhandeling van de Kinderpokjes, de omſtandigheden derzelven, en hoe ze, als een byzondere ziekte, behandeld moeten worden. Hier achter is een' vertaaling van het Werk van RHASES over de Pokjes gevoegd.

In het eerſte Lid van het eerſte Stuk beweert de Schryver dat niet elk mensch een zaadlyk beginzel der Pokjes, gelyk van veelen geſteld wordt, aangebooren is, en door hem mede ter wereld gebragt wordt. Op dit gevoelen, meent hy, wordt de Inenting, als een voornaamen grondſteun, gevestigd: waarom hy dit wanbegrip, met het begin van het Werk te keer gaat. Zyn voornaamſte tegenwerpingen, welken hy als zo veele bewyzen der valsheid van dit wangevoelen ſchynt aan te merken, zyn; dat men niet kan toonen. 1. Dat de ziekte zo oud is als de wereld, en 'er alle menſchen van aangegreepen worden: gelyk uit dat gevoelen zou moeten volgen. 2. Niet kan bewyzen datze erflyk is: 3. datze het menſchelyk geſlachte alleen aandoet: 4. datze niet toevallig of beſmetlyk is: 5. datze onafhanglyk is van vreemde oorzaaken, en zich in alle menſchen openbaart als 'er gelegenheid toe voorkoomt: 6. dat een zaadlyk beginzel van ziekte ter wereld gebragt wordt van kinderen die van gezonde ouders gebooren zyn. Hierom beſluit Hy dat dit gevoelen niets anders is dan een bygeloovige en dwaaze inbeelding.

Voorts gaat de Heer PAULET over om te doen zien, dat de ziekte van de Kinderpokjes niet zo oud is als de wereld; en bewyst dit uit het ſtilzwygen der oude Schryvers over de Geneeskunde; ſtelt de opkomst derzelve in de zesde Eeuwe; en met den beroemden FREIND, allereerst in Egipte. De ſtinkende dampen van de wateren van de Nyl, als dezelve gezakt waren, en wederom door nieuwe opryzinge beroert werden, kunnen, naar zyne gedagten, hier toe geholpen, of wel de ziekte voortgebragt hebben; gelyk de menigvuldige huid-kwaalen en de Pest, zo gemeen in

E-

Egipte, hier door ſchynen veroorzaakt te worden. De nette tyd van der zelver eerſte verſchyning ſchynt niet te kunnen bepaald worden. Het oudſte berigt welk men 'er van vindt, brengt dezelve tot het jaar 570 of 572, tyd der geboorte van Mahomet: doch de Schryver bewyst (*a*), dat de Pokjes in 't gemelde jaar 570, in Frankryk en Italie, reeds groote verwoestingen hebben gemaakt. By welke gelegenheid Hy het zonderling geval van Autregilde, genaamd Bobile, aanhaalt. Zy, de Vrouw van Gontran, Koning van Bourgogne, werdt van deez' nieuwe ziekte aangevallen. Voelende dat zy ſterven zou, wilde zy haare twee Geneesheeren *Nikolaas* en *Donat* met zich mede ſleepen, hen beſchuldigende dat zy haaren dood, door hunne Geneesmiddelen, verhaast hadden. Dit onverbidlyk *Wyf* begeerde hunnen dood van Gontran, die de zwakheid hadt van haar dit toeteſtaan, en het werdt met alle ſtrengheid uitgevoerd. Vervolgens wyst de Schryver aan, hoe de ziekte zich, door beſmetting, eerst in het nabuurig Arabiē, en daar na door de overige deelen van de wereld verſpreid heeft, door de VII, VIII, IXde en volgende Eeuwen: ook hoe ze in de zestiende in Amerika is gebragt en uitgeborſten. De eenige oorzaak is by hem de beſmetting, door de gemeenſchap met volkeren onder welken de ziekte plaats hadt. Dit historisch is geen onaangenaam deel van het Werk. Van Afrika gewaagende zegt Hy, dat de Hottentotten tot in de zeventiende Eeuwe niets van de Kinderpokjes geweeten hebben, tot dat, door eenige Hollanders, met een Oost-Indisch ſchip aan de Kaap landende, eenige hembden van perſoonen, die op de Reize de Pokjes hadden gehad, aan hun gegeeven werden om te wasſchen; waar door zy terſtond van de Ziekte werden aangegreepen. De Hottentotten, hoe weinig ze geacht werden naar redelyke menſchen te gelyken; bemerkende, dat zy zulk een verwoestende ziekte, door beſmetting, hadden gekreegen, gebruikten middelen om 'er zich tegen te verhoeden, waar van men zich nu met zo veel vrugt bedient om de Pest te weeren: zy maakten naamelyk beſchanſingen en zetten paliſaden, om allen, die hen zouden konnen beſmetten, van zich af te houden; en die hier wilden doordringen gingen zy met pylen te keer. Door dit middel, zegt de Schryver, hebben

(*) Voy. *Historiæ Francor. Scriptor. T. II.* MARII *Episcopi Chronicon.*

ben zy zich nog een langen tyd van de ziekte vry gehouden; doch door meer en meerdere gemeenſchap met de Hollanders, is 'er ook deeze ziekte meer en meer in- en voortgekroopen.

Hier na gaat hy over tot de opkomst en voortgang der Inenting. Hy meent dat het nu omtrent honderd jaaren is (*a*), dat men dezelve in Europa heeft begonnen te oefenen; verhaalt by welke gelegenheid dezelve tot hier toe, van gewest tot gewest, is doorgedrongen; en op hoe veelerleie wyze dezelve gedaan is, en tegenwoordig gedaan wordt; in welk alles niet veel nieuws is vervat. Ondertuſſchen beſtrydt hy de Inenting met alle kracht welke hem mogelyk is: doch zyne tegenwerpingen zyn meermaalen gemaakt en beantwoordt, of zo hem eenige byzonder zyn, ze zyn van zeer weinig aanbelang. Van de Inenting ſpreekende, zegt hy, men rekent, dat doorgaans, van de vyftig ingeënten, één ſterft: men weet dat 'er tegenwoordig gevonden worden, die zich beroemen, naar een nieuwe maniere, duizend en meer ingeënt te hebben, waar van naauwlyks één, of niet één is geſturven. Hy merkt de Inenting aan als ten uiterſten nadeelig en verderflyk voor het menſchelyk geſlachte, om dat ze de beſmetting onderhoudt en geſtadig vernieuwt: zo dat de bevryding van de Kinderpokjes hier door volſtrekt onmooglyk word gemaakt: terwyl hy meent dat deeze bevryding kan en moet bewerkt worden; en men zich daar op alleen moet toeleggen. Hy wil echter wel, dat, de Pokjes in een huisgezin en niet kwaadaartig zynde, men een kind welk nog niet gepokt heeft, by een beſmetten legge, mids dat het vooraf behoorlyk voorbereid zy: want de Voorbereiding is het eenige van de Inentinge 't welk Hy goedkeurt, en overneemen wil of navolgen.

Van de natuur van het Pok-gift ſpreekende, ſtelt de Schryver als een' giſſing of bloote onderſtelling voor, dat men het zelve aan zekere kleine diertjes zou konnen toeſchryven, waar van de eitjes in het gedroogde poeder van de afgevallene Pok-korſten vervat zyn, zo klein, datze voor ons onzichtbaar zyn. Deeze, onder zulk eene gedaante in het lichaam gebragt, zullen door de warmte uitgebroed worden, en met de ſappen het lichaam doorloopende, of door

(*a*) Voyez dans le recueil des Ecrits ſur l'Inoculation, la Lettre de M. TH. SCHWENKE a M. CHAIS.

door zich zelve, of door de natuure, naar de huid gedreeven worden; en hier in de puisten beſlooten, dezelve eindelyk doorknaagen, waar van de tekenen nablyven. Dus een uitgang gevonden hebbende laaten zy in de droogende korſten op nieuw eitjes na, waar door anderen beſmet kunnen worden. De Heer PAULET zegt, dat dit een' blooté onderſtelling is, welke Hy niet aanneemt: Hy ſpreekt 'er, ondertuſſchen, op zulk een aangenaame wyze van, dat men wel kan zien, indien ze by hem niet aanneemlyk, ook geenzins verwerplyk, of van waarſchynlykheid ontbloot is.

Na eenige algemeene aanmerkingen over de Kinderpokjes, volgt de wyze waar op het Pok-gift zich overzet. Hier in wordt getoond, dat de beſmetting op gelyke wyze geſchiedt als van de Peſt; niet door de lugt, maar door aanraaking van iet 't welk eenige Pokſtoffe, 't zy etter, of ſtof van de gedroogde korſten aan zich heeft. En by deeze gelegenheid wordt een iegelyk gewaarſchouwd dat dit kan geſchieden door veelerleie dingen, waarom het nodig is hier op verdagt te wezen. Eenige middelen uit Schryvers opgegeeven hebbende, om onder en tot voorbehoeding van de Pokjes te gebruiken, gaat Hy over tot het gene men doen moet om de Kinderpokjes in Frankryk te doen ophouden.

Hier toe, meent de Schryver, is alleen nodig alle gemeenſchap met beſmetté perſoonen of dingen te weeren. Men moet zich wagten voor de doos van den Inenter, van den zieken en deszelfs oppaſſter, het linnen, de kleederen van den zelven, en de wasch-vrouw, die het linnen van zodanig eenen reinigt. Ja Hy wil dat een huis, waar in iemant aan de Pokjes ligt, door openbaar gezag, van buiten een teeken gegeeven worde, waar aan men dit kan bemerken. Hier by moet een beſchutzel voor en om de bedſtede van den zieken gemaakt worden; de oppaſſter van den zieken mag hier alleen binnen koomen, benevens den Chirurgyn en Doctor die hem bedienen. Doch alle moeten zich naauwkeurig wagten iet van de Pokſtoffe, of de gedroogde korſten, aan de handen of kleederen te doen kleeven. Men moet den Lyder niet laaten leezen of ſchryven; want ligt kan aan een boek of brief eenige beſmettende ſtoffe van zyn lichaam gehegt zyn. Hier omtrent worden zeer naauwkeurige raadgeevingen voorgeſteld, welke alle opteyolgen geen geringe moeilykheid zou inhebben; terwyl het nog onzeker is, of alle de gemelde voorzorgen genoeg zouden zyn om de beſmetting, in zekere ſtad of plaatſe, te weeren. Doch de Auteur breidt zich verder uit en

zoekt

zoekt het kwaad, door middelen van gelyke natuur, uit het geheele Koningryk te houden. Tot dit einde wil hy posten geſteld hebben op de grenzen, die niemant doorlaaten die eenige teekenen draagen van in 't kort de Pokjes gehad te hebben, en geene anderen dan die met een getuigſchrift voorzien zyn, dat ze van alle beſmetting vry zyn. Dus de wyze der Hottentotten navolgende, meent Hy, dat men het Koningryk van de beſmetting zou vry houden, en geene Pokjes zou onderhevig zyn; terwyl de Inenting dezelven geſtadig onderhoudt, en deeze voortgang hebbende, men de Pokjes voor altoos zal onderworpen blyven. Hy gelooft, als alle volkeren alle gemeenſchap met Egipte affneeden, men dan de Pokjes nergens dan in dat gewest der wereld zou verneemen. Doch geloovende dat zo iet niet uitvoerlyk is, bepaalt Hy zich aan de wyze van doen, om dezelven uit Frankryk te weeren.

Dit is een korte inhoud van het eerſte Deel. In het tweede vindt men eene Verhandeling van de Kinderpokjes; de oorzaak en zitplaats derzelve, de kenteekenen en voorteekenen; en dan volgt een algemeene wyze van geneezing. Hier in worden deeze drie regelen voorgeſchreeven. 1. De overtolligheid der vogten te verminderen. Door aderlaatingen en algemeene ontlast-middelen, voor dat de Pokjes zich vertoonen. Dit is een ſoort van Voorbereiding. 2. De Pok ſtoffe naar de ontlast-wegen van de huid te dryven, als de plaats welke de natuur zoekt om 'er zich van te ontdoen. Door middelen welken bekwaam zyn om dit uittewerken, zonder de ontſteeking aantezetten; als de Kamfer, Opium, koud water inwendig gegeeven. 3. De huid zagt en week te maaken. Door het aanleggen en gebruiken van warme dingen, welken de huid rekbaar maaken, zonder de ontſteeking te vermeerderen, als een warm bad, ſtoovingen en een dampbad; waar in hy veel gewigt ſtelt, en dit met aanhaalingen uit RHASES, BOERHAAVE en anderen tragt te bevestigen. Om de ongeſchondenheid te bewaaren, wil Hy, dat men de Pokjes, ryp zynde, zal doorſteeken, de etter-ſtoffe uitlaaten en wel afveegen, op datze geen invreetinge maake. Van den derden tot den tienden of elfden dag der ziekte wil Hy den Lyder beſtendig in 't bed gehouden hebben; en veroordeelt hem aan de koude lugt bloot te ſtellen; ſchoon hy niet ſchroomt koud water te laaten drinken: dit dryft naar buiten, terwyl de uitwendige koude naar binnen dryft, waar in Hy groot gevaar

ziet. Deeze ſchets van de geneezende behandeling der Pokjes is naar de maniere van RHASES geſchikt.

Hier na haalt de Schryver nog eens zyn hert op met de Inenting te beſtryden. Hy heeft boven dit Hoofdſtuk gezet: *van de Voordeelen en Gevaaren der Inenting*: doch hy vindt maar één voordeel in de Inenting, en ten minſten vyfentwintig redenen om dezelve te verwerpen. Wy gelooven niet, onze Leezers met de optellinge hier van te zullen vermaaken: en zullen maar alleen zeggen, dat het eenige voordeel, welk hy in de Inenting erkent, gelyk wy reeds aangemerkt hebben, is de Voorbereiding, waar in reeds van veel voornaame Inenters weinig geſteld, of reeds van hun geheel nagelaaten wordt. Gezonde kinderen, na datze voorbereid zyn, by zulken, die de Pokjes hebben, te leggen, keurt hy echter goed, gelyk ook reeds, met een woord, is aangemerkt, want dan is 'er de beſmetting, en ze wordt 'er niet, gelyk door de Inenting, gebragt: en ſchoon hy hier in ook wel zwarigheden en onzekerheden erkent; doch tegen de Inenting overgeſteld heeft dit tien zwarigheden of gevaarlyke omſtandigheden tegen de vierentwintig der Inentinge. Hier op volgt nog het misbruik van voedzel uit dieren, in deeze ziekte, welk de Schryver afkeurt; en hier mede wordt deeze Historie der Kinderpokjes beſlooten.

Het Werk, over 't geheel aangemerkt, bevat een taamelyke verſcheidenheid van zaaken; welken met aangenaamheid kunnen geleezen worden. Het geeft ook gelegenheid om de voordeelen en nadeelen der Inentinge op nieuw te overweegen, en over te ſtellen tegen het weeren van de beſmetting der Pokjes, door den Schryver voorgeſteld. Men vindt achter dit Werk een Franſche vertaaling van het Werk van RHASES, een Arabisch Schryver van de negende eeuwe over de Kinderpokjes, naar de laatſte uitgaave, in 't Latyn en Arabisch te Londen, in 't jaar 1766; aanmerklyk, om dat hy de eerſte Schryver is, over deeze ziekte, welken wy hebben; en waar uit men ziet hoe de Pokjes, op zyne wyze behandeld, en beſtierd geworden, genoegzaam van gelyk gevolg en uitſlag zyn geweest als tegenwoordig, en zyne geneeswyze met de hedendaagſche, in veele omſtandigheden overeenſtemt. De Heer PAULET heeft gewislyk by veelen dank behaald, met dit geachte Werkje voor zyne Landsgenooten lees- en verſtaanbaar te maaken.

Geneeskundig Tydſchrift, behelzende Ontleed- Heel- Artzeny- en Natuurkundige Ontdekkingen en Waarneemingen. Ontleend uit de beste nieuwe uitgekomene Geſchriften der In- en Uitlandſche Geleerden, en met Aanmerkingen verrykt. Eerſte Deel. Met Platen. Te Rotterdam by A. Bothall, 1768. gr. octavo, 362 bladz.

DIt Werk is een' ſamenvoeging van de Blaadjes, welken van tyd te tyd, om de veertien dagen, zyn uitgegeeven, en nu een Eerſte Deel uitmaaken. De gelegenheid tot het opſtellen en uitgeeven, is, volgens het Voorberigt van den Schryver, geweest, het eindigen van het *periodique* geſchrift, de *Geneeskundige Courant*, 't welk hy aanmerkte als een verlies voor zyne Kunstgenooten, en hem opwekte om een dergelyk Geſchrift op te ſtellen en in plaats te geeven; in navolging van onze Engelſche, Franſche en Hoogduitſche nabuuren, die hunne Landsgenooten met dergelyke Schriften voorzien, om de vordering in kennisſe voor dezelven gemaklyk te maaken: gelyk hy meent met het zyne ook zal konnen geſchieden. De ſtoffen, waar mede hy voorneemt deeze Blaadjes te vullen, zullen voornaamelyk zyn *Ontleed- Heel- en Artzenykundige Waarneemingen*, niet alleen ontleend uit de *Gazette Salutaire*, *Journal de Medecine* en andere buitenlandſche periodique Geſchriften, maar ook in zich bevatten Ontdekkingen van Vaderlandſche Geneesheeren en Natuurkundige Onderwerpen, welken tot de bovengenoemde Weetenſchappen betrekking hebben, tot mededeeling waar van hy de Genees- en Heelkundige Liefhebbers, om anderen bevorderlyk te zyn, uitnoodigt. Wy vinden ook deeze Blaadjes of dit Werk, volgens het gemaakte ontwerp, vry wel uitgevoerd, en zelfs verder uitgeſtrekt dan in dit Voorberigt beloofd wordt aangaande Werken, welken tot ſtoffeering gebruikt worden: ook zyn 'er reeds oorſpronglyke ſtukken, aan den Schryver medegedeeld, ingevoegd. Zy bevatten dus veele weetenswaardige zaaken, uit meer en min geachte Schriften vertaald en byeengevoegd: waar door veelen, wie het niet gelegen koomt alle zodanige Werken te verzamelen of te leezen, met weinig moeite, kunnen zien welke vorderingen en byvoegzelen van tyd te tyd by de gemelde Weetenſchappen gemaakt, of welke zwarigheden tegen bekende en aangenome gevoelens ingebragt worden. Somtyds heeft 'er de Schryver ook iet van het zyne tot nader op-

heldering of wederlegging van iet, het gene hy oordeelde geen' proef te kunnen houden, bygevoegd. Uit al het welke wy oordeelen dat deeze Blaadjes of dit Werk van onze Vaderlandſche Genees- en Heelkundigen met vermaak en nut zal ontvangen en geleezen worden. Wy zeggen niet dat alles, wat 'er in voorkoomt, even gewigtig is, dit kan met reden, in een Werk als dit, niet verwagt worden: het is genoeg dat het in 't algemeen zyne waarde heeft. Wy zullen hier by nog een Stukje tot een voorbeeld geeven, en hier toe verkiezen 't welk tot opſchrift heeft,

Van het Zenuw Kolyk, of Kolyk van Poitou, door den Heer CH. BISSET. Getrokken uit de *Med. Eſſays and Obſerv.* 1767.

„ De Geneeswyzen, welke de Schryvers, tot hier toe, tegen deze pynigende ziekte hebben aangeprezen, worden in de hevigſte en hardnekkigſte gevallen doorgaans zonder vrugt beproefd: dewyl echter dit ongemak gemeenlyk van langen duur is, en ſomtyds in lammigheden en optrekkingen der ledematen eindigt, zoo is eene geneeswys, welke den elendigen lyder ſpoediglyk en veiliglyk van zulk eene zware ziekte bevryd, noodwendig eene zeer wenſchelyke ontdekking.

„ Zoo verre my bewust is, ben ik de eerſte geweest, die deze ziekte door het verwekken van eene ligte kwyling, met de *Calomelan* genezen heeft. Deeze geneeswyze werd door my by toeval ontdekt, wanneer ik, in den jare 1743, in 't Hospitaal van *Port-Royal* te *Jamaica*, naar 't voorſchrift van RIVERIUS, herhaalde giften van de *Calomelan* en de *Scammoneum* deed gebruiken, aan een matroos, welke met een allerhevigst kolyk van *Poitou* was aangetast. Dit middel, ſchoon door klysteeren geholpen, verwekte geen afgang, gelyk wy verwagten, maar het tastte de kwyklieren aan, bragt eene zwelling in de keel (*fauces*), en eene kwyling te weeg, welke deze ziekte aanſtonds geheel deed verdwynen. In 't vervolg, heb ik alleen gelegenheid gehad om deze handelwys in nog vier gevallen, met denzelfden gelukkigen uitſlag, te beproeven: in alle dezelve hield het kolyk aanſtonds op, zo dra de kwyklieren zigtbaar gezwollen waren, en dat wel zoodanig, dat 'er geen verder gebruik der *Calomelan* noodig waar. Myn zeer waarde vriend, de Schildknaap JOHN HUME, een man van uitmuntende verdienſten, was toen ter tyd eerſte Heelmeester van 't bovengemelde Hospitaal. Ook deelde ik den voorſpoedigen uitſlag dezer handelwys mede aan mynen waarden en vernuftigen vriend, den Heer BER-

GU-

GUSON, Heelmeester van *Port-Royal*, die dezelve vervolgens, in verscheide gevallen, met goed gevolg, in 't werk gesteld heeft.

„ Schoon zommige lyders voor eene kwyling zeer bevreesd zyn, zoo moet men niettemin dezelve altoos, ten zy in gevallen van weinig belang, in 't werk stellen, dewyl de lyder daar door genezen, en de kwyling, zoo dra ze begonnen is, wederom gestopt word, inzonderheid als de klieren merkelyk gezwollen zyn. In geringe gevallen, welke geen kwyling schynen te vereischen, worden de Spaansche Vliegen op het bovenste en voorste gedeelte der dye, digt by de liesch, met vrugt aangelegd, vermits het zondigende vogt dezer ziekte doorgaans van eenen *rheumatbiehen* of jigtigen aart, en beweegbaar is. 't Is hier van daan ook dat deze ziekte, door het maken eener allersterkste *revulsie* met de *Calomelan* naar boven, zoo schielyk weggenomen word, en dit middel brengt ook zekerlyk zeer veel toe om de verstoppingen, welke door de zondigende stof op de zitplaats der ziekte zyn voortgebracht, door deszelfs verdunnende, en oplosende kragt, te ontbinden. Men kan ook, in zoodanige ligte gevallen, de *Mercurius alcalisatus* in kleine giften, en met zoeten olie vermengd, als een *alterans* en *deobstruens*, met goed gevolg laten gebruiken, na dat men een braakmiddel en 't purgeermiddel, boven gemeld, vooraf heeft ingegeven.

„ Het vermogendste buikzuiverend middel in deze ziekte, is anderhalf once *Sal catharticus amarus*, in een pint afkookssel van Anyszaad ontbonden. Men verdeeld het in vier giften, welke men in den tyd van 2 of 3 uuren moet laten gebruiken: men mengt onder de eerste gift een pilletje van de *Calomelan*, en men bevorderd deszelfs werking, indien 't noodig is, door een of twee klysteren. Opmerkelyk is het, dat dit middel onderhevig is, om uitgebraakt te worden, als de zagte buikzuiverende middelen, welke geene blykbare scherpte of walgelyken smaak bezitten; dat, indien het zelve niet werkt, het kolyk 'er niet door toeneemt, gelyk met de sterk buikzuiverende middelen (*drastica*) gebeurt; en dat het in 't algemeen gelukkiger uitslag heeft zonder, als met het *laudanum*. Na het verwekken der kwyling zyn 'er verder geen buikzuiverende middelen noodig, als om de zwelling der klieren te verminderen en de kwyling te doen ophouden: en op dien tyd, vermits het krampagtige kolyk geheel verdwenen is, zal de matige gift van eenig buikzuiverend middel genoegzaam afgang verwekken."

Verhandeling over de Zeevaartkunde. Ontworpen door ANTONI STRUICK, *Mathematicus der Stad Rotterdam, en van het Ed. Mog. Collegie ter Admiraliteit aldaar, mitsgaders Examinator der Zee-Officieren onder het gemelde Collegie. Te Rotterdam by* Lozel, Beman enz. 1768. *behalven het Voorwerk, en de Tafels tot de Zeevaartkunde behoorende, 598 bladzyden in groot octavo.*

DIt Werk is ingericht ten dienst der Zeevarenden, om den Nederlandschen Zeelieden in hunne tael mede te deelen, een grondig bericht van den tegenwoordigen staet der Stuurmanskunste. Het ontbrak onzen Vaderlanderen niet aen een gegrond onderwys dezer Wetenschap, volgens de kundigheden der voorgaende eeuwe; maer de vermeerderde en verbeterde kundigheden desaengaende waren hun tot nog, in onze sprake, niet geregeld voorgedragen; en dit heeft den Heer *Struick* aangespoord, om de hand aen 't werk te slaen, en deze Verhandeling in 't licht te geven. Dezelve behelst ene duidelyke ontvouwing van de daer toe behoorende kundigheden, ene welgeschikte ontbinding van de hoofdvoorstellingen, die hieromtrent in aenmerking komen, en gaet vergezeld van de noodige figuuren, en vereischte Tafelen; des dit Werk met recht den beminnaren en beoefenaren dezer Wetenschappe aengeprezen moge worden. — Om nog een byzonderer bericht van den inhoud dezer Verhandelinge te geven, komt ons niet beters voor, dan 't mededeelen van 't geen de Autheur zelf deswegens in zyne Voorrede meld; alwaer hy den inhoud kortlyk in dezer voege opgeeft.

„ Ik vooronderstel dat hy, die deze Verhandeling volkomen zal verstaan, behalven in de Rekenkunst, ook ervaren zy in de gronden der Platte Meetkunde, byzonder zoo verre die in de Zes eerste Boeken van *Euclides* worden voorgedragen."

„ In het eerste Boek draag ik de eerste gronden der Platte en *Spherische* Driehoeksmetingen voor, en, ten einde voor de Leerlingen, die zich in andere deelen der Wiskunde niet geoeffend hebben, verstaanbaar te wezen, volg ik in alles de betoogwys van *Euclides*."

„ In het tweede Boek stel ik voor de gronden der Aardryks- en Sterrekunde, daar de Stuurmanskunst op steunt. Ik tracht in dit Boek niet zoo zeer den Zeeman de moeije-

lyke

lyke werkſtukken der Sterrekunde, die ter vervaardiging van nutte Tafelen dienen, te doen verſtaan, maar hem klaare bevattingen te geeven van de *Spheer* en *Globen*, en te onderrichten hoe hy de Sterrekundige Tafels, voor verſchillende Tyden en Plaatſen moet gebruiken. Van de Beweging der Mane ſpreek ik in dit Boek maar zeer kort, en draag ſlechts voor de eenvoudigſte wegen, die men moet inſlaan om derzelver ouderdom te vinden."

„ In het derde Boek beſchryf ik de Inſtrumenten, daar zich de Zeelieden, tot het vinden van de hoogte en den ſtreek der hemelſche Ligchamen, van bedienen. Ik houde my in dit Boek voornaamlyk bezig om den Zeeman het gebruik dezer Inſtrumenten klaar te doen verſtaan."

„ In het vierde Boek leer ik de Breedte der Plaatſen, den Tyd, en de Miswyzing der Compaſſen vinden, en ſpreek daar in ook van het vinden der Lengte. Ik heb my in dit Boek byzonder toegelegt om den Zeeman onder het oóg te brengen welke wegen hy met de meeste vrucht kan inſlaan, en op welke omſtandigheden hy in het gebruik der Regelen, die ik opgeve, behoort te letten."

„ In het vyfde Boek ſpreek ik van de middelen, die men kan gebruiken om te weten langs welke Koerſen 'er word gevaren, en welke Verheden het Vaartuig afloopt; ook van de natuur, de t'ſamenſtelling en het gebruik der Zeekaarten. In dit Boek konde ik gewag gemaakt hebben van de Verhevene Beſpiegelingen, die 'er door voorname Wiskunſtenaars over de wraking van het Schip, en de wegen, die men kan gebruiken om dezelve te bepalen, zyn opgegeven; doch overwegende dat alles, wat 'er tot nog toe over dit ſtuk gezegt is, den Zeeman in zyne Practyk weinig nut kan toebrengen, heb ik ſlechts de oude en gemakkelyke handelwys, van namelyk deze wraking door een ſoort van *Quadrant* te bepalen, voorgeſteld. Om de Verheid te bepalen ſcheen het my toe, dat, zoo de Zeeman van eenig Inſtrument wilde gebruik maken, hy zich dan best van de *Loch* konde bedienen. De manier om deze *Loch* te bezigen, heb ik daarom kortelyk beſchreven. Na dat ik van de natuur en de t'ſamenſtelling der Zeekaarten gewag heb gemaakt, ſpreek ik redelyk breedvoerig van het paſſen op de Platte en Ronde Kaarten."

„ In het zesde Boek leer ik de gevallen der Vaart, zoo wel naar het Plat als naar het Rond, door verſchillende wegen, oplosſen. Ik had in dit Boek nog andere Inſtrumenten, waar door de Rekening verkort word, kunnen

beſchryven; dan dewyl geen Inſtrument, hoe naauwkeurig ook t'ſamengeſtelt, zulk een juiste uitkomst als de Driehoeksmeeting geeft, en ik hierom den Zeeman het gebruik der Werktuigen, waar door de oplosſing der Rechthoekige Driehoeken geſchied, niet zeer aanpryze, meende ik dat het genoeg ware zoo ik van de voornaamſte Inſtrumenten gewag maakte."

„ In het zevende, of laatſte Boek, leer ik vinden den tyd van Hoog en Laag Water, en geef ten dien einde ook op eene Tafel van den tyd wanneer het op verſchillende Zeeplaatſen, met Nieuwe of Volle Maan, hoog Water is. Voorts toon ik in dit Boek, hoe men kan berekenen langs welke Koerſen, en wat voor Afſtanden de Plaatſen op onze Aarde, volgens de bogen der grootſte Cirkelen, van malkanderen leggen. Daarna maak ik gewag van de verandering, die de Knolronde gedaante van onze Aarde, aan de Ronde Kaarten en de gewoone oplosſing van de gevallen der Vaart, te wege brengt. Allereerst geef ik op Tafels van de wezenlyke uitgeſtrektheid der bogen des Meridiaans, van de deelen die de graden der Lengte, naar de gewoone wys overgebragt, te groot zyn, en van de verbetering, die men aan de vergrootende Breedte der Tafelen moet verrichten; daar na, hoe men deze Tafels tot de begeerde einden moet gebruiken. Eindelyk draag ik in dit Boek nog eenige aanmerkingen over het verbeteren van 't Beſtek voor."

„ Achter deze Verhandeling heb ik gevoegt alle de Tafels, die tot de Zeevaartkunde behooren; en ten einde deze Tafels juist te berekenen, heb ik geene moeite ontzien; zoo dat ik my verzekert houde dat dezelve vry naauwkeuriger zullen wezen, dan die, welke men in onze gewoone Zeeboeken ontmoet."

Men kan uit dezen voorgeſtelden inhoud genoegzaam afnemen, dat deze Verhandeling veel volledíger en geregelder is, dan de voorgaende Schriften, die over de Stuurmanskunst in onze tale het licht gezien hebben; en dat 'er verſcheiden byzonderheden in voorkomen, die niet alleen van Zeelieden met zeer veel nut, maar ook van anderen, die, het zy uit belang of uit liefhebbery, vermaek ſcheppen in deze kundigheden min of meer na te gaen, met genoegen gelezen en overdacht konnen worden.

Korte

Korte Aanmerkingen over het Fatsoen en de Tekening der Scheepen. Door J. V. D. *Te Amsterdam by* Philippus Doornewaart 1768. *behalven het Voorbericht* 34 *bladzyden in groot octavo.*

DIt Stukje heeft men, volgens het Voorbericht van den Drukker, aen te merken als een Voorlooper, indien de Liefhebbers van de Scheeps-Bouw- en Tekenkunde zyn oogmerk gelieven te ondersteunen. Hy geeft in 't zelve te kennen, dat hy reeds eenige Verhandelingen, tot dit onderwerp betrekkelyk, in handen heeft, en verzoekt alle des kundige Liefhebbers zyne Verzameling te vermeerderen, met het toezenden zo van losse Stukjes, als van geheele Verhandelingen; beloovende het zyne toe te brengen, om ze, naer zyn vermogen, tot genoegen der Geëerde Zenders het licht te doen zien. Het Projet verdient zekerlyk goedkeuring, vooral in ons Vaderland, dat zo veel belangs heeft in deze Wetenschap; en 't is te wenschen dat bekwame Liefhebbers deze onderneming mogen begunstigen. Om 'er wel in te slagen, zou 't van veel nut zyn, dat men 't geluk had van in zodanig ene onderneming iemand aen te treffen, die der zake kundig, en tevens bekwaem was om zich, op ene geleidelyke en duidelyke wyze, in een beschaefden styl uit te drukken; en dus de bewerkte stoffen van dezen en genen, (wel bekwaem in de zaek zelve, maer niet ervaren genoeg om hunne gedachten behoorlyk voor te dragen,), met genoegen van den Uitgever te beschaven. Dit Onderwerp word veel al best behandeld door hun die zelf de hand hebben in den Scheepsbouw; en 't kan dan ligtlyk voorvallen, dat het bekwame Werklieden zyn, die ook wel denken over het bedoelde, maer juist niet geschikt zyn om 'er behoorlyk over te schryven. Dit straelt enigermate door in deze twee eerste Verhandelingen, die grootlyks loopen over de eerste gronden der Scheepstekeninge; doch dit gebrek in de onderneming word misschien door den tyd verholpen. Ze verdient, schoon ten dezen aenzien wat zeer ongelukkig begonnen, aenmoediging, en we hoopen dat 'er Liefhebbers gevonden mogen worden, die 'er de hand aen zullen willen lenen, ter algemener bevorderinge van geregelder kundigheden over den Scheepsbouw in ons Vaderland.

Koop-

Koopmans Verlustiging, door den Heer J. C. MAY. *Uit het Hoogduitsch vertaald door* H. VAN ELVERVELD. *Eerſte Deels, Tweede Stuk. Te Amſteldam by* J. Loveringh, 1768. *in groot octavo* 139 *bladzyden.*

DE Heer *May*, van wiens oogmerk in 't opſtellen van dit Geſchrift wy reeds enig bericht gegeven hebben (*), maekt, in dit tweede Stuk, een aenvang van zyne Beſchouwende Verhandeling, over den *Koophandel, Manufactuuren, Fabrieken en Scheepvaart in 't algemeen.* Voor af gaet ene beſchouwing van den Koophandel in zyn uitgebreid begrip in 't algemeen, mitsgaders van de Vryheden en Wetten des Koophandels. Verder handelt onze Autheur over 't Crediet, de Intresten, het Goud en Zilver en de daer uit vervaerdigde Munten, de Banken, de Pari en Agio en de daer uit voortkomende Geld- en Wisſelcoerſen; als mede, zo van het Verdiende en de Winst, als van het Verlies en deszelfs Gevolgen. —— Jonge Kooplieden, of die door den tyd den Handel ſtaen te aenvaerden, zullen 'er een doorgaend nut uit konnen trekken; en men ontmoet hier en daer, in 't doorbladeren, nog al etlyke byzonderheden, die ook de aendacht van andere Lezeren tot zich konnen trekken. —— Om 'er iets van die natuur uit over te nemen zullen wy ons bepalen tot het geen de Autheur meld, wegens *de Gehalte of Geſteltenis des Zilvers tegens het Goud*; waer omtrent hy ons het volgende aen de hand geeft.

„ *Goud en Zilver dienen, volgens de ingevoerde orde, wederzyds tot een Meetſnoer aller dingen.* Want ſchoon de daar uit vervaardigde Munten aan Metaal en in Naam verſcheiden zyn, verbeelden zy echter *eenerlei, zo lang als van Geld in 't algemeen de rede is.* Wanneer men een ſchuld van honderd jaaren oud betaalen moest, zou het den Ontfanger evenveel weezen, of hy het in Gouden of Zilveren ſpecie ontfing, als hy maar de uitgeleende waarde kreeg, ten ware by voorbeding een zekere Munt daar toe benoemd was. Deze ſchikking brengt groote voordeelen mede; echter is het dierhalve ook zeer noodzaaklyk, dat de Landheer bepaale, hoe veel Goud men noodig hebbe, om honderd Daalders Zilver-Geld uit te maaken, of om honderd Dukaaten te betaalen. Dit geſchiedt door de *wettelyke Munting*

(*) Zie boven, bl. 115, 116.

ting van 't Goud en Zilver, en daar uit ontſtaat de proportie tuſſchen deze beide Metaalen. Dit is eigenlyk het gene men zegt, dat een pond Goud veertien of vyftien pond Zilver waardig is."

„ *Deze Proportie is tweeërlei, naamlyk Wettig en Practiſch.* De Wettige is gegrond op den Muntvoet van een iegelyk Land, en is nu omtrent dusdanig, als:

In *Duitſchland* vyftien en een tiende deel.
In *Engeland* vyftien en een vyfde deel.
In *Vrankryk* veertien en een half.
In *Holland* veertien en acht vyftiende deel.
In *Spanje* vyftien en een zeventiende deel.

De Practiſche Proportie is verandering onderworpen, als zynde ten deele op den prys van 't Goud en Zilver in baaren, en ten deele op de Cours der gemunte Speciën gegrond. Vermits nu hier in, byzonderlyk wanneer het Goud en Zilver als Waaren gekocht en verkocht worden, veele veranderingen voorvallen, volgt 'er uit, dat de practiſche proportie niet gelyk kan weezen met de wettige."

„ *Om de wettige Proportie in een Land te vinden, dient men den Muntvoet te weeten*, naamlyk hoe fyn en hoe zwaar de voornaamſte Goud- en Zilvermunten geſlagen moeten worden. Volgens de Verordening van het *Duitſche* Ryk moeten 67 Dukaten een Mark *Ceuls* weegen, en 23 Karaat en 8 Grein fyn Goud houden; voorts moeten 8 Ryksdaalders insgelyks zodanig een Mark weegen, en 14 Loot 4 Grein fyn Zilver hebben; wyders wordt geſteld dat een zodanig Dukaat 4 Duitſche Guldens en een Specie-Daalder of Ryksdaalder twee Duitſche Guldens gelden moet. Om nu de proportie van 't Goud en Zilver uit deze ſchikking te vinden, is 't noodig naar de Kettingrekening het volgende Opſtel te maaken, als:

1 Mark Goud heeft 24 Karaat.
$23\frac{1}{3}$ Karaat fyn zyn 67 Dukaaten.
1 Dukaat geld 4 Duitſche Gulden.
2 Gulden maaken een Ryksdaalder.
8 Ryksdaalders weegen $14\frac{4}{9}$ Loot fyn.
16 Loot Zilver zyn 1 Mark; wat doet 1 Mark Gouds?

Antw. $15\frac{7}{12}$ Mark Zilver."

„ Deze berekening is zeeker, het welk een eigenlyke voorrang der Kettingrekening is. Doch de volgende manier is korter en niet minder zeker, om duidelyker te weezen,

zen, ſtelle men de voorige opgaave. Volgens dezelve bedraagen 67 Dukaaten tot 4 Duitſche Guldens 268 Gulden; en 8 Ryksdaalders tot 2 Gulden zyn 16 Gulden. Het Mark fyn Goud bedraagt met 4 Grein toezetting op 23 Karaat 8 Grein, $1\frac{7}{11}$ Mark, dit tot 268 Gulden gerekend maakt $271\frac{11}{11}$.

Het Mark fyn Zilver heeft een Lood 14 Grein toezetting, en maakt bygevolg aan gehalte in Zilver $1\frac{1}{8}$ Mark uit, deze bedragen tot 16 Gulden — 18 Gulden. Met deze 18 in $271\frac{11}{11}$ gedivideerd, is de uitkomst als 1 tegen $15\frac{126}{128}$, of $\frac{7}{11}$. By de berekening naar den Muntvoet wordt vereischt, dat de Munt wichtig zy, en dit zo niet zynde is de ganſche Rekening geſingeerd of verdicht, en dit is by de Munten van elk Land waar te neemen."

„ *De Practiſche proportie wordt gevonden:* 1. *uit den prys van het ongemunte Goud en Zilver*; 2. *uit den Couranten prys der Goudmunt tegen het ongemunte Zilver, of omgekeert van een Zilvermunt tegen het Goud, en ten* 3. *uit den Couranten prys der Goud- en Zilvermunten.* Wy oordeelen twee voorſchriften van diergelyke berekening genoegzaam, om 'er een begrip van te vormen, te weeten:

No. I. Hoe veel Mark Zilver bedraagt een Mark Goud, wanneer
1 Mark troois fyn Goud te Amſterdam 355 Gl. Banco gelt.
100 Gl. Banco met de Agio $105\frac{1}{4}$ courant zyn, en
26 Gl. courant betaald worden voor 1 Mark fyn Zilver.

Antw. $14\frac{213}{280}$ Mark Zilver.

No. II. 1 Mark Goud heeft 24 Karaat.
$23\frac{1}{3}$ Karaat zyn 67 Dukaaten.
1 Dukaat gelt Pari, dat is 6 Mark Hamburgs Banco.
28 Mark Banco worden voor een Mark fyn Zilver betaald.
Wat geld een Mark fyn Goud?

Antw. $14\frac{278}{457}$ Mark Zilver.

Uit dit laatſte voorbeeld ziet men, hoe zeer de Practiſche geſteltenis des Zilvers tegen het Goud met de wettige verſchillen kan; en dat het eerſte by den veranderlyken prys

prys der Metaalen, en van de cours der Munten niet beſtendig is.

„ De zeldzaamheid des Gouds, met de groote menigte des Zilvers vergeleeken, is de grondſlag der hoogere waarde van het zelve (*). Volgens de aantekening der Geregiſtreerde ſommen van het Goud en Zilver, zouden van den jaare 1748 tot 1753, en alzo in vyf jaaren, omtrent 76 Millioenen Peſos aan Zilver, en 15 Millioenen Peſos aan Goud in *Spanje* gebragt zyn. Wyders zou *Portugal* van 1747 tot 1752, dat ook vyf jaaren zyn, 72 Millioenen Cruſaden ontfangen hebben. Onderſteld men nu, dat dit laatſte Goud is geweest, zo zullen 'er de volgende Proportie getallen uitkomen, naamlyk:

Het *Spaanſche* Zilver jaarlyks 1100
Het *Spaanſche* Goud 14 } 43
Het *Portugeeſche* Goud 29 }

Dit maakt zoo veel uit als een tegen $25\frac{1}{43}$.

„ Volgens een overſlag in 't gros, zouden jaarlyks omtrent vyf negende deelen van 't Zilver naar Oostindiën, de Levant en Rusland gaan; dit afgetrokken, blyft het proportiegetal des Zilvers 500., en de proportie wordt $11\frac{17}{43}$. Het is onbetwistbaar dat de Zilvermynen in Europa meer uitleveren, dan de Goudmynen in Hongarye naar rato geeven

(*) Desaengaende heeft onze Autheur in 't voorgaende de volgende aenmerking opgegeven. „ De waarde, die men aan 't Goud en Zilver heeft toegevoegd, is niet alleen *gegrond op de willekeurige overeenſtemming der Menſchen, maar ook en veel meer op de moeite en kosten, welke aangewend moeten worden, om deze Metaalen uit de Bergen te krygen.* De Menſchen, die in zodanige Mynen werken, leeven zelden lang, en de Goud en Zilver-Ertz, wordt niet in zo groote menigte gevonden, als de andere Metaalen; de Koper-Bergwerken leveren veel uit, en vereiſchen minder Arbeid; de Yzermynen zyn ryker aan Ertz, en leveren met nog minder Arbeid meer uit, dan de Kopermynen: dit onderſcheid, dat de menigte van 't Metaal beſtemd, en meer of minder Kosten verëischt, geeft alzo de wezendlyke Waarde aan ieder Metaal, en is gegrond op de zeldzaamheid der zaak. Goud is zeldzaamer dan Zilver, en daarom heeft men 'er een hooger waarde aan gegeeven. Zilver is 'er zo menigvuldig niet als Koper, en daarom is het duurder: aldus vallen alle Metaalen in zekere Graaden van het Goud af, wiens waarde altoos zo veel als een tegen meer deelen behoudt. Men kan bygevolg daar uit vaſtſtellen, dat het Goud de algemeene Maatſtok van alle Verkoopen Betaalbaare dingen is".

ven komen, zo dat de menigte des Zilvers daar door zo veel kan winnen, dat de proportie op veertien tot vyftien ryst. By aldien men de nette ſommen wist, welke jaarlyks door verſcheiden wegen onaangegeeven uit *Amerika* komen, en dan wat de Hongaarſche Goud- en Europiſche Zilvermynen uitleveren, was 'er een naauwkeurige Rekening van op te maaken".

Nieuwe Handleiding tot het ſchryven van Koopmans Brieven, en grootere Koopmans Opſtellen, naar de regelen van den Heer GELLERT. *Beneevens eene Verhandeling over den goeden ſmaak in Brieven over den Koophandel. Door* J. C. MAY. *Naar den vyfden Druk, uit het Hoogduitſch vertaald. Te Amſterdam, by* A. Selſchap *en* P. Huart 1768. *Behalven het Voorwerk,* 291 *bladzyden in octavo.*

UIt de herhaelde Hoogduitſche uitgaven van dit Werkje mag men enigermate afleiden, dat de Kooplieden in Duitſchland het zelve nuttig bevonden hebben; en dit zo zynde heeft men reden om te ſtellen, dat het ook voor onze Nederlandſche Kooplieden van dienst kan wezen. Zy altans, die gewoon zyn langwylig of verward te ſchryven, en hunne Brieven door 't overtollige gebruiken van basterdwoorden te ontcieren, en duister te maken, konnen hier leeren deze gebreken verbeteren: en jonge Kooplieden, die geen goede voorgangers hebben, konnen 'er zich van bedienen, om vroegtydig een goeden Brievenſtyl eigen te worden. De hoofdregel van den Heer *May*, welke niet te zeer ingeprent kan worden, is deze: *De Brieven moeten verſtaanbaar zyn; iedere zaak moet in beboorlyke order uitgedrukt, en al dat geene vermyd worden, wat tot misverſtand aanleidinge geeven kan.* Dit word hier in ene voorafgaende Verhandeling breeder uitgebreid en opgehelderd. Op deze Verhandeling volgt een aental van 125 Koopmans Brieven, van verſcheiden inhoud, over den Koophandel. Hier by komen nog enige grootere Koopmans opſtellen, beſtaende in *Onderrigten of Inſtructien, Goedagten of Parere, Smeekſchriften, eene Volmagt wegens een Schuldvordering, Overeenkomingen op Contracten, Obligatien of Schuldbrieven, Ceſſien of Overdragten, eene Attestatie van Mortificatie*, en eindelyk *eene Generale Quitantie voor een Faillant.*

't Verheugd Amſterdam, ter gelegenheid van het plegtig bezoek hunner Doorlugtige en Koningklyke Hoogheden, op Maandag den 30 May, en eenige volgende dagen des jaars 1768. Door JAN WAGENAAR, *Hiſtorieſchryver der gemelde Stad. Te Amſterdam, by* Yntema *en* Tieboel 1768. *In groot Octavo, 126 bladz. en in groot Folio, 74 bladz.*

HEt plegtige bezoek, waer mede hunne Doorlugtige en Koninglyke Hoogheden, WILLEM, Prinſe van Oranje en Naſſau, Erfſtadhouder der Vereenigde Nederlanden, enz. enz. enz. en zyne Gemalinne FREDRICA SOPHIA WILHELMINA, Prinſeſſe van Pruiſſen, de Stad Amſterdam, van 30 May tot 4 Juny, hebben gelieven te vereeren, word in dit Stukje beknopt, in een natuurlyken onopgeſmukten ſtyl, zeer levendig beſchreven. Men vind hier, na eene voorafgaende korte opgave van 't meermaels plegtige onthalen van Vorſtlyke Perſoonaedjen hier ter ſtede, in vroegere dagen, een naeuwkeurig berigt van de by uitſtek wel geregelde ſchikking, ten ontvangſte van dit Doorlugtig Paer, en de treflyke uitvoering dier ſchikkinge, zo in 't ontvangen, als 't onthalen zelve, en 't weder uitleiden dier Vorſtlyke Perſoonaedjen. — Een ieder zal hier, dit Verhael, als uitnemend wel opgeſteld, met genoegen doorbladerende, ſtoffe vinden, om zich te verwonderen over 't wys beleid van de Regeerders dezer Stede; door welker ſchrander overleg alles, in weinig tyds in gereedheid gebragt, in de uiterſte juistheid volvoerd is; en wel in ene zo goede orde, en onder zulk een nauw toeverzigt, dat, terwyl een ieder alle mogelyk genoegen heeft konnen ontvangen, 'er geen ongelukken van enig belang zyn voorgevallen; niet tegenſtaende al dit gewoel en dien omſlag, die, in ene zo volkryke Stad, niet zonder reden, gevaerlyk geoordeeld mogt worden.

Het Huwelyk van Telemachus en Antiope, in Itbaka. In drie Bedryven. By de bovengemelde gelegenheid opgeſteld, door J. LE FRANCQ VAN BERKHEY. M. D. *Te Amſterdam, by* Yntema *en* Tieboel, *in octavo* 33 *bladzyden.*

DIt Tooneelſtuk, waer van de Heren Regenten van den Amſteldamſchen Schouwburg waerſchynlyk gebruik gemaekt zouden hebben, in de opgemelde plegtige omſtan-

digheden, indien het hun Ed. tydig genoeg ter hand gekomen ware, brengt ons, met den aanvang *Mentor*, den Leidsman van *Telemachus*, voor 't oog, handelende met twee der voornaamſten van Ithaca over de noodzaeklykheid van *Telemachus* in den Echt te zien treden. Vervolgens hooren we *Mentor*, na zyne betuiging aen *Telemachus*, dat hy hem ſtaet te verlaten, onder zyne eigene gedaente van *Minerva*, verklaren, hoe 't beſluit der Goden ligt, om hem ene Vorſtlyke Bruid te ſchenken. Terwyl *Telemachus* hier over peinst, ontvangt hy berigt van 't naderen ener Vorſtlyke Vloote, dat hem bevel doet geven, om dezelve naer elsch te ontvangen. — Hier op zien we *Apollo*, in de gedaente van *Minos*, den Vorst van Creta, met *Antiope*, de Ryksprinces van Creta, ten Tooneel verſchynen; en hooren hem verklaren, hoe zyn oogmerk is, haer in Ithaka met ene Vorſtlyke hand te verbinden. Verder doet de Dichter *Antiope*, (die waende dat *Telemachus* ongelukkig omgekomen was,) en *Telemachus* elkander ontmoeten, vervolgens erkennen, en voorts hunne onderlinge genegenheid, die ze voorlang gevoed hadden, verklaren. — Dit leid ons in het derde of laetſte Bedryf tot het voltrekken van 't Huwelyk van *Telemachus* met *Antiope*, met goedkeuringe van den ganſchen Raed van Ithaca, onder de begunſtiging van *Apollo* en *Minerva*.

Dit onderwerp, niet oneigen uitgekoozen, tot een Tooneelſpel, om in deze omſtandigheden vertoond te worden, (doch te laet afgegeven, alzo 'er niet meer dan zes dagen, voor de aenkomst van 't Vorstlyk Paer, voor handen waren,) is naer gerade van den tyd, in welken het opgeſteld is, redelyk wel uitgevoerd. De Heer van *Berkhey* doet hier in genoegzaem zien, dat hy geen gebrek van vinding heeft; en dat hy, meerder tyd hebbende, en dus meer oplettenheid konnende gebruiken om zyn Stuk te beſchaven, in ſtaet geweest zou zyn om te toonen, dat hy tot deze taek in geenen deele ongeſchikt geagt kan worden. Overhaesting heeft hier wel eens gebrek aen oplettenheid veroorzaekt; doch *die is*, gelyk hy, in zyne Opdragt aen de Wel Edele Heren Regenten des Amſterdamſchen Schouwburgs, zegt, *zo ovit, by deze gelegenheid verſchoonelyk*, uit welken hoofde hy zich ook vleit, *dat de ingeſloopen foutas van welmeenenden gunſtig over 't hoofd gezien zullen worden.* — Zie hier nog, uit dit Stukje, de aenſpraek van *Nestor*, aen de Raden van Ithaca, op hunne goedkeuring van 't Huwelyk van *Telemachus* en *Antiope*; die we, op ons Vaderland overgebragt

bragt zynde, niet oneigen tot een flot van dit berigt ge-oordeeld hebben.

Groot achtbre Mannen, die met kracht,
Aan Ithaka, en aan haar macht,
Den waaren luister by kunt zetten;
Gy, die al 't geen de waereld heeft,
Door wysheid, deugd en yver geeft,
Laat zich myn hart tot zegen wetten!

De Zee hoe woedend buigt haar neer,
En draagt uw vlooten heen en weer,
Op forsche schoud'ren van haar baren,
En de Aarde opent haaren schoot,
Voor U, en voor uw Landgenoot,
Die 't gantsche waereldrond bevaaren!

De Ganges, en de trotsche Euphraat,
De Tiger, Indus groot van staat,
En duizend volk'ren, duizend kroonen,
Geboogen voor uw Maatschappy;
Doen Ithaka zoo vrank en vry,
Met haaren schat in vrede woonen.

Hier leeft uw Burger wel te vreên,
Hier is hy Heer van 't zyne alleen;
Maar als het onheil ons komt nad'ren,
En als ons 's vyands wangunst tart,
Dan is 't één schat, één ziel, één hart,
Voor God, den Vorst en voor de Vad'ren.

Myn Ithaka! gezegend Land,
Voor eeuwig blyve uw heil in stand!
Gods zegen blyve by uw vlooten!
En als zy zeilen uit en in,
Moet steeds met voorspoed en gewin,
Telemachus uw heil vergrooten!

We hadden, om dit by deze gelegenheid nog te melden, ons voorheen wel voorgesteld meer gewag te maken van Schriften tot dit onderwerp betrekkelyk, onder een algemenen tytel van *Papieren rakende het Vorstlyk Speelreisje*; enz. en we zouden den Lezer eene uitgebreide Lyst van Papieren, in Prosa en op Maet, onder verschillende Tytels, hebben konnen mededeelen: doch we hebben 'er van afgezien, als bezeffende dat het meer lastig dan aengenaem

of nuttig zou zyn. Te meer, vom dat de meesten toch van die natuur zyn, dat ze, om ze ten gunſtigſte te beſchouwen, meer naer de welmenendheid der Schryveren, dan naer de uitvoering zelve, gewaerdeerd moeten worden.

Vier aardige en vermakelyke Blyſpeelen, en Artaxerxes Toneelſpel. Door wylen den Baron LODEWYK HOLBERG, *in leven Profeſſor der Hiſtorien enz. Zeſde en laatſte Deel. Te Amſt. by* S. van Esveldt 1768. *in octavo* 428 *bladz.*

MEt dit Stukje word de Nederduitſche Vertaling van de verzameling der Blyſpelen van den Baron *Holberg* beſlooten. Die Heer, ſchoon in alle Spelen niet even gelukkig geſlaegd, heeft over 't geheel in dezelven het vermaeklyke en leerzame, zo verſtandig en geestig weten zamen te paren, dat deze Verzameling aen onderſcheiden ſlag van Lezeren konne behagen; en meerendeels ene herhaelde lezing zeer wel doorſtaen.

In dit laetſte gedeelte ontmoet ons in de eerſte plaetze, *het Huisſpook* of *Abracadabra*, welke laetſte benaming aen dit Spel gegeven word, om dat het woord *Abracadabra* in 't zelve gebruikt word, als een hulpmiddel ter afweringe van het Spookzel; overeenkomſtig met het oude bygeloovige denkbeeld, het welk wilde dat men met dit woord wonderen kon uitvoeren tegen alle zogenaemde Spokeryen, Tovery en dergelyken. Dit Tooneelſtuk ſtelt ons voor oogen het ſchandelyk gedrag van een losſen Jongeling, en de lichtgeloovigheid van den Vader, die zich van een ſlinkſchen Dienstknecht, wel byzonder door de denkbeelden van Spookery, om den tuin laet leiden, tot dat het bedrog eindelyk ontdekt word. Dit Spel, waer in geen Vrouwsperſoon op 't Tooneel verſchynt, is door den Autheur, gelyk hy in 't ſlot te kennen geeft, opzetlyk zo ingericht, om te toonen, *dat, hoewel, naar 't bekende ſpreekwoord, Vrouwelist alles overtreft, men nogtans ook, zonder haar, menige gewigtige en listige ſtreken verzinnen, en uitvoeren kan.*

De twee volgende Blyſpelen, getyteld de *gewaande Philoſooph*, en *Sganarell's Reize in het Land der Philoſophen*, behelzen ene beſpotting van die ſoort van Wysgeren, die zeer ſtrenge berispers van de Waereld zyn, en intuſſchen zich zelven niet recht kennen, noch het 'er op toeleggen om hun eigen hart te verbeteren; als mede van hun, die zich door hunne buitenſpoorigheden onbekwaem of zelfs

on-

nadeelig maken voor de menſchelyke zamenlevinge. —— Het character der zodanigen, die zich wanen Philoſophen te zyn, en de oorzaek, waer door ze tot dien waen vervallen, word in het eerstgenoemde Spel natuurlyk aldus voorgedragen.

„ Het komt van de valſche of verkeerde denkbeelden, die de jonge lieden, in de Philoſophiſche ſcholen, van de Philoſophie krygen. Want om dat ze in de ſcholen alles, behalven zig zelv' leren kennen, zo denken de meesten, wanneer ze de ſcholen verlaten, dat tot een Philoſooph niet verder vereischt wordt, dan dat ze een eerbaar Philoſophisch kleed dragen, en by alle gelegenheden, en altoos, de gebreken en misſlagen der menſchen beſtraffen. Dewyl ze nu zig zelv' niet kennen, zo gebeurt het veeltyds, dat ze hunne eige gebreken, die ze wel in anderen, maar niet in zig zelv' kunnen zien, verſchonen, en die van anderen zeer ſtreng doorhalen, en met de zwarteſte verwen afſchilderen. Hier van zou ik veel voorbeelden kunnen bybrengen. Maar 't is genoeg, zo wy ſlegts, dagelyks, op de zo genoemde Pylaarbyters of Phariſeeuwen onder ons zien willen. Velen van dezen zyn inderdaad openbare huichelaars en geveinsden. Maar daar zyn 'er ook niet weinig onder, die waarlyk van hunne deugden zyn ingenomen, en zig zelv' voor deugdzaam en fraai van leven houden. Dezen zien hunne ſchandelykſte gebreken voor grote deugden aan. De Miſanthropie of een forsch gedrag omtrent hunne medemenſchen noemen ze verlochening der Waereld; wraakzugt en vervolging, een heiligen yver; melancholie en droefgeestigheid, devotie en worſteling in den geest. Zo dat men zig niet behoeſd te verwonderen, dat ze op hunne eigen gebreken groots zyn, en dat ze, wegens gebrek aan zelfkennis, en door eigenliefde verblind, alle hunne werken en bedryven aanmerken als goed, en den Hemel aangenaam; ja dat ze, wat nog verder gaat, alle andere menſchen veragten en beklagen, daar ze zelv' nogtans allermeest te beklagen zyn."

Eenſtemmig hier mede is ook de taal van den Philoſooph, in dit Spel; wanneer hy, tot een beter gezicht van zich zelven gekomen zynde, betuigt: „ Thans zie ik, dat de Philoſophie, die in onze ſcholen gemeenlyk geleerd wordt, niet dan in woorden beſtaat. Wy leren veel van deugden ſpreken, maar wy leren ze niet beleven. Wy leren de eigenſchappen van dieren, bomen en planten, kennen,

maar wy vergeten ons zelv' te leren kennen. Ja, wy leren den ſplinter in de oogen van anderen zien, en kunnen den balk in onze eigen oogen niet zien. Met één woord; wy komen van onze ſcholen wel geleerder, maar niet beter en deugdzamer. Onze Leeraars bedriegen ons door hun uiterlyk aanzien, door hunnen baard, kleding en Philoſophiſche gebaarden. Zy maken ons wys, dat de Philoſophie beſtaat in een aanhoudenden ſtryd tegen de ydelheden der Waereld, en in de ondeugden te hekelen, die men zelf, menigmaal, meest pleegd. Wy zoeken de waarheid niet te doorgronden; maar volgen, blindelings, de gevoelens onzer Leeraren. 't Gaat ons, als het doorgaans in gezelſchappen pleegt te gaan, dat, wanneer iemand gaapt, alle de anderen mee gapen. Wy volgen, als gezegd is, blindelings de ſtellingen der genen, van wien wy ons verheven gedagten hebben ingeboezemd. Daarom blyven wy beſtendig by die gevoelens en vooroordeelen, die wy in de jeugd hebben ingezogen, en verdedigen ze met de grootſte yver. —— Men legt zig toe, de mening zyner Leeraren te verſtaan, en te verklaren, zonder zelf een grondig doorzigt in den zamenhang der waarheden te krygen. 't Gaat met de Philoſophie als met alle andere zaken. Wie onder de Mahometanen geboren en opgevoed is, die houdt de dromen van Mahomet voor waarheid. Wie daarentegen opgetrokken en onderwezen is in een Synagoge, die offert zyn leven voor der Joden Godsdienst en hunnen Talmud op. Want de eerbied, die men voor zyne Leeraars heeft opgevat, maakt dat men de waarheid noch vinden wil, noch kan."

Het vierde Blyſpel heeft ten opſchrift *de Dwalingen*. Het ſtelt ons twee Broeders voor, waar van de een ten uiterſte bygeloovig, en de ander volſtrekt ongeloovig is, met opzicht tot voortekens, bezweringen, verſchyningen van Geesten en dergelyken. Een derde red den bygeloovigen uit zyne dwaling, door hem duidelyk te toonen, dat een listige bedriegſter hem jammerlyk misleidde. Hier op ſlaat deze, zich in een geval misleid vindende, geheel over tot een ander uiterſte, en beweert dat alles, wat 'er van dien aart gemeld word, niet dan louter bedrog is. Ondertuſſchen geeft het voorgevallene ongelukkig aanleiding aan den ongeloovigen, om insgelyks van party te veranderen, en zo bygeloovig te worden als zyn Broeder voorheen geweest is; zo dat niets, dan een handtastelyk bewys van be-

bedrog, in staat zy om hem te sluiten. Het hoofddoelwit van 't Spel is, gelyk 'er aan 't einde gezegd word, om te doen opmerken „ dat het steeds best is den middelweg te „ houden, wanneer men de waarheid niet vinden kan; „ want wanneer nu ongeloof, dan bygeloof; nu onver„ schilligheid, dan yver, by beurtwisseling een gemoed „ beheerst; wanneer nu een feil uitgewist word, maar „ tevens een andere weder haare plaats beslaat; dan vervalt „ men van 't een uiterst tot het ander; men komt nooit „ tot de waarheid, hoe duidelyk zy ook is; maar laat zich „ gemeenlyk overnemen, en, door vooroordeel ver„ blind, heeft de rede geen kragt nog vat op onze Ziel."

Aan deze Blyspelen is eindelyk nog gehecht *Artaxerxes, een belabbtig Toneelspel*; doch hier in is de geest van *Holberg* niet te vinden. 't Is het zelfde stuk in Proza, dat wy onlangs in Poëzy beschouwd hebben (*). In beide de gevallen komt dit voor als een stuk van eige vinding; ten minste zonder enige melding van vertaling of overneming; doch het oorspronglyke is, naar 't ons voorstaat, in 't Italiaansch te vinden.

(*) Zie *N. Vaderl. Letteroef.* I. D. bl. 166-168.

Missive van den Heer P. VAN CUYCK, *Konstschilder in 's Hage, aan een zyner goede Vrienden. In 's Gravenhage by* R. van Laak 1768. *in gr. octave* 32 *bladzyden.*

DEze Missive behelst een bericht van ene zeer vreemde ontmoeting van den Heer *van Cuyck* te Delft, kortlyk hier in bestaende. Voor een gewaenden Doctor, die zeker Vrouwspersoon had bedroogen, aangezien zynde, werd hy te Delft door de Dienaers van 't Gerecht geapprehendeerd, en vervolgens voor de Ed. Achtb. Magistraet dier Stad gebragt. Tegen zyne Beschuldigster verhoord, en ten laetste op het getuigenis van enen zyner Vrienden in Delft woonachtig, dien hy zich voorgesteld had ene Visite te geven, door hunne Ed. Achtbaren vrygesproken; en voor den Heer *P. van Cuyck* 'erkend 'zynde, eischte hy regtmatig ene eclatante satisfactie. Deze wierd hem echter geweigerd, zo uit hoofde dat zyne Beschuldigster by hare beschuldiging persisteerde, als uit oorzaak dat hy zyn *Alibi*, op den tyd van 't gepleegde bedrog, niet kon melden.

Dit

Dit heeft hem, wedergekeerd zynde in 's Hage, bewoogen, naeuwkeurig na te gaen waer hy zich op dien tyd bevonden, en wat hy diestyds gedaen heeft. Zich in ſtaet vindende, om dit der Magiſtraet van Delft op ene behoorlyke manier te melden, heeft hy by Requeste voor den Geregte geïnſteerd op de herſtelling zyner Eere aldaer; waer op de Magiſtraet ten zynen behoeve ter Rolle ene Dispoſitie heeft doen aflezen, ten aenhooren van ene tamelyke groote confluentie van Menſchen, ten Raedhuize vergaderd, tot het hooren van een Pleidooi; in welke zy de Juſtitie misleid erkennen, en den Heer *van Cuyck* onſchuldig verklaren.

Kort Antwoord van F. H. VAN DER BEETS, *Capiteyn ten dienſte der Vereenigde Nederlanden, op de onlangs uitgegeven Wederleggingen van den Heer* JOHANNES VAN DER HEY JACOBSZ. *In 's Gravenhage by* P. van Os 1768. *in groot octavo*, 174 *bladzyden.*

VOor hun, die belang hebben in dit verſchil tuſſchen de Heeren *van der Beets* en *van der Hey Jacobsz.*, over de al- of niet beſtaenbaerheid der opgerichte Weduwen-Beurſen, Prebende-Societeiten enz. in 't algemeen, en die van den laetstgenoemden in 't byzonder, is dit Stukje der lezinge waerdig. De Autheur doet in alles ten duidelykſte zien, dat hy dit onderwerp met naeuwkeurigheid heeft nagegaen, en niet onbekwaem geoordeeld kan worden om het zelve te behandelen. 't Is waer, de hoogachters van den Heer *van der Hey Jacobsz.* zullen veelligt oordeelen, dat hy zyn Party in 't ſlot van dit Stukje wat al te *raillant* behandelt; doch zulks verdient ongetwyfelt enige verſchoning, als men het oog ſlaet op de ſchryfwyze, welke die Heer in zyne *Wederleggingen* gehouden heeft. In zodanige gevallen geld het bekende ſpreekwoord: *Die kaetzen wil moet den hal verwachten.*

NIEUWE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

HERMANNI VENEMA *Commentarius ad Pſalmos LXXXVI—CX. Quo ſingulorum argumentum, tempus & hypotheſis explicandi inprimis ſtudioſe inquiritur, eorumque partes continua paraphraſi & ſelectis obſervationibus illuſtrantur. Leovardiæ apud* H. A. de Chalmot 1766. *in quarto* 809 *pp.*

HERMANNUS VENEMA *Verklaaring over Ps. LXXXVI–CX.*

DE natuur van dit geleerde Werk des beroemden Hoogleeraers, en de manier van uitvoering, is door de vier voorgaende Deelen reeds zo overbekend, dat het niet noodig zy, daer van enig verder gewag te maken. Om echter nog enigermate te voldoen aen de weetgierigheid van den Nederduitſchen Lezer, zo zullen wy met een kort woord melden, het gevoelen van den oplettenden *Venema*, over de gelegenheid, by welke ieder dezer Pſalmen, volgens zyne gedachten, t'zamengeſteld zou zyn; waer omtrent zyn Hoog-Eerwaerde byzonder nauwkeurig is; en welker in acht neemen in verſcheiden gevallen aen deze en gene ſpreekwyzen merklyk lichts kan byzetten.

De LXXXVIſte Pſalm, waer mede dit Deel een aenvang neemt, behoort tot denzelfden tyd als Ps. XXV, te weten, tot die omſtandigheden, in welke David zich bevond, toen hy de handen van Saul, die hem des nachts in deszelfs huis van 't leven zocht te berooven, gelukkiglyk ontkwam; toen hy zich voorts eenzaem, zonder medgezellen, bloot geſteld zag voor de openbare vervolging van Saul, naer uitwyzen van 't verhael, 1 Sam. XIX—XXI.

Het hier aen volgende Zangſtuk is opgeſteld in de dagen van Hiskia, na de gelukkige verloſſing van Jeruſalem, op de wonderdadige nederlaeg van 't Aſſyriſche leger, gemeld 2 Chron. XXXII; en behelst, onder 't dankbaer gedenken hier aen, een Prophetisch uitzicht op de omſtandigheden der Maccabeen in de dagen van Johannes Hyrcanus.

Met opzicht tot Pſalm LXXXVIII kan men niet wel ſtellig ſpreken; mogelyk doet men veiligst als men hier ſlechts in 't algemeen denkt op een Godvruchtigen, die, door vele rampen gefolterd, zich op den oever des doods bevind,

en nochtans ſtandvastig Godvruchtig blyft. Veelligt zou men met enigen grond nog konnen giſſen, dat Propheet Jeremia hier ſprekende word ingevoerd, met betrekkinge tot zyne ongelukkige omſtandigheden en wederwaerdigheden; byzonderlyk met opzicht tot die, welke gemeld worden Jer. XXXVII. en XXXVIII.

Pſalm LXXXIX is met zeer groote waarſchynlykheid te tellen, onder de klaegliederen, welke op den dood van Joſia, en de daer op volgende omſtandigheden, gedicht zyn, naer 't verhael van den Geſchiedſchryver, 2 Chron. XXXV. 25. en vervolgens: trachtende de Dichter de gemoederen des Volks in dien toeſtand op te beuren, door de overweging der Godlyke beloften over 't huis van David.

Het gebed van Moſis, in den XCſten Pſalm voorgedragen, is, naer uitwyzen der daer in voorkomende ſpreekmanieren, door dien Man Gods opgeſteld, met het afloopen der veertigjaarige bedreiginge Num. XIV. 28—35; toen Israël, na het afloopen van dien tyd, eerlang het beloofde Land ſtond te bemachtigen. En 't is niet vreemd te denken, dat dit Zangſtuk op 't voorgaende volgt, uit hoofde van een gebruik dat men, met het afloopen van de Babyloniſche gevangenis, van beide deze Liederen gemaekt heeft: ja 't zou wel konnen zyn, dat de Opſteller van 't bovengemelde Dichtſtuk dezen Pſalm reeds met zyn Klaeglied verknocht had, om den Volke dus een volledig voorſchrift aen de hand te geven, waer van zy zich zouden konnen bedienen als hunne verlosſing naekte. —— Dus zou men Ps. XC mogen aenmerken als een aenhangzel van Ps. LXXXIX, op ene dergelyke wyze als Ps. XVI en XVII aen elkanderen verbonden zyn.

De XCIſte Pſalm is ook betrekkelyk tot die opgenoemde bedreiging, doch kort na het uitſpreken van dat vonnis, of in 't begin der plage opgeſteld; ſtrekkende inzonderheid om Joſua op te wekken tot moed en ſtandvastigheid, in de verzekering van de getrouwheid der Godlyke belofte. Men heeft dezen Pſalm veelligt by de twee voorgaenden gevoegd, ter aenmoediginge van 's Volks leidslieden uit de Babyloniſche gevangenisſe; waer door deze Dichtſtukken in verband met elkanderen voorkomen.

Wat aengaet Ps. XCII en de acht volgende Liederen, hier omtrent ſtaet in 't algemeen in aenmerking te nemen, dat ze gezamenlyk opgeſteld of in 't licht gegeven zyn, in de dagen der Maccabeen, met een doorgaend uitzicht op de naekende heildagen van den Meſſias. Ps. XCII is betrek-

ke-

kelyk tot den tyd der overwinninge van Judas over Gorgias en Lyſias, toen de openbare Godsdienst weder plechtig herſteld wierd, volgens 1 Maccab. IV; en tot dien eigenſten tyd heeft men ook het volgende Zangſtuk te brengen. Ps. XCIV leid ons voorts tot de omſtandigheden der Maccabeen, op het ſneuvelen van Juda in den ſtryd tegen Bacchides en Alcimus, 1 Maccab. IX; in welke het Volk, door dit Zangſtuk, aengemoedigd word, om niet te wanhopen, maer op den HEER te vertrouwen. Ps. XCV ſlaet op de gelukkiger omſtandigheden der Maccabeen in de dagen van Simon, en deszelfs Zoon Johannes Hyrcanus, 1 Maccab. XIV—XVI. De Dichter, hier door opgeleid tot de dagen van den Meſſias, hecht hier aen een volgend Lied, door David in vroeger tyden gemaekt, met uitzicht op het uitgebreide Ryk van den Meſſias over Joden en Heidenen. De vergelyking van dezen XCVI Pſalm met het Lied, gemeld 1 Chron. XVI, laet niet wel toe te twyfelen, of dit Dichtſtuk daer uit overgenomen is; en men heeft te denken, dat de Opſteller der voorgaende Pſalmen het dus, met enige veranderingen, overgenomen, en tot zyn onderwerp overgebragt heeft, als zeer geſchikt zynde tot zyn oogmerk in die omſtandigheden. Den XCVIIſten Pſalm heeft men weder te brengen tot de dagen van Judas; toen meh, met het herſtellen van den openbaren Godsdienst, het feest der *inwyinge* of dat der *lichten* met vreugde vierde. De zaekelyke inhoud van den XCVIIIſten Pſalm is na genoeg overeenkomſtig met dien van den XCVIſten, en heeft een ſoortgelyk verband met den XCVIIſten, als van den XCVIſten met den XCVſten aengemerkt is. De Dichter ſchynt hier echter, niet zo zeer David, als wel Jeſaïa nagevolgd te hebben, gelyk af te nemen is uit etlyke ſpreekwyzen, welke alleen by dien Propheet voorkomen. Op ene ſoortgelyke wyze heeft men Ps. XCIX en C, als aen elkanderen verknocht, te beſchouwen: de Dichter wekt zyn Volk op tot het verkondigen van den lof des Allerhoogſten, by gelegenheid van den gelukkigen toeſtand van 't Gemeenebest, onder Simon en deszelfs Zoon Johannes Hyrcanus: en laet zich vervolgens uit over de aenſtaende bekeering der Heidenen tot den dienst van den waren God.

Op deze negen Liederen, in welker verklaring men het oog te vestigen heeft op de geſchiedenisſen der Maccabeen, volgt de CIſte Pſalm, welken David gedicht heeft, in dien tyd toen hy de Arke, uit het huis van Obed-Edom, op den berg Zion ſtond over te brengen, volgens 2 Sam. VI;

wanneer het voorgevallen ter zake van de Arke, zo in 't ſtraffen van Uza, als in het zegenen van Obed-Edom, een diepen indruk op hem maekte.

De CIIde Pſalm behoort weder tot de tyden der Maccabeen, en behelst een voorſchrift van een gebed, naer 't welk men zyne ſmekingen had in te richten, toen men, in de dagen der verdrukkinge van Antiochus Epiphanes, ter verlosſinge des Volks, de wapenen begon op te vatten; en velen niet zonder reden vreesden, dat ze uit den lande der levendigen weggerukt zouden zyn, eer Juruſalem verlost ware: ſtrekkende dus, om het Volk, onder 't aſſmeken van des HEREN zegen, aen te moedigen om op den Godlyken byſtand te vertrouwen.

Men zou den CIIIden, en de vier volgende Pſalmen, met merkelyke waerſchynlykheid, voor een enkel Zangſtuk konnen houden, en het zelve aenzien als opgeſteld door Koning David, toen hy, na het onderbrengen zyner vyanden, in 't Ryk gevestigd was, en den openbaren Godsdienst, met het brengen der Arke op Zion, enigermate geregeld had; waer toe de vergelyking met 1 Chron. XVI geen geringe aanleiding geeft. Maer als men de kracht der ſpreekwyze hier en daer voorkomende oplettend nagaet, word men gedrongen hier van af te zien; en veel eer te denken, dat David dezen CIIIden Pſalm gedicht heeft, na dat de opſtand van Abſolom gedempt was; toen David alle de rampen, die hem overgekomen waren, ten einde had zien loopen; en toen hy grond had van te hoopen op den hoog gelukkigen ſtaet des Ryks onder zynen Zoon Salomo: aen welk denkbeeld de nadrukkelyke ſpreekmanieren van dit Zangſtuk eigenaertig beantwoorden.

Van den CIVden Pſalm is, met opzicht tot de gelegenheid der opſtellinge, uit kracht der algemeenheid van den inhoud, niets byzonders te bepalen, als men dit Lied op zich zelve beſchouwt; maer, als men deszelfs overeenkomst met het voorgaende Dichtſtuk opmerkt, word men gereedlyk bewoogen, om het zelve als tot het voorige betrekkelyk te beſchouwen. Deze Pſalm komt dus eigenaertig voor als behelzende ene uitbreiding van het negentiende vers van den CIIIden Pſalm.

De Dichter van den CVden Pſalm, gelyk ook van de twee volgenden, die ten nauwſte met elkanderen verbonden zyn, gebruik makende van 't Lied van David 2 Chron. XVI, ſchynt dit Zangſtuk opgeſteld te hebben geduurende de Babyloniſche gevangenis. De daer in voorkomende ſpreekma-

manieren leiden onze gedachten natuurlyk tot die dagen, toen de verlosſing uit de Babyloniſche ſlaverny op handen was, en 't Volk zich gereed maekte, om weder na hun Vaderland te keeren. Even dit heeft ook plaets in den CVIden en CVIIden Pſalm; alleen ſchynen hier enige uitdrukkingen ons aenleiding te geven, om te denken op de volgende dagen, toen de verlosſing reeds aenvanglyk begonnen, en een gedeelte des Volks in hun Vaderland herſteld was. De CVIIde Pſalm heeft ook dit byzondere, dat men dit Lied eigenaertig, geſchikt naer de lotgevallen der Kerke des Ouden Testamentes, op die des Nieuwen Testamentes kan overbrengen.

Ps. CVIII is t'zamengeſteld uit Ps. LVII. 8–12 en LX. 7–14. Het zou konnen zyn, dat deze t'zamenſtelling reeds van Davids tyd was, of liever men zou mogen denken, dat David dezen CVIIIſten Pſalm eerst gedicht had voor zyn eigen gebruik, terwyl de anderen geſchikt zyn voor den openbaren Godsdienst. Doch men kan ook niet oneigen denken, dat dit Lied in de dagen der Maccabeen, uit de opgemelde Pſalmen van David overgenomen, en op de gelukkige omſtandigheden van 't Gemeenebest, onder Johannes Hyrcanus, overgebragt is.

De CIXde Pſalm ſchynt wel, in den eerſten opſlag, betrekkelyk tot de omſtandigheden van David, geduurende zyn omzwerven in de dagen van Saul; maer ene oplettender beſchouwing doet wel dra bemerken, dat dit Lied met meer waerſchynlykheid gebragt word, tot die dagen toen hy voor Abſolom vluchtte, en wel kort na zyn vlucht uit Jeruſalem, en 't vloeken van Simei. David hier op oogende word dan tevens door den Geest geleid, tot het afmalen der vyanden van den Meſſias, en wel byzonder van Judas den verrader.

Wat eindelyk den CXden Pſalm betreft, waer mede dit Deel ſluit, alles loopt hier t'zamen, om ons op goeden grond te doen giſſen, dat David dit Lied gedicht heeft, toen hy zich in 't Ryk gevestigd zag, niet lang na dat hy de Arke op Zion overgebragt had; kort na dat hem de Godlyke toezegging was bekend gemaekt, rakende de eenwigduurendheid zynes Ryks, en de geboorte van den Meſſias uit zyne lendenen. In die omſtandigheden, voor dat hy de nabuurige Heidenſche volkeren t'ondergebragt had, word hy door den Geest opgeleid ter beſchouwinge van 't Ryk van Vorst Meſſias, en dicht by die gelegenheid dit Zangſtuk, waer in de Meſſias en deszelfs bedryven uitdrukkelyk bedoeld worden.

Tweetal van Redenvoeringen over Ps. LXXXVII en XXIV, op twee byzondere inzeegeningen, naamentlyk van een nieuw Orgel en een nieuwen Leeraar enz. uitgeſprooken, en met een aantal van aanmerkingen vermeerdert. Door A. HAITSMA, *Bedienaar des Godlyken Woords te Midlum. Te Franeker, by* J. Ippinga 1768. *in 't gebeel* 100 *bladz. in quarto.*

IN den eerstgenoemden dezer Pſalmen word, volgens de gedachten van den Eerwaerden HAITSMA, met ſpreekwyzen ontleent uit den bloeienden Kerk- en Burgerſtaat van Salomons tyd, zeer verheven door den H. Geest voorzegd, en ſchaduwagtig beſchreven, de Geestlyke ſtaat der Kerke, en van het Koningryk des tegenbeeldigen Salomons, van onzen Heer Jeſus Christus. Maer de laetstgenoemde, of de XXIVſten Pſalm bepaalt zich, zynes oordeels, tot den ouden dag, en is betrekkelyk tot die tydsomſtandigheden, toen David Gods Ark uit het huis van Obed-Edom overbragt in Jeruſalem, en ze op den berg Zion onder ene tente plaetſte. By die gelegenheid ſtelt de Dichter hier zynen Volke voor, het groote voorregt, dat zy hadden boven alle de Volkeren der Aarde, en leert hun tevens met welke geestlyke geſteldheden zy bezield moesten zyn, zouden zy, op des Heeren dienst, zynen zegen wegdragen. — Deze onderwerpen worden hier oordeelkundig en geleerdlyk behandeld, en alleszins gepast naar de omſtandigheden des tyds, in welken deze Leerredenen voorgedragen zyn. Dezelven behelzen op ene leerzame en onderrichtende wyze verſcheiden verſtandige opmerkingen, die ter nadere overdenkinge kunnen dienen, zo voor eenvoudigen als meer geoefenden. Men ontmoet in dezelven wel byzonder ernſtige overweegingen over het regte Godsdienſtige gebruik van een Heilig Gezang en Muzyk in de Christelyke Kerk, als mede over de regte geſteldheid, zo der Geloovigen in 't algemeen als der Leeraren in 't byzonder, zullen zy, in hunnen dienst aen Gode, en J. Christus, als Koning zyner Kerke, *ontvangen den zegen van den HEER, en de gerechtigheid van den GOD hunnes heils* (*). Onze Leeraer heeft deze zyne Leerredenen met enige aentekeningen en byvoegzelen vermeerdert, die ter nadere opheldering of bevestiginge van zyn gezegde dienen, waer onder ons enige bedenken.

(*) Pſ. XXIV: 5.

denkingen over de *Joodengenooten* zyn voorgekomen, die wy den Lezer nog zullen opgeven.

Men vind 'er, die deze en gene Godſpraken, welken anderen betrekkelyk maken tot de roeping der Heidenen, onder de Euangeliſche bedeeling, toepaſſen op de *Joodengenooten* in vroegere dagen, zo die *der Poorte* als *der Geregtigheid*. Maer de Eerwaerde *Haitsma*, met een kort woord van dit bekende onderſcheid gewag gemaekt hebbende, tracht verder aen te toonen, dat deze Joodengenooten in die gevallen niet veel aenmerking verdienen.

„ 1. Het is niet zeker, dat ten tyde van David en Salomo het getal van die Joodengenooten zeer groot is geweest. Het is een gemeen zeggen der Talmudisten, *dat nog in Davids nog in Salomons tyd de Joodengenooten aangenomen zyn*; dat is, volgens Maimonides in *Hilc. Isſure Biab Cap.* 1: 15. van den grooten Raad; op dat de Heidenen niet gereekent zouwden worden meer door vreeze in Davids tydt, en voordeelen in Salomons daagen, als door een opregte begeerte tot het Joodendom te zyn aangelokt. Wat daar van zy, dit is zeeker dat de Heilige Schrivt van zulk een toevloed zwygt, ten zy men zonder oordeel met de Gemara in het *Tract. jevamoth fol.* 79. *Col.* 1. de 150000 *lastdragers en boudbouwers* tot het werk van den Tempel uyt de vreemde, 1 Kon. 5: 15. 2 Chron. 2: 16, 17. voor Joodegenooten wilde reekenen. 2. Na de wederkeeringe der Jooden uyt Babel hadden zy zigh deerlyk in vreemde huuwlyken vergreepen, maar nergens leest men, dat die vreemde Wyven Joodegenooten zyn geworden, of aangezogt, maar op ſterk aandrang van Ezra en Nehemia, in haare boeken *Cap.* 10 en 13. lieten de Iſraëliten de vreemde wechgaan. 3. Naa de vervolginge van Antiochus Epiphanes, doe de Phariſeen het hoofd begonden op te ſteeken, en de vreemde wierden aangehaalt, byzonder naa den uitgang der Maccabeëſche Vorſten, hebben de Jooden zigh meer beyvert, zoo het ſchynt, om Joodegenooten uit de Volkeren te maaken. Althans onze Zalighmaaker maakt hun aan zulk eenen ſterken, doch verkeerden yver ſchuldig, Matth. 23: 15. De voorzigtige onder de Jooden hebben ook niet gunſtig over de Joodegenooten gedagt, maar hun lastig voor Israël aengemerkt, even als de *plaage van melaatsheyt*, Maimon. *l. c. Cap.* 1: 18."

Met opzicht tot de *Tyriers* in 't byzonder merkt onze Leeraer ook aen, dat men wel in bedenking mag nemen, of zy wel ooit Joodengenooten der Geregtigheid mogten

worden. „ De reeden is, *zegt by*, om dat de *Tyriers* haar oorſpronk hebben van de *Zidoniers*, uit Chanaans geſlagt, gelyk aangetoond is van den wydvermaarden Heer *Vitringa* over Jeſ. 23. vergel. ook Matth. 15: 21, 22. dat geſlagte nu word in de Heilige Schrift aangemerkt als geteekent met een onuitwisſelyk merkteeken van veragtinge, en uitſluitinge van de gemeenſchap der heilige dingen, Gen. 9: 25. Zoo worden zelfs die van Chanaans geſlagte in de ſchrivten der Jooden *arourym*, dat is *vervloekte*, uit de bygebragte plaats, genoemt; gelyk by Maimonides, *de jure pauperis & peregrini inter Judæos*, *Cap.* VIII: 17. En zouw men wel niet uyt aanmerkinge van dien onheyligen ſtaat der Chananeërs, uyt kragt van Chanaans vervloekinge, als onheyligh leeven, konnen ophelderen de woorden van onzen Heere Christus, Matth. 15: 26. *Het en is niet betamelyk het broot der kinderen te neemen ende den hondekens* [*voor*] *te werpen*; want dat die Chananeëſche vrouw, Mark. 7: 26, uit *Syrofenicie* gezegt wort geboortig, en een *Griekſche* vrouw te zyn geweest, geſchied uit hoofde dat dit noordelyk gedeelte van het landt Chanaan *Syrofenicie* genoemt wiert, en de *Griekſche* taal daar in gebruik gekoomen is, naa de tyden van Alexander den Groot. En ſchoon wel alle volckeren als onbeſnedene en onreine genoemt worden in de Schrift, hoewel oudtyds daar verſcheidene beſneeden waren, maar niet uyt kragt van Gods verbond met de Vaderen gemaakt, zoo nogthans draagen de Chananeërs byzonder den naam van onbeſneedene en onreine, en werden te regte by *honden* vergeleeken. Men leest wel van de overgebleevene Chananeërs, die Salomo niet heeft konnen verbannen, dat zy gebragt zyn op *ſlaaffchen uitſchot*, maar niet, dat zy een naam en plaats gehad hebben te Jeruſalem, 1 *Kon.* 9; 20, 21."

Ten ſlot zullen we hier, om de gelykheid van 't onderwerp, nog byvoegen, het hoofdzaaklyke van des Autheurs antwoord, op de vraege; of de Koningin van *Scheba*, uit kragt van 't gemelde 1 Kon. X: 1 — 9, aen te merken zy, als ene Joodengenoote der Geregtigheid? De Heer *Haitsma* oordeelt, dat men hier toe geen grond heeft. Haare uitdrukking, *Gelooft zy de HEERE uwe Godt*, waer op men in dezen voornaemlyk ſteunt, ſluit dat denkbeeld geenszins in. Ze kon dit zeggen met opzigt tot Salomo, als van wiens God zy ſprak, of men kan hare uitdrukking in dien zin verſtaen, als *Abimelech Iſaak* noemde, *den Gezegenden des HEEREN*, Gen. 26: 29. zonder daer door *Jehovah* voor

voor den hoogſten God te erkennen. Veelligt zegt het alleen, *Gezegent werde de Jehovah uw God*, te weten, van u, ô Salomo. 't Zou egter ook konnen zyn, dat ze 'er mede aenduidde, dat de *Jehovah*, Salomons God, haer voorkwam, als waerdig om ook hare eer te ontvangen: doch daerom is ze nog niet voor ene Joodengenoote te erkennen. De Heidenen immers konden ook offeren en bidden te Jeruſalem by den Tempel: bekend is het offeren van *Alexander den Grooten*, en 't bevel van *Cæſar Augustus*, om aldaer op zyne kosten, dagelyks, twee lammeren met éénen ſtier te offeren, benevens meer voorbeelden van die natuur. Dit kon van de Heidenen geſchieden, niettegenſtaende zy den afgodendienst aenkleefden, zegt onze Leeraer, „eensdeels uit het bygeloov der Volkeren, „die nooit genoeg Gooden hadden, (Hand. 17:23.) en „anderdeels uit het wanbegrip als of daar een ſtryd tus„ſchen de Gooden was, zo dat zy den eenen noodich „hadden om den toorn van de anderen af te keeren, „en eindelyk uit het denkbeeld, dat de God Israëls ook „een God was, die groote daaden uitvoerde, en daar„om met gaaven, en offerhanden, en beſchenkingen te „vereeren, op dat die hun geen kwaad mogt doen. Zie „een voorbeeld in Pharao, *Exod.* 12:31, 32."

Agt uitgezogte Kerkredenen van den Wel-Eerw. Gel. en Godvr. Heer HELMERUS SCHRÖDER, *laast getrouw Predikant te Emden. Met twee Lykredenen van* PETRUS HAMER, *Predikant te Emden. Te Emden gedrukt by* J. Brantgum 1768. *behalven het Voorwerk* 508 *bladzyden in octavo.*

DE texten, in deze agt uitgezogte *Kerkredenen* verhandeld, en toegepast, zyn, Gen. XVII. 1. Deut. V. 29. Pſ. XLVI. 2, 3. Jeſ. LXII. 6, 7. Spr. XVI. 20. Jeſ. LVII. 15. Pſ. XXV. 21. en Phil. III. 20. Ze zyn opleidende tot een Godsdienſtigen wandel, doch wat langwylig. Neem, by voorbeeld, om te verklaren, wat het zy *voor Gods aangezigte te wandelen*, vind men hier eerst gemeld, dat dit wel uitgedrukt word, door *met God te wandelen*, Gen. V. 21. den Heere *agter na te wandelen*, Deut. XIII. 4. en *in zynen name te wandelen*, Zach. X. 12. maar dat we ook dikwils lezen van *voor Gods aangezigte te wandelen*, Pſ. CXVI. 9. —— Ter opheldering hier van dient, dat God, een *zuivere Geest* zynde, eigenlyk *geen aangezig-*

te heeft, maer 't zelve betekent. 1. God zelven in zyne Alwetenheid en Alomtegenwoordigheid aengemerkt. 2. Zyne gunstryke tegenwoordigheid. 3. Den Messias, den Engel des Verbonds. 4. Eindelyk, die plaets, daar God plechtig gedient word. —— Nu kunnen we opmaken, wat het zy voor *Gods aangezigte te wandelen*. 1. Onder Gods alziend oog te leven, met een diepen indruk van zyne Alwetenheid en Alomtegenwoordigheid. 2. In Gods nabyheid te leven, gemeenzaam met hem te verkeeren. 3. Door het geloof in Christus te leven. 4. Eindelyk den Heer te dienen, in eene ernstige betragting van alle zyne *ordinantien* en instellingen. —— Alle deze werkzaemheden worden met regt een *wandelen* genaemd. 1. Wandelen geschied langs een zekeren weg. 2. Wandelen is ene vry-willige werkzaemheid. 3. Wandelen geschied met lust, vermaek en genoegen. 4. Wandelen geschied met voortgang. 5. Eindelyk, wandelen geschied tot een zeker einde; en dit alles heeft hier plaets, gelyk zyn Eerwaerde in de uitbreiding dezer denkbeelden toont. Men dient zodanig eene predikwyze van kindsbeen af byna gewoon te zyn, om zulks met geduld te konnen hooren of lezen.

De twee hier by gevoegde *Lykredenen*, van den Eerwaerden *Hamer*, hebben tot texten Mal. II. 6. en Neh. VII. 2. en zyn naer den gewoonen trant zulker Predicatien geschikt. De eerste is uitgesproken op het overlyden van zynen Amptgenoot *Schröder*, en de laetste is gepredikt by gelegenheid van den dood van den Heer *Tobias Jacob Vissering*, in zyn leven voornaem Koopman en zeer geacht Ouderling in de Gereformeerde Gemeente te *Lebr*; een Man te aenmerkelyker, uit hoofde dat hy, met zyne Echtgenoote, *Heilke van Hoorn*, uit de Vergadering der Doopsgezinden, tot onze Hervormde Kerk was overgegaan.

Verhandeling van eenige voorname Zaken, tot de Kerklyke Geschiedenis van ons Vaderland behoorende, den Hoogeleerden Heere DIDERICUS VAN DER KEMP. *Briefsgewyze voorgedragen, door* ORTHODOXOPHILUS PHILALETHES. *Te Amsterdam by* L. van Hulst 1768, *in groot octavo* 103 *bladz.*

DE Schryver dezer Briefsgewyze Verhandelinge heeft wel voornaemlyk zyne aenmerkingen tegen dat gedeelte der Redenvoeringe van onzen Hoogleeraer, waerin hy stelt

„ I. Dat de Nederlandſche Geloofsbelydenis en Paltze Catechismus meer dan eens overzien waren in onze Kerkvergaderingen.

II. Dat zy meer dan eens bevestigd waren van onze Staten.

III. Dat zy tot hier toe van dat gezach geweest waren, dat zy geene gronden, maar Formulieren waren, van het geloove, het welk in onze Kerkgemeenſchap en beleden en geleerd word.

IV. Dat zy voor zoodanig ook gehouden en erkend worden."

Deze ſtellingen heeft men, naer 't oogmerk van 's Hoogleeraers Redenvoering, betrekkelyk te maken, en te bepalen tot den tyd voor 't Dordrechtſche Synodus; zo dat het bovengemelde plaets hadde, *eer de Kerkelyke geſchillen in het eerſte gedeelte van de voorgaande eeuw tuſſchen Remonſtranten en Contraremonſtranten eenen aanvang namen.* — Dit komt den Schryver dezer Aenmerkingen niet alleen onbewyſelyk voor, maer hy meent in ſtaet te zyn, om bewyzen by te brengen, dat zulks in die dagen geen plaets gehad heeft; en dat men eerst in later tyd het ondertekenen dier *Formulieren van Eenigheid*, als volkomen overeenſtemmende met Gods Woord, in Nederlands Kerk heeft doorgedrongen; het welk hy in deze Briefswyze Verhandeling tracht te toonen.

Zy, die enige ervarenheid in de Nederlandſche Kerkhistorie hebben, weten, dat dit onderwerp menigwerf over en weder behandeld is; mogelyk zou een herhaeld onderzoek, zo 't wederzyds met beſcheidenheid geſchiedde, zyne nuttigheid konnen hebben, om de waerheid aen de eene of andere zyde in een helderer daglicht te ſtellen.

Stichtelyke Gedichten van ÆGIDIUS PETRÆUS, *Bedienaar van 't H. Euangelie te Cappelle in Zuidbeveland. Tweede Deel: waar agter gevoegd zyn Nagelaten Gedichten van wylen den Eerw. Heere* JOHANNES PETRÆUS, *in leven Leeraar der beide Rechten en Bedienaar van 't H. Euangelie in de Gemeinte des Heeren te Eemnes Buitendyk. Te Goes by* J. Huisman 1768. *behalven het Voorwerk* 388 *bladzyden in groot octavo.*

DAt men zyne goede Vrienden, vooral de zulken, die 't door hun zedelyk character waerdig zyn, hoogachte,

te, is natuurlyk'en lofwaerdig; en al ſtygt die achting eens wat hooger dan rechtmatig is, zulks is nog al eenigzins te verſchoonen; maer 't gaet wat verre, als men in 't openbaer, en vooral in gedrukte Lofdichten, zyne achting ten ſterkſte betuigt, en den lof van onzen Vriend dus hooger wil doen klimmen, dan met welvoeglykheid kan geſchieden. Dit geeft den geprezen geen waren lof, en 't ſtrekt den pryzer tot geen eer. Deze denkbeelden kwamen ons voor den geest, op 't doorbladeren van 't Voorwerk dezer ſtichtelyke Gedichten van den Eerwaerden PETRÆUS, toen we, onder de Lofdichten zyner goede Vrienden, het volgende Byſchrift op dit Werk ontmoetten:

Zie hier herleeven in PETRÆUS *Hooft* en *Vondel*.
Lees *Huidekoopers* taal, vind *Hoogvliet* in dees bondel
Met *Vollenhovens* geest. Hier zingen naar 't gemoed
La Ruën en *Boddaerts*, ja zelfs de groote *Voet*.

Het eerſte gedeelte is wat ſterk, en we twyfelen niet of onze zedige Dichter zou zodanig ene loſſpraek als een ſoort van ſchertsreden aenmerken, indien ze hem van ene verdachte hand toekwame, en dezelve, als een verſtandig Man, afwyzen. Overeenkomender met 's Mans tael en gedachten in deze dichtſtukken is het laetſte gedeelte; en men mag, dezelven gelezen hebbende, met opzicht tot den inhoud, wel zeggen:

Hier zingen naar 't gemoed
La Ruën en *Boddaerts*, ja zelfs de groote *Voet*.

De Liefhebbers der ſtichtelyke dichtſtukken dier Voorgangeren zullen ook deze Verzameling van den Eerwaerden ÆGIDIUS PETRÆUS met genoegen doorbladeren; als, niet minder dan 't eerſte Deel, alleszins ſtrekkende om het aendachtig gemoed tot leerzame en ſtichtende beſpiegelingen op te leiden. Zie hier, tot ene proeve, een gedeelte zyner waarſchuwende *Zeden-Schildery van den ontmaskerden Huichelaar*. Na ene voorafgaende waerſchouwing, dat hier, onder ene ſchynſchoone gedaente, eene ſnoode Helharpy voorkomt, vervolgt hy aldus:

Zie daar dan, 't masker afgeligt!
Gy ziet een *Huichelaar:*
De veinskonst kykt uit zyn gezicht:
Hy vent u 't valsch voor 't waar'.

Hoe!

Hoe! ſchrikt gy voor dat helsch gebroed?
ô Ja! gy deinst, gy vliedt.
Dan zacht Aanſchouwer! gy ontmoet
Den Baſilisk hier niet:
't Is maar een beeld van 't vuil gediert,
En yslyk wangedrocht,
Het welk den reinſten grond ontſiert,
Dien 't ooit bereiken mogt.
Gods Tempels zyn daar van niet vry.
Neen! als de vrome ſchaar
Oprecht den HEER dient; zie, daar by
Voegt hy zyn ſchyngebaar.
Hoe kenbaar is 't geveinsd gewaad,
Zyn taal, zyn houding. Ga,
Gedaantevormer! uw gelaat
Bootst loos de godvrucht na.
Hy ſlaakt geveinsd'lyk zucht op zucht;
Zyn wangen druipen nat;
Als of 't boetvaardig hart geen lucht,
Noch anders ruimte hadt.
Maar 't hart blyft harder dan een ſteen,
Schoon 't oog van traanen leekt,
En diep gezucht met ſtaag geween
Uit borst en oogen breekt.
Hy toont in ſchyn de *Morgenſter*
Aan 't ſterk gefronste hoofd.
Doch 't hart blyft van den HEERE verr',
Wat ook de mond belooft.
Van zeven grouw'len zwelt zyn borst.
Wantrouwt hem als hy vleit.
Zyn heete gal, zyn lever dorst
Naar bloed door loos beleid.
Hy jaagt, verhit, de zonden na.
Zyn vuile boezem kweekt
Een adderſlang, (ô zielenſchaê!)
Die eind'lyk 't hart doorſteekt.
Grypt *Joabs* vuist den dolk; ô 't geldt
Terſtond Held *Amaſa*.
Die op den ſchyn der vriendſchap telt,
Kent ſnood verraad te ſpaê.
ô *Judas* kusſen! gy verraadt,
In liefdeſchyn, uw' HEER:
Wy kennen uw vermomd gelaat:
Blanketſel dekt niet meer.

Onze Dichter vervolgt de ontdekking van den *Huichelaer* nog verder; doch wy zullen 'er voor tegenwoordig van afzien,

zien, en den Lezer liever nog een klein ſtaeltje uit een ander Dichtſtuk, genaemd *de Weegſchaal des Heiligdoms*, onder 't oog brengen. De Eerwaerde PETRÆUS, 't genot der tegenwoordige Waereld en dat der toekomende zaligheid, de vergelding der Deugd en 't loon der Zonde, op de *Weegſchaal des Heiligdoms* hebbende leeren wegen, laet zich ten ſlot aldus hooren:

Wyk, waereld, met uw pronkgewaad
Voor altoos uit myn oog!
Laat, Tyrannin, myn zinnen; — laat
My los, die voor u boog.
Koom nader, hemelsch Vaderland,
Ik zie uw blinkend ſchoon,
Uw heerlykheid, uw luister ſpant
Van alles verr' de kroon.
Daal, aarde; daal beneên myn voet!
'k Verſmade uw ydelheên,
Myn ziel verkiest het hoogſte goed,
Daar ben ik mêe te vrêen.
Laat los, al, wat my houdt geboeit,
Hier op dit aardſche dal,
Nadien myn geest van liefde gloeit,
Die nooit verdooven zal.
Dit weet, dit houde ik eeuwig vast;
(Elk *wege* op zynen trant!)
Gelukkig die niet wordt verrast,
Maar eens aan *Sion* landt.
Daar is alleen door de eeuwigheên
Het geen den lust verzaadt:
Dan, laas! wat wint men hier beneên?
Niets, dat vernoegen baart.
In 't kort: hoe 't immer ga, of vall'
In blydſchap of verdriet;
Ik ſchat JEHOVAH voor myn Al,
Het ſchepſel maar op Niet.

By dit tweede Deel dezer Dichtſtukken van onzen Autheur is nog gevoegd een bondel van Nagelaten Gedichten van zynen Broeder JOHANNES PETRÆUS. Deze bondel, ruim 80 bladzyden beſlaende, behelst enige Zededichten, benevens Lofdichten, Bruilofts- en Lykzangen, met enige weinige Byſchriften en Puntdichten. De laetstgemelden, ſchoon van ene andere natuur, dan die van den Eerwaerden *Ægidius Petreus*, bevatten echter niets, dat onſtich-

ſtichtelyk is, en konnen dus hier zeer wel plaats hebben. Wat de eerstgenoemden betreft, ze zyn in den zelfden ſmaek, als die van zynen Broeder, en zien derhalven niet ongevoegelyk gelyktydig met dezelven het licht. — Men oordeele hier van eenigzins uit het volgende Zangſtuk, behelzende de betuiging van *een Hemelsgezinde Ziel, verachtende het ondermaansch*, die aldus luid:

Als ik myn dwaaze zinnen, HEER,
Van binnen meer
Verwinnen leer,
En u maar min en eer;
Als ik al 't ydel ſchoon,
Als ik al 't ydel ſchoon,
Al 't aardsch verachten kan,
Win ik een glorykroon.

Waar die toch? daar myn Koning leeft,
Zyn wooning heeft,
En looning geeft.
Wie naar die krooning ſtreeft:
Daar 't vol genot geen ſmert,
Daar 't vol &c.
Verwekt, maar ſtof tot 's Hoogſten roem
Verſchaft aan 't heilig hert.

Wat baat een' mensch veel eer en goed,
Dat keeren moet,
En leeren doet,
Hoe 't ons begeeren voedt
Met wind, ſlechts voor een tyd,
Met wind, ſlechts &c.
Wyl niets op aard beſtendig is,
Noch recht de ziel verblydt.

Hier vind ik niets, hoe heerelyk,
Begeerelyk,
Maar deerelyk;
'k Acht 's werelds eere ſlyk,
Hebbe ik myn' JESUS heel,
Hebbe ik &c.
Dan heb ik 't al, en wacht een ſchat
By aller Vroomen Deel.

Zie hier ten laatſte nog, om 'er een voorbeeld van ene andere natuur by te voegen, een Puntdicht van onzen Au-

Autheur, in navolging van 't Latyn van *Ouwenius*, op het *Oordeel van Paris*.

Toen PARIS 't oordeel zou van drie Godinnen ſtryken,
Als ſcheidsman om de keus belaên in dit geval;
Moest *Junoos* deftigheid in 't end voor *Venus* wyken,
En *Pallas* wysheyd meê. De min verwint het al.
Indien 't geſchil op nieu eens weder moest beginnen,
Nu zou de Muntgodin 't van beide d'andere winnen.

Hiſtoriſche en Natuurkundige Lente-reis, door Zuid- en Noordholland, en een gedeelte van het Sticht van Utrecht. Te Amſt. by J. Loveringh 1768. *in groot octavo* 420 *bladz.*

ENe Verzameling van Brieven, waer in bericht gegeven word, van een zogenaemd Reisje door de opgenoemde Streken. Ze komen voor als van onderſcheidene handen geſchreven, en aen verſchillende perſoonen gezonden, waerom ze ook in de manier van voorſtellen nu en dan ongelyk zyn. Hoofdzaeklyk zyn ze van tweeërleie ſoort; de ene behelst een verhael van het reisje zelve, en geeft een bericht van de plaetzen, daer 't Gezelſchap doorgetrokken is, of vertoefd heeft; en de andere ſoort meld de voornaemſte geſprekken, (inzonderheid over Hiſtoriſche en Natuurkundige onderwerpen, die veel al tot den Godsdienst betrekkelyk gemaekt worden,) welke by voorkomende gelegenheden onder het Gezelſchap gewisſeld zyn. Door deze ſchikking heeft men dit Werkje wat meer onderſcheiden van de bekende *Arcadiâs*, dan 't veelligt anders geweest zou zyn; en de Lezer heeft 'er dat voordeel van, dat hy, naer gerade van de luim in welke hy zich bevind, de ene of andere ſoort dier Brieven kan lezen. Het Reisverhael zelve is beknopt, en levert ene algemene melding van 't aenmerkelykſte, daer een Reiziger in 't bezoeken van de hier voorkomende plaetzen acht op geeft: de Brieven die de geſprekken vervatten behelzen ene zeer groote verſcheidenheid van onderwerpen, en zyn ſtichtelyk. Het een en 't ander is meerendeels verzameld uit verſcheidene Schryvers; zo dat de Lezer hier in een kort beſtek by een vinde, 't geen in vele Schriften verſpreid is; waer door ook dit Stukje aen Lezers van verſchillende ſmaken genoegen kan geven; doch voor al zal 't hun behagen, die ſmaek hebben in geeſtlyke overbrengingen van natuurlyke zaken, en dergelyken;

lyken; hoedanige ſpelingen 'er dikwerf in voorkomen. — Tot een voorbeeld hier van ſtrekke een gedeelte des geſpreks, onder 't ryden langs het ſtrand tuſſchen *Katwyk* en *Noordwyk op Zee*; daer 't gezicht van groote en kleine ſchepen op dien uitgebreiden waterplas aenleiding gaf tot een geſprek over den onverzadelyken gelddorst, 't welk voorts *Eremophilus* zich in dezervoege deed uiten.

„ 't Is zo, winzucht en eigebelang zyn en worden nog dagelyksch hier te lande al te verre uitgebreid: en dit zou nog in te ſchikken zyn, waren de meesten nog maar even ieverig, om den welſtand en rykdom hunner harten en gemoederen te bevorderen; maar deezen worden gemeenlyk maar al te veel verwaarloosd. Waarom zyn we toch zo traag, om ons met de geestelyke ſchatten, de waare heilgoederen der ziele, te verryken, die ons van een eeuwig geluk hier na verzekeren kunnen, en welker gemis ons in eene elendige rampzaligheid zou ſtorten. Door de Zonde is 'er eene groote klove en ſcheiding gemaakt, tuſſchen ons en ons Vaderland. De Hemel is onze eigene Hoofdſtof niet, zo lang wy blyven, die wy van de geboorte af zyn. Wy woelen geduurende dien tyd in eene zee van elenden, welker gronden door geen dieploot van Menſchelyk vernuft te peilen, noch het gevaar door konst van zwemmen, door eigene krachten, te ontkomen is. Het *Schip*, welk wy hier ten hoogſten noodig hebben, is onze Heere *Jeſus Chriſtus*; de *Vracht*, welke wy in dit ſchip aanbrengen moeten, is het levendig en vast *Geloof*; het *Zeil*, waar door dit ſchip bewoogen wordt, is de *Liefde*, van 't Menschlievend Opperwezen zelven; de *Wind*, die ons in deeze ſcheepvaart best, ja eeuwiglyk, te ſtade komt, is de genegene *aanblaazing* van den heiligen en heiligmaakenden *Geest*; het Land, van waar wy afſteeken, is eene in zonden liggende *Waereld*; en 't *Gewest*, waar wy onzen koerts naar heen richten, is de woonſtede der Gelukzaligen, de altoos blyde en zalige *Hemel*, dat Huis onzes Vaders, daar veele wooningen zyn. Gelukkig allen dezulken, die in de zee van dit ſtormend leeven verre van Land, in 't onverzinkbaar Schip gezeten, en gevorderd zynde, het ſtevig anker hunner hoope op de Reede der Gelukzaligheid uitwerpen, en de gewenschte Haven van 't eeuwigduurend Vreugdeleeven, in de gunſte en liefde hunnes Opperſtuurmans, bereiken mogen!"

Voor dat het Gezelſchap nog te Noordwyk aan Zee kwam, „ gaf de edele *Eugenius* zyn vermoeden te kennen,

dat de Arke van *Noach* het eerſte ſchip, en 't voorbeeld van alle andere ſchepen geweest ware; en dat 'er, volgens *Plutarchus* bericht, eertyds Wysgeeren geweest waren, die meenden, dat de aarde, als een groot eiland, in de Zee gedreeven zoude hebben. Het eerſte wierd hem toegeſtemd, en wegens 't andere aangemerkt, dat ten minſte alle de Inwooners van den Aardbodem, ten tyde van den Zondvloed, in de dobberende Arke op de wateren gedreven hebben. Vervolgens viel het geſprek over *Noach* en zynen wonderen ſcheepsbouw. Hoe hy het harte door medelyden, zo wel als dankbaarheid voor zyne eigen behoudenis moet vervuld gehad hebben, toen hy, zelf buiten gevaar zynde, door het venſter zyner houtene hutte zo veele duizenden Zielen in den Vloed verſmooren zag. Hoe hy Gods regtvaardigheid moet geroemd hebben, wegens deeze vreeslyke ſtraffe der verdorven waereld, zo wel als over deszelfs goedheid en barmhartigheid in de genadige verſchoning van hem en de zynen."

„ Met welk een vlyt hy, alle morgen en avonden, zyn groot huisgezin moet overgezien hebben, daar wel veele Beesten, maar weinig Menſchen in waren; en daar hy den woedenden *Leeuw*, zyn bloeddorſtigen aart kon zien vergeeten; daar het *Luipaart* zagtmoedig als een *Elephant*, de *Slang* eenvoudig als een *Duif*, de wreede *Leeuw* zo goedertieren als het zagte *Schaap*, geworden, en al het wild Gedierte zo gezeglyk was, dat ze zich door hem regeeren lieten, en met en by elkander woonen wilden."

„ Bedenkelyk, zeide *Eremophilus*, heeft de vroome en geloovige Aartsvader, ook eenige gelykheid en overeenkomst beſpeurd in zyne Arke, met de Kerke van Christus in deezen laatſten tyd, als welke dienen zoude, om ook maar weinige uitverkorene kinderen, uit het algemeene bederf der Waereld, als een vuurbrand, uit te rukken; terwyl de volkomen gelykheid hier van eerst regt vervuld zal worden in 't Hemelſche *Jeruſalem*, de Moederkerke hier boven, in welker ſchoot de Lievelingen Gods, uit den laatſten en algemeenen vuurbrand der Waereld zullen gerukt worden; *want de Wolf en 't Lam zal daar ſaamen weiden, en de Leeuw zal ſtroo eeten als een Rund, en 't ſtof zal de ſpyze der Slangen zyn, zy en zullen geen kwaad doen, noch geenige verdervinge meer aanrechten, op den ganſchen berg van Gods heiligheid.* *Noach* was te gelyk de Huisvader van dit veelſoortig Huisgezin; de Herder deezer zeldzaame kudde, en de Schipper van dit wonderlyke ſchip, alle welke verrich-

richtingen hy, door den byſtand des Almagtigen geſterkt, behoorlyk heeft konnen waarnemen. Maar hoe groot is de overeenkomst, die men vooral ontdekt, tuſſchen deeze *Arke van Noach*, en de gemeente of de kerke van 't N. Verbond. Beide zie ik dezelven aan als de eenige toevlugt in deeze woeste Zee der Waereld, en in beiden nogthans vergaderen niet alleen reine en goede, maar ook kwaade en onreine Schepzelen. In beiden is maar eene deure geopend; in de Arke die, welke 'er *Noach* op Gods bevel in gemaakt hadt; in de Kerke Gods, is *Jeſus Chriſtus* alleen de ingang, de weg en de deur tot dezelve. Beide zyn ze voorzien met genoegzamen voorraad van ſpyzen voor de genen die zy herbergen moeten. Voor beiden is de plaats beſchooren op de Wolken. Die van *Noach* moest zwerven op de wateren van den Zondvloed. Die van *Chriſtus* zwerft nog veelal op de wateren der verdrukkingen, vervolgingen en aanvechtingen; en gelyk die van *Noach* in dezelve boven dreef en behouden wierd op de bergen van *Ararat*, zo houdt ook nog de gelovige Arke van *Chriſtus* het moedig hoofd boven alle de wateren van beproevinge op, en vertrouwt vaſtelyk dat zy op den Rotsſteen haares Heil eenmaal gelukkig over alle haare vyanden zal zegepraalen; wanneer zy, gerukt uit het onweder van dit tranendal, zich op het vaſte Land des Hemels zal overgezet zien, alwaar zy geen ſtormen, geene gevaaren, geen ſchipbreuk altoos, meer zal te vreezen hebben."

ABRAHAMI BRILL Medicinæ Doctoris *Obſervatio de Humore lacteo coagulato in Placenta humana reperto. Groningæ, apud* L. Huiſingh, 1768. *Octavo maj. pagg.* 47.

Waarneeming van een geſtremd melkagtig vogt in een menſchelyke Placenta *gevonden. Door* AER. BRILL Med. Doctor.

Deeze Waarneeming en de gevolgen welken 'er uit getrokken worden, verdienen van allen die achtinge hebben voor de kennisſe des menſchelyken lichaams, inzonderheid van deszelfs eerſten ſtaat, in het lichaam van de moeder, met opmerking geleezen en overwogen te worden. En wy gelooven onze Vaderlandſche Leezers dienst te zullen doen, hun een korte ſchets van dit Werkje onder het oog te brengen.

De Heer BRILL zegt, dat hy een' *Placenta*, welke hem

gebragt was, met eenige naauwkeurigheid beſchouwende, bemerkte, dat een gedeelte van dezelve veel dikker was dan het overige, ook was dit gedeelte zo hard, dat het naauwlyks zich door den vinger liet indrukken, en de ingedrukte putten ſtaande bleeven. De omgekeerde zyde van de *Placenta* was op eenige plaatſen wat van een gereeten en op éene plaatſe het ader-vlies van dezelve afgeſcheurd. Op het afgereeten gedeelte zag hy eenige kleine ronde of rondagtige en langronde lichaamtjes, van grootte byna als een knop van een ſpeld, welken de aanraaking eenigermaate wederſtonden. Op de plaatſe waar het ader-vlies was afgeſcheurd, zag hy verſcheide witagtige ſtreepen, takswyze door malkander loopende, van dikte als de pen van een duif, en van lengte als een duim of wat meer. Tuſſchen deezen waren eenige ronde lichaamtjes als de bovengemelde, doch twee of driemaal zo groot en minder in getal. Na herhaalde beſchouwing ſcheenen het te wezen vaten van de *Placenta*, vol van een witagtig vogt; als een en ander van derzelven met de vingers gedrukt werdt, week het vogt welk 'er in was vervat. Zo'n vaatje doorgeſneden zynde liep 'er wel geen vogt uit; doch het vat eenigzins gedrukt wordende, kwam 'er een witte en verharde ſtoffe uit, op het eerſte aanzien niet ongelyk aan het taije vogt welk in de beurskliertjes eenigen tyd ſtilgeſtaan heeft. In een ander geopend vat werdt dergelyke ſtoffe, en twee van de voorgemelde lichaamtjes, zo groot als een peper-korrel tuſſchen dezelven gevonden. De koek door midden geſneeden zynde, tuſſchen de twee oppervlakten, vertoonden zich, aan het gedeelte waar aan de Navel-ſtreng vast was, ook wel hier en daar eenige witte ſtippen: maar in 't midden was dezelve geheel bevogtigd door een vogt, 't welk wit was, doch met eenige vlokjes van een aſchagtige kleur, waarſchynlyk van de uiterſte einden der vaten en het vakagtig weefzel, doormengd. Zo dat dit vogt hier niet binnen de vaten werdt onthouden, maar buiten dezelven in het vakagtig weefzel ſcheen te dobberen. Dergelyke ſtoffe vondt hy ook in het ander gedeelte van de *Placenta*, en door weekinge in water en meerdere doorſnydinge op gelyke wyze.

Byna eene unce van dit vogt uit de ſtukken van de koek vergaderd hebbende, ſtelde hy 'er proeven mede te werk, welken hem deeden beſluiten, dat het een wezenlyk geſtremd melkagtig vogt ware. En ſchoon gelyke proeven met vrouwen-melk, zo alsze uit de borſten getrokken was,

hier

hier mede niet in alles overeenſtemden, kwamenze volmaakt overeen als 'er eerst de room was afgenomen. En dit leerde den Schryver, dat de gemelde ſtoffe geronnen melk was, van de boteragtige deelen beroofd, welken door de warmte van de baarmoeder, en de losſe ſamenhang der melk met derzelver andere deelen, 'er ligtelyk van heeft konnen afgeſcheiden en ingeſlurpt worden.

Hier op gaat de Heer BRILL over om de oorzaak na te ſpooren, waar uit dit melkagtig vogt in deeze *placenta* zy voortgekomen. Tot dit einde ſtelt hy twee gevoelens voor aangaande de voeding van de vrugt in de baarmoeder; of door een gemeene omloop van bloed der *placenta* met de vaten van de *uterus*; of zonder deeze gemeenſchap, door inzuiging van een voedende ſtoffe uit de baarmoeder, door de vaatjes van de moederkoek. Hy beweert dat 'er geene gemeenſchap of inmonding der vaten van de *placenta* met de vaten van de *uterus* plaats heeft, en derhalven geen gemeene omloop van bloed tuſſchen de vrugt en de moeder kan zyn: toont uit waarneemingen en proeven de gegrondheid van dit gezeg, en wederlegt, zo veel hy kan, de voornaamſte bewyzen welken voor het tegengeſtelde worden ingebragt.

Dit gedaan hebbende beſluit hy, dat het voedzel, welk van de moeder koomt, door de vaatjes van de *placenta* wordt ingezoogen, en de vrugt, zo langze in het ei beſlooten in de baarmoeder gedraagen wordt, als een groeijend gewas gevoed wordt. Wy zullen dit wat uitvoeriger, en meest met de vertaalde woorden van den Schryver voordraagen.

„ Aan een menſchelyk ei, in de baarmoeder gebragt, is in 't begin geen' *placenta*, maar het ei is nog glad en vry in de baarmoeder vlottende. Na verloop van eenige dagen, voor dat de vrugt nog de vorm van ledemaaten gekreegen heeft, koomen uit de oppervlakte van het ader-vlies zeer veele vaatjes, zo klein als hairen, by wyze van pluisjes, welken door ontelbaare takmaakingen en inmondingen, door middel van het vakagtig weefzel te zamengevoegd, zich aan den bodem, aan de een' of andere zyde, ook aan den nek van de baarmoeder vasthegten.

„ Wat belet ons te ſtellen, dat deeze zeer kleine aderlyke vaten van de *placenta*, op dezelfde wyze, als de melkvaten de chyl uit de darmen inzuigen, of als de worteltjes der planten, uit de zaaden der gewasſen, aan den grond als hunne baarmoeder aanbetrouwd, uitgeſchooten, zich in den ſchoot der aarde indringen, voedende ſappen trek-

ken, en een nieuw gewasje, zonder hulpe van de moeder groeijende, voortbrengen, uit de moederlyke *uterus* een voedend ſap inzuigen.

„ Dus dryft de vrugt, gelyk de kiekens der vogelen in hunne eijeren, door eige en inhebbende kragten, haar bloed, zonder behulp van de moeder rond, en leeft haar eigen leven.

„ Doch, welk is nu dit voedend vogt, welk door de vaatjes van de moederkoek moet ingezoogen worden? Bloed ſchynt het niet te wezen, ook niet het weiagtige deszelfs. Wy ondervinden, naamlyk, dat een iegelyke vrouw haar eigenaartig bloed en wei heeft, en van anderen verſchillende, in alle hoedanigheden geſchikt voor de vaste deelen van het zelfde onderwerp, den omloop, te kleine of te groote hitte en andere omſtandigheden; en derhalve het bloed of de wei, wegens derzelver aart niet geſchikt of bekwaam ſchynen, om de vrugt, wegens haar ongevormd en teder ſamenſtel te voeden: vooral om dat elk van deeze vogten, als de moeder aan een ſleepende ziekte kwynt, het zaadlyke der ziekte medevoert; en de praktyk by de zieken echter leert, dat vrouwen, een uitdroogende Koorts, de Teering of eenige andere langwylige of haastige ziekten hebbende, kinderen gebaard hebben die wel gevoed, van de ziekte haarer moeders vry, ja gezond waren.

„ Het is derhalve waarſchynlyker dat de vrugt door Melk gevoed worde. Want de natuur maakt in den menſche, hy zy man of vrouw, noit bloed dan uit melk: uit melk worden alle vogten in het lichaam afgeſcheiden; alle verlies der vaste deelen herſteld; alle ſappen, welken tot eigenaartige bedervinge hellen, en ras een groote ſcherpte krygen, beveiligd. Het is derhalve gelooflyk dat de Bloedmaaking in de vrugt, terwyl ze in de baarmoeder gedraagen wordt, op gelyke wyze geſchiede als in een kind welk reeds gebooren is en in alle volwaſenen. De Natuur draagt ook, terſtond, in het vormen van de vrugt meer zorge voor het werktuigly geſtel der deelen welken hier toe dienen, dan voor anderen; en het *punctum ſaliens* in een ei, 't welk gebroed wordt, leert ons, dat die deelen reeds met levenskragt begiftigd zyn. En wy kunnen niet twyfelen dat de natuur, in de vrugt, melk gebruikt, waar uit alle de ſoorten van vogten, en alle de vaste deelen, wei, bloed, *lympha*, vliezen, kraakbeen, been enz. gemaakt en gevoed worden; en waar door de ligt rottende aart der vogten gemaatigd wordt, nademaal 'er in den tyd van de dragt melk in de baarmoeder voorhanden is.

1°, In

I°. „ In de baarmoeder zyn, in een ſtaat van gevorderde „ zwangerheid, melk-buizen ontdekt (*a*); en zeer veel „ wormwyze vaatjes vol melkagtig vogt (*b*).'

„ De vaten van de baarmoeder zyn rekbaar gelyk die der mammen: de melk heeft haaren oorſprong uit de chyl, in de darmen uit de ingenome voedzels bereid; zy dryft eenige uuren op het bloed (*c*); loopt door de bloedvaten rond (*d*); eveneens geſchiedt het met die waar mede de mammen voorzien worden (*e*): in den tyd der zwangerheid, als het ei zich aan de baarmoeder heeft vastgehegt, lydt deeze eenige aanprikkeling, hier door wordt een meerder aanvoering van bloed, met op het zelve dryvende melk, naar de *uterus* veroorzaakt, welk door de belette ontlasting van vogten uit de baarmoeder nog vergroot wordt; terwyl ook dan de vaten van de *uterus*, door dezelfde oorzaak, van tyd tot tyd verwyd worden; de melk eindelyk hier geſtadig naar toe vloeijende, wordt weinig beweegd; en ligter en vloeibaarer zynde dan het bloed, ſcheidt zich van het zelve af, en wordt naar de wanden der vaten in de *placenta* zelve gedreeven, waar zy de kleine vaatjes van de baarmoeder kan ingaan.

II° „ Sommige verzekeren, dat twee handen vol geſtremde melk, naar kaas gelykende, met de nageboorte uit de *uterus* is te voorſchyn gekoomen' (*f*).

„ Nademaal twee ponden vrouwen-melk anderhalve unce room geeven, zes drachmen dunne boter, een halve unce zagte kaas, tien drachmen verdikte wei, terwyl 'er niets dan water overblyft (*g*), is uit aanmerking van de twee handenvol ligt op te maaken, dat 'er vry veel melk in de *uterus* wordt afgeſcheiden.

III°. „ Men heeft ſteen, kalkagtige en zandige bezinkzels „ op de bolle oppervlakte van de *placenta* gevonden (*h*)'.

„ Ook

(*a*) WINSLOW *Expoſ. Anat.* tom. IV. p. 177.

(*b*) ASTRUC *Traité des malad. des femm.* tom. I. p. 12.

(*c*) SCHWENKE *Hæmatolog.* p. 178, 179. BIKKER *Verhandeling van het zog der vrouwen* pag. 40-48. VAN SWIETEN *Comment.* tom. IV. p. 609.

(*d*) HALLER *Elem. Phyſ.* tom. II. p. 14-16.

(*e*) LOWER *de corde* p. 237, 239. R. DE GRAAF *oper. Omn.* p. 46. TULPIUS *Obſ. Med.* Lib. I. Obſ. 58.

(*f*) DE WIND *Onderzoek op het niet afbinden der Navelſtreng* bl. 16, 17.

(*g*) HALLER *Elem. Phyſ.* tom. VII. p. 33.

(*h*) HALLER *Elem. Phyſ.* tom. VIII. p. 241, 253.

„ Ook gebeurt het, doch niet dan in lang verloop van tyd, dat de melk een ſteenagtige hardheid verkrygt; men heeft in de mammen een krommen ſteen gevonden, de gedaante van een melk-buisje hebbende (*i*); aan de houten melkmouden, als ze lang gebruikt zyn, ziet men eenige aardagtige deelen, van kleur als melk, zonder eenigen ſmaak, als harde wynſteen aan het hout zitten (*k*); van een kind, met de melk van de moeder en koe-melk gevoed, zyn ſtukken zandagtige ſteen, als een erwt groot, door den afgang geloosd (*l*). Het ſchynt derhalve dat 'er melk, geduurende de dragt, in de baarmoeder wordt afgeſcheiden.

„ Dus geſchiedt in de *uterus*, ſtaande de zwangerheid, dezelfde affcheiding van melk als na de verlosſing in de borſten; en de aderen van de *placenta* doen het zelfde als het kind wanneer het de mammen zuigt.

„ Door zeer gewigtige redenen overgehaald beſluit ik derhalve met goed regt, dat de geſtremde melk in onze *placenta* gevonden, in de baarmoeder afgeſcheiden, door de vaatjes van de *placenta* ingezoogen, en tot voeding van de vrugt geſchikt was. Want dezelve heeft daar zeer ligt, in een zo warme plaatſe ſtilſtaande kunnen ſtremmen: maar of de taaiheid van de melk, de geſtalte van de *placenta*, dan de drukking van de ſtreng, den vryen weg van dit vogt verhinderd hebbe, weet ik niet; een' verſtopping in een vat ontſtaan, heeft iet kunnen toebrengen tot ophoopinge, waar door eerst opvulling der vaten, en eindelyk berſting is gevolgd. Ondertusſchen is 'er melk genoeg, door het kleiner gedeelte van de *placenta*, naar de vrugt gebragt (*): groote vrugten hebben dikwils een kleine, en een kleine vrugt een groote *placenta*.

Dit klein Werkje pryst zich aan door byzonderheid, naauwkeurigheid, beknoptheid, klaarheid en goede redekaveling. Het is opgedraagen aan den Heer' G. VAN NOEVEREN, beroemd Hoogleeraar in de Geneeskunde te Groningen,

(*i*) HALLER *Elem. Phyſ.* tom. VII. p. 43.
(*k*) SCHEUCHZERI *Itiner. Alpin.* tom. I. p. 59.
(*l*) BENNET *Theatr. Tabid.* p. 67, 77.
(*) De Heer BRILL heeft te vore gezegd, dat de vrugt, welke door middel van deeze *placenta*, haar voedzel van de moeder hadt ontvangen, gezond en wel geſteld was; de moeder was ook gezond.

Hand-

Handleiding tot de Kennis en Geneezing van de Ziekten der Kinderen. Ten nutte van het Algemeen, op verzoek van de Koningl... Sweedſche Academie der Weetenſchappen, in het Sweedsch geſchreeven door den Heere N. ROSÉN VAN ROSENSTEIN, Lyf-Arts des Konings van Sweeden en Ridder van de Noordſter-orde. *Vertaald, met Aanmerkingen en Byvoegzels vermeerderd door* EDUARD SANDIFORT, Med. Doct. Lid van de Keizerlyke Academie der Natuur-onderzoekers, en andere geleerde Genoodſchappen. *In 's Gravenhage by* Pieter van Cleef, 1768. *gr. octavo* 670 *bladz. met het Register.*

MEn vindt voor dit Werk geene Voorreden van den Schryver, maar wel van den Vertaaler, waar in verſlag gedaan wordt van den oorſprong en opſtelling van het zelve, zo wel als van de Vertaalinge, en wat 'er door den Vertaaler, behalve de Vertaalinge, aan gedaan is.

Voor het uitgeſtrekte Koningryk van Sweeden, zegt de Heer SANDIFORT, waar in zeer weinige Geneesheeren gevonden worden, was het van de grootſte noodzaaklykheid, een middel uit te denken, waar door de gemeene man in ſtaat zou konnen geſteld worden, zelf de ziekten zyner Kinderen te geneezen, en hier toe was niets bekwaamer, dan hun de wyze, op welke zy voor derzelver gezondheid zouden hebben te zorgen, de tekenen, waar uit zy de opkomende ziekten zouden konnen kennen, onderſcheiden, derzelver waare oorzaaken ontdekken, als ook de eenvoudigſte en bekwaamſte middelen, om ze te geneezen, en derzelver kwaade gevolgen voor te koomen, zeer klaar en vatbaar voor te ſtellen in de Almanakken, welken in elks handen koomen, en waar in zy, in plaats van veele beuzelingen, waar mede dezelve anders gevuld zyn, de heilzaamſte leſſen zouden konnen vinden. De Heer ROSÉN werdt door de Koninglyke Sweedſche Academie der Weetenſchappen aangemoedigd, om hier van in het jaar 1753 een begin te maaken. Elk keurde deeze loffelyke onderneeming goed. Men zag in Sweeden wel haast de gewenſchte gevolgen daar van, en verſcheide buitenlandſche Geleerden, welken het een of ander ſtuk ter hand kwam, vertaalden het zelve in hunne ſchriften; en dus werdt het Werk ook in andere landen bekend. Doch dewyl de Almanakken naauwlyks te krygen waren, kon men weinig of geen gebruik maaken van de goede leſſen, in de-

zelven vervat; en de eerſte in 't kort geheel ontbreekende, zagen de Inwooners van Sweeden zelve zich van veele Verhandelingen, daar in begreepen, ten eenenmaale beroofd. Dit gaf gelegenheid aan de genoemde Academie, om alle de Verhandelingen, door den Heer ROSÉN byeen verzameld, overgezien en verbeterd, op eige kosten in 't licht te geeven, en hier door te weeg te brengen, dat niet alleen elk en een ieder in Sweeden zich deszelfs leſſen zou konnen ten nutte maaken, maar dat ook buitenlandſche Geleerden, der Sweedſche taale kundig, zich 'er van zouden konnen bedienen.

De Heer SANDIFORT zegt wyders dat hy, zó dra hy hier van kennis hadt gekreegen, van oordeel was, dat het zelve, vertaald, van groot nut voor onze Vaderlanders zou konnen zyn, en by het Werk van TISSOT gevoegd worden, waar mede het ook in achtinge van alle Oordeelkundigen gelyk geſteld wordt. Zyn vergeefs aangewende moeite om het Werk in de oorſpronglyke taale magtig te worden zou hem van dit oogmerk hebben doen afzien, ten ware hem een goede Hoogduitſche vertaaling, door den Heer' J. A. MURRAY, Hoogleeraar in de Geneeskunde te Göttingen, hier toe in ſtaat geſteld hadt. Hy bediende zich hier van te gereeder, om dat hy, op deszelfs kundigheid der zaaken en der Sweedſche taale volkomelyk ſtaat kunnende maaken, bevondt, dat dezelfde Heer het Werk niet alleen met eenige nutte aanmerkingen opgehelderd, maar ook by hetzelve gevoegd hadt drie Hoofdſtukken, welken in de Sweedſche Uitgaave niet gevonden worden, maar door den geleerden Schryver, ſedert de Uitgaave van zyn Werk, in de Almanakken geplaatst, of aan den Heer MURRAY ſchriftelyk medegedeeld waren.

Eindelyk ontving de Heer Vertaaler het Werk in de oorſpronglyke taale; en in de laatſte Almanakken van het jaar 1768 nog een Hoofdſtuk aangaande het Waterhoofd, welk hy ook nog by deeze zyne vertaaling heeft gevoegd.

Wy zullen nog korteling melden, hoe de Heer SANDIFORT deeze vertaaling heeft behandeld, en wat dezelve heeft boven de oorſpronglyke uitgaave, of andere overzettingen. „ Het Werk zo volledig als mogelyk was zoekende te maaken, zegt hy, heb ik 1. in het zelve gebragt alle de Hoofdſtukken, door den Schryver tot hier toe uitgegeeven, zoo wel, die door hem byeen verzameld, als naderhand afzonderlyk in de Almanakken geplaatst, en door den Heere MURRAY, behalve het laatſte Hoofdſtuk,

in

in de Hoogduitſche taal overgebragt zyn. 2. Heb ik tuſſchen het eerſte en tweede Hoofdſtuk van den Schryver gevoegd een nieuw Hoofdſtuk, over de ongemakken, welken het zuigen beletten, of ongemaklyk maaken; en agter het eenentwintigſte, over de wormen, een kort aanhangſel, raakende eenige middelen, tegen dezelven voorgeſteld. 3. Heb ik alle de Voorſchriften van Geneesmiddelen, uit verſcheide buitenlandſche Apotheeken, als die van Londen, Edenburg, Parys, Wittenberg, door den Schryver aangepreezen, en alleenlyk genoemd, onder den text geplaatst, ten einde den Leezer van de moeite te ontheffen om de aangehaalde Apotheeken na te ſlaan. 4. De aanmerkingen van den Heer MURRAY, by zyne vertaaling gevoegd, ter behoorelyke plaatſe ingelascht. 5. Heb ik het geheele Werk met veele Aanmerkingen en Byvoegſelen vermeerderd, en, eindelyk, agter het zelve een Register geplaatst. Myne aanmerkingen, grootendeels met hetzelfde oogmerk by het Werk gevoegd, waar mede het zelve door den Heer ROSÉN in 't licht gegeeven is, om, namentlyk, voor den gemeenen Man nuttig te zyn, zyn ontleend uit de dagelykſche ondervinding, en uit veele der voornaamſte Schryvers, die het een of ander over de ziekten der kinderen aangetekend hebben, doch niet telkens door my genoemd zyn."

Dus veel van den oorſprong en toevalligheden, nu moetenwe iet van het Werk zelve zeggen. Het is wat meer dan een' *Handleiding*, gelyk het op den titel genoemd wordt, wyl 'er de voornaamſte ziekten der kinderen, niet by wyze van Handleiding, maar uitvoerig in verhandeld, en de oorzaaken zo wel als de geneezing beredeneerd, door voorvallen bevestigd, of door eigen ondervinding en getuigenisſen van andere Schryvers geſtaafd worden. Het is verdeeld in XXVIII Hoofdſtukken, ieder van welken een byzondere ziekte van kinderen vervat. De bekende kundigheid en ervarenheid van den Schryver, ook in deeze verhandeling duidelyk doorſtraalende, maaken het geacht. De ſchryfwyze is klaar en verſtaanbaar, en de behandeling zo ingerigt, dat het Werk met nut kan geleezen worden van een iegelyk, ſchoon de Geneeskunde niet verſtaande, en te gelyk bekwaam voor kundigen, om tot een regelmaat te verſtrekken onder de geneezing van ziekten der kinderen, en dus van een algemeen gebruik te kunnen zyn. Het Werk geeft doorgaans blyken dat de Heer ROSÉN naauwkeurig is in zyne waarneemingen der ziekten; waar door men te geruster op zyn gezegde ſtaat kan maaken. De by-

byvoegzelen en aanteekeningen van den Heer SANDIFORT zyn ook geenzins verachtelyk. Gelyk hy dikwils het gezeg van zynen Auteur heeft opgehelderd of bevestigd, en voor den zelven alle behoorlyke achting betuigt, heeft hy echter niet geſchroomd, daar hy van hem verſchilde, hem eens tegen te ſpreeken, en zyn eige gedagten, of van andere voornaame Schryvers, tegen die van zynen Auteur over te ſtellen, waar door deeze zo genaamde Handleiding nog een meerdere volmaaktheid heeft gekreegen.

Geen korte ſchets van het zelve kunnende geeven, nademaal elke ziekte op zich zelve beſtaat en verhandeld wordt, zullen wy uit een en ander Hoofdſtuk tot een proeve iet, met de vertaalde woorden van den Auteur voordraagen; en hier toe eerst verkiezen het IXde Hoofdſtuk. *Van het ongemaklyk krygen der Tanden*, waar over de Heer ROSÉN zich dus uitlaat:

„ Zoodra een kind, dat over de vier maanden oud is, zich niet wel bevindt, ſchuift men de oorzaak aanſtonds op de tanden, ſchoon het dikwils een geheel andere ziekte hebbe. Men is intusſchen gewoon deeze te laaten inwortelen, de overhand neemen, en zelfs het kind van het leeven te berooven. Hierom moet men niet na gisſing geneezen, maar nauwkeurig onderzoeken, of de tegenwoordige onpaſſelykheid waarlyk aan de tanden toe te ſchryven zy. Dit bemerkt men zeer ligtelyk uit de volgende teekenen:

„ 1. Als het kind de vingeren, of hetgeene aan hetzelve voorkomt, dikwils in den mond brengt, of den tepel van de borst ſterk byt; dan is het een teken, dat de tand te voorſchyn wil komen, en door zyne zagte drukking eene jeukte aan het tandvleesch veroorzaakt. 2. Wanneer het kind kwylt, of de kwyl doorſlikt. In het laatſte geval krygt het gemeenelyk braakingen, of zeer ſterke afgangen; waar door ook de tanden gemaklyk doorbreeken. 3. Indien het tand-vleesch pynelyk, gezwollen, of reeds wezentlyk ontſtooken is. Dit kan men, deels zien, deels hier uit afneemen, wanneer de minne bemerkt, dat het kind heet in den mond is, en als het ſchreit, wanneer het zuigen zal. 4. Als de amandelen, of de oogen, of de kaaken, opzwellen en rood worden."

Men vindt hier bygevoegd een' nuttige aanteekening, welke in het Werk zelve geleezen moet worden, dewyl ons beſtek niet toelaat dezelve over te neemen.

De Heer ROSÉN gaat dus voort: „ Openbaaren zich deeze

ze tekenen, dan krygen de kinderen de tanden ongemakkelyk, en hier mede gaat het, volgens de opgegeeven orde, toe. Het loopt zonder zwaarigheid af, wanneer alleen een tand te gelyk doorbreekt; doch als 'er veelen teffens, voornamentlyk de twee oogtanden, doorbreeken; dan komt 'er by koorts, eene ſlaapeloosheid, ſtuipen in het aangezicht, een opſpringen in den ſlaap, de vallende ziekte, en, wanneer het eenen kwaaden uitgang heeft, eene ſlaapziekte, die den dood zelve aanbrengt. Indien het kind ter regter tyd ter waereld gekomen, van gezonde ouders geboren is, en de moeder, geduurende haare zwangerheid, zich aan haare gemoeds aandoeningen niet overgegeven heeft, maar een vergenoegd en vrolyk gemoed gehad, geene ſchaadelyke ſpyzen gegeeten, en het kind daar na goed zog genooten heeft; dan breeken de tanden altoos by tyds en gemakkelyk door. Hoe meer van deeze omſtandigheden ontbreeken, dies te moeijelyker krygt het kind de tanden, en verliest daar door te eerder het leven.

„ De tand moet, om te voorſchyn te komen, zich eenen weg door het tand-vleesch baanen; als dezelve niet hard is, dan kan hy 'er niet doordringen; en is het tandvleesch zeer dik, dan word 'er langen tyd vereiſcht, eer dezelve daar door komen kan, om dat alsdan meer vezelen moeten verſcheurt worden: dit brengt eene prikkeling en pyn te weeg. Beide deeze toevallen veroorzaaken eene hitte in den mond, eenen ſterken toevloed der vogten, een gezwel, ontſteeking, ſlaapeloosheid, en andere ongemakken meer.

„ Hier uit volgt, dat het doorbreeken der tanden in kinderen gemakkelyker gemaakt wordt, als men het zoo verre brengen kan, dat de tanden hard zyn, en het tandvleesch dun en ongevoelig, of even als verëelt is. Het eerſte oogmerk wordt bereikt, door de moeder of minne, als zy goed zog heeft. Het ander hier door, dat de minne, zoodra het kind drie maanden oud is, zoo dikwils als zy kan, haaren vinger over het tand-vleesch heen en weêr wryve. Deeze zagte wryving, dikwils geſchiedende, maakt eindelyk het tand-vleesch zoo dun, en, indien ik my zoo mag uitdrukken, even als bros, zoo dat de tand geheel, zonder eenig gevoel, doorbreekt. Het is niet eene bloote Theorie, maar eene veelvuldige ondervinding, waar op myn gezegde ſteunt. Het zelfde nut heeft een wolfs-tand, of eenig ander hard lichaam, waarop men het kind laat byten. Het eenigst ongemak hier by is, dat het kind,

kind, wanneer het daar mede ſpeelt, het aangezicht, en voornamentlyk de oogen, beſchadigen kan. Indien nu dit alles verzuimt word, of zelden geſchiedt, en het kind wezentlyk zeer ongemakkelyk tanden krygt, en door de reeds opgenoemde toevallen aangetast word; dan moet men het tand-vleesch, deels week maaken en verſlappen, deels het zoo inrigten, dat het kind de pyn, welke de tand door zyne drukking veroorzaakt, zoo min gevoele, als mogelyk is.

„ Het eerſte oogmerk bereikt men, als het tand-vleesch, op de plaats, alwaar hetzelve pynelyk en gezwollen is, zeer vlytig met warmen honig, ſtroop van vioolen, of van heemst-wortel, of met goeden boom-olie, koud uitgeperſten amandel-olie, ongezouten merg, verſche boter, verſche hersſenen van haazen of kalveren, of met iet diergelyks beſtreeken word. Dat geene is het beste, welk het meeste week maakt, en het langst aan het tand-vleesch zitten blyft (*).

„ Het tweede oogmerk bereikt men, wanneer men aan het kind geeft zo veel *Syrupus e Meconio*, na de Londenſche Apotheek bereid (in onze Apotheeken bekent, zegt de Heer SANDIFORT, in eene aanteekening, onder den naam van *Syrupus Papaveris albi*) als vereiſcht wordt, om aan hetzelve eene zagte rust te bezorgen. Geeft men hier van, op eenmaal, weinig, en zoo lange, tot dat men merkt, dat het kind daar van ſtil word, dan weet men, hoe groote gifte men in het vervolg neemen konne, als het kind wederom van pyn begint te ſchreijen. —— Des niettegenſtaande gaat men met de opgegeeven weekmaakende middelen uitwendig voort. Hier by moet men echter op eene zaak acht geeven, namentlyk, dat men ſomtyds aan het kind het *Electuarium de Manna*, of ſoortgelyk middel, tot zodaanig eene gifte geeve, dat het lyf wel opengehouden worde; want het eenigst ongemak, welk de genoemde ſtroop medebrengt, is, dat het kind hardlyvig daar van word; en men weet uit de ondervinding, dat de toevallen geringer zyn, wanneer hetzelve loslyvig is.

„ In-

(*) Het Citroen-ſap wordt hier toe van iemant boven andere middelen aangepreezen, om het tand-vleesch daar mede broſſer te maaken, zo dat het den tand te gemaklyker doorlaate. Uit eene aantek. van den Heer SANDIFORT.

„ Indien dit alles, tegen vermoeden, niet kragtig genoeg ware, (ſchoon ik nooit ondervonden hebbe dat het mislukt zy,) maar het kind kermde, geſtaadig ſchreeuwde, en zonder ſlaap ware, en ſtuiptrekkingen in het aangezicht, een opſpringen en andere voorboden van de vallende ziekte, aankwamen; dan is 'er geen ander raad overig, dan aan het kind eene grootere gifte van de *Syrupus e Meconio*, of ook eenige weinige druppelen van het *Laudanum Liquidum* in den zelfden ſtroop (als namelyk de ziekte pas begonnen was) te geeven: hier door belet men dikwils de ſtuipen, uit pynen ontſtaande (*). Doch, dit ook niet helpende, en het tandvleesch reeds gezwollen zynde, dan laat men hetzelve aanſtonds doorſnyden. Hier by is niet het minſte gevaar, als men ſlegts zorge draagt, dat geen vezel boven den tand te rug blyft, anders word het kwaad heviger, tot dat ook deeze doorgeſneeden is. Het tand-vleesch geopend zynde, baadt men het vlytig met eene ſpons, die in warmen wyn met kandy-zuiker gedoopt is." ——

„ Zoo nuttig een geringe loop in deeze gelegenheid is, zoo ſchaadelyk is dezelve ook, wanneer hy al te ſterk word. De ſlaapeloosheid vermoeit; komt nu daar by eene al te ſterke ontlasting; dan word het kind uitgemergeld, en kan daar door ſtuipen krygen, ja zelfs ſterven. Uit myne raadgeevingen, aangaanden den loop, kan men gemakkelyk afneemen, in welke gevallen men denzelven ze ſterk noemen moet; ook vindt men aldaar toereikende middelen tegen den zelven voorgeſlaagen."

Wy zullen hier op nog iet uit het XIXde Hoofdſtuk, *van den Kinkhoest*, laaten volgen: „ Gelyk de pokken, mazelen enz. niet 't eerst in Europa ontſtaan zyn, maar door mid-

(*) „ Is de pyn zeer hevig, de ontſteeking groot, en zyn de ſtuipen zwaar, en door eene ſterke koorts vergezelt; dan brengt men dikwils eene ſpoedige verligting te weeg, door eene kleine aderlating, welke in 't algemeen te weinig by kinderen in 't werk geſteld word. HARRIS, van de nuttigheid deezer zaake overtuigt, verkiest echter liever een of meer bloedzuigers onder elk oor te plaatſen; en deezen raad zou men konnen volgen, indien men geene aderlating kon verrigten, 't welk, van wegens de kleinte der aderen, en de geduurige beweeging der leden in kinderen, dikwils zeer moeijelyk is. Ook heeft TRALLES van dezelven dikwils veel voordeel gehad." Aanteken. van den Heer SANDIFORT. Men vindt meer aantekeningen van den zelfden Heer op dit Hoofdſtuk, welken haare nuttigheid hebben; de bepaaldheid van ons beſtek alleen verhindert ons om 'er gebruik van te maaken.

middel van goederen, menſchen of dieren, uit andere waereld-deelen, alwaar zy te vooren haare zaad-ſtoffe hadden, tot onzent zyn gebragt geworden; alzoo heeft mede de kink-hoest zynen oorſprong niet in Europa genomen, maar dezelve heeft onzen voorvaderen toegeſcheenen eene nieuwe ziekte te zyn, die, na alle waarſchynlykheid, uit Africa of Oost-Indien tot ons overgebragt geworden is. —

„ Hier uit volgt met zekerheid, dat dezelve niet voortſpruite uit een aangebooren ongemak, of uit eene ſcherpte, die van het hoofd komt, of uit taaije vogten in de borst, of uit te veel ſlym in de maag; want onze voorouders zouden dien als dan zoo wel bemerkt hebben, als wy. Ik zie, by gevolge, de groote menigte ſlym, dien de kinderen in den kink-hoest uitbraaken, niet aan, als de oorzaak der ziekte zelve, maar veel meer als de werking der waare oorzaake op de klieren, die de ſlym afzonderen." ———

„ Zonderling is het ook, dat de kink-hoest altyd eene heerſchende ziekte is. My dagt, ik begreep dit gemakkelyk, wanneer ik herhaalde reizen duidelyk waargenomen had, dat dezelve beſmettende is, doch dat het vergift geene andere kinderen aantast, dan zulken, die voorheen nooit met deeze ziekte geplaagd geweest zyn. Hy beſmet dus op even dezelfde wyze als de mazelen of pokken; ja, ik weet, dat de kink-hoest alleen door een dienstbode van iemand, die daar mede geplaagd was, tot twee kinderen in een ander huis gebragt geworden is: en wat nog meer is, ik zelve heb dien, hoewel onweetende, van het eene huis na het ander gebragt."

„ Gelyk iemand, die eens aan de regte pokken en mazelen ziek heeft gelegen, geene reden heeft, voor eene nieuwe beſmetting bevreesd te zyn; alzoo kan ook hy, die eens den kink-hoest overwonnen heeft, met grond zich belooven, in 't vervolg daar tegen gedekt te zyn. In de tweeën-dertig jaaren, dat ik zieken bezogt hebbe, is my niemand voorgekomen, die meer dan eens door den kink-hoest aangetast geweest is." ———

„ De kink-hoest is ſomtyds met, ſomtyds zonder eene merkelyke koorts; doch zoo lange dezelve niet door ondienſtige middelen in wanorde wordt gebragt, is hy altyd om den anderen dag ſlimmer."

„ Dezelve begint allengskens, en is droog; doch tien of twaalf dagen geduurd hebbende, dan word hy vogtig, en het geene uitgehoest word, ziet ryp uit. Des niet tegen-

gehſtaande neemt hy hoe langs zoo meer toe, heeft eenige vrye tusſchen-tyden, komt op zekere uuren weder, en houdt dan op eenmaal met zoo veel geweld, en zoo lange aan, dat het kind blauw in het aangezicht word, de oogen uitpuilen en traanen, en de neus ſomtyds ontſpringt; zoo dat men denkt, het kind zal ſtikken; want als het een- of meermaalen adem haalen kan, dan geſchiedt het met een geluid, 't welk te kennen geeft de moeijelykheid, waar mede het lugt ſchept. De hoest houdt met dezelfde hevigheid aan, en gaat ditmaal niet eerder over, dan na dat men eene menigte van ſlym kan uitbraaken. Eindigt dezelve zonder braaken; dan komt hy aanſtonds weder, en houdt niet op voor dat het kind gebraakt heeft. Volgt de aanval kort na den eeten; dan wordt het kind blaauw, valt, en ſtikt, ten zy men aanſtonds een vinger in deszelfs keel ſteeke, om eene braaking te verwekken. Om deeze reden moet men zulke zieken niet alleen laaten, maar altoos een verſtandig en kloekmoedig mensch by dezelven hebben; 't geen ook hierom noodzaaklyk is, dewyl de kinderen gemeenelyk onder den aanval omverre vallen, en ſomtyds een ongeluk zouden konnen krygen. Daarom zyn zy gemeenelyk gewoon, als de hoest doorzet, iet aan te grypen dat vast ſtaat, by voorbeeld, eene tafel, of eenen ſtoel, en zich daar aan met alle macht vast te houden, terwyl zy met de voeten ſtampen.

„ De waare oorzaak van deeze ziekte is dan eene vreemde zaad-ſtoffe, die een vermogen bezit, zich, even als het vergift der pokken, te vermeerderen, en aan te grypen kinderen, die te vooren van dezelve niet aangetast geweest zyn. —— Hier uit volgt, dat hy, die den kinkhoest geneezen wil, gebruiken moet, of zulke middelen, welke het zaad dooden of kragtloos maaken, of zulke, die hetzelve aanſtonds door den kortſten weg uit het lichaam dryven.

„ Men kan deezen hoest gemakkelyk ontgaan, wanneer men, woonende ter plaatſe, daar dezelve heerscht, de beſmetting op alle wyze tracht te ontwyken: want het is waarſchynlyk, dat hy altyd op deeze of geene plaats in het Ryk in zwang ga, door reizigers omgevoerd wordt, of zich, op zekere tyden, in kleederen of goederen, gelyk de pokken, verborgen houdt.

„ Bezaten wy zulke middelen, die deeze zaad-ſtoffe konden dooden, of kragteloos maaken, dan zou de kinkhoest gemakkelyk te geneezen zyn." —— Doch dit niet

zynde, beſtaat de andere manier van geneezing hier in, „ dat men, door zagte braak-middelen, uit het lichaam dryve, 't geen ik als de egte oorzaak van deeze ziekte aanmerke. — De *Ipecacoanha* is het zekerſte middel. Men geeft het zelve van een tot zes grein', en meer, na de jaaren en kragten, voornamentlyk op den besten dag, en op een van de goede uuren. Is de eerſte of tweede gifte werkzaam genoeg; dan geeft men de derde niet. — Wanneer hetzelve begint te werken, dan laat men het kind bierwey, of ſoortgelyke dranken drinken. Op deeze wyze gaat men voort, tot dat de hoest overwonnen is. Altyd geeft men acht, dat het middel op de beste dagen, en op goede uuren, ingegeeven worde; en men vermeerdert of vermindert de giften, na dat men bevindt, dezelven meer of min te werken. Doch de kink-hoest reeds ongeregeld geworden zynde, zoo dat de zieke zich den eenen dag niet merkelyk beter bevindt, dan den anderen; dan begint men met het braak-middel, zoo dra het kind zich, na eenen aanval, eenigzins herhaald heeft.

„ Is het kind zeer volbloedig, of krygt hetzelve, by den aanval, eene bloedſtorting uit de neus; dan moet men te vooren de ader laaten openen. Is het lyf verſtopt, dan laat men den zieken een clysteer zetten. Indien het kind lange met den kink-hoest geplaagd geweest, en gevolglyk reeds zeer afgemat is; dan mag men evenwel aan hetzelve het braak-middel geeven: men moet egter daar na niet verzuimen — de Kina, even als in de tuſschenpoozende koorts, te laaten gebruiken; 't welk vooral noodzaakelyk is, wanneer het kind zeer bleek en opgezet is. (*)

(*) „ De Ezelinne-melk wordt te regte in deezen ſtaat der ziekte voor een der beste middelen gehouden; door dezelve wordt het lichaam gevoed, en de kragten neemen allengskens toe." SANDIF.

Uitvinding der Boekdrukkunst, getrokken uit het Latynsch Werk van GERARD MEERMAN, *met ene Voorreden en Aantekeningen van* HENRIK GOCKINGA. *Hier achter is gevoegd ene lyst der Boeken, in de Nederlanden gedrukt voor 't jaar* MD, *opgeſteld door* JAKOB VISSER. *Te Amſteldam, by* Pieter van Damme 1767. *Behalven het Voorwerk, te zamen* 184 *bladzyden in groot quarto.*

DIt hooggeachte Werk van den Heer *Meerman* is, zo by gelegenheid der medegedeelde voorafgaande *Con-*

ſpec-

Speculus, als der uitgave van 't Latynſche Werk zelve, te over genoeg bekend gemaekt, om ons tegenwoordig niet op te houden met het voordragen van deszelfs algemenen inhoud. Alleen ſtaet ons, ter zake dezer Nederduitſche uitgave, thans te melden, dat men dezelve juist niet heeft aen te merken als ene Vertaling, maer ze eerder voorkomt als een breedvoerig Uittrekzel van het eerſte Deel van 't Latynſche Werk, waer in die beroemde Autheur de uitvinding en eerſte voortgangen der Drukkunſte met zo veel oordeel als naeuwkeurigheid ontvouwt. De Heer *Gockinga* heeft dit, op het verzoek van den Heer *Meerman*, ten gevalle van den Nederduitſchen Lezer, gedaen; en vermits die edelmoedige voorſtander van oefening hem ook verzocht had, zyne aentekeningen, ſchoon hy in enige byzonderheden van hem mogte verſchillen, niet achter te houden; zo heeft hem dit te meer vrymoedigheid verleend, om 'er etlyke aentekeningen by te voegen, die ter ophelderinge of nader onderzoek van zommige byzonderheden konnen dienen.

De hier nevensgaende Lyst van den Heer *Viſer* is een Voorloper van een Werk, dat hy, op aenraden van den Heer *Meerman*, in navolging van de Heren *Chevillier*, *Ames*, *Saxius* en anderen ondernomen heeft, om ene menigte van zeldzame ſtukken, die by weinigen bekend zyn, uit de vergetelheid voor den dag te halen. Op dat hy hier in te beter zoude konnen ſlagen, heeft hy deze Lyst by voorraed gemeen gemaekt; ten einde daer door te beter gelegenheid te hebben, om uit kundige Liefhebberen te vernemen, welke hulpmiddelen hem nog ontbreken; ten welken einde hy ook hunne behulpzame hand, ter verdere voltooijinge van dit zyn Werk, verzoekt.

Het een en 't ander maekt deze uitgave niet alleen gevallig voor den Nederduitſchen Lezer; maer ook geſchikt voor hun, die 't Latynſche Werk machtig zyn, en dezelve als een daer toe behoorend Stuk konnen aenmerken. —— Het volgende bericht van den *Spiegel der menſchelyke behoudenisſe*, welk boek, als één van de allereerſte voortbrengzelen der Drukkunſte, aller nieuwsgierigheid naer zich trekt, by deze gelegenheid hier uit nog mede te deelen, zal velen onzer Lezeren, zo we vertrouwen, niet ongevallig zyn.

„ Men heeft van dit boek twe uitgaven in 't Nederduitsch, en zo vele in 't Latyn; alle vier, zonder melding van jaar, plaatſe en Drukker, waar by men een vyfde voegen kan, in 't Nederduitsch van de Pers gekomen te Kuilen-

lenburg, by Jan Veldener 1483. — Deze vier uitgaven, (die wel byzonder aanmerking verdienen,) komen alle hier in overeen, dat ze gedrukt zyn in een klein formaat in *Folio*, gelyk men ſpreekt, zo dat zy, als 't Exemplaar te ruim afgeſneden is, niet veel groter zyn, dan een boek in groot Quarto. Zy behelzen vyf Hoofddeeltjes; wier eerſte, dat de Inleiding bevat, twee gehele bladen beſlaat in de Nederduitſche, maar een half bladt meer in de Latynſche Uitgaven; het twede, waar meê het Werk zelf aanvang neemt, en de twe volgende, hebben ieder zeven; het vyfde deel acht bladen. Dus zyn in de Nederduitſche Uitgaven 31 gehele bladen of 124 bladzyden, en in de Latynſche 31 en 1 half of 126 bladzyden. 't Papier is geelachtig, en gansch niet van de beste ſoort. In alle vier Editien is 't het zelfde: men zou daarom kunnen denken, dat het ook in ons Lant gemaakt is; doch wy laten het daar, of het van enen Papiermaker vervaardigt zy, dat tot alle vier gebruikt is.

„ 't Papier van den *Spiegel* is alleen aan den enen kant bedrukt, waar van de reden niet is, dat men in de eerſte tyden onkundig zou zyn geweest van de wyze, om op beide zyden te drukken, want het tegendeel getuigen de brokken der twe uitgaven van *Donatus* (*), die aan beide zyden bedrukt zyn, (waar van die met grote boekſtaven gedrukt, ouder dan alle de vier uitgaven van den *Spiegel*, en met de kleinere voor drie derzelver uitgekomen is.) Maar de ware reden is, om dat de Platen, waar uit dit Boek gedeeltelyk beſtaat, zo ſterk in het ſlechte papier gedrukt zyn, dat aan den anderen kant niet konde gedrukt worden. Om dit gebrek nu eenigzins te verhelpen, heeft men overal de twee onbedrukte bladzyden door een klevendt vocht aan elkander gehecht, waar door 't papier ſteviger wiert, en de tekenen van de gedrukte Platen aan dien kant niet konden beſpeurt worden.

„ Het boek is met tweërlei Int gedrukt; tot de Platen heeft men gebruikt bleken, die met water gemengt was, en tot de Boekſtaven een zwarten Int, met olie gemengt. Zy zyn 't ſpoor byster, die ſtellen dat de Platen daarom met

(*) Een Latynsch ſchoolboek diestyds gebruikelyk. Deze brokken, en wel die der eerſte uitgave, benevens een klein Getydeboekje, dat mogelyk het oudſte van allen is, berustende onder den Heer *J. Enſchedé* te Haerlem, worden met het grootſte recht voor de allereerſte voortbrengzels der Kunst gehouden.

met bleken Int gedrukt zyn, om dat de eigenlyke Drukkunst toen noch niet gevonden was, en naderhant, toen de Kunst reets in de waerelt was, de text met Drukint 'er onder gezet is, daar men dien anders met de penne zou geſchreven hebben. Want 'er is tot noch toe geen Exemplaar gezien, daar de text, of onder afgelaten, of met de penne by geſchreven is. Maar dit is geſchiedt, deels, op dat zich de Platen dies te fraaier zouden vertonen, en dat blykt volkomen, als men die met de Kuilenburgſche druk van 1483 vergelykt, daar dezelve Platen, doch doorgezaagt, door *Jan Veldenaar* met Drukint te voorſchyn gekomen, en op verre na zo ſierlyk niet zyn; deels, om die voor getekende Figuuren te doen doorgaan, gelyk vele met zodanigen Int in de 14de en 15de Eeuwen in ons Lant vervaardigt zyn. Dit is derhalven de enigſte reden, waarom toen in Nederlant tot de Plaatdruk, geen ander, dan zo een bleke Int gebruikt is; de Uitgaven van den *Spiegel* zyn met tweërlei Int gedrukt, om dat zy in Plaatdruk en beweegbare Boekſtaven uitgekomen zyn; maar in die van *Donatus* wort alleen de Drukint gezien, wyl daar in niets anders is, dan de blote text met beweegbare Letteren.

„ Wat nu de Figuren zelve aangaat: deze zyn in alle vier uitgaven dezelve en afdrukſels van de eerſte Platen en 58 in getal, namenlyk twee voor ieder Hoofdſtuk, (er zyn, behalven de Voorrede, 29.) Na de Voorrede, ziet men boven aan op elke bedrukte bladzyde ene figuur, die vier duimen lang, en ruim zeven breedt is. Ieder beſtaat uit twe Vierkanten, door ene Kolom aan elkander verbonden, en behelzen ene Historie met haren inhoudt 'er onder, die in 't Latyn in het Tafereel geſneden is. Toen *Veldenaar* naderhant den Spiegel herdrukken wilde, heeft hy deze zelve platen midden doorgezaagt, en dus vier tot ieder hooftſtuk gebruikt. De afbeeltſels zyn, naar dien tydt, zeer fraai, evenwel meer ten opzichte van de tekening dan van de gravering, dat zo veel minder te verwonderen is, om dat het in de vyftiende Eeuwe Nederlant, en byzonder Haarlem, aan gene uitmuntende Schilders ontbrak; daar mogelyk de Graveerkunst, ſchoon overlang bekent, met dat oogmerk niet geoeffent is, om overgedrukt te worden. Deze Taferelen zyn niet in Metaal, maar in hardt Hout, mogelyk in Palm-Sorben of Perebomen Hout, geſneden.

„ Van de Afbeeltzels gaan wy over tot de Boekſtaven, daar, zo de Voorrede, als 't ganſche werk meê gedrukt is. Onder de figuren is de Text in twe kolommen gedrukt, die

ieder meest 26 regels heeft. De Letters zyn elkander ongelyk, evenwel fraaier, dan die een deel der figuur uitmaken. Zy zyn ene soort van Gothische Letteren, en in alle vier uitgaven van den *Spiegel* van ene en dezelve gedaante, uitgezondert enige bladtzyden in de eerste Latynsche, met vaste Letteren gedrukt. Vele, byzonder kleine Letters zyn aan elkander vast, om het breken voor te komen, wyl zy uit Hout gemaakt waren. Men vindt, voornamenlyk in de eerste Nederduitsche en Latynsche drukken, een groot aantal van verkorte woorden. Men treft gene zinsnydingen aan, behalven alleen den stip, die zelfs nog dikwerf ontbreekt, daar hy nodig is. De Letter *i* is meest met een toonmerk, nu en dan met een stip, en ook hier en daar met een halfrondt getekent. De Regels staan doorgaans scheef en krom, en zyn over al niet even lang. Grote Voorletters zyn 'er in 't geheel niet, maar hare plaats is opengelaten, om 'er door het pinseel op getekent te worden. De bladzyden zyn boven en onder ongemerkt; en de namen van 't jaar, de plaatse, en den Drukker ongemelt.

„ De Boekstaven, daar de *Spiegel* meê gedrukt is, zyn, uitgezondert enige bladzyden in de eerste Latynsche druk, beweegbare Letters geweest, dat ten klaarste blykt uit vergelyking van de Letter, die in de Platen gesneden is. Zy zyn niet gegoten maar gesneden, want, onder anderen, is een en 't zelve woort, 't zy geheel 't zy verkort, niet altyt even lang; ook verschilt ene en dezelve Letter op ene en dezelve bladzyde, dan in grootte, dan in gedaante, dan in beiden. Dit alles kan onmogelyk plaats hebben, als de Letters gegoten zyn; dus het zonneklaar is, dat de Boekstaven gesneden waren, waar mede de *Spiegel* gedrukt is".

Op dit bericht volgt hier ene voorstelling der bewyzen, welke strekken om te toonen, dat men deze vier uitgaven aen de Drukkery van *Laurens Koster* en zyne Erfgenamen heeft toe te schryven. En uit het onderscheid, dat tusschen dezelven plaets heeft, leid de Heer *Meerman* verder af, dat de eerste Nederduitsche uitgave, (die zeer zeldzaem is, waer van maer twee Exemplaren bekend zyn, die te Haerlem gevonden worden,) bepaeldlyk aen *Laurens Koster* is toe te eigenen; doch dat de drie overigen door deszelfs Erfgenamen in 't licht gegeven zyn. Men heeft, naer zyne gedachten, de eerste Nederduitsche uitgave te brengen tot omtrent het jaer 1430, en de eerste Latynsche tusschen de jaren 1442 en 1450; zullende de tweede Latynsche, als mede de Nederduitsche uitgave, naestdenkelyk beiden het licht gezien hebben tusschen 1450 en 1460.

Chry-

Chryſal, of de Gevallen van een Guinie. Na de derde druk uit het Engelsch vertaald. Door de Heer E. B**s. *In 's Gravenhage by* H. Bakhuyſen 1767. *Derde en Vierde Deel in groot octavo, behalven het Voorwerk* 405 *bladzyden.*

DE twee laetſte Deelen van dit Hekelſchrift der Menſchlyke gebreken zyn van dezelfde natuur, als de twee eerſte. Men ontmoet 'er ene menigte van ſlechte en beſpottelyke characters in, die veel al tot het uiterſte gebragt worden. De Schryver van 't zelve is niet onbekwaem in 't malen van characters, doch hy ſchildert gemeenlyk met al te ſterke coleuren. Zie hier, tot ene proeve, het character van een eerloozen Kunstkooper, en dat van een verwaenden Verzamelaer van Zeldzaemheden.

De Guinie, van hand tot hand gegaen zynde, vervalt eindelyk in de handen van iemand, die zyn werk maekte van bedrog te plegen, ter misleidinge van zulken, die, zonder de vereischte kundigheid, zich toeleggen op het byeengaderen van Zeldzaemheden. Het gedrag van zodanig enen, mitsgaders dat van zulk enen Verzamelaer, in een byzonder geval, verhaelt de Guinie op de volgende wyze:

Myn Meester, zich verheugende over een bedrog van ene andere ſoort, dat hy zo even gepleegd had, herinnerde zich een afſpraek, die hy met ſemand gemaekt hadt, en zeide: „ Maar zagt! het is haast tyd, dat myn Liefhebber van *Antiquiteiten* komt. Laat eens zien die *Oude Manuſcripten*, en de *Inſcriptien*, die ik voorléden Week gemaakt heb. Zo waar als ik leef, ze zien 'er wel uit. De *Roest* op dit Koper, en de *Rook* op dit Parkement, zyn zo natuurlyk als of het duizend jaar oud was; en deeze *Haanepooten* zouden wel kunnen doorgaan voor de *Bezweering Tekens* van de Toveres te *Endor*, zo weinig gelyken ze naar eenige tékenen van ſchrift in deeze tyd. Het is een aardige ſnaak die ze gemaakt heeft, en hy verdient aangemoedigt te worden."

Juist toen hy dit gezegt had, kwam de Perſoon, die hy verwagte, in de Kamer, zeggende: „ myn Heer, ik kom om de Dingen te zien, daar gy my van geſprooken hebt. Als dezelve inderdaad zyn 't geene gy zegt, zullen wy omtrent de Prys geen verſchil hebben, hoe hoog die ook zy."

„ Ik hoop, myn Heer, (antwoorde myn Meester) dat gy zulk een laag Denkbeeld niet van myn Oordeel hebt, van te meenen dat ik U zou kunnen misleiden. Neen, myn Heer, ik weet dat zulks onmogelyk is; zelfs, al was Ik laag genoeg om zulks te onderneemen; en daarom zou ik U niets willen zeggen, 't welk de minſte Twyffeling onderworpen was by een Perſoon van uw diepe Geleerdheid. Wat de Prys belangt, ik kon veel meer krygen ſédert dat ik U gezien heb; maar ik oordeelde aan hunne Verdienſte verſchuldigt te zyn, die eerst aan U te laaten zien, dewyl geen andere *Collectie* in het Koningkryk die ſchatten waard is, en het is myn gewoonte niet een eisch, die ik

eens gedaan heb, te verhoogen, offchoon dezelve oneindig onder de *Intrinſike* Waarde is, gelyk gy, zo als gy dezelve ziet, overtuigd zult zyn. Hier, myn Heer! hier is het *Manuſcript*, 't welk ik het geluk had te vinden, terwyl ik eenige oude *Archieven* op ons Kantoor omſchommelde, die ſédert de Regeering van HENDRIK VIII nooit van hun Plaats geweest waren. Het Papier, daar het ingewonden was, was zo vergaan, dat het geheel weg molmde, zo als het in de open lucht kwam, zo dat ik naauwlyks tyd had den Inhoud te leezen, zynde, *dat dit Parkement gevonden wierd in de Tombe van* THOMAS A BEEKET, *toen zyn Kist by de Reformatie geopend wierd, en wierd daar om de Oudheid bewaard.* Dat het zelfs in zyn tyd al zeer Oud moet geweest zyn, zou de kleur van het vergaan Parkement overvloedig bewyzen, als 'er geen overtuigender blyken waren voor de geenen die Oordeel hebben, om dezelve te begrypen. Het Figuur van de Letter toont deszelfs Ouderdom; deeze Manier van ſchryven, als men die met andere oude *Manuſcripten* vergelykt, wierd ingevoerd omtrent de Tweede Eeuw van de Christelyke Tydreekening, en geheel verlooren in het midden van de Derde Eeuw, in die tuſſchentyd moet dit Géſchréven zyn. De Oudheid dus bepaald zynde, moet men vervolgens den Inhoud gade ſlaan; en aan de Gewigtigheid kan men niet twyffelen. Deeze *Vlak*, onder aan het Parkement, offchoon veel gefleeten door de tyd, heeft een groote Gelykheid met een *Myter*, en toont dus aan, dat een Biſchop de *Autheur* was, van 't geen 'er boven geſchréven ſtaat, waar aan deeze vier Letters M-A-T-H. die by geluk duidelyk zyn, het klaarſte Licht geeven; want nadien ze een gedeelte van 't Woord *Arimathea* geweest moeten zyn; zo dienen ze tot Bewys dat 't Gevoelen, dat *Joſeph van Arimathea* 't eerst het Evangelium in Brittanje Gepredikt heeft, alreeds in de tweede Eeuw bekend was, en beſlischt dus dat lang betwiste ſtuk. Want wie kan zo ongeloovig zyn van te twyffelen aan iets, dat, gelyk ik wel zeggen mag, onder het Heilig Zégel van de *Myter* gegeven is, en dat zo digt by dien tyd!

„ Dat is zo! Maar is het niet éven waarſchynelyk, dat het Oogmerk van dit Geſchrift was, dat Gevoelen te wederleggen, als om het te bevestigen?

„ Myn goeden Heer, als gy op zulke beuzelachtige Tegenwerpingen, als deeze, Prys wild ſtellen, zo geeft gy alle Kennis van de Oudheid op, die nooid hooger ſtygt, dan tot mogelyke Giſſingen, zonder acht te ſlaan op Waarſchynelykhéden daar tegen: want zulke *Giſſingen*, als deeze, *gegrond op uitgewischte Overblyfzels van de Oudheid, zyn van veel grooter Gewicht in de Geleerde Waereld, om dat ze meer Geleerdheid vertoonen dan de eenvoudige Gevolgen, uit klaare Zaaken getrokken, nadien dezelve voor ieder een verſtaanbaar zyn.* Maar waarom zeg ik deeze dingen tegen iemand, die dezelve veel béter verſtaat, dan ik *Pretendeeren* kan!

„ Ja myn Heer, ik verbeelde my dat ik 'er iets van weet, en was op het eerſte Oogenblik, dat ik het *Manuſcript* zag, overtuigt van des-

deszelfs Oudheid en Gewicht, en ik maakte die Zwaarigheid alleen tot *Amuzement*. Maar waar is het *Réliquie*, dat wilde ik ook wel zien.

„ Hier is het myn Heer! (antwoorde myn Meester, een oud ſtukje Koper uit een Doos haalende, dat zorgvuldig in Watten gelegt was). Deeze kopere Plaat is, op die Wyze, afgeſcheurd, boven van een Graf-Tombe op den Berg *Libanon*, door een Perſoon, die door een vermaarde Societeit derwaards gezonden was, om naar zulke Dingen te zoeken; en by zyn te rug komst heeft hy het my vereerd, als het ſchatbaarſte dat 'er te vinden was, uit Dankbaarheid, voor dat ik hem die reize bezorgt had. Zie de *Roest* eens myn Heer! Hoe zeer het in het draagen ook afgeſleéten is; zo toond de Diepte en de Kleur, dat het 'er in eenige duizend Jaaren aangekomen is. By welke gelegenheid die Tombe wierd opgerecht, daar zyn eenige byzondere Omſtandighéden, die ons waarſchynelyke Gisſingen doen maaken. Gy ziet dit Gat, daar de *Roest* byna door het Koper gegeeten heeft, met die ſtreep daar over. Dit is zékerlyk het overblyfzel van 't Figuur van een Leeuw, gelyk klaar is uit die twee Pluimen in 't midden, en aan 't einde van de ſtreep, die de ſtaart moet geweest zyn. Nu dewyl een Leeuw het Zinnebeeld van *Juda* was, zo kan men niet twyffelen of de een of ander groot Perſonagie uit die Stam moet 'er begraven zyn, daar dit Zinnebeeld opgerecht wierd: eene Omſtandigheid die zo klaar de Oudheid van de *Wapenſchilden* bewyst, dat ik 'er niet wel kan affcheiden, zulk eene Opheldering verſchaft het aan een *Tractaat*, dat ik onder handen heb over dat *Subliem* en moeijelyk Onderwerp.

„ Niet van affcheiden! (zeide de *Antiquarius*, doende de Plaat zorgvuldig in de Doos die hy in zyn Zak ſtak,) gy moet het eerst hebben, myn Vriend, om 'er van af te ſcheiden. Ha, ha, ha! een aardige Grap waarlyk! Gy preſenteerd iets te Koop, ſteld het op Prys en dan kund gy 'er niet affcheiden! dat is waarlyk mooi! Daar is Uw Geld voor het *Manuscript* en het *Réliquie*; en als gy meer zulke dierbaare Overblyfzels van de Oudheid vind, zal ik U verplicht zyn als gy my de Voorkeur geeft. Niemand zal U béter Prys geeven".

Dit gezegt hebbende gaf hy myn Meester een *Banknote*, die hy met een ſoort van Ongenoegen ſcheen aan te neemen, en die, terwyl hy het Geld telde, dat hy te rug moest geeven. „ Gy doet deeze Reis met my wat gy wild: maar de volgende zal ik béter op myn Hoede zyn. Het is my echter lief, dat deeze ſtukken, in zulk eene kostelyke Collectie als de Uwe komen zullen, daar recht aan hunne Verdienſten zal geſchieden."

„ Ja myn Heer, (antwoordé de Liefhebber, met een vergenoegde Grimlach,) Ik heb al eenige *moeite* en *kosten* gehad om eene *Collectie* te verzaamelen; en heb het Genoegen te denken, dat ik, als ik kom te ſterven, in de *Catalogus* van myn Kabinet zulk een Figuur zal maaken, als weinig van myne Tydgenooten kunnen doen. Ik zal Bewyzen nalaaten, dat ik myn Leeven niet Vruchteloos heb door-

doorgebracht. Wat zou ik niet geeven om het getuigenis dat een *Capabel Afflager* van my zal geeven, by het begin van de Verkooping. Ik hoop dat myn Vriend POCH lang genoeg Leeven zal om het te doen. Daar is niemand die een Ding met zulke gelukkige Uitdrukkingen kan opvyzelen. Hy heeft de Woorden tot zyn Wil gelyk men zegt. Wat een hoog denkbeeld zal hy verwekken van myne geleerdheid, Smaak en Oordeel? Maar *a propos*, Gy zeide dat gy dit *Réliquie* tot een byzondere *Occaſie* noodig had; ik ben zeer genegen om U dienst te doen. Gy kunt 'er van ſpreeken, als in myne *Collectie* berustende, by Voorbeeld op deeze of diergelyke Wyze, *gelyk blykt* (tot ſtaaving van 't geene gy vooraf gezegd hebt) *uit een allerkostelykst en zeldzaamst overblyfzel der Oudheid* (of zo als gy het anders wild noemen) *in de keurlyke* of *dierbaare*, of *édele* of *heerlyke* (of mogelyk dat alle faamen) *Collectie van wylen mynen aller Geleerdſten, Oordeelkundigſten, onvermoeiden en édelmoedigſten Vriend.* Of welke Tytels van dit ſoort gy moogt goedvinden.

„ Ik ben U zeer Verplicht voor die Gunst, (antwoorde myn Meester, kwaalyk in ſtaat zynde zich van Laghen te onthouden,) en zal 'er op zyn tyd my van bedienen, en het doen op eene Wyze, die of ſchoon, by uwe Verdienſten te kort komende, myne Hoogachting en Eerbied voor dezelve uit zal drukken." Dit gezegt hebbende, gaf hy hem het Geld, dat van zyn Bankbrief overſchoot, en zond hem Vergenoegd weg.

Annette *en* Lubin, *of de eenvoudige Natuur. Landſpel. Door het Kunstgenootſchap, onder de Zinſpreuk* Kunst word door arbeid verkreegen. *Te Leyden gedrukt voor het Kunstgenootſchap.* 1768. *in octavo* 44 *bladzyden.*

Dit Landſpel is ene navolging van een der Verhalen van den Heer *Marmontel*, 't welk ten tytel heeft; *De eenvoudige Natuur. Annette* en *Lubin*, twee jonge lieden, volle Nicht en Neef, t'zamen alleen op 't Land levende, elkander beminnende en een gelukkig leven leidende, zien zich, door onkunde, in 't grootſte verdriet gedompeld. De Schout, enige blyken der zwangerheid van *Annette* ontdekkende, bevind, op nader onderzoek; dat deze twee Gelieven te nauwe gemeenſchap met elkanderen gehad hebben; 't welk hen, volgens de Wet der Roomſche Kerke, rakende de vermenging van Bloedverwanten, ſtraffchuldig ſtelt. De Schout, vereenigd met den Pastoor, ontrust deze Gelieven, door hun hunne onderlinge liefde als misdadig te beſchryven. *Annette* is troostloos; doch *Lubin* houd nog ſteeds moed, en kan niet begrypen, hoe men dit als ene misdaed kan aenzien, en hem deswegens met ene daer op geſtelde ſtraf dreigen; te meer daer hy verſtaen heeft, dat vermogende lieden, door hun geld, de vryheid erlangen van in zodanig een geval met elkanderen te mogen huwen. Dit denkbeeld zet hem aen om den Heer

van

van 't Dorp, bekend als een goedaertig en milddadig Heer, deswegens te onderhouden; die ook, door de oprechtheid en tedere liefde van dit paer bewoogen, belooft alles in 't werk te ſtellen om hun ontſlag by 't Roomſche Hof te verkrygen. De Heer *Marmontel*, die dit opgeeft als ene ware gebeurtenis, verhaelt ten ſlot, dat die Heer 'er ook zo gelukkig in ſlaegde, dat Paus *Benedictus de XIVde* eerlang die twee Gelieven kostloos van deze Kerkwet ontſloeg, en toeſtemde dat ze door den Trouw verenigd werden.— Men heeft dit Verhael in de gedaente van een Landſpel gebragt, dat in dertien Tooneelen verdeeld, op geen ongevallige wyze geſchikt, en volgens een vryen trant berymd is. Zie hier een gedeelte der redeneringe van *Lubin*, waer door hy zyne troostlooze *Annette* zoekt op te beuren.

LUBIN.

Wel dan, dat wy eens onderzoeken,
Waerom wy ons dus zien vervloeken,
Wat daeden door ons zyn gedaen,
Of wat ik immer heb beſtaen
't Geen my kan worden aangewreven,
Want, 'k weet niet dat ik heb misdreven.

Wy hebben, ſints de kindſche dagen,
O Dagen, vry van alle plaegen!
Waer door de jeugd ſteeds wordt gevleit!
Ons vee op 't zelve veld geweidt,
Door ons, om 't malſche groen, verheven.
Annett', daer in is niet misdreven.

'k Heb, om uw hartje te behagen,
Een hut van takken opgeſlagen,
Die, in uw oog, bekoorlyk ſtond;
En daer gy uw vermaek in vondt
Uw lieve leden rust te geven.
Daer in is ook geenszints misdreven.

Gy hebt, Annette, menigmaelen,
Uw hoofd tot in myn' ſchoot doen daelen,
En ſliept dus lieflyk en gerust.
'k Vond myn vermaek en grootſten lust
Naer d'uwen zoetlyk neer te ſtreven;
Maer daer was nog niet in misdreven.

't Is waer, wy hebben ook by tyën,
Als gy, door myn liefkozeryën,
Ontwaekte, 't lieflyk liefdevuur
Beproefd, doch dit, dit deedt Natuur.
Des zweer ik; hartlyk, by myn leven,
Ik weet niet dat wy iets misdreven.

ANNETTE.

Helaes, Lubin, 'k zag ook geen kwaed daer in,
Maer nu doet het my zuchten.

LUBIN.

Och, 'k bid Annett', verlaet, verlaet die ongenuchten!
Herdenk eens, met bedaerden zin,
Weet gy dat we immer iets....

ANNETTE.

Ik weet het niet te zeggen.

LUBIN.

Ik denk dat kwaede lui ons flimme laegen leggen.
Wien hebben wy misdaen? geen fchepzel, dat ik weet;
Niets dat den Hemel kan bewerken tot ons leed.
De Hemel is fteeds goed en ftraft de kwaede zaken,
En valsheid en bedrog; maer wy, die nimmer haken
Dan om getrouw, met alle magt,
Te blyven in dien ftaet, waerin Natuur ons bragt,
Waerin kan men ons fchuldig houên?
Om dat wy neef en nicht zyn? maer
Dat is een ongeluk, 't welk niet belet elkaêr
Te minnen, moet het ons dan nog verbiên te trouwen?
Ben ik min' vader en gy moeder, om die reên?
Of zyn wy overtuigd dat wy iets kwalyks deên?
Maar neên: gy zyt bedroeft en acht u-zelven fchuldig,
Om dat de Schout ons zegt een wet te hebben, die
Ons 't huwelyk verbiedt. Maer zyt niet ongeduldig,
Geloof me, Annette, laet de Schout maer praten, zie,
Laet hy die wet vry voor zich-zelv' bewaren,
Hy kan dat werk, voor ons, wel fparen.
Gy hangt van niemand af, en ik zo min als gy.
Wy fchikken van ons-zelv' en blyven altyd vry.
Wy kunnen met ons goed naer eigen keuze leven
Zoo als 't natuurlyk is. 'k Acht niets daerin misdreven.
En krygen wy een kind zoo veel te beter, goed!
Wanneer 't een doehter is, dan zal zy fraei zyn, zoet
En lieflyk, zoo als gy; en is 't een Zoon, myn Waerde!
Geen hupfer jongen ziet ge op Aerde;
Want hy zal vrolyk zyn en vlug, gelyk als ik.

NIEUWE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

HERMANNI VENEMA *Commentarius ad Pſalmos* CXI—CL. *Quo ſingulorum argumentum, tempus & hypotheſis explicandi imprimis ſtudioſe inquiritur, eorumque partes continua paraphraſi & ſelectis obſervationibus illuſtrantur. Leovardiæ apud* H. de Chalmot 1767. *in quarto* 846 *pp.*

HERMANNUS VENEMA, *Verklaring over Pſalm* CXI—CL. *enz.*

DUs mag het den Eerwaerden *Venema* gebeuren zyne opheldernde Verklaringen over het Boek der Pſalmen voltooid te zien; en de Liefhebbers zyner Schriften, die vreesden dat hem de dood mogte overvallen, eer dit Werk afgeloopen ware, genieten nu de vervulling van hunnen wensch in dit opzicht. Men heeft, by de achtervolgende uitgaven van ieder Deel ſteeds opgemerkt, dat onze Hoogleeraer zich meer dan gemeen bevlytigd heeft, om, zo veel hem mogelyk was, na te ſpeuren de gelegenheid, by welke ieder Zangſtuk opgeſteld mogte wezen, om dus te bepaelder grondſlag te hebben, op welken hy zyne Verklaring kon veſtigen; waerom wy ook, dezen taek in 't oog houdende, ons met dit laetſte Deel daer toe zullen bepalen, en ten ſlot nog melden 't geen zyn Hoogeerwaerde, ten aenzien dezer laetſte Pſalmen, deswegens als het waerſchynlykſte voorgedragen heeft.

Rakende de negen of acht hier eerst voorkomende Pſalmen, twyfelt de oplettende *Venema* geenszins, of dezelven zyn opgeſteld in de dagen der Maccabeen, en wel na de verloſſing des Volks uit de verdrukking van *Antiochus Epiphanes*. Pſ. CXI ſlaet op den gelukkigen ſtand des Volks onder *Simon den Maccabeer*; toen ze, uit de onderdrukking verlost, met den buit hunner vyanden verrykt, hun gebied nog niet uitgeſtrekt hadden over de nabuurige volkeren, doch zulks in 't kort ſtonden te doen. Het volgende Zangſtuk is betrekkelyk tot de dagen van *Judas den Maccabeer*, toen Jeruſalem herwonnen, de Tempel gezuiverd en de plechtige Godsdienst herſteld was; toen men 't feest der

inwyinge of dat der lichten eerstmael vierde, en deszelfs jaerlyke onderhoudinge bepaelde. De CXIIIde Pſalm is weder te brengen tot de dagen van *Simon* en deszelfs zoon *Johannes Hyrcanus*; toen de gelukſtaet des Volks een beſtendig aenzien begon te verkrygen. Tot dien eigen tyd behoort Pſalm CXIV, als mede Pſ. CXV, welke laetſte niet zo zeer een Zangſtuk op zich zelve, als wel een aenhangzel van 't voorgaende Lied te noemen is. De CXVIIde Pſalm heeft insgelyks verſcheiden kenmerken, die den Lezer tot die zelfde omſtandigheden bepalen; en 't is niet onwaerſchynlyk dat dezelve bepaeldlyk gedicht is, by gelegenheid der vieringe van het feest der inwyinge of dat der lichten, met oogmerk om op dat feest gezongen te worden. De hier tot dus ver gemelde Pſalmen ſlaen uitdrukkelyk op de omſtandigheden der Jooden in die dagen, en zyn dus niet te betrekken tot de dagen des N. Testamentes; dan in zo verre als de Joodſche Kerkſtaet van dien tyd inkomt als ene afbeelding van den Apostoliſchen Kerkſtaet, in welken alles, wat hier daer toe betrekkelyk voorgeſteld word, op ene verhevener wyze plaets zou hebben; des men 't hier letterlyk uitgedrukte geestlykerwyze op de Kerk des Nieuwen Testamentes konne overbrengen. Maer zo is 't niet met den CXVIIden Pſalm. Dit Lied is wel waerſchynlyk, even als 't voorgaende, in die dagen der Maccabeen opgeſteld; maer met een bepaeld vooruitzicht op de roeping der Heidenen in de dagen van den Mesſias. De omſtandigheden van dien tyd, toen de kennis van den waren God meer dan ooit voorheen onder de Heidenen verſpreid werd, gaven eigenaertig aenleiding tot het dichten van zodanig een Lied, ter aenſpooringe voor de Heidenen, om den HEER te looven, dat in vollen nadruk plaets zou hebben, wanneer ze door den Mesſias geroepen zouden worden tot de kennis en dienst van den waren God; waertoe dit Zangſtuk uitdrukkelyk betrekking heeft. Wat verder den CXVIIIden Pſalm betreft, verſcheiden kenmerken bepalen ons duidelyk tot die dagen van blydſchap en vreugde der Jooden, toen ze *Simon den Maccabeer*, ter belooninge zyner dapperheid en getrouwheid voor zyn Volk, aenſtelden tot Veldoverſten, Overſten des Volks en Hoogepriester in eeuwigheid; toen ze deze aenſtelling in koperen platen graveerden, en die ſtelden in ene aenzienlyke plaets, in den omgang des Heiligdoms; terwyl ze het affchrift derzelve leiden in de ſchatkiste, ten behoeve van *Simon* en deszelfs Zoonen na hem; volgens het verhaelde 1 Maccab. XIV.

XIV. 35—49. Alles nagaende kan men 't niet vreemd achten te denken, dat dit Lied in die omſtandigheden gedicht is, met oogmerk om by die plechtige aenſtelling openlyk gezongen te worden. Onze Hoogleeraer, dit denkbeeld geſtaefd hebbende, betuigt echter tevens dat de ſpreekwyzen vs. 22 en verv. inzonderheid zien op den Meſſias, in welken zy ene volkomen vervulling erlangd hebben. Doch hy merkt tevens aen, dat men daerom geen grond heeft, om dit geheele Lied tot den Kerkſtaet des N. Testamentes te brengen. Men heeft, zynes achtens, dit Zangſtuk te verklaren van den Joodſchen Kerkſtaet in de opgemelde omſtandigheden; maer het geen gezegd word van dien *verworpen ſteen tot een hoofd des hoeks geworden*, onderſcheidenlyk te beſchouwen, als in de eerſte plaetze wel betrekkelyk tot de aenſtelling van *Simon*, maer als in een verhevener zin ſtaende op de verhooging van den Meſſias aen Gods rechterhand, als het tegenbeeld dezer plechtige aenſtellinge.

Rakende den CXIXden Pſalm, merkt zyn Hoogeerwaerde aen, dat men, alle de kenmerken van des Schryvers toeſtand en geeſtgeſteldheid nagaende, genoegzamen grond heeft, om te denken, dat dit een Zangſtuk van David is. Men heeft het dan, zo 't hem voorkomt, te beſchouwen als betrekkelyk tot Davids omſtandigheden, toen hy voor Saul vluchtende was; en wel, toen hy zich in 't land der Philiſtynen bevond. Dit Zangſtuk dus inziende, als een Lied, waer in David zich alle zyne voorige rampen, en zyne gemoedsaendoeningen in die omſtandigheden herinnert, mag men de onderdeelingen, waer in 't zelve verdeeld is, zeer wel aenmerken, als betrekkelyk tot onderſcheiden gevallen, welken hem in die dagen overgekomen zyn.

Van Pſ. CXX is niet wel enige bepaling te maken. De Dichter komt voor als een Godvruchtig vreedlievend mensch, die blootgeſteld was voor den laster en vervolging van geveinsde en haetdragende lieden, die hem tot het uiterſte gebragt hadden, en over welken hy eindelyk had mogen zegenpralen: maer men ontmoet geen kenmerken, die ons een zeker perſoon bepaeldlyk aenduideu. Veiligst ziet men dezen Pſalm dan aen als een Lied, dat ieder, in ſoortgelyke omſtandigheden, tot zyn byzonderen ſtaet kan overbrengen.

De CXXIſte Pſalm blyft insgelyks onzeker. Onze Hoogleeraer aengemerkt hebbende, dat men den aenvang van dezen Pſalm heeft te vertolken, niet ſtelliger-maer vlegs-

wyze, in dezen zin: *Sal ick myne oogen opheffen na de bergen?* [ſal ick ſeggen,] *Van waer ſal myne hulpe komen?* [Dat zy verre!] *Myne hulpe is van den HEERE* enz. beſchouwt daer op dit Lied in een geheel ander licht, dan 't door de Uitleggers gemeenlyk voorgeſteld word. De Perſoon, die 't onderwerp van dit Zangſtuk is, komt hem voor als een uitmuntend Perſoonaedje, met welke het Gemeenebest of de Kerk ten naeuwſte verbonden was; die nog maer onlangs tot een luisterryken ſtand verheven was; en die, terwyl men duchtte, dat hy zich in dien ſtand niet zou konnen bewaren, in dit Lied zyn vertrouwen en hoop, op de gunſtryke beſcherming en onderſteuning des Allerhoogſten, ten krachtigſte betuigt. Dit geeft hem wel aenleiding om te denken op *David*, toen hy eerst den Throon beklom, of op *Zerubbabel*, het Volk uit de Babyloniſche gevangenis na Canaan leidende, of eindelyk op *Johannes Hyrcanus*, het beſtier van 't Joodſche Gemenebest aenvaerdende; doch hy vind geen vaste kenmerken, die zyne keuze genoegzaem zeker konnen bepalen.

Pſalm CXXII is een Zangſtuk opgeſteld door David, na dat God, zynde de Ark reeds overgebragt te Jeruſalem, door den Propheet verklaerd had dat Salomo eerlang den Tempel te Jeruſalem zou bouwen, en aldaer den zetel van den Godsdienst vestigen. Toen 't Volk in die dagen hunne bereidvaerdigheid betuigde om alleen in Jeruſalem den HEER te dienen, toen men alles tot dien aenſtaenden Tempelbouw begon te vervaerdigen, dichte David dit Lied, in 't vrolyke vooruitzicht van de vastſtelling van des HEREN dienst aldaer.

De gelegenheid der ſamenſtellinge van den CXXIIIſten Pſalm is niet wel te bepalen. Men brengt dit Dichtſtuk, waerſchynlyk, of tot de Babyloniſche gevangenis, of tot de onderdrukking des Volks onder *Antiochus Epiphanes*; 't eerſte ſchynt nog wel 't aanneemlykst; doch de ſpreekwyzen zyn van die natuur, dat ze ook met opzicht tot het laetſte verklaerd konnen worden.

Alle de kenmerken, die in den CXXIVſten Pſalm voorkomen, loopen zeer nadruklyk te zamen in de dagen van Koning Hiskia: toen Sanherib, alle de vaste ſteden van Juda bemachtigd hebbende, Jeruſalem ten uiterſte benauwd had; toen de Jooden geen uitkomst meer zagen, zo God hen niet op eene byzondere wyze reddede; en toen het Aſſyriſche Leger, wonderdadig, door een Engel des HEREN verſlagen werd; het welk Sanherib noodzaekte af te trekken,

ken, en den Joodſchen Staet van den Vyand verloſte. 2 Kon. XVIII en XIX. De overeenkomst is hier zo treffende, en 't valt zo bezwaerlyk enig ander tydſtip, waer aen dit Lied beantwoord, te berde te brengen, dat men niet zou twyfelen, om dit Zangſtuk tot dezen tyd te bepalen, was 't niet, dat 'er aen 't hoofd geplaetst ware, *Een Lied van David.* Doch hieromtrent ſtaet aen te merken, dat de Griekſche en Syriſche vertaling dit hoofd niet heeft, 't welk grond verleent om te vermoeden, dat het in de oudſte Handſchriften niet gevonden wierd. Zo men de echtheid hier van nogtans wilde beweren, zou 't niet vreemd zyn te ſtellen, dat die benaming aen 't hoofd geplaetst is, ter oorzake dat dit Lied geſchikt is naer zodanig een Zangſtuk van David. 't Zou konnen zyn, dat zeker Autheur, ten dage van Hiskia, zulk een Lied van David, naer die tydsomſtandigheden, ingericht had. Dit denkbeeld is te minder verwerpelyk, om dat 'er 2 Chron. XXIX. 30. uitdrukkelyk gezegd word, dat Hiskia bevel gaf om den HEER te loven, *met de woorden Davids ende Azaphs des Sienders*; waer by nog komt, dat 'er meer voorbeelden van die natuur in 't boek der Pſalmen te vinden zyn, en onder anderen Pſalm XIV.

De CXXVſte Pſalm komt voor als een Lied van een zeer algemenen inhoud, ſtrekkende om een Volk, uit onheilen gered, op te wekken, om niet op hunne gelukkige omſtandigheden, maer op den HEER te vertrouwen; en tevens aen te moedigen, om zich ten dien einde te benaerſtigen in een oprechten wandel voor Gods aengezicht. Zo algemeen een inhoud duid geen byzonder geval aen; indien men echter enige bepaling wilde maken, zou men mogelyk het veiligst denken, op den toeſtand der Jooden, na hunne verloſsing uit de verdrukking van *Antiochus Epiphanes.*

Van den CXXVIſten Pſalm is 't ook niet zeker te bepalen, of dezelve betrekkelyk is tot de tyden der Maccabeen, of tot die der Babyloniſche gevangenisſe; doch alles nagaende is 't laetstgemelde waerſchynlykst. Het Zangſtuk ſchynt opgeſteld van iemand uit de wedergekeerden, om 't Volk, toen hunne hoop, uit overweging hunner zwakke omſtandigheden, verſlauwde, aen te ſpooren, en hun vertrouwen op God te vestigen; en hun een voorſchrift van een gebed te geven, volgens het welke zy den HEER konden ſmeken, om de verdere voltrekking van 's Volks verloſsing uit de Babyloniſche ſlavernye.

De CXXVIIste Pſalm, een Lied van *Salomo*, heeft zo veel overeenkomst met zyn boek genaemd den *Prediker*, dat men rede hebbe om te denken, dat dit Gezang daer mede gelyktydig zy. Hy tracht een ieder af te trekken van alle angstvallige zorgen over de dingen van dit leven, en aen te moedigen ter Godsvrugt, en tot een hartlyk vertrouwen op den HEER.

Zo men den volgenden Pſalm ook aen *Salomo* mogt toeſchryven, 't geen niet van alle waerſchynlykheid ontbloot is, zou men dit Lied eigenaertig tot dien zelfden tyd mogen brengen. Indien men hier van afziet, en nagaet, dat 'er geſprooken word van een tyd, in welken de Godvruchtigen den arbeid hunner handen onbevreesd mogten genieten, en toen 't Volk zeer ſterk vermenigvuldigde, dan word men natuurlyk geleid tot de gelukkige herſtelling des Volks in de dagen der Maccabeen. Zo men eene nauwkeuriger kennis had van de oude Huwelyksplechtigheden, zou men dit Lied veelligt met meer zekerheid bepaeldlyk als een Huwelykszang konnen beſchouwen: en men handelt niet geheel zonder grond, wanneer men dit Lied verklaert, als een zegenwensch, dien men over nieuwgetrouwden kon ſpreken, of gewoon was uit te ſtorten.

Pſalm CXXIX is vry duidelyk een Zegenlied van 't Joodſche Volk, opgezongen in die dagen der Maccabeen, toen hunne Vryheid herſteld was, en de zaken van hun Gemeenebest zo wel gevestigd waren, dat ze van hunne Vyanden niet meer te vreezen hadden.

De kenmerken van den CXXXſten Pſalm leiden ons gereedlyk tot de laetſte dagen der Babyloniſche gevangenisſe. En men denkt hier, niet ongegrond, om *Daniel*, *Habakuk*, of enig ander Godvruchtig perſoon van dien tyd, als opſteller van dit Lied, ter openbare betuiginge van de verwachting der Godvruchtigen, dat 's Volks zonden vergeven ſtaen te worden, en hunne ſlaverny eerlang een einde zal nemen.

De inhoud van het volgende Zangſtuk is zo algemeen, dat het niet wel tot een byzonder geval te bepalen is. David ſchynt hier 't oog te hebben op zyne gemoedsgeſtalte, ten tyde van zyne vlugt voor Abſalom, en de gelukkige herſtelling van zynen ſtaat; om door dit voorſtel het Volk te leeren, hoe ze zich, in tegenſpoed, godvruchtig hebben te gedragen. Mogelyk doelt het op een byzonderen tegenſpoed, waer in 't Volk zich by zekere gelegenheid be-

bevond; doch, vermits 'er geen byzondere bepalende kenmerken voorkomen, kan men hier veilig in een algemeen denkbeeld van tegenſpoed berusten.

Een ieder, die den CXXXIIſten Pſalm aendachtig beſchouwt, kan niet twyfelen of dezelve is betrekkelyk tot de plechtige inwying van Salomons Tempel, 1 Kon. VIII. en 2 Chron. V. en VI. gemeld. Men kan 'er duidelyk genoeg uit afnemen, dat het Zangſtuk ſtrekt tot ene openbare betuiging van des Volks toeſtemming, om den HEER in Jeruſalem alleen plechtig te dienen: en men mag wel gisſen, dat het Lied openlyk gezongen is, na dat Salomo zyn gebed, ter inwyinge des Tempels, ten Hemel gezonden had.

De CXXXIIIſte Pſalm ſlaet niet min duidelyk op die algemene en heuchelyke te zamenkomst van David met alle de Hoofden des Volks, welke 1 Chron. XXVIII en XXIX beſchreven word: op welke men de ſchatten, ter bouwinge van den Tempel, naging, met vrywillige giften vermeerderde, God deswegen loofde, en Salomo tot Koning, als mede Zadok tot Priester zalfde. Het is niet oneigen te denken, dat David by die gelegenheid het Volk dit Lied in den mond gegeven heeft. En als men, in dit denkbeeld, den volgenden Pſalm daer benevens beſchouwt, zal 't niemand vreemd voorkomen, dat men vermoed, dat dit Zangſtuk aen te merken zy als een aenhangzel van 't voorgaende, geſchikt om het Volk op te wekken tot het verkondigen van den lof des HEREN.

Wat aengaet den CXXXVſten Pſalm, men kan niet wel twyfelen, of dezelve ſlaet op de gelukkige omſtandigheden der Jooden onder *Simon den Maccabeer*; toen zy, uit de hand hunner Vyanden verlost, de Afgodery uitgeroeid, en hun Gemenebest, door den Godlyken zegen, in bloeienden welſtand zagen.

Den CXXXVIſten Pſalm brengt men waerſchynlykst tot de dagen van Salomo, en wel tot die blyde dagen, wanneer men zich verheugde over den gelukkigen ſtaet van 't Gemenebest, met de inwyinge van den Tempel, tot den dienst des HEREN, wanneer ze, volgens 2 Chron. V: 13, *den HEERE preſen, dat by goet is, dat ſyne weldadigheyt is tot in eeuwigheyt.*

De CXXXVIIſte Pſalm ſlaet uitdrukkelyk op de gemoedsgeſtalte der Jooden in de Babyloniſche gevangenis, en is gedicht door Zacharia, Haggaï, of iemand anders uit de Godvruchtige reeds wedergekeerde Jooden. De lauwheid, welke by velen, zo der wedergekeerden in Jeruſalem, als

der achtergeblevenen in Babylon, heerschte, gaf naestdenkelyk een Godvruchtigen wedergekeerden, in die lauwe tyden, aenleiding om dit Lied op te ſtellen; ten einde den enen en anderen onder 't oog te brengen, hoe hun gemoed geſteld was, toen ze zich allen in Babylon bevonden; en daer uit te doen opmerken, hoe ongerymd het was, dat wedergekeerden nu yverloos in den Godsdienst wierden, en achtergeblevenen de gelegenheid om weder te keeren niet waernamen.

Alle de kenmerken van den CXXXVIIIſten Pſalm loopen bepaeldlyk te zamen tot die dagen, toen David, uit alle tegenheden gered, op den Throon gevestigd, de Godlyke toezegging ontvangen had, dat Salomo den Tempel zou bouwen, en de Meſsias, wiens Ryk een eeuwigduurend Ryk zou wezen, uit zynen zade geboren zou worden. 2 Sam. VII. By die gelegenheid ſtelde hy eigenaertig dit Dichtſtuk op, zo, om zyne dankbaerheid tot, als vertrouwen op God te betuigen.

Pſ. CXXXIX ſchynt door David opgeſteld te zyn, geduurende zyne vlucht voor Saul, en wel in dien tyd, toen hy, 't grondgebied van Saul verlatende, ſchuilplaats zogt by de nabuurige Volkeren. Dit kon de reeds uitgeſtrooide verdenkingen en lasteringen tegen hem natuurlyk vermeerderen; het welk hem aenleiding gaf, om zich van wegen de oprechtheid zynes harten in dit Lied te verdeedigen.

Tot die omſtandigheden is ook het volgende Zangſtuk te brengen, hoewel tot enigzins later tyd; te weten, tot omtrent het afloopen der vervolginge van Saul: toen David hem ontweken was, en hy met de Philiſtynen in oorlog geraekte; wanneer hem eerlang, gelyk anderen Godloozen, het doodlyk lot trof, dat David hier voorſpelt.

In 't verklaren van den CXLIſten Pſalm heeft men insgelyks op de vervolging van Saul te denken; en wel bepaeldlyk op dien tyd, toen hy anderwerf gelegenheid gehad had om Saul van 't leven te berooven, maer zich daer van afkeerig verklaerde, volgens het verhaelde 1 Sam. XXVI.

De CXLIIſte Pſalm is mede betrekkelyk tot die dagen van Davids vluchten voor Saul, en wel tot den tyd zyner ontkominge in de ſpelonke Adullams, toen hy nog alleen was, eer zich iemand van zyn geſlacht of volk by hem bevond, naer luid van 1 Sam. XXII. 1.

Veeltyds brengt men het volgende Zangſtuk ook tot die dagen; doch als men alles aendachtig gadeſlaet, kan men niet wel twyfelen, of dit Lied niet veel eer betrekkelyk

zy

zy tot Davids vluchten voor Abſalom; toen hy zich over de Jordaen, in de nabuurſchap van Mahanaim, bevond, gelyk ons gemeld word 2 Sam. XVII.

De CXLIVſte Pſalm is waerſchynlykst te brengen tot den oorlog met de Ammoniten en Syriers, aengetekend 2 Sam. X. Echter zyn 'er enige trekken in dit Zangſtuk, welken zeer veel aenleidinge geven om te denken, op Davids vlucht voor Abſalom, zo dat men de gelegenheid, by welke het opgeſteld zou zyn, niet wel vast konne bepalen.

Pſalm CXLV ſlaet vry duidelyk op den gelukkigen ſtaet van 't Joodsch Gemenebest met het afloopen van Davids leven, en de zalving van Salomo tot Koning. En 't is niet onwaerſchynlyk dat David dit Lied aen 't voorgaende gehecht heeft, toen die gelukkige tyd naderde, welken hy in 't ſlot van dit Zangſtuk geſchetst had.

De vyf laetſte Pſalmen, CXLVI — CL, eindelyk, zyn Loflieder en, ter verheerlykinge van den naem des HEREN, uit hoofde zyner dierbare weldaden, welke op zodanig ene manier, en onder zulke nevensgaende kenmerken voorgeſteld worden, dat men zich vry duidelyk bepaeld vinde tot den tyd der Maccabeen. Alles loopt hier te zamen in dien gelukkigen toeſtand van 't Joodsch Gemenebest, toen 't Volk, zo onder *Simon den Maccabeer* als *Johannes Hyrcanus*, in Vryheid herſteld, hun Land in bloei zag, en de Dichter noopt hen aen, om den HEER deswegen te looven, terwyl hy tevens zyne gedachten verder uitbreid over alle Volkeren der Aerde, in een vooruitzicht op de dagen van den Meſſias; wanneer de Godlyke zegeningen in volle uitgebreidheid geſchonken zouden worden, en Vorst Meſſias het eeuwigduurend Koningryk zou oprechten.

Bybels Zakelyk Woordenboek, dienende tot opheldering van donkere en zware Schriftuurplaatſen des Ouden en Nieuwen Testaments. Door JACOB GERARD STARINGH, *Bedienaar des H. Euangeliums te Gouderak. Letter H. Vierde Deel, Eerſte Stuk. Te Amſterdam, by* Gerrit de Groot en Zoon 1768. *In groot quarto 596 bladzyden.*

IN het doorbladeren van dit eerſte Stuk des vierden Deels dezes uitgebreiden Werks, (dat door de voorafgaende drie Deelen den Bybeloefenaren reeds overbekend is,)

hebben de aenmerkingen van den Eerwaerden *Staringh*, over 't woord *Helle*, onze aendacht byzonder tot zich getrokken; en we vermoeden onzen Lezeren geen ondienst te zullen doen, met hun dezelven, wat het hoofdzaeklyke aengaet, onder 't oog te brengen. —— Het Artikel is te breedvoerig, om het geheel over te nemen; maer 't zaeklyke beſtaet hier in.

Het woord HELLE betekent, in onzen dagelykſchen ſpreektrant, de eeuwige ſtrafplaets der verdoemden; maer in Gods Woord heeft het Hebreeuwsch שְׁאוֹל, en het Grieksch ἅδης, niet altoos die bepaelde verſchriklyke betekenis. Het komt zomwylen wel in die betekenis voor, maer 't duid op andere plaetſen ook het Graf aen; en 't word niet zelden gebruikt met opzicht op die plaets, waer in de zielen aller menſchen, die door den dood van 't Lichaem geſcheiden waren, volgens het gevoelen der Ouden, te ſamen vergaderd wierden, beiden der Rechtvaerdigen en Onrechtvaerdigen; doch, naer vereisch van derzelver onderſcheiden gehouden gedrag op aarde, in geheel onderſcheidene plaetſen en ſtaten. Men was in het denkbeeld, dat het was ene plaets van onmeetbare uitgebreidheid, van peillooze diepte, en onder de aerde, beneden den bodem der Zeën, en de wortelen der Bergen: en men geloofde dat de zielen in die onderaerdſche plaetſe of loon of ſtraf ontvongen. Dit was een algemeen denkbeeld, niet alleen der Heidenen, maer ook der Jooden, en zelfs ſpraken de Oude Christen Kerkeleeraers van de *Helle*, als van ene plaets, waer in de zielen van alle geſtorvenen wierden opgeſlooten gehouden tot den dag des Heren. De Eerwaerde *Staringh*, beroept zich, ter ſtavinge hier van, op verſcheiden plaetſen der oude Schryveren, en latere Autheuren die over dit onderwerp geſchreven hebben. Verder rekent hy aen, dat ook de gewyde Schriften van de *Helle*, שְׁאוֹל of ἅδης, naer die denkbeelden, ſpreken. De *Helle* is ene diepe plaets, Jez. LVII. 9, Job XI. 8, Ps. CXXXIX. 8; Amos IX. 2, Matth. XI. 23, Luk. X. 15, Spr. IX. 18, XV. 24. onder de wateren Job XXVI. 5, 6. onder de gronden der Bergen, Deut. XXII. 22. Ene algemene vergaderplaets van allen die geleefd hebben, Ps. LXXXIX. 49, Job XVII. 13. vergel. XXX. 23. Onze Vertalers hebben hier *graf*, doch in den Grondtekst is שְׁאוֹל *Helle*. Ene plaets, daer de Godlooze zware angſten en ſmerten ondergaen, waerom men leest van

van *banden der Helle*, Ps. XVIII. 6; en ene plaets werwaerts ook de vroomen verhuizen, Gen. XXXVII. 35. *Ik zal rouw bedryvende tot mynen Zoon nederdalen in de* שְׁאוֹל *Helle.* De Godvruchtige Jacob bedoelde hier zeker niet de Strafplaets der verdoemden; hy kon ook niet spreken van 't *Graf*, als niet beter wetende of Joseph was door een wild dier verslonden: hy wil niet anders zeggen, dan dat hy van droefheid sterven zou, en dat dan zyne ziel tot die van zynen Zoon in den staet der afgescheidene zielen zou nederdalen. In dien zin komt dit woord ook voor in de tale van den Messias, Ps. XVI. 10: *gy zult myne Ziele in de Helle niet verlaten*; en de gelykenis van den *Ryken Man* en *Lazarus* Luk. XVI. 19—31. schynt insgelyks naer die denkbeelden ingericht te zyn. —— Aen het denkbeeld van ene zeer diepe en lage plaets, beantwoord ook zeer wel het woord שְׁאוֹל als afkomstig van שָׁאָה, dat *nederzinken*, *onderduiken* betekent; waer van ook het Chaldeeuwsche woord שְׁאָא, den *bodem*, het *benedenste gedeelte* van een Pot of Vat, afstamt: waer uit dan toe te lichten zyn de spreekwyzen van *te graven tot in de helle*, van *ter helle toe vernederd* of *ter nêer gestooten te worden.*

Vraegt men nu wat men van dit vry algemeen volksbegrip hebbe te denken? Onze Autheur antwoord, dat, schoon men dit denkbeeld van ene onderaerdsche plaets, met betrekkinge tot de strafplaets der Verdoemden, zou konnen laten gelden, men 't echter niet kan aennemen, met opzicht tot de verblyfplaets der gestorvenen in den Here, *die opgenomen worden*, *in den Hemel*, *in 't Paradys*; niet eerst ten jongsten dage, maer terstond op hunnen dood, als zullende, zo dra zy *uitwoonen uit het lichaem*, *inwoonen by den Heer.* Zie Luk. XXIII. 43, vergel. 2 Kor. XII. 2, 4.) Ps. XLIX. 16, LXXIII. 24, 2 Kor. V. 1—8.

„ Meent men, (vervolgt zyn Eerwaerde,) dat die be-
„ grippen, die zo oud zyn, en onder *Jooden* zo wel als
„ *Heidenen* zo gemeen waren, eenigen grond hebben in de
„ boven aangehaalde plaatsen van Godts woord: Men moet
„ weeten, zó als de groote *Vitringa*, Comment. in *Jesaiam*
„ P. I. p. 434, heeft aangemerkt, dat de gewyde Schryvers
„ zich dikwils bedienen van *Poëtische*, *Paraboliske* en *Figuurlyke* spreekwyzen, die haaren grondslag hebben in
„ algemeene Volks begrippen, om daar door van de gee-
„ nen tot welken zy spraken, te beeter verstaan te worden,

„ en

„ en dat zy van geestelyke zaaken ſpreekende, by gebrek
„ van eigentlyke, zich dikwils van oneigentlyke en lig-
„ haamlyke uitdrukkingen bedienen moesten; doch dat men
„ daar uit voor het weezendlyk zo zyn van zo eene zaake
„ geen bewys kan trekken. Dit zou even ongerymd zyn,
„ dan of men zich de Helle wilde voorſtellen, als eene
„ ſterke Stad of Vesting, die haare poorten had, die ge-
„ ſlooten en ontſlooten wierden, om dat men in den *Bybel*
„ ook leest van *Poorten* en *Sleutels der Helle*".

Van dit denkbeeld bedient zich onze Autheur vervolgens in 't byzonder verklaren van Ps. XVI. 10, *gy zult myne Ziele in de Helle niet verlaten*, enz. Jeſ. XIV. 9. *De helle van onderen was beroerd*, enz. en Amos IX. 2. *Al groeven zy tot in de Helle, zo zal ze myne hand van daer halen*, enz. De Meſsias geeft in de eerstgenoemde plaets te kennen, by vooronderſtelling, dat zyn lyden een lyden tot den dood zou zyn; dat *Ziel* en *Vleesch* waerlyk door den dood geſcheiden zou worden; zo dat zyne *Ziele*, terwyl 't *Vleesch* in de aerde ruste, zoude zyn in de plaetze der Afzonderinge, by de Hebreen in 't gemeen שְׁאוֹל genaemd; doch die ten zynen opzichte byzonder het Paradys zou zyn. En hy verklaert te vertrouwen, dat God hem daer *niet zal verlaeten:* dat hy Gods hulp en nabyheid krachtig zal ondervinden, in 't verdeedigen van de volwichtigheid zyner volbragte Borgtocht; als mede dat hy hem niet te lang in dien afgezonderden ſtaet zou laten blyven, maer zyne Ziel zo ſpoedig met het Lichaem weder vereenigen, dat zyn Vleesch, ſchoon in 't graf gelegen, de verrotting niet zoude ondergaen.

De taël van Propheet Jeſaia heeft men te verklaren, volgens de natuur van een verheven Poëtiſchen ſchryftrant. Hy vertegenwoordigt zich de Helle, naer het algemene Volksbegrip, als ene onderaerdſche plaets, daer de zielen, met een ſchynlichaem omvangen, zich in een ſtand houden, die min of meer overeenkomt met haren gewezen ſtand op aerde; die, als 'er nieuwe aenkomen, dezelven ontmoeten, zien en toeſpreken. Vergelyk Ezech. XXXII. 18——32.

„ Hy vertegenwoordigt zich de *Helle*, als tot op dezen
„ tyd in diepe ruste, maar nu eensklaps, op het gerucht,
„ dat *Babel* gevallen, en deszelfs *Koning* omgekomen was,
„ in *rep* en *roer* geraakt, geheel en al in beweeging, om
„ dien zo geduchten Monarch, die, in zyn leeven, geheel
„ de aarde beroerd en met ſchrik vervuld hadde, en die nu zo
„ tot haar ſtond af te daalen, te ontvangen". Het

Het voorſtel des Allerhoogſten door Propheet Amos drukt op 't ſterkſte het denkbeeld uit, dat de Boosdoeners, hier bedoeld, de uitwerkzels van Gods geduchte wraek niet zouden konnen ontwyken. „ Gelyk Godts gunst en hoede „ de zynen verzelt en behoedt, al ware 't *dat zy ten He-* „ *mel opvoeren, zich beddeden in de Helle, of vleugelen des* „ *dageraats namen, en woonden aan het uiterſte der Zee*, Ps. „ CXXXIX. 8, 9, 10; zo vervolgt en vindt zyne wraake „ zyne vyanden ook, hoe hoog of hoe diep zy zich ook „ verſteeken. *Al groeven zy ook*, by manier van ſpreeken, „ door de aarde en afgronden der zee heen, *tot in de Helle*, „ *zyne hand zou ze van daar haalen*; al ſtapelden zy bergen „ op bergen, en *klommen* langs Zon, Maan en Sterren, *op* „ *tot in den Heemel, Hy zou ze van daar doen nederdaalen*, „ en ter welverdiende ſtraffe te voorſchyn brengen, om ze „ *tot een exempel te zetten den geenen, die Godlooslyk leeven* „ *zouden*. 2 Pet. II. 6.

De Eerwaerde *Staringh* hecht eindelyk hier aen nog zyne aentekeningen over 't beruchte Artykel der Geloofsbelydenisſe, *van Chriſtus nederdaling ter Helle*. Hier omtrent brengt hy ons, in de eerſte plaetſe, onder 't oog, by welke gelegenheid dit Artykel waerſchynlyk in de Geloofsleere ingelascht zy geworden. Men acht het oorſpronklyk van de *Arrianen*; het werd eerst door de Rechtzinnigen gewraekt; maer op het einde der IVde Eeuwe werd het door de Kerkvergadering van *Aquileia* aengenomen, en 't is vervolgens, zelfs met het Artykel der *Begravinge* vry algemeen geworden. Naestdenkelyk heeft men deze ſpreekwyze tot een Geloofsartykel gemaekt, om te bevestigen, dat *Chriſtus*, een volkomen Mensch geweest zynde, ook ene ware *menschlyke ziele* gehad hebbe; en wel tegen de *Apollinaristen*, die zulks loochenden, en dreven, dat zyne Godheid hem voor Ziele geſtrekt hadde. —— Vervolgens gaet zyn Eerwaerde na, wat 'er door te verſtaen zy. Zonder zich op te houden met de verklaringen der Roomſchen en Lutherſchen deswegens, bepaelt hy zich tot de denkbeelden die onze Godgeleerden daer van gevormd hebben. Dezen kan men, zegt hy, gevoeglyk tot twee Hoofdverdeelingen brengen.

Onder de eerſte ſoort behooren zy die willen, dat de *Oosterſche Kerk* het zelfde heeft willen uitdrukken door *Nederdaling ter Helle*, als de *Weſterſche* door zyne *Begraving*, en dat men deze Artykelen door den tyd heeft te ſamen gevoegd, om het ene te doen ſtrekken ter opheldering ge-

ge van het andere. Hier by komen anderen, die van oordeel zyn, dat men in dit Artykel, alle de voorige trappen van vernedering heeft willen te ſamen vatten; als of men zeide: *Hy heeft geleden; ja! hy is gekruist* —— Met een woord: *Hy is neêrgedaald ter Helle*, dat is, *ten allerdiepſte vernederd.*

Tot de tweede ſoort heeft men te brengen dezulken, die dit Artykel, als een wezenlyk byzonder Artykel, verklaren. De voornaemſte onderſcheidene Verklaringen hier over zyn de drie volgende. — *Withby* verſtaet door de *Helle* het *Graf*, en geeft 'er dezen zin aen, *dat Christus Ziele uit het Paradys is neêrgedaeld in 't Graf, om zich met het daer in liggend lichaam te herenigen.* —— Meer gemeen, word het verklaard van Jeſus helſche benauwdheden en Zielsangsten; zo dat de zin zoude zyn, *hy heeft hier op aerde de helſche angſten in zyne Ziele ondergaen.* Een derde gevoelen eindelyk wil dat deze ſpreekwyze aenduide, *dat Christus Ziele, door den dood van het lichaem geſcheiden, gedurende het verblyf van 't lichaem in 't graf, is beêngegaen naer, en geweest in de Afgezonderde plaetze.*

Dit laetstgemelde gevoelen komt onzen Autheur het aennaemlykſte voor. Hy geeft onderſcheidenlyk zyne reden op, die hem van de andere begrippen doen afzien; en merkt aen, dat 'er ter ſtavinge van dit laetſte denkbeeld vereischt word, „ dat men bewyze, dat het Hebreeuwsche „ woord *Scheol*, en het Grieks *Hades*, by ons *Helle*, die „ afgezonderde plaats betekene, in welke de Zielen der „ Geſtorvenen zich bevinden; en verder dat Καταβαίνειν, „ of Καταλθεῖν εἰς ἅδου *nederdâlen ter Helle*, zo veel zegge, „ als *been te gaan*, naemelyk naer de ziele, *naer die afgezonderde plaetze.*" —— Met opzicht tot het eerſte beroept hy zich, op het in den aenvang gezegde wegens het woord *Helle*, waer uit blykt dat de Ouden hier door verſtonden; *de Afgezonderde plaetze der Zielen, na den dood*, zonder daer door te bepalen derzelver zalig of rampzalig zyn in die plaetze. — Ten aenzien van het tweede dient hem het bovenbygebragte, wegens het zeggen van Vader Jacob, Gen. XXXVIII. 33. daer de Griekſche vertaling heeft; Καταβήσομαι εἰς ἅδου, *ik zal ter helle nederdalen.*

Op de tegenwerping, die hier ingebragt zou konnen worden, dat men niet kan zeggen *dat Jeſus naer de Ziel nedergedaeld is*, daer men weet dat hy *opgeklommen is in den Hemel* of *het Paradys*; antwoord zyn Eerwaerde in 't algemeen, dat we, die ſpreekwyze van de Ouden overgenomen

men hebbende, dezelve niet moeten verklaren naer onze begrippen, maer volgens die der Ouden, welken van gedachten waren, dat die algemene vergaderplaets ene *Onderaerdſche plaets* was. Voorts merkt hy aen dat het Hebreeuwſche woord יָרַד met ons woord *Klimmen* hier in overeenkomt, dat het ook in 't algemeen aenduide ene beweging van de ene plaets na de andere, die door het byvoegzel *af* of *op* nader bepaeld word; als te zien is in 't verhael van Jacobs gezicht, die Gods Engelen by de ladder *op en neder zag klimmen*, Gen. XXVIII. 12. Dat het even zo gelegen is met de Griekſche woorden Καταβαινω en Κατιεναι; als die ook wel gebruikt worden van elke beweging naer ene plaets, hoe die ook geſcheide, als te zien is, Hand. XVI. 8. en XVIII. 22. „ 't Zou dan, zegt hy, „ zo vreemd niet klinken, in de ooren van een Nederlander, en ook met het gebruik en oogmerk deezer ſpreekwyze niet onbeſtaanbaar zyn, indien men ze dus verstaalde: *Hy is gekruist —— beengegaan naar de afgezonderde plaatſe der zielen.*"

Hier by komt nog, ter bevestiginge van dit gevoelen, dat deze verklaring volkomen beantwoord, aen het oogmerk der inlasſinge en de volg-orde der Artykelen. Men kan, om tegen de *Apollinaristen* te beweren, dat Christus waerlyk ene menschlyke Ziel had, zich, naer den ſpreektrant van dien tyd, niet krachtiger uitdrukken, dan in deze bewoording. „ In dezelve tog lag opgeſlooten, eene „ voorgaande vereeniging der Ziele met, eene daar op ge„ volgde ſcheiding derzelve van het Lighaam, voorts een „ koomen der Ziele in de algemeene vergaderplaats der „ afgeſcheidene Zielen, en een verblyf der Ziele in die „ plaatſe ter tyd toe van de wedervereeniging derzelve met „ het Lighaam; dat is; tot den tyd zyner wederleevendigmaaking."

Vraegt men hier op eindelyk, of dit Artykel, dus begrepen zynde, daar men weet dat de *Ziel* van Christus geduurende dien tyd in 't *Paradys*, in de plaetze der Gelukzaligheid, geweest is, niet veel meer behoore tot den ſtaet zyner *Verheerlykings*, dan tot dien van zyne *Vernederinge*! zo is ten ſlot het antwoord van zyn Eerwaerden: „ —— Neen! Het behoorde zeekerlyk nog tot zyne ver„ needering, dat zyne ziele nog moest afgeſcheiden bly„ ven van het lighaam, 't welk nog was in de magt des „ doods; dat Hy, ſchoon *het kruis reeds gedraagen hebben-*

„ *de*,

„ *de, de Hem voorgeſtelde vreugde* nog niet kon *deelagtig*
„ worden; dat Hy nog moest ſtaan met zyne *Ziele* voor
„ den Richterſtoel des Vaders, om, in geval van tegen-
„ ſpraak, het recht zyner volbragte Borgtogt te verdeedi-
„ gen, en 's Vaders vryſpraak af te wachten. Dit was
„ zekerlyk eene groote verneedering voor zo eenen, die
„ zelfs verordineerd was, om eens den geheelen Aardbo-
„ dem te oordeelen; te meer, om dat Hy moest gedoo-
„ gen, dat zyne vyanden nu nog juichten: *Ha! een Be-*
„ *lialsſtuk kleeft hem aan; by die nederligt, zal niet weder-*
„ *om opſtaan*; welken de mond niet zou kunnen geſtopt
„ worden, dan door zyne wederleevendigmaaking ten der-
„ den dage; want dan zou het eerst in 't openbaar blyken,
„ dat Hy de *Chriſtus* was, die *opgeſtaan was naar de Schrif-*
„ *ten*; en dat Hy, als de door lydingen volmaakte Borg,
„ was *gerechtvaardigd geworden in den Geest.*"

Redevoering in dichtmaat van FRANCISCUS BURMANNUS, FRANC. ZOON, FRANC. KLEIN-ZOON, *over het Leven van* CHRISTUS. *Openlyk uitgeſprooken, in de groote Gehoorzaal, den 26 Maart 1767, wanneer dezelve voor de tweede reis het Beſtuur der Hoge Schoole nederleide, in 't licht gegeven in de maand October deszelfden jaars; met het zelfde getal van tweeregelige verzen in 't Nederduitsch overgebragt door* KORNELIS VAN BOSVELT, *Predikant te Jutfaas. Te Utr. by* J. C. ten Bosch 1768. *in gr.* 4*to.* 64 *bladz.*

DE Hoogleeraar *Burmannus* ſtelt in eene geregelde orde, en zonder merklyke uitweidingen, de voornaamſte bedryven en leevensgevallen van Christus voor. Geene dichtkundige Cieraaden, van eenig aanbelang, zyn 'er in deeze Redevoering gebruikt; en de Eerwaarde *Bosvelt* zou, zich aan een gelyk getal van verzen niet gebonden hebbende, waarſchynlyk zyne Vertaaling meer leevendigheids hebben kunnen byzetten; doch deeze beperktheid heeft hy verkoozen. 't Zal genoeg weezen dit kleine ſtaaltje, de Gelykenis van den Verlooren Zoon betreffende, onzen Leezeren op te leveren.

En wel bewust, hoe 't zaad en Isrels naamgenoten,
Wars van bekeering, 't hart voor zyne lesſen ſlooten,
En 't zwervend Heidendom, zo menige eeu verächt,
Nu tot zyn Godlyk huis zou worden toegebragt,

Stelt

Stelt Christus voor, om zulks als in een beeld te toonen
Hun het verbloemd geval eens Vaders en twee Zoonen;
Wier jongſte, die zyn deel van 't vaderlyke goed
Ontving, een lange reis in verre landen doet,
En in dat vreemd gewest den ſchat, hem meêgegeven,
Verkwiste in overdaad en door losbandig leven,
Zo dat, toen hongersnood te dezer plaats ontſtond,
Hy niets tot onderhoud zyns leevens overig vond,
Des, om zich voor het zwaard des hongers nog te hoeden,
Wenscht hy zyn' hollen buik met zwynendraf te voeden,
Tot dat berou van ſnood gedrag en boos beſtaan
Hem tot den vader noopt ootmoedig heen te gaan;
Die zynen zoone, als hy hem hoort zyn ſchult belyden,
Vergeeft en blyken toont van innig zielsverblyden,
Wyl hy het ſlachten van 't gemeste kalf belast,
En zich met al zyn volk dees' dag in vreugd vergast.
Pas merkte de Oudſte, die van 't veld nu 't huis genaakte;
Dat men om 's Broeders komst zich hier dus vrolyk maakte;
Of gramſchap randde voort met nyd zyn boezem aan,
En deedt hem weigeren in 's vaders huis te gaan:
Nooit werd me, is zyn verwyt, een bokske zelfs gegeven,
En hem onthaalt ge dus na zyn onbandig leven;
Maar 's Vaders antwoord was: myn zoon, ik wil, dat gy
Bedenkt, dat al het myne ook tevens 't uwe zy,
En, wyl uw broeder is als van den dood verrezen
En weêrgevonden, voegt het ons verblyd te weezen.

Hand-Boek der Genees- en Heel-kunde: Voor arme en ryken: Waar in veelerley beproefde, zo wel gemeene enkelde als meer te zamengeſtelde, Geneesmiddelen, tegen genoegzaam de meeſte bekende in- en uitwendige Ziektens en Gebreken des menſchelyken lichaams aan de hand gegeven worden. Geſchikt naar 't begrip en vermogen van allerley menſchen, en zeer dienſtig kunnende zyn voor allerley Lieden, inzonderheid die op 't Land woonen. Als mede voor de Land- Veld- en Zee-Chirurgyns. Uit vermaarde Schryvers, en ten deele uit eigen ondervinding opgemaakt en in deze orde geſchikt. Door een Liefhebber der nuttige Wetenſchappen. Te Leeuwarden, by A. Ferwerda *en* G. Tresling, 1767. *in Octavo* 494 *bladz.*

Zie daar den Titel van een Werk over de Geneeskunde voor zulken die zich in deeze Weetenſchap niet of weinig geoefend hebben, om hun eigen Doctor te zyn. Om dat de Titel een vry uitgebreide beſchryving van het

zelve vervat, ſchynt de Schryver het niet nodig geoordeeld te hebben, 'er iet, by wyze van Voorrede of Berigt, meer van te zeggen: althans men vindt niets van die natuur voor hetzelve. Het vervat, in een Alphabetiſche orde, de meest bekende ziekten en gebreken, met eenige bygevoegde Geneesmiddelen voor elke derzelve. De ziekten worden kortelyk beſchreeven, de gemeenſte oorzaaken aangeweezen, en dan volgen verſcheiden middelen, enkele en ſamengeſtelde. Weinige redeneering wordt over de ziekten of derzelver oorzaaken gemaakt, en dit is ook van weinig nut voor het gemeen: want zy wordt of niet verſtaan, of overgeſlaagen. Een gemeen mensch, die zich, door behulp van zodanig een Werk, van eenige kwaale zoekt te geneezen, ziet maar naar den naam van zulk een kwaale als hy meent te hebben, en dan ſtraks naar een Geneesmiddel, zonder zich te bemoeyen hoe men over de kwaale, en de werking van het Geneesmiddel op dezelve redeneert; of hoe men dit door de Rede met de ondervinding doet overeenſtemmen. Doch, wyl het ook, volgens den Titel, voor Land- Veld- en Zee-Chirurgyns is geſchikt, hadt het voor dezulken wel wat uitvoeriger en met eenige meerdere naauwkeurigheid mogen beredeneerd worden: inzonderheid tot eenige kundigheid van onderſcheiding, om dit of dat middel, wyl 'er verſchillende worden opgegeeven, te verkiezen. Het gene men 'er dit aangaande in vinde, is, doorgaans zeer gemeen, en niet zelden zonder genoegzaame onderſcheiding. Over het geheel kan men echter zeggen, dat het geen kwaad Handboek is, ſchoon 'er niet alle volmaaktheid in gevonden wordt welke men 'er in zou wenſchen. Wy zullen om 'er eenig meerder begrip van te geeven, een en ander voorbeeld uit hetzelve voordraagen, op dat onze Leezers zelve over de behandeling konnen oordeelen.

Het eerſte zy de *Beet van Slangen, en andere venynige Dieren*: „ Als iemant van een Slang of ander diergelyk venynig Dier gebeten is, moet men de wonde terſtond uitwaſchen met heel ſcherpe *Azyn*, of met Brandewyn daar Theriaak in ontbonden is, en dezelve ſterk uitdrukken, vervolgens legt men 'er een doorgeſnedene of geſtotene *Zieppel* [Uye of Ajuin] op, die het venyn zeer ſterk uittrekt, of anders *Wynruit* met *Theriaak* of *Duive-drek* geſtoten; deze dingen altemets ververſchende.

„ Hier nevens moet men ook inwendige Tegengift-middelen gebruiken, die het venyn tegenſtaan of uit het Lighaam

haam dryven: De *Wyn-Azyn* heeft hier by een groote kragt, waar van men terſtond eenige lepels vol ingeeft, 't zy alleen of met *beste Theriaak* vermengd: Daar na kan men nog een half lood *Theriaak* met rode Wyn of met *Wyn-Azyn* ingeven, om wel te zweeten, en dat men herhalen moet, indien het nodig is.

„ By ouds was men gewoon het venyn terſtond, als 't beste Hulpmiddel, uit de wonde te ſuigen, gelyk men verzekert, dat nog hedendaags in Oost-Indiën gepractiſeert word, en dat dit uitzuigen aan die geene, die het verrigt, geen hinder toebrengt, mits dat deszelfs mond zuiver en met geen verzweering aan 't tandvleesch, verhemelte of elders bezet zy, en dat hy den mond vooraf met *Limoen-ſap* wel ſpoelt: Dog niemant zal dit by ons ligtelyk willen doen, uit vreze van een kwaad gevolg. Een Perſoon langen tyd in Oost-Indiën geweest zynde, heeft my ook betigt, dat ze aldaar voor de beet van de zeer venynige Slangen, meest gebruiken 't opleggen van Ziepels, die het venyn uittrekken."

Van de *Breuken* ſpreekende, zégt de Schryver: „ Wat voor eerst de oorzaak van een *Darm-Breuk* betreft, dezelve kan zyn allerley geweldige bewegingen, als zwaar tillen, dragen, ſpringen, te paarde ryden, vallen, ſlaan, ſterk hoesten, braken, ſterke perſing en arbeid by de afgang en baring, en diergelyke, ja zelfs kan het ſterk zingen en ſchreeuwen, laghen, inhouding der ſtem, kortom al 't geene dat een geweldige beweging in de Benedenbuik veroorzaakt, waar door het Net geſcheurt of verſlapt worden kan." De gemeene oorzaaken worden hier wel voorgeſteld: maar wat denkbeeld zal zich iemant maaken van een' ſcheuring of verſlapping van het *Net*, om een Breuk te doen voortkoomen? En hier in worden verſcheide middelen opgegeeven om Breuken in kinderen, en ook anderzins, te geneezen, waar op men geen ſtaat moet maaken, en welken in dit opzicht al lang voor onvoldoende en nietig verklaard zyn.

Over de *verminderde Eetlust* of *verloren appetyt* wordt aangemerkt: „ Wanneer iemant de Eetlust ontbreekt, zonder eenige merkelyke ziekte, zo hapert het doorgaans aan de Maag, dat die verſlapt of met rouwigheden en ſlym opgevult is: Ook kan wel een gebrek aan de levensgeesten de oorzaak daar van zyn, 't welk inzonderheid by bejaarde lieden plaats heeft.

„ Dienſtige middelen om de *Eetlust* te herſtellen, zyn

Maag-verſterkende middelen, gelyk men onder dien Titel vind. Of

„ Neemt *verſche Alzem*, klein geſtoten zynde, drukt 'er het ſap uit en neemt 'er 's morgens nugteren of 's avonds na bed gaande, een lepelvol van in, met eenig vogt. Of neemt wat *Extract van Alzem*, of *Elixir proprietatis*, of *Leeuwarder Maag-Elixir* 30 a 40 druppels 's morgens in. Dit maakt goede appetyt tot de middags-maaltyd, gelyk ook een glas *Alſem wyn* (*a*).

„ Maar als iemant die dingen te bitter zyn, die neme fyn gepoeijerde *Calmus-wortel*, een halve lepelvol 's morgens, of eete wat geconfyte *Calmus-wortel*, of *Aland-wortel*, of *Gengber*.

„ Indien de Maag verſlapt of met rouwigheden opgevuld is, dan is een *Purgatie* of *Braak-middel* zeer dienſtig; waar op men een der Maag-verſterkende middelen neemt: En indien de ontbrekende Eetlust uit zwakheid en gebrek der leevensgeesten ontſtaat, dan zyn geestverſterkende middelen zeer dienſtig, als *Elixir-vitæ*, *Tinctuur van Caneel*, van *Amber*, *Specery-oliagtige Spiritus*, *Ongariseb Water* enz. Maar als 'er een ziekte mede gepaart gaat, moet men zekerlyk goede middelen tegen die ziekte gebruiken, want naar maate dat de ziekte geneest, komt ook doorgaans de verlorene Eet-lust allengskens weer, om, als men na een ziekte weer appetyt verkrygt, niet te veel te gelyk te eeten, dewyl daar door de ziekte weer inſtorten of een kwader op volgen kan."

Aangaande de *Heupe-jigt*, een' kwaal welke dikwils moeijelyk te geneezen is, vindt men: „ Dit is een pyn in de Heupen, met of zonder zwelling, waar door men dikwils niet ſtaan of gaan kan.

„ Dienſtige middelen hier tegen zyn de volgende:

„ Neemt

(*a*) Om dat onze Auteur de Alſem hier, en meermaalen, aanpryst om de Maag te verbeteren en de Eetlust op te wekken, inzonderheid waar hy van een zwakke Maag ſpreekende zegt: „Veeltyds voldoet de *Alſem* of het *Duizendgulden-kruid* alleen gebruikt;" zullen wy onze Vaderlandſche Leezers waarſchouwen, dat men in den laatſten tyd heeft bevonden, dat de Alſem, door het walgagtige, welk met haare bitterheid gepaard gaat, de Eetlust meer verdooft dan opwekt. *Comm. Liter. Nor.* 1744. pag. 199. Men heeft ook door ondervinding gezien, dat menſchen die gewoonte maaken van 's morgens Alſem-wyn te drinken, van 't eeten afraaken en vermageren. Daarenboven heeft dit kruid een zwaare reuk, welke kwaad is voor 't hoofd, en wel hoofdpyn verwekt. *Disput. anat. ſel. Vol. VI.* pag. 686. *Edit. Hall.*

„ Neemt *Wal-wortel* ſnydze klein en kooktze in de Piſſe des Lyders tot een Pap, legt dezelve dan heet op 't bovenſte van de Dye, zulks met een vierdubbeld-doek overdekkende en met een windzel vastbindende: Hier mede moet den Lyder 24 uuren op de pynlyke Dye te bedde blyven leggen, waar na men de Pap wegneemt en onder de aarde begraaft; of

„ Neemt *Brand-netels*, hier mede geesſelt het zieke deel tot dat 't rood word, vervolgens ſtooft het met *witte Wyn*, warm, dat men eenige reizen herhalen moet.

„ Ziet verder meer onder het woord Jigt."

De *Sood* of *Soode* is, volgens den Schryver, „ een brandende pyn die uit de Maag in de Keel en Mond opklimt en zeer ongemaklyk is. Ontſtaande dikwils uit vette en ſcherpe ſpyzen, inzonderheid als daar *Wyn* of Brandewyn by of na gedronken word.

„ Tegen deze kwaal zyn de volgende dingen dienſtig.

„ Neemt *Zee-ſchuim* en *geſchilt Soetbout*, van elk twee dragma, maakt hier van een poeijer, waar van men een halve lepel vol inneemt tweemaal 's daags, na de Maaltyd, en waar mede men eenige dagen moet aanhouden, of

„ Neemt *Wynſteen Cryſtallen*, een dragma, ſmelt die in een glas water en drinkt het na den eeten, zulks eenige reizen dus gebruikende. Of

„ Neemt goed verſch *Citroenſap* met een glas water als voren: Ook word de *Syroop van Oranje-appelen*, of de *geconſyte Oranje-Appelen* geprezen; als mede de *geconſyte Gengber*, of maar van de *gepoeijerde Gengber*, een halve lepel vol genomen, of men eet wat van het *St. Jans-brood*."

Van het *Venyn* of *Vergift* ſpreekende merkt de Schryver aan, dat het *Koper* en *Tin*, als keukengereedſchap, waar in veelerhande ſpyze, ook ſcherpe, zoute en zuure bereid wordt, een langzaam vergift in ons lichaam verwekken, 't welk eindelyk een' uitteering of kwynende ongeneeslyke ziekte kan veroorzaaken.

Het gezwel een *Wen* genaamd, wordt ten onregte met een *Peesknoop* gelyk geſteld: het is eigenlyk een Pap- of Honig-gezwel, en wordt, op 't hoofd ontſtaande, gemeenlyk een *Wen* genoemd. Een *Wind-Breuk*, zo alsze hier beſchreeven is, wordt van de hedendaagſche Genees- en Heel-kundigen niet erkend.

Uit het gemelde kan men zien dat dit Werk voor een Handboek der Genees- en Heelkunde kan doorgaan, en nevens andere Werken van gelyke natuur, ook voor het gemeen

meen opgeſteld, eenige nuttigheid hebben. Gelyk men in zodanige Werkjes niet altyd de grootſte naauwkeurigheid vindt, moet men dezelve ook in dit niet verwagten. Men kan 'er gebruik van maaken, mids men eenig oordeel toebrenge, en niet alles met een blind vertrouwen aanneeme.

Beſchryving van een fierlyk geteekende, en over het hoofd en den hals twee lange zwarte ſtreepen hebbende Surinaamſche Ratelſlang; nevens nieuwe proefnemingen, in 's Gravenhage genomen, op de doodelyke uitwerkſelen der vergiftige Beet van een leevend overgebragt ſoort dier Slangen; zich bevindende, met verſcheiden anderen, in het Muſeum *van* Zyne Doorluchtigſte Hoogheid den Heere Prinſe van Oranje en Nasſauw, Erf-Stadhouder, Erf-Gouverneur, Erf-Kapitein-Generaal en Admiraal der Vereenigde Nederlanden, enz. enz. enz. *Beſchreven en uitgegeven door* A. VOSMAER, Directeur der Vorſtelyke Natuur- en Kunst-Kabinetten, Lid der Keizerlyke Akademie, en Korrespondent der Koninglyke Akademie der Weetenſchappen van Parys. *Te Amſt. by* P. Meijer, 1768. *gr. Quarto* 22 *bladz.*

Beſchryving van den Amerikaanſchen Trompetter, zynde een genoegzaam onbekenden, en eene zonderlinge eigenſchap hebbende Vogel, koomende uit Surinamen, en zich thans bevindende in de Diergaarde en het Muſeum *van* Zyne Doorluchtigſte Hoogheid, den Heere Prinſe van Oranje enz. enz. enz. *door den zelfden Auteur, en by denzelfden Drukker,* 8 *bladz. in gr. Quarto.*

WY voegen deeze twee Stukjes by malkander, om datze klein, van den zelfden Schryver zyn opgeſteld, beide tot opheldering van de Natuurlyke Historie behooren, en Dieren uit het Vorſtelyk Kabinet of de Diergaarde tot onderwerp hebben. Belangende het eerſte; de Ratelſlang reeds door veelen beſchreeven en afgebeeld zynde, is het oogmerk van den Heer VOSMAER alleen eene naleezing, om zo te ſpreeken, op deeze beſchryvingen te doen, het gebreklyke of doolende en twyfelagtige in dezelven aan te toonen; en voornaamlyk eenige Proeven raakende de vergiftigende eigenſchap van deeze Slang, in de tegenwoordigheid van Vorſtelyke Perſonaadjen genomen, gemeen te maaken.

Schoon 'er Schryvers zyn die ſtellen, dat deeze Slangen

zo

zo wel in Oost- als West-Indiën voorkoomen, is de Heer VOSMAER echter van gevoelen, datze alleen in Amerika gevonden worden; om dat, zegt Hy, de Reizigers van Oost-Indiën 'er of niet, of niet dan twyfelagtig van spreeken. Eenige verschillende soorten of verscheidenheden, denkt Hy, hebben aanleiding gegeeven om dit zonder grond vast te stellen. Uit de levendigheid van de Slang, aan het Vorstelyk Kabinet gezonden, besluit Hy ook datze van geen loggen of traagen aart zyn; te meer wyl de Slang toen reeds meer dan 23 weeken, zonder te eeten, was gevangen geweest. Ook heeft Hy den stank, waar van sommigen spreeken, aan dezelve niet gevonden. Gelyk zy reeds lang was geweest zonder te eeten, was dezelve ook nu, door geene middelen, aan 't eeten te krygen.

Alle leevende Dieren, de Slang voorgeworpen, toondett een grooten schrik voor deezen hunnen algemeenen vyand. De betoverende eigenschap, welke sommigen het gezicht der Slange toeschryven, meent de Heer VOSMAER te kunnen verklaard worden door de onwetenheis, en hier op volgende bedwelming, welken de dieren overkoomt in de nabyheid der Slange, en waar doorze, onmagtig zynde zich te beschieren, der Slange als in den mond loopen. Of zy uit vreeze of gramschap, of om in den tyd der paaring, elkander ter byeenkomst uit te lokken, met hunnen staart ratelen, is nog niet ten volle verklaard; misschien om alle deeze redenen; waar by men nog zou kunnen voegen, om den mensch voor zyne nabyheid te waarschouwen. Uit het getal der leden waar uit de ratel bestaat, den ouderdom der Slange te bepaalen, toont de Schryver, niet doenlyk te wezen: Hy heeft groote Slangen met weinig, en kleine met veele ratels gevonden. Het schynt Hem toe dat de Slang, welke Hy leevende gehad heeft, het licht in de oogen, gelyk de Katten, door twee tot elkander naderende vliezen kon bepaalen. Schoon de Heer LINNÆUS, in zyn laatste of twaalfde uitgaave van het *Systema Naturæ*, vyf soorten opgeeft, blyft het by den Heer VOSMAER nog waarschynlyk, dat 'er niet meer dan vier waare verschillende kunnen opgenoemd worden; en geeft reden, waarom Hy de kenmerken, van LINNÆUS voorgesteld, voor onvoldoende houdt.

Dat de Slang, eenigen tyd gevangen en opgesloten geweest zynde, haar vergiftigende eigenschap zou verliezen, gelyk sommigen meenen, wordt door de volgende proeven, met de leevende Slang genomen, wedersproken. Een leevende Vogel in het kasje geworpen zynde, ratelde de Slang

zeer ſterk, en ſcheen, den Vogel geduurig aanziende, denzelven te willen afwagten. Deeze Vogel zeer gebrekkig aan de pooten zynde, en zeer benaauwd, kroop in een hoek van de kas, zonder beweging, en dit duurde zelfs tot den volgenden morgen. Doch toen eenig gewoel in 't kasje gehoord hebbende, en 'er naar ziende, was de Vogel dood; waarſchynlyk door de Slang gebeeten en kort daar op geſtorven. Een ander dergelyke Vogel, die leevend en fris was, in 't kasje geworpen zynde, vloog zeer bang in 't ronde. De ratelende Slang wagtte maar even zo lang, tot dit Dier in haar bereik ware, ſchoot toe en beet het in het dikke vleugel-lid. De Vogel piepte, kroop in een hoek, hieldt zich eenige oogenblikken ſtil, maar hier op overvielen hem ſtuiptrekkingen, in welken hy binnen 10 minuuten ſtierf. De Slang kroop aanſtonds, na de gedaane beet, in een, ratelde nog eenigen tyd, en hieldt zich verder ſtil. Deeze doode vogels by haar gelaaten raakte zy niet aan, om 'er van te eeten, maar kroop 'er over heen en weêr. Een ander Vogel in het kasje gelaaten en terſtond door de Slang gebeeten, braakte, in geduurige ſtuiptrekkingen, zyn kort te voren gegeeten kennipzaad uit, en ſtierf in 22 minuuten in ſtuipen. Des namiddags plaatſte men wederom een Vogel by de Slang, welke, benaauwd rond loopende en vliegende, naar uitkomst zogt. De Slang, mogelyk van 's morgens vermoeid, beet verſcheiden reizen op den onrustigen Vogel mis, dan eindelyk kwetſte zy hem in het lid van den vleugel. De Vogel kroop in een hoek, werdt aanſtonds door ſtuip-trekkingen overvallen, en was dood in vier minuuten. Een Muis, door de Slang gebeeten zynde, verviel terſtond in zwaare ſtuip-trekkingen, en ſtierf in minder dan één en een halve minuut. Doch zy raakte ook deezen, by haar gelaaten, niet aan om te eeten. Men gaf haar, op een anderen tyd, wederom een Vogel, die, zeer bevreesd, weg kroop, en, niet tegenſtaande alle aangewende moeite, wilde de Slang, die men nu aanhitſte, en by welke men den Vogel bragt, denzelven niet byten, gelyk zy ook toen ten tyde niet ratelde. In den namiddag vondt men den Vogel nog onbeſchadigd, doch digt in een hoekje zittende. De Vogel, met een ſtokje digt by de Slang gebragt wordende, beet zy hem eindelyk, na een weinig gerateld te hebben, en de Vogel ſtierf, gelyk alle anderen, aan ſtuipen, in zeventien minuuten.

De Slang verzwakte en ſtierf, zevenentwintig dagen na dat de Heer VOSMAER haar hadt ontvangen, wanneer de zel-

zelve reeds vyf maanden en drie weeken, zonder voedzel hadt geleefd. Zy werdt, terſtond, in ſterken brandewyn, ter bewaaring, gezet.

Men beproefde of men met de doode Slang ook nog eenig dier zou konnen vergiftigen. De vergiftigende tanden, door een werktuig, naar vooren gebragt hebbende, kwetſte men met dezelven een leevende Vogel in het vleugel-lid, des namiddags om vyf uuren. De Vogel weder in zyne kooi gezet, gaf aanſtonds blyken der werking van het fenyn, en 's avonds tuſſchen tien en elf uuren werdt hy dood gevonden. De doode dieren naziende, kon men naauwlyks de beet der tanden ontdekken, zo dat een allergeringſte kwetzing van deeze Slang, den dood veroorzaakt.

Hier by worden, door den Heer VOSMAER, nog gevoegd eenige proeven met een Ratelſlang, in de *Philoſ. Transactions* beſchreeven, doch hier uit het *Journal des Sçavens* overgenomen, welken tot bevestiging van de nu gemelde kunnen dienen; en dan wordt dit Stukje beſlooten met de Beſchryving der Slange welke het onderwerp is van deeze Verhandeling, welke beſchryving men moet leezen, terwyl men 'er de naauwkeurige en natuurlyke afbeeldinge der Slange tegenlegt; en de afbeelding van dit als andere Dieren, in dit Werk, vleijen het pog zeer alsze met natuurlyke kleuren afgezet zyn.

Belangende het tweede Stukje, waar van wy ook den titel hebben opgegeeven, het zelve vervat de natuurlyke historie van den Amerikaanſchen Trompetter-vogel. Hier omtrent wordt aangemerkt, dat dezelve nog van weinigen en gebreklyk beſchreeven is, en de Systematiſche Schryvers het ook niet eens zyn, tot welk geſlacht deeze Vogel te brengen zy. De Schryver is, met den Heer PALLAS, van gevoelen, dat hy tot de Kraanvogels moet t'huis gebragt worden, hoewel hy korter van bek, hals en beenen is. „ Vier deezer Vogels ", zegt de Heer VOSMAER, „ welker geluid zo verwonderbaar is, als de wyze op welke zy dat voortbrengen, in de Diergaarde van ZYNE DOORLUCHTIGSTE HOOGHEID, DEN HEERE PRINSE ERFSTADHOUDER, gehad hebbende, van welken 'er nu nog een in 't leeven is, is ons de gelegenheid gunſtig genoeg geweest, denzelven in hunnen aart en eigenſchappen van naby te kunnen beſchouwen."

„ De aart van deeze Vogels," zegt de Heer VOSMAER, „ is in geenen deele ſchuuw of vreesachtig, in tegendeel zyn zy zeer mak, zelfs zo, dat men hen met de hand

kan opvatten, uit welke zy ook, 't geen men hun geeft, aanneemen. In gedaante en gang hebben zy veel overeenkomst met de Kraanvogels, dan eens ſchielyk loopende, en dan weêr, als in een' deftige houding, met groote ſchreeden ſtappende. Stil ſtaande, rusten zy veeltyds op één been, het ander opgetrokken houdende. In deezen ſtand brengen zy hun ligchaam meer in een horizontaale gedaante, de rug wordt krom of hooger, en de hals meer ingetrokken: ſtoort men hun echter hier in, dan rechten zy zich op, de hals word langer, het ligchaam begeeft zich in een ſchuinſchen ſtand, en de Vogel gelykt een geheel ander foort. — Hunne gewoone ſpys is graan, als boekweit enz.; doch zy eeten ook gaarne kleine vischjes en vleesch, en beminnen zeer ſterk het brood. Hunne neiging naar visch, en het redelyk lang ſtel van beenen, doet genoegzaam zien, hoe zy, ook hier in den Reigeren en Kraan naderende, waterminnaaren zyn, of tot de watervogelen behooren."

Wyl men tot nog toe onzeker is geweest of het wonderbaare geluid, waar aan dees Vogel kenlyk is, door zynen aars of door zynen bek gemaakt wordt, heeft de Schryver veel moeite gedaan, om deeze twyfeling weg te neemen. Men moet zich, ten dien einde, zegt Hy, genoegzaam op den grond nederleggen, den Vogel, door brood, by zich lokken, en zyn geluid nabootzende hem voordoen, en tot het maaken van hetzelve beweegen. „Voor dat zy hun twyfelagtig geluid maaken, geeven zy veelmaalen een wild geſchreeuw, 't gene ſomwylen wordt afgebroken door een klank, die naar *ſcherek*, *ſcherek* zweemt, en daar op volgt dikwyls het zonderlinge doffe geluid, 't welk eenige weinige overeenkomst heeft met het gekir der Duiven. „In dier voegen hoort men hun, vyf, zes, tot zeven maalen, kort op een, een doffen klank geeven, uit het lyf voortkoomende, en zweemende naar *tou*, *tou*, *tou*, *tou*, *tou*, *tou*, *tou*, binnen 's monds gemaakt; welk laatſte *tou* - - - - zy zeer lang en zagtjes uit-rekken. Deeze klank heeft ook zeer veel zweem naar dat lang en ſteunende geluid, 't welk de Bakkers op een glaazen posthoorn maaken, om hunne kalanten te waarſchuwen, als het warm brood uit den ooven komt."

De Heer VOSMAER beſluit nevens den Heer PALLAS, die dit geluid dikwils met hem gehoord heeft, dat het niet koomt uit den aars, maar uit den bek. En de Heer PALLAS, den romp van eenen deezer Vogels ontleedende,

vondt

vondt het geſtel van de lugtpyp en windzakken hier toe geſchikt. En 't gene eindelyk alle twyfeling wegnam, was, dat men, door naauwe oplettendheid, zag, als hy dit doffe geluid maakte, hy zynen borst en buik beweegde, en de bek eventjes open ging.

Hier op volgt de eigenlyke beſchryving en afbeelding van den Vogel, welken in het Stukje zelve geleezen en beſchouwd moeten worden; waar in Liefhebbers der Natuurlyke Historie hun genoegen zullen vinden. De voorgaande Stukjes hebben het Werk by veelen reeds geacht gemaakt.

De Centaurus geen verdichtſel. In zes Brieven, aan een' Vriend, over de in zwang gaande leevenswyze der Menſchen. Uit het Engelsch van den Eerwaarden Heere E. YOUNG *vertaald, en met eenige opbelderende aanmerkingen enz. voorzien. Te Amſterdam by* P. Meijer 1768. *behalven het Voorwerk* 310 *bladzyden in groot Octavo.*

DE Eerwaerde YOUNG, de verbastering der menschlyke natuure in acht nemende, wel byzonder onder de Engelſche Natie, (dat ook met regt op de Nederlanders overgebragt mag worden,) is daer door bewoogen om de Menſchen aen te zien als een ſoort van *Centauren*. Deze zyn eigenlyk verdichte ſchepzelen der Oudheid, die ze verſierden half-mensch half-paerd te zyn. Dit komt hem eigenaertig voor als een zinnebeeld van menſchen, by welke de dierlyke driften de overhand hebben, boven de Reden den Godsdienst; vooral door het opvolgen der twee heerſchende ondeugden, *Ongeloof* en *Wellust*: uit kracht van 't welke hy de menſchen, in zo verre als ze zich door die twee ondeugden laten vervoeren, beſchouwt als *Centauren*, die niet verdicht zyn, maer wezenlyk beſtaen. Onder dit denkbeeld gaet onze Autheur die twee Ondeugden, in dit Geſchrift, nu eens op een luchtigen, dan op een deftigen trant, te keer; wel byzonder met dit oogmerk, om aen te toonen, hoe onbetaemlyk het is voor een mensch, met uitmuntende vermogens bedeeld, zich door zyne dierlyke driften te laten vervoeren; en dat dit boven al plaets heeft in hun, die Ongeloovige beginzels koesteren en de Wellust najagen. — De ſchandelykheid en hatelykheid hier van, zo in de natuur der zake zelve, als in de gevolgen hier tydlyk en namaels eeuwig, word in

dit

dit Stukje met de levendigſte verwen afgemaeld, om een ieder daer van af te ſchrikken, en hem te bewegen, om, de uitmuntendheid zyner natuure in acht nemende, van Centauren weder Menſchen te worden; om te beantwoorden aen die voortreffelyke vermogens, waer mede God den mensch begiftigt, en dus, onder de Godlyke hulp, zyn waer geluk in tyd en eeuwigheid te bewerken.

Het Werkje zelve is verdeeld in zes brieven; waer van de eerſte gaet over het *Ongeloof*, de tweede, derde en vierde over het *Vermaek;* de twee laetſten behelzen enige byzondere overwegingen, tot het voorgaende betrekkelyk, die onder de volgende hoofden gebragt worden: *De Herſchouwing des verloopen levens; de algemene oorzaak der zorgeloosheid in 't zondigen; gedachten voor den ouderdom, en de waardigheid van den mensch.* In dit laetſte artykel is tusſchen beiden gevlogten ene beſchouwing *van de herſtelling der Centauren tot de menschlykheid*, waer in de Autheur doet opmerken, hoe groot ene verandering 'er plaets zou hebben, indien zulks voorviel. Voorts word dit alles beſlooten met een naderen aendrang van het voorgeſtelde, en eene korte verdeediging, over het vermengen van het luchtige en deftige in deze Brieven. Zie hier, met welken nadruk de Eerwaerde YOUNG hen tegengaet, die zich toegeven in 't bedryven der zonde, uit overweging *dat God de Liefde zelve is*; die zich de vryheid van te zondigen aenmatigen, of daeromtrent zorgloos zyn, *om dat God goed is.*

„ God, *zegt hy*, God, inderdaad, is liefde: maar zal de mensch daarom een monſter zyn? En een monſter, volgens het oordeel van alle menſchen? Allen belyden zy dat 'er een verwonderlyke overeenkomst is tusſchen de voorſchriften der deugd en de gevoelens van onze gemeene reden. Allen komen zy overeen, dat de deugd eene volſtandige goedkeuring van de eenpaarige uitſpraaken van ons geweeten is. Allen erkennen zy dat de oefening der deugd aan de ſamenleeving het grootſte geluk toebrengt: hy, derhalven, die niet deugdzaam is, kan zich zelv geen voldoenend bericht geeven waarom hy gebooren is met reden, met een geweeten, of met een begeerte om gelukkig te zyn: dewyl hy niets heeft van het geene die allen van hem vorderen. En dus moet hy zichzelven en anderen voorkomen als een wezen, dat niet te verklaaren, en overzulks een gedrocht is."

„ Dit is meer dan genoeg om ons van de ondeugd afkee-

keerig te maaken, ſchoon de Goddelyke liefde zich tot zulk eene ongerymdheid uitſtrekte, [van naamlyk hardnekkige onboetvaerdige zondaren genadig te zyn,] eene ongerymdheid, die onze dwaasheid zich kan inbeelden, welke onze boosheid wenscht waarachtig te zyn, en die zy zo noodig heeft. Maar in het Opperwezen is zulk eene liefde niet. Het is godslastering zulks te onderſtellen. *God is liefde*, en derhalven —— wat? Dat geen, het welk meenig het minst zou verwachten, —— derhalven is hy verſchrikkelyk: want waar uit ontſtaat zyn verwonderlyke liefde tot den mensch? Hy heeft den mensch niet noodig; de Goddelyke gelukzaligheid is volmaakt: hy ziet geen verdienſte in den mensch; hy weet zo wel als wy zelf weeten dat wy onwaardig zyn: maar dan weet hy nog, veel beter dan wy, —— dat wy —— onſterflyk zyn. Dat wy derhalven (gedachte van het uiterſte gewigt en de grootſte ontroering!) dat wy derhalven voor eenwig moeten lyden of genieten."

„ Zyt verzekerd, myn Vriend, dit 's de oorzaak van achtneeming op den mensch. Hierom bewyst hy aan een' worm, die van daag uit de aarde kruipt, en morgen, nog verachtelyker, in de verdorvenheid wriemelt, zyn medelyden, zyne bezorgdheid, zyne hemelſche raadpleegingen, en alle de wonderen zyner liefde. Wonderen? —— veel meer dan wonderen voor den mensch; zy zyn wonderen in den hemel! zy doen de aartsengelen des lichts verbaasd ſtaan!"

„ Kunt gy, bewust van uwe geringheid, naauwlyks gelooven, dat de Goddelyke goedgunſtigheid zo overvloedig is? Bedenk dan: God roept, inderdaad, ons wel uit het ſtof; maar hy roept ons in eene eenwigheid: een eenwigheid, die van ſtonden aan gelykmaatig is met de zyne: en zal zyne bezorgdheid in zekeren graad daar aan niet gelykmaatig zyn, en evenredig aan zyne gift? Zal het eene de Goddelyke grootheid zo wel niet vertoonen als het andere? Hy heeft ons onſterflyke ſchepſelen gemaakt, maar ook ſchepſelen, die onderhevig zyn aan gevaar. Schepſelen, die noodzaakelyk het zwaarwigtig, het onbegryplyk gevolg van hun eigen twyfelachtig beſtier voor eeuwig draagen moeten. Doet dit uw verwondering over deeze uitgeſtrekte toegeeflykheid van den Opperheer niet verminderen? Dit moet volgen, zo *God liefde is*, en ons verwaardigd te beſchouwen in zulk een licht als ik gezegd heb. En zekerlyk beſchouwt hy ons in dat licht. Zulks brengt die meer dan vaderlyke beweegingen van medelyden voor

den

den onwaardigſten der menſchen in hem voort. Zulks doet zyn Alvermoogen blyken in het geeven van de bewyzen zyner liefde. Maar waarom, vraagt gy, is deeze liefde ſchrikkelyk? Is die liefde niet verſchrikkelykst, welke ons toont dat wy gevaar loopen van eeuwig bedorven te zyn? en deeze liefde toont ons dit; want (naar myne gedachten) had zy nooit beſtaan, indien dit ons geval niet geweest ware."

„ Hoe groot, hoe beklaaglyk is dan de misſlag van hen, die waanen te zondigen om dat God zo goed is; wanneer God alleenlyk zo goed is, om dat hy weet dat zulk een waan hun verderf zal uitwerken? Die vermoeden dat de zonde ongeſtraft zal blyven, om dat God zo gunſtig is, indien die goedgunſtigheid enkel ontſtaat, om dat hem bekend is dat zonde en ſtraffeloosheid met elkander niet beſtaan kunnen? Zulken maaken een bewys van hun gevaar tot den grondſlag van hun gerustheid; en vreezen niets, ter oorzaake dat een Almagt, die bezorgd is voor hunne welvaart, bewys geeft bekommerd te zyn voor hun verderf."

„ Zulke lieden redeneeren zeer kwalyk. Dat nog erger is, zy laaten zelfs zich door de ondervinding niet overtuigen. Zy weigeren geloof te geeven aan het geene de ervaarenis van elken dag, van elk uur hen bewyst de waarheid te zyn: zy twyfelen of zy (om geen ſtrenger uitdrukking te gebruiken) verwezen zullen worden om hunne zonden. Evenwel weeten zy dat ze zullen ſterven. Naar myn begrip, is hun dood een aanvang en bewys van hunne toekomende verdoemenis: want indien wezens, oorſprongkelyk onſterflyk, voor het wanbedryf van anderen ſterven, hoe kan dan getwyfeld worden, of zy om hunne eigen misdaaden zullen verlooren gaan? En dat de dood, (die een bewys is dat de zonde niet zonder ſtraf zal worden gelaaten) onvermydelyk is, daar van worden zy door hunne zinnen overtuigd: ten zy dan onze Centauren hunne zinnen zo wel als hunne reden willen verzaaken, moeten zy voortaan afſtand doen van de ydele hoop, die te veelvuldig, die te driftig onder hen word ſtaande gehouden. Zy moeten niet langer een bewys van onſterflykheid in een vermoeden van ſtraffeloosheid verkeeren; 's Hemels goedheid niet veranderen in verderving; en geen vergif zamelen van den boom des levens."

„ Ik weet niet, myn Vriend! of deeze redenen, met opzicht tot de oorzaak van Gods groote goedertierenheid en

en de zekerheid van de ſtraf der zonde, door anderen wel ooit zyn aangedrongen; maar zy komen zeer gewigtig en harttreffende voor. Sommige waarheden van het grootſte gewigt voor den mensch zyn 'er, die op het eerſte aanzien iets verbaazends in zich hebben: deeze eiſchen en verdienen zeer wel onze verdere gedachten."

„ Ik zal 'er u twee voorſtellen; een van de Schriftuure, een van my-zelven. *By den Heere is vergeevinge*, derhalven *zal by gevreesd worden.* (*a*) —— *By den mensch is onſterflykheid*, derhalven *zal by beeven.* Beeven voor zich zelven! Beeven voor zyn eigen vermoogen, dat hem een gedaante naar zyn goedvinden kan geeven voor eene geheele eeuwigheid. Beeven voor zyn eigen glorie; hebbende Engelen tot zyne beſchermers, en een' Almagtigen tot zyn' vriend. Ja, beeven, op alles dat hem doet neigen om te willen zegepraalen: de grootheden die verwaandheid inboezemen vermeerderen het gevaar: zy zyn grootſche verzekeringen dat hy beneden alle hoop kan nederzinken; en verlooren raaken buiten herſtelling."

„ 't Is waar, God verbied ons te wanhoopen: niet om dat zyn liefde ons wil behouden, terwyl wy blyven volharden in de zonden; maar om dat wanhoop alle poogingen tot verbetering doet ophouden; en om dat zyn liefde zonder dezelve onzen welſtand vergeefsch begeert. Zyn liefde ſtrekt om ons moed te geeven, en ons hulp te bieden in alle zaaken, behalven in de zonde: zy dient om onze geesten te onderſteunen in 't midden der verwoestingen van eene vallende waereld; maar geenzins onder de wolk van eene onbetreurde misdaad."

„ Het gezegde verſpreid groot licht over een gedeelte der Schriftuur, dat in de oogen van ſommigen duister is, en by anderen gantſchelyk haar gezag doet verdwynen: *Werkt uwes zelfs zaligheid*, luid de tekst, *met vreeze en beeven* (*b*): het is zeker eene vreemde uitdrukking voor hen, die voor niets anders vreezen en beeven, dan het geen waar door zy in het volbrengen hunner lusten verydeld worden. Onze zaligheid moet uitgewerkt worden: wenſchen en begeeren zullen ons dezelve niet deelachtig maaken: hoopen en vertrouwen zullen ons haar niet doen verkrygen; zy zal ons by geval niet overkomen; neen, noch wy zullen haar by wyze van geſchenk of inſtorting niet magtig worden. Zy moet uitgewerkt worden door vrees; om dat

(*a*) Pſ. CXXX: 4. (*b*) Philipp. II: 12.

dat vrees de ſterkſte wacht is der naarſtigheid, zonder welke deeze zaak niet kan vorderen; en met beeven moet het geſchieden, op dat wy geen feilen begaan in dit gewigtig werk; op dat wy ons geene te ligte gedachten van de Goddelyke rechtvaardigheid maaken, op dat ons vertrouwen ons niet verraade, ſchoon wy zelfs deugdzaam zyn: want door een goed gevoelen van hunnen ſtaat zyn vroomen in fouten vervallen: want een goed gevoelen van zich zelv' brengt gerustheid, gerustheid zorgeloosheid voort; zorgeloosheid verzoeking; en verzoeking bewerkt onzen val; een' val, die, zonder berouw blyvende, ons in een' ſtaat voert welke onzen eerſten wensch doet zyn, dat wy nimmer gebooren waren; en zo veel erger nog om dat 'er geen laatſte wensch zyn zal. Pyn is zelfs hier ſomtyds zo groot dat zy ons gevoel doet ophouden; maar daar zal dezelve veel grooter zyn; en (hoe verſchrikkelyk is zulks ſlechts te zeggen!) ons gevoel zullen wy niet verliezen."

De Dichtkunde van den Heere NICOLAAS BOILEAU DESPRÉAUX, *in een gelyk getal van Nederduitſche Vaerzen overgebragt, door* A. G. *Te Amſterdam by* G. Bom 1768. *behalven het Voorwerk* 52 *bladz. in gr. Quarto.*

ONlangs zagen we dit voortreflyk Dichtſtuk van den beroemden *Boileau*, in 't Nederduitsch, in Proza vertaeld; maer thans komt het zelve op Maet, in onze Tale, te voorſchyn, en wel in een gelyk getal van Nederduitſche Verzen; dat den Liefhebberen der Poëzy niet onaengenaem zal wezen; te meer daer de uitvoering, over 't geheel genomen, eer te pryzen dan te laken is. De juiste bepaling van een gelyk getal van Verzen heeft den overzettenden Dichter, zo als men ligtlyk bezeft, wel eens de levendigheid van uitdrukking benomen, en hem hier en daer, voor al in de rymſlagen, wel eens een woord doen gebruiken, dat hy, meerder vryheid hebbende, waerſchynlyk vermyd zou hebben; doch dit is, aengezien de voorgeſtelde bepaling, genoegzaem te verſchoonen. Het Dichtſtuk is over 't algemeen vloeiend, ſchoon 't zeer na aen 't woordlyke van 't oorſpronglyke blyve. Men oordeele hier van emigzins uit het volgende ſtael, dat we t'eerder uitgekoozen hebben, om onzen Lezeren des te gereder gelegenheid te geven, om het zelve te konnen vergelyken met het geen wy uit de voorige uitgave in Proza medegedeeld hebben (*).

(*) Zie boven, bl. 169, 170.

Werkt

Werkt ſteeds op Uw gemak, wat Last U áán moog' dryven,
En ſtelt geen Roem en Eer in dwaas gezwind te ſchryven.
Een Styl dien men dus ſnel al rymend vóórt ziet ſlaan,
Toont min te groot een Geest, dan weinig Oordeel aan.
'k Bemin veel meer een Beek, die 'k zacht op 't Zand zie vloeijen,
En door een bloemryk Veld al langzaam heene ſpoeijen,
Dan dat een Vloed, door ſtorm zyne Oevers uitgeſpat,
Een' ſlykerigen Grond beſtroomt met drabbig Nat.
Spoed U ſlechts langzaam voort, laat nooit Uw' Moed verpletten,
Wilt op 't Getouw Uw Werk tot twintigmaal herzetten.
Beſchaaft het zonder eind', herſchaaft het nog al weêr.
Schrapt hier ſomtyds wat uit, zet dáár weêr iets ter neêr.
't Voldoet niet in een Werk, waarin de fouten krielen,
Dat vonkjes van vernuft het hier en daar bezielen.
De Zaaken moeten ook geplaatst zyn naar hun aart;
't Begin moet aan het Einde en 't Midden zyn gepaard;
De Kunst moet haare Rol in 't Zaamenſtèl zó ſpeelen,
Dat één Geheel zich vórme uit d' onderſcheiden Deelen.
Zoekt nooit te verre een Woord dat buitenſpoorig prykt,
En maakt dat gy te verr' van 't waare Doelwit wykt.
Zo 't vitten van 't Gemeen U voor Uw Vaers doet vreezen,
Wilt dan U-zelv' vooràl een ſtrènge Rechter wézen.
De Domheid paait zich ſteeds met Zelfverwondering.
Kiest Vriénden, vlug en ſtraf in Kunstbeſpiegeling,
Oprechte en waardige Vertrouwden Uwer ſchriften,
Weêrſtrévende Yveraars die alle Uw Feilen ziften.
Der Schryvren Overmoed zy voor hen áfgelegd:
Maar ſchift der Vrienden raad van 't geen een Vleijer zegt.
Hy die in ſchyn U pryst zal juichende U beſpótten:
Bemint dan goeden raad; laat vleijery voor Zótten.
Een Vleijer galmt zyn vreugd terſtond ten boezem uit.
Elk Vaers verrukt zyn' Geest door 't lieflyk Maat-geluit.
't Is alles hémelsch, fraai; geen woord kan hem mishaagen;
Hy weent van tederheid, hy ſtampt van Vreugde-vlaagen:
Met opgepronkten Lóf vervult hy 't zwak Gemoed.
De Waarheid toont zich nooit in zulk een Yvergloed.
Een Kunstbeminnend Vriend, ſteeds ſtraf in zyn Vertoogen,
Zal nimmer een gebrek in Uw Gedicht gedoogen.
Voor d' onbewerkte Plaatze is geen vergiffenis.
Hy ſchikt in goeden ſtand all' 't geen' Wanſtallig is.
Hier word de weitſche Zwier des woords door hem verminderd.
Nu is 't de Spreekwys, dan de Zin weêr die hem hindert.
Hem dunkt Uw t'zamenſtèl heeft hier een' duist'ren ſchyn:
Hier heerscht een dubb'len Zin, hy moet verſtaanbaar zyn.
Zo ſpreekt een waare Vriend, voor Uwen Roem vol yver.
Maar vaak op 't Werk verzót, acht d' al te barſe Schryver

Zich in zyne Eer verkort als iemand Feilen ziet,
En ſpeelt d'ontëerden Man vol belgzucht en verdriet.
Dit Vaers dunkt U te laag, òf 't heeft een Régelſchennis.
Terſtond is 't: Ei! Myn Heer, toon hier Uw gunſt en kennis.
Dit woord ſchynt my te ſlaauw; Ik wiſchte 't liever uit...
't Is d' allerfraaiſte plaats, vol Zin en Maat-geluit...
Die Trek gevalt my niet... Ze is tòch verwond'ring waardig...
Dus onverzèttelyk tòt tégenſpreeken vaardig,
Zo ras in 't Vaers een woord U ſchynbaar heeft gekwetst,
Is 't hem een ſtaalen Wet dat hy daar tégen zwetst.
Nòchtans, gelyk hy zegt, bemint hy Uw Vertoogen.
Hy geeft U over 't Werk een onbepaald vermogen.
Maar al dit ſchoon Gevlei verſtrikt geen ſchrand'ren Geest;
't Is ſlechts een looze Vond op dat gy 't Werk eens leest.
Terſtond vertrekt hy dan, en met verwaande kaaken,
Gaat hier òf daar een Zòt met Beuzeltaal vermaaken.
Hy vind ze ook allerwége: Onze Eeuw is gantſch niet ſchaars
In Narren, zòt verliefd op zòtte Rymelaars.
En zonder die Parys en d'and're Steên ons toonen,
Men ziet ze ook by den Prins, by Graaf en Hertòg woonen.
Het allerlaſſte Werk, al keurde 't niemand goed,
Heeft t' allentyde aan 't Hòf zyne Yveraars ontmoet.
En, om hier tòt beſluit een Schimpſtreek vóórtedraagen,
Een Zòt kan overäl nòg grooter Zòt behaagen.

Geheime Wetten en Voorſchriften der Jeſuiten, nevens hunne Catechismus enz. behalven een kort Voorbericht 76 bladzyden in Octavo.

DEeze geheime Wetten en Voorſchriften zyn in 't zaekelyke dezelfden met die, welken in 't jaer 1702, in 't Nederduitsch uitgegeven zyn, onder den tytel van *Huyſelyke Leſſen der Vaderen Jeſuiten, door* Pacificus a Lapide. *Uit het Latyn vertaalt.* De zogenaemde *Pacificus a Lapide* komt aldaer, in zyne Voorreden, voor als een Roomschgezinde, die wel verzekerd is van de echtheid van dit Geſchrift, en heiliglyk betuigt het af te geven, zonder een woord daer af, of toe te doen. In hoe verre nu deze latere uitgave, zaeklyk daer mede eenſtemmig, doch hier en daer verſchillende in ſpreekwyzen, en gemeenlyk meer uitgebreid, boven of beneden die vroegere uitgave te ſchatten zy, konnen wy niet bepalen. De Autheur zegt ons, in zyn Voorbericht, dat men aen de echtheid dezer uitgave

niet

niet kan twyfelen; doch zo hy 't der moeite waerdig geoordeeld had, de echtheid nader te doen zien, zou 't niet ongevoegelyk geweest zyn, ons enig byzonder bericht te geven van de oorzaek dezer verscheidenheid; die of aen de Jesuiten zelven, of aen de Uitgevers toe te schryven is. Wat hier van zy, men vind in deze *Huislyke Lessen* of *Geheime Wetten* en *Voorschriften* alleszins zodanige regels voorgeschreven, die zeer wel beantwoorden aen 't gedrag der Vaderen Jesuiten, zo in 't oprichten als onderhouden en bestieren van hun Genootschap.

Op deze *Geheime Wetten* volgt in deze uitgave een *Uittrekzel uit de Catechismus der Jesuiten, in 't Fransch uitgegeven door* S. PASQUIER. Het zelve is een nadruk van het IIde *Capittel* van den *Catechismus der Jesuiten, uit de Fransche in de Nederduitsche Tale gebracht, door H. M. D. T., t'Antwerpen gedrukt* 1678. 't Behelst ene Samenspraek, tusschen een *Jesuit*, *Edelman* en *Advocaat*, strekkende om den oorsprong en natuur van dit Genootschap te ontvouwen.

Hier by komen nog *Jesuitsche Geloofs-Artykelen, uit de Schriften van de Jesuit* Johannes Baptista Poza *vertaald*; als mede *Eenige Artykelen door de Jesuiten ingevoerd en gepractizeert, welke door Paus* INNOCENTIUS *zelve zyn verdoemt geworden, getrokken uit hunne Probabilismus.* Het een en 't ander dient om te doen opmerken, tot welke ongerymde Leerstellingen en verbasterde Zedekunde (zo ze nog dien naem mag dragen,) iemand kan overslaen, en een Lid van dat Genootschap blyven. Die de onlangs uitgekomene Schriften over dit Onderwerp doorbladerd hebben, zullen 'er niet wezenlyks in vinden, dat hun niet reeds voorgekomen is. Overvloedige gelegenheid is 'er nog om onderscheiden soorten van Verzamelingen uit oude en nieuwe Schriften, den Jesuiten betreffende, te maaken, en de wyl ze *tot nog* gereedlyk van de hand gaen, zo is 'er voor zodanige Autheuren nog al een broodje van te haalen.

---

*Kort Begrip der Instructiën, voor den Koninglyken Prins van P***. Uit het Fransch vertaald.* 48 *bladz. in Octavo.*

DIt Stukje behelst enige regels van Regering aen een jongen Vorst voorgeschreven. Daer aen zyn gehecht bedenkingen over de Echtscheiding, een verhael van een gesprek betreffende de Vryheid van Conscientie en Aanmerkingen op de BELISARIUS van den Heer DE MARMONTEL. —

—— Deze Verzameling heeft zeer veel overeenkomst met een Stukje, nog maar onlangs uitgegeven, onder den tytel van *Historische, Stuerkundige en Philosophische Verhandeling over de konst van Regeeren. Door een voornaame Hand. Waar agter een gesprek over de vryheid van 't Geweeten enz.* waer van wy reeds gewag gemaekt hebben (*). Die zeggen van beiden heeft behoeft zich niet zeer over 't gemis te beklagen; en die van 't laetstgenoemde voorzien is, mag de moeite wel besparen van 't eerstgemelde te doorbladeren.

(*) Zie boven bl. 82.

Waarschouwing van den Hemel, aan alle booze Zondaaren op Aarden. Tweede Deel. Behalven het Voorbericht en den korten Inhoud 120 *bladzyden in Octavo.*

MEn vind hier een verzameling van eenige zonderlinge geschiedenissen, bestaende in Wonderdadige Gezichten, Verrukkingen van Zinnen, Geneezingen, Ontmoetingen van Godvruchtigen en dergelyken. Men heeft ze meerendeels uit de Hoogduitsche en Fransche Tale overgezet, en dus by een vergaderd in 't Nederduitsch uitgegeven, onder de benaming van een tweede Deel; om dat men oordeelde dat deze verzameling zeer geschikt geplaetst kon worden, by de *Waarschouwing der Hemels, door den Wel-Eerwaarden Godzaligen Heer Mr.* CHAMBERTAIN, waer van we voor enigen tyd bericht gegeven hebben (*). De Uitgever dezer Verzamelinge betuigt in zyne Voorreden, *geerigt te hebben, alle betamelyke behoedzaamheid te gebruiken, om daar niets onder te mengen, waar omtrent aan de waarheid der geschiedenis na Billykheit konde worden getwyfelt*, zo dat men het ene en het andere niet in voorkomende, zyns oordeels, als geloofwaerdig hebbe aen te nemen. Dit zal ook by dezulken, wier gevoelens tot denkbeelden van die natuur overhellen, gereedlyk aengenomen worden; maer zy, die gemeenlyk niet veel op hebben met verhalen van dien aert, zullen deswegens beter grond van overtuiging eischen. Wy menschen gelooven gereedlyk, of nemen ligtlyk iets aen, dat zeer wel overeenkomt met onze manier van denken; maer komen 'er niet dan bezwaerlyk toe, als 't daer van afwykt. —— Dit heeft te meer plaets in zodani-

(*) Zie *N. Vaderl. Letteroef.* I. D. bl. 18.

nige gevallen als die zyn, welken hier gemeld worden, om dat men door ondervinding geleerd heeft, dat list en bedrog hunne rollen daer onder konnen ſpelen; dat de verbeelding der aenſchouweren en toehoorderen, in zodanige omſtandigheden, niet zelden deze en gene byzonderheden, welke hun voorkomen, vergroot; en dat men eindelyk niet wel kan bepalen, hoe ver de kracht der inbeeldinge op 's Menſchen Geest-en Lichaemsgeſtel kan werken, om verſchynzels voort te brengen, die men, buiten dat, wonderdadig zou noemen. Die deze verzameling van geſchiedenisſen met zulke gedachten nagaet, zal het wonderdadige zo ſterk zien verdwynen, dat de weinige byzonderheden, die hy niet duidelyk kan verklaren, hem tot gene zwarigheden zullen verſtrekken, die hem noodzaken om zyne denkbeelden daer omtrent te veranderen; en hy zal 'er verſcheiden ontmoeten, waer over hy zich met rede zal verwonderen, dat zommigen hier om iets wonderdadigs denken. — Men bedoelt met het uitgeven van Schriften van die natuur de bevordering van Deugd, en in zo verre is 't oogmerk te pryzen: maer men kan, onzes achtens, niet wel loochenen, dat men ene beſtendiger Deugdsbetrachting heeft te wachten by hen, die zich op de onwankelbare gronden van de Rede en Gods Woord vestigen; dan by dezulken die daer toe bewoogen worden, door geſchiedenisſen, die, op zyn best genomen, aen wezenlyke tegenbedenkingen onderhevig zyn. Doch dit denkbeeld kan niet behagen aen hun, die ſteeds op 't wonderdadige in den Godsdienst geſteld zyn.

Nieuwe en Volmaakte Onderwyzer in de Hoogduitſche Spraakkonſt. Te Amſt. by G. Bom 1768. *In octavo* 327 *bladz.*

Beknopte en Klaare Franſche Leerwyze. Zeer nuttig voor alle Franſche Schoolen. Opgeſteld door LOUIS CORNELLE, *Franſch Kost-Schoolhouder te Rott. Te Rott. by* H. Beman 1768. *Behalven het Voorwerk* 439 *bladz. in octavo.*

TWee wel ingerichte Spraekkonſten, waer van men zich met vrucht kan bedienen, tot het leeren dier Talen. Van de eerſte, de Hoogduitſche Tael betreffende, ſtaet niet byzonders te melden, als zynde op de gewoone wyze opgeſteld; maer van de laetſte, of de Franſche Leerwyze, ſtaet nog bepaeldlyk in aenmerking te nemen, dat de Grondregelen der Tale hier beter dan gemeenlyk ontvouwd worden, en de Zamenſpraken geſchikt zyn ter opheldering van die grondregelen; 't welk zyne wezenlyke nuttigheid heeft.

Voorlooper van een Boukundig Boek, getyteld, Voltairiaanſche Architectuer, of Beſchryving der Brabbel-Order.

Breidel voor den Schryver van dien Voorlooper.

Proeve van een groot Boukundig Woordenboek, voor de beminnaaren van de Order van JAN BRABBEL, *te onregt in zekere Voorloper den naam gegeeven van de Brabbelorder.*

De Heer WEETNIET, *inmalkanderknoeier van de beſchryving der Brabbelorder, zagt en zedig gepypkant.*

HEt een en ander, mag men wel zeggen, is Brabbeltael; de mening der Schryveren dezer Papieren te verſtaen, en de ſlagen, waer in zy ongetwyfeld enige aertigheid ſtellen, recht te vatten, zou meer geduld en oplettenheid vereiſchen dan ze waerdig zyn. Ze zien het licht, by gelegenheid van het bouwen en herſtellen van enige Stads Geſtichten en Werken hier ter Stede; en een kwaedaertig mensch, die bedoelt den Bouwheer belachlyk en haetlyk ten toon te ſtellen, geeft hier aenleiding tot het voor den dag brengen van Prulſchriften, welken veelligt ten laetſte tot zyn eigen nadeel zullen uitloopen. Men kan, voor het overige, tot nog niet anders zeggen, of de Schryvers ſchynen aen elkanderen gewaegd te zyn; ieder is bits en vuil; en ze konnen, zo 'er niet iets anders onder kome, 't op die manier lang uithouden; doch 't zal de Lezers, zo wé vermoeden, wel dra vervelen. Gelyk het ons dikwils zeer verveelt zulke laffe Prullen te doorbladeren.

Eerekrans gevlochten om het Hoofd der hedendaagſche; Falſariſen; en Zwendelaars.

EEn zeer ſlegt voorwerp, zo 't character naer waerheid zy, in ene gansch gemene berymde tael zeer ſcherp gehekeld, of liever ten vuilſten afgemaeld. Een mensch van zulk een ondeugend gedrag was zeker zo veel moeite niet waerdig, als de Schryver nog al gehad heeft, om het geen hy wilde zeggen op Rym te brengen.

O Kostelyke Tyd! wat wordt ge onnut verſleeten.

NIEUWE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Ordeelkundige Bybelverklaaring. Door TH. CH. LILIENTHAL. *Doct. Th. en Hoogleeraar op de Akademie te Koningsbergen. Met eenige Aanmerkingen vermeerderd. Vierde Deel. Te Amſt. by* J. Loveringh 1768. *Behalven de Voorreden, enz. 504 bladzyden in groot octavo.*

DE Hoogleeraer LILIENTHAL, zich voorgeſteld hebbende, het tegengaen der tegenwerpingen, waer door men het Woord der Openbaringe beſchuldigt, als ware het zelve vol tegenzeggelykheden; heeft zich in 't voorgaende Deel bepaelt, tot het ophelderen van zulke plaetzen der H. Schriften, die het Ongeloof bybrengt, ten bewyze dat de H. Schrift zich zelve tegenſpreekt. Deze ſoort van tegenzeggelykheden afgehandeld zynde, gaet hy nu in dit vierde Deel over, tot het beſchouwen van ene andere ſoort van ſtrydigheden, die men voorgeeft in dit Boek te vinden; zulken naemlyk die tegen de gezonde Rede aenloopen. Dezelven zyn, volgens onzen Hoogleeraer, gevoeglyk tot drie Clasſen te brengen. Men beroept zich hier op de Leerſtellingen der eindige Geesten, en van God den oneindigen Geest; men brengt plaetſen by, die betrekkelyk zyn tot wis- en natuurkundige waerheden; en men maekt gebruik van deze en gene voorſtellingen, die tot de beoefenende en zedelyke waerheden behooren. Het Ongeloof meent hier, in 't een en 't ander opzicht, ene reeks van tegenzeggelykheden met het gezonde Verſtand te ontmoeten; en onze Autheur bepaelt zich in dit Deel, om de ongegrondheid en valschheid dezer beſchuldiginge, ten aenzien van de denkbeelden der eerſte Clasſe, aen te toonen; om vervolgens die van de tweede en derde Clasſe afzonderlyk na te gaen. Ter betere onderſcheidinge, verledigt hy zich, in de eerſte plaetſe, tot het beantwoorden der tegenwerpingen, die de *Geestkunde* aengaen, en, voorts van die, welken tot de *Natuurlyke Godgeleerdheid* betrekkelyk zyn. Onder het eerſte Lid ontmoeten we de Leer van de vryheid en onſtervelykheid van 's Menſchen Ziel, als mede van het beſtaen en de werkzaemheid zo der goede

als der kwade Engelen; waer op ons in het tweede Lid, de Leer der Godlyke Volmaektheden ontmoet. De Hoogleeraer benaerstigt zich om te toonen, dat 'er in alle dezen niets geleerd word, dat met ene boudige redeneringe strydig is; en lost, by die gelegenheid, verscheiden tegenbedenkingen en uitvluchten op, welken het Ongeloof uit de Heilige Schriften meent te konnen aendringen. De oordeelkundige Lezers en Beoefenaers der Bybelbladen, schoon ze in allen opzichten met den Hoogleeraer niet konnen overeenstemmen, zullen 'er echter verscheiden aenmerkingen in vinden, die hun nadenken waerdig zyn. —— Om 'er nog een voorbeeld van mede te deelen, zullen wy ons in dezen houden, by zyne verklaring van enige plaatzen, die men bybrengt, om te beweren, dat God, volgens de Leer der H. Schriften, onregtvaardig gehandeld zou hebben, met zware straffen te stellen, op zulke persoonen, die geheel onschuldig geweest zyn aan de misdaden van anderen, die zy mede hebben moeten ontgelden.

§. 1.

„ Hier toe, *zegt onze Autheur*, brengt TINDAL (*) dat *God* Gen. XVII: 14. gedreigd heeft de onbesneedenen te zullen uitroeijen uit hunne volkeren, zonder dat 'er gezegd wordt dat de ouders eenige straffe deswegen zouden hebben te ondergaan. Doch, schoon dit niet uitdruklyk gezegd worde, zo spreekt het evenwel van zelve; en in der daad vinden wy dat God *Moses* heeft willen dooden, om dat hy zynen zoon niet besneeden hadt (†). Ja de uitroeijing der kinderen was den ouderen zelve eene straffe, en konde hen dienen tot eene beweegreden, de besnydenis niet na te laaten, zonder welke niemand, als een lid der waare Kerke, kon worden aangezien. Wanneer voor 't overige een onbesneeden kind tot meerder jaaren kwam; dan was het zelve gehouden daar op aan te dringen, dat de besnydenis aan het zelve voltrokken werdt; want anders was dit kind niet buiten schuld, en hadt de straffe der uitroeijinge zekerlyk verdiend ".

§. 2.

„ Maar was het niet hard, dat *Achan*, enkel en alleen om

(*) „ Het Christendom zo oud als de waereld, *Cap.* 13. *pag.* 461, enz.

(†) „ *Exod.* IV. 24—26.

om de overtreedinge, by hem bedreeven, met zyn geheel huis uitgedelgd werdt? *Joſ.* VII. 24, 25 (*). Wy antwoorden: Geſteld, dat de kinderen van *Achan* daadlyk zyn gedood geworden, zo kon dit evenwel geſchied zyn, om de misdaad van hunnen Vader dies te afſchuwelyker voor te ſtellen. Immers is God de onbepaalde Heere over 's menſchen leven. En zo *Achans* kinderen geheel onſchuldig geweest zyn; dan zal evenwel de tydelyke dood hunne zaligheid niet verkort hebben. Maar veelligt zyn ze niet geheel onſchuldig geweest. Het kan zyn, dat zo wel zy, als ook de andere *Israëliten*, die, wegens de misdaad van *Achan*, door hunne vyanden geſlagen wierden (†), op andere wyzen gezondigd hebben, waar voor zy, by deeze gelegenheid, de ſtraffe hebben moeten ondergaan. Veelligt hebben zy mede kennis gehadt van zynen diefſtal, en dien verzweegen; of zyn anderszins deelgenooten aan deeze zonde geweest. Doch, men behoeft juist niet te beweeren, dat *Achans* kinderen mede gedood zyn geworden. Het bevel van God vs. 15. eischte dit niet. Zy wierden alleenlyk mede naar buiten gebragt, om de doodſtraffe van hunnen vader aan te zien, vs. 24. Zo leest men vs. 25. *en ganscb Israël ſteenigde hem met ſteenen, en zy verbrandden ze met vuur.* Des werdt dan *Achan* alleen geſteenigd. Zyn nu de kinderen niet mede geſteenigd, dan zyn ze ook niet verbrand; ten ware men zegge wilde, dat de wyze van hunnen dood wreeder zou zyn geweest, dan die van hunnen vader. Derhalve zyn de woorden, zy *verbrandden ze*, alleenlyk betrekkelyk te maaken tot het lyk van *Achan* en tot al wat hy hadt; deezer asſche werdt met ſteenen overdekt (‡).

§. 3.

„ Het land van *Israël*, zegt TINDAL (§), hadt immers aan de misdaad van *Saul* geenen ſchuld, om dat hy de *Gibeoniten* omgebragt hadt; evenwel zond God deswegen eenen honger van drie jaaren, en zeven mannen uit *Sauls* huis moesten, op eene ſmaadelyke wyze, hun leven eindigen. 2 *Sam.* XXI. 1—8. Ja, het geen by deeze gebeurtenis voor-

(*) „ TINDAL, in de aangehaalde plaats".
(†) „ *Joſ.* VII. 5. XXII. 20."
(‡) „ Dit blykt uit de laatſte uitdrukkinge וירגמו אתם באבנים."
(§) „ In de aangehaalde plaatſe, pag. 458."

voorgevallen is, zal, naar de gedachte van *Chubb* (*) voor God zo ongepast zyn, en aanloopen tegen zyne Gerechtigheid, dat hy liever gelooven wil, dat *David* enkel en alleen een Godlyk bevel voorgewend hebbe, om de misnoegden uit *Sauls* huis gevoeglyk uit den weg te ruimen".

§. 4.

„ Doch, ſchoon wy ook niet zouden konnen bepaalen, waar omtrent de inwoonders des lands misdaan hadden; zo is evenwel zo veel zeker, dat by algemeene landplaagen, die God wegens de overtreeding van eenen Vorst doet komen, mede de onderdaanen, die aan deeze zonde geen deel hebben, lyden moeten. Intuſſchen lyden zy niet geheel onſchuldig. Zy, de onderdaanen, hebben doorgaans andere zonden voor hunne rekening; en wanneer de maat derzelve vol is, dan komt de ſtraffe teffens. Doch het ſchynt, dat de *Israëllers* aan *Sauls* misdaad mede deel genomen hebben. Hunne voorvaderen hadden den *Gibeoniten* by eede beloofd, hen te zullen laaten leeven, hoewel onder de dienstbaarheid (†). Intuſſchen bleeven de *Gibeoniten* in derzelver Steden woonen; want zy lieten kort daar na *Joſua* verzoeken, hen van de *Amoriten* te bevryden (‡). Nu waren wel de *Israëliten* toenmaals reeds misnoegd, dat dit volk zou verſchoond blyven; doch de overſten der gemeente gaven te kennen, niet anders te konnen handelen, wegens den eed, om dat zy anders de Godlyke wraakgerechtigheid over zich brengen zouden (§). Nu waren de *Gibeoniten* reeds zulk eenen langen tyd in de bezittinge van den beëedigden vreede geweest, en hadden intuſſchen *Israëls* Godsdienst aangenomen. Des was de daad van *Saul*, die hen zodaanig zoekt te verdelgen, dat 'er van hen in alle grenzen van *Israël* niets overig blyven zou, zo veel te ſtrafbaarer (§§). Tot hier toe hadden zy drie Steden in den Stamme *Benjamin*, en eene in den Stamme *Juda* gehadt. En

(*) „ *Obſervations occaſioned by the Oppoſition made to D. Rundle's Election pag.* 27. Zie mede MORGAN's *Moral Philoſopher. Vol. II. pag.* 184."

(†) „ *Joſ.* IX. 15. (‡) X. 6. (§) VII. 18–20.

(§§) „ Aldus zyn de woorden 2 *Sam.* XXI. 5. te verſtaan. De *Gibeoniten* eischten immers alleen zeven mannen uit het huis van *Saul*, en konden dus geen oogmerk hebben, het geheele huis van *Saul* te verdelgen".

En veellicht zochten de Israëliten deeze Steden voor zich te verkrygen; zo dat *Saul* aan hun daadlyk dienst deed. *Saul*, leest men, *zogt ze te ſlaan in zynen yver voor de kinderen Israëls en Juda.* In plaatſe dat nu de *Israëliten* de beëedigde verdragen hadden behooren te onderhouden, zyn ze misſchien zelve werktuigen geweest der wreedheid, die *Saul* aan de *Gibeoniten* pleegde. Ten minſten hebben zy zich niet verzet tegen het voorneemen van *Saul*, het geen zy, met recht, hadden behooren te doen; maar bedienden zich gaarn van het voordeel, welk zy daar door verkreegen, en gaven ook vervolgens den *Gibeoniten* geene voldoening. Zy ſtemden derhalve mede in de misdaad des Konings, en wierden deswegen met recht geſtraft".

§. 5.

„ Naar alle vermoeden hadt het huis van *Saul* nog meerder deel aan de uitroeijing der *Gibeoniten*. Veelligt wordt het zelve daarom vs. 1. een *bloedhuis* genoemd, om dat het zich hadt laaten gebruiken, de *Gibeoniten* te verdoen. Ten minſten keurde dit huis deeze wreede handeling goed, om dat het zelve dé landen der gedoode *Gibeoniten* in bezittinge genomen hadt. *Saul* was bedagt zyne knegten, voornaamlyk die van zyn huis waren, (want zy worden zoonen *Jemini* genoemd) met vaste goederen te voorzien (*); zo zal hy ook zyne eigene kinderen daar by zekerlyk niet vergeeten hebben. Maar van waar zou hy de akkers en wyngaarden neemen? het Vaderlyk erfgoed kon niemand vervreemden. De veroverde landen konden niet aan de *Benjaminiten* komen; maar moesten gegeeven worden aan de Stammen, voor welke die door 't lot geſchikt waren. De *Gibeoniten* bezaten daadlyk in den Stamme *Benjamin* drie ſteden (†). Het is derhalve te denken, dat *Saul* van dit eigendom der gedoode *Gibeoniten* zyne kinderen zal verrykt hebben, en die vermoedelyk aldaar het begonnen bloedbad zullen hebben voortgezet. Zo veel is zeker, *Sauls* huis wordt een *bloedhuis* genoemd. Zy, die daar toe behoorden, hadden zich door geweldenaaryen bezondigd; gevolglyk was hunne ſtraffe rechtvaardig, ſchoon wy niet met zekerheid zeggen konnen, waar in derzelver misdaad beſtaan hebbe". § 6.

(*) „ 1 *Sam.* XXII: 7.
(†) „ *Joſ.* IX: 7. vergeleken met *Cap.* XVIII: 25, 26.

§. 6.

„ De 70,000 Israëliten, die aan de Pest ſtorven, waar mede God *Davids* hoogmoed beteugelde, worden immers door *David* zelve onſchuldige Schaapen genoemd, 2 *Sam.* XXIV: 15, 17. Kan het dan gezegd worden recht te zyn, deeze onſchuldigen te ſtraffen, wegens eene misdaad, waar aan zy geen deel hadden (*)? Wy antwoorden; dat zy dit oordeel der ſtraffe van God, door andere zonden, verdiend hebben, blykt uit de woorden vs. 1. *De toorn des Heeren voer voort te ontſteeken tegen Israël*; dat is te zeggen, de tyd kwam nu, waar in God de voorige zonden des volks bezoeken wilde, waar toe de eerzucht van *David* gelegenheid gaf. Veelligt wierden altans bezocht, die zich in den oproer van *Seba* ingelaaten hadden (†). Misſchien hadt het volk zich der wellust en dartelheid overgegeeven, ter oorzaake van den grooten vreede, dien het zelve altans genoot. Mogelyk waren de onderdanen met dien zelfden hoogmoed beſmet, die des Konings hart ingenomen hadt, zo dat zy hunnen voorſpoed en welſtand aan hunne eigene krachten toeſchreeven. Noemt *David* hen onſchuldige ſchaapen; dan wil hy daar mede alleenlyk te kennen geeven, zyne liefde jegens het volk, en de oprechtheid van zyn berouw, terwyl hy alle ſchuld van dit oordeel der ſtraffe op zich nam, en inderdaad hy hadt het zelve veroorzaakt: En ſchoon zy, die daar by lyden moesten, niet geheel onſchuldig voor God waren; zo kon men evenwel zo naauwkeurig niet weeten, wat eigenlyk elk hunner misdaan hadt. Dat zy door den dood weggerukt zouden zyn geworden, om dat zy by het tellen verzuimd zouden hebben, het rantſoengeld, door God in zulke gevallen vastgeſteld, te betaalen (§), kan geenszins bewëezen worden".

§. 7.

„ De overige voorbeelden, waar in iemand, wegens de zonde van anderen, zou zyn geſtraft geworden, zullen wy by een vatten. 2 *Kon.* I: 9 enz. wordt verhaald, dat de Propheet *Elias* tweemaal eenen hoofdman over vyftig met zyne manſchap, door het vuur van den Hemel, heeft doen omkomen, ſchoon hy niet anders gedaan hadt, dan des Konings bevel uit te voeren, en aan hem, *Elias*, te zeggen,

(*) „ TINDAL, in de aangehaalde plaatſe p. 458.
(†) „ 2 *Sam.* XX. (§) „ *Exod.* XIII. 12.

gen, dat hy afkomen zou. Doch het schynt dat deeze beide eerste hoofdlieden niet zo zeer in ernst den Propheet eenen man Gods genoemd, dan veel meer den spot met hem gedreeven hebben. Veelligt hebben zy willen zeggen, hoe groot een Propheet gy ook waanen moogt te zyn, gy zult evenwel ditmaal den Koning niet ontsnappen; des zult gy wel doen goedwilliglyk met ons mede te gaan. Het antwoord van den Propheet schynt deeze opvatting te rechtvaardigen. Gelyk dan ook den derden hoofdman, die niet op zulk eene gebiedende wyze, als de beiden eersten, sprak, geen kwaad wedervoer. Wanneer God *Jes.* XLIII: 3, 4. tot de Jooden zegt: *Ik hebbe Egypten; Moorenland en Seba gegeeven tot uw losgeld, in uwe plaatse, van doe af, dat gy kostelyk zyt geweest in myne oogen, zyt gy verheerlykt geweest, en ik heb u lief gehad; daarom heb ik menschen in uwe plaatse gegeeven;* dan is de meening alleen deeze, dat het ryk van *Juda* het ongeluk, welk aan het zelve gedreigd was, niet ondergaan zou. Veel meer zou de *Assyrische* magt altans aanvallen op de gemelde volkeren, en dezelven verwoesten. Des ging dan het onweder ditmaal *Juda* voorby, en trof andere volkeren, doch die niet wegens de zonden des Joodschen volks, maar wegens hunne eigene zonden, lyden moesten. Maar hoe is het te verstaan, wanneer Christus *Matth.* XXIII: 35. den Jooden dreigt, dat *op hen komen zou alle het rechtvaardig bloed dat vergooten is op de aarde, van het bloed des rechtvaardigen Abels af, tot op het bloed Zacharie, des zoons Barachie*? Wy antwoorden: Gods oordeelen, die hy gebragt heeft over zulken, welke eertyds onschuldig bloed vergooten hadden, zouden de Jooden van dergelyke boosheden hebben moeten weêrhouden. Maar naardien zy dit niet, als eene waarschouwing aannamen; zo moest ook hunne straffe noodwendig zwaarer zyn. Ja, gemerkt zy de bloedschulden hunner voorvaderen, door een gelyk gedrag, goedkeurden; zo moesten zy ook, om en van wegen deeze goedkeuring, gestraft worden".

Geloofs-vastigheid van een Waar, schoon Ongeletterd, Christen. Door W. PEIFFERS, *Predikant te Amsteldam. Twede Stuk. Te Amsteldam, by* H. Vieroot 1768. *In groot octavo* 583 *bladzyden.*

HEt tweede Stuk van dit Werk, dat recht geschikt is voor de goede Gemeente, in beantwoordinge aan 't

heilzame oogmerk van deszelfs geachten Autheur, vangt aen met een onderzoek, na de gronden, op welken een Christen, (die geen geletterde of ſchoolgeleerde is,) zich zelven kan verzekeren van de Godlykheid der Openbaringe des Nieuwen Verbonds. De Eerwaerde *Peiffers* behandelt dit onderwerp op ene dergelyke wyze als hy, in 't eerſte Stuk, de Godlykheid der Openbaringe des Ouden Verbonds heeft nagegaen. Zynen Waren, ſchoon Ongeletterden, Christen, dus ver, tot de vereischte vastigheid des Geloofs, in 't omhelzen der Christelyke Leere in 't algemeen, gebragt hebbende, komt het 'er verder op aen, om hem ene behoorlyke vastigheid te doen erlangen, niet alleen in het openbare belyden van de Leer der Nederlandſche Kerke, onder de menigvuldige Gezindheden, waer in de Christenen onderling verdeeld zyn; maer ook ten aenzien van het geen hy in acht te nemen heeft, in 't midden van de velerleie Broederverſchillen. Hier in voor zich zelven vast ſtaende, blyft 'er nog een ſtuk van groot gewicht voor hem over, naemlyk om te komen tot de gewenschte vastigheid van geloof, omtrent zynen eigen Genadeſtaet; en in dit, en alle de opgemelde Stukken, zo wel gevestigd te zyn, dat hy niet vreeze van uit te vallen van zyne vastigheid, door de veelvuldige ergernisſen, welken hem, door 't ergerlyke gedrag ener menigte van Mondbelyderen, dikwerf voorkomen. — Het ene en andere punt word, door den Eerwaerden *Peiffers*, in dit Stuk, zeer onderſcheiden en geregeld ontvouwt; om te toonen op welke gronden een Waer, ſchoon Ongeletterd, Christen, trapswyze voortgaende, zich ten aenzien van dit alles, middelende Gods genade, onwankelbaer kan vestigen. Het geheele Werk is der aendachtige lezing waerdig, voor al voor het meerendeel van de Leden onzer Nederlandſche Kerke; en wel byzonder is het lezen en herlezen zyner behandelinge van de Broederverſchillen ieder hunner aen te pryzen: of ene oplettende overweging zyner voorſtellingen min of meer mogte dienen ter bevorderinge van Christelyke Eendrachtigheid. Zie hier, tot een voorbeeld, het hoofdzaeklyke zyner redeneerwyze, over een zeker verſchil, dat groot geſchreeuw in de Kerk maekt, en onderſusſchen op een enkelen woordenſtryd, of onderling misverſtand, uitkomt. De vraeg naemlyk is, *of 'er conditien of voorwaerden zyn in het genadeverbond?*

„ Zommige brave rechtzinnige lieden, zegt onze gemaligde Leeraer, yveren geweldig tegen conditien of voor-

waar-

waarden, als of het Afgoden waren, van welke men zeggen moeste, *benen uit! benen uit! voor de mollen en vledermuizen!* wat conditien? Christus heeft alle conditien volbragt; het is een Testament dat van geene conditie afhangt, ene conditie is eigentlyk een voorvereischte in den mensch, 't welk hy zelf eerst van zyne zyde, uit zig zelven, door eige krachten, moet daar ſtellen, om zig daardoor een recht en aanſpraak te verkrygen op Godts beloftens; zonder welke conditie het gehele Testament van Godt krachteloos wordt, en, hy geen een belofte zig mag toeeigenen; wie kan dus conditien of voorwaarden voordragen?"

De Eerwaerde *Peiffers* dit breeder uitgebreid, en met de eigen woorden van een Broeder, die zo denkt, voorgedragen hebbende, vervolgt daer op van de andere zyde. „Maar hoe houd zig een rechtzinnige, die zeer veel houd van *het conditioneel ſpreken en prediken*, hier op? hy heft zyne handen op ten hemel, hy neemt God tot getuige, of hy ooit of ooit aan zulke conditien gedagt, of daar van geſproken hebbe? of hy niet al het goede aan Christus gerechtigheit en aan het genadewerk des Geestes toeſchryve, en of hy het Testament Godts niet onafhankelyk en onveranderlyk ſtelle? hy klaagt God zyn ongelyk, wanneer men hem zo valſchelyk beſchuldigt, en zo gruwelyk belastert: al die bewyzen tegen conditien zyn ſchermſtoten van geblinde ſchermers, het is een gevegt met zyn eige ſchaduw, want, verklaart hy, ik hebbe dikwils klaar, onderſcheiden en opentlyk, betuigt, dat ik zulke conditien verfoeije en verwoerke, maar met dat *conditioneel ſpreken* wil ik alleen zeggen; dat het eeuwig onafhankelyk en onveranderlyk, Genadetestament, by wyze van een verbond met redelyke ſchepzelen, zodanig word uitgevoert, dat God eerst geloof en bekeringe eischt als voorwaarden, zonder welke de bondgenoot geen recht heeft tot de daar op volgende beloofde weldaden, om dat God dat verband zelf uitdrukkelyk gelegt heeft tuſchen zulke voorgaande pligten, en zulke volgende weldaden, maar ik ſtel met een voor vast, dat geloof en bekeringe, aangemerkt als pligten, die het redelyk ſchepzel werkzaam betragt, te gelyk goederen zyn van 't eeuwig Testament, vrugten van Christus verdienſten, en voorbiddinge, die Gods Geest in den zondaar werkt, en dat het verband, dat God uitdrukkelyk verklaart tuſchen het volbrengen van die pligten en die volgende weldaden, niet is in het werk als werk, als of dat

werk zo iets verdiende, maar alleen uit genade of Godts genadige ſchikkinge, en vereniginge met Christus; even alzo ſtelle ik ook het zelve verband, dat Godts woord ſtelt, tuſſchen volgende pligten, als het vervolg van geloof, de dagelykſche bekeringe, het waken, het bidden, het werken, het ſtryden, het overwinnen, en tuſſchen volgende daar aan beloofde weldaden, wat gevoel ik, wat ſpreek ik, hier tog anders dan Godts woord?" Hier op volgt ene reeks van Schriftuurplaetſen, die plicht en weldaed als t'zamengaande voorſtellen, en de verkryging der weldaden met het betrachten der plichten verknochten. Zie onder anderen Joh. XIII. 17, XV. 7, 10, Rom. VIII. 13, X. 9, 1 Joh. I. 6, 7, 2 Cor. V. 10, Gal. VI. 7, 8. en vele anderen. Verder word de onrechtmatigheid der beſchuldiginge aangedrongen, uit het bybrengen van Schryveren van die zyde, welken zich deswegens uitdrukkelyk verklaren; waer op onze Leeraer aldus voortgaet.

„ Maar roepen zy, die van conditien en voorwaarden rechtzinnig ſpreken, Godt tot getuigen en beklagen zy zig voor Hem over het ongelyk hun aangedaan, de andere zullen dat ook, op hunne beurt, doen: wy ontkennen niet, zullen ze zeggen, dat de mensch, als een redelyk en vry ſchepzel, zelf werkt, nog ook, dat hy zynen pligt moet betragten, nog ook ontkennen wy het onoplosſelyk verband dat God tuſſchen het volbrengen van zekere pligten en de vervullinge van zekere beloftens geſtelt heeft; wat lastert men ons dan zo gruwelyk enz." Dit word insgelyks geſtaafd, door het aenhalen van enige plaetſen uit Schriften van die zyde: 't welk den Eerwaerden *Peiffers* doet zeggen; „ wat doet men die menſchen dan ook moeite aan? zy zyn alleen tegen conditien in dien quaden zin als boven is bepaalt; zy zyn maar bevreest voor de Afgoden van eige gerechtigheit, en eige kracht, en voor de minſte verlochening van Christus. Daar blyft dan geen weſentlyk verſchil over; laat die broeders dan malkanderen hert en hand geven, laat ze malkanderen kuſſen met een heiligen kus des vredes.

„ Maar hoe ſtellen wy het met dat woord? dat woord zeggen die, van de tweede methode, geeft te veel aanleidinge tot die dwalingen, die men wederzyds verwerpt; — in alle geval, het is niet ſchriftuurlyk: maar, zeggen de eerſte, dat ſterke yveren tegen voorwaarde of conditien geeft ook aanleidinge tot een ander ſoort van niet min gevaarlyke dwalingen, die men ook wederzyds verwerpt; ô

mog-

mogten dit niet verſcheide getrouwe Leeraars in hunne gemeentens ondervinden, in zo vele zogenaamde vromen, maar luije buiken, al te veel naar het Antinomiaanſche vervoert! ik wete ook niet, of men het woord wel onſchriftuurlyk kan noemen, want, ſchoon het naamwoord *voorwaarde* of *conditie* nooit in onze vertalinge voorkomt, dan alleen eens in een geheel ander geval, Dan. XI. 17. de woordekens, *indien* vertaalt, die gedurig, in dit geval voorkomen, noemen egter alle ſpraakkundige, *voorwaardelyke* (of *conditionele*) *voegwoordekens*, het waare te wenſchen, dat men nooit verder van de Bybeltaal afweke dan in dit woord. Laat ons eerdaat handelen, lieve Broeders, die zo ſterk tegen dat woord yvert, moeten andere, niet gewoon aan uwe leidinge, ook niet al wy wat inſchikken, als ze uitdrukkingen, die ik niet alle goedkeure, maar nogtans wel opneme, ook zo wel zullen opnemen als ik? Gelooft my, ô geliefde! als men op het critiſeeren van iemands woorden valt, daar is geen eind aan; ik twyfele niet, of vele hebben op myne woorden wel wat te zeggen, zomtyds met, zomtyds zonder, reden; maar ik twyfele ook niet, of vele zullen ook wel wat te zeggen hebben op verſcheide uitdrukkingen van uwe favoritſchryvers. Mannen, welker deugden en verdienſte ik ook waarlyk hoog agte, en welke zomtyds ten hemel toe, niet van onkundige, maar van wyze, welſprekende en oordeelkundige, Mannen verheven worden, als zy eens lazen: *Kampen op zyn eigen mastboom, de betalinge van een papercel voor een groot landgoed, vervolg een hedelaar in rechten, en als gy hem overwonnen hebt, dan hebt gy een luis gevangen; de ſtokmaander was in een zeer vuile pekel; den genodigden wierd niet toegelaten weg te blyven, tot dat ze hunne vuile plunje met zweemee van luizen uitgeſchut hadden.* Wat dunkt u? zullen zy dat altemaal zo Bybelsch agten, als gy het hier begeert? of ten minſten zo deftig en fraay, dat 'er niets op te zeggen valt? laat ons wederzyds onze uitdrukkingen liever verbeteren, maar ook niet al te kieskeurig zyn, in het horen of lezen van anderen. Staat iemand het woord *voorwaarde* niet aan, hy laate het gebruik na, maar ſchrome niet, met den Bybel, volmondig te zeggen: *indien*; of laat hy met WITSIUS en anderen onderſcheiden in *eigentlyke* of *oneigentlyke*, hoewel op dat woord *oneigentlyk* ook nog al wat zoude te zeggen zullen; laat hy anders andere woorden gebruiken: maar welke? het woord *getrouw*, dat is, volgens den Schryver die dat voorſtaat, getrouw, in het volbrengen van pligt, aan

de genade daar toe geſchonken, ſchynt my hier niet te pas te komen, daar eigentlyk hier niet gezien word op het verband tusſchen genade en pligt, maar op het verband tusſchen het volbrengen van pligt door genade en verdere genade met heerlykheit; maar gebruik dan liever de ſchriftuurlyke woorden van *wet* of *gebod*, de *wet* of het *gebod des geloofs*. Rom. III. 27. 1 Joh. III. 23. of het woord *weg* en het *bewandelen* van dien; maar is het bewandelen van een weg niet wel degelyk ene voorwaarde, zonder welke niemand tot ene zekere plaatze kan komen? edog, gebruikt een ander dat woord en verſtaat men zyne rechtzinnige meninge; men late hem zyne vryheit ook, en make zynen broeder niet ſchuldig om een woord". — Onze Leeraer beſluit dezen zynen vreedzamen raed, met te toonen, dat 'er genoeg Schryvers zyn, wier rechtzinnigheid onbetwist is, die geen zwarigheid gemaekt hebben, van zich, in dit geval, van 't woord *voorwaerde* te bedienen; dat voorname Leden van de Dordrechtſche Kerkvergadering het zelve gebezigd hebben, en 't komt hem zeer vreemd voor, „ dat men, daar dit woord dikwils, zonder ſchroom gebruikt is, in een Contraremonſtrants Synode, bedugt is voor ik wete niet wat Remonſtrants, dat in dat woord zoude liggen".

Theologie ofte Godgeleertheit der Christenen. Waar in op een zeer klare en duidelyke wyze alle de Hoofdſtukken der Theologie verhandelt worden, zeer nuttig en dienſtig voor die geene die by Predikanten en Catechizeermeesters gaan te leeren, waar door ze, dit Werkje eerst leezende, veel beter begrip zullen hebben, om te antwoorden, op het geene haar door hunne Leeraaren zal gevraagt worden. Uitgegeven met Approbatie van het Wel Eerw. Claſſis van Leeuwarden. Te Leeuwarden, by A. Ferwerda *en* G. Tresling, *244 bladz. in octavo.*

Dit Stukje beantwoord redelyk wel aen 't bedoelde; en kan, gelyk andere Schriften van die natuur, gevoeglyk tot ene handleiding gebruikt worden; voor alhindien 't overeenkomt met de leidinge welke de Predikant of Catechizeermeester gewoon is: in andere gevallen zou 't den Catechizant veel al gemaklyker wezen, zodanig ene handleiding niet voor af te gebruiken.

Pa-

Papieren, betreffende het verdeelen der Synodale Commisſien.

DEze Papieren gaen over een verſchil, dat de Heren Kerklyken onder elkander hebben, over 't verdeelen der Synodale Commisſien, die *honorabel* en *profitabel* zyn, waer in de Eerwaerde *M. Ruysch*, met zynen aenhang, ene verandering gemaekt wilde hebben, die voordeeliger was voor de Dorpspredikanten, dan de tegenwoordige ſchikking, in 't Zuidhollandſche Synodus te Delft 1765 voorgeſteld, welke veelen trachten te handhaven. Men heeft al voor enigen tyd een ſtuk in plano, genaemd, *Eeuwigduurende Plak-Almanach* in 't licht gegeven, op welken men de verdeeling dier Commisſien, volgens het Plan van *Do. Ruysch*, gereedlyk kan nagaen. By dit raillante ſtuk is 't voor dien tyd gebleven; maer nu onlangs, zedert dat zyn Eerwaerde een nieuw Voorſtel deswegens gedaen heeft, hebben ettelyke Papieren over dat onderwerp het licht gezien. Een aenvang hier van, zo verre ze ons ter hand gekomen zyn, is gemaekt, met de Uitgave van het *Egt, dog zonderling Voorſtel van* M. Ruisch enz. *om veler oogen te openen, door den druk gemeen gemaekt.* Dit is beantwoord, onder den Tytel van, *Den Uitgever van dat Voorſtel enz. door* Do. Ruysch *in 't Hemd gezet.* Tevens werd de Schryver van 't eerſte Stukje bedankt voor zyne moeite, in een geſchrift, dat genaemd word, *Brief aen den Oogmeester.* Hier op is gevolgd ene *Wederlegging van den Circulairen Brief van* Do. M. Ruysch, (in 't opgemelde geſchrift van dien Heer aen den dag gebragt,) met *eenige voorafgaende Aanmerkingen op zyne: bovenſtuende beantwoording, dienende ter nadere verlichting veler Oogen.* Daer by is gekomen, *de Bekentmaking van de Eerw. Clasſis van Voorne en Putten, in de Boekzaal van Juny* 1768, *met eenige weetenswaardige Aanmerkingen vermeerderd.* —— Het lezen dezer Schriften kan van dienst zyn voor de Kerkelyken, die zich in dat verſchil ingewikkeld vinden; maer voor de byzondere Leden der Kerke is 'er niet aenmerkelyks in te vinden: 't is voor hun toch van geen belang te weten, hoe men voorheen met die Commisſien heeft te werk gegaen; hoe men ze thans wil verdeelen; wat voordeelen 'er aen vast zyn; hoe men 'er voordeel van trekken kan, als men niet bekwaem is om dezelven waer te nemen; hoe men elkander verdenkt, van niet het welzyn der Kerke, maer byzondere heerschen belangzuchtige oogmerken te bedoelen, enz. Veelligt

kon-

konnen Kerkelyken, die ſterk zyn, de hand in dit alles hebben, met ſtichtinge voor zich zelven; maer de Leden der Kerke, die veel al zwak zyn, konnen 't niet wel met ſtichting lezen.

Aanmerkingen op het Historisch Verhaal van het voorgevallene in de berugte zaak van Do. G. T. DE KOCK, *Predikant te Beetgum, onder de Eerw. Classis te Leeuwaarden, 56 bladzyden in groot octavo.*

DE zaek van den Eerwaerden *de Kock* reeds over een jaer geheel afgeloopen zynde, zou men niet verwacht hebben, nu nog een geſchrift daer toe betrekkelyk in 't licht te zien; doch de Autheur van dit Stukje geeft te kennen, dat hy den verloopen tyd noodig gehad heeft, om de vereischte zekerheid van deze en gene historiſche byzonderheden te erlangen. Deze verkregen hebbende deelt hy in dit Geſchrift enige aenmerkingen mede, welken voornaemlyk dienen, om de haetlyke manier van voorſtellen, en de ongetrouwheid van berichten, welke in 't gemelde *Historisch Verhaal*, volgens hem, zouden heerſchen, in een helder daglicht te ſtellen. Naer luid van dit Geſchrift zyn verſcheiden byzonderheden gansch anders, dan ze in dat Verhael opgegeven worden; ene verſcheidenheid die gemeenlyk plaets heeft, als een voorval van enig gewigt, voor de ene en andere party, van Lieden van verſchillende party, verhaeld word. Indien dit Stukje 't licht gezien had, toen de zaek nog levendig was, zou 't mogelyk merkelyke conſideratie verdiend hebben; doch nu de zaek afgeloopen is, zal men 'er veel al geen groot belang in ſtellen. —— Wat hier van zy, 't is voor de Liefhebbers van 't nagaen van Kerklyke voorvallen nog al het bewaren waerdig; wel byzonder om dat het een vry geregeld bericht behelst, van 't voorgevallene wegens het invoeren van het Lemma, van *te waeken teegen de Arminianen*, op het Synodus van Friesland; dat meermalen voorgeſteld, en telkens van de hand gewezen, in deze omſtandigheden eerst doorgegaen is.

Neo-

Noodige Beantwoording van H. WAERMA, *Leeraar der Doopsgezinden te Deventer, tegen den Eerw.* P. HAMER *Gereformeerdt Predikant te Embden. Te Amſt. by* A. v. d. Kroe 1768. *Behalven het Voorbericht* 32 *bladz. in quarto.*

DE Eerwaerde *Waerma* verdeedigt zich in dit geſchrift tegen enige beſchuldigingen hem te laste gelegd door Do. *Hamer*; voornaemlyk daer op uitkomende, dat zyne onlangs uitgegeven *Euangeliſche Geloofsleer*, op *Pelagiaanſche* gronden gebouwd zou zyn: welke beſchuldiging hy zo manlyk tegengaet, dat het te vermoeden zy, dat Do. *Hamer* zyne opgerokkende Party voortaen in rust zal laten.

Gedenkſchriften van het Leven, Karakter en Geſchriften, van den Hoog-Eerwaerden, Zeer geleerden en nu Zaligen Heer PHILIP DODDRIDGE, *in deszelfs Leven Hoogleeraar der H. H. Godgeleerdheid en Predikant te Northampton, in 't Engelsch beſchreeven, door den Weleerwaarden Heere* JOB ORTON, *en nu in het Nederduitsch vertaald. Te Rotterdam, by* P. Holſteyn *en* H. Beman 1768. *Behalven de Voorreden enz.* 398 *bladzyden in groot octavo.*

DE algemene roem, welken de geachte *Doddridge* by allen dien de kennis en betrachting van den Godsdienst ter harte gaet, door zyne Schriften behaeld heeft, verwekt natuurlyk ene algemene begeerte om 's Mans character wat nader te leeren kennen; en ter vervullinge hier van, ook in ons Vaderland, word, door de Nederduitſche uitgave van dit Werk, ene voortreffelyke gelegenheid gegeven. — Men vind naemlyk in dit Stuk niet ſlechts een verhael van zyne Geboorte, Opvoeding en verdere lotgevallen zynes levens tot op den dood; maer ook een bericht van den loop en voortgang zyner Oefeningen, en wel byzonder ene nauwkeurige ontvouwing van zyn Godsdienſtig en zedelyk Character, overeenkomſtig met het welke hy zyn gedrag, in onderſcheiden opzichten, beſtierd heeft. De Eerwaerde *Orton* heeft 'er zich, in deze Gedenkſchriften, boven al op toegeleid, om 't laetſte in een helder daglicht te ſtellen, als dat van een uitmuntend voorbeeld; om het te doen dienen ter opwekkinge van zynen Evenmensch, waer toe 't ook eigenaertig geſchikt is: indiervoege dat deszelfs beſchouwing en overdenking; zo den Leeraren in 't by-

byzonder, als den Leden der Kerke in 't algemeen, met regt aengeprezen moge worden. —— Men wil, om misverſtand deswegen voor te komen, hier mede niet aenduiden, dat men 's Mans levenswyze, en bepaelde ſchikkingen van Godsdienſtoefening, heeft aen te merken, als een voorſchrift, welks opvolging men zich heeft voor te ſtellen; dit was in vele gevallen 't onmogelyke, en over 't geheel het onnoodzaeklyke geëischt. Het komt hier niet aen op uiterlyke ſchikkingen en verrichtingen, maer op de innerlyke gemoedsgeſtalte, en de daer uit voortvloeiende plichtsbetrachtingen, omtrent God, den Naesten en zich zelven; waer in de Eerwaerde *Doddridge* allen ten aenmoedigend voorbeeld kan verſtrekken.

Hy werd, (om hem kortlyk te beſchryven,) hy werd te Londen, 26 Juny 1702, uit geen ongeachte Ouderen, geboren; en aenvaerdde, na het voltrekken zyner Academiſche Oefeningen, het Predikampt, 26 July 1722. Vervolgens was hy enigen tyd Leeraer der Gemeente te *Kibworth*, en werd voorts te *Northampton* beroepen; alwaer hy 19 Maert 1730 zyne intrede deed. Hier ter plaetſe bekleedde hy, met algemenen lof, niet alleen het Ampt van Predikant, maer tevens dat van Hoogleeraer der Godgeleerdheid. Hy huwde, in December 1730, met Juffr. *Mercy Maris*; en ſtierf, 26 October 1751, te Liſabon, werwaerds hy zich, op 't ſterk aenſtaen zyner Vrienden, in hoope van de herſtellinge, van zynen zwakken toeſtand, voor enige weken begeven had. Zyne Huisvrouw overleefde hem, met énen Zoon, en drie Dochters.

Van zyne jeugd af, was zyn gedrag zeer geregeld, en geduurende den loop zyner Academiſche Oefeningen, die hy met de uiterſte vlyt ter harte nam, gaf hy reeds doorſlaende blyken van zyne Godsdienſtige gemoedsgeſteltenis; welke hy in die dagen, gelyk ook in den volgenden tyd zynes levens, door, zynes oordeels, naer zynen toeſtand gepaste middelen, beſtendig aenkweekte, en geſtadig verſterkte. Na een nauwkeurig onderzoek had hy beſlooten, van de *Nationale Kerk* afgezonderd te blyven, en zich by de *Proteſtantſche Diſſidenten* te houden; waer in hy ſtandvastig bleef, niet tegenſtaende alle de aenzoekingen van de andere zyde. Intuſſchen voedde hy geen bitterheid, noch tegen de Nationale Kerk, noch tegen éne der andere Gezindheden; maer betoonde zich alleszins minzaem en verdraegzaem; waer door hy ook met lieden van onderſcheiden begrippen in den Christelyken Godsdienst een gemeen-

za-

zaamen omgang hield, en velen aengenaem was. Hy was niet onervaren in de beſchavende wetenſchappen, maer boven al lag hy zich toe op de *praktikale Godgeleerdheid*. Zyn Ampt als Leeraer en Hoogleeraer behartigde hy met een uitſtekenden yver, en benaerſtigde zich daer omtrent niet alleen in 't openbaer, maer ook in zyne byzondere verkeering; om, zo veel 't mogelyk ware, allen nuttig te zyn. Ene tedere en tevens manlyke Godsvrucht bezielde hem, die in alle zyne bedryven, zelfs tot in het byzondere beſtier van zyn Huisgezin, doorſtraelde; en alleszins ſtrekte ter aenmoediginge van een ieder die met hem verkeerde. — Ons beſtek laet niet toe breeder uit te weiden; de Lezer leere hem beter kennen in deze Gedenkſchriften, en make 'er, met opzicht tot zynen ſtaet, een ernſtig gebruik van.

Algemene Beſchryving van Oud en Nieuw Friesland. Door FOEKE SJOERDS *IIde Deel, I en II Stuk. Te Leeuwarden, by* P. Koumans 1768. *In groot octavo 967 bladz.*

DE arbeidzame Opſteller dezer Beſchryvinge, van wiens oogmerk wy met de uitgave van 't voorige Deel enig bericht gegeven hebben (*), ſchikt dit tweede Deel, tot ene Staetkundige en Kerkelyke Beſchryving van Friesland. Het vervat, na een voorafgaend beknopt bericht, van de vernietiging der Spaenſche Regeringe, in 't verenigd Nederland, en de oprechting van ons vry Gemeenebest, in de eerſte plaetſe, ene naeuwkeurige en welgeregelde ontvouwing van de Regering van Friesland zedert dien tyd, zo in 't algemeen, als met opzicht tot de byzondere aenzienlyke Ampten, Collegien, hoogere en lagere Regtbanken, Geregten enz. Hier aen is gehecht ene beſchouwing der Letteroefeningen en Wetenſchappen in Friesland; deze leid onzen Autheur tot de melding van de ſchikkingen, en 't beſtier der hooge en lage Schoolen in die Provincie. Daer op gaet hy over tot het mededeelen van een kort begrip van de geſchiedenisſen der Hervorminge, voornaemlyk in Friesland; en voorts tot het beſchryven van de Regering der Gereformeerde Kerke, Kerkeraden, Claſſen en Synoden aldaer; waer by, ten ſlot van dit Deel, nog komt, een bericht van de verſchillende Gezindheden in die Pro-

vin-

(*) Zie *N. Vaderl. Letteroef.* I. D. bl. 283.

vincie, als Luterſchen, Doopsgezinden, Collegianten, Remonſtranten en Roomsgezinden. Men vind hier, in ene geſchikte orde, by een verzameld alles wat tot deze onderwerpen betrekkelyk, tot nog in 't licht gebragt is; zo dat het ons gereedlyk onder 't oog brenge, wat daer omtrent, ten aenzien van die Provincie, byzonder in aenmerking komt; en 't Werk kan dus, niet alleen voor de eigen Landzaten, maer ook voor de inwoonderen der andere Provincien van nuttigheid zyn; wanneer hy aengaende die of deze byzonderheid van Friesland nader onderrichting begeert. —— Op zodanige byzonderheden in dezen niet wel ſtaen konnende blyven, zo heeft het ons goed gedacht, den Lezer, (om hem nog iets zaeklyks uit dit Deel op te geven,) mede te deelen, den inhoud van 's Autheurs aenmerkingen, over de Letter-Oefeningen en Wetenſchappen in Friesland; welken van die natuur zyn, dat ze zich tot Friesland niet bepalen, maer in 't algemeen in ons Vaderland wel voorgedragen mogen worden.

Zich toe te leggen op het beoefenen van Wetenſchappen was, gelyk bekend is, oudtyds, in ons Vaderland, iets zeldzaems, zelfs nog na dat de Christelyke Godsdienst reeds hier te Lande was ingevoerd. Dit gebrek had ook boven al plaets in Friesland, het welk men, buiten andere algemene oorzaken, naer 't oordeel van onzen Schryver, heeft af te leiden, uit den afkeer, dien de Friezen bezaten, van ene gemeenzame verkeering met buitenlanders aen te gaen. Echter vond men 'er, zelfs in de middeleeuwen, gelyk hy vervolgens meld, nog al een merkelyk aental van perſoonen, die, boven anderen, in wetenſchappen uitmuntten: doch boven al begon de geleerdheid te bloeijen, en werd geſtadig voortgezet, toen 't Land, de vroegere binnenlandſche onlusten gedempt zynde, in rust geraekte; waer door men, in de laetſte jaren van *Karel* den V, en onder den aenvang der regeringe van *Philippus*, toen 't Land op nieuw in jammerlyke onlusten geraekte, zo vele Mannen van voortreffelyke bekwaemheid gevonden heeft. Die yver voor de Wetenſchappen, ſchoon nog al enigen tyd ſtand gehouden hebbende, is echter allenskens verflaeuwd, en men kan 'er in onze dagen niet ſterk op roemen. Dit bezef leid onzen Autheur hier, tot een onderzoek: „ waar door het toekomt, dat men in voorgaande tyden, in tyden van mindere vryheid, toen de middelen om tot geleerdheid te geraken, niet zo overvloedig waren, meerdere moeite doorgaans heeft aangewend om de wetenſchap-

ſchappen te bevorderen, (voornamelyk wat de ſtaat en regeerkunde aangaat,) dan wel na de tyden van de vaſtſtelling van het gemenebest"?

Tot het toenemen der Wetenſchappen in die dagen heeft, zynes oordeels, zeer veel toegebragt de ſteigerende heerschzugt dier laetſte Graven: dit zettede de Natie aen, om zich, door oefening bekwaem te maken, tot het handhaven der Vryheid, om de ſteeds aenwasſende overheerſching te beter tegenſtand te konnen bieden. Hier by kwam dat Keizer *Karel*, zelf een voorſtander van Geleerdheid zynde, verſcheiden heilzame ſchikkingen maekte, die ter bevorderinge van Kunſten en Wetenſchappen dienden. De weg hier toe was inzonderheid gebaend geworden, zedert het midden der vyftiende eeuwe; toen de Geleerdheid, met den val van 't Griekſche Keizerryk, in 't Westen begon door te dringen, waer op eerlang de Hervorming van den Godsdienst een aenvang nam. De t'zamenloop dezer omſtandigheden bragt ene algemene oefenzugt mede, en toen men de Vryheid, zo in 't Godsdienſtige als Burgerlyke herſteld zag, begreep men zeer wel, dat 'er ene aenhoudende oefening der Wetenſchappen vereischt werd, om dezelve te handhaven: ook ſtrekte het nieuw genot dier vryheid tot geſtadige aenmoediginge.

Dat deze oefenzugt nu in de latere dagen allenskens verſlapt is geworden, ſchryft onze Autheur grootlyks toe aen de ſlechte opvoeding der jeugd, de geringe belooning der wetenſchappen, en het te veel gebruiken van Romans en andere Schriften, welken niet ſtrekken, om iemand een geregeld onderwys in deze of gene Wetenſchap te geven. —— De tael van onzen Schryver is hier gemeenlyk vry hartig, doch 't is te vreezen dat men hem over 't geheel gelyk zal moeten geven; en meer bedoelt hy niet: vermits hy ten ſlot erkent, dat 'er ook nog heden onder onze Landsgenooten Mannen van naem gevonden worden, die in Kunſten en Wetenſchappen uitmunten, en dezelven aenmoedigen. Doch hy kan niet nalaten van te betuigen, „ wel ſterk te twyfelen, of het aantal van gezonde Staaten Regeerkundigen, Regtsgeleerden, Geſchiedkundigen, Oudheidkenners, Godsgeleerden en meer anderen, wel tegen dat der voorgaande eeuwe kan ophalen". —— Zie hier nog zyne aenmerkingen over 't onmatig lezen der Romans, der hedendaegſche Spectators, Critici, Zedemeesters, Denkers en andere gelykſoortige Schriften, die onzen jongen Heden wel eens onder 't oog gebragt mogen worden; niet

om 'er hen geheel van te wederhouden, maer om hen te doen opmerken, dat ze 'er hun hoofdwerk niet van behooren te maken; 't geen te duchten is, dat maer al te veel plaets heeft.

Onze Schryver voor af, een behoorlyk onderſcheid gemaekt hebbende, tuſſchen goede en ſlechte Schriften van dien aert, merkt aen dat de Natie zeer veel ſmaeks heeft in 't lezen van diergelyke Stukken; dat zulks niet alleen plaets heeft by zodanigen, die ene gegronde oefening bezitten, en ze, by manier van uitſpanning, lezen; maer ook, ('t geen hy wel byzonder op 't oog heeft,) by dezulken, die nog nimmer den grond tot wezenlyke geleerdheid gelegt hebben, met opzicht tot welken hy zich vervolgens aldus uitlaet.

„ De jeugd, eenigen leeslust hebbende, en nog onbedreven zynde in de geleerde wetenſchappen, wort, door het vermakelyke en fraaie, dat 'er in de Romans en Spectators gevonden wort, daar mede derwyze gemeenlyk ingenomen, dat alle geleerde naſporingen en wetenſchappen hen daar na lastig vallen. Hun ſmaak wort te vroeg bedorven, en eens gewend zynde aan hunne gelief koosde vermakelyke en tydverſpillende Romanſchriften, zyn ze 'er daar na niet dan zeer bezwaarlyk van af te trekken. Zeker geleerd man heeft my verhaalt, dat hy door het lezen van diergelyke ſchriften eens zodanig was vervoert geweest, dat hy, na een half jaar daar mede bezig geweest te zyn, naauwlyks tot het waarneemen van zyne vorige ſtudien zig weder kon bepalen. Hoe veel bezwaarlyker zullen dan jongelingen, die nooit de zoetigheid en het nut der geleerde wetenſchappen geproeft hebben, daar toe te bewegen zyn, wanneer ze eens hunnen ſmaak door 't lezen van Romanſchriften bedorven hebben. Men vind eene menigte van middelmatige en aanzienlyke jonge lieden, die met veel ophef konnen ſpreken van de meeste hedendaagſche Romans en Spectators, en van zommiger waardy en vermakelykheid, boven die van anderen, op een aasje weten te oordelen; en die egter in de vaderlandſche geſchiedenisſen, en veele andere wetenſchappen deerlyk onkundig zyn. Een jong Heer, reeds Doctor in de Regten gepromoveert, verhaalde my onlangs, dat hy korts in 't huis van een' zyner vrienden, het boek van *Winſemius* op de tafel had zien leggen, 't geen hem dagt een aardig ding te wezen; ten blyke dat hy ten minſten dien Schryver nooit eerder gezien had. Zeker geloofwaardig perſoon zeide my

voor

voor eenigen tyd, dat hy van een aanzienlyk man gevraagt was, in welken tyd Keizer Karel de V., en Philips de II. geleeft hadden. Een zeker voornaam oud Stantsperſoon vroeg my onlangs, dewyl hy dikwils in de kerk gehoort had van de Spaanſche heerſchappy hier te lande, hoe wy dog voormaals onder de regering van Spanje gekomen waren. Diergelyke vragen, en veel meer andere geſprekken van dien aart, konnen ligt doen beſluiten, wat men van het overige te oordelen hebbe. En egter veele van zodanige lieden kopen en lezen de nieuwmodiſche Romanſchriften en Spectators met veel graagte: Wy hebben niets tegen het lezen en matig gebruiken van zodanige ſchriften; inzonderheid als ze zedekundig en met oordeel zyn opgeſtelt. Zy vermaken en verlevendigen den geest; zyn zeer bekwaam om aan eene zuivere taal en gepasten ſtyl te gewennen; wekken door nutte leringen zomwylen het gemoed op tot betragtinge van deugd en eerlykheid, en doen ons de ondeugd en dwaasheden der menſchen in hare regte gedaante te voorſchyn komen. Dog dit alles en nog meer kan men in de ſchriften der beste Godsgeleerden, by brave Hiſtorieſchryvers, en in den Bybel vinden, daar alles naar waarheid, met een gezond oordeel, en ter goeder trouwe ons voorgeſtelt wort; zonder dat wy onze toevlugt tot de verſierde verhalen der Romanſchryvers behoeven te nemen; die, op hun best genomen, nooit gebeurde zaken opdiſſen, en waar in niets gevonden wort van het geen een jongeling moet weten, om tot eene grondige kennis van wezenlyke geleertheid opgeleid te worden. Het is dan alleen het matig gebruik, dat het lezen van Romanſchriften kan wettigen; mits dat het geſchiede van perſonen, die alvorens vaste gronden van geleertheid gelegt hebben, en dan nog maar by tuſſchenpozen en by wege van uitſpanningen: want te vroegtydig zig hier mede latende vervoeren, zyn alle zodanige ſchriften ſterke hinderpalen van geleertheid; en wy zyn ten volle zeker, dat zedert diergelyke Romanſchriften, Spectators enz. ons als by ſcheepsladingen zyn op den hals gezonden, de geleertheid van dien tyd af een geweldigen krak gekregen heeft. De Opſtellers van zodanige werken zyn doorgaans wel zeer geleerde, geöeffende en oordeelkundige mannen; dog zy konnen door het opſtellen van al zulke boeken nimmer de gronden der wetenſchappen aan anderen mededeelen, en niemant zal, door het leezen derzelve, ooit een goed Regent, Theologant, Staat- en Regtkundige, Geſchiedkundige, Landmeter, In-

genieur, Koopman of Boekhouder worden, ten zy hy voor af de nodige wetenſchappen, tot diergelyke betrekkingen vereïscht wordende, ingezogen heeft".

Medecine Rurale & Pratique, tirée uniquement des plantes uſuelles de la France, appliquées aux differentes Maladies qui regnent dans les Campagnes; ou Pharmacopée vegetale & indigene, contenant les Formules tirées du Regne vegetal, enſemble l'explication ſommaire des Vertus de chaque plante, & les definitions ſymptomatiques des Maladies. Ouvrage également utile aux Seigneurs de Campagne, aux Curés & aux Cultivateurs. Par M. P. J. BUCHOZ, Docteur aggrégé au College Royal des Medecins de Nanci, & a la Faculté de Medecine de Pont a Mouſſon, Membre de pluſieurs Academies. *A Paris* 1768. *Duodecimo, pagg.* 426.

Geneeskunde en Praktyk op het land, eeniglyk getrokken uit de gebruiklyke gewaſſen van Frankryk, toegepast op menigvuldige Ziekten, welken op het land voorvallen. Of Apotheek van inlandſche Gewaſſen; waar in Voorſchriften uit Planten genomen, met een korte verklaaring der kragten van elke plant, en beſchryving van de toevallen der Ziekten. Nuttig voor Heeren die zich op het land onthouden, voor Prieſters en Landlieden. Door P. J. BUCHOZ, M. D. enz.

DE tegenwoordige tyd, gelyk wy voor deezen nog wel eens aangemerkt hebben, is vrugtbaar in geneeskundige Werkjes ten dienſte van het Gemeen, en om een onkundigen eenigzins in ſtaat te ſtellen zyn eigen Doctor te kunnen wezen. En wylze niet met gelyk oogmerk, ook niet met gelyke klaarheid zyn opgeſteld, of voor allen even vatbaar gemaakt; kan een iegelyk uit de verſcheidene welken voor handen zyn, en nog dagelyks vermeerderd worden, zulk een verkiezen, welk hy voor zich van 't meeste nut denkt te kunnen zyn. Om dat het Werk van den Heer TISSOT, *Raadgeeving* enz. waar aan de Schryver den behoorlyken lof geeft, nog al een kleine Apotheek op het land onderſtelt, welke men aldaar niet in gereedheid heeft, en niet gemaklyk en zonder eenige kosten hebben kan, meent de Heer BUCHOZ dat Hy, door deeze zyne Geneeskunde, deeze moeilykheid heeft uit den weg geruimd, door zich alleen te bepaalen aan Geneesmiddelen en Voorſchriften van geneesmiddelen enkel genomen en ſamengeſteld

uit

uit Gewasſen welken op het land groeijen. Of hy hier in gelukkig geſlaagd hebbe, zullen wy in het gevolg zien.

Het welzyn van het menschdom, zegt de Schryver, is de eenige beweegreden waarom wy dit Werk hebben gemeen gemaakt. Het is niet opgeſteld voor lieden die in de ſteden woonen, deeze kunnen gemaklyk alle nodige hulpe bekoomen, ook niet voor Genees-Heel-meesters of Apotheekers, maar voor de arme menſchen op het land; zy hebben wel alles naby en rondom zich, wat hun tot hulpe zou kennen verſtrekken: men moet hun maar de Gewasſen, der zelver kragten en gebruik, voor byzondere kwaalen, doen kennen, gelyk Hy in dit Werk poogt te doen, 't welk in drie deelen afgedeeld is. En zo de gemeene man hier toe niet in ſtaat is, moeten Priesters, en voornaame lieden zich op het land onthoudende, hen hier in of helpen of onderregten. Het eerſte beſtaat uit voorſchriften (*) of ſamenſtellingen van Geneesmiddelen uit planten beſtaande, met eenig opſchrift boven elk derzelven, van de ziekte of kwaale, waar tegenze geſchikt zyn. In het tweede worden de voornaamſte kragten van elke plant, waar van in de Voorſchriften gebruik gemaakt is, aangeweezen, en uit de tal-letters hier bygevoegd, kan men zien in welke ſamenſtellingen ze zyn ingevoegd. Het derde Deel geeft eenige korte beſchryvingen der ziekten, welken meest op het land voorvallen, met een korte aanwyzing der geneezing, en door bygevoegde tal-letters tot de Voorſchriften in het eerſte Deel gegeeven. Wy zullen uit elk eenige voorbeelden opgeeven, om onze Leezers te beter van het Werk te kunnen doen oordeelen.

„ Afziedzel *tegen Bloed-ſpuwing en Bloed-braaking.* Neemt wortelen van Vyf-vinger-kruid, Bistort en Tormentil van elks een Unce; bladen van Kreupel-gras, Weegbree, Duizend-blad en gevlakte Netelen, van elk een handvol; bloemen van roode Roozen twee vingergreepen. Laat alles te zamen kooken in zes ponden gemeen water, tot een vierde deel verkookt is; giet het door een doek, druk het zagtelyk uit; en doe voor de ſmaak, by elk pond van het Afziedzel, een Unce Siroop van roode Roozen of groot Smeerwortel. Men laat hier van drie of vier kopjes warm drinken op een dag, tegen Bloed-ſpuwing, Bloed-braaking en andere Bloedingen.

„ *Verzagtend Bad tegen een zeere keel.* Neem Azyn van Vlier,

(*) *Receptem*

Vlier, Roozen en Goudsbloemen van elk een unce; gedistilleerd water van Vlier zes uncen: laat alles warm maaken, en de waasfem, door middel van een tregter, in de keel gevangen worden.

„ *Kookdrank tegen de Waterzugt en Opſtopping van de Pis.* Neem van de vyf openende Wortelen een halve Unce; bladen van Pimpernel, Steen-varen, van elk een handvol; bast van Esfchenboom en Vlierboom, van elk een halve Unce; Jenever-besfen, geſtampt, twee drachmen: laat alles kooken in een kan witte wyn. Men zal dit by een kelkjevol gebruiken".

Men vindt op een andere plaatſe nog een ander *Voorſchrift tegen de Waterzugt*, welk eenvoudiger, op het land gereeder te vinden en gemaklyker te bereiden is: „ Neem de groote bladen, welken aan de ſtammen van de Artichokken groeijen; zuivert dezelven, zonder ze te wasfchen; ſtampze in een Mortier, en druk 'er door een linnen doek het ſap uit; meng dan een pint van dit ſap met een pint witte wyn. Hier van moeten 's morgens en 's avonds drie lepels vol gebruikt worden; men kan ook tot vier of vyf lepelen opklimmen, als de maag van den Lyder het kan verdraagen, en het geval zulks vereischt".

Het volgende wordt vóorgeſteld als een middel tegen de beet van vergiftige dieren en dolle honden. „ Neem bladen van Thym, een handvol, laatze vier-en-twintig uuren koud ſtaan trekken in een half pint goede roode wyn; laat dan het vogt doorzygen, en geef hier van een glas, 's morgens nugtere".

Dit zy genoeg aangaande de Voorſchriften. De Planten worden in de orde van het A B C beſchreeven, welke orde in de naamen der Voorſchriften, en naderhand van de ziekten ook gehouden wordt. By voorbeeld, van het *Boelkenskruid* wordt gezegd: „ Men ſchryft hier aan toe een pisdryvende en ſtonden verwekkende kragt: het is nuttig in de Waterzugt, geelzugt en kwaalen van de huid. Onze Apotheek maakt 'er gebruik van in de Voorſchriften 138, 159. en 248.

„ *Gentiaan.* Dit gewas is een zeer goed bitter; men gebruikt het tegen afgaande koortſen; men geeft 'er een aftrekzel van in de vryster-ziekten, en om het hart te verſterken; men geeft het ook om te kaauwen. Zie de Voorſchriften 293, 377 en 453 van deeze Apotheek.

„ *Tabak.* Dit is een groot middel in wonden. Men maakt een gedisteleerd water van Tabak, 't welk het beſte wondwa-

water niet behoeft te wyken. Deeze plant is uitneemend tegen de Kool (*), en het heet Vuur. Zie de Voorſchriften 196, 198, 202 en 427.

„ *Beeren beſſen* (†). Men geeft dit gewas in poeijer voor het graveel. Wy hebben 'er met nut gebruik van gemaakt in deeze kwaale; men neemt 'er alle dagen 's morgens een drachme van, zes weeken lang, in een kopje gerſtedrank".

Hier op volgen de beſchryvingen van de ziekten, om dezelven te doen kennen van ongeoefenden in de Geneeskunde, insgelyks op een alfabetiſche orde geſchikt: als,

„ *Zinvang* (‡) is een ſoort van beroerte of ſlaapziekte, welke de ademhaaling vry laat; de oogen blyven open, en de Lyder in den zelfden ſtand des lichaams waar in het ongemak hem heeft overvallen; men zou zeggen dat hy van een mensch in een beeld was veranderd. Deeze ziekte is zeldzaam, en de oorzaak moeilyk te vinden (*a*). Aderlaatingen op den arm en op den voet, en ſterke buikzuiverende middelen zyn hier van dienst". Voorts wordt hier geen byzonder Voorſchrift tegen aangeweezen.

„ *Graauwe loop* (§) is een ſoort van Buik-loop, waar in de ſpyzen niet geheel raauw afgaan, als in de Spys-loop (§§), maar half verteerd; zo dat deeze twee kwaalen alleen in trappen van elkander verſchillen. In deeze Loop gebeurt het ook dikwils dat de ſpyzen verteerd zyn, en de chyl met de drekſtoffen vermengd raake. De oorzaaken van deeze Loop zyn of de zwakheid der Maag-gist, of een al te kort verblyf der ſpyzen in de maag, of een' verſtopping der chyl-vaten, of eindelyk de kragteloosheid van de gal. Zie het Voorſchrift 324.

„ *Kolyk* is een meer of minder heftige pyn in den buik; dit ongemak heeft deezen naam gekreegen van de meening waar in men was, dat deeze kwaal haare zitplaats doorgaans hadt in den Kolykdarm. Drie ſoorten van Kolyk zyn 'er, een galagtig, wind- en graveelig Kolyk. Het Galagtig wordt veroorzaakt door galagtige, ſcherpe en knaagende vogten, in de ingewanden, welken dezelven pyn verwekken. Het Wind-Kolyk is vliegend, en bepaalt zich niet aan een vaste plaatſe; het ontſtaat door Winden, welken

(*) *Anthrax.* (†) *Uva urſi.* (‡) *Catalepſis.*

(*a*) De Schryver hadt 'er wel mogen byvoegen: Dit toeval duurt zelden lang, het gaat over en de Lyder is wederom wel, doch het koomt na min of meer verloop van tyd ligt weerom.

(§) *Cœliaca.* (§§) *Lienteria.*

ken de darmen, waar in ze beſlooten zyn, geweldig opſpannen. Het Graveelig Kolyk wordt in 't byzonder gevoeld omtrent de plaats der nieren; het ontſtaat gemeenlyk uit graveel-ſtoffen, of ſlym in de nieren of pisbuizen. Zie hier over na de Voorſchriften 309, 310, 314, 374 en 421".

De beſchryvingen der ziekten, om ze uit derzelver toevallen te kennen, is beknopt, eenvoudig, verſtaanbaar, en, naar ons oordeel, voldoende voor 't Gemeen, en lieden op het land: doch dezelfde eenvoudigheid is niet gehouden in de Voorſchriften of Recepten. De Schryver zegt wel, dat hy zich hier in enkel aan middelen uit gewaſſen bepaalt; hy heeft dit echter niet volſtrekt gedaan: Zout van Alst, *Cremor Tartari*, Sal peter, Sal prunel, gedisteleerde oliën van Lavendel, Majoraan enz. en meer andere dergelyke zyn geene Gewaſſen welken men op het land vindt: nogtans voegt hy zodanige dingen in zyne Voorſchriften; om niet te ſpreeken van Siroopen, gedisteleerde wateren, welken hy dikwils by andere dingen voegt, welken immers op het land niet gevonden worden. De menſchen op het land te willen leeren Siroopen van kruiden te bereiden, of geperſte ſappen tot Extracten te doen uitdampen, is hen tot Apothekers te willen maaken; 't welk men noch van boeren, noch van prieſters, en ook geenzins van aanzienlyke luiden op het land moet eiſchen, of kan verwagten. Hier by zyn de Voorſchriften dikwils te veel ſamengeſteld, waar door de gereedheid en gemaklykheid om zich zulk een middel te nutte te maaken, te veel wordt belemmerd; en over het geheel veel te menigvuldig. Onze Schryver meent het Werk van TISSOT, *Raadgeeving* enz. hier in te verbeteren. Het is waar, men vindt achter het Werk van TISSOT een Tafel van Geneesmiddelen of Recepten tot een getal van 71. waar van echter weinige kostbaar zyn, en het ware te wenſchen, dat men het getal nog kon verminderen, om het gebruik in gemeene handen te eenvoudiger te maaken. Door dit Werk welk wy nu uitgeeven, zegt de Heer BUCHOZ, wordt dit gebrek verholpen. Men zou uit zulk eene tegenſtelling verwagten, hier minder en eenvoudiger Voorſchriften te vinden: van de te groote te zamenſtelling hebben we reeds een woord gezegd, en wat het getal aanbelangt, men vindt hier, in plaats van 71 by TISSOT, 460 by BUCHOZ. In de daad een veel te groote menigte, welke meer verwerring en verbystering dan verligting en gemak aan 't Gemeen geeft. Waar toe doch zo veelerleie Voorſchriften, dan onder de gedaante van een

Drank,

Drank, dan van een Poeijer, dan van een Conſerf, voor dezelfde kwaale? één of ten hoogſte twee van de beste en de gemaklykſte om te bereiden, waren genoeg. En wie kan denken dat iemant op het land de 292 Planten kent, welken hier opgegeeven en met derzelver kragten beſchreeven worden? Om voor het Gemeen met nut te ſchryven, moet men wat minder kundigheid by het zelve onderſtellen. Dit alles zy echter niet gezegt tot verachting van het Werkje van den Heer BUCHOZ. Wy vinden onder zyne Voorſchriften veele welken zeer goed zyn, en met nut gebruikt kunnen worden in de kwaalen, waar tegen ze opgegeeven worden: wy ſpreeken alleen van de te groote menigvuldigheid, en de moeilykheid der bereiding van veelen voor het Gemeen. De Schryver zegt, dat hy het Werk niet heeft opgeſteld voor Geneesheeren, Heelmeesters of Apothekers: ondertuſſchen koomt het ons voor, dat deeze 'er het beste gebruik van zullen konnen maaken. Deeze kunnen het verſtaan, en zullen 'er een goede aanleiding tot veele kwaalen in vinden.

Achter dit Werk zyn gevoegd twee Verhandelingen, de eerſte over de *Illecebra* of klein Huislook, door den Heer MARQUET Deken der Geneesheeren te Nanci; de tweede over de *Putiet* door den Heer GERARD, Geneesheer te Ramberviller. Beide Verhandelingen zyn kort en kunnen hierom gemaklyk geheel geleezen worden.

Kort Begrip van de Historie der Inſecten. Uit het Fransch vertaald. Met koperen Plaaten. Vierde Stukje. Te *Amſt. by de Erven van* F. Houttuin, 1768. *Octavo* 247 *bladz.*

WY hebben, by gelegenheid van eenige der voorgaande Stukjes, onze Leezers dit Werk reeds bekend gemaakt, en voor zo verre wy oordeelden, dat het van nut zou konnen zyn, aangepreezen (*). Dit, welk wy nu voor ons hebben, het laatſte, en waar mede het Werk beſlooten wordt, is op gelyke wyze behandeld. De Inſecten waar van, hier in, geſproken wordt, zyn de *Polypen*, de *Zyworm*, de *Byen*, of eigenlyk *een nieuwe wyze van de Byen te behandelen*, de *kleine Diertjes* en de *lichtende Worm*. Het zal by deeze gelegenheid genoeg zyn, van 't een of ander iet tot

(*) Men zie *Vad. Letteroef.* VII Deel 1ſte Stuk, bladz. 106. en *Nieuwe Vaderl. Letter-Oef.* I D. 1ſte St. bladz. 149.

tot een ſtaaltje te geeven, om, hier naar, te beter van het geheel te kunnen oordeelen. Van de Zoet-water-Polypen en de Zy-worm wordt zo uitvoerig geſproken, dat maar weinige bladzyden voor de andere onderwerpen overblyven. Het gene hier van de Polypen voorkoomt, is getrokken uit de waarneemingen van den Engelſchen Heer BAKER, in navolging van den Heer TREMBLEY, die 'er de eerſte ontdekking van gedaan, en de zelve, nevens eenige Polypen, om 'er Proeven op te neemen, den Heer BAKER heeft medegedeeld en toegezonden. Een Polyp heeft veel overeenkomst met een Plant, om dat zy door uithotting en zydelyke ſcheuten, zo wel als door zaaden of eitjes vermenigvuldigd wordt: doch zy heeft plaatslyke beweging, en is niet, gelyk de Gewaſſen, met eenig deel aan eenig ander gehegt en vast ſtaande. Zy wordt geacht een overgang te maaken tuſſchen de Gewaſſen en Dieren, om dat zy aan beiden, in eenige opzichten gelyk, en in eenige andere ongelyk is. Verwonderlyk is de eigenſchap van dit Dier, dat het, op welk een' wyze ook, aan ſtukken geſneeden zynde, elk ſtuk weder tot een volkomen dier hergroeit.

„ De gewoone houding der Polypen", zegt de Schryver, „ is, zich regt over eind te zetten op haar Staart; Dit ſchynt een zeer zwak ſteunzel te moeten zyn voor deze Diertjes, maar de Natuur heeft behaagen, om ons door dergelyke vertooningen te verwonderen. — De Dieren hebben dikwils een byzondere kragt in het een of ander deel, daar wy ons, de kleinheid dier deelen beſchouwende, geen denkbeeld van kunnen maaken; Hoe het zy, de Polypus houdt zich op zyn ſtaart overeind, richtende zyn kop of bovenſte gedeelte van zyn lichaam naar de oppervlakte des waters; In dat ſoort van kop, zyn hoornen, of liever pooten, ingezet; want inderdaad hebben zy alleenlyk de gedaante van hoornen, maar zy dienen het Dier voor pooten, of, zo gy wilt, voor armen, en het zelve gebruikt die werktuigen inzonderheid, om zyn prooi te bekoomen, aan te tasten, en vast te houden".

Behalven de gemeene, is 'er een zeer byzonder en opmerklyk ſoort: „ waar van de Polypen vyftig of zestig hoornen of pooten rondom het hoofd hebben, welke allen in het water, als het Inſect niet geſtoord wordt, een kringswyze beweging maaken, gelyk aan die van een water-molenrad. Zy maaken dus een draaikolk, waar in verſcheide kleine Inſecten geſleept worden, welke zy, zo dra zy die onder het bereik haarer pooten hebben, ſtraks aanvatten,

en

en op de allerzeldzaamſte wyze aan haar mond brengen. De Heer TREMBLEY noemt ze Pluim-Polypen, of Polypen met vederbosſchen, ter oorzaak van de overeenkomst die haare pooten met deze vercierſelen hebben. Zy hechten zich vast, zegt hy, aan de ſtammen of de wortelen der Waterplanten, en zy hebben een ſchede of koker, of een ſoort van celletje, daar zy in kruipen, als zy ontrust worden. Voor dat zy zich in deze ſcheden begeeven, trekken zy dat kleine bosch hoornen, die zogenaamde vederbosſen, die haar zo dierbaar, en van zulk een allernoodzakelykst gebruik zyn, in, en verbergen die in haar hoofd, even als de ſlakken haare hoorntjes doen, zo dra zy gevaar verneemen of vreezen; maar zo dra zy verneemen, dat alles rondom haar wederom in rust is, koomen zy weder te voorſchyn, en gaan op nieuws aan 't werk, gelyk te voren, want de wyze Natuur heeft gewild, dat zy, gelyk genoegzaam alle Schepzelen, haar voedzel niet dan door arbeid bekoomen, en geenzints het brood der luiheid eeten zouden.

„ De Polypen die een langen ſtaart hebben, hebben denzelven ook zeer dun, en zeer rank, en men merkt op, dat de lengte der pooten altoos evenredig is met die van den ſtaart. Deze ſtaart ondertusſchen, lang of kort, bevat een ingewand; hy heeft aan zyn onderſte einde een kleine opening, welke men als een aarsgat kan aanmerken, naardien daar de uitwerpzelen, door het ingewand geloosd, worden uitgeworpen, maar dat is, om zo te ſpreken, maar een toevallig gebruik van het aarsgat der Polypen, naardien deze Dieren byna alle hunne ontlastingen door den mond maaken. Het voornaamſte gebruik, en, naar 't ſchynt, de eigenlyke verordening van dezen ſtaart en dit aarsgat is, om op het lichaam, daar de Polypus zich opzet, een ſlym, of lilachtige ſtoffe te laaten loopen, als het Diertje voorheeft, zich op dat lichaam vast te maaken.

„ De Polypen ſchynen oogen te hebben, want zo dra men met een licht nadert tot het vat, waar in men ze bewaart voor zyne proefnemingen, of dat men dit vat uit een duister in eene verlichte plaats overbrengt, verlengen zy hunne lichaamen en pooten, op dezelfde wyze als zy gewoon zyn, wanneer zy van verre een worm ontdekken, die men hen zal voorhouden."

„ Allerhande water is niet goed voor den Polyp; hy kan niet leven, dan in een zeer helder en zeer zoet water, gelyk dat van zuivere graften en rivieren" (*).

Be-

(*) [Men zegt, in 't algemeen, dat de Polypen alleen in versch

of

Behalven het gene hier uit de waarnemingen van BAKER is opgegeeven, heeft 'er de Vertaaler nog een kort uittrekzel van de ontdekking en waarnemingen van den Heer TREMBLEY, als eerſten Voorganger in dit gedeelte der natuurlyke historie, bygevoegd.

Wy zullen hier uit alleen nog bybrengen de byzondere waarneeming van de omkeering van een Polyp. „ Het ganſche lichaam van een Polypus maakt maar één pyp of buis, die zich van het eene einde des Diers tot het andere uitſtrekt, en de Heer *Trembley* heeft middel gevonden om die buis, dat is te zeggen, het ganſche Dier, om te keeren, gelyk men een zak of de vinger van een handſchoen omkeert; hy heeft eenigen dezer omgekeerde Polypen zich weder herom zien keeren, en in hunnen vorigen ſtaat herſtellen, in minder dan een uur. Anderen hebben 'er omtrent vierentwintig uuren toe beſteed; de heromgekeerde Polypen waren naderhand heel welvarende, zy aten, groeiden en vermenigvuldigden gelyk anderen. Het is, gelyk de Heer Waarnemer aanmerkt, reeds iets zeer vreemds, dat een Dier omgekeerd en wederom omgekeerd kan worden, zonder daar van eenigen hinder te lyden, maar het was des Waarneemers oogmerk niet, dit alleen te weeten, hy wilde zien, of zy in dien omgekeerden ſtand leven konden, vondt derhalven een middel uit, omze om te keeren op een Varkens-borſtel, enze daar op te laaten, omze te beletten zich herom te keeren, en zy zyn ook omgekeert gebleven, aten, groeiden en vermenigvuldigden in dien ſtaat. Zy deeden het zelfde, na dat hy ze weder heromgekeerd hadt, zelfs na dat zy voor de derdemaal omgekeerd waren."

Hier op volgen eenige aanmerkingen over den Zy-worm, welke vry omſtandig beſchreeven wordt; dan wordt geſproken van de Behandeling der Zy-wormen in China, de behandeling derzelven in Frankryk, waar in wederom verſcheide onderdeelingen gemaakt worden, als van het Verblyf der Zy-wormen; de Binnenſte ſchikking van het verblyf der Zy-wormen; de Keuzen en hoedanigheden der Eitjes; de Wyze en middelen om de Eitjes te doen uitkoomen; de orde die men moet in acht neemen van de geboorte der Wormen af, tot aan hunne eerſte vervelling; de Keuze van het voedzel voor de Zy-wormen, deszelfs hoedanigheden, en de manier om het te plukken; de Behandeling der Zy-wormen

of zoet water gezien worden: wy hebben 'er echter gevonden in gemeen ſloot-water, welk niet versch of zoet was.]

men in hunne verſchillende ſtaaten; de Worm voor het ſpinnen; de Worm die ryp is of klimmen wil; de Wyze om de Wormen te doen klimmen; de Ziekten der Zywormen; en eindelyk de Manier om den Worm in zyn tonnetje te verſtikken. Van dit laatſte ſpreekt de Schryver op deeze wyze:

„ Men moet den Worm in zyn Tonnetje verſtikken zes of zeven dagen na dat men de Tonnetjes uit de Hokjes, of Kabanes, dat is te zeggen, uit de Struikjes rondom de Werkplaatſen, de Peperhuisjes enz. gehaald zal hebben: een langer uitſtel kan den Worm in ſtaat ſtellen om van binnen in zyn Tonnetje te werken, en de hoedanigheid der zyde te bederven. Daar zyn twee manieren om den Worm in zyn Tonnetje te verſtikken.

„ De eerſte is de Tonnetjes geduurende drie of vier, of zelfs, tot meerder zekerheid, geduurende vier of vyf dagen aan de grootſte Zonne-hitte bloot te leggen, en ze daar ten minſten vyf uuren daags in te laaten. Waar na menze in wel gewarmde Wolle Dekens zal leggen, en dezelve daar op ſtraks in een koele plaats brengen, op dat de warmte zich des te meer naar binnen keere, en de Wormen, die dan in de ſtaat van Nymfen of Popjes zyn, doode. — Het ander middel om de Wormen te verſtikken, is het veiligſte en kortſte, het vermindert derzelver lyden. — Dit middel beſtaat hier in, dat men zakken of manden vol Tonnetjes in den Oven zette. De eerſte oplettenheid die men moet hebben, is, dat de Oven niet al te heet zy, want dit zoude nadeel doen aan de Zyde; Dezelve moet van eene gematigde maar geſtadige warmte wezen. Men kan dien trap der warmte bepaalen, met den arm daar voor aan in te ſteeken, en men wacht een korten tyd, als de hitte bovenmaatig is. Omtrent dertig of veertig minuuten, na dat men de Popjes in den Oven gedaan heeft, hoort men een geknap, gelyk als van eenige Zout-korrels, die in 't vuur geworpen zyn, dit kondigt den dood der Wormen aan. — Men bewindt de Tonnetjes, die men uit de Oven gehaald heeft, in zeer heete Wolle Dekens, en men laatze in die Dekens, tot dat zy geheel geene hitte meer hebben. — Men ſpreitze vervolgens op een Tafel of Zolder uit, die wel droog moet zyn, of nog beter op Lakens, omze eenigen tyd voor de Zon bloot te leggen. Deze werking gedaan zynde, blyft 'er nog maar ééne over, en dat is, de Zyde af te haspelen."

Eeni-

Eenige Beginſelen der Rekenkunde, waar in de Gronden dier Weetenſchap op eene klaare en eenvoudige wyze worden betoogt, en de verſchillende Reegelen der Cyfferkunst, op eene nieuwe manier worden voorgeſteld. Door J. J. BLASSIERE, *Meester in de Vrye Kunſten, Doctor in de Wysbegeerte, en Lid van de Hollandſche Maatſchappy der Weetenſchappen. In 's Gravenhage by* P. van Os, 1769. *behalven de Voorreden* 284 *bladz. in Octavo.*

DE Heer *Blasſiere* doet, met de uitgave van dit Werkje, een wezenlyken dienst aen 't Gemeen; voor zo verre hy een Geſchrift het licht doet zien, dat niet alleen den Leerlingen, maer ook velen Leermeesteren der Rekenkunde, welker uitgebreide nuttigheid overbekend is, tot nog in onze tale ontbrak, om een gegrond begrip van deze Wetenſchap te hebben. De ondervinding leert, hoe velen der zogenaemde Leermeesters van de Rekenkunde niet anders doen, dan het gebruik volgen, zonder te weten, waerom zy dus en niet anders werken; dat ten gevolge heeft, dat zy ook hunnen Leerlingen geen wezenlyke gronden van rekenen konnen inboezemen; waer door ook hunne Leerlingen niet dan zeer gebreklyk, en alleen volgens zekere vaste voorbeelden leeren rekenen; of liever, gelyk de Heer *Blasſiere* het zeer wel noemt, *kunstjes met de getallen leeren doen.* Als een Rekenmeester, by voorbeeld, gevraegd word, waerom hy zes en dertig ſchryft 36, en niet, zo als hy 't uitſpreekt 6, 30 of 63; en hy 'er niet anders op weet te antwoorden, dan om dat hy 't zo van jongs af geleerd heeft, om dat het gebruik het zo wil, en dergelyken; kan men ligtlyk nagaan, hoe gegrond een onderwys men van zodanig enen te verwachten heeft. Hier uit volgt dat onze jonge lieden dikwils geen wezenlyk denkbeeld van rekenen hebben; zich op de zekerheid hunner rekeninge niet durven betrouwen, zonder de proeven van achteren op te maken; en buiten ſtaet zyn, om een voorſtel te berekenen, dat niet juist overeenkomt met een zeker vast voorbeeld, dat zy hier of daer in een gewoon Rekenboek gevonden hebben. —— Om dit gebreklyke te verbeteren en vervolgens voor te komen, mag dit Werkje van den Heer *Blasſiere* met het hoogſte regt, als zeer nuttig, aengeprezen worden.

Het behelst een voorafgaend bericht rakende de natuur der getallen, de wyze op welke ze geſchreven worden, en

hoe

hoe men zich daer van bedient, in de vier Hoofdregelen der Rekenkunde, Additie, Subſtractie, Multiplicatie en Diviſie. Dit algemene word vervolgens overgebragt, zo op de berekening der Gelden, Maten en Gewichten, als op die der gebrokene getallen; waer nevens ook het berekenen der tiendeelige breuken afgehandeld word. Hier op gaet onze Autheur over tot het ontvouwen van de evenredigheid der getallen, het regelmatige gebruik dat men daer van te maken heeft, en hoe men 'er zich op ene zekere en gemaklyke wyze van bedient, in den Regel van Drien en Vyven, in dien van Gezelſchap, als mede in den Kettingregel en die van Valſche Poſitien. Het een en 't ander vervat genoegzaem alles in zich wat tot de algemene Rekenkunde betrekkelyk, en in den Koophandel dienſtig is; waer toe de Heer *Blasſiere* zich in dit Rekenkundig Boek voornaemlyk bepaelt. Wy vleijen ons met het denkbeeld, dat vele Leermeesters en Leerlingen 'er met veel dienst gebruik van zullen konnen maken.

Verhandeling over de Zonneſtofjes. Door JAN MARCHANT. *Te Haarlem, by* Aris Tolk 1768. *behalven de Voorreden enz.* 252 *bladzyden in octavo.*

IN dit Stukje vertoont zich een Philoſooph, die medelyden ſchynt te verdienen: het Werkje toont, dat hy veel boeken doorbladerd heeft, en de uitvoering is zodanig als men verwachten kan van een Man, wiens herſenen, door 't veel lezen, min of meer ontſteld zyn. De goede Man ſchynt in den waen gekomen te zyn, dat men het Vuur, in de hedendaegſche Philoſophie als vergeet, of verwerpt; en hy ſtelt zich voor te bewyzen, dat al de Lugt- Land- en Water- zo Vuur- als Vuurige Verſchynſelen, eigenlyk van de Zon komen, of door Zonneſtofjes veroorzaekt worden. Vraegt men wat die Zonneſtofjes zyn? men hoore den Autheur zelven, en oordeele over de gegrondheid van ons bovengezegde.

„ Daar is, *zegt hy*, geen ander Vuur in den zigtbaaren Hemel, dan de Zon, en derzelver Stofjes door de gantſe Lugt verſpreid, enz. Zie daar van *Entretiens ſerieus & galants*, p. 10." Voorts merkt hy aen, dat het ingebeelde Hemelsvuur, daar de Ouden van ſpraken, „ als een zwevende fyne Vuurſtof, waar tegen zie *Fizique* de *Rebault*, *T.* 2, *p.* 141, *N.* 10, 1692, niet anders is, dan

het onzigtbaare uitſchietende Zonnevuur, beſtaande in Licht, Hitte, Straalen, Glans enz. waar op hy aldus vervolgt.

„ Nu, de Zon verlicht en verwarmt niet alleenlyk, maar ſchiet en zend ook inderdaad Vuur van zig, en dat zo ver als ze in haaren Hémel reiken mag, zegt *F. Lansberg*. Maar nu is het te weeten hoe? Laaten wy eens anderen hier over hooren. *Jézus Sirag* zegt: dat de Zon vuurige dampen uitblaast, H. 43. v. 4. By *Simon de Vries*, in zyne Hiſtoriſe Oefeningen, bl. 218, word geſproken van 't Vuur 't welk de Zon van zig ſtraalt. De Schryver van de Wonderen der Natuur, b. 61, ſpreekt ook van zéker Zonnezaad. En *Thomas Brown*, in zyne Gemeene Dwaalingen, 6de B. H. 5, meld van Vezeltjes in de Zon. Ja! onder de Sineeſe Afgoden is 'er een genaamd *Quiai Figrau*, dat is, God der Zonneſtofjes, in 't Frans *Atomes du Soleil*, by *Pinto*, *Voïages Avantureus*, *Chap.* 109. 127. 163. 164. 166. 167 & 184. Uit deze Schryvers blykt, dat de Zon onophoudelyk Vuur uitſchiet, 't welk in eene ongelooflyke veelheid en ſnelheid uit dat Afbeeldſel der Godheid vloeit, beſtaande in fyne onzigtbaare Deeltjes, die ik, om hunne Kleinheid, Zonneſtófjes noem. Wat nu deeze Zonneſtófjes teelen, voortbrengen, veroorzaaken enz. zal het Onderwerp der volgende Hoofdſtukken weezen." Deze handelen over *Aardbeeving*, *Bergbrand*, *Donder*, *Electries Vuur*, *Hoiibrand*, *Lugtvuuren*, *Menſenkleuren*, *Noordlicht*, *Onweer*, *Peſt*, *Heete Regens*, *Stédenbrand*, *Veldmuizen*, *Weerlichten*, *Zeevlammen enz.*

Is men begerig om te weten, welke manier van bewyzen hy heeft? ze is kortlyk deze. Ene menigte van voorbeelden bevestigen myne Stelling. — Zie hier, tot een ſtaeltje, zyn zogenaemd bewys met opzicht tot de Menſenkleuren. „ De Zonnekragt, of de Uitwerking der Zonneſtofjes openbaart zig duidlyk in de Menſenkleuren: gelyk de verſchillende Verwen der onderſcheidene Landaarden vertoonen. Zie *Goeree Kerk- en Waereldlyke Historie b.* 45." *Thomas Brown*, zegt hy, de oorzaek hier van onderzoekende, bekent het niet te weten, *Onderzoek der gemeene Dwaalingen 6de B. H.* 10 *en* 11. „ Nademaal dan men by *Brown* geen voldoenende reden krygen kan: zo hou ik myn gevoelen vast, te weeten: dat de Zon de kleur in de Menſen veroorzaakt. En ſchoon dit op évenwydte, of gelyke langte niet altyd volgt, (zekerlyk zyn daar van nog onbekende Oorzaaken, als: de trekking der Lugt-vloeden, Winden,

den, Bergen, Zeen, enz.) nogtans is de zaak zo klaar, dat het algemeen gevoelen zo is. Maar om dat het algemeen gevoelen niet altyd een goed en vast bewys is, zal ik myn zeggen, volgens myne gewoonte, met voorbeelden bevestigen." Hier op volgt ene reeks van voorbeelden van menſchen van allerleie kleuren, volgens het getuigenis van een aental van Schryveren. 'Er komt tusſchen beiden wel ene tegenbedenking op, doch zulks baert onzen Autheur geen zwarigheid. Hy vind naemlyk dat de menſchen niet alleen tot op 30, maer ook boven de 65 graden bruin zyn; en zegt iemand daer op, *Hoe*, bruin *by de Zon*, *en* bruin *by d'Aspunt*, *hoe kan dat weezen*? Hy antwoord: „ Ja Vrind, groote Hitte en groote Kou hebben al veel eene gelyke Uitwerking, ſchoon op verſcheide wyzen. In 't voorgaande is verhaald, hoe de vuurige Winden Menſen dooden: *Akosta* ſchryft het zelfde van koude Winden, 3. B. H. 9. *Ellis* zegt ook: Wy ondervinden dat de vinnige Koude de zelfde uitwerking doet als de groote Hitte. Zo ziet men dat de Menſen zo wel door groote Hitte als door groote Kou ſterven; de Gewasſen verdorren, enz. Daarom zegt *P. Mesſias*: dat groote Hitte en groote Kou den Mensch beestachtig maakt, 4 B. H. 7, Voeg daar-by: Dat de Kou zo wel wit als zwart doet piſſen. *De la Riviére*, *le Miroir des Urines*, *p.* 47." Wy vertrouwen dat de Lezers reeds meer dan genoeg van dit Stukje hebben, om te zien hoe de Autheur medelyden verdient.

De Mityleners. Treurſpel. Te Harlingen, ter Drukkerye van V. van der Plaats Junior 1768. *behalven het Voorwerk* 69 *bladzyden.*

HEt geduchte lot der overwonnen Mityleners, van wegens hunnen afval van de Athenienzers, ter dood of ſlaverny verwezen, gelukkig afgekeerd, is het hoofdonderwerp van dit Tooneelſtuk.

Het eerſte Bedryf leert ons *Paches*, den overwinnaer van Mitylene, een Atheensch Veldoverſten, kennen, als iemand, die het gedreigde vonnis, ten ondergang van Mitylene, hoopt af te wenden; en beſlooten heeft, zo hem dit mogt mislukken, *Saletbus*, den Bevelhebber van Mitylene, met deszelfs Dochter, *Iſis*, die hy mint, ſchoon zy hem verſmade, het gevaer te ontrukken. Het vertoont ons tevens *Kleon* een Athener van hooger rang, als iemand, die

den ondergang van Mitylene berokkent, met oogmerk om *Paches*, die hem te groot geworden was, te gelyk te doen ſneven. Het geſprek van dien wreeden heerschzuchtigen, met zynen gunſtling, *Lykas*, op de aankomst van een Atheensch Schip, met de tyding van 't ſtrengſte vonnis, meld ons; hoe hy, bewust dat men te Athene het ſtrenge vonnis vernietigd, en den Mityleneren vergiffenis toegezegd had, te wege had gebragt, dat de tyding van 't laetſte beſluit, hoewel in aller yl afgezonden, die van 't eerſte niet konde voorkomen, op dat zyn oogmerk niet te leur geſteld mogte worden. Hier by komt nog dat *Nicias*, een Mitylener Krygsheld, en Minnaer van *Iſis*, de gunst van *Kleon* voor zyne Beminde zoekt te verwerven, en hem openbaert, dat *Paches* zyn Medeminnaer is.

In 't tweede Bedryf hooren we *Iſis*, in een geſprek met hare vertrouwde, *Klytie*, gevoelig voor de min van *Paches*, doch door de Deugd weerhouden, van die hartstocht toe te geven, tot ſchande van haer Vaderland. Ze openbaert het een en 't ander aen *Saletbus*, die alles, wat vernederend kan ſchynen, grootmoedig afwyst. Die eigenſte Gemoedsgeſtalte ſtraelt door in een volgend geſprek, zo met *Kleon* als *Nicias*; en men tracht hen vruchtloos, onder ſchoonſchynende toezeggingen, tot de party van *Kleon* over te halen; 't welk *Kleon* woedende het zwaerd doet trekken; doch die ſlag word gelukkig gekeerd, door de toevallige aenkomst van *Paches*. Deze verklaert hun voorts zyne zucht voor hun behoud; en ontvangt mede niets dan een grootmoedig antwoord; doch, hoe gevoelig ook deswegens, zyn beſluit ſtaat vast, om *Kleons* poogingen tegen te gaen.

Hier op volgt in 't derde Bedryf een en ander Toneel, dat de grootmoedigheid van *Saletbus* beſtendig vertoont, niet alléen in eene alleenſpraek, maer ook in 't weigeren van te ſtryden aen de zyde van *Paches*, tegen *Kleon*, die zyne woede tegen de Mityleners reeds had begonnen. In die omſtandigheden ontmoet ons ook *Nicias*, zyn byſtand aen *Paches* verraderlyk aenbiedende; doch *Saletbus* geeft genoeg te kennen, wat hy hier van dugt voor *Paches*; en deze wyst hem af.

Nicias afgeſlagen zynde, wordt, met den aenvang van 't vierde Bedryf, door *Lykas* aengehitst; doch deze wankelt. *Lykas* meldt hem, hoe *Paches* bedektelyk zorg heeft weten te dragen voor het behoud van *Saletbus*, en hem in veiligheid te ſcheep naer Tenedos heeft doen voeren. Dit ont-

ontzet het gemoed van *Nicias* nog meer; en in 't midden dier ontroeringe ontmoet hem *Ifis*; die hem, op 't aenbieden zyner hulpe, zyn trouwloos gedrag ſcherplyk verwyt; 't welk zyn minne-yver en wraekzucht ten felſte ontſteekt. We hooren daer op *Ifis*, in ene alleenſpraek, haer ongelukkig lot beklagen, een beſluit nemen om zich zelven te doorſteken, en zien haer reeds den doodlyken ponjaerd trekken; doch, op 't eigenſte oogenblik, vertoont zich *Paches*, die haer wederhoud, en vervolgens alles aenwend, om haer te troosten en moed te doen ſcheppen. Maer onder des ontvangt *Paches* bericht van een geſmeed verraed, reeds zo ver gebragt, dat 'er niets overig ſchyne, dan alleen zorg te dragen voor zyne veiligheid; waer op *Paches* zich naer 't krygsheir wend, na dat hy den Hoofdman der Lyfwacht bevolen heeft *Ifis* te bewaren.

Den knoop dus gelegd zynde, volgt ten laetſte de ontknooping, in 't ſlot van 't vyfde Bedryf. *Ifis* ontvangt niet dan een gevreesd bericht; ziet *Nicias* eerlang overwinnend verſchynen; en verwyt hem zyn trouwloos gedrag. Deze word door *Lykas* op nieuw genoopt, om 't begonnen verraed ten einde te brengen, en vertrekt; 't welk *Ifis* in ſmertlyke droefheid dompelt. Intuſſchen vertoont zich *Paches*, die wel vermelt dat hy *Nicias* verſlagen heeft, maer tevens zegt, dat alles verlooren is, en geen tegenweer kan baaten: 't geen *Ifis* doet beſluiten om zich met *Paches* aen de woede der Vyanden over te geven, en met hem den dood te ondergaen. Inmiddels vertoont zich *Kleon*, die, in ſtéde van op hem aen te vallen, zyne vrees te kennen geeft, op het landen van een gedeelte der SpartaenſcheVloot, die men eensgezind behoort tegen te ſtaen. *Paches* geeft te kennen, dat hy zich niet op het Volk verlaet, en nu niet anders bedoelt, dan zich op hem te wreeken. Onder dit geſprek nadert *Saletbus*, en openbaert, hoe Athene het doodvonnis herroepen en Mitylene vergiffenis toegezegd heeft; verwytende *Kleon* zyne verraderlyke handelwyze, verhaelt hy tevens aen *Paches*, hem den brief van Athene overgevende, hoe hy denzelven ontvangen heeft, en met vier Spartaenſche Schepen geland is, om de Vrede te herſtellen. Het ſlot van dit alles is, dat *Kleons* aenſlag mislukke, *Saletbus* met *Paches* het Verbond met Athene vernieuwe, en *Ifis* zich aen *Paches* verbinde; terwyl gansch Mitylene, *Kleon* met verachting behandelende, juiche over de gelukkige omwenteling van zaken.

De Opſteller van dit Toneelſtuk heeft zich, gelyk hy in

de Voorrede zegt, niet alleen niet zeer bepaelt aen de geſchiedenis, zo als ze wezenlyk is voorgevallen, maer zelfs, daer omtrent, en in de geheele uitvoering, meerder vryheid genómen, dan men gewoonlyk neemt; om dat hy 't zelve niet geſchikt heeft voor een algemeen gebruik, maer ſlechts ten dienſte van zyn byzonder Gezelſchap, dat zich in Harlingen met het Tooneel vermaekt. Wat verandering dit te wegen kan brengen, begrypen wy niet; de Liefhebbers van Tooneelpoëzy, 't zy ze voor een algemeen of byzonder Tooneel werken, zyn, zo 't ons voorkomt, als Liefhebbers der Tooneelpoëzy, aen dezelfde regelen onderworpen. Doch wy zullen dit niet verder uitpluizen, dewyl de Autheur betuigt, *niet te gelooven, dat zyne liefhebberyen zulk een ernſtig onderzoek waerdig zyn.* —

Verders ſtaet ons aen te merken, dat de tael van dit Treurſpel over 't geheel zuiver, de ſtyl deftig, en 't dichtkundige vereischte in alles vry wel waergenomen is; als mede dat de gevoelens edel voorgeſteld, en de characters wel onderſteund en bewaerd zyn. Maer 't geheele beloop van 't Stuk is wat zeer ingewikkeld, zo dat het wel tweemael gelezen diene te worden, om het zelve te verſtaen; en het Gezelſchap zeer bekwaem moet zyn, om het op de enkele vertooning terſtond te vatten. Ook is ons in het lezen dat aendoenlyke niet voorgekomen, 't geen men in de Treurſpelen verwacht; de Perſonaedjen ſpreken gemeenlyk over hunne treffendſte omſtandigheden, met zo veel bedaerdheid, dat ze eer naer diepdenkende en redenerende Engelſchen, dan naer levendige en aendoenlyke Grieken gelyken; 't geen op onze Hollandſche Tooneelen niet zou voldoen. — Zie hier, tot een ſtael van Dichtkunde, de grootmoedige alleenſpraek van *Salethus*, die zeer wel aen zyn hier voorgeſteld character beantwoord.

Bedrieglyke oppermagt vol wisſelvalligheden,
Bekleedt met ſchyngeluk, dat meest in klagten endt,
Hoe wordt uw heerlykheid belaagd en aangebeden
Van menig edel hart, dat u te weinig kent.
ó Tyd! wat geeft gy ons te denken?
ó Eeuwige Eer, ó Deugd, ó Wysheid vóor 't Heelal
Geheiligd tegen 't los geval;
De Tyd, die niets verſchoont, poogt vruchtloos u te krenken;
Maar wát is de ydle glans, waar van ons 't lot berooft,
Gelyk een wolk de ſtarren dooft?

Een

Een afgrond van elend verſlindt myn grootſte daaden,
Terwyl de Waarheid zich niet meer voor my verbergt;
Maar kon het bly geluk myn deugden nooit verraaden,
Wat zal dees tegenſpoed, die my beproeft en tergt?
Myn Dochter durft my waardig weezen,
Zy volgt me op 't moeilyk ſpoor, waar ik voor anderen ga,
En zwicht voor gunst noch ongenaê;
Heb ik dan hier iets meer te wenſchen of te vreezen,
Naardien noch myne dood, noch 's levens wreedſte pyn,
Voor iemand meer kan nuttig zyn?

Men mogt, men mogt misſchien de Atheners nog verblinden;
'k Ben aller Vyand, en de wraak is 't hoogst belang;
't Zy dat ik Paches vleie, of Kleons laffe Vrinden,
'k Zal haast gewapend zyn tot beider ondergang.
Maar welk een glorie zal dit weezen?
Vervulde een ſnoode vond van list, van veinzery,
't Gebrek der deugden ooit in my?
Heb ik myn vrienden ook die ſtaatkunde aangepreezen?
Hoe grieft dees valſche hoop een hart, dat zyne trouw
Voor de eerſtemaal verzaaken zou.

Vlucht, listig zelfbedrog; afſchuwelyke ſtraalen
Van grootsheid zonder deugd, gy kwetst myn teêr gezigt.
Is 't dan zo groot een ramp dat wy ten grave daalen,
Of ben ik buiten 't Volk niets aan my zelf verpligt?
't Is eenmaal tyd dat wy beſluiten.
Myn voorbeeld had te lang dees burgery beſtierd,
Indien het nu verachtlyk wierd.
Salethus, ſterf, of, zo ge uw vonnis noch ziet ſtuiten,
Toon dat een dapper Held, als hem 't geluk begeeft,
Niet dan voor waare glorie leeft.

ô Ryken, groot van magt, en Vorſtelyke Steden,
Laat nu dit offer niet voor u verlooren gaan,
Dewyl 't u meer verpligt dan uw gezwoorene eeden,
De jongſte wapenkreet der Vryheid gaê te ſlaan.
Geen zee noch ſtrand moet u bepaalen,
Wanneer gansch Griekenland, tot noodweer opgejaagd,
De Wraak in 't yzren harnas daagt,
Met brieſchend krygsgedruisch, en vlam van blikſemſtraalen.
Athene! ik zie dit bloed geſpild met ongeduld,
Om dat gy 't zo verzoenen zult.

BERIGT

wegens een Prentwerk, *volgens de Nieuwe Uitvinding van den Heere*

CORNELIS PLOOS VAN AMSTEL, JAC. CORN. Z.

Medèdirecteur van de Teeken-Academie der Stad Amſterdam, en Lid van de Hollandſche Maatſchappy der Weetenſchappen te Haarlem.

DE Prentwerken, welke de Heer C. PLOOS VAN AMSTEL, JAC. CORN. Z. van tyd tot tyd heeft uitgegeven, bewyzen dat de Kunst van Navolging, hier in, tot een' aanzienlyken trap van juistheid en zekerheid gebragt kan worden. Gelyk zy niets gemeen hebben met andere ſoort van Prenten, dan dat zy, even als deeze, Plaatdrukken zyn; zo komen zy de oorſpronkelyke Tekeningen zo veel meerder naby, dat, het onderſcheid hieromtrent naauwlyks te beſpeuren zynde, de Prenten eigenlyke Tekeningen ſchynen te wezen. Deeze naauwe overeenkomst ondertuſſchen zoude iemand, ſchoon op eene aangenaame wyze verraſſende, mogelyk aanleiding kunnen geven om te denken dat dit Kunstwerk in de daad niet enkel door Plaaten vervaardigd werde, en de hand 'er bovendien behendiglyk met rood of zwart Kryt, Inkt of Sappen, die eigenaartige gedaante eener Tekening aan gegeven had: eene misvatting egter, die niet wel in een kundig en opmerkzaam Beſchouwer valle, en van welker tegendeel men zig ligtelyk overtuigd vind door de onderlinge gelykſtemmigheid van de Afdrukken eener Plaat met elkander vergeleken, in welke, onder zo veelen, zekerlyk eenig verſchil plaats zoude hebben, indien 'er buiten de Plaat naderhand iets ingebragt of gewerkt ware. Om nogtans hieromtrent geene gelegenheid tot twyffelen over te laten, heeft de Uitgever middel gevonden om de waarheid zyner voorige berigten, wegens het vervaardigen zyner Prenten, t'eeniger tyde te kunnen bevestigen. Ten dien einde verzogt hy onlangs, gelyk ons van goeder hand berigt is, de Wel Ed. Groot Achtb. Heeren JAN CLIFFORD en WILLEM HUYGHENS, beiden thans regeerende Burgemeesters der Stad Amſterdam, met de Wel Ed. Heeren C. A. VAN

VAN SYPESTEYN en J. HUYGHENS, Directeuren, mitsgaders den Heer C. C. H. VAN DER AA, Secretaris van de Hollandſche Maatſchappy der Wetenſchappen te Haarlem, om, onder geheimhouding, het werktuiglyke zyner behandeling in deeze kunst zelve te komen beſchouwen. Waarop deeze Heeren hem ook vereerd hebben met een bezoek ten zynen huize, alwaar hy in hunne tegenwoordigheid eene Plaat gemaakt heeft, en ook eene Prent met alle haare kleuren, en gelyk aan het Origineel, tot haare volkomenheid toe, op zyne Pers in olyverw gedrukt heeft; waarvan deeze Heeren, op dat de waarheid deswegens ten allen tyde, waar de Uitgever het nodig oordeelde, zoude kunnen blyken, hem op den 8ſten October dezes Jaars voorzien hebben met een breedvoerig Getuigſchrift, welke door Hun Ed. allen ondertekend, en by de Hollandſche Maatſchappye is geregistreerd geworden.

Ondertuſſchen zien wy de Verzameling nog vermeerderd met een onlangs in 't Licht gegeven Prent, gevolgd naar eene Tekening van

GABRIEL METZU,

met zyn eigen handtekening, berustende in de Verzameling des Heeren *C. Ploos van Amſtel* zelven.

Het verbeeld eene oude Vrouw, op een Stoel zittende, bezig om met de regte hand een Koek in de Pan, welke zy in de ſlinke hand houd, om te keeren. In het verſchiet verneemt men, op eene ſchetsagtige wyze, Geboomte, Muur en ander Bywerk. De Vrouw is burgerlyk na de gewoonte des tyds, waar in *Metzu* leefde, gekleed, in een zyde-agtig Jak met lange Mouwen; het Voorſchoot ſchynt Linnen en de Rok Laken te zyn. Zy heeft eene ronde linnen Muts op 't hoofd, en een' breeden Doek met Akers om den hals. Deeze Tekening is ongemeen uitvoerig in zwart Kryt op eene breede en toetsagtige wyze, volgens de ſchoone en kloeke manier van dien grooten Meester, door hem tot zyne Studie gemaakt. Voorts is alles volgens de Natuur waargenoomen, het Naakt en de onderſcheiden ſtoffe der Kleeding, zyn elk naar hunnen aart byzonderlyk behandeld. Het twyffelagtige der kantige en afwykende deelen: het donkere der ſchaduwen: de zuiverheid der lichten: de helderheid der reflectien, en de wyking van het verſchiet, ſchynen gezamenlyk een ſterk Zonnelicht uit te drukken; de

Attitude is zo eigen aan de daad, en alles drukt zo klaar de meening van den Meester uit, dat, ſchoon het Onderwerp in zig zelve gering en laag moge zyn, het zelve nogtans den verhevenſten ſmaak in de Kunst, in alle opzigten, te kennen geeft.

NB. Dit Prentwerk is te bekoomen by *M. Woortman*, Kunstkooper, en by de Drukkers deezes *Yntema* en *Tieboel*, by wien het van de Liefhebberen kan worden gezien; doch word niet in Commisſie gegeeven.

Berigt aan de Leezers van het verheugd Amſterdam, door JAN WAGENAAR. *In groot octavo 4 bladzyden.*

Onderrichting van JAN SMIT, *Mr. Timmerman. Omtrent alles wat 'er wegens de Teekening en Bouwing der berugte Vorſtelyke Loge, door hem alleen geteekend, en vervaardigd, is voorgevallen; als mede eenige Aanmerkingen over zeker Papiertje*, Bericht *genaamd, door* Yntema *en* Tieboel, *den* 10 *Sept. uit het venſter onder de meenigte geworpen. Alles door Hemzelven opgeſteld. Te Amſterdam by* D. Klipping 1768. *in groot octavo* 34 *bladzyden.*

DEze papieren zien het licht, by gelegenheid dat Amſterdams geachte Hiſtorieſchryver, JAN WAGENAAR, in het onlangs uitgegeven *Verheugd Amſterdam*, verhaeld heeft, dat de Vorſtelyke Loge in den Amſterdamſchen Schouwburg, (geſchikt voor het Vorſtelyk Paer, dat den Schouwburg met zyne tegenwoordigheid geliefde te vereeren,) *gebouwd was, door den Meester Timmerman* Jan Smit, *naar eene tekening, door den Konſtſchilder* Andries van der Groen, *en, door hem, vervaardigd.* De Heer *Wagenaar*, dit ſchryvende, uit het bericht van een der oudſte Heren Regenten, Mr. JAN JACOB HARTSINCK, heeft niet getwyfeld, of leder zou daer uit begrypen, dat de tekening vervaerdigd was, door twee perſoonen, *Andries van der Groen*, en *Jan Smit*; dat niet alleen *A. v. d. Groen*, maer ook *J. Smit*, de hand gehad had in 't vervaerdigen der tekeninge. Intuſſchen is de deswegens gebruikte uitdrukking zo klaer niet, of ze heeft zommigen, en wel byzonder *J. Smit*, aenleiding gegeven om 'er uit op te maken, *dat de Loge, welke Jan Smit gebouwd had, door hem vervaerdigd was, naer een tekening van Andries van der Groen.* —— Ene opvat-

vatting, waer toe men in ene verhaeste lezing zou komen vervallen; maer die een oplettend oog gewaer word, dat geen ſtand kan houden; vermids 'er dan geſproken moest worden van *eene Tekening van Andries van der Groen*, en niet van *eene Tekening, door Andries van der Groen, en, door hem, vervaerdigd*; vermids die Conſtructie of Woordſchikking toont, dat het woord *vervaardigd* betrekkelyk is tot de *Tekening*, en dat dus het *vervaardigen der Tekeninge* gebragt moet worden, en tot *A. v. d. Groen* en tot *J. Smit*. —— Edog hoe duidelyk dit zy voor oplettenden, 't was zo niet voor den Mr. Timmerman *Jan Smit*; deze heeft terſtond geoordeeld dat hy in zyne eer beledigd was, dat 'er aengeduid werd, dat hy geen deel had in 't vervaerdigen der Tekeninge. Dit heeft hem bewoogen een Advertentie in verſcheiden Couranten te doen ſtellen, waer in hy verklaert, dat het deswegens gezegde *gebeel bezyden de waarheid is*; dat die Vorſtelyke Loge *door hem* Jan Smit, *geteekend, en ingevolge dier Teekening gebouwd is*, *zonder dat de Konſtſchilder* Andries van der Groen, *een Teekening daar van gemaakt heeft, zo als dezelve gebouwd is.*

Op het lezen dezer Advertentie hebben velen, (zo als ons in ene gemeenzame verkeeringe voorgekomen is,) zich juist niet zeer verwonderd, dat de Mr. Timmerman *Jan Smit* tot deze misvatting gekomen is; maer men heeft zich verwonderd, dat hy dit Stuk op ene zo ſcherpe wyze terſtond openlyk behandelde; daer hem, zo men oordeelde, een beſcheidener weg open ſtond, om zyn verſchil, zo 'er waerlyk een was, met den Heer *Wagenaer* te vereffenen. Gebrek van oplettenheid omtrent de Tael ſchynt verſchoonlyk by een Timmerman; maar gebrek van beſcheidenheid is niet zo wel te verſchoonen.

De Heer *Wagenaar* heeft hier op, naer men ons meld, herhaelde poogingen aengewend, om dit in 't vriendlyke te vereffenen; doch alles vruchteloos zynde heeft hy een *Bericht*, onder den bovengemelden Tytel doen drukken; waar in hy de genoemde Advertentie als *onverſtandig* en *arglistig* voorſtelt, en den Lezer onder 't oog brengt, dat de Mr. Timmerman *Jan Smit* zich ene eer zoekt aen te matigen, die hem alleen niet toekomt. Volgens de nadere verklaring in dit Bericht gegeven, zou *Jan Smit* ene Tekening gemaekt hebben, die hem zelven niet voldeed; *Andries van der Groen* zou hier op vier byzondere Tekeningen of Schetſen ontworpen hebben; en uit deze vier zouden *van der Groen* en *Smit* éne Schets uitgekooren hebben, naer welke die Loge

voorts

voorts opgemaekt zou zyn. Het verhael in 't *Verheugd Amſterdam* ſteunt, gelyk de Heer *Wagenaar* zegt, op het bericht van bovengenoemden Heer en Mr. *Hartſinck*, die nog ſtaende houd, dat zyn bericht naer waerheid geweest, en wel gevolgd is; en deze nadere verklaringe, betuigt hy, kan, van punt tot punt, met verklaringen onder aanbieding van bevestiging met eede, bewezen worden.

Dit *Bericht* heeft men vry algemeen geoordeeld, dat zeer wel was opgeſteld, hoewel in 't ſlot wat ſcherper, dan men het verwacht had; en velen waren niet vreemd van te denken, dat de Heer *Wagenaar* mogelyk beter gedaen zou hebben, met ſlechts ene eenvoudige Advertentie te geven, dat zyn verhael gegrond was, op het bericht van den Heer en Mr. *Hartſinck*, zonder zich verder daer mede te bemoeien; als vertrouwende dat zyn Ed. in dit ſtuk wel onderricht en geloofwaerdig was.

Op het uitkomen van dit *Bericht* is eerlang gevolgd de bovengemelde *Onderrichting van* JAN SMIT enz. In dit Stukje word ons het geval in een geheel ander licht geſteld. Volgens dit verhael heeft *Jan Smit* met *Andries van der Groen*, wegens de ſchikking van de Loge, niet geſproken voor dat hy reeds bezig was met dezelve te bouwen; en na dat zyne tekening, den Heren Regenten van den Schouwburg voldoende, ook door de Wel Ed. Groot Achtb. Heren Burgemeesteren dezer Stad was goedgekeurd. In die omſtandigheden heeft hy, naer het denkbeeld van *van der Groen*, nog eens enige verandering in zyne tekening gemaekt; doch die verandering gemaekt zynde geviel hem geenszins, en *van der Groen* zag mede wel dat zulks ſlechter was, dan de eerstgoedgekeurde ſchikking; waer op dan ook de Loge, naer die eerstgemelde goedgekeurde tekening van *Jan Smit*, gebouwd is geworden. Intuſschen heeft echter *van der Groen* ook vier Schetſen of Tekeningen gemaekt, die *Jan Smit* niet behaegden; hier over hebben ze te ſamen geſproken; doch 'er is geen verandering in gekomen, en *Jan Smit* heeft de Loge naer zyne bovengemelde ontworpen en goedgekeurde tekening gemaekt. — Hy verklaert in deze Onderrichting dit zyn verhael van de tekening en bouwing der Loge voorgelezen te hebben, aen de drie Wel Ed. Heren BEREWOUT, GUILLOT en LYNSLAGER, die, als Mederegenten van den Schouwburg, in dit geval, van den aenvang af, en vervolgens, met hem deswegens gehandeld hebben; en zegt, dat zy betuigd hebben, dat alles, wat hy daer in gezegd heeft, de zuivere waer-

waerheid is. Ook bied hy zelf aen zyn Verhael onder Eede geſtand te doen; en daegt *van der Groen* uit, om, onder belofte van een Eed te zullen doen, hem voor 't hoofd te zeggen, dat Hy zyne tekening gevolgd heeft. Voorts meld hy, dat de Heer en Mr. *Hartſinck*, op wiens verhael het *Bericht* zich beroept, ten tyde van dit voorgevallene in den Haeg was; dat dezelve hier gevolglyk geen getuigen kan zyn, alzo 'er van dit alles niets dan per raport tot zyn Wel Ed. kan gekomen wezen.

Dit *Verhael* brengt velen in verlegenheid om hunne gedachten wegens het voorgevallene te bepalen. Men kan niet wel denken dat de Heer *Wagenaar* kwalyk onderricht is, en men kan ook niet overſlaen, om den Mr. Timmerman *Jan Smit* van kwade trouw te verdenken: 't ene ſtoot hun zo wel als 't andere. — By mangel van nader opheldering, zal het Gemeen in onzekerheid moeten blyven; en 't zal 'er waerlyk niet veel by verliezen, vermids de zaek voor hun van geen wezenlyk belang is. Zo men 't noodig oordeelde, zou 'er niemand bekwamer toe zyn, dan de Konſtſchilder *van der Groen* zelve: deze, en deze alleen, kan met, of tegen *Smit*, ten getuigen verſtrekken, van 't geen tuſſchen hen, onder vier oogen, gebeurd zou mogen zyn, daer 't in dit geval alleen op aen ſchynt te komen. Zo lang *van der Groen* zwygt, ſchynt hy de eer van de hand in de tekening gehad te hebben aan zich te laten leunen, en dus *Smit* te benadeelen; als hy in tegendeel verklaert, dat hy geen hand gehad heeft in de tekening, naer welke de Loge gebouwd is; dan is de zaek ten voordeele van *Smit* beſlist, en *Wagenaar* is in deze byzonderheid niet wel onderricht geweest.

Wy hebben, om dat dit voorval, ſchoon in zich zelve van geen belang, hier ter Stede, merkelyk gerucht gemaekt heeft, het niet ondienſtig geoordeeld, het opgemelde van de ene en andere zyde den Lezer onder 't oog te brengen; om hem dus het wezenlyke als met enen opſlag te doen beſchouwen.

Wat voorts enige byzonderheden, in de *Onderrichting* van den Mr. Timmerman *Jan Smit*, betreft, die buiten het wezenlyke omgaen, dezelven verdienen niet veel conſideratie. Over 't geheel is het Stukje wat verward geſchreven; ſpringende de Autheur, zonder enig verband, dikwils van 't ene op 't andere; doch dit is een Mr. Timmerman, 't ſchryven niet zeer gewoon, wel toe te geven. Zo men het zelve in dit licht beſchouwd, als door een Tim-

Timmerman, 't ſchryven niet gewoon, opgeſteld, moet men erkennen, dat het in zyne ſoort niet kwalyk uitgevoerd is. Men ontmoet hier en daer trekken en ſlagen, die zo voorgeſteld zyn, dat ze een Lezer, die niet te ſtreng Catonisch is, doen lachen: men ontmoet 'er ook wel eens kwaedaertige aenmerkingen, die den geest van raillerie verliezen, en meer bits dan geestigzyn; doch dit is zo algemeen in Twistpapieren, dat men niet wel vertrouwen kon, dat zodanig een Schryver zich daer voor zou konnen wachten. Men moet in dergelyke handelingen, als mede in tael en ſtyl, een Mr. Timmerman wat toegeven; dat men in ervarener Schryvers niet over 't hoofd zou konnen zien. Van die natuur is ook zyn voorgeven, dat hy in eeuwigheid niet zal gelooven, dat het bovengemelde *Bericht*, 't welk hy als een naemloos Papier beſchimpt, door den Heer *Wagenaar* is opgeſteld; niettegenſtaende hy reeds gezegd had, dat de Heer *Wagenaar* zich verwaerdigd had, *om opentlyk met hem in een klein geſchilletje te treden*; dat nooit geſchied is, zo *Wagenaar* dat *Bericht* niet opgeſteld heeft. Een Man bedreven in raillerie zou zich hier voor wachten; maer een onbedreven Schryver kan zo niet op zyne hoede zyn; dit vereischt te veel oplettendheid. Die zucht tot raillerie heeft hem ook in een ander opzicht vervoerd, tot eene ſpottende voorſtelling van iets, dat inderdaed geen onderwerp van raillerie was. De Heer *Wagenaar* naemlyk had goedgevonden zyn *Bericht* gratis uit te geven; dit veroorzaekte, tegen verwachting, zo groot een toeloop van Volk, dat de Boekverkoopers *Yntema* en *Tieboel* zich genoodzaekt vonden hun Huis te ſluiten, en een aental van Exemplaren uit een Venſter onder de menigte te werpen. Dit ſtelt de Mr. Timmerman *Jan Smit* voor onder 't denkbeeld van ene Rechtspleging, en mengt 'er ettelyke verdichte omſtandigheden onder, die 't in een belachelyk gezicht brengen. Velen dit lezende hebben ook hartlyk moeten lachen; maer uitgelachen zynde vonden ze 't, gelyk 't veelal gaet met kwalyk gepaste raillerien, laeg, dat men zich in een geſchrift van die natuur daer mede ophield. Een ervaren Schryver, die zyne Eer verdeedigt, en onder aenbieding van Eede wenscht geloofd te worden, zou begrypen, dat zodanige ſoorten van verſieringen en ſpotternyen hem eerder konnen benadeelen dan voordeel toebrengen: men beginthem dan veelligt te beſchouwen, eer als een ſnaek, dan als een ernſtig en geloofwaerdig Man. Maer iemand, die 't ſchryven niet

niet gewoon is, bedenkt dit niet; en men kan zulks gevolglyk in den Mr. Timmerman *Jan Smit* wel overzien. Zo is 't ook in hem wel te verſchoonen, dat hy wenscht, dat de Heer *Yntema* bezorgen zal, dat zyn Geſchrift in onze *Nieuwe Vaderlandſche Letter-Oefeningen* wat genadig beoordeeld worde; dus aenduidende dat hy van oordeel is, dat wy ons door verzoeken laten leiden. De Man oordeelt mogelyk over ons uit zyn eigen hart en daden; dewyl een Timmerman zich wel eens in gevaer bevind van tegen wil en dank *s'il vous plait* te ſpelen, en dingen te doen, die tegen zyn eigen oordeel aenloopen; welke hy, op zich zelven ſtaende, niet zou verrichten, om dat hy ze als kwaed afkeurt. —— Deze en dergelyke ſoorten van voorſtellingen doen ons geheel afzien van 't denkbeeld, dat zommigen ons hebben willen inboezemen, als of deze *Onderrichting* door iemand anders geſchreven ware; de meeste miszetten zyn van zodanig een aert, dat ze veel eer plaets konnen hebben in 't Geſchrift van een Mr. Timmerman, die 't ſchryven niet gewoon is, dan in dat van een Schryver, die meer ondervinding heeft; 't welk, en niet het verzoek van *Yntema*, ons dan ook beweegt, om 'er, den Schryver in acht nemende, zo genadig over te oordeelen, als wy in dezen gedaen hebben. Wy willen ook tot nog hier aan te minder twyfelen, om dat het Tytelblad uitdrukkelyk zegt, dat ALLES DOOR HEM ZELVEN OPGESTELD is. Men kan niet wel verwachten, dat een Schryver, die, onder aenbieding van Eede, wenscht geloofd te worden, in een geval, dat zyne Eer betreft, op 't Tytelblad van 't Geſchrift zyner Verdeediginge, ene ſoort van Logen geplaetst zou willen zien: dit toch was, zo 't ontdekt wierd, natuurlyk geſchikt, om 't overige, dat hy betuigt zelf gedaen te hebben, in verdenking te brengen, en zyne Verdeediging eenigermate krachtloos te maken.

Eenige Redeneerkundige Aanmerkingen, op 't Verheugd Amſterdam van den Heer J. WAGENAAR, *Hiſtorieſchryver der gemelde Stad. En over het verſchil van dien Schryver met den Mr. Timmerman* J. SMIT, *over zekere uitdrukkingen in 't Verheugd Amſterdam. Te Amſterdam by* F. A. Demter 1768. *in groot octavo 29 bladzyden.*

INdien de Tytel van dit Stukje luidde, *Eenige losſe bedenkingen, en oppervlakkige Aanmerkingen* enz. zou dezelve be-

beter aen den inhoud beantwoorden; vermits het meerendeels daer in voorgeſtelde niet zo zeer beredeneerd, als wel los daer heen geſchreven, en oppervlakkig behandeld is. De Schryver heeft ook, naer 't ſchynt, in een levendigen luim, niet anders bedoeld; maer de Tytel moest echter zyn *Eenige Redeneerkundige Aanmerkingen* enz. om het Stukje meer ſchyns van enig gewicht te geven. De Opſteller is niet ongeſchikt om een onderwerp, dat hy onder handen neemt, op die wyze uit te voeren; men kan wel zien, dat het hem geen moeite gekost zou hebben, om 't nog eens zo lang te maken; en 't is een geluk voor den Lezer, dat de Schryver deszelfs geduld niet meer gevergd heeft. Het behelst voor 't grootſte gedeelte, zo veel 't ter zake dient, ene reeks van raillante ſlagen, die, gelyk dit gemeenlyk in zulke Schriften plaets heeft, nu eens raek dan eens mis, nu eens min of meer geestig, dan geheel laf zyn. Ze treffen hier den enen, daer den anderen; de Historieſchryver *Wagenaar*, de Mr. Timmerman *J. Smit*, de Boekverkooper *Yntema*, enige andere ongenoemden, die echter duidelyk genoeg te erkennen zyn, en de Schryvers der *Nieuwe Vaderlandſche Letter-oefeningen*, ieder krygt zyn beurt: doch geen van allen, die zyn oordeel gebruikt, zal 'er zich aen kreunen, althans wy niet. — Zo dra we beſlooten hadden deze Letter-oefeningen te ondernemen, ſtelden we ons al voor, dat dit nu en dan ons lot zou zyn. Voorgeziene pylen treffen het minst; en, als ze niet ſcherper dan dezen zyn, in 't geheel niet; dewyl ze zo ſtomp zyn, dat ze by onze kleederen nedervallen.

Verdeediging der Vrye Metſelaaren. Tegens de Bekendmaaking van den Weleerwaarden Heer CORN. VAN DER NIEUWBURG, *Predikant te Tiel. In de Boekzaal voor de Maand Mey* 1768 *gedaan.* 15 *bladzyden in groot octavo.*

DE Eerwaerde *van der Nieuwburg* had onlangs, zo als hy zyne boete in den Kerkeraed betaelde, het ongeluk, dat 'er een zilveren Truffeltje uit zyne Knipbeurs rolde; waer uit men gelegenheid nam, om te vermoeden dat hy een Vry Metzelaar was. Dit vermoeden heeft zyn Eerwaerde te keer willen gaen door de gemelde Bekendmaking in de Boekzael; en dezelve heeft aenleiding gegeven tot deze Verdeediging. Men heeft uit die Bekendmaking afgeleid, dat zyn Eerwaerde het ſchande rekent voor een

Vry

Vry-Metzelaer te boek te ſtaen, en dat hy aenduid, dat het Vry-Metzelaers zyn, die hem in dien naem gebragt hebben: 't welk deze Schryver, op naem van enige Vry-Metzelaren ſchryvende, zeer kwalyk neemt. 't Gedeelte, dat hier toe betrekkelyk geſchikt is, wordt vry ernſtig voorgedragen, maer 't overige van dit Geſchrift is meer op den raillanten toon geſteld, en 't behelst, gelyk men, volgens de algemene denkbeelden, die men van de Vry-Metzelaren heeft, verwachten kan, niets beſlisſend, rakende de echtheid of valschheid van 't vermoeden. Zyn Eerwaerde doet mogelyk best, met het vermoeden niet meer in aenmerking te nemen, en door zyn gedrag te toonen, dat hy een eerlyk Man is, die zyn Ampt getrouw waerneemt; hy zy dan Vry-Metzelaar of niet.

De Courant, Kluchtig Blyſpel. 's Gravenhage, te bekomen by E. Bouquet 1768. *behalven het Voorwerk* 52 *bladzyden in octavo.*

De Inenting, Klugtſpel. 's Gravenhage, te bekomen by H. C. Gutteling 1768. *behalven de Voorreden* 45 *bladzyden in octavo.*

BEiden deze Spelen hebben dit gemeen, dat ze, door een t'zamenloop van omſtandigheden, meer kluchtig dan geestig zyn, en 't waerſchynlyke niet in 't oog houden. Zodanige Spelen mogen aen 't gemeen behagen, maer verſtandige Liefhebbers van 't Tooneel konnen 'er geen genoegen in nemen. Dit gebrek, dat vry algemeen in deze ſoort van Spelen heerscht, maekt ze enigermate verachtelyk; daer ze intusſchen, zo ze wel uitgevoerd wierden, van zeer veel nut konden zyn, ter beſchimpinge van deze en gene gebreken, die in de Menschlyke zamenlevinge heerſchen. Velen derzelven zyn toch van die natuur, dat men ze, met meerder hoop van een goeden uitſlag, te keer kan gaen, door ze in Bly- en Klucht-ſpelen beſpotlyk ten toon te ſtellen, dan door ze ernſtig te beſtraffen. Menſchen van oordeel en ſmaek zouden gaerne zien, dat men hier in 't voorbeeld van *Moliere* beſtendig in 't oog hield; en dus ook dit gebruik van 't Tooneel in zodanig eene achting herſtelde, dat men zich niet genoodzaekt vonde, den Schouwburg menigmael te myden, als 'er Bly- en Klucht-ſpelen vertoond worden, om dat men ze gemeenlyk te laf vind.

Eeren-Kroonen, gevlochten om het Hoofd van den Uitvinder van 't waare Oost en West. 4 *Bladzyden in groot octavo.*

TWee berymde Stukjes, ſtrekkende ter beſpottinge van iemand, die voorgegeven heeft, het waere Oost en West uitgevonden te hebben. Of hy, die 't voorgeeft, der beſpottinge of 't medelyden waerdig zy, is ons onbekend; maer dit is zeker, dat de Berymer dezer Stukjes geen lof verdient, al was de ander der beſpottinge waerdig. Het is vreemd, dat menſchen, die 't kwaed genoeg zouden hebben, om iets in Proza te ſchryven dat met vermaek gelezen zou konnen worden, zich onderwinden om iets op Rym te ſtellen, en dus een laf Vers, zo 't nog dien naem moet dragen, te maken.

Olipodrigo voor de Brabbelſchryvers. 15 *Bladzyden in groot octavo.*

EEn Brabbelaer, die tegen de Brabbelaers uitvaert, en van 't begin tot het einde niet anders doet dan Brabbelary voor den dag brengen. 't Is te wenſchen, dat die Brabbelzucht welke thans zo ſterk heerſcht, wel dra een einde mag nemen; vermits 'er geest noch aertigheid in ſteekt.

De Schyndeugd op het tweede Schavot, door oordeelkundige aanmerkingen getoetst, met andere gevallen van JOHAN CATO KAMERLING *en zyn Portrait verrykt, dienende tot een Aanhangzel of derde Deel van het Verhaal van dien bekenden Deugniet.* Te Rotterdam, en elders.

DE zonderlingheid van het geval, en de egtheid der ſtukken, hebben een goed vertier bezorgd aan de *Schyndeugd op het tweede Schavot.* Doch geen van beide deeze oorzaaken zal iets toebrengen tot dit zogenaamde *Aanhangzel* of *derde Deel*, als 't welk in vyf Zamenſpraaken, een menigte laffe vertelzeltjes, die geene betrekking altoos op 't berugte geval hebben, en niet vry van ruwe taal zyn, oplevert. — Indien de Schryver, gelyk hy in zyn voorberigt te kennen geeft, de verbetering van zeden beoogt, zy 't hem geraaden in het *Aanhangzel*, dat denkelyk nog te komen ſtaat, het gebrek aan zedeleere, in dit Stukje te vergoeden. Dan weinig goeds is 'er uit zulk eene Pen te wagten. En wie zal voor de egtheid van 't Portrait in ſtaan?

VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Jeſaias Tempelgezigt, en zyne voorbeeldige beiliging, of Verklaaring over Jeſ. VI: 1 — 7. *Vooraf gaat eene Kerkelyke Intree-reden uit Zeph.* III: 9. *Door* JOH. HENR. WESTERHOFF, *Predikant te Amſteldam. Te Amſteldam by* Gerrit Bom, 1768. *behalven het Voorwerk en de Bladwyzers* 527 *bladzyden in Quarto.*

DE Eerwaerde Heer *Westerhoff*, niet genegen, gelyk hy in zyne Voorreden aenduid, om afzonderlyke Leerredenen op zich zelve het licht te doen zien, brengt hier een negental van Leerredenen, over het Tempelgezigt van Jeſaia, aen den dag; en bedient zich van deze gelegenheid, om zyne Intree-reden, voor de Amſterdamſche Gemeente uitgeſproken, en van velen grootlyks begeerd, tevens in openbaren druk uit te geven; dat ongetwyfeld velen, die hem gaerne hooren, ten uiterſte aengenaem zal zyn.

Deze voorafgaende Leerreden behelst eene zeer nauwkeurige Verklaring der Godſprake, Zeph. III: 9, onder dat denkbeeld, dat dezelve voorſtelt, „ eene allertroostelykſte *beloſte* van den ſpreekenden *Meſſias* aan het overblyfzel naar de verkiezinge der genade uit het *Joodendom*, nopens de aanſtaande *roepinge* der *Heidenen* tot de gemeenſchap van de *waare Chriſtenkerke*, die eerst uit het *Joodendom* vergaderd werdt." Voorts toont zyn Eerwaerde kortlyk de vervulling dezer Godſprake, en ſchikt het overige, volgens gewoonte, naer de tydsomſtandigheden.

Op deze Intree-reden volgt een voorbereidende Leerreden over Jeſaias Tempelgezigt, 't welke, in de acht volgende Leerredenen, byzonderlyker ontvouwd word. De voorafgaende Leerreden behelst enige voorbereidende aenmerkingen, die ter algemene ophelderinge van dit Gezigt ſtrekken; en dient grootlyks ter ontvouwinge van het denkbeeld van zyn Eerwaerden, dat men niet alleen op ene letterlyke en geheimzinnige betekenis hebbe te denken, maer dit Tempelgezigt ook tevens als Prophetisch aen te zien. In de ontvouwinge hier van leid hy ons tot de gedachten,

dat in dit Gezigt wel byzonder voorſpeld word, het wedervaren van Saulus op den weg naer Damascus, zyne daer op volgende bekeering en afzondering tot de bediening des Apostelſchaps. Op de hier gelegde grondſlagen vestigt zyn Eerwaerde de acht overige Leerredenen, in welke de letterlyke zin oordeelkundig ontvouwd, de geheimzinnige betekenis regelmatig aengewezen, en 't Prophetiſche in de vervulling onderſcheiden aengetoond word. Ieder dezer Leerredenen word met ene deftige toepasſing, ten aendrang van onderſcheidene pligtsbetragtingen, waer toe de verhandelde woorden aenleiding geven, beſlooten.

Het een en 't ander word hier in een deftiger ſtyl en beſchaefder tael voorgedragen, dan ons in 't meerendeel der hedendaegſche Nederduitſche Leerredenen ontmoet; 't welk dit Werk geen geringe bevalligheid byzet. Men ziet 'er daer benevens geleerdheid, oordeel, oplettendheid en levendigheid van geest, gepaerd met ene ernstige Godsvrucht, in doorſtralen, waer door deze Leerredenen met een algemeen genoegen gelezen konnen worden. — Ze zullen zeker ganschlyk voldoen aen hun, die met zyn Eerwaerden gewoon zyn het Prophetisch Woord op zo bepaeld ene wyze te beſchouwen, en, uit hoofde van deze en gene overeenkomſten, op zulke bepaelde gevallen onder de dagen des Nieuwen Testaments, over te brengen. Zy, die de gronden, op welke deze manier van Schriftverklaren ſteunt, niet zo wel gevestigd oordeelen, zullen 'er ongetwyfeld minder over voldaen zyn, als oordeelende dat men een ſpeelzugtigen geest te veel vryheid geeft, en gevaer loopt van Gods Woord aen meer beſpottinge der Ongeloovigen bloot te ſtellen. Dog aengemerkt die manier in onze Kerke genoegzaem gewettigd is, men den Broederen vryheid van Propheteren laet, en 'er altoos gevonden worden, die hier omtrent verſchillend denken, zal men veel al deze zwarigheid zo groot niet achten; indien een Werk anderzins lofwaerdig is; 't geen men, ſchoon in 't opgemelde anders denkende, van dit Geſchrift gereedlyk zal erkennen.

Iemand, die gewoon is Schriften van die natuur te lezen, of op die wyze te denken, zal 't niet vreemd voorkomen, dat de Eerwaerde *Westerhoff* hier geleid is tot de gedagten, dat *Jeſaia* ons *Saulus* verbeeld; en dat de *Seraph*, die den mond des Propheets aenroerde, met ene gloeiende kool, ons het gedrag van *Ananias* voorſpelt, dewyl hy, hier op zyne gedagten vestigende, van de ene over-

overeenkomst tot de andere overgaande, wel dra zal zien, dat alles hier een volmaakt beantwoord. Hy zal dus doende dat denkbeeld zo wel gegrond vinden, als het gevoelen van den geagten *Vitringa*, wanneer hy ons leert, dat de Leeuw, dien Simſon op den weg naer Thimnath ontmoette, ons affchaduwt, Saulus in zyne woede op den weg naer Damascus; en dat ons door den byenzwerm, die honig bereidde in 't doode lichaam des Leeuws, afgebeeld word de werkzaemheid der Discipelen van Damascus, en voorts van andere Geloovigen, die, uit de overweging van 't voorgevallene met Saulus, nu der Zonde en der Wet geſtorven, opgeleid werden tot het rechte verſtand der Godlyke Genade, ter vertroostinge, zo van zich zelven als van anderen.* — Maer, om buiten dit algemene, den Lezer nog ene byzonderheid onder 't oog te brengen, welken velen, dier Studie toegedaen, ligtlyk in 't verklaren van dit Tempelgezigt overgeſlagen zouden hebben; nademael de een meer byzonderheden in aenmerking neemt dan de ander; zo zullen wy ons bepalen tot de *Tang*, met welke de Seraph ene kole van den altaer genomen had; en nog mededeelen het geen zyn Eerwaerde ons deswegens leert.†

„ Het WERKTUIG, *zegt by*, waar mede de Seraph *deeze kool* van *deezen altaar* hadt *ontfangen*, en *genomen*, was de TANG."

„ *Veelen* houden dit *byvoegzel* voor een enkel *lystwerk* tot meerder *ſieraad* van de *letterlyke ſchilderye*. Doch of ook hier in geene *verborgenheid* ligge, geef ik in bedenking: *Joodſche bygeloovigheden* in *woorden* en *letteren* keur ik af; doch alles ongemerkt over te ſtappen keur ik niet veel beter: of zal men denken, dat dit byvoegzel hier *toevallig* zy? maar daar *Gods Geest* ſpreekt, ken ik geene *toevalligheden*: of eischte ook de *letter* van de *ſchilderye*, dat hier van eene *tange* gemeld wierdt? het tegendeel is waar, wyl de *Seraph* zelf een *vuurvlam* zynde, *geene tang nodig hadt*, uit

* Zie C. VITRINGA *in Obſ. Sacris L. VI. Cap. XXII.*

† Wy hebben, om 't aengehaelde te minder plaets te doen beſlaen, des Autheurs ſchetswyze ſchikking, met deelen en onderdeelen, achterwege gelaten; te meer, daer hy ſoch, gelyk hy in zyne Voorreden zegt, „ de zaaken en woorden zoo geſchikt heeft, dat men alles als eene *aaneenhangende reden* leezen kan."

uit vreeze van *zich* te *branden*; vergel. *Ezech.* X: 2, 6, 7. *

„ Wy meenen daarom, dat ook deeze *tang* hier iets *geheimzinnig* moet beduiden. De Heer *Abr.* LACH, in zyne verklaaringe over deeze woorden, meenende dat de *Seraph* deeze kool wel *door middel van de tange* van den *altaar afgeligt*, maar vervolgens dezelve *onmiddelyk in zyne hand genomen*, en *de tang daar gelaaten* hebbe, is van oordeel, dat deeze *tang*, (als of die niet behoorde tot den *dienst des heiligdoms*,) ſlechts hebbe afgebeeld de *aarſeling* van *Ananias*, en zynen *ſchroom*, om tot *Saulus* heen te gaan, wyl de *hand* van deezen *Seraph* by hem verbeeldt het daar op *geloovig vaſtſtellen* van 't geen de Heiland in het vervolg tot *Ananias* zeide; zie *Hand.* IX: 13 — 17. Doch *deeze onderſtellingen* nopens het *overneemen* van de *koole onmiddelyk in de hand*, de *uitmonſtering* van de *tange* uit de *gereedſchappen* van het *Heiligdom*, enz. heb ik te vooren wederlegd; [te weeten, in de letterlyke verklaringe van den Text.] En, genomen *deeze onderſtellingen* hadden grond, dan vraag ik, (1) om wat reden *Ananias* doch meer ſchroom hadt in het *neemen* of *ontfangen*, dan in de *toedieninge* van deeze gaaven? en (2) wat het dan betekent, dat hy *deeze tange* in de *geloofs-hand* nam? of was zyne *geloofs-hand* dan het *middel*, om met *ſchroom*, met *ongeloof*, en *aarſelinge* deeze *kool* te neemen van den *altaar*?"

„ Wat dan? wy meenen, of *in 't gemeen*, dat hier door ver-

„ * Ik geloof voor my zelven, dat 'er geen *tittel* of *jota in Gods woord* zy, die niet is *ingegeeven*, of die *vergeefſch* gemeld wordt: en of ſchoon 'er *duizend dingen* zyn, waar van ik het *geheim* niet weet, wil ik liefst ootmoedig *myn onverſtand* belyden, en beweeren, dan aan de *achtbaarheid* des *woords*, of aan de *wysheid* van *Gods Geest* te kort doen." ——— Behoudens dit alles, en zonder de gronden van den geagten *Westerhoff* te betwisten, zou men hier egter in bedenking konnen nemen, of de *Tang* niet enkel tot de letter der ſchilderye behoore; voor zo ver de *Seraph*, gelyk zyn Eerwaerde geleerdlyk getoond heeft, *voor het grootſte gedeelte, de gelykenis van eenen mensch hadt*; aen welke het niet vreemd was het gebruik ener tange toe te eigenen; zo dat dezelve, ſchoon de letter der ſchilderye 't niet uitdrukkelyk mogte eiſchen, hier nogtans niet oneigen geagt konne worden. Men kan ten minſte, zo 't ons voorkomt, het ſtuk dus beſchouwen, en 'er gevolglyk niets zinnebeeldigs in vinden, zonder aen de aerbaerheid des Woords, of de wysheid van Gods Geest te kort te doen.

verbeeld zy, de HEILIGE EERBIED, waar mede 's Heeren dienaars de heilige dingen moeten behandelen, en welken *eerbied* zy zoo wel in het *toedienen*, als in het *ontfangen* van de geestelyke gaaven ſchuldig zyn. — Of in *het byzonder* kan *deeze tang* hebben afgebeeld de *noodige gaaven*, en de BEKWAAMHEDEN, die in eenen leeraar vereiſcht worden ter *vervullinge* van *zynen dienst*, en om *deeze geestelyke gaaven* ook aan *anderen*, tot nuttige ſtichtinge, *mede te deelen*; zie 1 *Tim.* III: 2. en 2 *Tim.* II: 24. — Of 't kan zyn, dat *dit bedryf* ons aanwyze, dat de *Evangelie-dienaars* geene *onmiddelyke toebrengers* van de *gaaven* van den *Geest* zyn, maar dat zy hier toe ZEKERE MIDDELEN gebruiken: en zoo verbeeldt ons *deeze tang* hier allernaast die *middelen*, welken *Ananias*, als een uitdeeler van Gods verborgenheden, *zou gebruiken*, en ook waarlyk heeft *gebruikt*, in de *genade* aan *Saulus toe te dienen:* en deze middelen waren — [Voor eerst] De OPLEGGING DER HANDEN, *Hand.* IX: 17. eene plegtigheid, al van ouds gebruikelyk (1) by het *zegenen*, (2) by het *toebrengen* van *wonderdaadige geneezingen*, (3) by het *mededeelen* van de *gaaven* van den *Geest*, a. en (4) by het *aanſtellen* en *inwyen* van *zekere perſonen* tot eenig *ampt* *, of *kerkelyke bedieninge* **. — En [ten tweede] de PREDIKING van het WOORD: want wy leezen *Hand.* IX: 17. dat, wanneer *Ananias* in het huis gekomen was, daar *Saulus* was, *by hem de handen opleggende*, *zeide*, *Saul! Broeder!* (dien ik van nu af als *mynen broeder in de genade* groet, en die door *naauwere banden* reeds aan my *verbonden* zyt, dan natuurlyke banden binden konnen,) *de Heer heeft my gezonden*, naamlyk *Jeſus*, *Die* (in de kracht van deezen naame als uw *bebouder*, en *Verloſſer*,) *u verſcheenen is op den weg dien gy kwaamt*, (en op welken gy in uwen zondeloop geſtuit zyt,) *op dat gy wederom ziende*, *en met den Hei-*

„ a. Vergelyk *Hand.* VIII: 14 – 17. XIX. 6. 1 *Tim.* IV: 14. 2 *Tim.* I: 6."

„ * Men ziet hier van een voorbeeld in *Joſuah*, die door *handoplegginge* tot *Moſes opvolger* verkooren werdt; zie *Num.* XXVII: 18 – 23. verg. *Deut.* XXXIV: 9."

„ ** Men zie dit in de *Leviten*, *Num.* VIII: 10, 20. en onder den *herbouwden tempel*, by de *aanſtellinge* van *leeraaren*, en van *ouderlingen*; en ook in de *eerſte Christenkerke* in de *aanſtellinge* van *diakonen*, zie *Hand.* VI: 6. en van *ouderlingen*, en *opzieneren* der *gemeene*, zie 1 *Tim.* IV: 14. 2 *Tim.* I: 6."

Heiligen Geest vervuld zoudt worden. —— By deeze twee *middelen*, die op zich zelven, en zonder de medewerkende genade van den Geest, geen genoegzaame kracht hadden, om *Saulus* het *gezigt* te *herſtellen*; of hem *zaligmaakende* te *heiligen*, voegen *zommigen* nog den *doop*; *Hand.* IX: 18. doch deezen merken niet aan, dat *Saulus* eerst *naderhand*, en wel *na zyne zaligmaakende heiliging*, eerst *gedoopt* is, en dat *dezelve doop* dus niet zoo zeer tot de *voorbereidzelen*, als wel tot de *gevolgen* van *deeze heiliging* behoorde, en ook eerst *na zyne geloofsbelydenisſe gevolgd* is."

„ En dat hy *deeze gloeiende kool* tusſchen deeze geheimtange, IN ZYNE HAND ONTFANGEN en GENOMEN hebbe, kan ons op het ſierlykſte afſchetzen, —— of de MAGT, en het VERMOGEN, dat aan *Ananias* was gegeeven, om deeze gaaven aan *Saulus* toe te dienen; —— of zyne *geloovige* WERKZAAMHEID, in de *toedieninge* van deeze gaaven aan hem: —— of *eindelyk* en *liefſt*, zyne HANDIGHEID, en VAERDIGHEID, of *wilt* gy, zyne NOESTIGE WERKZAAMHEID in de *verrichtinge* van dit werk."

Ontleedende en uitbreidende verklaaring van 1 *Cor. XV. door* CHRISTIANUS ALBERTUS DE LAVILLETTE, *Bedienaar des Godlyken Woords te Zierikzee. Te Dordrecht by* A. Blusſé 1768. *in Quarto* 422 *bladzyden.*

DIt Geſchrift van den Eerwaerden *de Lavillette* behelst ene zeer wel geregelde verklaring van het vyftiende Hoofdſtuk des eerſten Briefs van Apostel Paulus aen de Gemeente van Corinthe; waer in die Euangelieverkondiger het gewichtig leerſtuk der zalige opſtandinge, opzettelyk, verklaert en verdeedigt. Het redenbeleid van den Apostel word hier oplettend in 't oog gehouden, de kracht der ſpreekwyzen onderſcheiden verklaerd, en de nadruk van deszelfs redenering met oordeel aengedrongen: ook heeft zyn Eerwaerde, op 't afhandelen van ieder gedeelte, enige toepaſſelyke aenmerkingen laten volgen, die hy kortlyk uit het voorgeſtelde afleid; en zeer wel geſchikt zyn om 'er den Lezer gebruik van te doen maken; ter beveſtiginge in 't Geloof en tot verbeteringe van deszelfs wandel, in de hoope ener zalige Opſtandinge ten laetſten dage. Voor af gaet ene korte ontleding, vergezeld van ene beknopte uitbreiding van 't geheele Hoofdſtuk, die een algemeen licht over 's Apostels redenering verſpreid. De eerſte,

ſte, de *korte Ontleding*, zullen wy den Lezer hier hoofdzaeklyk mededeelen, achtende dus meerder dienst te doen, dan als wy op een byzonder gedeelte het oog vestigen.

De Apostel vangt dit Hoofdſtuk, in de *eerſte* plaetze, aen met ene zeer gepaste *Voorrede*, geſchikt om den geloovigen zyne voorheen gepredikte Leer te erinneren, en hun onder 't oog te brengen, zo het gewicht der zake, als hunne verplichting. vs. 1 en 2. Hen dus tot ene geheiligde aendacht bereid hebbende, gaet hy daer op, ten *tweede*, over tot het behandelen van 't Leerſtuk der Opſtandinge zelve, dat hy eerst *krachtig ſtaeft*. vs. 3—34, en dan tegen ene *ingebragte zwarigheid verdeedigt*. vs. 33—57. Eindelyk beſluit hy, ten *derde*, dit alles, by manier van *Toepaſſing*, met ene moedgevende vermaning. vs. 58. In 't *tweede* gedeelte komen ons de volgende byzonderheden in deze orde voor.

De Apostel, het Leerſtuk der Opſtandinge krachtig zullende ſtaven, vs. 3—34 bewyst, voor *eerst*, de *mogelykheid* en *zekerheid* ener toekomſtige opſtandinge van Christus, welke groote heilgebeurtenis hy beſchouwd wil hebben, als ene *grondwaerheid* van de leer des Christendoms, vs. 3 en 4; waarom hy dezelve ook voorts als onfeilbaer *zeker* en *waerachtig* voordraegt. Ten dien einde bewyst hy dezelve door het getuigenis, zo van ene menigte van oog- en oorgetuigen, die Christus na zyne opſtanding gezien, en met hem verkeerd hebben, vs. 5—7. als mede uit zyne eigen bevinding, die hy zelf van deze waerheid had, vs. 8—10. Uit deze bewyzen, die een voornaem gedeelte uitmaekten van 't geen de Apostelen predikten, en de Corinthers geloofden, maekt Paulus, vs. 11, het beſluit voor die waerheid op; en leid 'er tevens vs. 12 uit af, de *mogelykheid* en *zekerheid* van de zalige opſtanding der geloovigen.

Hier op betoogt hy, ten *tweede*, het wezenlyk aenbelang en het groot gewicht van deze waerheid, waer van hy de geloovigen, vs. 13—32ª. tracht te overtuigen; door een betoog van het nauw en onafſcheidbaer *verband*, dat 'er is, tuſſchen de waerheid der *opſtandinge* van *Christus*, en van die der *geloovigen*. Indien de opſtanding der geloovigen geen plaets *kan* of *zal* hebben, dan volgt ook, zegt Paulus, dat *Christus zelf niet opgeſtaen zy*. —— Dit draegt hy in 't *algemeen* voor, vs. 13—19; en geeft ten dien einde eerst zyne ſtelling op, vs. 13; welken hy voorts nader bewyst, uit alle de on-

gerymde gevolgen, die het ontkennen van de waerheid der opſtandinge van Christus hebben moet, vs. 14—19. Deze ongerymde gevolgen, vs. 14. hoofdzaekelyk opgegeven, breidt hy verder ſtukswyze uit, ten aenzien, zo van de prediking der Apostelen, vs. 15 en 16; als van het geloof der Corintheren; met betrekkinge, niet alleen op de gronden van genade en zaligheid, beide hier en daer nae, vs. 17, 18; maer ook van alle hoop en troost in dit leven, vs. 19. —— En of dit *algemene* niet genoeg mogte zyn, zo dringt hy vervolgens *in 't byzonder* de wettigheid van dit zyn gemaekt beſluit ſterker aen, door ſtellig te bewyzen, dat de zalige opſtanding der geloovigen uit die van Christus volgen moet, vs. 20—23. Hier toe wil hy, dat men Christus, in betrekking tot de ganſche menigte der geloovigen, als den *eerſteling* zal beſchouwen, vs. 20; waer op hy die wederzydſche betrekking tuſſchen Christus en de geloovigen, vs. 21 en 22 nader billykt, en deze zyne redenering met ene hoognoodige aenmerking beſluit, vs. 23. —— By dit bewys voegt de Apostel, vs. 24——28, nog een ander, ontleend van den aert van 't Koningryk van Christus. Hy toont ten dien einde aen, in 't algemeen, dat de ſtaet der tegenwoordige waereld een einde zal hebben, vs. 24a; en in 't byzonder, dat zulks niet eerder kan of zal geſchieden, dan, na dat het Koningryk van Christus zyn vollen beſlag bekomen heeft, en alle deszelfs vyanden, en dus ook de *dood*, als de laetſte derzelver, zullen vernietigd zyn; het welk, ten aenzien van den dood niet kan geſchieden, ten zy 'er ene *opſtanding* plaets hebbe, vs. 24b. En om alle tegenſpraek in dit opzicht uit den weg te ruimen, zo toont hy, dat deze waerheid, als volkomen zeker, in de H. Schriften des O. T. gegrond is; waer toe hy vs. 25—27a. de bewyzen bybrengt, die hy vs. 27 en 28 bondig beredeneert. —— Aen al dit voorgeſtelde zet de Apostel vs. 29——32a. nog meer kracht by, door een vertoog, dat, in geval die opſtanding niet te wachten zy, de Christenen van zynen tyd, ja zy Apostelen zelven, voor *zinneloose* menſchen gehouden moesten worden, die zo veel onheils, om het belyden dezer waerheid, ondergingen. Dit doet hy zien, zo ten opzichr van de gemene Christenen vs, 29, als van derzelver voorgangeren; en in alle de Apostelen te zamen vs. 30, en in hem Paulus in 't byzonder, vs. 31, 32b. —— Dit alles beſluit hy eindelyk met

ene

ene rechtydige vermaning, die hy hun nader op 't harte bind, vs. 32b, 33, 34.

De Apostel, tot dus verre het Leerstuk der Opstandinge *krachtig gestaefd* hebbende, keert zich nu vervolgens tot het *wederleggen der ingebrachte zwarigheid*, vs. 35—57. Hier stelt hy aenvanglyk de zwarigheid of bedenking, uit den mond zyner tegenstrevers, voor, vs. 35. Dezelve is tweeledig; ze betreft ten deele de *mogelykheid*, en ten deele de *wyze* der opstandinge. De Apostel lost ieder lid afzonderlyk op, en wel zo, dat hy het eerste lid, rakende de *mogelykheid*, kort, doch te gelyk nadruklyk, wederlegge vs. 36; maer het tweede, aengaende de *wyze*, breedvoeriger beantwoorde, en tevens een omstandig bericht daer van mededeele, vs. 37—57.

Dit stuk behandelende maekt hy *eerst* gewag van den toekomstigen staet der *gestorven* heiligen, ten tyde hunner zalige opstandinge, vs. 37—50. Deze zaek verklaert hy, vs. 37—49. Hier toe bedient hy zich vs. 37—41 van enige zeer geschikte gelykenissen; welken ontleend zyn, deels van de graengewassen, vs. 37, 38; deels van de verschillende lichamen, zo die een dierlyk leven bezitten, vs. 39; als die zulk een leven niet bezitten, welke laetsten hy hader voordraegt, in derzelver onderscheidene *hoofdsoorten*, vs. 40, en in derzelver verschillende *hoedanigheden*, vs. 41. — Deze gelykenissen past hy verder, volgens zyn oogmerk, toe, op de hoedanigheden der opgewekte lichamen, vs. 42—49. Zo in 't algemeen, vs. 42a; als in 't byzonder, door ene optelling van *vier onderscheiden eigenschappen*, waer in de opgewekte lichamen van de gestorven verschillen zullen, vs. 42b—44; en ene nadere verklaring en bevestiging van de *laetstgenoemde* dezer vier eigenschappen, vs. 45—49. Hier uit maekt de Apostel, by wettige gevolgtrekking, het besluit op, vs. 50; tot betoog van de gegrondheid zyner redeneringe.

De Apostel, tot nu gesproken hebbende van de reets *gestorven*, geeft vervolgens, ten *tweede* een bericht van den heuglyken heil- en geluk-staet der genen, die, ten tyde der opstandinge, nog *levend* zullen gevonden worden, vs. 51—57. Hier in word ons de heerlyke en schielyke *staetsverwisseling*, welke de lichamen van de dan nog levende geloovigen ondergaen zullen, duidelyk in haren aert beschreven, vs. 51 en 52; en de Apostel betoogt daer op derzelver noodzaeklykheid, vs. 53. Voorts voegt hy hier

nevens ene aenwyzing van de heilryke *gevolgen* dezer zalige veranderinge, beſtaende in de volkomen *vernietiging* van alle *doodsgeweld*, vs. 54, en der geloovigen luisterryke *zegenprael* over alle hunne t'ondergebragte vyanden, vs. 55–57.

Delitiæ Sapientiæ de Amore Conjugiali; post quas ſequuntur Voluptates Inſaniæ de Amore ſcortatorio, Ab EMANUELE SWEDENBORG *Sueco. Amſtelodami* 1768. *In Quarto ch. m.* 328 *pp.*

Dat is

De Vermaeklykheden der Wysheid in 't bezit der Huwelyks-Liefde, en de Wellusten der Zinneloosheid in 't genot der Ontugts-Liefde.

ZO ooit de zeldzaemheid van den inhoud enes Boeks, en de gretigheid der menſchen om iets nieuws te hooren, bevorderlyk kan zyn tot den aftrek van een zeker Geſchrift; zou men 't natuurlyk met opzicht tot dit Werk moeten verwachten; vermits het zaken openbaert die tot nog verborgen geweest zyn, en welker ontdekking zeer wel geſchikt zou wezen, om de nieuwsgierigheid der menſchen ten ſterkſte gaende te maken. 't Behelst naemlyk niet alleen Redenkundige Bedenkingen over de kuiſche en onkuiſche Liefde, maer ook Gezichten en Openbaringen, betreffende den ſtaet der menſchen na het Leven; en wel byzonder ten aenzien van hunnen toeſtand in den Hemel en de Hel, met betrekkinge tot het Huwelyk, of hunnen ſtaet van Kuischheid of Ontugt. Het enige, dat mogelyk den grooten aftrek zal verhinderen, is de ongeloovigheid der menſchen in onze dagen: zommigen zullen zich nauwlyks konnen verbeelden, dat men den Schryver letterlyk moet verſtaen, en denken dat hy allegorizeert; anderen zullen hem zeer ligt aenzien voor een mensch van een ſlecht character; en die 'er wat gunſtiger over oordeelen, zullen hem veel al onder den eerſten rang der Dweperen rekenen; 't is ten minſten zeer hoog waerſchynlyk, dat hy by geen of weinig menſchen van enig oordeel ingang zal vinden. — Dat de Waereld zodanig een oordeel over dit Geſchrift ſtaet te vellen, verwacht ook de Autheur zelf; doch hy verzekert ons; dat dit oordeel niet naer waerheid is. „ Ik voorzie, (zegt hy, met den aenvang van het Werk,) dat velen, die dit Geſchrift lezen, gelooven zullen, dat het een vinding der verbeeldinge is; dan ik betuig in waerheid, dat

dat het geen vindingen behelst, maer wezenlyk gebeurde en geziene zaken; welken gezien zyn, niet in zekeren ſlapenden ſtaet der Ziele, maer in een ſtaet van volkomen waking. 't Heeft naemlyk den Here behaegt zich zelven aen my te openbaren, en my te zenden om die dingen te leeren, welken plaets zullen hebben in de Nieuwe Kerke, die, in 't Boek der Openbaringe, onder den naem van het NIEUWE JERUSALEM voorgeſteld word. Ten dien einde heeft hy het innerlyke myner Ziele en mynes Geestes geopend; van dien tyd af is het my vergund, te gelyk, met de Engelen in de Geestlyke, en met de Menſchen in de Natuurlyke Waereld te verkeeren: en dit heeft nu geduurd vyf en twintig jaren."

Men moet, dit Werk doorbladerd hebbende, naer ons inzien, erkennen, dat de Schryver, zo ver men uit het geen hy ſchryft kan oordeelen, niet beſchouwd kan worden als iemand van een ſlecht zedelyk character; nadien hy ſteeds de zuiverſte Deugd in 't oog houd, en alles doet ſteunen op het denkbeeld van 't verband, dat 'er is tusſchen Deugd en Geluk, tusſchen Ondeugd en Rampzaligheid. Ook komt hy niet voor als iemand wiens Geest geheel verbysterd is, vermids hy gemeenlyk, op zyne gronden, met meer zamenhang redeneert, dan men van een gansch verbysterden kan verwachten. Het denkbeeld van allegorizeren komt ons geenszins aennemelyk voor, alzo de Schryver zich alleszins zo ernſtig uitdrukt, dat we niet wel konnen twyfelen, of hy ſtaet in die overtuiging, dat hy dit alles waerlyk gezien en gehoord heeft. Zyne redeneringen over de Huwlyks-Liefde en tegen de Ontugt, zo ver ze zich tot dit Leven bepalen, zyn, ſchoon we ze niet allen voor onze rekening zouden willen nemen, over 't geheel genomen, die van een mensch van oordeel en van een goed zedelyk character; zo dat we zyn geſchrift van die zyde nog al zouden konnen aenpryzen. Maer als we 't oog vestigen op zyne Gezichten en Openbaringen, en daer op ſteunende redeneringen, dan ontmoeten ons zo veel zaken, die niet alleen tegen alle waerſchynlykheid zyn, maer ook lynrecht ſtryden met de leeringen van Gods Woord; dat we, wat de Schryver ook moge betuigen, niet konnen nalaten dezelven aen te merken, als de uitwerkzels ener ſterke Verbeeldinge; 't welk ons de ernſtige lezinge van dit Geſchrift den meesten Lezeren doet afraden, voor zo ver het dienen kan ter voedinge van ſchandelyke en ſchadelyke Dweperyen. —— Zie hier, om een beknopt denkbeeld van

't by-

't byzonderſte zyner Openbaringen, met opzicht tot de Gelukzaligen, (de ſtaet der Rampzaligen is te vuil en ſtinkend, om 'er ons mede op te houden,) te geven, hoe hy dit zelf voorgedragen heeft; in 't verhalen van zeker Gezicht.

Drie Nieuwlingen, dat zyn Menſchen, die eerst onlangs overleden waren, in de Waereld der Geesten gekomen zynde, lieten zich op de vraeg, *Wat nieuws is 'er op Aarde*, in dezervoege uit: „ Daer is iemand die voorgeeft, met de Engelen te ſpreken, en een geopend gezicht in de Geestlyke Waereld te hebben, gelyk hy 't in de Natuurlyke heeft; deze verhaelt deswegens verſcheiden nieuwe dingen, en onder anderen de volgende. — De Mensch leeft na den dood als Mensch, gelyk hy voorheen in de Waereld geleefd heeft: hy ziet, hy hoort, hy ſpreekt, als eertyds in de Waereld, hy kleed en verciert zich, hem hongert, hem dorst, hy eet en drinkt, hy geniet het huwelyks-vermaek, hy ſlaept en ontwaekt, als hy wel eer in de Waereld deed. (*) In de Geestelyke Waereld heeft men

(*) Ter nadere opheldering, zo 't dien naem kan dragen, iets dat onverſtaenbaer is breeder uit te breiden, dient, dat onze Autheur leert, dat de Menſchen, na den dood, hunne eigene gedaente als Menſchen behouden, dezelfde neigingen bezitten, en op de eigenſte wyze werkzaem zyn, als ze in dit leven gedaen hebben. Dit getuigt hy ondervonden te hebben met Menſchen van de voorgaende Eeuwen, wier daden beſchreven zyn, en wier tegenwoordige werkzaemheid daer mede eenſtemmig is: Ook, zegt hy, door de Engelen verzekerd te zyn, dat dit nooit kan veranderen, om dat hunne *organizatie* [of werktuigkundig geſtel, zo dit woord met opzicht tot de inwooners der Geestelyke Waereld beſtaen kan,] onveranderlyk is. Overeenkomſtig hier mede houd ook het onderſcheid van Man en Vrouw ſtand; dus heeft 'er insgelyks de Huwelyks-Liefde plaets, en in gevolge hier van zyn 'er mede Huwelyken in den Hemel. Die op Aerde gehuwd geweest zyn, vervoegen zich hier eerst by de zulken met welken zy in den Echten Staet geleefd hebben; en beproeven of ze waerlyk door ene zuivere Huwelyks-Liefde met elkanderen vereenigd zyn. Zo ja, dan blyven ze te zamen, zo neen, dan ſcheiden ze; en ieder huwt vervolgens met zodanig een perſoon, daer ze zich in zuivere Huwelyks-Liefde mede konnen verenigen. 't Geen hy voorts byzonder leert van de Huwelyksomhelzingen zullen wy, als velen te aenſtootelyk, niet melden; en deswegen alleen zeggen, dat ze, volgens zyne voorſtelling, hun geſlacht niet voortplanten. Wat voorts de ongehuwden betreft; hun lot is onderſcheiden, naer hunne verſchillende geſteldheden, en zy die met een kuisch hart wel hebben willen huwen, maer

men Aerde en Water, Bergen en Heuvelen, Vlaktens en Dalen, Fonteinen en Rivieren, Lusthoven en Boschen: ook ontmoet men 'er Paleizen en Huizen, Steden en Vlekken, als in de Natuurlyke Waereld. Men vind 'er insgelyks Schriften en Boeken; 'er zyn mede Neringen en Hanteringen, mitsgaders kostelyk Gesteente, Goud en Zilver; met één woord in de Geestelyke Waereld is alles in 't algemeen en ieder ding in 't byzonder, dat men in de Natuurlyke Waereld vind, en ze zyn in de Hemelen oneindig volmaekter. Dit onderscheid heeft 'er alleen plaets, dat alles, wat in de Geestlyke Waereld is, uit een geestlyken oorsprong hervoortkomt, en dus geestelyk is, om dat het uit de daer zynde Zon is, die zuivere Liefde is; terwyl alles, wat 'er in de Natuurlyke Waereld gevonden word, uit een natuurlyken oorsprong hervoortkomt, en dus natuurlyk en stoflyk is, om dat het uit de daer zynde Zon is, die een zuiver vuur is. Met één woord, de Mensch is na den dood een volmaekt Mensch, ja een volmaekter Mensch dan hy eertyds in de Waereld was: want voorheen was hy in de Natuurlyke Waereld in een stoflyk lichaem, en nu is hy in de Geestlyke Waereld in een geestlyk lichaem." —— De Inwoonders der Geestlyke Waereld, gelyk het Verhael van dit Gezicht verder meld, betuigden den Nieuwlingen, hoe ze ten uiterste verwonderd waren, dat men hier omtrent op Aerde tot nog onkundig was, en dit bericht van de Geestelyke Waereld, als ongegrond, belachte; voorts verzekerden zy hen, dat al het gezegde naer waerheid was, het welk deze Nieuwlingen ook reeds aenvanglyk ondervonden.

Dit gedeelte is genoegzaem, zo we vertrouwen, om den Lezer eenigzins te doen bemerken, van hoedanigen inhoud de Openbaringen zyn, welken in dit Boek voorkomen. Om de nieuwsgierigheid echter een weinig meer te voldoen, zullen wy 'er nog twee a drie byzondere staeltjes op laten volgen.

Ten aenzien der jonge kinderen leert ons de Autheur, dat dezelven den Engelen, en wel van de Vrouwlyke Sexe, over-

maer door deze of gene omstandigheden geen huwelyk hebben konnen aengaen, worden in den Hemel, door zuivere Huwelyks-Liefde, gelukkig, met overeenkomstige persoonen, verenigd. Ten slot zullen we 'er nog byvoegen, dat deze gehuwden, zo als hy getuigt, beständig in den bloei des levens blyven, en huizen bewoonen, gelyk hy gezien heeft, die met uitnemend hemels huisraed voorzien zyn.

overgeleverd worden: dat die de kinderen als hunne eigene beminnen, en dat zo ook de kinderen haer als Moeders liefhebben. Deze kinderen, nemen, zegt hy, toe, niet alleen in kennis maer ook in geſtalte, en meerjarige gedaente, tot dat ze de gedaente der prille jeugd bereikt hebben, welke ze eeuwig behouden, en waer in ze huwen. Hy meld wel byzonder dat het hem, om van dit toenemen in geſtalte en gedaente verzekerd te zyn, vergund is geworden, met zommigen te ſpreken, terwyl ze nog kinderen waren, en weder in later tyd, toen ze den trap der jongelingſchap bereikt hadden, wanneer ze zich vertoonden gelyk onze friſche jeugd hier op Aerde.

Alle deze en ſoortgelyke denkbeelden van onzen Schryver, rakende de Gelukzaligen, bepalen zich niet alleen tot de Christenen, maer zyn over alle Menſchen van alle ſoorten van Godsdienstoefening uitgebreid; nademael het by hem vaſt ſtaet, dat alle Menſchen, over de geheele Waereld, die God kennen en erkennen, en uit Godsdienst het kwaade vermyden, als zonde tegen Hem, zalig worden. Met betrekkinge tot dit onderſcheid, dat 'er onder de Menſchen in hunne Godsdienstoefening plaets heeft, meld hy ons, dat 'er ook onderſcheiden Hemelen zyn voor ieder ſoort; in zo verre als 'er geen gemeenſchap tuſſchen hen plaets kan hebben. In gevolge hier van maekt hy wel inzonderheid gewag van den Hemel der Christenen, dien der Mahumedanen en dien der Heidenen. En openbaert ons, by gelegenheid dat hy, van de Veelwyvery ſpreekende, een bericht geeft van 't oogmerk der Godlyke Voorzienigheid, in de verſpreidinge der Leere van Mahumed in 't Oosten, tevens, dat de Mahumedanen, gelyk hy van hun zelven gehoord heeft, ook hunnen Hemel hebben, en dat die Hemel in tweeën, een benedenſte en bovenſte verdeeld is. In den benedenſten, zegt hy, leven zy met een minder of meerder getal van wyven of bywyven, gelyk zy hier op Aerde gedaen hebben: maer zy, die zich van hunne bywyven ontſlaen, en met ene vrouw leven, worden in den bovenſten Hemel der Mahumedanen opgenomen.

Men zie hier ten laetſte (want het begint ons te vervelen, en mogelyk den Lezer ook,) een gedeelte van een gezicht, 't welk den Schryver het lot van zyn Werk op Aerde, overeenkomſtig met zyne eigen gedachten, voorſtelt. Den Engelen verhaeld hebbende, welke nieuwe zaken hem geopenbaerd waren, om ze den kinderen der Menſchen bekend te maken, waren dezelven zeer verblyd; doch

doch beſpeurende dat hy bedroefd was, zo vroegen ze hem na de oorzaek zyner droefheid, waer op hy antwoordde, dat dezelve ontſtond uit het bezef, dat die Verborgenheden, hoe voortreffelyk ook, tot nog op Aerde als niets waerdig verſmaed wierden. De Engelen, hier over verwonderd, verzogten van den Here vryheid om de Waereld te gaen bezien; en die bezien hebbende, vonden ze dat 'er niets dan duisterheid waa. Vervolgens werd hun bevolen die Verborgenheden op een Papier te ſtellen, en dat Papier ter Aerde te doen dalen, met betuiginge dat ze iets zeldzaems zouden zien. Dit geſchiedde: het Papier daelde nederwaerds, en flikkerde als ene Ster, zo lang het in de Geestlyke Waereld was; maer zo dra het de Natuurlyke Waereld bereikte verloor het zyn glans, en verduisterde, naer gerade dat het lager viel. De Engelen voerden het in ene Vergadering, beſtaende uit geleerde en ſchrandere Kerklyken en Leken; daer op hoorde men veler geruisch, en onder 't zelve ook die uitdrukkingen, wat zegt dit? betekent het iets? wat ligt 'er ons aan gelegen, of wy die dingen weten dan niet? zyn het geen hersſenvrugten? 't was als of zommigen het Papier namen, dat zamenvouwden, het heen en weder met hunne vingeren overwreeven, om het ſchrift uit te wisſchen; als of zommigen het aen ſtukken ſcheurden, en als of zommigen het met de voeten wilden vertreden: doch zy werden door den Heer verhinderd dit wanbedryf te plegen. Hier op werd den Engelen gelast dat Papier weder te rug te trekken, en 't zelve te bewaren. Als nu de Engelen deswegens droevig wierden, en dachten, tot hoe lang zal dit duuren, werd 'er gezegd, *Tot eénen tyd, ende tyden, ende eenen halven tyd*, Openb. XII: 14. —— Onze Autheur heeft hier niet gemeld, welke manier van rekenen daer omtrent plaets heeft; doch zo hy 'er door mogt verſtaen, één jaer, twee jaren en een half jaer, of wel 1260 dagen, dan konnen we ons vleien met het vooruitzicht, dat de tyd, waer in men, van achteren, over zyne Gezichten en Openbaringen zal konnen oordeelen, kort op handen is. En wy zyn niet geheel zonder grond van giſſing in dezen; dewyl hy ons op ene andere plaets in dit Werk meld, dat hy ene ſtem uit den Hemel gehoord heeft, welke hem toeriep, *ga in uwe Binnekamer, ſluit de deur achter u, neem het begonnen werk over het Boek der Openbaringe ter herte, en breng het binnen de twee jaren ten einde.* —— We wachten derhalven omtrent dien tyd meer lichts; en de Godgeleerden kon-

komen, naer ons inzien, hunne moeite, om 's Mans denkbeelden te wederleggen, veilig ſparen.

Om de byzonderheid zullen wy hier, ten gevalle van hun, die dit Werk niet bezitten, aen dit Bericht nog hechten, ene Lyst der reeds uitgegevene Godgeleerde Werken van onzen Autheur, die hy aen 't einde van zyn Werk mededeelt. Voor zo ver we uit derzelver aenhaling in dit Geſchrift konnen oordeelen, zyn ze in denzelfden ſmaek opgeſteld; ze zyn de volgende, die we, met den Latynſchen Hoofdtytel, en voorts in 't Nederduitsch, zullen opgeven.

ARCANA CÆLESTIA. Hemelſche Verborgenheden, behelzende ene Verklaring van Geneſis en Exodus, 8 Deelen, te Londen van Ao. 1747 tot 1758.

DE CÆLO & INFERNO. Van den Hemel en de Hel. Van 't Nieuwe Jeruſalem, en deszelfs Hemelſche Leer. Van 't laetſte Oordeel. Van 't witte Paerd. Van de Aerdklooten in 't Heelal. Lond. 1758.

DOCTRINA NOVÆ HIEROSOLYMÆ. De Leer van 't Nieuwe Jeruſalem. Van den Here. Van de Heilige Schrift. De Levensleer van 't Nieuwe Jeruſalem. Vervolg van 't laetſte Oordeel, en van de Geestlyke Waereld. Amſt. 1763.

SAPIENTIA ANGELICA. Engelachtige Wysheid van de Godlyke Voorzienigheid. En van de Godlyke Liefde en Godlyke Wysheid. Amſt. 1763.

APOCALYPSIS REVELATA. De Apocalypſis geopenbaerd. Amſt 1764.

Deze Boeken worden nog verkogt te Londen, by Mistr. *Hart* Printer, in Poppings Court Fleetſtreet, en by Mistr. *Lowis*, in Pater noster row near Cheapſide.

Hier by komt nu nog het tegenwoordige ſtuk, uitgegeven te Amſterdam 1768, en de Autheur belooft ons dat we, binnen twee jaren zullen zien, de Leer der Nieuwe Kerke, van den Here voorſpeld Openb. XXI en XXII, *in plenitudine*, dat is, in hare vervulling, of in volkomenheid, ten volle ontvouwd. We vermeten ons niet den bepaelden zin van dit woord hier te weten; doch 't laetſte is ons het waerſchynlykst. Ene volkomen verzameling dezer Schriften was der bewaringe waerdig, om der zeldzaemheids wille; doch men zal veel al tegen den prys aenzien; het Stuk, dat wy hier onder handen gehad hebben, kost alleen *f* 2: 10:— 't welk ons doet vermoeden, dat ze allen met elkanderen ene tamelyke ſomme zullen beloopen, ruim groot genoeg voor ene verzameling van die natuur.

Brief

Brief van een Koopman te Amſterdam, aan zyn Vader tot Rotterdam, weegens de wonderlyke Bekeering van de Heer PETRUS BORGER *enz. Door* J. BOUMAN. 47 *bladzyden in groot octavo.*

Afgedwongen en ſcherpe Verantwoording van URIAS DE JAGER, *tegen verſcheiden faamroovende Valsheden, vervat in een Libel, tot tytel voerende: Brief van een Koopman enz. 23 bladzyden in groot octavo.*

HEt overgaen van den Heer *Borger*, eertyds Janſenist-Priester, tot de party der genen, die de bekende Formulieren bezweren, en de Bulle Unigenitus aennemen, heeft hier ter Stede ene merkelyke gisting in de gemoederen van velen, die tot de ene en andere party behooren, gemaekt. Beiden deze partyen, gelyk het gemeenlyk, zo wel in Godsdienſtige als Burgerly ke Factien gaet, beſchouwen elkander veel al in een haetlyk daglicht; en hy, die van de ene party tot de andere overſlaet, is bykans altoos, in 't oog der verlatene party, een ſlecht mensch, die 't uit verkeerde inzichten doet, en zich met een ſlecht ſoort verenigt. Dit heeft hier in dit geval bovenal plaets. De Brieffchryver ſtelt ons, in den bovengenoemden Brief, den gewezen Janſenist-Pastoor *Borger* voor, als iemand van een zeer beſtraffenswaerdig character, die, tegen zyn beter weten aen, de party, welke hy nog onlangs ten ernſtigſte, zo 't ſcheen, verdeedigd had, verlaten heeft, om zich zelven tegen den aenval zyner ſchuldeiſchers te hoeden. Hy brengt der Waereld onder 't oog, dat die Heer overgegaen is tot ene party, welke geen geld ontziet om Janſenisten te bewegen, om tot hen over te komen; en die zo toegevend is in 't ſtuk der Zeden, dat iemand van een ſlordig leven, als hy zich maer voor hunne gevoelens wille verklaren, hun niet onaengenaem zy. Het een en 't ander is doormengd met verſcheiden haetlyke perſonele reflexien, op deze en gene Roomſche Priesters; en enige algemene voorſtellingen, rakende de Leer, daer 't Janſenistiſche Gemeen zich gewoonlyk van bedient. —— Hier tegen is ingericht de opgemelde *Verantwoording*, die niet zo zeer geſchikt is, om den Heer *Borger* te verdeedigen, 't welk de Schryver voor dien Heer ſchynt over te laten; als wel om den Brieffchryver beſpotlyk te behandelen, met

hem af te malen als een kwaedaertigen gek, en de valschheid zyner beſchuldiginge van de andere party te toonen, mitsgaders zyne zogenaemde verdeediging te wederleggen. —— Men vindt in deze Geſchriften, buiten haetlyke beſchuldigingen aen de ene, en ene ſtekelige ſpotterny aen de andere zyde, niets byzonders.

Twee Heelkundige Verhandelingen van den Heere PERCIVAL POT, Eerſte Heelmeester van St. Bartholomeus Hospitaal, en Lid van de Koninglyke Maatſchappy te Londen, *de eerſte over de Natuur en gevolgen der Wonden en Kneuzingen van het Hoofd, ſchuddingen der Herſenen en Bekkeneelsbreuken; de andere over de Breuken. Uit het Engelsch vertaald. Te Rotterdam, by* R. Arrenberg, 1768. *in gr. octavo, 245 bladzyden.*

DEeze twee Werkjes koomen niet voor als van den Autheur by malkander gevoegd, of te gelyk uitgegeeven. Elk heeft op zich zelve zyne byzondere Voorreden, zonder dat in de eene van het andere eenig gewag wordt gemaakt. De Vertaaler of Uitgeever beide nuttig oordeelende, heeft ze tot één Werk gemaakt: ook hebben beide onderwerpen, welken de Heelkunde raaken, en geene van de minst aangelegenen in deeze weetenſchap zyn: zo dat het oogmerk hier in niet te mispryzen is. Geene gemeenſchap met malkanderen hebbende, moet elke Verhandeling op zich zelve beſchouwd en geleezen worden.

De Schryver maakt in de Voorreden van de eerſte deezer Verhandelingen eene aanmerking, welke te wenſchen ware dat meer wierdt opgevolgd, en welke wy van zo veel belang oordeelen voor Leezers en Schryvers, dat wy 'er een gedeelte van zullen opgeeven: „ De Heelkunde," zegt hy, „ is op waarnemingen gegrond, en word door ondervinding geſchraagt, om dezelve in 't algemeen wel te kennen word 'er niet alleen een geruimen tyd vereischt, maar de oordeelkundigſte en ervarendſte zelven vinden zich dikwils nog in de noodzaaklykheid van hunne gevoelens en handelwyzen te veranderen. —— Lord BACON raad den leerlingen aan, zich alleenlyk op één zeker deel, en op één enkele ziekte te gelyk toe te leggen, en geen ander te ondernemen voor en al eer zy met het zelve door en door bekend zyn.

„ Misſchien zoude een ſtrikte en letterlyke opvolging van

van deezen regel de oefening der Geneeskunde te langwylig maken, om dezelve binnen eenen redelyken tyd te voleindigen; doch onder zekere bepalingen zal men zynen raad nuttig bevinden.

„ Verzamelaars van algemeene ſamenſtelſels of leerſtellingen kunnen onmooglyk de gebreken met die naauwkeurigheid en uitgebreidheid verhandelen, als veele derzelven vorderen; en dus moeten de denkbeelden, welke uit zodanige algemeene beſchryvingen gevormd worden, dikwils zeer oppervlakkig zyn. De Schryver, welke zich zelf tot één onderwerp alleen bepaalt, kan zonder gevaar van langdradigheid, in veele kleine byzonderheden treden, die de beſchouwende en beoeffenende kennis betreffen, welker kundigheid ten uiterſte noodzaaklyk is, doch die een algemeen ſamenſtel tot eene verbaazende grootte zou doen uitdyen; ook legt hy niet onder de verpligting van zyn onderwerp zoo beknopt te moeten verhandelen; en dus is het zyn eige ſchuld, wanneer 't zelve niet klaar en duidelyk is.

„ Dit is altoos myn gevoelen geweest; en ingevolge van dien, heb ik het reeds gewaagt myne gedagten over een of twee gebreken aan de wereld te onderwerpen. De goedkeuring, waar mede dezelve ontfangen zyn, heeft my aangemoedigd om de volgende praktikale aanmerkingen, over een ander gebrek, 't welk misſchien zoo zorgvuldig niet gade geſlagen, noch zoo grondig verklaard is, als 't groot gewigt derzelve wel vereischte, uit te geven; een gebrek, 't welk met meer onzekerheid gepaart gaat, meer angst aan den Heelmeester baart, en met meer gevaar voor den lyder verzeld is, dan byna eenig ander gebrek, waar aan 's menſchen lichaam, door uitwendig geweld, onderhevig is. Ik meen de *Hoofdwonden.*"

De Verhandelingen zelve aangaande; twee onderwerpen van zo veel gewigt in de Heelkunde, door een kundig en ervaren man op nieuw overwogen, in de voornaamſte omſtandigheden beſchouwd, en door zyne aanmerkingen en ondervindingen opgehelderd, kunnen niet nalaaten hier door bevatbaarder gemaakt te worden, voor leerlingen niet alleen, maar ook voor meer gevorderden in de Heelkunde. En dit kan met regt van deeze Verhandelingen verwagt worden. De Hoofdwonden, dikwils zeer ingewikkeld en met duisterheid verzeld, worden hier met alle mogelykheid, in haare onderſcheidingen en met haare byzondere kenteekenen, voorgeſteld; over elke onderſcheiding oordeel

gegeeven en aangeweezen. Welk eene behandeling in dezelven te werk geſteld moet worden. De Breuken, geen min duister ſtuk, worden met gelyke naauwkeurigheid en klaarheid, zo ten opzichte van de beoordeeling en onderſcheiding, als de geneeswyze beſchreeven. Men kan, derhalve, dit Werk den Leerlingen en Meesters in de Heelkunde, met reden, aanpryzen: en elk van hun zal 'er in vinden waar mede hy zyn voordeel zal konnen doen.

De Verhandeling over de Hoofdwonden is verdeeld in zes Afdeelingen: De I. Over de Wonden en Kneuzingen des Hoofds in 't gemeen. II. Van de Kneuzingen des Hoofds. III. Van de Spleeten en eenvoudige Bekkeneelsbreuken. IV. De Bekkeneelsbreuken met indeuking. V. De Wonden der Herſenen en Herſen-Vliezen. VI. De Uitſtorting en Schudding der Herſenen.

Alles is van zo veel gewigt, dat men geen korte ſchets van 't Werk kan geeven: wy zullen onze Lezers hierom ſlegts eenige ſtaaltjes uit het zelve voorhouden, en dit zal genoeg zyn om van den inhoud te oordeelen. De toevallen van eene uitſtorting van bloed onder de herſenpan, door een' Hoofdwonde, en een ontſteeking of verettering van het dikke herſenvlies, na dezelve, in ſommige opzichten gelyk en moeilyk te onderkennen zynde, geeft de Schryver deeze onderſcheidingen op: „ De toevallen eener uitſtorting zyn de zodanige, als door de drukking, die dezelve op de herſenen en zenuwen maakt, voortgebragt worden, namentlyk, braking, ſlaperigheid, of groote neiging tot ſluimeren, eene doffe onverſchilligheid voor zintuiglyke voorwerpen, en 't gebrek of verlies van vrywillige beweging. Deze toevallen zyn meer of minder hevig, naar de hoeveelheid en geſteldheid der uitgeſtorte ſtoffe, en zyn dikwils met eene ſlappe, werkzame en afgebrokene pols verzelt. De toevallen eener ontſteeking of verettering van 't dikke herſenvlies, zyn alle van eenen koortsagtigen aart; als ſnelle pols, heete en drooge huid, blozende kaken, onſtokene oogen, benaauwtheid, rusteloosheid, walging, braking, huivering en yling."

Zo ſpreekt hy ook van het onderſcheid der teekenen van een enkele ſchudding der herſenen, en van ontſteeking van het dikke herſenvlies, en uitſtorting tusſchen hetzelve en de herſenpan: „ Het is niet ongemeen, dat een hevige ſlag op 't hoofd eenige onmiddelyke toevallen voortbrengd; welke na eenige weinige uuren wederom verdwynen, en den lyder volmaakt wel laten. Pyn in 't hoofd, rasſe pols,

ligte

ligte duizeling, en walging, volgen ſomtyds zulk eenen ſlag onmiddelyk op, doch houden niet langer dan 24 uuren aan, inzonderheid als 'er eenige ontlasting kort na den ſlag in 't werk geſteld is. Alle deze toevallen komen waarſchynlyk uit eene ligte ſchudding der herſenen voort, die door rust, en door een klein verlies van bloed wederom herſteld wordt. Doch indien deze toevallen zich op nieuw, na verloop van eenige dagen openbaren; indien de lyder wederom koortsig en rusteloos word; indien deze koorts en rusteloosheid met ligte huiveringen verzeld gaan, en niet aanſtonds voor ontlasting en een zagte levensregel wyken, dan is 'er zekerlyk eenig onheil onder de herſenpan nakende.

„ Dit onheil kan zich in de zelfſtandigheid der herſenen, in derzelver holligheden, tusſchen de herſenvlieſen, of op de oppervlakte van 't dikke herſenvlies bevinden; van de drie eerſten weet ik geene byzondere teekenen, maar van 't laatſte meen ik dat 'er één is, dat, als zoodanig mag aangemerkt worden, namentlyk, eene papagtige zwelling der huid, en de afſcheiding des panvlies van 't bekkeneel onder dezelve. Deze verſchynſels op eenen ſlag volgende, en met eene raſe pols, rustloosheid, en huiveringen verzeld zynde, wyzen in 't algemeen, ik had byna gezegd onfeilbaar, een ontſtoken' en ontaarten ſtaat van 't dikke herſenvlies aan, als mede dat 'er etter tusſchen hetzelve en de herſenpan gevonden worde."

Van de Spleeten en eenvoudige Bekkeneelsbreuken handelende, meent hy dat dezelven alle onder twee ſoorten kunnen begreepen worden, 1. „ Die, waar in de gebrokene deelen hun waterpas of gelykheid van oppervlakte met 't overige van 't bekkeneel nog behouden. 2. Die, waarin deze gelykheid verbroken is; of met andere woorden, tot breuken met en breuken zonder indeuking. Deze twee onderſcheidingen zyn alleen noodzaaklyk, en bevatten in zich, alle geweldige ſcheiding der beenderen van 't bekkeneel, die niet door een ſnydend werktuig te wege gebragt is, van de fynſte hairſcheur af, tot aan de allerſamengeſteldſte breuk toe."

Van de Panbooring en wanneer dezelve noodzaaklyk is, ſpreekt de Heer POT ook vry omſtandig, en wil dat de Boor een groote kroon hebbe: ſchroomt ook niet de Boor op de naaden van het bekkeneel te zetten. Handelt vervolgens van de Wonden der herſenvlieſen en Herſenen, met veel naauwkeurigheid; doch wy kunnen hem hier in niet ver-

der volgen, om dat wy van de tweede Verhandeling, over de Breuken, ook nog iet moeten zeggen.

De Verhandeling over de Breuken is niet minder leerzaam en nuttig, en onze Vaderlandſche Heelmeesters zullen 'er nutte onderſcheidingen en lesſen in vinden, om 'er zich in de behandeling derzelve na te ſchikken. Men vindt hier in dertien Afdeelingen. I. Over de Breuken in 't gemeen. II. Breuken welken gemakkyk in te brengen, en met geen kwaade toevallen verzeld zyn. III. Verouderde Breuken onbekwaam om ingebragt te kunnen worden. IV. Geknelde of verſtropte Breuken welke nog met de hand zyn in te brengen. V. Verſtropte Breuken welken de *Operatie* volſtrekt vereiſchen. VI. Breuken met verſterving vergezeld. VII. Verſtroppingen door den Breukzak veroorzaakt. VIII. Lieſch-Breuken der Vrouwen. IX. Dye-Breuken. X. *Hernia congenita* of aangeboorene Breuk. XI. Navel-Breuken. XII. Buik-Breuken. XIII. Volkomen of *radicale* geneezing der Breuken.

Van de Verſtropping door den Breuk-zak zegt de Schryver: „ Het gedeelte van den darm of 't net 't welk de breuk uitmaakt, terwyl het nog friſch en gezond, en door ontſteeking of verſterving nog niet beledigd is, in den buik gebragt zynde, heeft men altoos, en nu nog niet lang geleden verondersteld, dat wanneer de wederuitzakking van dit gedeelte, door het onmiddelyk aanleggen van eenen breukband belet wierd, 'er geen verder onheil te vreezen was, en dat terwyl de band zynen dienst behoorlyk verrigtte, de lyder zich dan daar door buiten gevaar bevond. Doch ſommige der Franſche Schryveren hebben, eenige weinige jaren geleden, aangetoont, dat de breukzak zoo los en onvereenigt kan zyn met de zaadſtreng, dat men deze zak, wyl ze een ſtuk darms in zich bevat, 't welk door den hals der gemelde zak gekneld en verſtropt wordt, in den buik kan te rug brengen; en zy hebben hier van voorbeelden of waarnemingen opgegeven, of ten minſten zulke die hen als zoodanige zyn voorgekomen."

„ *Le Dran* zegt ons, dat in een' dezer gevallen de breuk met eenige moeite werd ingebragt, doch dat de toevallen niettemin aanhoudende, de lyder overleed; en dat hy, na de opening van 't doode lichaam, bevond dat de breukzak, dewelke een aanmerklyk gedeelte darms in zich bevatte, in den buik te rug gebragt was; en dat de verſtropping die 'er door den hals des breukszaks gemaakt

werd,

werd, zoodanig knelde, dat hy den darm niet konde ontwikkelen zonder de knelling door te ſnyden." ——

„ In de aantekeningen van *de la Faye* op *Dionis* kan men insgelyks een ander voorbeeld van een ſoortgelyk geval, vinden, of ten minſte dat voor zoodanig opgenomen werd." ——

„ Ik heb nooit, nog in levenden nog in dooden, eenige reden ter wereld gezien om deze inbrenging mooglyk te veronderſtellen; de zegswyzen van deze Heeren zyn echter zeer ſtellig, en ik moet den lezer daar over zoo goed als hy kan laaten oordeelen."

„ Men veronderſteld dat de engheid van den hals des breukzaks door de drukking van de pop des breukbands, dewelke de lyder draagt om 't uitzakken der deelen te beletten, voortgebragt worde. Dit gedeelte der veronderſtelling' is waarſchynlyk, doch men moet tevens begrypen dat deze zelfde drukking de buitenzyde van de breukzak, met het omringende vetvlies byna noodwendig moet doen aankleven en ſamengroeijen; en veronderſtelden wy dat de zak zich voor 't overige geheel los en onvereenigd bevond, (iet 't welk ik moet bekennen nooit gezien te hebben) dan zoude echter dit alleen deezelfs te rugkeering in den buik voor altoos beletten."

„ Men geeft het, wel is waar, als eene omſtandigheid op welke niet dikwils voorkomt, het geen voor 't menſchdom zeer gelukkig is; vermits het nog kan voorzien nog voorgekomen, en 't gevaar der breuken daar door aanmerklyk zou vergroot worden."

„ Men zegt, dat men door zorgvuldig te letten op wat wyze een breuk ingaat, zou kunnen onderſcheiden of de zak tevens te rug keert of niet; dat men als hy ingaat een hard ligchaam onder de vinger zal voelen doorgaan, en dat de darm in zyne te rugkeering door de opening van den buik dat borrelend geluid niet zal voortbrengen, 't welk hy doorgaans doed wanneer de breukzak niet te gelyk in den buik te rugkeerd. Dit kenmerk in plaats van het ingaan van den zak aan te wyzen, vind men integendeel byna altoos tegenwoordig, wanneer 'er een gedeelte van het net, 't welk veel gedrukt geweest is, met den darm te gelyk ingaat; en dus kan men zich op dit kenmerk, hoe vernuftig hetzelve den beſchouwenden ook ſchynen moge, in de praktyk geenszins verlaten."

„ Doch, veronderſtellende dat wy eenige klare en ontwyfelbare kenmerken hadden, door welken wy altoos

konden weten wanneer zulks het geval was, dan zie ik nog niet wat voordeel wy hier uit trekken zouden; de darm moet immers ingebragt worden, alvorens wy hier van kundschap kunnen verkrygen; en indien wy, in plaats der zo evengemelde onzekere en bedrieglyke teekenen, de klaarste en voldoenendste kenmerken hadden van 't geene men kennelyk vermoed, zoo hebben wy echter geen ander middel dan eene onzekere langwylige en pynlyke *Operatie*, welke naar myn gedagten zoo weinige Heelmeesters in deze omstandigheden zouden verkiezen te verrichten, als 'er zich lyders aan zouden willen onderwerpen."

„ Ik noem de teekenen of kenmerken welke deze Schryvers ons hebben opgegeven, twyfelagtig en bedrieglyk, dewyl zy de oorzaak waar aan men dezelve moet toeschryven, of waar uit zy ontstaan, geenszins met eenige zekerheid aanwyzen; want de ontsteking die 'er in den darm, om dat hy eenigen tyd gekneld geweest is, word voortgebragt, zal somtyds, na dat hy in den buik te rug gebragt is, alle deze tekenen of kenmerken voortbrengen; doch geene heelkundige *Operatie* kan dezelve verligten of wegnemen."

„ Ik zie derhalven niet wat nut wy in de gewoone darmbreuken, die met de hand ingebragt worden, uit deze veronderstelde ontdekking kunnen rapen, en wanneer de *Operatie* met het mes noodzaaklyk word, dan kan zulks van geen belang ter wereld voor ons zyn; want verricht men de *Operatie* behoorlyk, dan snyd men de breukzak in zyn gansche lengte open, alvorens het mes de pees der buikspier bereikt; en dus kan men den darm nooit inbrengen zoo lang die door eenige toeknyping van den zak wederhouden word."

„ Men heeft, wel is waar, tot het tydstip dezer ontdekking gezegt, dat de verstropping van de pees der buikspier, en de aangroeijing der in de breuk bevatte deelen met de zyden des breukzaks, de eenigste bekende redenen waren waarom de breuken somtyds niet konden ingebragt worden, en dat indien men, wanneer zulk een geval voorkwam, de pees der buikspier alleenlyk doorsneed, en de breukzak ongeopend in den buik te rug bragt, de lyder als dan niet tegenstaande al 't geen 'er verricht was, konde omkomen. Doch hier op kan ik alleenlyk antwoorden, dat de verstropping die enkelyk door de breukzak gemaakt word, geenszins eene onbekende zaak is, maar een der voorname redenen waarom alle oordeelkundige Schryvers

en

en Heelmeesters het doorſnyden van dezen zak altoos hebben aangeraden; en word dit behoorlyk ter uitvoer gebragt, dan zullen 'er zoodanige gevolgen niet uit voortvloeijen, al was zelf de breukzak ('t geen ik nooit gezien heb) bekwaam om weder in den buik te rug gevoerd te kunnen worden."

Dit zal genoeg zyn om ook de waarde van deeze Verhandeling te doen zien.

Verzameling van Mengelſchriften, door den Heere J. A. UNZER, M. D. Schryver van den Arts of Geneesheer. *Uit het Hoogduitsch vertaald en met eenige Aanmerkingen vermeerderd.* IIIde *Deel. Te Amſterdam, by* P. Conradi, *in groot Octavo*, 312 *bladz.*

VAn de twee voorgaande Deelen dezer *Mengelſchriften* hebben wy onzen Leezeren verſlag gedaan (*), en tevens uit dezelven 't een en ander ter ſmaaklyke proeve opgedischt: wy zullen, ten opzigte van dit Deel, met de andere van gelyke verdienſten, op denzelfden voet te werk gaan. Ziet hier den korten inhoud der ſtukken. (I) *Brief aan Mejuffrouw B. N. over de oogmerken der Scheppinge.* (II) *Wederlegging van verſcheide valſche Denkbeelden over de Waereld.* (III) *Gedagten over de Sterren-Wichelaary en het Planeet-leezen.* (IV) *Aanmerkingen over de ſlegte gevolgen der Dertelheid en Wellust.* (V) *Gedagten over de Vraag; of 'er Voorzieningen zyn, welke met de gewaarwordingen der zinnen overeenkomen?* (VI) *Gedagten over den Toeſtand onzer Ziele voor dit leeven.* (VII) *Gedagten over de Zielsverhuizing.* (VIII) *Eenige aanmerkingen over de geſchiedenis der menſchelyke kennis.* (IX) *Gedagten over het Vermaak by Droefgeestigheid.* (X) *Brief aan een Vriend van Smaak.* (XI) *Voorbeelden, hoe dikwyls veele Dingen in de Huisbouding, of op het Land met beter nut gebruikt kunnen worden.* (XII) *Verhandeling van een goede Aarde tot den Akker- en Tuinbouw.* (XIII) *Onderzoek, hoe de Boomen voor het bevriezen te bewaaren zyn.* (XIV) *Gedagten over het Nut der Stormwinden, inzonderheid in het Voorjaar.* (XV) *Berigten van een tot nog toe weinig bekend Zee-Monſter.* (XVI)

(*) Zie *de Vaderl. Letteroefen.* VII. D. 1. St. bl. 462., en de *N. Vaderl. Letteroef.* I. D. 1. St. bl. 399.

(XVI) *Gedagten over de Mollen.* (XVII) *Verhandeling van den Meeldauw.* (XVIII) *Bewys dat de Meel en Honigdauw niet van Inſecten ontſtaan.* (XIX) *Onderzoek, hoe men de Viſchen des Winters onder het Ys in 't leeven kan behouden.* (XX) *Proefneeming met een aan ſtukken gefneeden Duizendbeen.*

Deeze lyſt toont aan, in een' opſlag van het oog, eene groote verſcheidenheid van onderwerpen, die alle met de leevendigheid van geest, den Heere UNZER eigen, behandeld worden. By voorgaande gelegenheden hebben wy ſtaaltjes opgegeeven van zynen ſchertſenden en ſatyriken ſchryftrant, 't lust ons tegenwoordig eene proeve te verſchaffen van eenen anderen aart, en zyne *Gedagten over de Mollen* onzen Leezeren voor te draagen. Dus luidt dit Vertoog:

„ De Heer CARDANUS heeft over de wonderbaare Gedaante der *Mollen* een zeer aardige en nuttige Aanmerkinge gemaakt, waar uit hy de wysheid en voorzorg der Natuur bewyst, welke zy by de ſcheppinge van dit kleine Dier heeft aangewend. Wat is 'er, ſchryft hy, gemeener en bekender dan de *Mol*? Wat geeft ons ook een handtaſtelyker bewys van de Voorzienigheid, dan juist dezelve? de Leden zyns Lichaams zyn ongemeen geſchikt voor deszelfs Natuur en Leevenswyze: want wyl zyn Wooning onder de Aarde is, daar hy niets zien kan, zo heeft de Natuur hem zulke onkenbaare Oogen gegeeven, dat de Natuurvorſchers naauwlyks onderſcheiden kunnen of hy zien kan of niet. Integendeel heeft zy hem al dat geen in een hoogen graad toegedeeld, wat tot deszelfs beſcherming en waarſchouwing voor gevaar behoort: want hy hoort ongemeen ſcherp. Wy zien van agteren, waar toe hem zyn korte Staart, korte agter Pooten, en breede voorſte Pooten, die met ſcherpe Klaauwen gewapend zyn, dienen. Dit helpt hem, dat hy zo behendig onder den grond doorgraaven, en zulk een engen weg in de Aarde maken kan, dat de geene, die het zien, zig niet genoeg daar over kunnen verwonderen. Deswegen zyn zyne Beenen zo kort, op dat hy niet meer behoeft te graaven, dan de enkele dikte zyns Lichaams vereischt, en zyn voorſte Pooten zyn breed, op dat hy, op één keer, veel Aarde zou kunnen wegſchraapen. Hy heeft een korte, of in 't geheel geen Staart, wyl hy niet op Aarde leeft, gelyk de *Retten* en *Muizen*, maar zig onder de Aarde ophoud, en genoodzaakt is zig aldaar eene wooning te graaven. Dewyl hy nu zyn Baan door zulk een groot [of liever *zwaar*] Element maakt, het-

welk

welk niet zo licht wykt als de Lucht of het Water, zo zoude het Gevaarlyk voor hem geweest zyn, zulk een langen Staart agter zig te sleepen: want zyne Vyanden zouden op zyn spoor hebben kunnen komen, en hem daar uit haalen, eer dat hy zyne werken regt in bezit genomen had. BOYLE merkt van dit Dier aan, dat, niet tegenstaande het niet geheel en al Blind is, gelyk men doorgaans meent, het echter niet genoeg kan zien, om alle voorwerpen van elkander te onderscheiden, zyne Oogen zyn zodanig gesteld, dat zy wel het Licht, doch anders niets erkennen kunnen; en het schynt als of ook deze kennis des Lichts voor het Dier bezwaarlyk viel. Wanneer het zelve in het helder Daglicht te voorschyn kwam, dan zou het gevaar loopen van gevangen te worden, in zo verre hem het Licht niet in de Oogen scheen, en hem daar door waarschouwde, om zig weder in zyn eigen Element te begraven. Een scherper Gezigt zou voor hem onnut, en geheel geen Gezigt gevaarlyk zyn.

Geduurende dat de Natuurvorschers zig in zulke Beschouwingen vermaaken, en met eene overtuiging, welke slegts Kenners en Vrienden der Natuur hebben kunnen, en waar van laf hartige Vrygeesten niets gevoelen, uitroepen:

Ja, alles, wat ik zie, zyn Gaaven en Geschenken
Van 't Opperweezen, en de Waereld is bereid
Tot haar Bewooners heil; een nut, niet uit te denken,
Bezielt Natuur, en toont des Scheppers goedigheid.

Ik zeg, geduurende dat de Natuurvorschers dit, tot loon voor hunne Moeite, overtuigend leeren inzien, zo bezwaaren zig de Landbouwers en Tuiniers over de menigvuldige Ongemakken en Schaden, welke dit yverig Schepzel hen veroorzaakt. Om van deeze Schade eenigzins te kunnen oordeelen, moet men de Lewenswyze en Huishouding der *Mollen* een weinig nader beschouwen.

Een *Mol* heeft de Aarde tot zyn Element of Verblyfplaats. Hy is in de vrye Lucht even zo verbysterd en bedeesd als een Vis buiten het Water is, en deswegen vindt hy zich genoodzaakt bestendig te huis te zyn. Eene bestendige ingetogenheid verstrekt alle Dieren tot een Last; een geduurige Ledigheid is eene onverdraaglyke Plaag, en graaven is eene goede Lichaamsbeweeginge tot Gezondheid. Daaron is de *Mol* gewoon, van tyd tot tyd, kleine Plaisier-reisjes onder de Aarde te doen: hy wan-

wandelt, in zyne uuren van uitſpanning, van het een einde zyner Landgoederen tot het andere, en houd zig bezig om onderweeg zyne Onderaardſche Gangen zuiver te bewaaren, en ter plaatſe, daar het een of ander Gewelf mogt ingeſtort zyn, de Puinhoopen 'er uit te draagen, en ze weder ſchoon en effen te maaken. Zyn Gang wordt gemeenlyk drie of vier duimen diep in het gegraven Aardryk gemaakt, en men kan van buiten zeer gemakkelyk zien, werwaards hy zynen weg genomen heeft, wyl de Aarde boven denzelven eenigzins verheven en gebroken is. In frisch gegraven bol Land reist hy 't liefst rond, wyl het hem zo bezwaarlyk niet valt om 'er door te komen; en daarom is het hem onverſchillig, wanneer hy in zulke Aarde een Gang of Hol vervallen of ingetreden vind; want wat valt hem ligter dan eenen anderen weg te maaken? Integendeel als hy door een harden grond geboord heeft, dan laat hy 'er zig ten uiterſten aangelegen zyn, den vervallen Doorgang weder te verbeteren: waarom dan ook op zulke plaatſen de Mollen-Vangers, inzonderheid des Zomers, met weinig moeite, twintig of dertig ſtuks kunnen vangen, wanneer op zulk een plaats zig veele by elkander vergaderen, die alle door eenen Weg of Gang kruipen moeten: want deeze Dieren bedienen zig by menigten van zulk een algemeenen Doorgang, inzonderheid wanneer dezelve onder eene Muur of Gebouw doorloopt, waar onder zy zekerlyk, wegens de Regens, welke andere Hoolen, die op het vrye Veld gegraven zyn, Vogtig en Ongezond maaken, beter en bekwaamer kunnen woonen.

Wyl men niet altoos werken kan, zo houden de Oude ervaarene *Mollen* (want de Jongen binden zig even zo weinig, als de Jeugd van 't Menſchlyk Geſlacht, bepaaldlyk aan Wetten van eenerlei Levenswyze) hunne vaste uuren, geduurende welke zy by dag bezig zyn en graaven. Eerst wroeten zy by der Zonne opgang, in den aangenaamen morgenſtond, en dan rusten zy ten negen uuren: naa dien tyd word men ze niet weder gewaar, dan tegen den Middag en des Avonds, by Zonne ondergang, ten minſten wanneer de Zon niet meer op die plaats ſchynt, waar hun Gang is, verrigten zy hun laatſte Werk. Hier by is nog aan te merken, dat de *Mollen* ook, ten opzigte van de Saiſoenen des Jaars, hun Werk veranderen. In den Herfsttyd gaan zy niet in de Aarde, maar ſtooten ſlegts op, en komen vroeg voor den Opgang, of 's Avonds na den Ondergang der Zon, in de hoogte. In het Voorjaar integendeel,

deel, en inzonderheid in de Maand *May*, neemen hunne Ondermyningen weder een begin, uit hoofde dat zy des Winters, door de Koude, genoodzaakt worden de Winterkwartieren te betrekken, welke zeer diep onder de Aarde aangelegt worden, en ter welker einde de Gangen dikwils onder de Muuren doorgaan, en diep in de Aarde loopen. Het ſpreekt van zelfs, dat men van zulke gangen, van buiten op de Oppervlakte der Aarde, geene kentekenen kan ontwaar worden, maar echter verraaden hen de groote opgeworpen Molhoopen, welke voor den Ingang opgeſchud liggen, en, in volle zandige Aarde zulk eene verbaazende hoogte hebben, dat het voor Onkundigen naauwlyks geloofbaar is, dat ze van *Mollen* zouden opgeworpen zyn. In het Voorjaar, als zy Jongen hebben, begeven zy zig in de bovenſte Gangen of Wooningen, om de Wormen te kunnen vinden, welke zig digt by de Oppervlakte der Aarde ophouden. Hunne Arbeidzaamheid verleid hen, op dien tyd, de bovenſte Gangen in de Aarde te maaken, waardoor zy zig by hunne Vyanden verraaden, en die de Huisheer in het Bouwen onderhouden moet; daar ondertusſchen het Wyfje, dat veel vreesagtiger en voorzigtiger is, liever te rug blyft, en van het geringſte Allarm afgeſchrikt word, om zig in langen tyd niet weder buiten haar Wooning te begeven.

Hoe gemakkelyk men deeze arme Dieren zulk een Schrik kan aanjaagen, is uit de Lichtgehoorigheid te beſluiten, welke zy bezitten, en welke zy daar door bewyzen, om dat zy, wanneer men hen in een der bovenſte Gangen ziet voortgaan, op het oogenblik ſtil ſtaan blyven, en in langen tyd niet weder beginnen voort te gaan, zo dra zy maar het geringſte Gedruis vernemen. Wie kan ook wel de Vreesagtigheid van zulk een Dier kwaalyk neemen, welk men het Leven ſlegts met een knip voor den Neus, in een oogenblik, kan beneemen? Echter heeft men aangemerkt, dat ze ſomtyds des Nachts zo ſtout zyn, van uit hunne Holen te durven kruipen, om een vryen Doortogt in het veld te zoeken, waar in hen dikwyls de Kat hinderlyk valt, die ook ten allen geluk Hongerig, en digt by is, den Doolenden Ridder, zo wel als een veragtelyke Muis, opvreet. Maar zo is het: Het eene Dier loert beſtendig op den Ondergang van het ander, en geen Schepzel, als de Mensch alleen, heeft willekeurige Wetten, waar na hy zig in zyne verkiezinge rigt.

Onder de Dieren, die hier in alleen de drift der Natuur vol-

volgen, vreeten de Katten ongemeen gaarne Muizen en *Mollen*, en deeze laatſte worden misſchien in een oogenblik een Slagtoffer van dezelve, als zy uitgaan om een ander Dier te verſlinden, welk met hun ſmaak overeenkomt. Deze zyn de *Regenwormen*, en zekerlyk zyn zy de eenigſte, wat van den Regen den naam voert, waar aan de *Mollen* een vermaak vinden zouden: want niets is hen bezwaarlyker dan de Natte, en een enkel nat Jaar kan meer *Mollen* verdelgen, dan alle Molle-Vangers, in tien drooge jaaren, doen kunnen.

Het ſchynt waarlyk eene Uitwerking van hunne Lichtgehoorigheid te zyn, dat de *Mollen* de *Regenwormen* zelfs in de Aarde opzoeken en vangen kunnen. Het is bekend, dat de *Regenwormen* het woelen in de Aarde niet kunnen verdraagen, en men kan ze uit de Aarde uitjaagen wanneer men ſlegts met een Stok daar in rond woeld. Vermoedelyk maakt alzo het wroeten der *Mollen* deze Dieren ongerust, en zy beginnen in de Aarde rond te kruipen. Zo dra nu de *Mol* zulks beſpeurt, graaft hy hen agter na, en men ziet ſomtyds op die plaats, waar de *Mol* bezig is met Aarde op te werpen, een *Regenworm* in groote verwarring uit de hoop kruipen, en voor den Vervolger vlugten, wiens Snuit echter hem ſchielyk agterna volgt, en den elendigen Vlugteling opſlokt. Misſchien is de verandering van de verblyfplaats der *Regenwormen*, die des Winters ook dieper in de Aarde gaan, een van de Staatsoorzaaken, waarom ook de *Mol* in dezen tyd van 't jaar zyn woonplaats verandert (*a*).

Om nu deze Geſchiedenis van het Ondermynen der *Mollen* volkomen te maaken, welke met de Kruistogten van oude Tyden, daar in met elkanderen groote overeenkomst hebben, dat zy beide door vreemde Landen geſchieden, welke daar door niet weinig verwoest worden, zo is aan te merken, dat zy zo wel in Velden en Akkers, als ook op Weilanden ondernomen worden. Dit is nu dat hoofdartykel, waarom wy de *Mollen* doodſlaan: want deeze plaatſen heeft de Mensch voor zig verkozen, om ze alleen te gebruiken en geen vreemde Bergmannen of Myn-graavers Pardon te vergunnen. Zekerlyk zou men nog wel het een en ander tot verdeediging van deeze arme Dieren kunnen bybrengen: want hoe groot kan wel de ſchade zyn, welke de opgeworpe Molhoopen op het Land veroorzaaken, daar de-

(*a*) Zie de *Leipſ. Œcon. Verzamelingen*, 4 Boek.

dezelve weder geploegd en door het ploegyzer effen gemaakt worden. Op de Weilanden zoude misschien de verdeediging wat bezwaarlyker schynen; want zo men dezelve al eens heden gelyk gemaakt hadt, daar komen echter morgen weder andere Molhoopen te voorschyn, waar door de Zeisen, by het afmaaijen van het Gras, bedorven worden: of, zo zy in het Gras opgeworpen worden, dan kunnen zy niet zonder groote schade weder verstrooid worden; naardien men daar door het Gras met Aarde bedekt, de wasdom verhindert, en de Maaijers het maaijen bezwaarlyk maakt. Echter niet te min kan men ook hier tot ontschuldiging van dit Dier iets zeggen: en ik zal deswegens het Getuigenis van een verstandigen Landbouwkundigen aanhaalen (*b*). *Mollen*, zegt hy, doen goede vrugtbaare Weilanden meer nut dan schade, naardien, als de opgeworpene Molhoopen, by tyds in het Voorjaar, overal nedergeworpen worden, niet alleen de Mosch daar door gedempt word, maar ook het Gras beter daar van groeit.

Doch wat helpt de regtvaardigste Zaak der Waereld, wanneer de Regters zelfs zeggen dat men Ongelyk heeft? Het Vonnis is van ouds her over de *Mollen* uitgesproken, „ Dat zy sterven moeten." en ik vind voor dezelve geene andere Redding, dan die zy zigzelven maaken. Men heeft ook, inderdaad, rede om te twyfelen, of 'er wel een betere Hulp mogelyk zy: want zy bezitten daar toe de allervoortreffelykste voordeelen. Het eerste bestaat in hunne gansch byzondere Vrugtbaarheid, waarom zy hier in voor de anderzins beroemde Rotten niet wyken. Men kan ligtelyk, in een enkel Hol, tien of twaalf Mollen, of meer vangen en dooden: en men zal niettegenstaande dit, echter niet kunnen bemerken, dat in de Republiek der *Mollen* eenig gebrek van dit Gedierte ontstaan zal. Geenzins: zy ondermynen nog als te vooren: de Gangen of Holen worden onderhouden en vermeerderd, de Hoopen worden geduurig opgeworpen, en de ganfche Aarde wordt voortreffelyk doorboord.

Een ander Voordeel voor hun Onderhoud is de Ligging van hunne Wooningen. Dezelve na te graaven, gelyk de Heer KRETZSCHMAR geraaden heeft, verbied zig van zelfs, wyl men ze juist daarom gaarne verdelgen wilde, wyl zy zelfs

(*b*) Zie de *Leipf. Œcon. Verzamelingen*, 3 Boek.

zelfs op zulke plaatzen graaven, alwaar niet gegraaven moest worden. De Colonien onder water te zetten, of gelyk de Schryver van het Werk *Traité des Renoncules* aanraad, Terpentyn of Nooten-Olie *enz.* in hunne Hoolen of Gaaten te gieten, en het zelve hen door het naſpoelen van Water te gemoet te doen komen, wyl zy het niet verdraagen konnen, doet, zo zulks doenlyk was, verder niets, dan dat het hen van de plaats verjaagt, en noodzaakt hunne Wooningen op eene andere plaats in de Nabuurſchap te zoeken. Het vangen is wel het zekerſte Middel, dat men by de hand vatten kan; doch men heeft voorbeelden, dat in een zekeren omtrek Lands, in één Jaar, by de vyf of zes duizend *Mollen* zyn gevangen, en al evenwel zyn 'er niet alleen beſtendig nog altoos genoeg overig gebleven; maar daar is ook in een enkele daar op volgenden Zomer, weder zulk een menigte voor handen geweest, dat men dit groot verlies in 't geheel niet heeft kunnen bemerken. Hier uit blykt derhalve, dat deze Dieren, of geheel niet, of ten minſten zeer bezwaarlyk, in een Landſtreek te verdelgen zyn, wanneer niet ieder een, in een geheele Landſtreek evenveel vlyt aanwent om dezelve te vangen, op dat zy niet beſtendig van de eene Nabuurſchap naar de andere trekken kunnen.

„ Men klaagt byna in alle Huishoudelyke Schriften daar over, dat 'er geen voldoende Middelen tegen deze Dieren voor handen zyn. Ik wil niet zeggen dat deze klagten geheel onregtmaatig zyn, doch, veronderſteld, men had eens het beſte Vergift voor de *Mollen*, en de ſchikking bleef als tegenwoordig, dat een ieder ſlegts, naar zyn goedvinden de Mollen-jagt onderneemen of nalaaten konde, dan zullen alle deze Middelen even zo min als de Middelen tot het verdelgen der Mosſchen van nut zyn; van welke in een Dorp dikwils honderd duizend gedood, en nog beſtendig in overvloed genoeg voor handen zyn kunnen, zo lang zy niet in de Nabuurige Plaatſen, en door 't ganſche Land, met een gelyken yver, vervolgd en gedood worden. Dit is de reden, waarom ik het voor onnoodig houde, de Hulpmiddelen hier na malkander op te tellen, welke men tot verdelging der *Mollen* uitgevonden heeft. Men kan in waarheid niet zeggen, dat daar aan eenig gebrek is. Verſcheide Schryvers hebben daartoe Hulpmiddelen aan de hand gegeeven, welke ik al te wydloopig en te menigvuldig oordeel hier te plaatſen."

Ver-

Verhandeling over de Misdaaden en Straffen. Naar de derde verbeterde en vermeerderde Italiaanſche Uitgave. Waar by, de Verklaaring op dit Werkje van den Heer DE VOLTAIRE. *Uit het Frans vertaald. Te Amſteldam by* G. Bom 1768. *behalven het Voorwerk 196 bladzyden; in groot Octavo.*

DE Schryver van dit lezenswaerdig Stukje komt hier alleszins voor als iemand, die door ene hartlyke Menschliefde gedreven word. Hier mede bezield zynde heeft hem de beſchouwing van de Rechtbank ontroerd; 't heeft hem toegeſchenen, dat men in velerleie omſtandigheden wreeder handelt, dan het welwezen der Maetſchappye eischt, dat de Straffen dikwerf niet geëvenredigd zyn met de zwaerte der Misdaden; en dat men de gronden, waer op de Burgerlyke Maetſchappy, zynes oordeels, gevestigd is, gemeenlyk niet in acht heeft genomen, in 't beoordeelen en ſtraffen der Misdaden. — Dit onderwerp ernstig overwegende, heeft hy zich genoopt gevonden, om zyne gedachten deswegens openlyk het licht te doen zien; of zulks ook enigermate mogte ſtrekken, om by deze of gene Rechtbanken enige verzachting te wegen te brengen, de Rechtsgeleerdheid over de Misdaden en Straffen min of meer in dit opzicht te verbeteren, en hier of daer een ongelukkigen te redden.

Ter bevorderinge hier van gaet hy na, welke de oorſprong der Straffen, en welke de grondſlag van het recht om te ſtraffen zy; met afleidinge van de gevolgen, die uit zyne denkbeelden deswegens natuurlyk voortvloeien. Op dit algemene, dat ten grondſlage dezer Verhandelinge ſteunt, vestigt hy zyne volgende redenering, zo over de behandeling der Beſchuldigden en Misdadigen in 't algemeen, als over de Straffen, die veel al, volgens de Wetten, op veelerleie Misdaden geſteld zyn, en de wyze op welke ze gemeenlyk ter uitvoeringe gebragt worden. Dit afgehandeld hebbende bepaalt zyne aandacht zich voorts tot de algemene oorzaken der wreedheid en andere gebreken der ſtraf opleggende Wetten; en hy toont vervolgens, welke geſchikte middelen men in 't werk kan ſtellen, om de Misdaden voor te komen; dat veel beter is dan dezelve te ſtraffen, en waer toe ene goede Wetgeving moet dienen; welke het algemene geluk der Maetſchappye op 't oog heeft, en niet ſtraft, dan voor

zo ver derzelver welzyn zulks vordert. —— Het algemene Beſluit, dat de Autheur, uit zyn gezegde in deze Verhandelinge, afleid, ſtelt hy ten laetſte dus kortlyk voor:

Op dat een ſtraf geen geweldaadigheid van een of meer tegens een Burger zy, moet zy, openlyk, vaardig, noodzakelyk, in de gegeeven omſtandigheden, zo gering als mogelyk is, evenredig naar de misdaad, en door de Wet bepaald zyn.

Wy noemen dit Stukje lezenswaerdig, niet om dat we op ons zouden durven nemen, om beſliſſend te bepalen, dat het wenschlyk ware, dat alle Rechtbanken geheel en al naer 't hier voorgeſtelde richtſnoer geſchikt wierden; en dat de Schryver in alle zyne byzondere beſchuldigingen, rakende dit punt der Rechtsgeleerdheid, de waerheid aen zyne zyde heeft. Dit is onze zaek in genen dele; zy die dit ſtuk handhaven, en de Rechtsoefening in handen hebben, weten best, door eigen ondervinding, hoe 't hier mede gelegen zy; en 't kan in ene Theoretiſche beſchouwing, die de zaken gemeenlyk tot het uiterſte brengt, veelligt gebeuren, (en 't gebeurt meestentyds,) dat ze zo juist niet ter uitvoeringe gebragt konnen worden: de verſchillende omſtandigheden van een gemenebest konnen hier in ene groote verſcheidenheid veroorzaken, dat onze Autheur ook gereedlyk toeſtaet. Doch niet tegenſtaande dit alles, ſchoon 'er al ettelyke gebreken in plaets hadden, blyft deze Verhandeling echter lezenswaerdig; voor zo ver dezelve, over 't geheel genomen, in 't beſchouwende wel beredeneerd is, verſcheiden zaken in een nieuw licht ſtelt, ettelyke denkbeelden voordraegt, die ener byzondere overweginge wel waerdig zyn, en de Schryver 't 'er in alles op toelegt om de Strafoefening te matigen, zo ver het met het welwezen der Maetſchappy beſtaenbaer zy. Een Stukje van die natuur heeft natuurlyk zyne nuttigheid, en kan niet anders dan uitlokkend zyn voor hun, die het welzyn der Maetſchappye beminnen, en medelyden hebben met ongelukkigen.

De hier nevensgevoegde zogenaemde *Verklaaring op dit Werkje, van den Heer* DE VOLTAIRE, behelst niet, gelyk men uit dit Opſchrift enigzins zou verwachten, enige doorgaende aenmerkingen ter ophelderinge van deze Verhandelinge; maer etlyke loſſe bedenkingen over 't een en ander gedeelte van dit onderwerp, mitsgaders een aental van wreede Rechtsplegingen, byzonder in Frankryk ter uitvoeringe gebragt. Het bybrengen dezer voorbeelden beſlaet het

het grootſte gedeelte van dit Aenhangzel, en doet dus niet veel ter zake; dan alleen in zo ver als het, door haetlyke voorbeelden, de klagten van den Schryver der Verhandelinge, over de Rechtbanken, min of meer billykt.

Refutation des Principes haſardés dans le Traité des Delits & Peines traduit de l'Italien. Par M. MUYART DE VOUGLANS, *Avocat au Parlement, A Utrecht chez* Henri Spruit 1768. *in Octavo* 115 *pp.*

Dat is.

Wederlegging der Grondbeginſelen, die men zich verſtout heeft voor te dragen in de Verhandeling over de Misdaaden en Straffen.

DE hier bovengemelde Verhandeling word in dit Geſchrift afgemaeld, als een Stukje, dat zeer gevaerlyk is, voor de Regering, de Zeden en den Godsdienst; en de Heer *de Vouglans* merkt den Schryver aan, als een Voorſpraek van dat ongelukkige gedeelte des Menschdoms, dat ten plaeg van 't zelve verſtrekt, de Menschlykheid onteert, en dezelve zomtyds vernield. Ten bewyze hier van beroept hy zich op etlyke Stellingen, die hy uit dat Geſchrift getrokken heeft. — Deze Stellingen worden hier, als op zich zelven ſtaende, voorgedragen, en men kan zeer wel begrypen dat 'er onder gevonden worden, die, dus in 't afgetrokken beſchouwd zynde, een kwaden ſchyn hebben; welken kwaden ſchyn ze echter konnen verliezen, wanneer ze in de Verhandeling zelve, in den ſamenhang met des Schryvers redeneringe, gelezen worden; 't welk we vertrouwen, dat ieder oplettende en onbevooroordeelde, het geſchrift doorbladerende, alzo zal bevinden. — De Heer *de Vouglans* legt het 'er voorts op toe, om de Franſche Rechtsgeleerdheid vry te ſpreken, van de beſchuldigingen en verdenkingen, welken hy oordeelt, dat hier tegen dezelven ingebragt worden: by welke gelegenheid hy zich ook uitlaet tegen deze en gene byzondere denkbeelden van dien Schryver, zo over 't onderzoeken, als Straffen der Misdadigers, met opzicht tot enige byzondere wanbedryven. — Dit Stukje word eindelyk met enige algemene aenmerkingen beſlooten, die aenduiden, dat de Heer *de Vouglans* geen Voorſtander zou willen zyn van wreede Rechtsplegingen, maer die billykheid in 't oog gehouden wil hebben, die de Wetten, op zyn pas, zagt en handelbaar weet te maken, zonder de-

zelven iets te ontnemen, dan hare buitensporige hardigheid; en die, terwyl ze steeds een middelweg houd tusschen de strengheid en zagtheid, de vereischte evenredigheid tusschen de misdaden en de straffen bestendig weet in agt te nemen. —— Dit latere gedeelte is van meer aanbelang, dan de bovengewaegde algemene verwytingen: men vind hier, aengaende de Fransche Rechtspleging, aenmerkingen, die strekken, juist niet om ze geheel vry te spreken, maer om te toonen, dat vele gewelddadige Rechterlyke handelingen niet voortspruiten uit de Wetten zelven; ook ontmoeten 'er ons nog al bedenkingen over deze en gene byzonderheden, die men, tegen de gedachten van den Schryver der Verhandelinge, wel mag nagaen.

Deze *Wederlegging* is dus niet verwerplyk te noemen, maer ze is eigenlyk gesproken geen *Wederlegging der Grondbeginselen* van die Verhandeling, gelyk de Tytel aenduidt; dewyl ze niet zo zeer de Grondbeginselen ondermynt, als wel enige byzonderheden tegenspreekt. Alles wat 'er nog in voorkomt, dat de Grondbeginselen zou betreffen, is niet meer dan oppervlakkig behandeld.

Papieren, die 't licht zien, ter zake van een Vers, geplaetst voor de Verhandeling over de Misdaaden en Straffen.

GOede *Wyn*, zegt het gemene spreekwoord, *behoeft geen Krans*, en men wil 'er in een uitbreiden zin mede aanduiden, dat zaken, die in zyne soort goed zyn, geen sterke aenpryzing behoeven; dewyl *goede waer*, volgens een gelykluidend spreekwoord, *zich zelve pryst*. 't Ware te wenschen, dat men dit, met de uitgave der opgemelde Verhandelinge, recht gedachtig was geweest, en daer door wederhouden, van 'er een zeker Vers voor te plaetsen, dat quanswyze tot lof der Verhandelinge moest dienen, en ondertusschen juist strekt, om dezelve te onteeren. De opsteller naamlyk van dit Vers, dat vry styf is, heeft, by gelegenheid dat hy Gods Wet, door Moses, in zeker opzicht, gelyk stelt met die der Grieken en Romeinen, en aenmerkt, dat wy in onze Rechtshandelingen geen zwarigheid maken van dezelve te verschillen, ene aenmerking onder aen zyn Vers gevoegd, waer in hy aenduidt, dat 'er onoverkomelyke tegenstrydigheden in de Godlyke Schriften gevonden worden; 't welk hy, by ene andere gelegenheid, in ene soortgelyke aentekening, nogmael herhaelt.

— Schoon

— Schoon nu 't aldaer gezegde niets betekene, de minstgebefende in ſtaet zy de bedoelde tegenzeggelykheid op te losſen, en 'er dus geen wezenlyke zwarigheid in gelegen zy; zo trok dit echter veler bedenking tot zich; dewyl die aentekeningen inkomen als ſchimpſcheuten op de Godlyke Openbaring; en derzelver Schryver zich ten toon ſtelt, als iemand die zich vermaekt in dezelve te beſpotten; als iemand, die 'er zelfs gelegenheid toe zoekt, om zyne ſpotterny, hoe gedrongen ook, te pas te brengen; en dan nog wel, op zo kinderagtig ene wyze, dat hy zelf, zo hy maer enige oordeel bezitte, de ongegrondheid zyner ſpotternye moeste bemerken. — Dit ondertusſchen had by velen natuurlyk invloed op hunne gedachten, zo wegens den Schryver als den Nederduitſchen Uitgever der Verhandelinge: men oordeelde daer uit, dat ook die Schryver 't in dit Stukje 'er op toelei, om de Godlyke Openbaring verachtlyk te behandelen, als mede dat de Nederduitſche Uitgever niet vreemd was van zulke gevoelens: dat in 't een en 't ander geval gansch bezyden de waerheid is.

Men heeft, daer uit aenleiding genomen, om ene ſpotachtige *Misſive aen den Wel Eerw. Heere* A. BUURT, in 't licht te geven, om hem, als 't ware, aen te moedigen, om der Regeringe de gevaerlykheid van zulke Schryvers onder 't oog te brengen; en zich van die gelegenheid bediend, om den Wel Eerw. Heer J. H. WESTERHOFF, als een Vriend van den Uitgever *G. Bom*, op 't onrechtvaerdigſte, ſmaedlyk te behandelen. Dit heeft weder aenleiding verſchaft, tot het ſchryven ener *Misſive aen den Wel Eerw. Heere* J. H. WESTERHOFF, om hem tegen dien laster te verdeedigen, en de vuilaertigheid van de eerstgemelde *Misſive* openlyk te toonen. Behalven die Misſiven is ons, met betrekking tot deze Verhandeling, en wel byzonder met opzicht tot het voorafgaende Vers, nog ter hand gekomen. *Nederland naby zyn val, dicht en zedekundig beſchouwt en toepaſſelyk gemaakt op de teegenswoordige omſtandigheeden. En volzeeker betoogt door de Uitgaave van 't Rechtsgeleerd Werk, genaamt Verhandeling over de Misdaaden en Straffen, benevens al het geen dien aangaande is voorgevallen.* Als mede een Vers getyteld, *Noodige Beſpiegeling, weegens het verkragten der Godsdienst in deeze daagen.* Het een en 't ander komt voor als meer welmenend dan krachtig; doch 't is te hoopen dat de Lofverzenmaker, door een t'ſamenloop van omſtandigheden, reeds geleerd zal zyn, om geen Boek voortaen door het voor aen plaetſen zyner Verzen te onteeren.

Ode, op den tegenwoordigen toeſtand van Polen, in Herfſtmaand des Jaars 1768. *Te Amſterdam by.* A. v. d. Kroe. 14 *bladzyden in groot Octavo.*

Dit Dichtſtukje is zeer wel geſchikt, ter afmalinge van de jammerlyke gevolgen van 't Bygeloof, door de Hierarchy of Heerschzucht der Geestlyken onderſteund, waer aen *Polen* zo elendig onderworpen is. De Dichter doet daer benevens eigenaertig opmerken, het geluk van *Rusland*, onder het beſtier ener Vorſtinne, van welken hy zeggen mag.

Zy doet de Weetenſchap, en nutte Kunsten bloeijen,
Kweekt Naarſtigheid en Vinding aan,
En maakt dat dus 't geluk, de roem en welvaart groeijen,
Van haar vernoegden Onderdaan.
Zy laat de Wysbegeerte aan haare zy regeeren,
Waar voor 't Vooroordeel wykt en zwigt:
Zy doet de woesteny in vruchtbaar land verkeeren! —
Hoe zyn die wondren toch verrigt?
Vervolging is, wat heil! uit haaren Staat verbannen:
Daar heerſchen Eendragt, Liefde en Vreê,
In plaats van 't ſnood Geweld en andre Zieltyrannen,
Die POLEN dompelen in weê.

Even dat zelfde lot ſtond *Polen*, gelyk hy vervolgt, te beurt te vallen, onder hunnen Vorst; indien de inwoonders deszelfs maetregelen niet te leur ſtelden en tegenſtonden, door hunne onderlinge verbittering, die hunnen ondergang ſtaet te bewerken; gelyk de Dichter in 't ſlot nadruklyk te kennen geeft.

Ô POLEN! zulk een tyd had gy gewis te wagten,
Deedt gy wat tot uw welvaart ſtrekt:
Maar blyft gy dit geluk nog roekeloos verachten,
Draag 't Onheil dan, dat ge u verwekt!
Wanneer gy, afgemat van Burgerkryg en Woeden,
In 't einde machteloos bezwykt,
Zal ligt een Nagebuur, eer gy zulks kunt vermoeden
Zig zien met uwen roof verrykt.
Gelyk een wolf, die lang 't gevecht der woênde ſtieren,
Van ver al loerend heeft beſpied,
In 't einde op 't onverwagtst valt op de matte dieren,
En hen tot zyne prooi geniet.

Ge-

Gedagtenis van Utrechts Akademievreugde. Beſchreven door een Liefhebber van Utrechts Akademie. Met Plaaten. Te Utrecht by G. T. en A. van Paddenburg. *behalven het Voorberigt* 187 *bladzyden in gr.* 8vo. *en* 103 *in gr.* 4to.

IN 't jaer 1747. gaf deze Liefhebber van Utrechts Akademie ene *Naeuwkeurige Beſchryving van alles wat de Heeren Studenten der Utrechtſche Hooge Schole verrigt hebben, ter gelegenheit van, en by, de blyde komst en inhuldiging van zyne Doorl. Hoogh,* W. C, H. FRISO, *Prins van Oranje en Nasſau, enz. enz. enz. tot Stadhouder en Algemeen Leger- en Vloot-Voogd 's Lands van Utrecht* (*). Dit Stukje diestyds met een algemeen genoegen ontvangen zynde, zo heeft men dien Schryver aengeſpoord, om op ene dergelyke wyze, gedachtig te zyn aen, *Utrechts Akademie-vreugde, betoond ter gelegenheid, dat de Doorluchtige Vorst en Heer* WILLEM DE VYFDE, *Prins van Oranje en Nasſau, enz. enz. enz. (de verheevene Waerdigheden van Erfſtadhouder, en Oppergebiedvoerder der Stichtſche Land- en Zeemagt aenvaerdende,) de Stad Utrecht en haere Hooge School met zyne Vorstelyke Tegenwoordigheit verëerde.* Deze, hier aen beantwoordende, heeft zich daer op bevlytigd, om alle de daer toe noodige Beſcheiden machtig te worden; en dezelven erlangd hebbende, heeft hy dit geregeld Verhael daer uit opgeſteld; het welk ons een onderſcheiden Bericht geeft, van de voorafgaende toebereidſelen, de gemaekte ſchikkingen, en de uitvoering van alles, wat 'er aengewend is, om de achting en genegenheid der Hooge Schoole voor dien Vorst, en derzelver vreugde, by deze gelegenheid, openlyk te betuigen.

Een Verhael van die natuur is zekerlyk van 't meeste belang voor hun, die 't Stichtſche bewoonen, en deze plechtige Vreugdedagen aldaer gevierd hebben, om 'er de gedachtenis des te beter van te bewaren. Doch, ſchoon dit waerheid zy, men kan echter zeggen dat het ook tevens geſchikt is, voor de Liefhebbers der Vaderlandſche Historie in 't algemeen; in zo verre als het betrekking heeft tot een gewichtig evenement voor de Republiek: en ze zullen hetzelve met te meer genoegen doorbladeren; nadien het levendig opgeſteld, hier en daer met te paskomende aenmerkingen doorvlochten, en met byzondere aentekeningen verrykt

(*) Deze Beſchryving, in 't jaer 1747. by *H.* en *J. Beſeling* gedrukt, is thans te bekomen by *A. van Paddenburg.*

rykt is. Men vind ook in dit Stukje, behalven de deftige Aenſpraek van den Heer Rektor Magnificus, F. BURMANNUS, een beknopt uittrekſel van de voortreffelyke Redenvoering des Hoogleeraers J. F. REITS, by die gelegenheid uitgeſproken, waer van de inhoud en het beloop, op ene beknopte wyze, geleidelyk voorgeſteld word.

De Heer JAN WAGENAAR, *Hiſtorieſchryver der Stad Amſterdam, verdeedigd, in het Geſchil van zyn Ed. met den Mr. Timmerman* JAN SMIT.

Hiſtorie-Dicht-Taal-Oordeel-Redeneer-en Zedenkundige Opbeldering van zeker Advertiſement, door JAN SMIT, *Mr. Timmerman, in diverſche Haarlemſche Couranten geplaatst.*

Fabel van den OJEVAAR, *de* RAAF, *en de* VORSCHEN.

DEze Papieren zyn betrekkelyk tot het bewuste verſchil, rakende de tekening der Vorstlyke Loge, waer van we onlangs gewag gemaekt hebben (*).

Het eerstgenoemde Geſchrift ſtrekt voornaemlyk, om, uit de *Onderrigting van den Mr. Timmerman* JAN SMIT zelven, af te leiden, *dat hem de eere der uitvindinge van die Loge alleen niet toekomt.* — Het tweede gemelde Stukje is ene lugtige Satyre, op de Romaneske Advertentie, tegen deze Verdediging, in de Haerlemmer Courant geplaetst. — En het derde Papier, of de *Fabel* ſtrekt *ter Zedenleere, voor hun die over nietswaardige zaaken elkanderen in den ſchild vaaren, en eenen vinnigen en onbezonnen Twist voeren, zonder na te denken, hoe weinig zy 'er mee winnen, maar in tegendeel zig zelven en anderen ſchaden.* — Het een en 't ander laat zig lezen, als in zyne ſoort niet kwalyk uitgevoerd; doch het ſtrekt geenszins om der Waereld wezenlyk enig nader licht, omtrent de zaek zelve die in verſchil is, mede te deelen.

Nog is ons ter hand gekoomen een Stukje van ſlegter alloy, 't welk ten tytel heeft,

Aanmerkingen van Cornelis Schrobzaag, *over de voorgaande en tegenwoordige toeſtand van zyn geweezen Confrater* Jan Smit.

HEt behelst eenige laffe Perſonaliteiten tegen den Perſoon van *Jan Smit*; die, by verſtandigen, geen attentie verdienen.

(*) Zie boven bl. 334 — 340.

NIEUWE
VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

Vier Verhandelingen. Door RICHAARD PRICE, F. R. S. *Uit het Engelsch vertaald. Te Harlingen, ter Drukkerye van* V. van der Plaats Junior 1768. *behalven het Voorberigt en den Inhoud* 328 *bladz. in groot octavo.*

DIt Werkje, dat een viertal van Verhandelingen behelst, is der herhaelde lezinge overwaerdig; zo ten aenzien der onderwerpen, die ieders aendachtige overweging verdienen, als met opzicht tot de uitvoering, die alleszins blyken geeft van 's Mans oordeel en godvruchtig doelwit. Ze gaen over de *Voorzienigheid*, *het Gebed*, *de onderlinge kennis der Godvruchtigen aen elkanderen in den toekomenden ſtaet der Gelukzaligheid*, en *de nuttigheid der Chriſtelyke Openbaringe, als mede de Natuur der Hiſtoriſche Blykbaerheid en de Wonderwerken.*

De eerſte Verhandeling dient om te bewyzen, „ dat God „ *alle* dingen in deeze waereld regeert, en zyne zorg uit„ ſtrekt tot *ieder* geſchapen wezen, indiervoegen, dat 'er „ niets kwaadaartigs, niets, dat met zedelyke rechtheid en „ wysheid onbeſtaanbaar is, in de beſtiering der byzonde„ re gebeurtenisſen, immer voorvalle." Ten betooge hier van beroept onze Autheur zich op de oneindige Godlyke Goedheid, Macht en Wysheid. „ God kan, zegt „ hy, niet een onverſchillig aanſchouwer zyn van de aan „ een ſchakelinge van gebeurtenisſen, welke in die wae„ reld voorvallen, waar aan hy zelve het beſtaan gegeeven „ heeft. Zyne Goedheid zal Hem alzo zeker aanſpooren, „ om dezelve overeenkomſtig met de oogmerken van Goed„ heid te beſtieren, als zyne Wysheid en Magt Hem in „ ſtaat ſtellen, om zulks op de kragtdaadigſte wyze te ver„ rigten." — Het denkbeeld, dat dit ook zekerlyk plaets heeft, verſterkt hy vervolgens uit overweging van de algemene wetten en de geſteldheid der waereld; en tracht by die gelegenheid ten ontegenzeggelykſte te bewyzen; „ dat „ God altyd aan en op alle plaatſen *tegenwoordig* en *werk„ zaam* is; en dat zyne werking de *eerſte bewoegende oor„ zaak* is van alle beweegingen, en de waare oorſprong van

„ alle de vermogens en wetten, die in de ſtoffelyke wae-
„ reld plaats hebben: des het 'er zo verre af zy, dat God
„ ſlegts een bloot en ledig aanſchouwer zou weezen, dat
„ by aldien Hy zyne werking alleen een oogenblik op-
„ ſchorſte, eene algemeene verwarring zoude plaats gry-
„ pen, en de ganſche natuur in duigen vallen." —— In gevolge van deze Stelling verklaert hy ook voorts de wyze, op welke de Voorzienigheid in de beſtieringe te werk gaet, en beweert, „ dat eene volmaakte beſtiering der by-
„ zondere gebeurtenisſen geſchiede, door den Goddely-
„ ken invloed, zich ten deezen einde onmiddelyk en ge-
„ ſtadig over alles uitſtrekkende." De Heer *Price*, in 't aendringen zyner bewysredenen, reeds eenige tegenbedenkingen beantwoord hebbende, verſedigt zich verder nog tot het oplosſen der zwarigheden, die men tegen de Voorzienigheid inbrengt, en beſluit daer op deze zyne Verhandeling, met ene ontvouwing van de nutte gevolgen, welken men uit dezelve heeft af te leiden.

De tweede Verhandeling, die het Gebed ten onderwerpe heeft, is drieledig. Ze behelst: (1.) Ene ontvouwing van de natuur, de redelykheid en nutheid des gebeds, met beantwoordinge der tegenwerpingen. (2.) Ene betooging van het gewicht des gebeds, aengemerkt als een werktuigelyke ondergeſchikte plicht; van de voordeelen eener Godsdienſtige gemoedsgeſteltenisſe, en de onvermydelyke noodzaeklykheid en verplichting der Godsdienst-Oefeninge. En (3.) leerzame aanmerkingen over de wyze, op welke men behoort te bidden.

De derde Verhandeling is geſchikt om te toonen, welke gewichtige redenen 'er zyn, om te ſtellen, dat wy grond hebben om te hoopen, „ dat onze onderlinge verkeering
„ en gemeenzaamheid, die wy hier op Aarde met God-
„ vrugtige bekenden gehad hebben, in den toekomenden
„ ſtaat na dit leven wederom plaats zal hebben, of dat wy
„ malkander op nieuw zullen zien en kennen." Onze Autheur grond zyne hoop deswegens op de volgende bedenkingen:

„ Wy mogen, om gewichtige reden, vaſtſtellen, dat wy ons, in het andere leeven, alle de verſchillende tooneelen des tegenwoordigen leevens onderſcheidenlyk zullen kunnen voor den geest brengen, en dat wy, indien niet alles, ten minſten het grootſte gedeelte van het geene wy ons tegenwoordig bewust zyn, in ons geheugen herroepen zullen. De H. Schriftuure geeft ons van deeze waarheid

heid de allerkragtigſte en duidelykſte verzekering. — Het is derhalven buiten alle tegenſpraak zeker, dat wy naamaals een onderſcheiden denkbeeld en nagedagtenisſe zullen hebben van onze deugdzaame Vrienden en Nabeſtaanden; en wy mogen met reden vooronderſtellen, dat deeze nagedagtenisſe de byzondere agting, welke wy hun in dit leeven hebben toegedraagen, eeniger maate wederom zal verlevendigen, en tevens van de begeerte vergezeld gaan, om zo naauw met dezelve vereenigd te worden, als de natuur der zaake en de welvoegelykheid toelaat."

„ Wy mogen om zeer gewigtige reden vaſtſtellen, dat alle vroome en deugdzaame Menſchen, als weezens volkomen van dezelfde ſoort, die hun beſtaan genoegzaam in dezelfde omſtandigheden begonnen hebben, en in denzelfden ſtaat van beproevinge en tugtiginge ter betragtinge van deugd en heiligheid zyn opgeleid, naamaals ook in dezelfde verblyfplaatſen van algemeene gelukzaligheid zullen geplaatst worden. — Dit zo zynde kan men zich niet wel met enige mogelykheid verbeelden, dat wy naamaals eene volmaakte vreugde genieten zullen in dezelfde verblyfplaatſen der gelukzaligheid, onder dezelfde volmaakte regeering, en als leden derzelfde hemelſche Maatſchappye, en egter in eene volſtrekte vreemdelingſchap ten aanzien van elkanderen blyven volharden, en de een den anderen nimmer kennen."

Deze denkbeelden breeder uitgebreid en aangedrongen hebbende, wil hy, dat wy voorts de volgende plaatſen der H. Schrifture onpartydig zullen overwegen. „ 't Schynt, zegt hy, als of de Theſſaloniſenſen, kort voor dat Apoſtel Paulus zynen Eerſten Brief aan dezelven geſchreeven hadt, door den dood van eenigen hunner vrienden of nabeſtaanden waren beroofd geworden. Uit dien hoofde vermaant hy hen (1 Th. IV. 13 ehs.) *dat ze niet bedroefd moeſten weezen gelyk de anderen, die geene hoop hebben*; als kunnende zy uit den dood en de weder opſtanding van Jeſus Chriſtus met zekerheid beſluiten, *dat* GOD *die geenen, welke in Jeſus ontſlapen zyn, wader zoude brengen met hem*. Hy verzekerde hen, *door het woord des Heeren*, (of door eene onmiddelyke Openbaaring des kundig geworden zynde) dat 'er eenmaal een tyd zoude komen, op welke Chriſtus zelve van den hemel zoude nederdaalen, *met een geroep, met de ſtemme des Aartsengels, en met de bazuine* GODS; en dat hunne vrienden, welke hun ontrukt waren, uit den dood zouden worden opgewekt, en zy *dus tezamen met hun*

zouden opgenomen worden in de wolken, den Heere te gemoet: in de lugt: om alzo tot in eeuwigheid met hem te weezen. —— Doch het geen ik thans inzonderheit bedoel, wordt nog kragtiger bevestigd door het geene wy leezen in het 19de Vers van het Tweede Hoofdſtuk uit dien zelfden Brief. *Want wat is onze hoop, onze blydſchap, of de kroone onzes roems? Zyt gy die ook niet in de tegenwoordigheid van onzen Heere Jeſus, in zyne toekomst?* —— In deeze woorden ligt ten allerduidelykſten opgeſlooten, dat de Apostel in de verwagting leefde, van de zodanigen, welke hy onder de Theſaloniſenſers tot den Christelyken Godsdienst hadt overgehaald, andermaal by de tweede komst van Christus te zullen zien en kennen. Dezelfde aanmerking mogen wy maaken op des Apostels zeggen, 2 Kor. IV: 14. *Weetende dat hy, die den Heere Jeſus opgewekt heeft, ook ons door Jeſus zal opwekken, en met ulieden daar zal ſtellen.* En 2 Kor. I: 14. *Gelykerwys gy ook ten deele ons erkend hebt dat wy uw roem zyn, gelyk gy ook de onze zyt in den dag van den Heere Jeſus.*"

Onze Autheur deze zyne gronden van verwachting ontvouwd hebbende, neemt verder de vryheid om zyner verbeeldinge een weinig bot te vieren, en het aengename van dat vooruitzicht levendig af te ſchetzen; en ten ſlot te toonen, wat nutte gevolgen men uit die beſchouwing kan afleiden.

Hier op volgt eindelyk de vierde of laetſte Verhandeling. Deze brengt ons in de eerſte plaets onder 't oog enige aenmerkingen over het nut der Christelyke Openbaringe en derzelver blykbaerheid, met ene beantwoording van zommige tegenwerpingen, die 'er gemeenlyk tegen in gebragt worden. Hier van bedient zich de Heer *Price* als ene aenleiding tot het overwegen en beantwoorden ener voorname tegenwerpinge, die het bedoelde hoofdonderwerp dezer Verhandelinge is. Dezelve wordt ontleend van die wonderdadige gevallen, welken ons in de gewyde Schriften verhaeld worden; men ziet ze aen als ongeloofwaerdig, en beweert dat men zich daer omtrent op het getuigenis van anderen niet kan verlaten. —— Deze tegenwerping, voor weinig tyds, door den Heer *Hume*, in volle kracht en nadruk voorgeſteld en aengedrongen, word, in deze Verhandeling, ten bondigſte wederlegd. De Heer *Price* toont ten dien einde, dat dezelve ſteunt op valſche grondbeginzels, of ten minſte zodanigen, die zulk ene nadere verklaring behoeven, om met enigen ſchyn van waerheid

voor

voor te komen, dat ze tot het bedoelde oogmerk ondienſtig bevonden worden.

De beginſels, zegt hy, op welke die tegenwerping rust, zyn inzonderheid dezen: „ Dat het geloof, het geen wy „ aan de getuigenis van anderen ſlaan, *enkel* en *alleen* op „ onze eigene ondervinding ſteunt." — „ Dat een wonderwerk eene gebeurtenisſe is, welke tegen de onder„ vinding ſtrydt." — „ Dat de voorafgaande ongeloof„ waardigheid eener gebeurtenisſe een bewys tegen dezel„ ve is, het geen, naar evenredigheid van derzelver on„ geloofwaardigheid, het bewys verzwakt, het welk voor „ de zekerheid der gebeurtenisſe uit de getuigenisſe van „ anderen ontleend was." — „ En dat geenerleie ge„ tuigenisſe in ſtaat is om de waarheid van eene gebeur„ de zaak te bevestigen, 't en zy dat de valschheid der „ getuigenisſe veel buiten gewooner en verwonderlyker „ ware, dan de gebeurtenisſe zelve." De Heer *Price* de valschheid dezer beginſelen ontvouwd, en betoogd hebbende, dat 'er geen reden is om een getuigenis, welks geloofwaerdigheid bewysbaer is, te wraken, om dat het omtrent een wonderwerk verkeert; hecht hier aan nog ene algemene aenmerking, om te toonen, dat het niet ongeloovelyk is, dat 'er, met de verkondiginge van 't Euangelie, wonderdadige gebeurtenisſen voorgevallen zyn.

„ De wonderwerken, zegt hy, inzonderheid, van welke wy een berigt vinden in het Nieuwe Verbond, gaan met eene menigte van zodanige omſtandigheden gepaard, welke ons een zeer gunſtig vooroordeel voor dezelve inboezemen, en die ons tevens onder de onvermydelyke verpligting brengen, om de blykbaarheid voor dezelve onpartydig en met bedaardheid te onderzoeken. — De toeſtand en geſteldheid des Menſchelyken geſlagts zyn zodanig, dat 'er niets beter geloof verdiene, dan dat hunne zaaken niet altoos aan zich zelven zyn overgelaaten. Het is 'er zo verre van af, dat in het denkbeeld van eene openbaaringe, ingerigt om eene zondige en ontaarte wereld te onderwyzen en te hervormen, eene tegenſtrydigheid of ongerymdheid ligge opgeſlooten, dat dezelve in tegendeel veel eer als een uitwerkſel der goddelyke goedheid moet worden aangemerkt, waar op men reeds voorshands met reden zoude hebbe kunnen hoopen. Het blykt duidelyk, dat de waereld, ten tyde der verſchyninge van Jeſus Christus, eene openbaaring over noodig hadde; en het ſchynt niet minder zeker, dat het Menschdom, kort na de ſchep-

ping der waereld, eene openbaaring verleend is. Indien wy de wonderwerken, welke ons in het Nieuwe Verbond verhaald worden, verwerpen, dan zullen wy met geene mogelykheid eenige waarschynlyke reden kunnen geeven, hoe eenige weinige Menschen, die van de voordeelen eener beschaafde en geleerde opvoedinge versteeken waren, en daar en boven met de ingewortelde vooroordeelen en alle de Magten der waereld te worstelen hadden, het Menschdom ter omhelzinge van den Christelyken Godsdienst hebben kunnen overhaalen. De voortreffelykheid van het einde en oogmerk, tot welks bevorderinge de wonderwerken gewrogt wierden; zo veele duizenden van Menschen, welke daar door tot Deugd en Godsvrugt wierden overgehaald, als ook de verbaazende veranderingen en omkeeringen, welke dezelve in den Godsdienst veroorzaakt hebben, door een stelsel van heidensche bygeloovigheid en afgoderye, het geen een werk was van veel eeuwen, in weinige jaaren geheel en al te vernietigen, en op deszelfs puinhoopen te bouwen de kennisse en den dienst van den eenen waaren God; deeze en verscheidene andere onbetwistbaare gebeurtenissen, welke wy zonder veel moeite zouden kunnen optellen, maaken de wonderwerken ten hoogsten waarschynelyk en geloofwaardig. Wy zien hier een samenloop van omstandigheden, het gebruik van zodanige middelen ten hoogsten waardig, en tevens eene zeer groote waarschynlykheid, dat by aldien 'er immers, sints de schepping der waereld, eene bekwaame gelegenheid was voor een verhevener vermogen, om zich op eene buitengewoone wyze met de zaaken der waereld te bemoeijen, dit het juiste tydstip was."

Onze Autheur besluit ten laetste deze zyne Verhandeling, met aen te merken, dat zy, die den Christelyken Godsdienst bestryden, zich bepaeldlyk behooren toe te leggen, „ op het verzwakken van deszelfs rechtstreeksche blyk„ baarheid; en niet voor te wenden, dat ze in staat zyn „ van *vooren* te betoogen, dat geenerhande berigten aan„ gaande deeze of geene wonderwerken *kunnen* waar zyn; „ noch zich te vergenoegen met blootelings te zeggen, dat „ bedrog en valschheid zeer gewoon en algemeen, en de „ wonderwerken in tegendeel gansch ongewoon en bui„ tengemeen zyn; en dat overzulks het geheele verschil „ beslischt is, en 'er geene aanleiding tot verder onderzoek „ kan plaats hebben." Dit geeft hem tevens aenleiding om te doen opmerken de omgerymdheid der handelwyze

van

van alle de zodanigen, die den Christelyken Godsdienst, om zo te ſpreken, ſlechts van ter zyde aentasten, en de rechtſtreekſche blykbaerheid ongemoeid laten, als of dezelve hunne overweginge niet verdiende, terwyl ze dezelve in tegendeel overwaerdig is. Dit doet onzen Autheur eindelyk beſluiten, „ dat de ongeloovigen, die onpartydig en „ in oprechtheid naer de waarheid onderzoek doen, niet „ verder kunnen gaan dan tot een ſtaat van twyfelinge. „ Zy moeten erkennen, dat de blykbaarheid voor de waar„ heid van den Christelyken Godsdienst ten minſten groot „ genoeg is om te kunnen zeggen, dat dezelve *mogelyk* „ waar is; en zy behooren ernſtig en onpartydig te on„ derzoeken, hoe verre deeze mogelykheid zich uitſtrekt, „ en onder welke verpligtingen zy, uit hoofde van hunnen „ ſtaat van twyfelinge, ten aanzien van hunnen zedelyken „ wandel, liggen. Waren zy in opregtheid genegen om „ dit te doen, zy zouden nimmer den Christelyken Gods„ dienst als een voorwerp van beſpottinge of veragtinge „ kunnen aanmerken. Schoon zy van deszelfs waarheid „ niet overtuigd waren, zouden ze evenwel hunnen wan„ del zodanig inrigten, als of ze het niet voor onmogelyk „ hielden, dat dezelve ten eenigen tyde waar kan bevon„ den worden. En al wie op deeze wyze niet te werk „ gaat, kan zich met reden niet beklaagen van de bedrei„ gingen, welke in de gewyde Schriften het ongeloof ge„ daan zyn."

Redenkundige en Schriftuurlyke Gedagten over de Dood des Menſchen, door JOHAN ERNST SCHUBERT, *Abt van Michaëlſtein enz. Na de tweede Hoogduitſche Druk vertaald, door* ANTONI FREDRIK KLENKE. *Te Amſterdam* by A. Eichorn 1768. *behalven het voorwerk* 220 *bladzyden in groot Octavo.*

AEn 't hoofd van dit Geſchrift is geplaetst ene algemene Voorreden, waer in de Hoogleeraer SCHUBERT een verſlag geeft van alle zyne Schriften, die hy, van tyd tot tyd, ſtukswyze in 't licht gegeven heeft, met opzicht tot de Leer der *Laetſte Tyden*, waer door onze Autheur verſtaet, *de dood des menſchen met alle haare eeuwige gevolgen.* Dezelven behelzen

1. *Gedagten over de dood.*
2. ——— ——— *de opſtanding der dooden.*
3. ——— ——— *de eeuwigheid der helſche ſtraffen.*
4. ——— ——— *het eeuwige leven*, waer by ook over *den ſtaat der zielen na de dood.*
5. ——— ——— *het laatſte oordeel.*
6. ——— ——— *het einde der waereld.*
7. ——— ——— *de algemeene bekeering der Jooden, en het duizendjarig ryk* (*).

Ze gaen dus allen, (uitgenomen het laetſte, volgens het oordeel van den Schryver, welke die algemene Bekering en dat Ryk als verdichtzels behandelt,) over onderwerpen, die de aendacht allet menſchen verdienen; voor zo verre zy 'er een wezenlyk belang in hebben; en tevens geſchikt zyn, ter bevorderinge van ware Godzaligheid; nadien ze hier toe zeer ſterke dringredenen aen de hand geven: 't welk zyn Hoog-Eerwaerde in deze algemene Voorreden onderſcheiden doet zien, met aentooninge, hoe men 'er met vrucht gebruik van kan maken. Deze algemene aenpryzing der hier opgemelde onderwerpen is dus ook byzonder betrekkelyk tot dit Geſchrift, 't welk thans in 't Nederduitsch het licht ziet; waer in de Autheur zich vier hoofdzaken ter behandelinge heeft voorgeſteld. (1.) *De natuur en de hoedanigheid des doods.* (2.) *De oorzaken des doods.* (3.) *Het tydperk des doods*, en eindelyk (4.) *de gevolgen des doods*; welke hoofdzaken in dit Werkje regelmatig nagegaen worden.

In de behandeling van 't eerſte Lid omſchryft onze Autheur den natuurlyken dood des Menſchen, als ene beroving van het natuurlyk leven, en de Mensch word gezegd dien te ſterven, „ als de overeenſtemming der werkzaamheden van de Ziel en het Lighaam ophouden, of, als zich de Ziel niet meer na den toeſtand des Lighaams, en het Lighaam niet meer na den toeſtand der Ziele voegd en ſchikt." De Mensch ondergaet dan, gelyk hy zich verder verklaert, zodanig „ eene verandering des lighaams, waar door de zinlyke leden onbruikbaar gemaakt, en de levensgeesten in derzelver beweging gantschlyk geſtremd worden; wordende het verband tuſſchen de Ziel en 't Lighaam door den

(*) Dit laetstgenoemde Stukje is ook reeds in 't Nederduitsch vertaeld, en gedrukt in *'s Hage* by *P. van Cleef* 1765.

den Dood weggenomen." Hier omtrent merkt hy voorts nog aen, dat dit niet noodzaeklyk influit, ene geheele afwezenheid der Ziele van 't Lichaem; en geeft te kennen, dat men zich, zynes oordeels, van dit denkbeeld, dat de Zielen, na den dood des Lichaems, in de Lichamen konnen blyven, met vrucht kan bedienen, ter verklaringe van de voorbeelden der tweemael geſtorvenen, die ons in de Bybelbladeren voorkomen. Getoond hebbende dat deze beſchouwing van den Dood eenſtemmig is, met het denkbeeld, dat de Schriftuurlyke ſpreekwyzen 'er van geven, leid hy hier uit af, dat men den dood heeft aen te zien, als ene berooving van alle gevoel, en het daer uit voortkomende zinlyke genoegen en ongenoegen; als mede dat de Ziel daer door het vermogen verliest, om het lichaem, als een werktuig tot volbrenging harer raedsbeſluiten te gebruiken; en dat dezelve daer op een geheel ander leven begint. Voorts beſluit hy dit Hoofdſtuk met aenmerkingen over de flauwe kundigheden, die wy hier in den tyd van dat leven hebben, de Godlyke Wysheid daer omtrent in acht te nemen, en 't begrip dat wy mogen vormen van het bezef, dat de Ziel als dan heeft van hare Staetsverwisſeling.

Het tweede Hoofdſtuk, gaende over de oorzaken des doods, ſtelt ons in de eerſte plaets voor, als *natuurlyke* oorzaken, „ alle zodanige toevalligheden, waer door het gebruik van alle de Leden des Lighaams opgehouden, en het Lighaam buiten ſtaat om zich zelve te bewegen, gezet word." Dan dit voor de Geneeskundigen overlatende bepaelt hy zich nader om te handelen, over de *moreele* oorzaken, die hy in 't algemeen vind, in de overtreding van Adam en Eva. „ Onze eerſte Ouders, zegt hy, waaren in de eerſte tyd *onſterfelyk*, maar toen zy de Wet overtraden, die hun God gegeven had, verloren zy deze voortreffelyke eigenſchap, en kwamen in een ſtaat, waar in zy eindelyk noodzakelyk ſterven moesten; en deze zonde van onze Stamouders is dan ook de oorzaak, waarom alle haare Nakomelingen de natuurlyke Dood moeten ondergaan." Deze drieledige Stelling word hier onderſcheidenlyk ontvouwd, met ene nevensgaende verdeediging van de Godlyke handelwyze, tegen de verdenking, als of hy het menschlyk geſlacht onregt gedaen zou hebben.

Hier aen volgt ten derde, de overweging van het tydperk des doods. In dit Hoofdſtuk behandelt de Hoogleeraar aenvanglyk breedvoerig het Godgeleerde verſchil

over het Godlyk beſluit deswegens. Het ſtaet by hem vaſt, dat God een iegelyk mensch „ een zeker Levensperk heeft gezet, 't welk hy niet kan overtreden:" ook vind hy gene zwarigheid in toe te ſtemmen, „ dat God in 't algemeen volſtrekt een zodanig getal van jaaren beſtemd heeft, boven 't welk geen mensch zyn leven kan voortzetten." Maer als men verder vraegt; „ of het tydperk, 't welk God een iegelyk mensch gezet heeft, onveranderlyk zy?" Zo antwoord hy ontkennende, en beweert, „ dat God niemand een onveranderlyk Levensperk geſteld heeft:" doch hy belyd tevens, „ dat dit op zich zelfs veranderlyk tydperk van 's menſchen Leven nooit werklyk veranderd word; en dat dus een mensch nooit langer of korter leefd, dan hem van eeuwigheid het perk om te leven gezet is." In de nadere ontvouwinge hiervan kant hy zich zeer ernſtig tegen het gevoelen van een volſtrekt Godlyk raedsbeſluit deswegens; en beweert dat men hier moet denken op een beſluit van een volmaekt verſtandig Wezen, gegrond op voorgeziene omſtandigheden, die hy gebillykt of beſlooten heeft toe te laten. Op dien grondſlag beantwoord hy ook eindelyk de vraeg, „ of God de byzondere manier en wyze des Doods van een iegelyk mensch beſlooten heeft?" met onderſcheidinge. God naemlyk heeft dezelve van eeuwigheid voorzien; ze ſtrekte ter verheerlykinge zyner eere, of ze benadeeld dezelve; in 't eerſte geval billykt hy de manier en wyze, in 't laetſte billykt hy dezelve niet; het ene en 't andere geſchied nogtans; en dus moet men zeggen, dat God in 't eerſte geval beſlooten heeft, dat dezelve plaets zou hebben; en in 't laetſte geval beſlooten heeft, dezelve niet te beletten, maer toe te laten, dat zodanig een mensch op die manier en wyze, op dien tyd, den Dood zou ondergaen. —— Tot dus ver des menſchen tydperk ten aenzien van God beſchouwd hebbende, vestigt de Hoogleeraer voorts zyne aendacht op hetzelve met betrekking tot de menſchen. Het geen hy daer omtrent voor te dragen heeft brengt hy onder drie hoofdartykels. (1.) *Het Leven der menſchen is zeer kort.* De beſchouwing hier van leid hem op, om na te gaen waerom! en te toonen, dat de mensch geen reden heeft; om zich daer over te bezwaren. By die gelegenheid beantwoord hy ook de vraeg, „ of men over zyn leven verdrietig mag worden!" en toont, in hoe verre het geoorlofd zy, „ God

aan

aan te roepen om de verkorting, of de verlanging onzer levensdagen;" als mede dat het volstrekt ongeoorloft is, „ zich zelve het leven te benemen." (2.) Een tweede hoofdartykel luid, *het tydperk van 's menschen leven is een iegelyk onbekent en verborgen.* Dit ontvouwende brengt hy den Lezer onder 't oog, „ dat het zelve voor geen Mensch, ook door geen kunstenaryen, weethaar is; dat de Duivel het niet kan voorzeggen; dat de Mensch 'er zich niet over heeft te bekommeren; en dat 'er wyze reden zyn, waarom God 's Menschen sterfuur verborgen heeft." Hier by komt (3.) eindelyk een betoog, *dat het tydperk van 's menschen leven ook te gelyk het genadeperk is.* Dit behandelt de Hoogleeraer in 't breede. Voor eerst beweert hy, „ dat een zondaar, zo lang hy leeft, aan de genade van God deel heeft, indiervoegen, dat God niet ophoud voor zyn dood, zyne bekeering ernstlyk te zoeken en te bevorderen, veel minder hem de middelen daar van geheel te onttrekken, hy mag zyn, wie hy wil." En hy bewyst vervolgens, ten tweede; „ dat geen zondaar, die in 't ongeloof is gestorven, na zyn dood kan bekeert, en de zaligheid deelagtig worden."

Ten laetste word dit Geschrift beslooten met het vierde Hoofdstuk gaende over de gevolgen des Doods. Hier in bepaelt zich onze Autheur, voor zo ver de tydelyke dood alleen een dood des Lichaems is, en dewyl hy de verdere gevolgen, die betrekkelyk zyn tot den staet der Ziele, in ene andere Verhandelinge reeds nagegaen heeft, tot die veranderingen, welken uit den dood des lichaems ontstaen, en gemeenlyk daer mede verknocht zyn. Uit dien hoofde komt hier alleen in aenmerking de verganglykheid der lichamen, en de gewoonte van dezelven te balzemen, om ze nog enigen tyd voor 't bederf te bewaren; of ze te begraven, om de verganglykheid der liehamen in de open lugt, met de schadelyke gevolgen daer van, te beletten en voor te komen, als mede de lykstatien by zodanig ene gelegenheid gebruikelyk; waer omtrent de Hoogleeraer zyne aenmerkingen mededeelt ter billykinge van 't een en 't ander, zo ver het zelve zyne nuttigheid heeft.

Brief, behelzende de voornaamſte gronden, en de byzondere mening van de hedendaagſche nieuwe Lere der Sacramenten: neffens de voornaamſte bewyzen tegen dezelve: als ook ene oplosſinge van hare voornaamſte tegenwerpingen. Geſchreven aan N. N. *Door* JOHANNES CONRADUS APPELIUS *Pred. te Zuidbroek en Muntendam. Te Groningen by de Wed.* J. Spandauw 1768. *behalven de voorafgaande korte Schets* 174 *bladzyden in groot Octavo.*

DE Eerwaerde *Appelius*, al vroeg ingewikkeld in 't voor enigen tyd ontſtane verſchil, in onze Nederlandſche Kerk, over de vryheid der *onergerlyke onbegenadigden*, voor God en hun Geweten, om het Heilig Avondmael al of niet te mogen gebruiken; betoont zich in dit Stukje een zeer ernſtig voorſtander van onze Formulieren; en een yverig verdeediger dier Leere, welke hy de Oude Leer noemt, die, zynes oordeels, op Gods Woord gegrond is; in tegenſtellinge van hun, die beweren, dat zulk een onbegenadigde, voor God en zyn Geweten, vryheid heeft, om tot den tafel des Heren te naderen. — Dit Geſchrift, dat regelmatig opgeſteld is, en in dit verſchil overweging verdient, behelst, (1.) De voornaamſte gronden der nieuwe Leere. (2.) De byzondere mening van dezelve, aengaende het H. Avondmael. (3.) De gronden, waer uit derzelver ongegrondheid, zynes achtens, betoogd kan worden. (4.) De tegenwerpingen die men tegen de oude Leer inbrengt, welken door zyn Eerwaerde beantwoord worden. (5.) Het gewicht van dit geſchil, en den weg, dien men, naer zyne gedachten zou konnen inſlaen, om het, ten minſte openlyk, te doen eindigen: en (6.) eindelyk een kort voorſtel ter ontvouwinge van de geſchiedenis, hoe dit geſchil in de Kerk gekomen zy. — Zie hier, ten gevalle van hun, die het onderſcheid dezer Leerſtellingen nog niet mogten kennen, hoe de Eerwaerde *Appelius* het verſchillende gevoelen aengaende het H. Avondmael, van de ene en andere zyde, voordraege.

„ Ingevolge de Oude *Hervormde* leer, is het H. Avondmaal, ene heilige plegtigheid, van Christus ingeſteld, om, aan ware gelovige, te betekenen en te verzegelen de belofte van het Evangelie, dat hy zyn Lichaam, voor hen, heeft laten breken, en zyn bloed, voor hen, vergieten, om hen daar door zalig te maken, even zo zeker, als zy die tekenen genieten: ten einde hun zaligmakend geloof,

dat

dat zy reeds bezitten, door dat zegel verſterkt zoude worden, om zo veel te levendiger, aan Jeſus dood, voor hen geſchied, te gedenken, en, van de heilgoederen, zo veel te vrymoediger gebruik te maken, tot bevordering van troost en heiligmakinge: zo dat dit bondzegel niet zy ingeſteld, voor onbegenadigde, maar voor menſchen, die de wezendlyke eigenſchappen der begenadigde in zig bevinden: waarom het nodig is, dat 'er vooraf Proefpredikaties gehouden worden, waar in de gemeente zig onderzoekt en beproeft, of zy ook gemelde eigenſchappen in zig bevinde."

„ Naar de nieuwe Leer, zyn de Sacramenten heilige plegtigheden, van God ingeſteld, om, niet alleen aan begenadigde, maar ook aan onbegenadigde, te betekenen en te verzegelen, de waarheid van het evangelie, de aanbieding van genade, en den ſamenhang tuſſchen het geloof en de zaligheid: ten einde het woord, en het hiſtoriſch geloof verſterkt worde, om het zaligmakend geloof eerst te werken en dan te verſterken, als de allergepaſte en krachtigſte middelen, tot de eerſte bekeering: weshalven, niet alleen begenadigde, maar ook onbegenadigde dezelven gebruiken moeten; vermits de onbegenadigde, zo wel als de begenadigde, een wettig regt daar toe bezitten: waarom het dan niet nodig, maar zelfs ſchaadlyk, is, dat men zig zelven zoude beproeven, of men ook behore, tot die, voor welke het Sacrament ingeſteld is; vermits het hier maar alleen, op ene voorbereiding, om zig uit te zuiveren en onergerlyk te maken, aankome: waar uit dan volgt, dat, tuſſchen Woord en Sacrament, geen ander onderſcheid zy, dan in de maniere van voorſtel."

Gods vrymachtig Albeſtier, ten toon geſteld, in den ſpoedigen overgang van den Heere FRANCOIS DE CHALUS, *Heer van* LA MOTTE, *geweezen Officier in dienst van zyne Maj. den Koning van* Vrankryk, *en deszelfs gebeele Familie uit den Roomſchen tot den Gereformeerden Godsdienst. Voorgeſteld in een Brief aan den Heer* B. D. L. *Intendant van de Fortificatien des Konings. Uit het Fransch vertaald. Te Amſterdam by* P. Entrop, *en te Utreebt by* S. de Waal. *in Octavo* 224 *bladzyden.*

Dit Stukje behelst een onopgeſmukt verhael, van de gelegenheid by welke de Heer *de Chalus*, ter zake van zyne

zyne tydelyke omstandigheden, zich in Utrecht ter neder gezet heeft; wat hem natuurlyk aenleiding heeft gegeven, om den Bybel te doorbladeren, en in 't lezen daer van te ontdekken, dat de Leer der Roomsche Kerke in vele opzichten niet gegrond is op den inhoud der Godlyke Schriften; en hoe hy, in gevolge hier van, met zyne gansche Familie, eerlang den Gereformeerden Godsdienst te Utrecht openbaer omhelsd heeft. Den Heer *Intendant*, op een scherpen Brief over zynen zo genaemden afval, deswegens bericht gevende, doet hy dat bericht vergezeld gaen van aenmerkingen over den Roomschen Godsdienst; dienende om hem, in verscheiden stukken, onder 't oog te brengen, hoe ongegrond, ongerymd, ja bespottelyk velen derzelven voorkomen, als men ze met oplettendheid beschouwt; om dus zyne overgang te billyken, en den Heer *Intendant*, waer 't mogelyk, tot nadenken te brengen. De Autheur stelt dit, hoewel niet geleerd noch regelmatig, (dat juist niet te wachten was,) in zodanig een daglicht, dat het zeer wel aen zyn oogmerk beantwoorde, en voor 't Gemeen niet ongevallig zy.

ADRIANI KLUIT *Vindiciæ Articuli* ὁ, ἡ, τὸ. *In Novo Testamento. Pars posterior Tomus prior. Of de Artykel* ὁ, ἡ, τὸ *in 't N. T. gehandhaafd en verdeedigd. Te Alkmaar by* Jacob Maagh 1768. *in groot Octavo* 420 *bladzyden.*

MEt de uitgave des eersten Stuks van dit weldoorwerkte Geschrift, hebben wy een verslag gegeven van des Autheurs bedoelde, en tevens gezegd, dat hy 'er wel byzonder toe opgeleid is, door zyne bedenkingen over Lukas II: 2; als mede dat hy, volgens zyne belofte, eerlang ene uitvoerige Verhandeling, over de aldaer gemelde beschryving, ten voorschyn stond te brengen (*). Aen die belofte nu voldoet hy hier aenvanglyk, met een gedeelte dier Verhandelinge het licht te doen zien; strekkende om te toonen, dat men, in 't verhael van Lukas, om geen tweerleie beschryving heeft te denken, maer om éne enkele beschryving; die in de dagen van Herodes wel bevolen, doch eerst enige jaren later ter uitvoeringe gebragt is, toen Judea een Wingewest geworden, en Cyrenius over Syrie Stadhouder was. De Heer *Kluit* heeft dit gedeelte met zo veel

(*) Zie boven bl. 137.

veel belezenheid, oplettendheid en oordeel uitgevoerd, dat men (schoon men in alles nog niet overtuigd mogte wezen van de ontegenzeggelykheid van 's Mans gevoelen) niet wel konne nalaten na het overige gedeelte te verlangen, om zyne gedachten, in hun vollen beslag, te konnen overwegen.

Onze Autheur vangt deze Verhandeling aen met een betoog, waer in hy zich voorstelt te bewyzen, *dat 'er by de geboorte van Christus geen Beschryving in Judea geweest is.* Ten dien einde beroept hy zich, in de eerste plaets, op gebrek van bewys. Geen een enkel oud Geschiedschryver is 'er te vinden, die enig gewag maekt van ene beschryving, welke aldaer in dien tyd plaets gehad zou hebben: en de voorstanders van 't gevoelen, dat men het verhael van Lukas in dien zin heeft te verstaen, als of 'er toen reeds eene beschryving ware, stemmen zulks eenparig toe. Dit uit veler Schriften getoond hebbende, gaet hy verder na, welke wegen men heeft ingeslagen, om, niet tegenstaende dit stilzwygen, echter de geloofwaerdigheid van het vermeende bericht van Lukas te staven; en hy poogt te doen zien, dat gene van dezelven voldoende te achten is; terwyl hy 'er tevens op aendringt, dat men reden heeft, om te stellen, dat men 'er nergens gewag van vind, om dat ze nimmer plaets gehad heeft. 't Komt 'er derhalven nog maer op aen, om te onderzoeken, of Lukas melding heeft van ene beschryving by de geboorte van Christus? En ziet, deze zegt niet, dat ze in dien tyd uitgevoerd is. Hy leert wel v. 1, *dat 'er diestyds een gebod van Cæsar Augustus uitging, om het geheele land, of de geheele waereld te beschryven*, maer meld niet, dat dit gebod in die dagen ter uitvoeringe gebragt, dat die beschryving toen geschied is. 't Is 'er zo verre van, dat hy ze in tegendeel tot een later tyd brenge: de beschryving werd in dien tyd *bevolen*, maer ze geschiedde volgens v. 2 later; *deze* [bevolen] *beschryving geschiedde eerst toen Cyrenius over Syrie Stadhouder was*; dat men den grondtekst dus hebbe te vertalen, zal in 't vervolg nader blyken. De Euangelist leert ons verder v. 3 — 5 wel, dat men zich opmaekte, en heen ging, een iegelyk naer zyne eigen Stad, *om beschreven te worden*; doch niet, dat ze 'er *daedlyk beschreven zyn*; en, zo 'er al enigen beschreven mogten wezen, hy zegt nergens, dat die beschryving toen voltrokken en doorgegaen is. Op zyn meest, vind men dan hier enig bericht van ene aengevangen en ondernomen beschryving; maer de

Euan-

Euangelist geeft niet te kennen, dat die beſchryving toen een wezenlyken voortgang gehad heeft.

Dit alles in zyne kracht voorgeſteld zynde, oordeelt de Heer *Kluit* genoegzaem getoond te hebben, dat 'er geen grond is, om te gelooven, dat 'er diestyds ene beſchryving van Judea zou geſchied zyn; en hier op gaet hy, om zyn ſtuk verder te voldingen, over, om nader te betoogen, *hoe het onmogelyk was, dat de beſchryving, door Augustus bevolen, by de geboorte van Christus volvoerd heeft konnen worden.* Dit poogt hy, in het tweede Hoofdſtuk, boven alle tegenſpraek te ſtellen. Hier toe vestigt hy des Lezers aendacht op de natuur van een Wingewest der Romeinen, en toont, dat Judea, zulks geworden zynde, tevens aen ene ſchattingbeſchryving onderworpen wierd, toen Cyrenius over Syrie Stadhouder was, tuſſchen het 9de en 10de jaer van Archelaus, en gevolglyk meer dan 10 of 12 jaren na de geboorte van Christus; waer van ook Lukas gewag maekt Hand. V: 37. By die gelegenheid maekt onze Autheur, om reden met opzicht tot het vervolg, ene uitweiding over 't geen de Oudvaders deswegens melden, en doet ons, behalven andere byzonderheden, daer in voorkomende, opmerken, dat de Oudvaders algemeenlyk, om geen twee verſchillende beſchryvingen gedacht, maer ſlechts éne enkele beſchryving erkend, en den tyd der geboorte van Christus, en dien van 't Stadhouderſchap van Cyrenen over Syrie, onder elkander verward hebben; dat die beſchryving, volgens hen, alleen aen Judea bepaeld, en geen enkele *perſoonsopſchryving*, of *akkeropneeming*, maer ene wezenlyke *ſchattingſchryving* geweest is. Dit getoond hebbende gaet hy voort om te doen zien, dat die beſchryving niet geſchieden kon, voor dat Judea een Wingewest der Romeinen geworden was, en dus geen plaets kon hebben ten tyde der geboorte van Christus: 't welk hy nader bevestigt, zo uit de voorrechten van de Bondgenooten der Romeinen in 't algemeen, als uit den ſtaet der Jooden tot op dien tyd in 't byzonder. Tuſſchen beiden merkt hy in 't voorbygaen aen, dat men, de onmogelykheid der *ſchattingbeſchryvinge* in die dagen erkennende, (gelyk door de voornaemſte Letterkundigen geſchied) zich hier te vergeefsch beroept op eene *Perſoonsopſchryving* of *Akkeropneeming*. Doch hy oordeelt het niet noodig hier op breedvoerig ſtaen te blyven, nademael dit hem voorkomt als ene loutere uitvlucht van verlegenheid, waer toe men zich gedwongen ziet, als men

zon-

zonder grond vooronderſtelt, dat Lukas ſpreekt van twee beſchryvingen, die tien jaren na elkander voorgevallen zouden zyn; dit doet hem maer enige algemene aenmerkingen tegen deze denkbeelden inbrengen; en hy maekt 'er te minder werks van, om dat derzelver nietigheid, volgens zyne gedachten, in 't vervolg dezer Verhandelinge, wel van zelven zal blyken.

Aen dit betoog van de onmogelykheid der beſchryvinge in die dagen, hecht de Autheur ene onderſcheiden wederlegging van die vertaling, welke aen vele latere Geleerden zeer behaegd heeft, te weten; *deze beſchryving geſchiedde* EER of VOOR DAT *Cyrenius over Syrie Stadhouder was.* De Heer *Kluit* merkt deswegens aen, dat deze vertaling geenszins beantwoord aen den zamenhang, dat dezelve niet overeenſtemt met het verband van zaken, waer in ze voorkomt, en dat zich hier onoplosſelyke zwarigheden opdoen, die genoegzaem toonen, dat Lukas dezen zin niet bedoeld kan hebben. Voorts tracht hy aen te toonen, dat deze overzetting onbeſtaenbaer is met de tael-regelmaet, en dat de voorbeelden, waer op men zich, ter ſtavinge van die vertolking beroepen heeft, in genen deele bewyzen, 't geen hier bewezen moest worden. Men moest ten dien einde naemlyk niet ſlechts bewyzen, dat πρῶτος *de eerſte*, een byvoeglyk naemwoord, menigmael gebruikt word, als ware het het bywoordje πρῶτον *eerst*; noch dat πρῶτος dus ook wel voorkomt in den zin van πρότερον, *eerder*, en dan een *Genitivus* by zich kan hebben; dit alles voldingt in dezen de zaek geenszins: maer men moest bewyzen, (daer 't hier bepaeldlyk op aenkomt,) dat πρῶτος, met een tydaenwyzenden *Genitivus abſolutus*, ('t welk in dit geval plaets heeft,) de betekenis heeft van *eer* of *voor dat.* Dit zo niet zynde, vervalt daer mede het gewaende bewys, dat men uit deeze woorden ontleent, ter onderſchraginge van de vooronderſtelling, dat Lukas het oog zou hebben, op ene beſchryving, die in Judea geſchied zou zyn, ten tyde der geboorte van Christus, voor de beſchryving ten tyde van Cyrenius.

Onze Autheur zyne ontkennende ſtelling dus ver afgehandeld hebbende, tracht vervolgens den zin der woorden van Lukas, volgens zyn denkbeeld, in 't daglicht te ſtellen. — Αὕτη ἡ ἀπογραφὴ, *deze beſchryving*, is zekerlyk de beſchryving vs. 1 gemeld; derwaerds wyzen ons die woorden; en daer word gezegd, dat zy *bevolen* is; men heeft dit gevolglyk aen te zien, als of 'er ſtond, *deze* [vs. 1

bevolen] *beſchryving.* —— Hier van nu word gezegd, *dat* zy ἐγένετο, *geſchiedde*, 't welk buiten tegenſpraek aenduid, dat die beſchryving niet enkel *bevolen*, maer ook *verricht*, *gedaen* en *afgelopen* is. — Dit is geſchied, ἡγεμονεύοντος τῆς Συρίας Κυρηνίου, *toen Cyrenius over Syrie Stadhouder was:* over de vertaling dezer woorden kan ook, als men onbevooroordeeld is, geen verſchil vallen, en men zou dus niet twyfelen, of de beſchryving, welke bevolen werd in de dagen van Koning Herodes, is geſchied, toen Cyrenius de waerdigheid van Stadhouder over Syrie bekleedde, en gevolglyk 10 of 12 jaren na de geboorte van Christus. — Maer Lukas voegt 'er nog iets by, zeggende αὕτη ἡ ἀπογραφὴ πρώτη ἐγένετο ἡγεμ. Dat is woordlyk, *deze beſchryving eerst geſchiedde, toen* enz.

De onzen vertaalen dit, *deze eerſte beſchryving geſchiedde* enz. Doch dan moest men, zegt de Heer *Kluit* hier lezen, αὕτη ἡ ἀπογραφὴ ἡ πρώτη ἐγένετο. Mogelyk vervolgt hy, zou iemand gisſen, dat men oudtyds zo gelezen heeft, en dat, in 't later uitſchryven, de laetſte η in ἀπογραφὴ het volgende η verzwolgen heeft. Dit eens toegeſtaen zynde, onderzoekt hy wat de zin zou wezen, en toont hoe 'er uit den zamenhang volge, dat die beſchryving vs. 1. *bevolen* in de dagen van Koning Herodes, volgens vs. 2. *geſchied* is in de dagen van Cyrenius, en dat die beſchryving *de eerſte* was. Maer hoe *de eerſte*? met opzicht tot ene tweede, derde enz. of met betrekking tot haer voorig niet zyn? wordende dus de *eerſte zaek* meermaels genomen voor den aenvang in tyd, zo wel als ter aenduidinge, dat zy *voor* ene tweede, derde enz. van die natuur geſchied zy. Dit is twyfelachtig in deze Griekſche ſpreekwyze; en dit zo zynde, zal men ze hier, uit kracht van den zamenhang en de hiſtoriſche waerheid moeten vertolken, wel, volgens de letter, *deze eerſte beſchryving geſchiedde*, maer, volgens de mening, *deze beſchryving is eerst geſchied*, of *nam haer aenvang*, of *geſchiedde eerst, toen Cyrenius* enz. —— De Heer *Kluit* heeft dit, by manier van toegeving, wel eens willen nagaen, om te toonen, dat 'er dus doende nog niets in liggen zou, dat met zyn gevoelen onbeſtaenbaer is; doch hy merkt tevens aen, dat die giſſing van ene verſchillende lezing door niets ter waereld onderſteund word, en dat men 'er ook niets mede wint, dan dat men Lukas dubbelzinnig doet ſchryven; en hem ene dubbelzinnigheid toeëigent, op ene plaets, daer hy zyne mening nu in tegendeel ten klaerſte uitdrukt.

Lu-

Lukas zegt ἄυτη ἡ ἀπογραφὴ πρώτη ἐγένετο ἡγεμ. en vermyd dus alle dubbelzinnigheid; nadien 't middagklaer is, dat πρώτη *eerst* niet behoort by ἀπογραφὴ *beſchryving*, maer by ἐγένετο *geſchiedde*; zo dat men de woorden niet konne overzetten, *deze eerſte beſchryving geſchiedde*, maer bepaeld zy, om ze in verſtaenbaer Nederduitsch te vertalen, *deze beſchryving geſchiedde eerst.* Om de wettigheid dezer vertalinge nader te ſtaven, verledigt zich de Heer *Kluit*, om met een aental van voorbeelden te toonen, dat het by de Grieken zeer gemeen is, het bywoeglyk woord πρῶτος, η, ον in de betekenis van het bywoordje *eerst* te gebruiken, en dat men zich hier van verzekert, door de afwezigheid van het lidwoordje ὁ, ἡ, τὸ. Dus is ἡ πρώτη *de eerſte*, maer πρώτη, zonder lidwoordje, het bywoordje *eerst.* Zo is dan ἄυτη ἡ ἀπογραφὴ πρώτη ἐγένετο ontegenzeglyk, niet, *deze eerſte beſchryving geſchiedde*, maer, *deze beſchryving geſchiedde eerst.* Hier by voegt onze Autheur, ten ſterker aendrang, ene ganſche reeks van voorbeelden, die toonen, dat het bywoordje πρῶτον, en insgelyks het bywoeglyke πρῶτος, η, ον, ook dus als een bywoordje gebruikt, meermaels de betekenis heeft van 't Latynſche *demum*, en gebruikt werd, even als wy ons woordje *eerst* bezigen, in den zin van *toen eerst.* Deze betekenis ten overvloede geſtaefd, en op het gezegde van Lukas overgebragt hebbende, ſtelt hy 't als ene genoegzaem ontwyfelbare zaek voor, dat Lukas zegt, *deze beſchryving geſchiedde eerst, toen Cyrenius over Syrie Stadhouder was*, om aen te duiden, dat die beſchryving, welke in de dagen van Koning Herodes bevolen was, toen eerst ter uitvoeringe gebragt wierd, toen Cyrenius over Syrie Stadhouder was.

De Heer *Kluit* het voorgeſtelde nog tegen enige tegenwerpingen verdeedigd hebbende, toont vervolgens dat het gevoelen, hier door hem beweerd, ſchoon 't in den laatſten tyd bykans onaengemerkt geweest zy, in vroegere tyden nochtans door veelen reeds is opgemerkt; dat het plaets heeft in verſcheiden vertalingen, en Griekſche uitgaven, die hebben ἄυτη ἡ ἀπόγραφὴ, πρώτη ἐγένετο, en dus toonen dat ze πρώτη niet brengen tot ἀπογραφὴ, maer tot ἐγένετο. Ook tracht hy te doen zien, dat de Oudvaders, volgens het bovengemelde, Lukas in dien zin verſtaen hebben; het welk hy tegen enige bedenkingen nader opheldert. Eindelyk merkt hy nog aen, dat het geen Lukas meld, Hand. V: 37, duidelyk genoeg doet zien, dat de Euangelist om geen twee beſchryvingen gedacht, maer

ſlechts ene enkele beſchryving gekend heeft, het welk hem daer ter plaetze alleen doet zeggen, *in de dagen der beſchryvinge*, en niet *in de dagen der eerſte* of *tweede beſchryvinge* of *in de dagen der beſchryvinge van Cyrenius*, of iets dergelyks; hoedanig ene nadere bepaling men hier natuurlyk zou verwachten, indien de Euangelist iets van twee zulke verſchillende beſchryvingen, als velen vooronderſtellen, geweten hadde. —— Onze Autheur beſluit eindelyk dit gedeelte zyner Verhandelinge aldus.

„ Zie hier byna tot overtolligheid betoogd, en uitgeleid, een ſtuk, waer over byna 3 eeuwen getwist, geſchreven en gewreven is. 't Welk zoo veel verſchillende gedaanten heeft aangetrokken, als 'er verſchillende verſtanden geweest zyn en noch zyn. Zie hier, zoo ik meen, het gezegde van Lucas in zyne ware meening voorgeſteld, en getoond; dat hy, verre van de beſchryving te brengen tot Christus geboorte, in tegendeel dezelve duidlyk overbrengt en verſchuift tot den tyd van Cyrenius, niet, gelyk velen gewild hebben, om dat die gewaande Christusbeſchryving zoo lang geduurd heeft, en ſtaande al dien tyd met horten en ſtooten verricht is, tot dat zy eindlyk onder Cyrenius haar volle beſlag gekregen heeft; waar door men genoodzaakt wordt, om het woord πρώτη een vreemde en ongehoorde verklaring te geven: (die zo redeneren, hebben den ſtaat van Judea niet gekend) maar alleen, om dat de beſchryving, vs. 1. bevolen, ſchoon volg. vs. 3—5. begonnen, geſtuit is; geenen voorrang gehad heeft; en voor niet geſchied is aangemerkt: zoo dat de H. Lucas vs. 1., om het optrekken van Maria naar Bethlehem van de ſchatting moetende gewagen, van zelfs in die noodzakelykheid gebracht was, om door dien tusſcheninlasch den lezer te waarſchuwen, en te zeggen: *deze beſchryving is eerst geſchied, toen Cyrius over Syrie Stadhouder was.*"

„ Daar blyft niet over, dan dat ik 1. de ware meening van het eerſte vers openlegge, en 2. ten beſluite aanwyze, door wat toeval de bevolen *ſchatting* achtergebleven, en tot later tyden uitgeſteld zy."

Men verlangt vry algemeen na de uitwerking van dit overige gedeelte, in de verwagting, dat men dan beter zal konnen begrypen, hoe, (volgens het oordeel van den Heer *Kluit*,) Cæſar Augustus tot het beſluit kwame, om in de dagen van Koning Herodes, zulk ene ſchatting in Judea te bevelen; en hoe die ſchatting aenvanglyk werkſtelling gemaekt zy; indien 't zo baerblyklyk ware, dat dezelve onmo-

mogelyk uitgevoerd konde worden, (niet uit hoofde van die of deze toevallige omſtandigheden,) maer uit krachte van den ſtaet, waer in het Joodſche Gemeenebest zich diestyds nog bevond, als onze Autheur beweert.

Brieven van Dr. GEORGE WILH. ALBERTI, *over den tegenwoordigen toeſtand van den Godsdienst en de Weetenſchappen in Grootbrittannien. Uit het Hoogduitsch vertaald. Derde Deel. Te Utrecht by* A. v. Paddenburg 1768. *behalven de Voorreden en den Inhoud* 361 *bladz. ingr. Octavo.*

DE Heer *Alberti* zyne berichten, die, uit hoofde van derzelver byzonderheid en naauwkeurigheid, met een algemeen genoegen gelezen worden, in dit derde Deel vervolgende, ontvouwt ons hier het aenmerklykſte, dat de Hierarchy, en de inrichting van den Godsdienst, in de Engelſche Kerk betreft; als mede hoedanig het tegenwoordig heerſchend leerbegrip dier Kerke zy, aengaende deze en gene onder de Proteſtanten betwiste leerſtellingen. Onder het voordragen hier van, geeft hy tevens een bericht van de latere Aartsbisſchoppen en Bisſchoppen en enige andere voorname Mannen in de Kerk van Engeland; en wel byzonder een geſchiedverhael van de Sociniaenſche en Arriaenſche verſchillen van het jaer 1689 tot op den tegenwoordigen tyd. Verder verleent ons dit Stuk een onderſcheiden denkbeeld van de Engelſche Hooge Schoolen, de wyze van ſtuderen aldaer, en 't geen deswegens voorts merkwaerdig is. Hier by komt ene beſchryving van etlyke aenzienlyke plaetſen, gebouwen enz.: weshalven de Lezers dit Deel niet min merkwaerdig dan de voorgaenden zullen vinden. —— Tot een ſtaeltje hier van diene het volgende verhael van 't geſchil der Engelſche Kerke met den Bisſchop *Hoadley*, dat met recht onder de gewichtigſte geſchillen dier Kerke geteld mag worden; waerom we het hoofdzaeklyke van dit verhael hier zullen melden.

Benjamin Hoadley, Bisſchop van *Bangor*, kantte zich, hoewel Bisſchop zynde, ('t geen aenmerkelyk was) zeer ernſtig aen tegen de zogenaemde voorrechten ener Bisſchoplyke Kerke; des niet tegenſtaende verkreeg hy vervolgens het Bischdom van *Salisbury*, en in later tyd het voordeelig Bischdom van *Winchester*; terwyl hy zyn gevoelen ſtandvastig bleef verdeedigen.

In 't jaer 1708 gaf hy reeds uit eene *Overweging*, *hoe*

verre men zich aen de Waereldlyke Overigheid onderwerpen moet. Hier op volgde in 't jaer 1710 een *Onderzoek van den Oorſprong en Inſtelling der Waereldlyke Regeringe.* En in 't jaer 1716 ontdekte hy zyn gevoelen nog duidelyker, met de uitgave van een *Behoedmiddel tegen de Leerſtellingen en het gedrag der Nonjurors, zo wel in de Kerk als in den Staat.* Ook zag men in dat zelfde jaer reeds *Enige Aenmerkingen over dat Behoedmiddel* in 't licht; doch het liep echter nog aen tot het volgende jaer, eer men zyn gevoelen hevig begon te beſtryden. Hier toe gaf hy aenleiding door ene Predikatie, den 31 Maert 1717, *over de Natuur van het Koningryk of de Kerk van Chriſtus;* welke Predikatie in dat jaer vyftienmael gedrukt werd. Op de uitgave dezer Predikatie volgde eerlang ene menigte van Voor- en Tegenſchriften; ene Synodale Vergadering zag dezelve, als mede het opgemelde Behoedmiddel, voor zeer gevaerlyk aen; maer het Hof ſchortte de verdere uitwerking dier Vergaderinge op; en 't bleef voorts by de uitgave veler Schriften der Voor- en Tegenſtanderen van des Biſſchops gevoelen. Onze Briefſchryver een achtervolgend verhael van dit alles gegeven hebbende, meld ons voorts welke de ſtellingen waren, over welken met zo veel hevigheids geſtreden werd.

„ De Biſſchop hadde in zyne Predikatie de volgende „ Leerſtellingen geleerd. Chriſtus is de Koning van zyne „ Kerk, en alzoo de eenige Wetgever en Rechter van „ zyne onderdaanen, in dingen die het geweeten en de eeuwige zaligheid betreffen. Hy heeft geen zigtbaaren „ Steedehouder, geenen Rechter over het geweeten nagelaaten. Aldus heeft geen mensch het recht om nieuwe „ wetten te maaken, of aan de oude een nieuwen zin te „ geeven, te weeten, met zulk eene verbindende kracht, „ dat de menſchen op verlies van hunne zaligheid daar aan „ gehoorzaamen moeten. Geen mensch mag dierhalven „ eenes anders knecht oordeelen ten aanzien van dingen, „ die zyn geweeten en de eeuwige zaligheid aangaan."

„ Uit deeze ſtellingen beſloot de tegenparty, dat, *voor eerſt*, all' het gezag der Kerke in zaaken, die het geweeten en de eeuwige zaligheid betreffen; *ten tweeden*, alle Kerkentucht, en *ten derden*, all' het gezag der Geestlykheid, daar door wechgenoomen wierd. Het *eerſte* ſtemde de Biſſchop toe; maar het *tweede* ontkende hy, om dat het uit zyne ſtelling niet volgde. Hy verklaarde zig over het een en het andere op de volgende wyze: Hy weederſprak voornaamlyk de genen, die terſtond *eenes anders dienſtknecht*

oor-

oordeelen en verdoemen; (eene uitdrukking, welke hy van den Apostel Paulus ontleend had;) zyn oogmerk was de Paapſche leerſtellingen noopens de magt en ſtraffen der Kerke teegen te gaan, daar men zig eene magt over het geweeten aanmaatigt, en voorgeeft, dat de werking van de Geestlyke *Cenſuuren* zig eerst in de toekoomende weereld regt openbaart; *de Excommunicatie van den Bloedſchender te Corinthen*, (die den Bisſchop tegengeworpen wierd,) hadde niets toegebragt tot vermeerdering van Gods ongenaade over hem, nog ten oogmerk gehad haare uitwerking eerst in de andere weereld te toonen; ook was uit een enkel en buitengewoon voorval geen algemeenen regel te neemen; het was eene andere zaak menſchen van de Kerkelyke gemeenſchap uit te ſluiten, of groove zondaaren de verkeering met de vroomen te verbieden, het welk in geenen deele mispreezen kon worden; maar men moeste niet gelooven, dat daar door de ſtraffe in de toekoomende weereld vermeerderd worde; men zogte alleenlyk door zulk voorgeeven de menſchen bang te maaken; en buiten dat was het uitſluiten uit de Kerkelyke gemeenſchap geen oordeelen over het geweeten. En wat het *derde* ſtuk betreft, moesten de Geestlyken over hunne Gemeenten niet heerſchen, maar dezelve weiden, en op Christus als haaren Koning en Heer, maar niet op zig zelven, wyzen."

„ Op het *Beheedmiddel* hadde men noch meer te zeggen. Men berispte, dat hy van de onafgebrookene opvolging der Bisſchoppen, van de kracht van den Bisſchoplyken Zegen, de *Abſolutie* en *Excommunicatie*, verachtelyk ſprak, dezelve voor kleinigheden, uitvindingen van menſchen, hield, en ontkende, dat ze tot vermeerdering der genaade, of ongenaade, van God iet toebragten; en daar door de χαρισματα, die hem door de Bisſchoplyke inwyding gegeeven waaren, verloochende. De Bisſchop antwoordde, dat Hy de gezegde dingen hield voor kleinigheden en uitvindingen van menſchen, wanneer men daar aan eene kracht om de genaade, of ongenaade, Gods te vergrooten, toeſchreef; dat hy niet wiste van χαρισματα [of genaadegaaven], die Hem door de Bisſchoplyke inwyding aangekoomen waaren, en wat Hy zelf niet hadde, Hy aan anderen door die inwyding niet konde mededeelen."

„ Voornaamlyk was men te onvreede over zyne ſtelling aangaande de opregtheid. De Bisſchop had geleerd, dat alles daar op aankwam, dat de mensch naar zyne beste kennis en overtuiging handele; dat hy alle middelen tot

zyne onderrichting aanwende, en als dan naa voor af gegaarne eigene onpartydige beproeving God diene. Hier uit wierden deeze gevolgen getrokken. De gemeenſchap der Kerke is dan tot verkryging der zaligheid niet noodzaakelyk: Ieder ongeleerde moet zyn eigen leidsman in den Godsdienst zyn: Voor God is geen onderſcheid tuſschen eenen waaren of valſchen Godsdienst: De mensch kan niet verplicht worden tot gemeinſchap met de Kerke: De Biſschop is een vyand der Kerke en een voorſtander van de Scheurmaakers."

„ De Biſschop antwoordde: Hy hield ſtaande, dat de mensch alle middelen moeste aanwenden om tot grondige kennis te koomen, en dat de waarheid haar helder en overtuigend licht met zig brenge. Het gene de zaligheid van alle Christenen aangaat, moeste voor een ieder verſtaanbaar zyn, en alles wat tot zaligheid noodig is, ſtond duidelyk in de Schrift. Maar dat waare onbehoorlyk, dat iemand uit verkeerde neederigheid of traagheid een anderen voor zig zoude laaten denken, en zyn verſtand aan het oordeel van anderen, in dingen, die de eeuwige zaligheid betreffen, zoude onderwerpen. Men konde en moeste nochthans andere lieden om raad vragen, en zig laaten onderrichten, doch alles zelfs beproeven. Men veroordeelde het Koolmyn-graavers geloof in de *Roomſche* Kerk, en wat daar kwaad was, konde by de *Proteſtanten* niet goed zyn. Alle de genen, die eenen anderen tot hunnen Godsdienst overbrengen wilden, zelfs *Papisten*, beriepen zig op zyn eigen oordeel, en lieten hem zelven oordeelen, of hunne gronden rechtmaatig waaren, of niet; maar wanneer hy zig hadde laaten verſtrikken, dan toonden zy hem de noodzaakelykheid, om zyn eigen oordeel aan zulken man te onderwerpen, wiens gemeenſchap hy door zyn eigen oordeel verkooren hadde, naardien het nu zyn werk niet meer was zelf te denken. Men moeste in de *Proteſtantſche* Kerk zulke dingen niet ſtaande houden, die haare afſcheiding van de *Roomſche* mispryzelyk maakten: want, indien de Kerk het recht hadde om menſchen tot de gemeenſchap met haar te verbinden, dan hadde de Engelſche zich van de *Roomſche* niet moeten ſcheiden. De Engelſche Kerk hield zelve ſtaande, dat een lid der *Roomſche* Kerk zalig kan worden, in welke God reedelykheid en oprechtheid, ongeacht alle zyne dwaalingen, vinde."

„ Om den Biſschop noch meer gehaat te maaken, gaf de tegenparty voor, dat Hy zig 1.) aan de Koninglyke op-

per-

perheerſchappy (*Supremacy*) vergreepen hadde: want de Koning hadde nu geen recht om nieuwe Kerk-wetten te maaken, en de onderhouding van dezelven te eiſchen. De Biſchop antwoordde, dat Hy eenen Koning niet gerechtigd hield om nieuwe Kerken-wetten, die het geweeten der onderdaanen verbinden en overheerſchen zouden, te maaken: tydelyke ſtraffen en belooningen konden wel huichelaars, maar geene waare Christenen maaken. De Heer, die den aart van zyn Koningryk best kende, hadde zulk een middel niet voorgeſchreeven; het geloove van een toekoomende weereld moeste de beweegrede zyn. Indien de Overigheid verpligt waare het Koningryk van Christus door ſtraffe te bevorderen, dan moeste de *Roomſche* Godsdienst in *Paapſche*, en de *Mahamedaanſche* in *Turkſche* Landen, door ſtraffen uitgebreid en de waare afgeſchaft worden: want de gronden, die teegen de *Papisten* gelden, moesten ook in gelyke gevallen teegen *Proteſtanten* gelden. De magt der Overheid ſtrekte zig alleenlyk uit tot uitwendige beſtellingen. Magt en gezag hadden in den Godsdienst altyd het grootſte ongeluk te weege gebragt, en konden daarom thans niet voordeelig worden."

„ Men zeide 2) de Biſchop was een vyand der *Act of uniformity*, door welke de Biſchoplyke Kerk als de heerſchende Kerk was vastgeſteld, en allen zulken ſtraffen gedreigd waaren, die de Engelſche *Liturgie* verachten. De Biſchop antwoordde, dat deeze wet niemand verpligtte tot aanneeming der Engelſche *Geloofsbelydenis*, als zulken, die in hun geweeten zig daar toe verpligt hielden. Zulke wetten moesten zoo verklaard worden, dat ze met de vryheid van het geweeten niet ſtryden. Het behoorde tot het *Pausdom*, dat men de menſchen tot eenerlei wyze om God te vereeren verpligten wilde: daar door wierd huichelary, traagheid, verzuim van onderzoek, Koolen-myn-graavers geloof bevorderd: men verkreeg wel langs dien weg eene uiterlyke vreede, maar zulk eene, die ten hoogſten ſchaadelyk was, en dan hadde de Engelſche Kerk zig niet van de *Roomſche* moeten ſcheiden."

„ De tegenparty beweerde ten 3) dat de Biſchop is een vyand van de *Sacramental Test*. Niemand naamlyk kan in Engeland eene bedieninq verkrygen, die niet tot de Engelſche Kerk behoort, en tot bewys daar van het *Heilige Avondmaal*, volgens haare gewoonte, ontfangt; door dit middel tragt men de veiligheid en vastigheid der Engelſche Kerk te meer te verzekeren. Dit word de *Sacrament-Proef*

genoemd. Dezelve diende oorſpronklyk tot afweering der *Papisten*; maar nu zyn daar door ook alle *Presbyteriaanen* en andere gezindheeden van alle bedieningen uitgeſlooten, waar over zig deeze ſchrikkelyk bezwaaren, en daar door in hunnen haat teegen de Engelſche Kerk zeer geſterkt worden. Wat de Biſchop op de laatſte teegenwerping antwoordde, moet ik U met zyn eigene woorden zeggen; „ Ik herhaale voor de geheele weereld, dat de genieting „ van het *Heilige Avondmaal*, het welk onze Heere tot „ eene ernſtige gedagtenis van zynen dood voor Christely„ ke vergaaderingen ingeſteld, en tot dit oogmerk bepaald „ heeft, tot een middel te maaken, waar door een zeeker „ ſoort van Christenen zoo wel, als *Atheïsten* en onge„ loovigen, in weereldlyke bedieningen konnen koomen, „ en waar door andere Christenen daar van uitgeſlooten „ worden; dat, zegge ik, dit niet anders zy, als het al„ lerheiligſte in de weereld tot eenen weereldlyken kunst„ greep en eenen vond van ſtaatkunde te verneederen." Hy wenschte daarom dat 'er een ander middel, om de Engelſche Kerk in veiligheid te ſtellen, mogte worden uitgevonden, waardoor te gelyk de menſchen van dat gene, waar toe zy als burgers van een gemeenebest recht hebben, niet uitgeſlooten wierden."

Abregé de l'Histoire Eccleſiastique en forme de Catechisme, à l'Uſage de la Jeunesſe. Par Mr. J. P. SOYER, *Pasteur de l'Egliſe Wallonne de Zierikzee. A. Amſterdam, chez* C. N. Guerin. 1768. *ſans la Preface & la Table des evenemens* 111 *pp. in Octavo.*

Of

Kort Begrip van de Kerklyke Historie, by wyze van Vragen en Antwoorden, ten dienſte van de Jeugd.

EEne beknopte handleiding, zeer wel geſchikt, om der Jeugd, op ene regelmatige wyze, een oppervlakkig denkbeeld te geven van het beloop der Kerklyke Historie, en hun de voornaemſte voorvallen in 't geheugen te prenten. Een bekwaem Leermeester zou 'er zich met vrucht van konnen bedienen; en de Jeugd hem toevertrouwd langs dien weg opleiden, tot gegronde kundigheden; die hen in ſtaet zouden ſtellen, om de Kerklyke Historie, zo 't hunne zaek en liefhebbery ware, op ene nutte wyze te beoefenen.

CA-

CAROLI STRACK, Med. Doct. & in univerſit. Monguntina Inſtit. medic. Profeſſ. public. &c. *Obſervationes medicinales de Morbo cum petechiis, & qua ratione eidem medendum ſit. Geneeskundige Aanmerkingen over de Ziekte met blutsvlakken, en hoe dezelve te geneezen, door* C. STRACK, Med. Doct. en Profeſſor (*)

NIets bewyst meer den gevaarlyken invloed, welke de onderſtellingen, waar mede men de jonge lieden in de ſchoolen ophoudt, op de beoefening der Geneeskunde hebben, dan het verſchil welk over de Bluts-koorts is ontſtaan. Sommige Geneesheeren, onder welken men SYDENHAM als een voorganger kan achten, hebben geſteld, dat de blutsvlakken, of purperachtige vlekken, welken by ſommige ziekten koomen, minder voortgebragt wierden door de oorzaak der ziekte, dan door verhittende middelen welken men gebruikt hadt, om de koorts tegen te gaan: anderen, in tegendeel, beweeren dat dit toeval een gevolg is van een byzonder gebrek; en onder deezen zyn 'er, die dezelven aanmerken als eene poging van ſcheiding, waar door de natuur zich zoekt te ontlasten van het gene haar bezwaart; hierom willen zy dat men de uitbotting bevordere, met zweet te doen uitkoomen door heete middelen, en ſtellen vast dat de Zieke in gevaar van ſterven raakt, als deeze vlakken door uitwendige koude, of door een ontſtaane buikloop verdwynen. Men zou, in den eerſten opſlag, denken, dat dit geſchil ligt aan een einde ware te brengen: om dat men maar met de natuur behoeft te raade te gaan; maar de vooringenomenheid met een ſamenſtel, welk men zich, zonder onderzoek, heeft eigen gemaakt, laat geene vryheid welke noodzaaklyk is om met vrugt te kunnen waarneemen. De meeste waarneemers zien genoegzaam niets dan het gene met hunne vooroordeelen overeenſtemt.

Dit zal men van den Heer STRACK niet konnen zeggen. Hy

(*) Dit Werkje ons niet, maar alleen een korte inhoud van het zelve, in handen gevallen zynde, vinden we hier in zo veel nieuwe en nutte aanmerkingen en waarneemingen over deeze zo zwaare en gevaarlyke ziekte; dat wy niet kunnen nalaaten dezelve, vertaald, onze Vaderlandſche Lezers mede te deelen.

Hy hadt meer dan agt jaaren de Geneeskunde geoefend, zonder dergelyk uitſlag gezien te hebben; hy was hierom in de verbeelding, dat het een gevolg ware van een al te heete geneeswyze; te meer, om dat hy tot nog toe alle koortſen met verkoelende middelen hadt behandeld. In Juny 1755 zag hy, voor de eerſtemaal, in een enkel huisgezin, vyf Zieken van deeze koorts aangegreepen, ſchoon hy hun geen andere dan verkoelende middelen hadt gegeeven, en ryklyk laaten drinken. In het volgende jaar 1756 kreeg hy gelegenheid een jongman van drie en twintig jaaren, aan dezelfde ziekte liggende, te behandelen. Eindelyk, wanneer de oorlog, in het jaar 1757 ontſtaan, Duitschland van troepen deedt krielen, werdt deeze ziekte gemeen, en hieldt zich, zelfs na den gemaakten vrede, eenige jaaren ſtaande omſtreeks Mayence. Zy hadt zich begonnen te vertoonen in Saxen en Bohemen, waar de eerſte vyandlyke ontmoetingen voorvielen: en zich van daar door geheel Duitschland verſpreid. Ook zeggen de Geneesheeren, die in de legers gediend hebben, dat 'er de Soldaaten altyd meer of min van aangetast worden, zo lang de oorlog duurt. Dit was voor den Heer STRACK genoeg om te beſluiten, dat de blutsvlakken geen' uitwerking zyn van een byzondere behandeling, maar een noodzaaklyk gevolg van zekere koorts, welke men moet brengen onder de ziekten welken doorgaans de legers beſmetten.

De blutsvlakken zyn gemaklyk te kennen alsze uitgebroken zyn, doch zy zyn niet zo gemaklyk te voorzien eerze zich vertoonen. De afbeelding der ziekte, door den Auteur, ſchynt ons toe naar de natuur geſchetst te wezen: een geoefend Geneesheer is alleen in ſtaat dezelve zo te ſchilderen. Wy zullen eenig ontwerp van zyne beſchryving tragten te geeven. „ De Zieken, zegt hy, klaagen ten eerſte van zwakheid, vermoeidheid en pyn in den rugge. Het hoofd is ontſteld, zy kunnen niet ſlaapen: eenige ſlaapen evenwel in 't eerst; doch zyn door den ſlaap niet verfriſcht. Zy hebben tegenzin tegen alle voedzel, inzonderheid vleesch of vleeschnat. De pols is, in ſommigen, klein en ongelyk: by anderen is dezelve traag en geregeld zonder zo zwak te wezen. Ook ſchynen eenigen als zonder kennis. De pis van ſommigen, ſchynt natuurlyk; in anderen is dezelve troebel, en gelyk van paarden: anderen loozen een geele pis, dik als onbelegen bier; ſomtyds isze groen, en zelfs zwartagtig; en met een geel zetzel. Het aangezicht is bleek,

de oogen ingevallen: ſommigen hebben een gezwollen buik; anderen zyn genegen tot braaken, en braaken zelfs. Somtyds koomt een rottige buikloop van 't begin af by de ziekte.

„ Op den zevenden dag, (ſomtyds wat vroeger, ook wel wat laater) verheft zich de koorts en ontſteekt meer en meer: de pis word rood. De Lyders ſlaapen by nagt niet; of zy beginnen te ylen zo dra de oogen geſlooten zyn." Deeze toevallen verzwaaren. „Sommigen der Lyders krygen van het begin der ziekte af een heftige pyn in de zyde: by anderen openbaart zich deeze pyn niet dan met de vermeerdering van de koorts. Zy doet zich voornaamelyk voelen in den omtrek van de korte ribben, of men wordt een harde zwelling gewaar beneden den navel: by vrouwen blyven de Stonden wel op den gewoonen tyd achter, als dezelve koomt onder het beloop van de ziekte: by anderen koomenze wel voor den tyd. Men ziet ook by ſommige Lyders een ligte Geelzugt.

„ Op den negenden dag, ook nog wel wat laater, koomen op de huid vlakjes als vlooye-beeten zonder een randje; ſomtyds verſchynen deeze vlakken op den zevenden dag, en wel 's anderen daags na den aanval van de koorts: ook ziet menze nu en dan met het begin van de ziekte. Men merkt niet, dat de genen, by welken zy, ten goeden tyde, zyn voor den dag gekoomen, minder ziek zyn geweest dan anderen. Deeze vlakken, welken men Blutsvlakken noemt, openbaaren zich voornaamelyk op deelen waar de huid zeer dun is, aan den hals, op de borst, in de lieſchen, 't onderſte gedeelte van de armen, vooral by de tweehoofdige ſpier, en van de vouw van den elleboog tot aan de voorhand: als menze hier niet merkt, kan men gerust wezen datze nergens zyn. Somtyds is 'er het geheel lichaam mede bedekt: men zietze tot aan het aangezicht, en voornaamlyk op de oogleden. Die 'er veele hebben zyn niet altyd zieker dan die weinig hebben.

„ Deeze vlakken verdwynen, by ſommige Lyders, op den derden dag; by anderen ſtaanze langer, en wel tot aan het einde van de ziekte: ſomtyds blyvenze ſtaan als de koorts al heeft opgehouden. Zy koomen ook wel eens weder te voorſchyn, na datze verdweenen waren. De Heer STRACK heeft Blutsvlakken gezien zonder koorts, op een tyd als de Blutskoorts regeerde. Het is van be-

lang

lang aan te merken, dat de koorts niet bedaart na het uitkoomen van deeze vlakken; zy vermeerdert in tegendeel zelfs, als men 'er geen middel tegen gebruikt; en dit is genoeg om te beletten, dat men deeze uitbotting als een ſcheiding aanzie.

„ De hitte en de koorts neemen toe; de pols wordt ſterk en driftig. Het aangezicht van den Zieken bloost, de oogen worden rood; de ylhoofdigheid vermeerdert; de handen beeven als hy iets wil aangrypen; de lippen worden droog; de tong is ruw en met een dikke korst beſlaagen; de hoest is droog; zy neemt toe zonder dat de Lyder iet kan opgeeven. Eindelyk ontſteekt de koorts meer en meer: de Zieke ademt bezwaarlyk, hy voelt geſtadig met ongerustheid naar iet; hy ontbloot zich; hy taſt rondom, en als hy iet van het dek heeft gegreepen, arbeidt hy met zyn beevende handen als of hy 'er een knoop uit wilde ontdoen. Verzoekt de Geneesheer hem de tong uit te ſteeken, hy kanze niet verder dan tot aan de lippen brengen, en beweegt dezelve met kragt binnen in de mond. Na eenige dagen in deezen ſtaat geweest te zyn, worden de ledemaaten koud; de oogen vallen in; zy ſtaan droevig; de neus wordt ſpits; de lippen worden bleek; de bovenbuik zinkt in; de pols wordt klein, ongelyk en ſtaat met tusſchenpoozingen, en als huppelende; een doodſche bleekheid koomt over het geheele lichaam; een nat en koud zweet; en de Lyder ſterft als aan koud vuur (*), voor den twintigſten dag, ſchoon de vlakken op de huid blyven ſtaan. Alle die aan deeze ziekte ſterven, gaan uit op deeze wyze; en zelden koomt 'er iemand van op, als de ziekte aan zich zelve wordt overgelaaten, ten minſten zo de vlakken niet zyn zonder koorts, of zich met eenige andere ziekte vermengd hebben.

„ Die 'er door hulpe van de konſt, of de begunſtiging der natuure van opkoomen, beginnen, met den negenden dag, hardhoorig te worden: de roodheid der oogen verbleekt; de hardhoorigheid neemt toe; en zy worden ſomtyds geheel doof. De oogen verhelderen: by ſommigen evenwel lekt een vogt uit, 't welk korſten maakt op de randen der oogleden, voornaamlyk by derzelver zamenvoeging. Als de Lyders beginnen doof te worden, krygen zy weder ſlaap, en vallen zelfs in een ſoort van ſlaapzugt,

(*) *Sphacelus.*

zugt. Ook ziet men 'er wel bekoomen, zonder iet van dit alles, voornaamlyk als de Blutsvlakken zich gevoegd hebben by eenige andere ziekte, als een afgaande koorts enz. Ondertusſchen beginnen de Zieken dikke fluimen op te geeven; de korst van de tong valt af, zy fnuiten een rype ſtoffe; het verſtand koomt weerom. De pols wordt, als de koorts begint af te neemen, zagt, langzaam en gelykmaatig: en als de vlakken verdweenen zyn, koomt een overvloedig zuur zweet uit, over het geheel lichaam, en dit duurt twee of drie dagen; ſomtyds koomt het ook wel eer de blutsvlakken nog weg zyn; dit zweet ziet men nooit voor dat de koorts verminderd zy. Na vyf dagen in dodigheid geweest te zyn krygen de Lyders hunnen gewoonen ſlaap weder; het gehoor koomt weerom; en het aangezicht krygt weder de natuurlyke kleur. Om deezen tyd zwellen het aangezicht en de handen by ſommigen; by eenigen koomen pynen als van vliegende jigt: ook zyn 'er die dikke beenen krygen; anderen hebben geen eetlust, en alsze gegeeten hebben voelenze bezwaardheid in de maage: ſommigen krygen een anderendaagſche koorts; anderen herſtellen volkomelyk zonder iet van dit alles."

Om zyn afbeeldzel van de blutskoorts te volmaaken, onderſcheidt de Heer STRACK de vlakken in twee ſoorten: de eerſten, welken hy noemt *omſchrevenen*, zyn rond, gelyk, en wel bepaald; de anderen zyn minder bepaald: niet rond of gelyk: zy breiden zich uit onder de huid, als een inktvlak op linnen: deezen noemt hy *uitbreiding*. Deeze laatſten zyn dan meer dan minder rood, gelyk de eerſten; of enkel en alleen ſtaande, of onder de omſchreevenen verſpreid. Zy zyn doorgaans niet menigvuldig; en alsze alleen zyn, ſtaanze niet lang, maar verdwynen in drie dagen. Ondertusſchen maakenze de ziekte zeer gevaarlyk; en men ziet 'er weinigen van ontkoomen. Zy kunnen een Geneesheer bedriegen, want zy zyn maar hier en daar, en bleek; en koomen derhalve minder in 't gezicht, zo dat als hy niet zeer oplettend is, hyze niet zal gewaar worden. Hierom raadt onze Auteur, als de blutskoorts ergens in zwang gaat, de huid van den Zieken alle dagen gade te ſlaan.

Her gebeurt ſomtyds, als de vlakken de uitgebreide zyn, ook zelfs na datze verdweenen zyn, dat een zwaare bloeding uit de neuze ontſtaat: het bloed, welk uitſtroomt, is ongebonden, en ſtremt niet gelyk van gezonde menſchen. De Heer STRACK heeft tot agt ponden zien verlooren worden.

den. De Lyder blyft dan zeer zwak; de koorts neemt toe; en zy ſterven ſchielyk door het koud vuur (*), zonder dat onze Schryver eenig middel heeft konnen vinden om dit toeval te voorkoomen: een aderlaating in 't begin gedaan, geeft geene hulpe. Dit toeval koomt niet in de omſchreeven vlakken: daar koomt wel ſomtyds een ligte neusbloeding; maar het bloed is niet ongebonden; en de Zieken zyn tot herſtelling geraakt.

Het is opmerklyk, dat men, terwyl deeze blutskoorts te Mayence in zwang ging, veele koortzen vernam, welken, behalve de vlakken, dezelfde merkteekenen hadden, en op gelyke wyze behandeld moesten worden. Eindelyk maakte ook deeze, gelyk alle andere regeerende ziekten, haar grootſte verwoestingen in het begin, en ſcheen tegen het einde zagter te worden, door zich te verſpreiden.

De Nieuwe Reiziger of Beſchryving van de Oude en Nieuwe Wereld, uit het Fransch van den Abt DE LA PORTE. Vde *Deel. Te Dordrecht by* Abraham Blusſé. *In groot Octavo* 389 *bladzyden.*

WY hebben de Uitgaave van elk der voorgaande Deelen deezes Werks aangekondigd, en daar by, onzen Leezeren 't een en ander byzonder aanmerkelyk ſtuk opgeleverd (†). Billyk dat wy ten aanzien van dit Deel op dezelfde wyze handelen. Tot een Voorlooper van dit Deel ſtrekken eenige Aanmerkingen, over de eerſte Deelen van den *Nieuwen Reiziger*, grootlyks beſtaande uit de verdeediging, die de Heeren Schryvers van het *Journal Encyclopedique* van dit Werk op zich hebben willen neemen, en waar in zy den Schryver, ten aanziene van eenige berispingen op zyne Reis gemaakt, tragten te ontheffen.

Dit geheele Deel, 't welk met den vyf en vyftigſten Brieve eenen aanvang neemt, en met den zes en zestigſten beſluit, loopt over het wyduitgeſtrektſte en oudſte Ryk *China*, behalven dat de laatſte Brief *Formoſa en de Nabuurige Eilanden* beſchryft. Wy zeggen 'er niet te veel van, wanneer wy onzen Leezeren verzekeren dat het voornaamſte

(*) *Gangræna.*
(†) Zie de *N. Vaderl. Letteroef.* I D. 1de Stuk, bladz. 58. 394, 477.

ſte 't geen bekend is van dit Ryk hier beknopt en op eene aangenaame wyze wordt voorgedraagen; een en ander voorbeeld zal hun, die den ſchryftrant van den *Abt* DE LA PORTE nog niet mogten kennen, des ten vollen overtuigen. Veel wordt 'er geſprooken, en dikmaal met een grooten opheſ, van der *Chineeſen* Starrekunde, laaten wy hooren wat 'er onze Schryver van zegt. „ De Sterrekunde is een der oudſte Weetenſchappen, welke de Chineeſen bezeten hebben. Men vertoonde ons nog de Sterrekundige Werktuigen, van welke zig een Sterrekundige duizend jaaren voor Christus geboorte bediende. De Zendelingen hebben zes en dertig Eclipſen nagerekend, welke in de werken van Confucius aangehaald worden, en hebben 'er maar twee valſch en twee twyfelagtig gevonden. De yver met welke dit Volk altoos de beweeging der hemelſche lichaamen gade geſlaagen heeft, heeft hen een Sterrekundig gerigts-hof doen opregten, dat een van het aanmerklykſte van het Ryk is. Een hunner voornaamſte bezigheden is, om den Keizer berigt te geven van de nieuwe verſchynſelen, welke zig in den hemel vertoonen. Vyf van deeze Sterrekundigen houden zig dag en nagt onledig om de Sterren waar te neemen, op een toorn, welke tot dit gebruik geſchikt is. Maar het is belachlyk, dat dit Gerechtshof de veranderingen van het weder voorzeggen moet, het geen in de lugt geſchieden zal, volgens het verſchil der jaargetyden; de ziektens welke heerſchen zullen, de droogtens, het gebrek aan leevensmiddelen enz. enz. Men wil dat de Chineeſche Sterrekundigen te gelyk, of wel voornaamlyk Sterrewiggelaars zyn. Moet men zig hier over verwonderen? de onkundigen verwarren deze twee zaaken in Europa, gelyk in China. Verbeelt zig het gemeene volk in Parys niet dat de leden van het Obſervatorium regen, hagel, donder enz. voorzeggen moeten? Eindelyk de geheele Chineeſche Sterrekunde bepaalt zig aan het opſtellen van Almanacken, welke met voorzeggingen geſtoffeert zyn, ten naaſten by gelyk onze Almanacken met de vertellingen van Don Antonio Magino. Men tekent 'er de gelukkige en ongelukkige dagen in aan, die genen welke gelukkig tot de huwelyken zyn, om reizen te onderneemen, om te bouwen, om gunſten van den Keizer te verzoeken, en duizend diergelyke beuzelagtige waarneemingen.

„ Beken, Mevrouw, dat een volk 't geen zedert een zoo langen tyd een foort van Academie onderhouden heeft, om den regen en het ſchoone weder te voorzeggen, wel een bepaald verſtand moet hebben. Men kan ligtelyk in de Chi-

neſen inſchikken dat zy geen Natuurkunde bezitten: maar zouden zy niet gemaklyk begrypen konnen dat de gebeurtenisſen niet dan zeldzaam, en alleen by toeval, met de voorzeggingen van hunne Sterrekundigen overeenſtemmen konnen? Het is waar dat het voornaamſte oogmerk van dit Geregtshof is om de Eclipſen te berekenen, derzelver dag, uur, grootte en duuring, enz., te bepalen; maar de plegtigheden, die als dan in agt genomen worden, bewyzen dat de onkunde en bygelovigheid nog zeer groot onder dit volk is. Men maakt de tyd der Eclipſen in de nieuwspapieren bekent, en doed het op de openbaare pleinen aanplakken. Zoo ras de ſchyf der Zon of Maan verduistert begint te worden, zoo knielt een ieder neder en raakt de aarde met zyn voorhoofd aan. Ter zelfder tyd doed zig een verward geluid van Trommelen en Keteltrommelen, door de geheele Stad, hooren; vermits de Chineſen in dat belachelyk denkbeeld zyn, dat de Hemelſche Draak, die gereet ſtaat om deze twee Starren te verſlinden, door dit geluid, verſchrikt werd en zyn prooi verlaat. Eindelyk, Mevrouw, de Chineſen zyn nog zoo onkundig in de Sterrekunde, dat de Zendelingen hunne Almanacken verbeterd, en van het loopende jaar een ingelaste maand uitgenomen hebben, zy konden niet begrypen wat 'er van deze maand geworden was: ſtaatige Mandarynen vroegen elkanderen, in welke plaats men haar te bewaaren gelegd had, en wanneer zy weêr verſchynen zal?

„Gy zult my ongetwyfelt op uw beurd vragen, Mevrouw, wanneer gy de geringe voortgang in de Sterrekunde van dit volk overweegt, hoe deze Weetenſchap by hen, geduurende vier duizend jaaren, is konnen aangekweekt worden, zonder dat een eenig man dezelve doorgrond heeft, en zonder dat het geval, of de vergeldingen een van deze verſtanden heeft voortgebragt, die, gelyk een Archimedes, Descartes en Newton, de weg voor de nakomelingſchap baande?

„Verſcheide oorzaaken konnen hier toe medegewerkt hebben; de eerſte is de weinige onderſcheidingen, die het grootſte gedeelte der Keizeren, voor die geen betoont hebbe, welke in deze Weetenſchap uitmunten. Hunne onagtzaamheid wierd geſtraft, en hunne yverige oeffeningen bleven onbeloont. Hunne eenigſte hoop was tot de eerſte waardigheden in het Geregtshof der Wiskunde te geraken, waar van de inkomſten naauwlyks tot een middelmaatig beſtaan genoeg waaren. Vermits dit Gerechtshof niets op de

aande in agt te neemen heeft, zoo heeft er het zelve bynæ niets op te vorderen. Ik heb u gezegt, Mevrouw, dat men om tot rykdommen te geraken, zig in de historien, wetten en zedekunde beffenen moet, en in beſchaafde bewoordingen over deze ſtoffen ſpreken en ſchryven; het geen in 't geheel de zaak van de wiskundige niet is. De Sterrekundige en Meetkundige zyn nog fraaije ſprekers nog bevallige Schryvers; de Heer de Fontenelle is mogelyk de eenigſte wiskundige, die 't een en ander geweest is (*). Dus is hier een Arent in de Sterrekunde, die geen welke ergens elders maar een Endvogel zyn zou.

„ De tweede oorzaak van de weinige vordering die de Chineſen in de Sterrekunde gemaakt hebben, is hunnen eerbiet voor 't geen hen door hunne Vaderen is overgelevert, al het geen het kenmerk van oudheid draagt, is voor hen een kenmerk van eerbiet.

„ De derde rede is de weinige volgzugt, het zy in of buiten het Ryk. Zoo de Wiskundige weetenſchappen iemand tot de graad van Doctor of tot het beſtuur van landſchappen brengen konden, zoo zouden zy in hooger agting wezen. Het zou nodig zyn, dat verſcheide Keizers agtervolgens en ſtandvastig medewerkten, om haar te begunſtigen en door beloningen aan te moedigen, gelyk de Keizer Cang-Hi gedaan heeft. Deze onafgebroke beſcherming is volſtrekt noodzakelyk in alle landen der werelt, zonder welke de fraaije letteren en konſten weder in de duisternisſen gedompelt worden, en plaats voor de luye onkunde maaken.

„ Eindelyk vermits men geen mededingers buiten het Ryk heeft. Zoo China, gelyk Vrankryk, een Koningryk in zyne nabuurſchap had, in welke men Geleerden gevonden had, die in ſtaat waren om de Sterrekundige misſlagen aan te wyzen, zoo zouden de Chineſen mogelyk van hunnen ſtaat van beſwyming te rug komen, egter weet ik niet of zy niet veel eer dit nabuurig Koningryk zouden gaan overweldigen, om deszelfs geleerden tot ſtilzwygen te noodzaaken, en hen te dwingen om op eene nederige wys hunnen Almanack aan te neemen.

„ Dewyl ik van dezen Almanack ſpreek, weet gy mede dat

(*) Onze Reiziger heeft Vrankryk in het Jaar 1736 verlaaten, en de Heer d'Alembert had toen zyne Geſchriften nog niet uitgegeven.

dat 'er geen boek is dat men in grooter getal drukt en met meer plegtigheid uitgeeft? 'Er is altoos een bevel van den Keizer aan het hoofd geplaatst dat op ſtraffe des doods verbied, van andere te verkoopen of te gebruiken, of 'er de minſte verandering in te maaken. Hierom is men verpligt om 'er miljoenen afdrukzels te gelyk van te vervaardigen, om dat een ieder zig beyvert om 'er een van te bekomen. Hy is in de Chineeſche en Tartariſche taal geſchreven. Zoo ras de Keizer de moeite genomen heeft om hem te lezen en goed te keuren, zoo deeld men hem op zyn bevel aan de Princen, Grooten en aan de Opper-amptenaaren van het Hof uit. Men zend ze aan de Onder-Koningen der Landſchappen, welken hen aan de algemeene Schatbewaarders ter hand ſtellen omze te doen herdrukken. Deze geven 'er afſchriften van aan de Gouverneurs enz.

„ Zoo ras 'er de uitdeling van aan het Hof geſchied, begeven zig alle de Mandarynen vroeg in den morgen, met hunne plegtgewaaden naar het Paleis. Men plaatst alle de afdrukzels, welke men aan den Keizer en de Keizerlyke familie zal aanbieden, op een groot verguld werktuig, dat uit verſcheide verdiepingen beſtaat, en de gedaanten van pyramiden heeft, zy zyn alle op groot papier gedrukt en in geel Satyn gebonden en netjes in zakken van goud laken beſloten. De Almanacken die voor de Princen, en de Staatsdienaars, enz. geſchikt zyn, leggen op tafels, waar van de toeſtel met hunne waardigheden overeenkomt; en alle deze uitdelingen geſchieden met eerbiet, plegtigheden en nederknielingen, die geen einde hebben, en waar van men in China alleen een denkbeeld heeft. Op het voorbeeld van het Hof ontvangen de Stadsvoogden en Onderkoningen van de Landſchappen den Almanack met dezelfde plechtigheid. Dit boek word voor iets dat van zoo veel gewigt in den Staat is gehouden, dat het zelve te ontvangen zig onderdaan of Schatgever van het Ryk verklaaren is; het zelve te weigeren is openbaar de Standaart der muitery opſteken."

Dit van de Sterrekunde der *Chineeſen*, en 't geen daar toe behoort, bygebragt hebbende, zullen wy 'er byvoegen 't geen de *Abt* DE LA PORTE van het Obſervatorium te *Peking* aantekent. „ Dit is, *ſchryft hy*, een groote vierkante toorn, die tegen de muur van de Tartaariſche Stad ſtaat, en die eene groote uitgeſtrektheid lands over ziet. Het gebouw heeft niets dat pragtig is, maar men

vindt

vindt 'er een Spheer, Globens, Telescopen, en eene menigte andere Natuurkundige en Sterrekundige werktuigen. Voor de aankomst der Zendelingen, waaren de werktuigen der Chineesen zeer plomp en onvolmaakt. De vader Verbiest deed dezelve veranderen; maar de oude werden, uit eerbiet voor hunne oudheid, in eene nabuurige zaal bewaard. De kopere, die de Jesuiten in derzelver plaats deeden vervaardigen, beslaan het plat van den toorn. Zy zyn groot, welgegooten, met draaken versiert en op eene zeer gemaklyke wyze geplaatst. Zoo derzelver naauwkeurigheid, aan de schoonheid van het werk beantwoord, zoo heeft men niets in dit soort dat 'er mede vergeleken kan worden. Maar men heeft redenen om te denken, dat de Chineesche werklieden, by gebrek van oplettenheid of bekwaamheid, hunnen arbeid die volmaaktheid niet zullen hebben konnen byzetten, welke die van onze Europische Konstenaars bezitten. Egter, hoe gebrekkig deze nieuwe werktuigen ook zyn moogen, zoo overtreffen zy de oude zeer verre. Maar men heeft de Chineesen nooit konnen overreden om 'er gebruik van te maaken, zonder een uitdrukkelyk bevel van den Keizer, zoo zeer zyn zy verknogt aan alles wat merkteekenen van oudheid draagt."

Gelyk men veel van de Sterrekunde der *Chineesen* spreekt, maakt men desgelyks veel ophefs van hunne Drukkunst, het kort berigt desaangaande door onzen Nieuwen Reiziger gegeeven, zal overzulks wel by 't voor bygebragte passen." Het getal der drukkeryen is te Peking niet bepaalt, gelyk in Parys. Maar het scheelt zeer veel, dat zy zoo volmaakt niet zyn als de Europeaansche. Men gelooft dat deze konst eerst in China is bekend geweest, zedert de tiende eeuw van de Christentydrekening, dat is te zeggen, vierhonderd jaaren voor dat zy by ons ontdekt wierd; en mogelyk zyn wy aan hen, deeze uitvinding verschuldigd: hunne drukkonst is, in der daad, niet anders dan een graveerkonst in hout, gelyk Guttemberg het zelve eerst te Mentz bedagt heeft (*). Men moet zelfs aanmerken, dat wy in den beginne, gelyk de Chineesen, op eene zyde drukten, men doet

(*) Het is thans een uitgemaakte zaak, dat men de uitvinding van deze onwaardeerelyke konst aan onzen Landsgenoot Laurens Koster verschuldigt is: dus onze Schryver zich op een onkundige wys vergist in een zaak, die by de geleerde Weereld over bekend is.

doet dit, thans nog in China. Het was voor ons van aanbelang dit te veranderen, en voor de Chineesen om dit te agtervolgen. Vermits onze Europeesche taalen alleen uit vier en twintig letteren beſtaan, die door middel van haare zamenvoegingen, groote boekdeelen konnen vormen, zoo is het in onze drukkeryen genoeg, om een zekere hoeveelheid letters te hebben, die de werklieden in een naam byeen ſchikken, en die zy, na het drukken, weder uit een neemen, om een nieuw blad te zetten. De aart der Chineesche taal laat niet toe om deze handelwys te volgen. Verbeelt u, inderdaad, Mevrouw, hoe groot de onkosten zouden zyn om vyftig of zestig duizend letters te gieten, uit welke deze taal is zamengeſtelt. Hierom heeft dit volk eenen anderen weg moeten inſlaan, en zie hier welken zy volgen.

„ Anderen laaten hunne werken door een uitmuntend Schryver afſchryven op dun en doorſchynend papier. De graveerders plakken deze vellen op een plaat, die van glad en hard hout gemaakt is; en zy volgen de trekken met een graveeryzer en ſnyden de letters opwaards, en neemen het overige van het hout weg, op welk nies gegraveert moet worden, dus hangt de druk, voor een gedeelte van de fraaiheid van het geſchrift af. Het is op deeze wys, dat men by ons, de vignetten en houtſnee-letteren uitvoert. Het geen zeer gemakkelyk in deze gewoonte is, is dat de Schryver geen proeven behoeft naar te zien, of zyne Copyen met het oorſpronklyke naauwkeurig overeenkomen, en dat men geen papier nutteloos verkwist, men drukt ze naar maate dat men ze verkoopt, en deeze plaaten worden altoos bewaart. Men kan egter niet ontkennen, dat deze wyze van drukken aan eenige ongemakken onderhevig is, om dat men genoodzaakt is de vormen te vermenigvuldigen, zonder dat men dezelve letters tot meer dan een boek gebruiken kan. Wanneer de plaaten geſneeden zyn, en het papier en de inkt gereed is, kan een eenig man zonder zich te vermoeien, dagelyks twee duizend vellen afdrukken. Men maakt geen gebruik van perſen in de Chineeſche drukkeryen; de plaaten die van zeer dun hout zyn, zouden tegen het gewigt van dit werktuig niet beſtant wezen. Men heeft twee borſtels, waar van de eene in inkt gedoopt is om de letteren zwart te maaken, en een andere, die langwerpig en zagt is, dient om het papier te drukken, dat niet nat gemaakt word, gelyk in onze drukkeryen, en men legt het droog op de plaat. De inkt, met welke men drukt, is

uit

uit ſchoorſteenroet, brandewyn, gemeen water en lym zamengeſtelt. De Chineeſchen drukken maar aan eene zyde om den aard van hun papier. Zy bekleeden hunne boeken met graauw bordpapier, ſatyn en taf, of met goud en zilver broccaat."

Men denkt, misſchien, welk Papier gebruiken de *Chineeſen*? De *Abt* DE LA PORTE geeft 'er dit berigt van op. „ Een Mandaryn vond uit om de Boomſchorſen hier toe te gebruiken. Wanneer zy te hard of te grof zyn, zoo verwerpt men de eerſte ſchors en bedient zig alleen van de tweede, die veel witter en zagter is: men gebruikt niet alleen de ſchorſen der boomen, maar zelfs hun hout, 't geen men aan latjes ſplyt en lang in water laat weeken, om het zagter te doen worden; wanneer het begint te verrotten, neemt men het uit het water, en na dat men 'er de ſchors heeft afgedaan, doed men het in kuilen en bedekt het met kalk. Eenige dagen hier na, wast men het op nieuw, en men brengt het tot vezelen, welke men in de zon laat droogen. Deze ſtoffen dus bereid zynde, doed men in een ketel met kookent water, in welke men die door menigvuldig roeren en ſtampen tot een pap brengt, deze ſpryt men by dunne lagen op fyne horden uit, welke van draaden bamboes gevlogten zyn. Deze horden zyn veel langer en breeder als de papier raampten in Europa. Hierom heeft het Chineſe papier dit voordeel boven het onze, dat men bladen van tien of twaalf voeten lengte vervaardigt. Men doopt deze bladeren vervolgens in aluinwater, dit belet dat het papier niet vloeit, en het een zoo grooten luister geeft, dat men denken zou dat het verzilvert of gevernist was. Om deze glans te vermeerderen, zoo mengt men talk onder den aluin, en na dat men alles tot een zeer fyn poeder gebragt heeft, zoo ſtrooit men het lugjes over het papier, 't geen men te vooren met lym beſtreeken heeft, en wanneer het droog is, wryft men het met katoen om het overtollige te doen afgaan. Maar de ſtof van welke dit papier is zamengeſtelt, maakt dat het aan veel toevallen onderworpen is. Het breekt veel ligter als het onze. Het ſtof hegt 'er zich aan; het trekt de vogtigheid na zich, en de worm komt 'er in.

„ Behalven dit papier van boomſchorſen, maakt men nog ander van katoen, het ruuwe ſpinzel der zywormen, verſleete zynde ſtoffen en hennip. Dit heeft de grootſte witheid en glans, het word het menigvuldigſte gebruikt, en is het minſte aan verderf onderworpen.

De Dierlyke Huisboudinge der kleine Waereld. In Dichtmaat beſchreeven, door DK. WILLEM TER REHORST, *Chirurgyn te Amſterdam. Te Amſterdam by* Dirk Heyſtee 1768. *behalven het Voorwerk* 13 *bladzyden in quarto.*

DEt oogmerk van den Autheur van dit Geſchrift is, gelyk hy betuigt, zangsgewyze te ontleden.

Hoe dat de Spyze en Drank (hoe ook genaamt) verkeert,
En, door Natuurs beſtier, in Bloed en Vleesch, verteert.

en overeenkomſtig hier mede ontvouwt hy, naar 't beloop der gemene kundigheden, den doortogt en de bewerkinge van 't Voedzel in 't Menschlyk Lichaam, van dat het die kleine Waereld intreed, tot dat het 'er weder uitgaet. De behandeling van zodanig een onderwerp in Dicht, op een vloeienden trant en bevallige manier, zou zekerlyk een Meesterſtuk zyn; aengemerkt de moeilykheid die 't in zou hebben, de daer toe behoorende denkbeelden, met de vereischte bewoording, in onze Tale, aen de regelen der Dichtkunde te doen gehoorzamen. Onze Autheur heeft het in dit Stukje ondernomen, doch hy is 'er niet gelukkig in geſlaegd; en de uitvoering toont genoeg, dat het waerlyk zyne zaek niet is. Men oordeele hier van uit de manier, op welke hy de bereiding van den *Chymus* voordraegt. De Spys tot in de Maeg gebragt hebbende, vervolgt hy aldus.

ô Wondre werking! die het Voedzel, door Natuur
Tot Aarde en ook tot Lugt, tot Water en tot Vuur,
Door ingeſchape kragt zo konſtig zamen ſtrengeld.
Nu weer met nieuwe moed de Geest met Spys vermengeld,
En eens beſchouwt, hoe 't in de Maag al ommegaat,
En hoe het met de Spys aldaar geſchapen ſtaat,
Wat al bewerking van onderſcheide zaken
Vereischt word, om van Spys een *Chymus* klaar te maken;
'k Heb geen behagen om 't gevegt, of letterſtryd,
Van groote Mannen, tot verquisting van den tyd,
Hier over ga te ſlaan, 'k zal hier ſtilzwygend ſpreken,
'k Blyf liever uit 't gedrang en laat geleerdheid preken,
Zo 'k vloog met de Adelaars tot by de Zon en Maan,
'k Wierd ligt van Jupiter tot in den Eridaan,
Van boven nêer geſmakt, om hals en been te breken.
'k Ben van dit denkbeeld reeds al meer als half bezweken.
Ik ſtap wêer na de Maag, daar na de Spyze ſmookt,
En in dat warm gewest, als in de zonne kookt,
Door heete zorge van haar naaste bloedverwanten,
Terwyl een zagte daauw nêervloeit van alle kanten,

Uit

Uit duizend Kliertjes, daar de Maag meed' is doorzaait,
Nu komt het Spiervlies, dat zig heen en weder draait,
Om door *Contractie* op het Voedzel ook te werken,
Vervolgens dient men nog voor alles aan te merken
De kragt des adems, en de ſterke drukking van
Het Spiergeſtel des buiks, 't welk vry wat werken kan,
Nadien geen rust of ſlaap in deze nutte deelen
Van Momus word gezaait, om vrugt'loos tyd te ſpelen,
Nog word de Spyze door een zeekre quantiteit,
Van lugt, die ze in haar heeft door warmte ook uitgebreid,
En eindlyk krygt ze van een ſoort van fermentatie,
Daar de Oudheid roem van draagt, haar alderlaatſte ſtatie,
Maar door wat middel, of hoedanig dit geſchied,
Is 't Godendom niet eens, en daarom zing ik 't niet.
De *Chymus* is nu klaar, de Maag moet haar ontlasten,
Eu wil den eerſten darm met deze pap vergasten,
Zy trekt haar *fibren* t'zaam, de *Chymus* is bereid,
Om nederwaards te gaan met zagte eerbiedigheid.
Den *duodenum* zal de grysheid welkom heten,
En 't alvlees door haar buis een ruime maat uitmeten.

Voorts gaet de Dichter over, om het werk van de Gal na te ſpooren; doch wy oordeelen 't niet noodig hem verder te volgen: de Lezer kan uit het bygebragte zien, hoedanig een Rymer onze Autheur is, en wat hy voorts te wachten zou hebben.

Nieuw en Volkoomen Woordenboek van Konſten en Weetenſchappen. Vercierd met eene ménigte van Kunstplaaten. Alles verzameld uit de beste Schryvers in alle Taalen, en met een ménigte van nieuwe Artykelen vermeerdert. Door EGBERT BUIS, *Hofraad van hunne Poolſche en Pruiſſiſche Majeſteiten. Eerſte Deel. Te Amſteldam, by* S. J. Baalde, 1769. *behalven de Voorreden* 704 *bladzyden in groot octavo.*

DIt Woordenboek gaet in een uitgebreiden zin over alle Konſten en Weetenſchappen, en ſtrekt, om eene volledige, hoewel beknopte, verklaring te geven van de voornaemſte onderwerpen van alle de takken der nuttige Kennisſe. De Autheur heeft zich, gelyk hy in de Voorreden meld, behalven het gebruik, dat hy gemaakt heeft, van een Engelsch Werk van die natuur, tot dien einde bediend van alles wat maer enigzins kon ſtrekken, om dit zyn Woordenboek volledíger te maken. Woordenboeken, Verhandelingen, Memorien, Stellingen, Uitbreidingen, Beoeffeningen, en zelfs Vertoogen, Grondbeginzels en Spraakkonſten zyn hier toe, in velerleie talen, geraedpleegd;

pleegd; en 't zaeklyke daer in gevonden is onderscheiden en beknopt, onder ieder Artykel, daer 't toe behoorde, in dit Woordenboek geplaetst. Uit dit tegenwoordig eerste Deel, dat alleen de Letter A behelst, kan men enigermate oordeelen over de natuur der uitvoeringe; en zien, dat de Heer *Buis* geen moeite gespaerd heeft, om, zo veel hem mogelyk was, een volledig Werk te maken; en tevens ieder Artykel, naer vereisch der zake, of wat breeder of wat korter te ontvouwen, doch over 't geheel, zo veel doenlyk, zich der beknoptheid te bevlytigen. Men vind 'er dus hoofdzaeklyk by een verzameld, het geen in ene overgroote menigte van Schriften uitvoerig behandeld is; en de Liefhebbers van onderscheiden Wetenschappen, 't zy Godsgeleerden, Regtsgeleerden of Philosophen, met opzicht tot de onderscheiden takken van alle soorten van nuttige Kennis, zullen zich van dit Werk met vrucht konnen bedienen; wanneer 't hun aan tyd of gelegenheid ontbreekt, om met dezen of genen Schryver verder raed te plegen, of als hun oogmerk geen nauwkeuriger onderzoek vordert. Voor zo ver ook geen Mensch in alle Wetenschappen doorleerd kan zyn, en de meesten zich in 't algemeen met ene oppervlakkige kundigheid veler takken vergenoegen, is een Werk van die natuur, op deze wyze uitgevoerd zynde, van ene uitgebreide nuttigheid; nadien 't een ieder tot ene handleiding kan strekken, om zich ten minste enig geregeld denkbeeld te vormen, van die en deze onderwerpen, waer van hy somtyds, in 't lezen eniger Schriften, of in ene gemeenzame verkeering, min of meer gewag hoort maken.

Men ontmoet hier, by voorbeeld, aenvanglyk enige Letterkundige aenmerkingen over het gebruik dat men, in onderscheiden soorten van Schriften, van de eerste Letter A maakt. Etlyke Aardrykskundige aentekeningen van Plaetzen en Rivieren die met A beginnen. Zommige Kunstwoorden, als AABAM, by de Chymisten voor *Loot* genomen, AAF by de Wagenmakers gebruikelyk voor dat gedeelte van 't Wiel, daar de Wagen-As in draait, enz. Voorts waernemingen betrekkelyk tot de Natuurlyke Historie, als daer is ene beschryving van den AAL, de AALBEZIEN enz. Verder verklaringen van deze en gene Godsdienstige bedryven en gebruiken, als daar zyn AALMOESEN, AANBIDDING enz. Mitsgaders Genees- en Heelkundige aenmerkingen, waer onder over de AAMBORSTIGHEID, AAMTOOT enz. Als mede Wysgeerige, Natuurkundige en Wiskundige

dige opheldering en, by voorbeeld, over de AANBOTZING, AANDAGT, AANGEZIGTKUNDE, AANWENDZEL, AARDBEEVING, en dergelyken. Voeg hier by de Regtsgeleerde Artykels van AANHAALING, AANKLEEVE, AANNEEMING, AANVAL, en anderen van die Natuur: Benevens de Artykelen, die betrekkelyk zyn tot de Kerklyke en Waereldlyke Geſchiedenisſen, als daar zyn, AARON, AARTSAMPTEN, AARTSBISDOM, AARTSHERTOG, en dergelyken. Men kan, uit deze opgave van dit gedeelte, enigermate nagaan, dat ieder ſoort van Oefening hier in aenmerking genomen word, en dat dus Lezers van verſchillenden ſmaek, of nieuwsgierigheid, in dit Werk hunne voldoening komen vinden; om, by voorkomende gelegenheden, over 't een of ander Onderwerp gereedlyk enige onderrichting te erlangen. — Ons beſtek laet ons thans niet toe op enige byzonderheden ſtaen te blyven; en we zien 'er voor tegenwoordig te gereeder van af, om dat we, met de uitgave van een volgend Deel, daer toe wel ene nadere gelegenheid zullen verkrygen.

Aanmerkingen over het Misbruik der Letter V. Door HENDRIK PIETERSON. *Te Amſterdam by de Wed.* J. W. Pruys. 1768. *in groot octavo* 30 *bladzyden.*

DEeze Aanmerkingen zien het licht, by gelegenheid van eenige *Aanmerkingen over het gebruik der V*, in de Boekzaal van de Maand April 1765. De Schryver heeft ze, gelyk hy betuigt, drie jaaren onder zich gehouden, ſteets vuurig verlangende, dat een bedreevener vernuft dan het zyne, het wanvoeglyk gebruik, dat veelen van de Letter V maaken, met kragt mogte te keer gaan; doch zyn verlangen in al dien tyt niet voldaan ziende, zo onderwindt hy zich het zyne ten dien einde toe te brengen.

De vraag is, *of het gebruik van de V, op het einde van eene letvergreep achter eenen korten of langen klinker in plaatſe van eene F, voor eene bezoedeling te houden zy, of niet?* Is 't, by voorbeeld, goet te keuren, dat men ſchryft, *Doov* voor *Doof*, *Briev* voor *Brief*, *ik ſterv* voor *ik ſterf* en dergelyken? Onze Autheur, zich grondende op den klank, zegt *Neen*; de klank toont ontegenſpreeklyk dat hier eene ſcherpe F vereiſcht wordt, en dat de zagte V in de uitſpraak geenszins voldoet. De Schryver in de Boekzaal zegt in tegendeel *Ja*; en beroept zich op de afkomst en verbuiging der woorden. Hy ſchryft *lov*, *lovlyk*, *ik loov*, om dat hy *looven* ſchryft; hy bepaalt zich voor de ſpelling van *hov* om dat hy *hoven* ſpelt enz. Wy twyfelen, in navolging van onze oude en laatere Spraakkundige Schryvers, geenzins, of de Heer *Pieterſon* heeft eene goede zaak voor; doch het moeit ons dat hy dezelve zo verwart verdeedigt, en zyne gedagten in geen beter orde voorgeſtelt heeft. De zaak is, naar ons inzien, dermaate klaar, dat ze zo breedvoerig eene verdeediging niet behoeve; en we wan-

wantrouwen het, om iemand desaangaande te overtuigen, die zich, door het geen onze Spraakkunſtenaars, en wel byzondet de Heeren *Moonen* en *Sewel*, daar over geſchreeven hebben, niet laat overtuigen. We zullen 'er daarom ook niet breedvoerig over uitweiden, alleen konnen we niet wel nalaaten aan te merken, dat men, onzes agtens, in de ſpellinge der woorden, niet ſlegts een van beiden, of den *klank*, of de *afkomſt* en *verbuiging*, in agt heeft te neemen; maar die beiden te zamen te voegen, en 't beſtendige gebruik, dat zo veel gezags in de Taal heeft, ſteets in 't oog te houden. De bekende zetregel, *de ſpelling der woorden hangt af van hunnen oorſprong*, is over 't algemeen wel goet; doch 'er wordt eenige nadere bepaaling in vereiſcht, als hy op alle byzonderheden toegepast zal worden; te weeten, *zo ver de klank en het beſtendige gebruik zulks toelaat*. Die van *Schryven* afleidt *Schryvt* en *Geſchryvt*, in ſtede van *Geſchrivt* en *Schrivt*, of *Geſchrift* en *Schrift*,) volgt den algemeenen zetregel, maar hy gaat tevens zo zeer aan, tegen den klank en 't gebruik, dat het belachlyk worde. — Het werkwoort *Looven* ſtamt, gelyk we met den Taalkundigen *Huydecoper* ſtellen, af van het zelfſtandige *Lof*: dit ſchryven we met eene F, en niet met V, om dat de gebruikelyke klank te ſcherp is voor de ſlappe V; ingevolge hier van ſchryven we ook het daar van afſtammende *loflyk*, als mede *ik loof*; uit kragt hier van zouden we ook, den regel volgende, ſchryven *loofen*. Doch hier komt tegen ons op, en de klank en het gebruik, die *looven* vorderen; en te gelyk een algemeenen regel, met opzigt tot alle zodanige woorden, geeven ons leerende, *dat de* ſcherpe letters, die eene lettergreep ſluiten, gemeenlyk in eene zagter overgaan, als ze in de verboogen of afſtammende woorden eene lettergreep beginnen, als *glas*, *glazen*, *ik verglaas*, *verglaazen*; *ik zie de beesten in 't gras graazen*; zo ook in de zelfſtandige woorden *Huizen* en *Hoven*, als mede in de werkwoorden *Huizen* en *Hooven*, af komſtig van *Huis* en *Hof*. Deeze regelmaatigheit toont ons dan mede, dat men het woort *Graf*, ſchoon men het werkwoort *Graaven* als het ſtamwoord aanzie, moet ſchryven *Graf* en niet *Grav*; insgelyks van het werkwoort *Blaazen*, een zelfſtandig woort afleidende, dat niet ſchryven *Blaaz* maar *Blaas*. (*) Dus doende blyft de Taal zich zelve gelyk, dat een Hoofdvereiſchte eener goede ſpraake is. En hy die verkiest te ſchryven, *zyn Neev geevt hem een Briev*, om dat hy *Neeven*, *geeven*, *Brieven* ſpelt, dient ook, zal hy zich zelven gelyk blyven, en den naam van een oplettenden Taalkundigen verdienen, te ſchryven, *het Weezkind leezt in onz Huiz*, om dat hy *Weezen*, *leezen*, *onze*, *Huizen* ſpelt. De rede is dezelfde, en men kan 't niet wel wraaken, als men beweert, dat men zich geenszins naar den klank kan ſchikken, maar de afkomst en verbuiging ſlegts in agt heeft te neemen. — Wy hebben tot nog in onze taal geen vaste wetten, betreffende de ſpelling der woorden; dus kan een ieder daar omtrent, redelyker wyze, naar eigen keuze te werk gaan: men kan elkander zekerlyk die vryheit niet betwisten; maar men ſchynt evenwel eenig regt te hebben, om te eiſchen, dat iemant, die als een Taalkundige ſchryft, zich zelven gelyk zy; dewyl hy anders het regelmaatige verbreekt.

(*) Zie van deze of ſoortgelyke afleidingen HUYDECOPERS *Proeve van Taal en Dichtkunde*. bl. 52 en verv. 621, 622, 624.

NIEUWE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Oordeelkundige Bybelverklaaring. Door TH. CH. LILIENTHAL. *Dr. Th. en Hoogleeraar op de Akademie te Koningsbergen. Met eenige Aanmerkingen vermeerderd. Vyfde Deel. Te Amſterdam by* J. Loveringh 1768. *Behalven de Voorreden enz.* 500 *bladzyden in groot octavo.*

DIt Vyfde Deel heeft ten onderwerpe zodanige plaetſen der Heilige Schrift, die 't Ongeloof misbruikt, om de Godlyke Openbaring in een haetlyk of beſpotlyk daglicht te ſtellen; als behelsde dezelve ene menigte van voorbeelden, die niet over een te brengen en ſtrydig zyn, met welgegronde en onloochenbare Meetkundige, Natuurkundige, Zedenkundige en Staetkundige waerheden. De Hoogleeraer LILIENTHAL gaet deze plaetſen na, op ene dergelyke wyze, als hy die van ene andere ſoort in de voorgaende Deelen gedaen heeft; merkende wel byzonder aen, dat het Ongeloof hier boven al gemeenlyk meer onkunde dan verſtand, en meer kwaadwilligheid dan welmenendheid doet blyken; nadien een oplettend onderzoek alle die zogenaemde zwarigheden wel dra verdreven ziet. —— Dit ſtuk is afgedeeld in twee Hoofdſtukken; waer van het ene gaet over de eenſtemmigheid der Heilige Schrift met de waerheden der Meet- en Natuurkunde; en 't andere betreft de overeenſtemming der Heilige Schrift, met het Recht der Nature, zo ten aenzien der Zeden- als der Staetkunde. Zie hier tot een voorbeeld, uit het laetſte Hoofdſtuk, des Hoogleeraars gedachten, wegens het ombrengen van *Siſera* door *Jaël*.

„ *Of de beldendaad van Jaël, in 't ombrengen van Siſera, gezegd moet worden een onverantwoordelyke moord geweest te zyn?*"

„ *Siſera*, de Veldheer van *Canaäns* Koning, *Jabin*, vlugte, na dat hy met zyn heyrleger geſlagen was, in de tente van *Jaël*, de huisvrouw van *Heber*, den *Keniter*, die met *Jabin* in vreede was. *Jaël* ging uit hem te gemoete en zeide: *wykt in tot my en vreest niet.* *Siſera* vertrouwde

op haar woord, en door haar met eene deken gedekt en in zynen dorst gelaaft zynde, verzocht hy, dat, zo iemand naar hem vraagen mogte, zy hem verloochenen wilde. Maar Jaël nam eenen nagel der tente, en eenen hamer, en ging ſtillekens tot hem in, en dreef de nagel in den ſlaap zyns hoofds, dat hy in de aarde vast werdt en ſtierf, *Richt.* IV: 17-21. Deeze daad zegt TINDAL (*) de grootſte verraadery van allen geweest te zyn, ſchoon zy in den zegezang van *Debora* hooglyk gepreezen en *Jaël* de roemwaardigſte onder alle vrouwen genoemd worde, om dat deeze daad ten voordeele van *Israël* ſtrekte, Cap. V: 24-27. Ja, in deeze geſchiedenisſe komen omſtandigheden voor, die *Jaëls* misdaad ſchynen te vergrooten. De *Keniters*, waar toe *Jaël* behoorde, waren met de *Canaäniten* in een verbond. De gastvryheid werdt geſchonden. *Jaël* bedient zich van alle eenigzins te bedenken zynde list, om hem, dien zy verderven wilde, te doen zeker zyn, en dood hem eindelyk op zulk eene wreede wyze, waar van men weinige voorbeelden heeft."

„ *Het ontzielen van Sisera was op zich zelve rechtmaatig.*"

„ Doch, naardien Gods Geest de daad van *Jaël*, door den mond van *Debora*, goedkeurt; zo kan dezelve ook niet onrechtmaatig geweest zyn. 't Is zo, men vindt in de H. Schrift gezegdens van gemeene menſchen, ja van godlooze, die zo veel te minder voor Godſpraaken te houden zyn, naardien niet eens alle redenen der mannen Gods gezegd konnen worden onberispelyk te weezen. Maar wy moeten ons mede herinneren, dat, wanneer de H. Schrift dergelyke reden aanhaalt, zy teffens te kennen geeft, dat zy niet goed te keuren zyn. Het zoude inderdaad gevaarlyk weezen, om en van wege eenige zwaarigheden, die zich in het lied van *Debora* opdoen, te beweeren, dat het zelve niet door ingeevinge van den H. Geest opgeſteld zou zyn. Even het zelfde zou men konnen zeggen van alle zulke plaatſen der H. Schrift, in welke eenige bedenklykheid beſpeurd wordt; en hoe weinige gezegdens, die ontwyfelbaar Godlyk zyn, zouden als dan overblyven? Waarom zou dit geheele lied van *Debora* in een Godlyk boek hebben moeten ingelast worden, indien Gods Geest daar aan geen deel gehadt hebbe? *Debora* was eene Prophetesſe (†), iemand

(*) *Het Christendom zo oud als de waereld., Cap.* 13. *pag.* 453.
(†) *Richt.* IV: 4. *Cap.* V: 7.

mand die met buitengewoone openbaaringen van God verwaardigd werdt. *David* haalt uit haar lied eene plaats aan (*). Waarom zou men dan den Godlyken oorſprong van 't zelve in twyfel willen trekken? Intuſſchen roemt *Debora* in dit lied niets anders, dan de heldendaad van *Jaël* op zich zelve, terwyl zy eenen vyand van Gods volk omgebragt hadt, zonder deswegen alle omſtandigheden deezer daad goed te keuren. Nu kan eene daad op zich zelve pryswaardig zyn, ſchoon zy bezwalkt worde door eenige omſtandigheden, die niet geheel en al te verontſchuldigen zyn. Kortom, het oogmerk van *Debora* was alleen den heldenmoed van *Jaël* te verheffen; waar by zy de geheele geſchiedenisſe beſchryft op eene dichtkundige wyze, en, om zo te ſpreeken, als tegenwoordig voorſtelt. De daad zelve, naamelyk, eenen gevaarlyken vyand van *Israël* uit den weg te ruimen, was derhalve rechtmaatig. Wie zou zulks aan iemand uit *Israël* ten kwaade geduid hebben? *Jabin*, de Koning der *Canaäniten*, was een tiran, en zyn veldheer *Sisera* het voornaamſte werktuig zyner wreedheid, die aan *Israël* nu twintig jaaren lang zeer gevoelig geweest was. Waarom zou het dan aan hun niet vrygeſtaan hebben, zich te onttrekken aan 't geweld van hunnen onrechtmaatigen onderdrukker; en terwyl de dood van hunnen vyand daar toe het voornaamſte middel was, zich van dat middel te bedienen?"

„ *Het ontzielen van Siſera was mede, ten aanzien van Jaël, geene misdaad.*"

„ Maar, veelligt was ten aanzien van *Jaël* eene verraadery, het geen omtrent eenen anderen *Israëliet* niet te berispen was? Men zegt, ſchoon het geoorloofd zy, eenen openbaaren vyand, volgens de krygswetten, te dooden; evenwel is het met de bondgenooten anders geſteld. Nu was *Jaëls* huis met de *Canaäniten* in een verbond (†). Doch wy weeten niet eens, van welk eenen aart dit verbond geweest is. Vermoedelyk is dit geen zogenoemd *of* en *defenſif* verbond geweest, waarby men aan elkander eenen wederzydſchen byſtand, tegen eenen derden, belooft; maar een verbond van vreede. *Heber* hadt zich in de landſtreeken der *Canaäniten* met der woon nedergezet (‡), en, zonder

(*) *Pſalm* LXVIII: 8, 9. vergeleken met Rich. V: 4, 5.
(†) *Richt.* IV: 17. (‡) vs. 11.

der twyfel, of door vereeringen, of op andere wyzen, verkreegen, dat de *Canaäniten* hem verſchoonden van de verdrukkingen, die de *Israëliten* ondervonden, zo dat zy hem in ruste en vreede lieten. En veelligt is deeze vreede een gedwongen vreede geweest, voor hem en de zynen daar en boven nog, door het betaalen eener zwaare ſchattinge, ten duurſten gekoft. Ten minſten kon dit verdrag niet vernietigen de oude verbintenisſen der *Keniten*, ten aanzien der *Israëliten*; naardien zy van *Hobab*, Moſes Schoonvader, afſtamden, tot *Israëls* Godsdienst behoorden, als mede in *Canaän* een erfdeel verkreegen hadden. Waren zy dan, in zeker opzigte, den volke van *Israël* ingelyfd; zo moest ook deszelfs vyand natuurlyker wyze hun vyand zyn. En ſchoon zy dan ook altans door de *Canaäniten* niet vyandlyk aangetast wierden, maar voor als nog verſchoond bleeven; zo ſcheen het evenwel beter te zyn uit den weg te ruimen eenen gevaarlyken vyand, van wien zy zelve alles te vreezen hadden, en met wien zy alleen uit noodzaaklykheid in zeker opzigte overeengekomen waren; te meer, naardien het altans tot eenen openbaaren oorlog gekomen was. Dus was het op zich zelve niet onrecht, dat *Jaël* eenen tiran, eenen Veldheer van dat volk, welk de *Israëliten*, haare natuurlyke bondgenooten, onderdrukte, en dus eenen gezwooren vyand haarer nabeſtaanden, ombragt.".

„ *Of Jaël in dezen te wreed gehandeld of het recht der gastvryheid geſchonden hebbe?*"

„ Des zal het alleenlyk daar op aankomen, of de omſtandigheden van deeze rechtmaatige daad dezelve ook eenigzins verwerpelyk maaken? Of *Jaël* den perſoon van *Siſera* door eene ongeoorloofde geveinsdheid verraaden; of zy het recht der gastvryheid geſchonden; en of zy, op eene onmenschlyke wyze, eenen man van zulk een gezag, als eenen oſſe, gedood hebbe? Wat aangaat het laatſte; zo kan de wyze, op welke zy hem ombragt, indien de zaak zelve geoorlofd geweest zy, zo veel te eerder verontſchuldigd worden, om dat zy, zonder twyfel, geene andere wapenen in haare tent hadt, en de gelegenheid; terwyl *Siſera* op de aarde vermoedelyk op eene zyde lag, deeze wyze des doods, als de ſpoedigſte en veiligſte, ſcheen aan te raaden. Het recht der gastvryheid, 't geen in vroegere tyden zo heiliglyk gehouden werdt, wierdt hier wel verbroken; doch het is bekend, dat kleinere plichten, voor

de

de grootere, wyken moeten, wanneer zy niet teffens konnen in acht genomen worden."

„ *Of Jaël, door eene ſtrafwaardige geveinsdheid, gezondigd hebbe.*"

„ Des blyft dan niets anders overig, dan eene listige geveinsdheid, terwyl zy, onder den ſchyn van vriendſchap, hem, *Sisera*, in haare tente lokte, en hem, terwyl hy zich daar op verliet, afmaakte. In den eerſten opſlag zou dit niet alleszins te verontſchuldigen zyn. Door woorden en daaden ſchynt zy hem alle zekerheid te geeven; naardien zy hem noodigt binnen te komen, en hem laaft van 't geene zy by de hand hadt. En veelligt heeft zy hem ook daadlyk, op zyn verzoek, verzekerd, dat zy hem verzwygen wilde, zo iemand naar hem vraagen mogte (*); want indien dit niet geſchied ware, zou hy een mistrouwen jegens haar opgevat hebben, en zich niet zo gerustlyk om te ſlaapen hebben nedergelegd. Aan deeze omſtandigheid zou niet veel gelegen zyn, en wy zouden konnen toeſtaan, dat zy zich in deezen te buiten gegaan hadt, zo niet deeze zelfde geveinsdheid, in het lied van *Debora*, ſcheen goedgekeurd te worden (†). Men zoekt wel deeze omſtandigheid te rechtvaardigen, met de in den oorlog gewoone krygslisten en verkeerde berichten, waardoor men den vyand misleidt; zo dat zy den gezwooren vyand van haare geloofsgenooten, door list, zocht te verderven, terwyl zy, met geweld, niets tegens hem vermogt; en hem ook niet kon laaten ontkomen, zonder de *Israëliten* aan nieuwe onheilen bloot te ſtellen. Doch by dit alles zou zy evenwel al te verre van de waarheid afgeweeken zyn."

„ *Waarſchynlyk voorſtel deezer gebeurtenisſe.*"

„ De zwarigheid wordt het best weggenomen, wanneer men de zaak op de volgende wyze voorſteld: ſchoon het geſlacht der *Keniten* het daadlyk met de *Israëliten* hield; evenwel hadden de eerstgenoemden zich, tot hunne eigene veiligheid, met de *Canaäniten* ingelaaten in zekere verbintenisſen, die voor de anderen onnadeelig waren, en van dezelve, door 't betaalen van ſchattinge, den vreede om zo te ſpreeken gekoft. De *Israëliten* daar en tegen, die dee-

(*) vs. 20. (†) *Cap.* V: 25.

deeze verbintenisſen niet wilden aangaan, waren aan de onophoudelyke geweldenaryen der *Canaäniten* bloot geſteld. *Siſera* kon derhalve, by zyne vlugt, den *Israëliten* minder vertrouwen, dan den *Keniten*, die men tot hier toe verſchoond hadt. Hy nam herhalven toevlugt tot eene *Kenitiſche* tente, en wel tot *Jaël*, meenende by eene vrouwe nog minder reden van vreeze te hebben. *Jaël*, die hem van verre zag aankomen, kon aan hem den ingang in haare tente niet beletten; en misſchien ontdekte zich ook by haar het gewoone medelyden, 't welk de vrouwen jegens ongelukkigen hebben, ſchoon deeze voor ſtrafwaardig gekeurd worden. Zy meende het derhalve oprechtelyk met hem, toen zy hem haare tente, tot eene ſchuilplaats, aanwees, en 'er de verzekering byvoegde, dat hy niets te vreezen hadt. En even zo oprecht waren ook haare pogingen, hem, zo veel het mogelyk was, te verbergen, zynen dorst te leſſchen, en zulk eenen aanzienlyken man met alle eerbiedigheid te bedienen, zonder nog het oogmerk te hebben, hem eenige ſchaade toe te brengen. Maar na dat hy in eenen diepen ſlaap gevallen was, heeft *Jaël* misſchien deeze of dergelyke overdenkingen gemaakt: deeze voornaame vyand van *Israël* is niet zonder Gods Beſtuur by my gekomen: zyn diepe ſlaap in zulke bedenklyke omſtandigheden is niet ſlegts aan zyne vermoeidheid, maar aan eene hoogere oorzaak, toe te ſchryven. Des zal dan deeze de beste gelegenheid zyn, zich van hem te ontdoen, en de aarde van zulk een gedrocht te bevryden. Zy begreep aan *Israël* meerder verpligt te zyn. Zo hadt God ook laaten bekend maaken, dat *Siſera*, door de hand eener vrouwe, omkomen zou (*). Dit alles verwekte in haar eene inwendige drift, tot deeze op zich zelve gevaarlyke onderneeminge, en verſterkt haar beſluit, de eerſte de beste doodlyke werktuigen ter hand te neemen, om daar door het levenslicht van *Siſera* uit te blusſchen."

„ *Richt* V: 25, 26. *wordt geene valsheid van Jaël gepreezen.*"

„ Het ſchynt wel, als of *Debora*, *Jaëls* valsheid, pryze, wanneer zy *Richt.* V: 25, 26. zegt: *Water eischte hy, melk gaf zy; in eene heereſchaale bragt zy boter. Haare hand ſloeg zy aan den nagel, en haare rechterhand aan den hamer der arbeidslieden; en zy klopte Siſera; zy ſtreek zyn hoofd af, als*

(*) *Cap.* IV: 9.

als zy zynen ſlaap hadde doornageld en doorgedrongen. Doch deeze woorden konnen gevoeglyk aldus omſchreeven worden: Zy was wel zwak genoeg, hem melk te geeven, terwyl hy water eischte, en tot betuiging van haare eerbiedigheid hem boter te brengen in eene kostelyke ſchaale. Zo verre ſcheen het af te zyn, dat zy iets tegen zyn leven zou willen onderneemen. Maar na een meerder overleg en vast beſluit, greep zy, zonder verdere bedenkingen, naar den nagel, en nam den hamer der arbeidslieden, die bezwaarlyk door de hand eener zwakke vrouwe kon beſtuurd worden. Haar moed verdubbelde haare krachten, en zo doorboorde zy met eenen ſlag het hoofd van *Siſera.*

Nuttige Overdenkingen enz. entworpen door JACOB CORNELIUS *Rustend Predikant van Westbroek en Agtienhoven. Te Utrecht by* J. v. Schoonhoven en Comp. 1768. *behalven het voorwerk* 250 *bladzyden in groot octavo.*

Dit Stukje behelst een aental van Overdenkingen, die der nadere overweginge waerdig zyn; te meer daer de Eerwaerde *Cornelius* toont, dat hy zich geenszins door anderen laet leiden, maer zich benaerſtigt om zyn eigen licht getrouwlyk te volgen.

Men ontmoet hier des Autheurs gedachten over *het uitſtel van* CHRISTUS *komste in de Waereld;* welke ſtrekken om te toonen, dat de vroegſte tyden hier toe zeer ongeſchikt waren; dat God in 't vervolg van tyd allenskens meer voorbereidſelen in 't werk geſteld, en eindelyk zyn Zoon gezonden heeft, toen 'er genoegzame voorbereidſelen voor af gegaen waren, om het Menschdom bekwaem te maken, om, op vasten grond van kennis en overtuiging, de Euangelieleer als Godlyk te omhelzen.

Op dit onderzoek volgt ene *overweeging van het* 7 *en* 8 *vs des tweeden Pſalms*, byzonder der woorden. *Gy zyt myn Zoon, heden heb ik u gegenereert.* Zyn Eerwaerde brengt hier de reden ten berde, welke hem bewegen, om deze woorden niet te verſtaen van de eeuwige generatie des Zoons van den Vader; als mede omze niet te verklaren van het openbaer maken van deszelfs Godlyk Zoonſchap in den tyd; maer ze te beſchouwen, als betrekkelyk, tot de aenſtelling van Gods Zoon tot het Middelaers-Ampt. De Dichter, of wel Gods Zoon, door de pen des Dichters, ſpreekt hier,

volgens onzen Autheur, van 't Godlyke beſluit der genade, waer in het loon des Middelaers aen zyne aenſtelling tot Middelaer verknocht word: zo dat de zin zy. „ Gy „ zyt myn Zoon, u hier voor erkennende, heb ik u heden „ in het beſluit myner genade gegenereerd, dat wil zeggen, „ tot Middelaer verwekt en aengeſteld. Eisch dan ook „ nu, uit kracht hier van, van my uw loon, en ik zal de „ Heidenen geven tot uw erfdeel en de einden der aerde „ tot uwe bezittinge." Dit zyn gevoelen tracht hy alleszins te verſterken, zo uit het oogmerk van den Pſalm zelven, en de overeenkomst hier van met Spr. VIII. 22; als uit de aenhalingen dezer plaetze in de Schriften des Nieuwen Verbonds; alwaer die woorden telkens bygebragt worden, met opzicht op de voortreffelykheid van den perſoon des Middelaers. Men zie Hand. XIII. 33 Heb. I. 5 en V. 5. Deze laetſte plaets heeft zyn Eerwaerden wel byzonder tot dit gevoelen aenleiding gegeven; als toonende, naer zyn inzien, duidelyk, dat de Apostel deze woorden in dien zin verſtaen heeft. Men heeft hier, zegt hy, „ ee„ ne vergelykinge tuſschen Christus en Aaron, ten aan„ zien van haare Hogepriesterlyke ampten. Terwyl dat „ van Christus hier in beſtaan heeft, dat hy daadelyk de „ zonden der uitverkoorenen verzoent, en weggenoomen „ heeft, en wel door de offerhande van zyn eigen ligchaam, „ God met den mensch daar door verzoenende en bevre„ digende, waar door hy voortreffelyker was als Aaron. „ En dus moeste ook de verkiezinge en aanſtellinge daar „ toe, door God den Vader geſchieden, deweil het alleen „ van den heiligen wille des Vaders afhing, het middel „ en den middelaer der verzoeninge te verkiezen en te be„ paalen. Ten dien einde gebruikt de Apostel de woorden „ uit den 2 Pſalm en uit het beſluit genoomen. Hy zegt niet „ van Christus Jeſus den Hogepriester dat die van God „ daar toe geroepen was, gelyk hy zoo van Aaron ſpreekt. „ Maar hy gebruikt in plaats van het woord geroepen, de „ woorden uit den 2 Ps. Gy zyt myn Zoon heden heb „ ik U gegenereert, als of de woorden het zelve bete„ kenen, gelyk wy het ook alzoo moogen opvatten en „ daar door de roepinge en aanſtellinge verſtaan, en dat „ hy dus in het beſluit van God tot Hogepriester geroepen „ en aangeſtelt is."

Verder komt ons in deze Verzameling voor, een *beredeneert Antwoord op de Vraage, wie het* ONZE VADER *bidden mag of niet?* Men vind 'er naemlyk, die willen, dat het al-

alleen van welverzekerde, of, op zyn hoogst, alleen van de ware kinderen van God gebeden mag worden. Dit denkbeeld gaet zyn Eerwaerde in dezen ernstig tegen. Hy toont in de eerſte plaetſe, dat het ſtrengſte denkbeeld onoverkomelyke zwarigheden heeft; dat het uit het algemene voorſtel van Jeſus baerblykelyk is, dat hy dit Gebed niet alleen voor verzekerde Christenen gegeven heeft; en dat alle ware kinderen van God, die oprechtlyk begeren dat God hun God wil zyn, en zich als gehoorzame kinderen jegens hunnen Vader wenſchen te gedragen, dit Gebed mogen bidden. Hierop verledigt hy zich verder, om te doen zien, dat ook onbekeerde menſchen dit Gebed mogen uitſpreken en bidden; verſtaende door onbekeerde menſchen, niet de ſnoodſte zondaren, maer uitwendige Christenen, die enige noodzakelykheid in 't bidden ſchynen te ſtellen, en God voor den onderhouder en gever der zegeningen ſchynen te erkennen. Dit grond hy inzonderheid op de noodzaeklykheid van den pligt des Gebeds, de geſchiktheid van dit voorſchrift, de gepastheid voor zulke onbekeerden vooral, die nog toegebragt zullen worden; hy verſterkt deze zyne gedachten met het gebruik der Formuliergebeden onder 't Oude Testament, en ſtaeft zyn denkbeeld ontegenzeggelyk, uit overweging van de gelegenheid, by welke, en de perſonen aen wien, Jeſus dit Gebed voorgeſteld heeft. „ Daar „ was, zegt hy, eene groote Schaare, behalven de Dis„ cipelen van Jeſus, voor welke Jeſus leeraerde, gelyk „ uit het begin van het 5*de* en ſlot van het 7*de* Hoofd„ ſtuk, allerduidelykst blykt. Van deze groote Schaare „ mag men immers denken, dat ze niet alle waare Disci„ pelen van Jeſus waaren, en kinderen Gods, maar zy „ voegden zich by Jeſus Discipelen, zy hadden alle onder„ wys nodig, ook omtrent het bidden. Jeſus maakt geen „ onderſcheid tuſſchen zyne toehoorders, ſchoon hy de „ harten van alle kende, ſelfs verbied de Heere Jeſus dit „ Gebed aan zynen verraader Judas niet, ſchoon hy buiten „ twyfel de grootſte en ſnoodſte zondaar van allen was, „ en worden zoude. En zoude men niet van Jeſus wys„ heit en voorzigtigheit verwagt hebben, dat, gelyk hy „ tegen alle zonden zoo getrouw gewaarſchouwt heeft, „ dat hy dit ook niet zoude gedaan hebben omtrent dit „ Gebed, indien anders eene zoo groote zonde daar mede „ begaan word, wanneer het van onbekeerde gebeden „ word."

Voorts maekt 'er zyn Eerwaerde werk van, om na te gaen, of dit zyn denkbeeld ook ſtryde met de byzondere woorden en ſpreekwyzen van dit Gebed; het welk hem dezelven nader doet verklaren; waer uit blykt dat ze ook van onbekeerden, ſchoon niet van harte en in volle kragt, gebruikt konnen worden.

Hier by zyn eindelyk nog gevoegd, enige *Practicale Leerredenen over Ps. XLII.* 12, *en de bekeerde Zondaresſe Luc. VII.* 36–47. De eerstgemelde is inzonderheid geſchikt ter aenwyzinge, welke regte bekommeringen zyn, en hoe een gelovige dezelve tot zyne vertroostinge kan beantwoorden; en de overigen bedoelen voornaemlyk onder 't oog te brengen, waer in de regte werkzaemheid van een geloovig en boetvaerdig Christen gelegen, en wat daer mede al of niet beſtaenbaer zy. ——— In de laetſte dezer Leerredenen legt zyn Eerwaerde 't 'er wel byzonder op toe, om het oogmerk van Jeſus in 't gezegde vs. 47; *hare zonden zyn haer vergeven, die velen waren, want zy heeft veel lief gehad; maer dien weinig vergeven wort, die heeft weinig lief*, op te helderen en ter betrachtinge aen te dringen. Men heeft deze bekeerde Zondares, naer zyn inzien, te beſchouwen als iemand, die op de gebeden aen haer Huis reeds vergeving van zonden bekomen had, die als ene met God verzoende tot Jeſus kwam, om hem hare dankbare liefde te betonen. Jeſus ſtelt hier deze hare liefde voor, als een gevolg van hare verzoening met Gode, en leert dat iemand Gode gevoeliger liefde toedraegt, naer mate, dat zyne zonden, die hem vergeven zyn, grooter waren. — Onze Leeraer dit voorſtel bevestigende, door ene overweging der liefde des menſchen tot God, met aentooninge dat die liefde is een gevolg der verzoeninge met God, en dat dezelve toeneemt, naer gerade der ontvangene weldaden, heldert dit zyn denkbeeld duidelyk op, door 't volgende voorbeeld.

„ Stel eens iemand, die door eene Christelyke opvoedinge van ſwaare zonden wederhouden is, of door de geſteltheit van zyn lighaam daar toe niet zoo zeer genegen was, en die daar door uitwendig, zedig en Godsdienſtig geleevd heeft, wanneer die nogtans aan zich zelven regt ontdekt word, en de onvolmaaktheid van al zyn doen, ja de verkeertheid daar van en teffens zyne heimelyke zonden, de zonden van zyne harte leert kennen, die kan zulk een ſmertelyk gevoel, zulk eene droefheit, zulk eene verlegenheit over zyne zonden niet gewaar worden, als die deze zon-

zonden dadelyk en dikwyls volbragt heeft; en de genade, die hem geſchiet, kan dus dien diepen indruk niet by hem maaken, dien dezelve by groote zondaaren by haare ontdekkinge heeft. En deweil hem zoo veele en ſwaare zonden niet vergeeven zyn, als anderen, zoo kan dat ook haare liefde zoo niet geduurig opwekken en verwakkeren. Dus openbaart zich meenigmaal haare liefde zoo overvloedig niet aan anderen, (zy hebben weiniger lief,) als dezelve wel pleegt uit te blinken in grootere zondaaren, als die bekeert worden. Die zyn meenigmaal als vol van de liefde Gods. Zy is als uitgeſtort in haare harten; haar mond loopt over en vermeld met veel verheffing de uitneemende liefde Gods aan haar betoont. Zy yveren menigmaal met eenen heiligen liefde-yver voor des Heeren eere boven anderen, in welkers gedrag mindere veranderinge ontdekt word, deweil dat uitwendige zedige en Godsdienſtige, dat zy vertoonden, maar aan haare ziele geheiligt word, en zy nu eenen regt redelyken Godsdienst en heiligen wandel beginnen; niet uit de beginſelen van een goede opvoedinge of gewoonte, maar uit de zuivere beginſelen van liefde en hoogagtinge voor God en verpligtinge aan hem."

Heilige Geographie of Aardrykskundige Beſchryving van alle de Landen enz. in de H. Schriftuur voorkomende. Door W. A. BACHIENE; JOH. ZOOH, *en* JOH. HENDR. Broeder, *Bedienaar des Goddelyke Woords te Maaſtricht, en Hoogleeraar in de Sterre- en Aardrykskunde, op de Illustre Schoole, aldaar: benevens Lid van de Hollandſche Maatſchappy der Weetenſchappen te Haarlem. Derde Deels* IV*de Stuk. Te Utrecht by* G. T. *en* A. van Paddenburg 1768. *behalven het Voorwerk enz.* 157 *bladzyden in groot octavo.*

MEt de uitgave van dit laetſte Stukje des derden Deels ziet men het wel doorwrochte Werk, van den beroemden Aerdrykskundigen BACHIENE, ten einde gebragt. Een Werk, dat alle Letterminnaers, en inzonderheid de Beoefenaers der Heilige Bybelbladeren, ten hoogſte waerdeeren; als behelzende, in ene geregelde ſchikking, een nauwkeurig bericht van die Landen, welken in de Godlyke Schriften gemeld worden, met nevensgaende oordeelkundige aenmerkingen over een aental van byzonderheden daer toe betrekkelyk; die ſtrekken konnen ten beteren verſtande van deze en gene berichten en voorvallen, die ons

in

in 't doorbladeren van gewyde en ongewyde Schryveren deswegens voorkomen.

Dit Stukje behelst, behalven de Voorreden over 't ganſche derde Deel, en een Bladwyzer van 't geheele Werk, zo met opzicht tot de plaetzen der Heilige Schrift, die 'er in opgehelderd worden, als ten aenzien der voornaemſte zaken, welken in het zelve voorkomen, des Autheurs beſchryving van de Eilanden der Middellandſche Zee, van Italie en Spanje. Deze Gewesten, voor zo ver ze, in 't verhael van het prediken der Euangelieleere door 's Heillands Apostelen, in de Schriften des Nieuwen Testamentes gemeld worden, verdienden ook zeker, ſchoon ze anders meer bekend geacht mogten worden, ter voltooijinge dezer Heilige Aerdrykskunde, ene byzondere overweging. Onze Autheur behandelt de zaken daer toe betrekkelyk, die enigermate konnen dienen om een geleidelyk denkbeeld te hebben van die plaetſen, welken de eerſte verkondigers der Genade-Leere met het licht van 't Euangelie bedoeld, of in hun doorreizen ontmoet hebben, met zyne gewoone oplettendheid; en geeft tevens by die gelegenheid, verſcheiden byzonderheden aen de hand, welken in de Kerklyke Historie der aenmerkinge waerdig zyn. Van dit laetſte zullen wy hier den Lezer nog een en ander ſtaeltje opgeven.

De Hoogleeraer *Bachiene*, het Eiland *Patmos* kortlyk beſchreven hebbende, ſtelt ons daerop voor, dat dit Eiland te aenmerkenswaerdiger geworden is, door het verblyf van den Apostel Johannes, wien aldaer die Prophetiſche Gezichten wedervaren zyn, welken hy in zyn Boek der *Openbaringe* beſchreven heeft. Desaengaende zegt die Apostel zelf. *Openb.* I: 9. *Ik Johannes, die ook uw Broeder ben, en Medegenoot in de verdrukkinge, en in het Koningryk, en in de lydzaambeid van Jeſus Christus, was in het Eiland, genaamt Patmos, om het Woord Gods, en om het getuigenis van Jeſus Christus.* Aen dit voorſtel hecht zyn Eerwaerde de volgende overweging, rakende den tyd wanneer, en de gelegenheid by welke, Johannes zich op dat Eiland bevond.

—— „ Op het ſpoor van *Euſebius* (*Histor. Eccl. Lib.* III: *Cap.* 18.) word gemeenlyk geloofd, dat de Apostel naar dit Eiland verbannen zy: en wel, in de vervolginge des Keizers *Domitiaan*: te meer, dewyl deszelfs, zo even aangehaalde, eigen woorden, dit ſchynen te bevestigen: zich noemende, *eenen Medegenoot in de verdrukkinge, en in de lydzaambeid van Jeſus Christus*: en daar by verklarende, dat

dat hy *om het woord Gods, en om het getuigenisse* (διὰ τὸν μαρτυρίαν) *van Jesus Christus*, in het Eiland *Patmos* was. Gemelde uitdrukkingen overreden ons, echter, daar van, niet ten vollen. *Johannes* kon toch wel een *Medegenoot* zyn geweest in de *verdrukkinge*, aan andere plaatzen, waar hy het Euangelie gepredikt had. Dit lot trof hem, gemeen met alle de Apostelen en eerste Kruisgezanten. Gelyk ook het tweede niet voldoed, ten bewys, dat *Johannes* naar dit Eiland zou verbannen zyn: dewyl dit gezegde: *om het woord Gods en om het getuigenisse van Jesus Christus*, hier als een *beweegreden* zou konnen opgegeven zyn, van deszelfs *komste* en *verblyf*, in dit Eiland *Patmos*: om naamlyk aldaar, *vrywillig*, *Gods woord*, het welk niet anders in zich vervat, als een *getuigenisse*, aangaande den *Heere Jesus Christus*, als den Verlosser zyns Volks, onder die Eilanders, te prediken. Dit laatste, is het gevoelen van den geleerden *Joban van den Honert*; (*in partic. disput. de hac materia*) die ook beweerd: dat het verblyf van den Apostel *Johannes*, op het Eiland *Patmos*, met den tyd der vervolginge, onder *Domitiaan*, niet wel overeen te brengen, maar vroeger, tot den tyd der regeeringe van *Vespasiaan*, betrekkelyk zy te maaken: en, bepaaldelyk, tot den tyd der *verwoestinge* van de Stad *Jerusalem*, door deszelfs Zoon *Titus*, die, in het 73*ste* jaar, na Christus geboorte, voorviel. Gelyk hy 't ook daar voor houd; dat door dien DAG *des* HEEREN, waar van, de Apostel, vs. 10., gewaagt, zeggende: *Ik was in den Geest, op den* DAG *des* HEEREN, geen andere, dan de dag, waar in dit verschriklyk oordeel over *Jerusalem* uitgevoerd wierd, te verstaan zy; welke tyd meermaalen, in de Profetische Schriften, onder die benaming voorkomt (*)."

Op ene dergelyke wyze laet zich de Eerwaerde *Bachiene*, by gelegenheid zyner beschryvinge van *Rome*, uit, over het denkbeeld, dat Apostel *Petrus* zynen Bisschoplyken Zetel aldaer gevestigd zou hebben. Het stilzwygen van *Lukas*, in de *Handelingen der Apostelen*, gelyk hy aenmerkt, rakende enige reis van *Petrus* naer *Rome*, geeft een merkely-

„ (*) Dit laatste gevoelen, aangaande dien *Dag des Heeren*, is, door dien geleerden Heer, uitvoerig behandeld, in een andere *Disputatio Theologica*, *de* DIE DOMINICA: door my, onder zyn Hoog-Eerw. Voorzittinge, openbaar verdeedigt, te *Utrecht* in den jare 1733."

lyken grond om te denken, dat hy 'er niet geweest is, om het Euangelie te verkondigen: en als men nagaet dat Apostel *Paulus* in zynen brief, die hy aen de Gemeente te *Rome* ſchryft, en in zyne brieven die hy uit *Rome* ſchryft verſcheiden perſoonen opnoemt, die hy te *Rome* gegroet wil hebben, of welker groetenis, uit *Rome*, aen de andere Gemeentes, door hem gemeld word; maer dat hy onder alle die perſoonen, noch in 't ene, noch in 't andere geval, geen het minſte gewag van *Petrus* maekt; zo heeft men, zynes oordeels, gronds genoeg om te ſtellen, dat *Petrus* 'er in die jaren niet geweest is. —— Men vind 'er, 't is waer, die willen, dat men door *Babylon*, daer *Petrus* zyn eerſten Brief ſchreef; 1 *Pet.* V: 13, de Stad *Rome* moet verſtaen; doch onze Aerdryksкundige heeft reeds voorheen getoond, dat het veel aenneemlyker is, daer ter plaetze, om de Stad *Babylon* in *Egypte* te denken. —— Daer 't nu twyfelachtig, en zelfs zeer onwaerſchynlyk is, dat *Petrus* zich ooit te *Rome* bevonden hebbe, bezeft men gereedlyk, dat 'er gansch geen ſtaet te maken zy, op de overlevering, die leert, dat *Petrus de eerſte Biſchop van Rome* geweest zou zyn.

„ Dit is ondertuſſchen, (gelyk onze Autheur zegt,) de zaak, welke met veel kracht hebben willen beweeren, die twee beruchte Voorſtanders van het *Roomsch-Pauslyk gezag*, de Kardinaals *Baronius* en *Bellarmin*; die zich daar toe beroepen, op het getuigenisſe van verſcheiden oude Kerkleeraars, als *Arnobius*, *Cyrillus*, *Irenéus*, *Tertullianus*, *Hieronymus*, *Juſtinus* den *Martelaar*, en *Euſebius*; welke wel ſtelden, of liever veronderſtelden, dat *Petrus*, de eerſte, het *Chriſten Geloove* binnen deeze Stad gepredikt hebbe enz., maar, alleen, op die zelve OVERLEEVERING, op welke, de laatere Leeraars der *Roomſche Kerke*, hun gevoelen bouwen; dus derzelver gezach niet veel meer gelden mag, als de *Overleeveringe* zelve: eene *Overleeveringe*, met zo veele vreemde en ongerymde omſtandigheden vermengt, inzonderheid, rakende zyne gevallen, met *Simon* den *Tovenaar* enz.; die alleen genoegzaam zyn, om den geheelen inhoud, by oneenzydigen, van *onwaarheid* te doen verdenken. Men vind ze by elkander, in de zogenoemde *Legenden* der *Heiligen*, (de *Antwerpſche Uitgave*, *van* 1619.) I Deel, bladz. 774-782. En, alhoewel men, uit *Euſebius*, in 't byzonder, (*Chron. Lib.* II. *Cap.* 14.) wil bevestigen; dat *Petrus*, te *Rome*, den Biſchoplyken Stoel geſticht hebbe; dewyl men, in de Vertaaling van *Hieronymus* leest:

leest: *Petrum, fundata Antiochiæ Ecclesia, Romam venisse; ubi* XXV *annis Episcopatum gessit*; dat is, *dat Petrus, de Gemeente te Antiochie gesticht hebbende, naar Rome overkwam; alwaar by de* BISSCHOPLYKE WAARDIGHEID, *vyf en twintig jaaren, bekleed heeft*; zo heeft men wel te letten, dat deeze laatste woorden, *ubi* XXV *annis Episcopatum gessit*, in het oorspronglyk *Griecksch Afschrift* van *Eusebius* zelve, niet gevonden worden; en daarom, door *Hieronymus*, schynen daar by gevoegt te zyn: dewyl hy, door die zelve Overleeveringe, tot dit gevoelen mede was misleid geworden. Vid. *Georg. Hornii Histor. Eccles. pag* 44." Dit geeft onzen Autheur verder aenleiding, om te doen opmerken, op hoe losſen grondſlag men het *Roomsch-Pauslyk Gezach* gevestigd heeft; van welks opkomst en voortgang hy vervolgens een beknopt bericht mededeeld. —— Doch wy ſtappen hier van af, om ten slot nog te melden, het geen zyn Eerwaerde, van *Spanje* sprekende, met opzicht tot de bedoelde reis van Apostel *Paulus* derwaards voorgesteld heeft.

Het denkbeeld, dat Apostel *Petrus*, of, gelyk men in *Spanje* veel al wil, Apostel *Jacobus*, bygenaemd *de Groote*, de eerste geweest zou zyn, die het Euangelie in dat Gewest verkondigt zou hebben, daer latende, vervolgt hy aldus. —— „ By aldien men de *bekeering* der Inwooners van *Spanje* aan éénen der *Apostelen* wil toe erkennen; waarom dan niet liever, aan den Apostel PAULUS, gedacht? Men weet, toch, dat deeze Apostel, éénmaal het *voorneemen*, om eene *reize* naar *Spanje* te onderneemen, en, zonder twyfel, met oogmerk, om aldaar het *Euangelie* onder de *Heidenen* te prediken, by zich zelven vastgesteld had. Hy had dit voorneemen, aan de *Christenen* te *Rome* geopenbaard, in den *Brief*, dien hy hun uit *Korinthe* toezond: zeggende daar in duidelyk, Rom. XV: 24. *Zo wanneer ik naar* SPANJE *reize, zal ik tot u komen: want, ik hope, in het doorreizen ulieden te zien, en van ulieden derwaard geleid te worden.* En nochmaals *vers* 28: *Ik zal, door uwe Stad, naar* SPANJE *afkomen.* 't Is zeldzaam, in der daad, dat de *Roomschgezinden*, daar ze de Overlevering, aangaande de reize van *Petrus*, naar *Rome*, met zo veel kracht willen doordryven; die toch, van alle waarschynlykheid ontbloot is, echter, de *reize* van *Paulus*, naar SPANJE tegenspreken: (gelyk gedaan heeft, Paus *Innocentius* I., als te zien is, *Concil. Tom.* II. *pag.* 1245.) tot welker gelove, de *Heilige Schrift* eenige aanleiding geeft. Daar uit, ziet men, hoe weinig achting de Pausen zelven betoonen te hebben,

voor

voor de Overleveringen; by aldien zy, het belang van den H. Stoel niet bevorderen. Zie *Arch. Bower*, *Historie der Pausen bladz.* 4. Wy bekennen, des Apostels *voorneemen*, om naar *Spanje* te reizen, kan, voor geen vast bewys doorgaan, dat hy werkelyk daar geweest zy: want, de *mensch* heeft, wel meermaalen, *schikkingen des harte*; waar van, de dadelyke *volbrenginge*, in de magt van God, staat, *die eens iegelyks gang bestierd*: doch, uit deeze tot tweemaal herhaalde betuiging, zien wy, ten minsten, dat des Apostels *begeerte* zich daar toe strekte; en, dat hy, buiten *verbinderinge*, dezelve zeker zou pogen uit te voeren. En, dewyl men weet, dat deeze Apostel, uit zyne eerste gevangenisse te *Rome* ontslagen is; zo meenen veele geleerden; dat hy, in den tusschentyd van *twee jaaren*, welke verliepen, tusschen deszelfs eerste en laatste gevangenisse, onder meer andere Landen, ook SPANJE werkelyk bezocht, en, aldaar, met veel vrucht, aan de *bekeeringe* der Inwooners deeser Landstreek, gearbeid hebbe. Onder de Ouden, waren van die gedachten, *Chrysostomus*, *Hieronymus*, *Dorotheus*, en *Epiphanius*, welker eigen woorden men aangehaald vind, by *Car. a St. Paulo*, (*Geogr. Sacr. fol.* 170, 171.) Sommigen voegen daar by: dat *Paulus* deeze Reize, van *Rome* naar *Spanje* onderneemende, onder weg, aan de WALDENSEN, die, op de Grenzen van *Italie* en *Frankryk*, de Valleijen van *Piemont* bewoonen, het *Euangelie* zou verkondigt, en veelen van dezelven tot het *Christendom* gebragt hebben; te meer, dewyl, de *bekeeringe* deezer lieden, geene vrucht geweest is der *Reformatie*; maar, van veel vroegere tyden moet afgeleid worden: gelyk zy zelve, geene *Gereformeerde*- maar *Apostolische-Christenen*, willen genoemt zyn; als welker *bekeeringe*, tot aan de tyden der *Apostelen*, opklimt. Zie daar van, de *Kerkelyke Geschiedenisse* der *Waldensen*, voortreffelyk beschreven, door den geleerden Heere *J. F. Martinet*, waardigen Leeraar der Gemeente te *Edam*: *Hoofdst. III. bladz.* 14—16."

CA-

CAROLI STRACK, Med. Doct. & in univerſit. Monguntina Inſtit. medic. Profeſſ. public. &c. *Obſervationes medicinales de Morbo cum petechiis, & qua ratione eidem medendum ſit. Geneeskundige Aanmerkingen over de Ziekte met blutsvlakken, en hoe dezelve te geneezen*, door C. STRACK, Med. Doct. en Profeſſor.

(*Tweede Berigt.*)

NA deeze blutsziekte dus beſchreeven te hebben (*), gaat deHeer STRACK over tot het onderzoek van de oorzaak, welke dezelve gewoonlyk voortbrengt, en de bekwaamſte wyze van genezing, om dezelve met goed gevolg te vermeesteren: zyne naſporingen zyn alle gegrond op waarnemingen en ondervindingen. Zyn eerſte opmerkingen ontdekten hem, gelyk wy reeds gezegd hebben, dat deeze ziekte geen gevolg was, gelyk ſommige Geneesheeren gedagt hebben, van een verkeerde behandeling, of het gebruik van heete middelen, want hy zag haar by Zieken, aan welken hy geen andere, dan verkoelende middelen, hadt gegeeven, en overvloedigen drank hadt laaten gebruiken. Nieuwe waarnemingen verzekerden hem, dat men de blutsvlakken, met eenige andere Geneesoefenaars, niet moet aanmerken als een' uitbotting tot ſcheiding van de ziekte, want hy zag Zieken by welken haar uitkomst, in plaats van de koorts te doen afneemen, de ziekte ſcheen te verzwaaren.

Proeven genomen hebbende met verkoelende of zuure middelen, de kamfer en zweetmiddelen, en bemerkende, dat, niet tegenſtaande alle deezen, met alle voorzichtigheid toegediend, veele Lyders ſtorven, geloofde hyze alle te moeten verwerpen, ten minſte als onvoldoende. Zich te binnen brengende, dat 'er een groote overeenkomst zou konnen wezen tuſſchen de blutsvlakken, en de paarſche en ſproetagtige vlakken, welken men dikwils ziet op de huid van kinderen, en door purgeermiddelen verdreeven worden, om datze voortgebragt worden door leevende of doode wormen, of eenige rottige ſtoffe in de ingewanden van den buik; of met de uitſlag van menſchen die bedorve moſſelen gegeeten hebben, en welke verdwynt zo dra zy brak-

(*) Zie boven bl. 411.

braaken of ontlastingen naar beneden krygen, 't zy door de natuur of behulp van middelen; begon hy te denken dat een dergelyke oorzaak de Blutsvlakken zou konnen verwekken, en dit zo zynde, zouden zy voor buikzuiverende middelen moeten wyken; en nam derhalve, by de eerſte gelegenheid, welke hem voorkwam, toevlugt tot zodanige middelen, en ze ſlaagden boven zyne verwagting. Deeze goede gevolgen verſterkten zyne giſſingen, en rechtvaardigden zyn wyze oogmerken ter genezing. Een byzondere waarneming gaf hem gelegenheid zich meer en meer gerust te ſtellen, dat hy de waare oorzaak en het waar geneesmiddel van deeze ziekte hadt gevonden.

De vrouw van een armen boer, omſtreeks Maijence, kreeg de blutskoorts, welke haar aangebragt was door eenige ſoldaaten, onmidlyk na dat zy in de kraam was bevallen; zy hadt het zeer kwaad: de koorts ontſtak heftig; de kraamzuiveringen bleeven achter; geen zog kwam in haar borſten: hier by overkwam haar een zwaare buikloop, welke de vrouwen in de buurt oordeelden geſtuit te moeten worden. De Heer STRACK, die by geluk nog tydig geroepen werdt, belette dit; hy ſchreef haar alleen voor een julep en een verkoelende drank, waar by hy azyn en ſyroop van framboozen liet doen. Na eenigen tyd bedaarde de koorts; de blutsvlakken verbleekten, en verdweenen ten eenemaal; en de ziekte tot het hoogſte gekoomen zynde, ſtopte de loop van zelfs. De kragten herſtelden zich; de kraamzuiveringen kwamen af, als of zy nieuwlings bevallen ware, de borſten kreegen zog en ſtelden haar in ſtaat haar kind te zoogen.

Naauwlyks was zy herſteld, of haar man werdt van dezelfde ziekte overvallen: zy duurde langer, om dat hy niets gebruikte dan verkoelende middelen; doch op het einde kreeg hy neigingen om te braaken en knypingen in den buik, waar op ontlastingen van ſlym van onderen en van boven volgden, welken hem veel verligting gaven. Hier door gemoedigd, nam de Heer STRACK toevlugt tot purgeermiddelen, welken de genezing voleindigden; en na dien tyd heeft hy beſtendig deeze maniere van behandeling gevolgd; welke hem altyd wel gelukt is.

Zyne ontdekking kreeg nog meer verzekering door de wederinſtortingen welken hy zag: deeze waren doorgaans veroorzaakt door overhaastige onmaatigheid in ſpyze, en weeken altyd voor ontlast-middelen. Hy gelooft, dat de Blutsvlakken uitkoomen onder de huid, niet om dat het ver-

vergif, welk dezelven voortbrengt, onder het bloed is geraakt en hetzelve heeft bedorven, maar veel eer dat het vergif zich vermengd heeft met de bedorve gist in de ingewanden. Hy ondersteunt dit zyn gevoelen met veele redenen, welken ons dunken van kragt te wezen. De voornaamsten zyn; 1. Om dat de Blutsvlakken dikwils gezien worden op den eersten dag van de Ziekte, en voor dat het bloed van het vergif kan besmet zyn. 2. Dat men deeze vlakken byna terstond doet verdwynen, zo dra men ten regten tyd braak- of purgeermiddelen geeve, welke de bedorve stoffe, in de maag en ingewanden gezeten, uitdryven. 3. Dat de vlakken langst blyven staan by zulken, welker eerste wegen meest met deeze bedorve stoffe overlaaden zyn, enz. Wy kunnen den Schryver niet volgen in alle de verklaaringen der toevallen, welken dikwils deeze gevaarlyke ziekte verzellen, wy zullen alleen zeggen, dat hy ze met groote waarschynlykheid afleidt, uit de oorzaak welke hy heeft aangeweezen.

Het gebeurt somtyds dat zich by de blutskoorts voegen, of zy in gevolg eenige toevallen medebrengt, welken de Heer STRACK oordeelt nog wat byzonderder te moeten beschryven; zodanige zyn een tusschenpoozende koorts, waterzugt en etterzweeringen buiten op het lichaam. Dikwils koomt 'er, onder het beloop van de blutskoorts, en zelfs als de koorts begint af te neemen, een aanval van een alledaagsche of anderendaagsche koorts, welke met de blutskoorts te gelyk ophoudt: dit gebeurt alleen als de ingewanden zeer vol rottige stoffe zyn. Men stuit deeze aanvallen door het zelfde middel, welk wy, als het beste tegen de blutskoorts, voorgesteld hebben. Het gebeurt ook somtyds, dat, als de blutskoorts geeindigd is, een nieuwe koorts opkoomt, welke den streek houdt van een alledaagsche of anderendaagsche, onder het beloop van welke de vlakken, welke nog staan, blyven duuren; en zelfs wel nieuwen te voorschyn koomen: de pynen hervatten ook somtyds, na dat de Lyder ze reeds gehad heeft; menigmaal verwerren zich de toevallen zo door malkander, dat het bezwaarlyk zy, de duuring en de tusschenpoozingen te onderscheiden. Zy begint met huiveringen, dikwils verzeld van pogingen om te braaken, en gevolgd van een brandende hitte, en ook te mets ylhoofdigheid. Als de aanval op het einde loopt, koomt 'er zweet uit van een sterke lugt. De pis is drabbig, en heeft een zetzel als geklopte steen; somtyds gelyktze naar de pis van paarden.

De Zieken zyn zwak, wanlustig; de maag is hun gezwollen en pynlyk, en al wat zy gebruiken maakt hun opzwelling. Deeze koorts overvalt de zulken die te vroeg hunne lust hebben toegegeeven, en, of bezwaarlyke ſpyze genuttigd, of zelfs gezond voedzel, maar in te groote maate genomen hebben, voor dat het broeinest der bedorve ſtoffen in dé maag en darmen was uitgedreeven. De purgeermiddelen voldoen ook om dit toeval te redden, en deeze koorts te doen eindigen, door het overige van de rottige ſtoffen, welken nog in de ingewanden overig waren, weg te veegen.

De zelfde oorzaak brengt ook een ſoort van waterzugt aan, welken de Zieken overkoomt na de blutskoorts: want 'er koomt wezenlyk, ſomtyds, een algemeene waterzugt onder de huid, of zugt in de beenen, of zelfs een buik-waterzugt. De Lyders worden bleek; het aangezicht, voornaamlyk onder de oogen, zwelt, de buik zet zich uit; de ademhaaling wordt bezwaarlyk; de mond is hun leelyk; zy hebben tegenzin tegen ſpyze; en alsze iet gebruiken, zwelt de maag en wordt hun pynlyk; zy zyn bezet. Dit gebeurt alleen by zulken wier lichaam niet genoeg gezuiverd is, en gaat over, gelyk de voorgaande koorts met herhaalde purgatiën. Men moet evenwel begrypen, dat de waterzugt niet aanſtonds wykt op het gebruik van purgeermiddelen; zy blyft zo lang 'er nog eenige onzuiverheid overig is; maar als de bedorve ſtoffen wel weggeveegd zyn, koomt 'er een groote loozing van pis, welke al het uitgeſtorte vogt ontlast, en de waterzugt doet verdwynen.

De ettergezwellen, welken men ziet als een gevolg van de blutskoorts, en ſommige Geneesheeren gemeend hebben te kunnen aanmerken als zo veele werkingen van ſcheiding, (*) hebben geen andere oorzaak dan de twee voorgemelde toevallen, en wyken voor dezelfde middelen: de gemeenſte zyn oorklier- en liesklier-gezwellen, bloedvinnen en gezwellen der gewrigten.

Na zyn eige gevoelen aangaande de oorzaak der ziekte, welke hy ondernomen heeft te verhandelen, vastgeſteld, en de wyze van genezing, met een groot getal waarnemingen ondersteund, voorgedraagen te hebben, heeft de Heer STRACK geoordeeld, de verſcheide wyzen van behandeling, welken men tot op hem voorgeſteld hadt, te moeten onderzoeken. Hy brengt dezelven tot drie; want eenigen heb-

(*) *Criſis.*

hebben zich gehouden aan verkoelende middelen; anderen toevlugt genomen tot zweetmiddelen; anderen, eindelyk, tot de koorts-bast. Hy toont, dat geen van deeze middelen beſtendig gelukt, ten minſte, als de Lyder de natuur niet te baat heeft, en deeze ontlastingen maakt doorafgangen, of ten zy men 'er purgeermiddelen nevens voegt. De Aderlaating wordt van ſommigen geheel verworpen, en van anderen zonder onderſcheid gedaan. De Heer STRACK oordeelt beide uiterſten berispenswaardig. Hy gelooft datze niet te pas koomt, als 'er, in het begin van de ziekte teekenen zyn van groote zwakheid, de pols klein is enz, om dat ze in zulk een geval niets doen zou dan de kragten van den Zieken nog meer uit te putten; doch zy kan van nut zyn, als de hitte groot en de koorts zeer zwaar is, om de ontſteeking voor te koomen, welke de rottige ſtoffe zou konnen verwekken: hy ſchroomt het inſlaan van de vlakken niet, om dat ze niet aan te merken zyn als een uitſlag tot ſcheiding van de ziekte. Spaanſche-vlieg pleisters koomen hem voor van weinig nuttigheid te wezen: men kan ze echter gebruiken als men vreest voor een overſtelping van eenige taaije ſtoffe, welke ſomtyds in de ingewanden van den buik opgehoopt wordt.

De blutsvlakken vermengen zich ook ſomtyds met andere ziekten, als, een tusſchenpoozende koorts, de kinderpokjes, of roode loop; 't welk, volgens onzen Schryver, te kennen geeft, dat 'er, behalve de byzondere oorzaak van deeze ziekten, eenige rottige ſtoffen in de ingewanden ſchuilen, welken hy raadt te ontlasten, voor dat men zich tot de genezing van de voornaame ziekte wende: in de kinderpokjes, alleen, wil hy de rotting tegengaan door rottingweerende middelen, tot dat de ettermaaking haar beſlag hebbe; dan raadt hy purgeermiddelen, als men ze nodig oordeelt; doch hy merkt aan, dat de vermenging van blutsvlakken met de pokjes, in 't algemeen, deeze ziekte weinig verzwaart, en geen byzondere behandeling vereischt. Behalve deeze vermenging heeft onze Schryver de roode gierstkoorts en blutsvlakken in de zelfde Lyders gezien: in zulke gevallen behandelt hy de bluts als of ze op zich zelve en alleen ware. Eindelyk heeft hy iemant die zinvang hadt, van de blutskoorts zien aangevallen worden, zelfs in het overval van zinvang (*).

De Heer STRACK eindigt zyn Werk met eene beſchryvinge

(*) *Catalepſis.*

ge der ziekten, welken hy tusschenloopende (*) noemt, dat is te zeggen, ziekten, welken, zonder vlakken zynde, evenwel eenige of alle merktekenen toonen van een blutskoortse. Die alle merktekenen hadden, verschilden niet van een regelmaatige blutskoorts: zy waren ligt te kennen, en moesten als zodanige behandeld worden. Daar was één soort, welke maar eenige teekenen van deeze koorts hebbende, ligter voorbygezien kon worden, zo veel te meer, om dat ze verzeld was van andere en zeer verschillende toevallen, en dikwils die van het Zydwee; waar uit te ligter misvatting gebooren werdt. Deeze ziekte begon met beeving; en hier op volgde schielyk een heftige pyn in de zyde: de koude over zynde, volgde zwaare hitte. By de pyn in de zyde kwam hoest; en de Lyders gaven een taije lymige stoffe op als het wit van een ei, of wat geelagtig. De ademhaaling was beklemd en bezwaarlyk, wegens de pyn: somtyds hoestte de Lyder met kragt, zonder iet op te geeven. De pols was klein, driftig en als onderdrukt, en de aderlaating maakte dezelve wat vry. Het bloed, de Zieken afgetrokken, was meer of min taai, en somtyds zelfs met een pleurisagtige korst gedekt. Herhaalde aderlaatingen, verzagtende stoovingen, spaansche-vlieg-pleisters op de pynlyke plaatse gelegd, verkoelende juleppen, en verzagtende dranken, van zo veel nut in een waar zydwee, waren van geene uitwerking, al wierdenze in 't begin aangewend. De Lyders gaven nimmer rype fluimen op. Op den vyfden dag kwam 'er yihoofdigheid; de koorts verzwaarde; de pis werdt hoog rood; en de ziekte eindigde met heet vuur, 't welk den Lyder op den zevenden dag wegrukte.

Als men zo gelukkig was van de Ziekte tydig te kennen, was de kortste weg, toevlugt tot purgeermiddelen. De teekenen, waar aan men dezelve van een waare pleuris kon onderscheiden, waren de volgende: De Zieken hadden geen bloozend en ontstooken aangezicht, gelyk in een waar zydwee; hun wezen was, in tegendeel, vervallen, loodkleurig of geel; de oogen stonden hol en droevig: zy waren meer ingezonken dan gewoonlyk in een pleuris van ontsteeking, de pols was, van het begin, zwak en driftig, of werdt zo op den vierden dag. Op deezen tyd kwamen

(*) *Intercurrentes.*

men geen rype fluimen; de oogen hadden een blaauwen kring; de fluimen waren taai, roestig of rood; de pis was, in het felfte van het toeval, geel, en ontftoken, of gelyk van paarden, in den aankomst: gaf men klisteeren, zy bragten flymige ftoffen naar beneden: met één woord, de regeerende ziekte moest den Geneesheer op zyn hoede doen zyn.

Verhandeling over het Stikken der Drenkelingen en de Herftelling der Verdronkene uit Proeven en Waarnemingen opgemaakt, door J. GUMMER, Med. Doctor en Landfchaps Medicus van Drenthe. *Te Groningen, by* J. Bolt 1768. *gr. Octavo.* 82 *bladz.*

DIt Werkje, in 't Latyn opgefteld, ter gelegenheid van des Auteurs bevordering tot Doctor in de Geneeskonst, in het jaar 1761, is van veelen met achtinge geleezen, en heeft den Schryver eere gegeeven. De opregting van de loffelyke Maatfchappye tot behoudenisfe der Drenkelingen, zegt de Heer GUMMER, heeft hem beweegd zyne Verhandeling te vertaalen; om, zo dooreen behoorlyk denkbeeld van de ftikking te geeven, als door de beste middelen en behandelingen, tot herftelling van verdronkenen, aan te wyzen, tot het goede oogmerk der gemelde Maatfchappye mede te werken. Schryver en Vertaaler zynde, heeft hy zich niet bepaald aan een bloote overzettinge, maar 'er hier en daar veranderingen, met af te laaten en by te voegen, in gemaakt, naar maate Hy voor het tegenwoordige oordeelde nuttig te zyn. De Verhandeling is verdeeld in vier Hoofdftukken. Het eerfte heeft tot Opfchrift: *Letterkundige gefchiedenisfe der Stikkinge van de Drenkelingen.* Het tweede, *Nadere Inleidinge en Proeven.* Het derde, *Denkbeeld van Stikking onder het water, met wederlegging van andere.* Het vierde, *Herftelling der Drenkelingen.* Elk deezer Hoofdftukken is op een zeer gefchikte wyze, met oordeel en klaarheid uitgewerkt, zo dat men, door dezelven met opmerking te leezen, zich een denkbeeld kan vormen van 't gene de Verftikking en Drenkelingen aangaat, als ook van 't gene omtrent de herftelling der zelven, in acht genomen behoort te worden. Wy zullen nu nog wat byzonderder van het Werkje fpreeken om te toonen, dat het voor onze Vaderlanders, en inzonderheid

zulken, die niet gaarne veele of groote Werken over een enkel onderwerp leezen, van nut kan zyn.

Het eerſte Hoofdſtuk is enkel historisch, en hier in wordt getoond, wat en volgens welke denkbeelden, 'er over de Stikking geſchreeven is, van het begin der voorgaande eeuwe tot op deezen tegenwoordigen tyd. In het tweede Hoofdſtuk worden de Proeven opgegeeven, welken gedaan zyn om te weeten waar door de Stikking veroorzaakt wordt, wat men tegennatuurlyks in verſtikten ontdekt en hier na ook eenigen tot aanwyzing hoe geſtikten herſteld kunnen worden. Vooraf geeft de Schryver een' bepaaling wat Hy door *Stikking* verſtaan wil hebben, naamelyk, *eene volkomene verbinderinge van de Ademhalinge, uit welke eene oorzaake die ook zy, met dat gevolg, dat de ommeloop van het Bloed door de Longen opboudt.* Deeze Proeven, gedaan in 't byzyn van anderen en gemeenlyk van den vermaarden Hoogleeraar VAN DOEVEREN, ſchynen met genoegzaame naauwkeurigheid gedaan te wezen, en men zalze in het Werk met vermaak leezen. Eens heeft de Schryver gelegenheid gehad een verdronken mensch te openen; de andere Proeven zyn met dieren genomen.

Na deeze Proeven maakt nu de Heer GUMMER een denkbeeld op van Stikking, in het derde Hoofdſtuk, en ſtelt zyne gedagten hier over op deeze wyze voor: „ Ik ben van gevoelen, dat een Mensch, waar by de ademhalinge natuurelyk geſteld is, onder het water in zeer weinige minuten volſtrekt moet inademen; zonder dat het eenig verſchil van belang kan maken, of die Mensch, kort na eene inademinge, of aanſtonds, na dat hy uitgeademd heeft, in het water val. Dat ook hy, zo dra hem de Lugt onder water, tot de inademinge, ontbreekt, zo veel water, door de openſtaande neusgaten en mond in den ſtrot, en verdere Lugtpypen, naar zig neemt, als de uitzettinge of opſpanninge van de Longen, die ten eenemale de beweging der ribben volgen, vereischt, te meer, daar aan het water de daar toe benodigde zwaarte en vloeibaarheid niet ontbreken. Dat dit water in de Longen, als een Lichaam, dat daar koud en ongewoon is, de ſtrot prikkelt en te gelyk het geheel werktuig van de Ademhalinge door eene overeenſtemminge van gevoeligheid, in beweginge brengt, zo als ook de Spieren van den buik; zo dat daar uit een geweldige hoest ontſtaat. Dat al het water, 't welk met de eerſte inademinge binnen komt, niet met de daarop volgende uitademing wederom

derom kan uitgedreven worden, als met de Lugt in eene Naturelyke ademhalinge ook pleegt te geſchieden. Van eene Naturelyke inademinge word altoos na de uitademinge een gedeelte van de Lugt in de Longen overig behouden; dit blykt genoeg door het invallen van de Longen, wanneer de borst by toeval geopend wordt.

„ Van het ingeademd water, dat zig met de overgeblevene Lugt vermengt, blyvt dan ook een gedeelte in de Longen ſteeken; met die gevolgen voor eerſt, dat de inademingen en uitademingen nu ſchielyker, met een gedurig opwerpen van Lugtbellen, en zelvs als ſtuiptrekkingen, op elkander volgen: even eens als de hartkloppingen ontſtaan: wanneer zig het Hart met elke toetrekkinge van het bloed niet behoorlyk kan ontlasten. Door deeze ſchielyke beweginge worden water, lugt en het natuurlyk ſlym onder een geklutst, zo dat hier uit het ſchuim der Drenkelingen ontſtaat, [gelyk in de proeven van verdronke dieren waargenomen is]. Ten tweeden, water is zwaarder dan lugt; behalven, dat het water met de Lugtpypen nog vaster te-ſamenhangt, dan de Lugt. De uitademinge kan in het begin bygevolg reeds bezwarelyk geſchieden, en blyvt naderhand, door het toenemen van water in plaats van Lugt, geheel ſtaan; daar de inademinge, in tegendeel gemakkelyker wordt, en in korten om dezelve reden zodanig de overhand krygt, dat de borst in een geduurige ſtaat van inademinge volſtrekt begint ſtille te ſtaan, en de beweginge van het bloed opteſchorten. Boven hebbe ik reeds gezegt, dat de afwisſelende beweginge der Longen, maar alleen, den ommeloop van het bloed toelaat. Het bloed blyvt dan niet meer ommelopen; zo dat de Drenkeling nu de allerysſelykſte benauwdheden gevoelt, die hy, genoegzaam, door veelerley bewegingen te kennen geevt. Uitademinge is hem onmogelyk. Zonder dat hy byna weet wat hy doet, ſpant hy zyne laatſte kragten in om de borst ruimer te maken; waar door het water nu tot aan de uiterſte eindjes van de Lugtpypen doordringt, en het bloed den weg volſtrekt affnydt. Het zelve bloed, wordt daarom hier en elders, in het Lichaam als opgeſtapeld, by de regter holte van het Hart, in het Hoofd, en andere deelen met gevolgen van drukkingen, gevoeloosheid, beroerte, verſtoppingen in de Longen, en zelfs breuken in de Longeaderen; zo als uit de kleur des ſchuims, in de ſtrot, dikwyls zigtbaar is. Eindelyk begint het bloed in de regter holligheid van het Hart, deszelvs oor, boezem, holleader met al

haare takken, by gebrek van levensgeesten, terwyl nu alle werkingen geſtoord zyn en ophouden, te ſtremmen: eene geſteltheid, die, hoewel niet gemakkelyk te redden, evenswel niet voor volſtrekt dodelyk moet gehouden worden.

„ Een byzonder Vermogen blyvt namentlyk den ongelukkigen overig, dat, ſchoon zwakker dan in gezónde, nogthans naar het onderſcheid van het geſtel, ouderdom, geſlagte, en andere omſtandigheden, eenigen tyd (die bezwarelyk te bepalen is) een zeker en eenig teken verſchaft, dat het leven nog in wezen is; en het welke, met zyn afzyn, te gelyk alle hoope van het leven doet verdwynen. Het is door hulpe van dit vermogen, dat een Leven, 't geen ten eenemaal als verloren ſchynt, niet alleen opgewekt, maar zelvs in zyn geheel kan herſteld worden."

Hier op gaat de Schryver over om dit gevoelen, tegen ſtrydige verklaaringen der Stikkinge van anderen, te ſtaaven, waar in wy hem niet zullen volgen. Aan het einde van dit Hoofdſtuk ſtelt Hy zich de vraage voor, *Of wy met de gezonde rede die waarnemingen konnen overeenbrengen, waar uit ſchynt te blyken, dat Menſchen niet alleen uuren, maar zelvs dagen, onder het water hun leven hebben konnen behouden, en vervolgens herſteld worden?* Buitenſpoorige vertellingen uitgeſlooten zynde, meent Hy, dat men veele van zodanige gevallen, welken van geloofwaardige Schryvers gemeld worden, moet erkennen. Ook koomt het hem voor mooglyk te zyn, en geeft na de oplosſingen deezer vraage door anderen, 'er deeze rede van. Gevallen van zodanigen aart in aanmerking genomen hebbende, beſluit Hy, dat een mensch veilig, en, in opzichte van het water, zonder eenig merkelyk gevaar, even eens als de Dieren, die op het land en onder het water leeven, en als een kind in het lichaam van de moeder, een geruimen tyd ondergedompeld kan leeven; als maar de omloop van het bloed geheel ſtil ſtaat, of zo gering is, dat zy zonder de beweging van de Longen kan voortduuren: gelyk in overvallen van Opſtyging of andere zenuw-kwaalen, ſommige menſchen lang kunnen liggen, zonder dat men eenig teeken van leven of van ademhaaling kan gewaar worden: of anders, de Long-aders zo ſterk, vry en ruim zyn geworden, door geduurige oefening, dat zy het behulp der ademhaalinge geduurende een geruimen tyd, niet nodig hebben, waar

toe

toe de konst van ftiken eenige aanleiding fchynt te geeven'. Voornaamlyk meent hy de mooglykheid afthangen van zekeren ftilftand in het bloed en de ademhaalinge, als by voorbeeld door een flaauwte veroorzaakt, eer zodanig een mensch in het water was gevallen; om dat het even ligt fchynt te begrypen dat een mensch onder het water, zo wel als in de vrye lugt, de ademhaaling voor eenigen tyd kan ontbeeren.

In het vierde Hoofdftuk waar in van de Herftelling der Verdronkenen gehandeld wordt, onderzoekt de Heer GUMMER waar in de aanbrenging der herftelling beftaat: „Het eenig vermogen, zegt Hy, welk na eenigen ftilftand van het bloed en andere uitwendige teekenen van Leven, in het menfchelyk en dierlyk lichaam overblyft, is eene geftaldheid der vezelen, van door eenige prikkeling of aanraking, wederom in beweging gebragt te kunnen worden, na datze door een overweldigende oorzaak, in haare beweging geftremd en in rust geraakt waren; het gene de hedendaagfche Geneeskundigen Beweegvaardigheid (*) noemen. Uit kragt van dit vermogen gefchieden alle bewegingen in ons lichaam en der dieren, naar dat de wyzen van werkingen van de gedaanten of het werktuiglyke bepaald worden: zo evenwel, dat de omloop van het bloed, de invloed der zenuwen, en voornamelyk de warmte, hoewel in verfchillende evenredigheid, ook volftrekt noodzaaklyk zyn, en als oorzaaken, zonder welken 'er geen' Beweegvaardigheid zyn zou', moeten aangemerkt worden. Al wat men, derhalve, tot herftelling der Drenkelingen moet onderneemen, zal op deeze twee Aanwyzingen uitkoomen; 1. Dat men alles wat het werktuig onmidlyk hadt doen ftil ftaan, voornamelyk het water, uit den weg ruime; en 2. door de Beweegvaardigheid op te wekken, het leven wederom in zyn geheel doe werken. De eerfte Aanwyzing niet gemaklyk regtftreeks zynde te volbrengen, zal het op de tweede voornaamelyk aankoomen. Het gene hier toe betrekking heeft, wordt onder vier leden begreepen, en elk derzelven behoorlyk uitgebreid en verklaard. Wy kunnen ons hier niet verder inlaaten, om dat dit berigt te lang zou worden, wyl wy onze Lezers het flot nog willen mededeelen, waar in de Schryver kortelyk heeft byeengetrok-

(*) *Irritabilitas.*

trokken wat aan de Drenkelingen moet gedaan, en, in welk eene orde, het moet gedaan worden; zie hier het zelve.

„ De Verdronkene moet altoos het onderſte boven uit het water opgehaald, en in die geſtalte eenige weinige minuten buiten het water nog gehouden worden. — Hier op moet men den Drenkeling aanſtonds in huis bezorgen, en op alle bedenkelyke wyze zoeken te verwarmen — mids dat die verwarming niet al te ſchielyk geſchiede, en men daar toe geen al te heete middelen gebruike.

„ Het beste is, den Verdronkenen, in plaatſe van natte kleederen, drooge en warme aan te trekken, en wel zo het geſchieden kan, voor een vuur, wanneer het Lichaam met drooge en warme doeken te gelyk kan gereinigd worden.

„ Intusſchen moet men ſchikking tot een warm Waterbad maken, waar in men den Verdronkenen tot aan het hoofd toe zodanig kan plaatſen, dat men geene vreeze altoos voor een nieuwe Stikkinge hebbe. Het hoofd moet ook met warme doeken zodanig gedekt worden, dat het aangezigt vry blyve.

„ Heeft men geene gelegenheid tot het Bad, zo moet ten minſten onder het verkleeden een warm bedde klaar gemaakt worden, waar in men den Verdronken regt af en aan en eenigſints voor over, moet leggen.

„ Heeft men gelegenheid een Chirurgyn te bekomen, zo moet men zonder vertoeven een ader openen aan den hals, of, zo dit niet kan geſchieden, op den arm, wanneer het Lichaam min of meer begint warm te worden, of zo ſchielyk, als maar immer mogelyk is, indien de Verdronkene nog natuurlyk warm is. — De latinge moet rykelyk zyn, als zy van nut zal weezen; gerekend naar de mindere of meerdere volbloedigheid van den Verdronkenen.

„ Na de latinge moet men het Lichaam op de borst en buik, en langs armen en beenen, als ook de ruggegraat vryven, op verſcheidene wyzen zoeken te bewegen, en vervolgens, met het inblazen van Tabaksrook, of by gebrek van dien, met bloote Lugt in het fondement, of met het inbrengen van een warm en ſcherp klisteer (waar toe men alleen zelvs water en zout zoude konnen gebruiken) den Lyder dadelyk zoeken te herſtellen. —

„ Van het opblaazen der Longen kan ik als een hulpmiddel gansch geene melding maken. In het geheel beloop der genezing is dezelve ſchadelyk, en in het begin onmogelyk, als voor zo verre de Lugtpypen van water ontledigd zyn geweest. Altyd zullen die tedere in-

ingewanden door eene geweldige opblazinge verkragt, zo niet geheel gebroken worden.

„ Indien tot de gemelde wyze geene gelegenheid is, of dat men, om andere goede reden, de volgende wyze mogte voortrekken, kan men ook het Lichaam, zo als het zelve uit het water opgehaald, en ontkleed is, afgedroogd, in warme asch, warme mist, of zand, of ook zelvs onafgedroogd in potasch, waarschynlyk ook in gestampte krytaarde, leggen; en met dezelvde stoffen toedekken, of geheel overdekken; mits dat men eenige zorge voor het aangezigt drage: en laten dan, zonder zig byna verder daar mede te bemoeijen, aan den tyd over, dat die de Herstelling uitwerke. Agt uuren hadde eene dienstmaagd onder de warme asschе gelegen, voor en al eer zy herstelde, dat evenswel eindelyk gebeurde. Dog dit middel is in de winter vooral niet aan te raden; om dat de koude in dien tyd de werkinge van deeze wyze van Herstellen waarschynelyk zoude overweldigen.

„ Omtrent den tyd, dat is, hoe lang men moet aanhouden in de pogingen om de Verdronkene te herstellen, kan men geene bepalinge maken. Niemant moet het zig laten verdrieten, indien hy het genoegen eens wil smaken, van zynen Medenmensch wederom te hebben doen leven, dat hy volgens de eerste wyze warmte, vryvingen, en klisteeren, zo lang by herhalinge aanwende, tot dat men ten vollen overtuigd is, dat de Drenkeling niet wederom konne herstellen. Na vyf of zes uuren dus te vergeefs behandeld te zyn geweest, zyn nog eenige wederom te regt, en tot gezondheid, gekomen.

„ Indien de Drenkeling, door deeze of geene van de aangeprezene middelen, wederom zo verre hersteld is, dat hy, byna als gewoonlyk, ademhaalt, zal het nodig zyn, den Lyder nog door eenen des kundigen te laten onderzoeken; om slepende ziektens, die mogelyk nog ontstaan mogten, voor te komen."

De zulken onder de Maatschappy tot behoudenis der Drenkelingen, die eenig werk maaken van de natuur en oorzaaken der dingen na te gaan, zullen dit Werkje inzonderheid met genoegen leezen.

Verhandeling over de Voortteeling der Dieren en Planten, dienende tot Verklaaring van het Kruidkundig Samenſtel van den Ridder LINNÆUS; *en uitbreiding der korte Inleiding tot de Kruidkunde van* PHILIP MILLER; *geplaatst voor deszelfs Maandelykſe Tuin-Oefeningen: Briefswyze opgeſteld door* JOB BASTER, Med. Doct. Lid der Keizerl. Koningl. Engelſche en Hollandſche Maatſchappyen der Weetenſchappen. *Aan zynen Vriend, de Heer* N. N. *Te Haarlem, by* J. Bosch, 1768. *gr. Oct.* 107 *bladz.*

DE Heer BASTER, die zich door zyn' *Natuurkundige Uitſpanningen* bekend en geacht heeft gemaakt, geeft nu een Werk van een andere natuur in 't licht; doch 't welk naar ons oordeel, ook van veele nuttigheid en vermaak voor zyne Landsgenooten zal zyn, en het uitſtel van zyne uitſpanningen konnen vergoeden. Van de Planten leezende of hoorende ſpreeken, volgens het Samenſtel van LINNÆUS, thans in een vry algemeen gebruik, en van de meesten gevolgd, ontbrak het onze Vaderlandſche Liefhebbers der Plantkunde aan middelen, in onze moedertaale, om zich van dat Samenſtel een behoorlyk denkbeeld te maaken. Onze Schryver bevondt dit in zynen Vriend, aan wien deeze Verhandeling, by wyze van een Brief, gerigt is, en neemt deeze gelegenheid waar, om niet alleen zynen Vriend, maar zyne Landsgenooten in 't algemeen, een klaar denkbeeld van 't gemelde Samenſtel te geeven, en hier toe alles by te brengen wat tot opheldering van het zelve kan dienen.

Om dat LINNÆUS zyne leerwyze der Kruidkunde gevestigd heeft op de onderſcheide deelen der kunne of ſexe, welken men aan de Planten bevindt, en waar door de Voortteeling derzelven geſchiedt, ſpreekt de Heer BASTER, eer hy hier toe overgaat, vooraf van de Voortteeling der Dieren; om door verklaaring van het meer bekende een gemaklyken weg te bereiden tot het min bekende, de Voortteeling in de Planten; terwyl de Voortteeling der Dieren zelven hier op een' aangenaame wyze verhandeld wordt.

Daar koomt noit een jong uit een Ei voort, zegt onze Schryver, en maakt dit als tot eene grondſtelling, zo wel by Dieren als gewaſſen, ten zy het Ei bevrugt is, 't welk geſchiedt door de beſprenging van het manlyk zaad op of in de vrouwlyke Teeldeelen. Een Henne legt wel Eyers, al wordt zy byzonder gehouden, doch dan zullen 'er noit

Kie-

Kiekens uit voortkoomen. Hier nu worden eenige Waarnemingen van HALLER bygebragt, met bevrugte en bebroedde eyeren van Hoenders genomen; waar van de eerſte dient tot Betooging dat het Vrugtbeginzel alleen aan de Vrouwlyke Sexe behoort, met eenige gevolgen, hier uit, ten opzichte van de Zaaden der Planten. Deeze Waarneming, welke als een grondſlag is, wordt hier dus opgegeeven: „ Het Vlies, dat inwendig het Doyer van het Kuiken bekleed, is een Verlenging van 't Vlies, waar mede de dunne Darm is omgeven. Het zelve is onafgebroken vereenigt met de Maag, de Keel, de Bek, de Huid en de Opperhuid. Het inwendige Vlies van de Doyer is een uitſpreiding van het uitwendige Vlies van den Darm; en het zelve verbind zich met het Darmvlies (*Meſenterium*), en met het Buikvlies (*Peritoneum*). Het Doyer heeft Aderen en Slagaderen, die van de Darmſcheils-Aderen en Slag-Aderen der Vrugt afkomſtig zyn. Het Bloed, dat in den Doyer omloopt, krygt van het Hart het beginſel zyner beweging. Het Doyer is derhalven een wezentlyk deel van het Kuiken, maar het zelve heeft plaats in een onbevrugt Ey; derhalven bevind zich het Kuiken in het Ey voor de Bevrugting.

„ De overeenkomst, die 'er tuſſchen Planten en Dieren waargenomen word, laat geen twyfeling over, dat het met de Zaaden der Planten niet zoude geleegen zyn, als met de Eyeren der Dieren, en dat dezelve niet alle wezentlyke deelen der Plant zouden bevatten."

De tweede Waarneeming van den Heer HALLER, hier bygebragt, deedt hem zien de Vloeibaarheid der deeltjes van de Vrugt, wanneer dezelve zich begint te ontzwagtelen, en hoe derzelver deelen allengs tot vastigheid komen. De derde, de Oorzaaken door, en de Orde, in welke alle de deelen van de Vrugt van onzigtbaar, gelyk zy te voren waren, zigtbaar worden.' De vierde, de Oorſprong der Couleuren en Smaaken by de Dieren en Planten. De vyfde, hoe de deelen van de Vrugt vervolgens nieuwe gedaanten en nieuwe plaatſingen aanneemen, die met en benevens de ondoorſchynendheid bekwaam zyn, omze te doen kennen. De zesde, hoe de Ingewanden reeds haare werking doen, ſchoon zy nog in een ſtaat van vloeibaarheid zyn. Hieruit maakt nu de Heer BASTER deeze Gevolgtrekkingen; als, 1. De eerſte oorſprong van het Vrugtbeginzel is in de Vrouwlyke Sexe, en dus in wezen, eer de bevrugting geſchiedt, met alle deszelfs wezentlyke deelen, die allengs ontzwagteld

teld worden, en door deeze ontzwagteling, ten opzigte van haare lyvigheid, betreklyke evenredigheden, geſtalte en plaatſing, ook allengs zeer groote veranderingen ondergaan. 2. De Eyerſtokken der Jong-werpende of Levend-baarende Dieren bevatten waare Eyeren. 3. De Jongen der levend-baarende Dieren worden derhalven in den buik van de Moeder uitgebroed, en die der Eyerleggende, na datze uitgekoomen zyn. 4. Het Zaad der Planten, de Knop, Bot of Blaasje derzelven, beſluiten zo wel als het Ei der Dieren, een Vrugtbeginzel of Spruitje in, dat, wegens zyne kleinheid en doorſchynendheid, onzichtbaar is. 5. Uit het voorgemelde blykt het een valſch gevoelen te zyn, dat het Vrugtbeginzel zyn oorſpronglyke plaats zou hebben in het Vogt, welk het Mannetje verſchaft.'

De Schryver erkent, dat men volgens deeze ſtelling moeilyk kan verklaaren, hoe een Dier naar den Vader en de Moeder kan gelyken, gelyk een Muilezel enz. Hy tragt hier nog wel eenige reden van te geeven; doch deeze is ver van betooglyk te wezen, ook wordtze niet als zodanig ingebragt. Men mag zonder ſchroom vaſtſtellen, dat in het duistere ſtuk der Voortteeling wel iet over zal blyven, welk voor het menſchelyk begrip ondoorgrondelyk is.

De Heer BASTER maakt vervolgens nog eenige aanmerkingen hoe de bevrugting in de Dieren, door vermenging van manlyke met vrouwlyke geſchiedt, en dat het manlyk zaad, of een fyne geest deszelfs, aan het Vrugtbeginzel in het Ei beweging en leven geeft; en gaat dan over om het zelve in de Gewaſen aan te toonen. Wyl 'er geene bevrugting kan geſchieden zonder manlyke en vrouwlyke Teeldeelen, moeten de Planten hier van ook voorzien wezen. Deezen moet men zoeken waar de zaaden voortgebragt worden. De zaaden worden voortgebragt waar de Bloemen en Vrugten zich bevinden. Derhalven ſchynen de bloemen en vrugten de wezenlyke Teeldeelen der Gewaſen of te zyn of te bevatten: dewyl 'er geene Gewaſen bekend zyn, die geene bloemen en zaaden voortbrengen. De ondervinding toont verder, dat 'er geen Gewas is, of het geeft altyd eerst zyne bloemen, en daarna zyne vrugten of zaaden; gelyk by de Dieren de bevrugting ook altyd de Baaring voorgaat.'

, Beweezen zynde dat 'er geen' bevrugting kan geſchieden, zonder Teeldeelen van de manlyke en vrouwlyke Sexe, en dat geene van die alleen, uit of door zich zelf, een' vrugt kan voortbrengen; en by de Gewaſen een waa-

re

re bevrugting geſchiedt, moeten zy in hunne bloemen de manlyke en vrouwlyke Teeldeelen bezitten. Dewyl 'er geen Gewas is of het geeft zyne Zaaden; en geen zaad goed of vrugtbaar kan wezen, zonder voorafgaande bevrugting; en geene bevrugting kan geſchieden, zonder manlyke en vrouwlyke Teeldeelen; en dewyl men geene bloemen vindt zonder Helmtjes, of eene opening op het vrugtbeginzel, blykt overtuiglyk, dat die Helmtjes en de opening de eigenlyke en waare uitwendige manlyke en vrouwlyke Teeldeelen zyn.'

Het manlyk Teellid der Gewaſſen zyn de Helmſtyltjes (*Stamina*); de Helmtjes (*Antheræ*) de Zaadhallen; en het Stuifmeel (*Pollen*) welk de Helmtjes op den tyd uitſchieten, is het vrugtbaarmaakend manlyk zaad. Dit bewyst de Schryver door de *Voorafkooming*, *ſtandplaats*, *den tyd*, *de ſtofvakjes* (*Loculamenta*) *de affnyding*, en *de gedaante deezer deelen:* welke bewyzen hy elk afzonderlyk verklaart. Wy zullen hier van alleen aanhaalen het gene hy van de affnyding zegt: „Wanneer men al de Helmtjes, eer zy haar Stuifmeel ryp hebben, maauwkeurig affnyd en wegwerpt, en geen Planten van dat zelfde ſoort daar digt by of omtrent ſtaan, zal daar nooit Vrugt of goed Zaad van voortkoomen."

„ Het uitwendig vrouwlyk Teellid is de opening op het Vrugtbeginzel (*Stigma*). Het zogenaamd Vrugtbeginzel (*Germen*) of het *Pericárpium* koomt overeen met de Lyfmoeder. Het Stylije (*Stylus*), zynde dat deel, welk het *Stigma* aan het Vrugtbeginzel vasthegt, heeft een volmaakte overeenkomst met de vrouwlyke Scheede (*Vagina Uteri*). — Doch dat dit Styltje eigenlyk niet volſtrekt tot de bevrugting nodig is, blykt, om dat 'er verſcheide Bloemen zyn die het niet hebben, als de Tulpen enz. Doch zo min als men Bloemen vindt zonder Helmtjes, zo min zal men ook Bloemen vinden zonder Vrugtbeginzel of Lyfmoeder, en zonder opening daar op, als zynde de waare inen uitwendige vrouwlyke Teeldeelen, die het Stuifmeel of manlyk Zaad ontvangen en bewaaren.' Dit wordt beweezen door *den Stand*, *de Gedaante*, *den Tyd*, *de Verdorring*, en *de Affnyding*. Gelyk van de manlyke is ook aangaande de vrouwlyke deelen 't zelfde bevonden: „ Indien het *Stigma* afgeſneeden wordt, eer het nog eenig ryp Stuifmeel van de Helmtjes ontfangen heeft, zal daar van alzoo min eenige rype Vrugt of Zaaden voortkomen, als dat de Helmtjes afgeſneden waren."

De Heer BASTER geeft voorts nog meer bewyzen tot beveſtiging van het reedsgeſtelde, en hier onder verſcheiden

verklaaringen hoe dit in Bloemen van verſchillende gedaante geſchiedt, en hoedanige toevallige oorzaaken hier toe medewerken, zelfs de Inſecten niet uitgeſlooten. „ My dunkt, zegt hy, na dit alles, dat uit het voorgaande klaar blykt, dat de bevrugting der Gewasſen geſchied, om dat het vrugtbaarmaakend Zaad of Stuifmeel der Helmtjes valt, of gebragt word, op het *Stigma*, daar het, door de hulp van vogt, dat daar op zyn tyd altoos tegenwoordig is, aankleeft en vaneenbarst, en die levenmaakende kracht uitſchiet, die het in zich bevat, en die door middel van het Styltje, als de Scheede opgeſlurpt, en na de Lyfmoeder of het Eyernest (*Ovarium*) gevoert wordt. Want ik ben niet van gedagten, dat de greintjes van het Stuifmeel zelfs, hoe verbazend klein zy ook mogen wezen, ooit in het Vrugtbeginſel komen, gelyk MORELAND, GEOFFROY, LOGANUS en andere gemeend hebben."

„ Als de Dieren tot de Voortteeling bekwaam beginnen te worden, dan zyn zy op haar ſchoonſte. De Herten pronken met haar Horens, de Veeren der Vogels zyn de glanzigſte, en zy zingen het lieffelykst; de Viſen zyn het malſte en ſmaken het best: doch de voortteeling geſchied zynde, verliest het Hert zyn Horens, de Vogels ruijen, en de Viſen zyn ſlap en waterig van ſmaak. Het zelfde geſchied by de Gewasſen, die het ſchoonſte, en omtrent haar *Medicinale* krachten het ſterkſte zyn in den bloeityd; doch deze voorby zynde, verſlenſen zy, en verliezen veel van haar ſchoonheid en aangenaam groen. De meeste Boomen en Heesters laaten haare Bladen vallen, om tegen de Bloeityd wederom met nieuwe te pronken. Het Paaren verzwakt en neemt veel krachten weg. — De een- en tweejaarige Planten zullen, zoo lang zy niet gebloeid hebben, koude Winters uitſtaan, doch eens gebloeid hebbende, ſterven zy zo draa de Vorst komt. De *Muſa* leeft honderd en meer jaaren in de ſtookkasſen, maar als hy eens gebloeid heeft, zal de ervarendſte Hovenier, met alle kunst en zorg, dezelve geen jaar meer in 't leven kunnen houden."

Dus alle voorbereidinge tot een klaar begrip gemaakt hebbende, gaat de Heer BASTER over tot het Kruidkundig Samenſtel van LINNÆUS. Hier in worden alle Gewasſen onderſcheiden naar hunne Sexe. Een Bloem welke met Helmtjes voorzien is, en geene opening op het Stampertje heeft, wordt genoemd een *Manlyke Bloem*. Die eene opening op het Stampertje heeft, en geene Helmtjes, een *Vrouwlyke*.

En

En een *Tweeslagtige* of *Hermaphrodiet*, die met Helmtjes, en met eene opening op het Stampertje voorzien is, en dus de Teeldeelen der beide Sexen in zich bevat, gelyk verre de meeste Gewassen doen. — Dus wordt, naar de verscheidenheid der Bloemen, een' Plant, die niet dan manlyke Bloemen draagt, een *manlyke Plant*; en die niet dan vrouwlyke Bloemen heeft, een *vrouwlyke Plant*, en die met tweeslagtige Bloemen voorzien is, een *Hermaphrodiet-Plant* genoemd. Een vierde soort is 'er, die, *Man-Wyven* zyn, (gelyk de Slakken onder de Dieren) en op een en denzelfden steel byzonder manlyke en byzondere vrouwlyke Bloemen draagen. Een vyfde soort, welke men zou konnen noemen *Gemengde* (*Hybrida Polygamia*) hebbende op een' en dezelfde Plant de drie gemelde Geslachten of verscheidenheden als byeen gemengd: te weeten zuiver manlyke en zuiver vrouwlyke, en nog daarenboven tweeslagtige Bloemen. —

„ Nu zyn 'er nog Bloemen welke weelderige (*Luxuriantes*) genoemd worden, dat is, die meer Bloembladen bezitten dan natuurlyk: en hier van heeft men drie verschillende soorten. 1. Volkome dubbele (*Flores pleni*). 2. Halfdubbele of Verdubbelde (*Flores multiplicati.*) En 3. Met Kindertjes (*Flores proliferi*). —

„ Volgens dit onderscheid der Sexe," zegt nu onze Schryver, „ is het *Systema* en de Leerwyze van den Heer LINNÆUS gerigt, brengende alle bekende Gewassen, hoe groot het getal daar van mag wezen, tot ruim twaalf honderd Geslagten, en alle deeze maar tot vierentwintig Classen of Rangen.

„ Zo dra men de Bloem van een Gewas ziet, weet men nu, volgens dit samenstel, aanstonds, en alleen maar door de Helmstyltjes (*Stamina*) en de Stampertjes (*Pistilla*), te tellen, en op te letten, op wat wyze die geschikt staan, tot welk een Classis of Rang, en tot wat bende of orde van die Classis zulk een Gewas behoort.

„ En om de korte Inleiding tot de Kruidkunde van de Heer MILLER verder op te helderen, heb ik hier agter byvoegd, hoe veel Geslagten van Gewassen tot elke Bende, en hoe veel Benden tot elke Classis of Rang behooren, de voornaamste en meest bekendste Geslagten van elke Bende opnoemende." En hier mede wordt dit Werkje beslooten; 't welk wy niet twyfelen of zal met aangenaamheid van veelen onzer Vaderlanders ontvangen worden. Zy worden hier door in staat gesteld om de Planten te leeren onderschei-

den. Als zy maar éene der Gewasſen kennen van de genen, welken door den Heer BASTER onder de Geſlachten opgenoemd worden, kunnen zy de merkteekenen voor hun gezicht brengen; en dezelven met die van andere Planten vergelykende zelve het oordeel opmaaken, hoedanige tot zulk of een ander Geſlacht, Bende of Rang behooren, het voornaamſte welk in de Weetenſchap der Kruidkunde vereischt wordt.

Philoſophie der Tollen en Ballen, beſtaande in Ses Leſſen, geleezen voor de Lilliputiaanſche Maatſchappy, door TOM. TELESCOPE, A. M. *In orde gebragt ter nutte der Engelſche Jeugd, door derzelver ouden Vriend, den Heer* J. NEWBERY. *En naar den tweeden druk uit het Engelsch vertaald, en met eenige aantekeningen vermeerderd door* **. *Te Middelburg by* Ch. Bohemer 1768. *behalven het Voorbericht enz.* 134 *bladzyden in octavo.*

HIer komt ons een gezelſchap van jonge lieden voor, dat zich, op het aenraden van den jongen *Telescope*, vermaekt in het overwegen van het Newtoniaenſche Zamenſtel van Wysbegeerte, in ſtede van zich met deze of gene Kinderſpelen op te houden. Het jonge Heertje *Telescope* gedraegt zich als Profeſsor onder zyne Speelgenooten, en tracht zyne kundigheden, zo veel mogelyk is, door 't bybrengen van bekende denkbeelden op te helderen, en bedient zich in verſcheiden gevallen, van 't geen zy als Kinderen in 't Speeltuig, dat ze gewoonlyk gebruiken, konnen opmerken. Dit heeft aenleiding gegeven tot den Tytyl van de *Philoſophie der Tollen en Ballen enz.* of 't Werkje is dus naer dien Tytel ingericht. De leſſen van dien Hoogleeraer, ten getale van zes, gaen over de *Stoffe en Beweeginge; het Heelal en byzonder het Zonneſtelzel; de Lugt, Dampkring en Verbevelingen*; *de Bergen, Bronnen, Rivieren en de Zee*; *de Bergſtoffen, Groeiſtoffen en Dieren*; en eindelyk *de vyf Zinnen en het Verſtand des Menſchen.* — Men kan in een Geſchrift van die natuer geen uitgewerkte ontvouwing dezer onderwerpen verwachten; dit zou aen 't oogmerk des Autheurs niet beantwoorden; 't komt 'er hier maer op aen, om een algemeen denkbeeld, dat in zyne ſoort voldoende is, op de bevatlykſte wyze aen jonge lieden voor te dragen. En hier in, moet men zeggen, is de Autheur over 't geheel gelukkig geſlaegd. Het ſtukje is in-

dier-

diervoege uitgevoerd, dat het ongetwyfeld met vrucht gelezen konne worden van zulken zelfs die nog maer Kinderen genoemd moeten worden; onder 't opzicht van enen Vader of Gouverneur, die dezer Wysbegeerte kundig is, en de vereischte bekwaemheid heeft, om de Kinderen op de eenvoudigſte manier te onderrichten, en hen tevens te vermaken; waer toe dit Geſchrift velen ter bekwame handleidinge zou konnen dienen. De ondervinding heeft meermaels geleerd, dat Kinderen veel vatbarer zyn voor onderwys, dan men zich wel gewoonlyk verbeeld, als maer de Onderwyzer de bekwaemheid heeft, om zich geheel naer hunne vatbaerheid te konnen ſchikken.

Curſus Matheſeos adplicatæ Pars I. *Autore* J. F. HENNERT, *Phil. D. Matheſeos &c. Profeſſore Ord. Societatis Harlemenſis Socio. Traj. ad Rhenum ex officina* A. Paddenburg 1768. *absque Præf.* 360 *pp.*

DE Hoogleeraer *Hennert*, die ene algemene achting verworven heeft met de uitgave zyner *Curſus Matheſeos puræ*, of behandeling der zuivere Wiskunde, hecht hier aen zyne *Curſus Matheſeos adplicatæ* of behandeling der toegepaste Wiskunde, waer door dezelve tot het werkelyk gebruik overgebragt word. Hy ontvouwt deswegens in dit eerſte Stuk de eerſte beginſelen der algemene Werktuigkunde, behelzende de (*Statica*) *Weegkunde*, de (*Phoronomia*) *Verplaetskunde*, de (*Dynamica*) *Krachtkunde*, en eindelyk de (*Mechanica Motus*) *Werktuigkunde der Beweginge.* Men vind hier ten nauwkeurigſte, en op ene geleidelyke wyze, aengetoond, welk gebruik men van de Wiskunde heeft te maken, op hoedanig ene wyze men te handelen heeft, in 't berekenen van het evenwicht der lichamen, van de tyden, ſnelheden en doorgeloopen ruimten der bewoogene lichamen, als mede van de onderlinge werkingen der lichamen op elkander, en eindelyk, der uitwerkingen die uit de beweging der Werktuigen zelven ontſtaen. De Beminnaers dezer Oefeninge achten zich aen den Hoogleeraer zeer verplicht, en wenſchen dat hy in de verdere voltooijinge van dit zyn Wiskundige Werk niet minder gelukkig moge ſlagen; ter bevorderinge van den bloei dezer hoogstnuttige Wetenſchap.

JACOBI VOORDA J. Cti. *Interpretationum & Emendationum Juris Romani. Libr. III. Quibus accedit ejusdem Oratio pro Decretalibus Pontificum Romanorum Epistolis. Editio altera, denuo recognita & aucta. Trajecti ad Rhenum, apud* A. a Paddenburg 1768. *absque præfatione &c.* 375 *pp. in octavo.*

DIt Geſchrift van den Hoogleeraer *Voorda*, behelzende *Verklaringen en Verbeteringen van enige byzondere ſtukken van het Roomſche Regt*, als mede deszelfs *Redenvoering tot lof van de Decretalen der Roomſche Pauſen*, heeft den Liefhebberen dezer Studie, als een geleerd en oordeelkundig Geſchrift, reeds in de vroegere uitgave merkelyk genoegen gegeven. Het komt nu anderwerf te voorſchyn, *vermeerderd en verbeterd*, dat denzulken niet ongevallig kan wezen: te meer daer deze aenpryzing, die voor de herhaelde uitgave van zommige Boeken wel eens niets beteken, in dit geval met regt gebruikt word. De beroemde Regtsgeleerde *Voorda* heeft dit zyn Werkje op nieuw overgezien; zyne Aenmerkingen over enige byzonderheden van 't Roomſche Regt in drie Boeken verdeeld; in de twee eerſte Boeken hier en daer enige vermeerderingen, doch van minder belang, zo als hy in zyne Voorreden meld, gebragt, en voorts enige vermeerderende aenmerkingen in 't derde of laetſte Boek medegedeeld.

By deze verzameling van ophelderingen van 't Roomſche Regt komt ook ene Redenvoering van dien Hoogleeraer tot lof der *Decretalen*, of van dat gedeelte van 't Geestlyk Regt, het welk vervat is in de Pauslyke wetten, die op de vragen der Geestlyken vastgeſteld zyn. Deze Redenvoering, op Utrechts Hooge School uitgeſproken in 't jaer 1735, is ene zeer wel opgeſtelde Satyre, rakende de Staetkundige inzichten, en de aengewende listige handelingen van 't Roomſche Hof, ter bereiking van deszelfs oogmerk. Om den lof dezer *Decretalen* wel te vestigen, ſtelt de Hoogleeraer voor af, als ene onwraekbare ſtelling, vast. Dat die wetten ten hoogſten pryzenswaerdig zyn, welken juist beantwoorden aen de geſteldheid van het Gemenebest, en den toeſtand der zaken in dien tyd, als ze gemaakt worden; welken daer en boven zo geſchikt zyn, dat ze niet alleen het leven der Burgeren van dat Gemenebest gelukkig maken; maer ook juist dat geen te wege brengen, het welk de Wetgever in dien tyd bedoeld heeft, en naer den

aert

aert der omſtandigheden van tyden en zaken moest bedoelen. Dit vast ſtaende is 't hem weinig moeite deze *Decretalen* te verheffen als een Meesterſtuk van Staetkunde. Hy toont ten dien einde aen, dat ze volkomen geſchikt zyn, naer die onkundige en bygeloovige eeuw, naer den ſtaet der Kerke in die dagen, toen ze opgeſteld zyn geworden; als mede, dat de Pauſen 'er daedlyk door bereikt hebben, die oogmerken, welken zy zich voorgeſteld hadden, en die ze zich, volgens het beloop der zaken, diestyds moesten voorſtellen; te weten, het uitbreiden van 't Geestlyk gezag, om alles aen den Roomſchen Stoel te onderwerpen: en eindelyk, dat het leven der Burgeren van dit Gemenebest daer door gelukkig is gemaekt; dat is te zeggen, dat de Geestlyken, die hier alleen inkomen als Burgers, (verdienende de Leken geen byzondere aenmerking in dit opzicht,) hier door in ſtaet geſteld worden, om een aenzienlyk gezag te verkrygen, groote geldſommen te erlangen, en in die dagen een onbekommerd leven te leiden.

ENDELDYK, *Hofdicht; en andere Gedichten; door* WILLEM VAN DER POT. *Te Leiden by* P. van der Eyk 1768. *behalven de Opdracht* 270 *bladzyden in groot quarto.*

DEze Verzameling behelst, buiten het voornaemſte ſtuk, betyteld *Endeldyk Hofdicht*, ettelyke Dichtſtukken, die de Heer *W. v. d. Pot*, by byzondere omſtandigheden, zo van verjaren, huwelyken en ſterven, als anderzins, zamengeſteld heeft, en die ten ſlot hebben zynen *laetſten Zang*, *allen zynen Kinderen en verdere Afkomelingen toegezongen, ter gelegenheid van zynen drie en zestigſten Verjaardag.* Deze vruchten van 's Mans Geest geven alleszins blyken van zyne keurigheid in de tael, van zyne juistheid in 't denken, en van zyne eerbied omtrent zynen plicht, in 't Godsdienſtige en Burgerlyke. Men vind in deze zyne Dichtſtukken wel inzonderheid ene levendige en ſpelende verbeeldingskracht, welke in een Man van die jaren ter verwonderinge ſtrekt; waer door hy, niettegenſtaende een ouderdom van meer dan zestig jaren, in ſtaet gebleven is, om zynen verzen ſteeds ene aengename vloeibaerheid, en gevallige rolling by te zetten, die ze altoos met vermaek zal doen lezen. —— Zyn Hofdicht *Endeldyk*, opgezongen in den ouderdom van omtrent zestig jaren, verdient ten dezen opzichte

wel ene herhaelde lezing, als waer in het opgemelde boven al doorſtraelt.

ENDELDYK, het onderwerp van dit Dichtſtuk, is ene wyduitgeſtrekte Landhoeve van den Heer *van der Pot*, in 't welig *Westland* by 't oud *Hondsbolredyk* gelegen. De Dichter herinnert zich, met den aenvang, zyne meermaels gedane belofte, van ter harer eere te zullen zingen; doch hy vreest dat de ouderdom hem nu al onbekwaem gemaekt heeft om zulks op ene gevallige wyze te doen: in die overdenking word hy 'er echter te levendiger toe opgewekt, door de aenkomst van Prinſeſſe *Carolina*, die, gelyk meermaels geſchied, als ze zich op *Hondsbolredyk* onthoud, in de Lanen van *Endeldyk* wandelt. Onze Dichter de Prinſes, allenskens naderende, erkennende, roept daer op uit.

't Is CAROLINA, de eer van hare Kunne en Stam,
In wie ons een Princes volmaakt te voorſchyn kwam!
Ach mogt die Zanggodin myn Zangeres geleiden!
Dan zoude ik, ENDELDYK! uw nedrig ſchoon verbreiden;
Myn vaarzen vloeiden als een beek in haaren loop:
De Zangberg is haar lust: 'k begin dan in die hoop.

De Dichter geleid daer op de Prinſes, na ene deftige aenſpraek, ter beſchouwinge van 't aengename dezer Landhoeve, waer in ze zien,

een Schouwburg van de rykſte boschtooneelen,
Niet door de Kunst gevormd maar de edele Natuur,
Met wonderbare kracht, met ſchoonheid op den duur,
Waar zich 't eenvoudige en verheven ſamen voegen.

Dit herinnert hem het vermaek met zyne Beminde in vroegere dagen alhier genooten, dat doet hem 't loflyk gedrag van zyn kroost melden, voorts valt hy in ene verrukkende beſpiegeling over de aengename eenzaemheid, in 't bewoonen van zulk een Hof, en zyne gedachten verheffen zich tot het Hemelsch Vaderland. — Na deze uitweiding keert hy weder tot zyn onderwerp, en geleid de Vorſtin, onder 't lieflyk gezang der Vogelen, den verfriſchende geur der Kruiden enz., ten einde der dreve, alwaer hy haer twee Boschgoden doet opmerken als Zinnebeelden van Staet, die 't Bosch, zonder eigenbelang, beſchermen. Voorts treed hy den Boomgaerd in, en zegt:

Hier

Hier is de Boomgaard, thans met bloeſemen geladen,
Die in den Zomer zal den gragen mond verzaden
Waar overvloed van ooft en fyne vrucht, elk jaar,
De takken nederbuigt, en ons den Zegenaar,
Den Wyzen Schepper in die gaven kan vertoonen:
Wie veinst zich blind en durft den Goeden Gever honen,
Die mildelyk den Mensch met ſmaaklyk fruit bedeelt,
Uit vruchten weder zaad, uit zaad weêr vruchten teelt,
En onophoudlyk wil, zoo lang 'er Menſchen leven,
Zyn Goedheid en zyn Magt aan hun ten nutte geven! enz.

Hier op noodigt by *Carolina* een weinig te rusten in een Speelhuis, aen 's Heren Weg, daer hy haer een verrukkelyk Landgezicht vertoont; en wel byzonder doet opmerken, hoe verſcheiden aenmerkenswaerdige Plaetſen van ons Vaderland zich in 't verſchiet opdoen. Dit geeft hem aenleiding om de Vorſtin te onderhouden over 't geluk van ons Vaderland, uit de Dwinglandy gered, en in Vryheid herſteld; en gewag te maken van een Dichtſtuk, over dit onderwerp, *Bato* genaemd, eertyds door hem ondernomen, doch niet voltrokken, uit hoofde ener zware ziekte, welke hem noodzaekte daer van af te zien. Onder dit geſprek vertoont zich ene witgepluimde Zwaen; de Dichter zoekt dezelve op te wekken tot gezang; doch hy ziet 'er van af, op het bezef dat het een Zwaen van 't Hof is, ene der Zwanen van des Prinſen Slot, die zich zomtyds op *Endeldyk* onthouden. By die gelegenheid laet hy zich uit tegen de Hoofſche Vleiery, en beklaegt het ongeluk der Vorſten, die zelden de ongeveinsde Dichtkunde hooren; welke hy haer in dezer voege aenpryst.

Geloof my, ô Vorſtin! Zy vlegt geen bloemfestoen
Of mengt verſterkend kruid en lover in haar groen,
Op dat, by 't Schoon en Geur, die heilzame Artſenyen
Zoo wel het Vroom Gemoed als oog en reuk verblyen:
Zy kent geen Zelfbelang, geen Vyand, Rang of Vriend;
Vlecht Lauwers om dat hoofd dat Lauwren heeft verdient.
Op zulken invloed ſtelt myn Zangeres haar toonen;
Zy vlecht U Lover, maar 't is om uw Deugd te kroonen:
Princes te zyn, Mevrouw, blinkt heerelyk in 't oog;
Princes vol Deugd te zyn is duizendmaal zoo hoog!

Vervolgens wend hy de gedachten van *Carolina*, op het geluk van zynen Hoevenaer en deszelfs Huisgezin, vergenoegd in dien levensſtaet, 't welk hem doet uitweiden in den lof des Albeſtierders, over deszelfs volmaekt

goede en wyze ſchikking; als mede in 't verheffen van 't aengename des ſtillen Landlevens; waer op hy, rugwaerds ziende, door een treffend vergezicht, genoopt word om zich vrolyk uit te laten over den ſchoonen Lentetyd,

—— die Aarde en Lucht en Vee en Mensch verblyd.

Het aenkomen van Prins *Carel* ſtuit dezen zang; en de Dichter nadert, met het Vorstlyk Paer voortwandelende, aen ene Gracht ter lengte van drie honderd roeden, welker bevalligheid en nut hy kortlyk ontvouwt. Hier gekomen zynde ſtelt hy voor in een Speeljachtje te gaen, en de Gracht, door 't midden zyner Landen loopende, ten einde te varen. Te ſcheep gegaen zynde bied hy het roer den Prins aen, met deze woorden.

ô Vorst van WEILBURG! neem, al neem het roer in handen;
Stuur deze lichte boot als 't Schip van uwen Staat,
Dat geene Dienstbaarheid of Wetteloosheid ſchaad',
Door 't midden dezer Gracht: dus zal men bei de zyden,
Twee uiterſtens, altoos als blinde klippen myden.

Terwyl ze de Gracht doorvaren, geeft de Dichter een beknopt verſlag van zyn oogmerk in de ſchikking zyner Landhoeve, en bedient zich verder van de voorkomende gelegenheden, om zyne gedachten op ene gevallige wyze te laten ſpelen. Onder die ſpelende gedachten is 'er een op het toeſchieten ener Bye naer *Carolina*, die we niet wel konnen nalaten mede te deelen.

Welk, welk een onbeſcheid!... wat woestheid dryft u voort,
ô Nydig Bytje, dat gy ons vermaak verſtoort;
Dat gy een Ryksvorſtin doet voor uw' angel vreezen!...
ô Prins! beſcherm uw Lief! wil haren ſchrik genezen;
Verdryf het ſtoute Dier, of ſtraft het voor die daad!...
Neen, Prins! neen ſtraf het niet, zyn oogmerk is niet kwaad;
Het dacht, van Lelyen en friſche Rozeblaren,
Hier ryken overvloed van honig op te garen;
De ſchyn bedroog het Dier; die dwaling eischt geen ſtraf.
Gy zelf, ô Vorst! kwaamt eer op deze bloemen af!

Het Speeljachtje nadert eindelyk, door den Gantelſtroom, de plaets daer men voet aen land zal zetten; de Dichter bied de hand aen de Prinſesſe, om haer in 't onſchepen ter hulpe te komen; maer ziet, zyne Zangerin bezwykt; wat is 'er de rede van? Men zet den voet op het Land, dat eertyds toebehoorde aen den Here *J. van Oldenbarneveld*, en 't Ver-

't Verjaart op dezen dag dat Hollands Grootſte Held,
Voor veertig jaaren dienst, voor duizend trouwe daden,
Voor Hollands Opkomst en zyn groene lauwerbladen,
Beloond werd met den ſlag door zyn ontkraagden ſtrot!

Dit doet den Dichter zich breeder uitlaten over die tyds-omſtandigheden, en hy gebruikt by deze gelegenheid de vryheid van *Louiſe de Coligny*, Prinſeſſe Weduwe van Oranje, in enè wolke te laten nederdalen, om hare dankerkentenis voor *Oldenbarneveld* te betuigen, en 't Vorstlyk kroost, uit Prins *Fredrik Hendrik* haren Zoon voortgeſprooten, ten Deugd aen te moedigen. Onder anderen is hare tael, tot *Carolina* ſprekende,

Mogte ik uw' Broeder doen 's Mans waarde recht bezeffen!
Mogte, op dat voorbeeld, hy de Vorſten overtreffen!
Hy ergre zich aan 't zwaard, aan 't hoffchavot noch dood:
Zoo was ook Egmonds lot; 't geen toen myn Man ontvlood.
Myn Zoon laat' nimmer zich myn' trouwen raad ontraden;
Het zyn zyn Vrienden niet die BARNEVELD verſmaden!
Hy achte alle eer, en magt, en hoogheid zich onnut,
Zoo haar geen ſterke ſchoor van Deugden onderſtut'! enz.

Hier op de wandeling vervolgende komen ze in 't gezaaide, en de weide; dat den Dichter het geluk van 't Landleven kortlyk doet zingen: al voortgaende, naderen ze aen 't Hek van *Endeldyk*, doch eer ze binnen treden, toeven ze op ene aengename zitplaets. Het verrukkend gezicht trekt hier aller oogen, maer de Dichter word, in 't afmalen van 't zelve, geſtoord door 't gekrys van vuilaertige Uilen; dat hem herrinnert het ongelukkig lot van een teder Nachtegaeltje, voor enigen tyd, door een ſterk geklauwden en ſcherpgebekten Uil verſlonden; en opleid tot de volgende gedachten.

Uw droeve dood geeft ons een zinneſchildery
Der Momusüilen en der ſchoone Poëzy'!
Wie weet, ô myn Princes, wie weet, ô Prins! de plagen
Waar mede zy terſtond myn Zangeres belagen,
Zo dra myn Hofgezang aan uw Oprecht Gemoed,
Aan uw Lieftallig hart, het allerminst voldoet.
My dunkt ik zie alreets die uilenöogen ſtaren....
Waar bergt zy zich? wil haar, ô myn Apol, bewaren!
ô Myne Zanggodin! behoe haar in den nood!
Omſchenen door uw Gunst vreest zy noch nyd noch dood.

Ver

Vervolgens geleid de Dichter het Vorstlyk Paer binnen, op een genoeglyk plein, alwaer men, door 't beſchouwen van 't zelve,

—— — — een zoet vermaak geniet.
't Is met geen overvloed van beelden en ſieraden,
Of ſchreeuwende opſchik van verſierſels overladen,
Maar alles, welgeplaatst in ſtille eenvoudigheid,
Geeft aan 't geringe een' zwier van ryke Majeſteit.'

De Dichter geeft ene korte beſchryving van 't voornaemſte dat zich hier aen 't oog vertoont, en duid aen, dat hy 't Vorstlyk Paer gaerne zou geleiden, om 't geen op *Endeldyk* nog verder merkwaerdig is te bezichtigen, indien 't hem onbewust was, dat zy begerig waren

Om naar het prachtig Slot terſtond te rug te keeren;
Waar, door 't minkweekend hart der ſchoone CAROLYN,
Prins WILLEM dezen dag nog moet verwelkomd zyn.

Dit doet hem, na dat hy 't Vorstlyk Paer verzocht heeft, zyn Landhuis voor een oogenblik met hunne tegenwoordigheid te vereeren, dit Hofdicht afloopen met een kort bericht van de achtbare oudheid der Plaetſe, op welke eertyds ene Kapelle van *'t Kapittel van Naaldwyk* geſtaen heeft; welk denkbeeld hem opwekt, om, in navolging dier hooge Kerkchoralen, zyn hart in dankbaerheid tot God te verheffen; waer op hy ten ſlot afſcheid neemt van zyn Hoogwaerdig Gezelſchap.

Ter andere verklaringe van zommige byzonderheden in dit Hofdicht voorkomende, zyn 'er in Proſa bygevoegd enige Opheldering, als mede ettelyke Bylagen, betreffende de aenkoop en overdracht van 't bovengemelde Land van den Heer *J. van Oldenbarneveld*. Hier by komen nog enige aenmerkenswaerdige ſtukken, dienende om nader op te helderen, hoe het eindelyk met de ter uitvoer brenging van de verbeurdverklaerde goederen van den Heer *van Oldenbarneveld* is afgeloopen. En eindelyk een onderſcheiden bericht van de Afkomst en 't Geſlacht van MARIA VAN UTRECHT, Huisvrouwe van opgemelden Advocaet van Holland; waer in, ter wederlegginge van zeker verdichtzel ten haren nadeele, te vinden in een faemrovend Libel, genaemd, *de Gulden Legende van St. Jan*; getoond word, dat deze MARIA VAN UTRECHT geweest is ene Dochter van MARIA STORM VAN WENA, in wettigen Huwelyke verwekt,

by

by JAN JACOBSZ VAN UTRECHT, in zyn leven Dykgraaf van Delfland. Volgens een Byvoegſel aen 't ſlot van dit Werk gehecht, is de Autheur ook verzekerd, dat de Heer en Meester *Rutger Paludanus*, Raad en Hoofd-Officier der Stad Alkmaer, bezitter is van ene Afbeelding des Advocaets, getekend met het jaertael 1611; welke in de Familie veronachtzaemd is geweest.

Onderzoek van het Bericht en Oordeel over het Treurſpel DE MITYLENERS; *'t welk gevonden wordt in de Nieuwe Vaderlandſche Letter-Oefeningen, II Deel No.* 8. *Door* S. STYL. *Te Harlingen, ter Drukkery van* V. van der Plaats Junior 1768. *in octavo* 56 *bladzyden.*

DE Dicht-Toneel- en Geſchiedkundige Heer *Styl* is enigermate gemelyk, over het Bericht en Oordeel, dat wy onlangs medegedeeld hebben, wegens zyn Treurſpel de *Mityleners* genaemd; en geeft by die gelegenheid een tractaetje in 't licht, waer in hy zich benaerſtigt, om de onbekwaemheid des Opſtellers van dat medegedeelde, en zyne eigen bekwaemheid in 't daglicht te ſtellen. Wy misgunnen hem het vermaek niet, van zich zelven met dat denkbeeld te kittelen, en zullen ons derhalven niet verledigen tot ene byzondere ontvouwing zyner aenmerkingen. Wy willen het oordeel, over ons verſchillend denkbeeld desaengaende, liever overlaten aen kundige Liefhebbers van 't Toneel, en wel aen zulken, die ene gegronde kennis hebben aen de Tooneelſtukken der Griekſche Dichteren *Sophocles* en *Euripides*; om, dit Spel nagaende, te zien of het character der Grieken in het zelve in acht genomen is; als mede aen die der Franſche Dichteren *Corneille* en *Racine*; om, dit Treurſpel daer mede vergelykende, het verſchil te zien, dat 'er is tusſchen aendoenlyke en onaendoenlyke Treurſpelen; tusſchen zodanige Tooneelſtukken, die ons daedlyk deel doen nemen in 't lot der vertoonde Perſoonadien, of, die ons in den rang van onverſchillige beſchouwers laten.

De

De nieuwe Clarisse, eene waarachtige Geschiedenis, door Mevrouw LE PRINCE DE BEAUMONT. *Eerste Deel. Naar de Uitgave van Londen, uit het Fransch vertaald, door J. J. D. Te Utrecht by* W. Langerak, 1768. *behalven het Voorbericht*, 318 *bladzyden in groot octavo.*

DEze nieuwe Clarisse is enigermate ene navolging van de beroemde Clarisse van den Heer *Richardson*, hoewel op ene andere wyze uitgevoerd. Het hoofd-oogmerk van dit Geschrift schynt te zyn, het aenpryzen van de Ouderliefde, en 't vertrouwen op de Godlyke Voorzienigheid, welke twee deugden hier tot het hoogste toppunt verheven worden. Dezen stralen inzonderheid door in 't gedrag van Clarisse; die, door haren ontaerten Vader op 't afschuwelykst mishandeld, echter liever besluit het haer aenbestorven Erfgoed in handen van haren Vader te laten, en zich, op de Godlyke Voorzienigheid betrouwende, aen vele dreigende onheilen bloot te stellen, al ware 't zelfs in armoede te leven; dan iets aen te wenden, om zich in 't bezit harer overgroote schatten te herstellen, dat haren Vader enig onheil zou konnen doen overkomen.

Mevrouwe de *Beaumont* heeft zich voorgesteld de hoofdgebreken te vermyden, die men den Engelschen Schryver te laste legt: te weten, die van zyne Lezers door wydloopigheid te vervelen, en hun, tegen zyn eigen oogmerk aen, lessen van ondeugden te geven, die hy meende te bestryden. Het laetste, vooronderstelt zynde, dat zulks ongelukkig plaets had, in de Clarisse van *Richardson*, en dat men met regt mogt wenschen, dat die Autheur wat omzichtiger in 't voorstellen der Ondeugd gehandeld mogt hebben, om geen aenleiding te geven tot zulk ene beschuldiging, (die velen nochtans geheel ongegrond oordeelen,) word door onze Schryfster zo wel vermyd, dat men daer voor niet te vreezen hebbe; vermits de Ondeugd zich hier niet dan in het uiterst haetlyk licht vertoont. Maer men zal haer van 't eerste zo volkomen niet vry konnen spreken. Een Roman kan korter zyn dan ene andere, zonder in zyne soorte niet minder wydloopig te wezen, of althans zo opgesteld te zyn, dat ze hier en daer langdradig genaemd mag worden; 't welk in dit geval plaets heeft. Men ontmoet 'er nu en dan uitweidingen en een t'zamenloop

van

van omſtandigheden, die van geen wezenlyk gewicht zyn, welken vele Lezers ongetwyfeld gaerne opgekort zouden zien, voor zo ver derzelver invoering meerendeels alleen dient, om het Geſchrift te rekken, dat gemeenlyk min of meer ongevallig is. Voor 't overige is de manier van verhalen van Mevrouwe *de Beaumont* zeer wel geſchikt, naer de onderſcheiden omſtandigheden en verſchillende characters, en doormengd met ene verſcheidenheid van zedelyke leeringen, die dit Geſchrift over 't geheel leerzaem maken; des het onder die Romans geteld moge worden, die ter aenſpooringe van goede zeden konnen ſtrekken.

Iets Raars, beſtaande in vyf uitmuntende Vertellingen. Doormengt met zoetvloeijende Veersjes van een zeer goede hand, op verſcheide Onderwerpen, en eindelyk een Philoſophisch Alphabeth van zeer fraaije Spreuken. Door den Schryver van de Gevallen van Roſe. Te Amſteldam by S. van Esveldt 1768. *in octavo* 194 *bladzyden.*

ENe verzamelinge van Liefdesgevallen; Versjes en Zedeſpreuken, niet ongeſchikt voor 't Gemeen, dat 'er zich onergerlyk mede kan vermaken, en nog al enig nut van kan hebben. Zie hier uit dezelve ene Fabel, getyteld, *de twee Vinken.*

Twee Vinken voelden, by de komst van 't Lentzaizoen,
Het Liefdevuur in 't jeugdig groen,
En, om die drift te doen bedaaren,
Beſloten zy terſtond te paren:
Maar elk koos niet dezelfde bruid.
De een zocht de koolmees, jong en vaardig,
Eene engelin, zo vlug zo aardig:
Daar 't ſchoon niets zonder kunst beduidt.
Doch de ander liet zyn keuze daalen,
Op een der basterd nachtegaalen,
Die, minder ſchoon, toch meer verwon;
En 't bosch door zang betovren kon.
De tyd van 't minvermaak was eindelyk verſtreeken,
Toen de eerſte, zyner gade ontweeken,
Vol van verdriet, dan laag dan hoog,
Voorby zyn blyden boschvriend vloog.
Die, met zyn nachtegaal, op eenen tak gezeeten,
Blymoedig zong ter eer van 't gloeiënd minnevuur,
En de echo dit geluid liet weeten,
„ Zo eindigt zonder ſmart het eens gelukkig uur:"
Waar, riep toen de ander, zyn uw zinnen?
Wilt gy altyd dezelfde minnen,

De-

Dezelfde tederheid, dezelfde minnepyn!
Hoe gaat gy toch te werk? kunt gy gelukkig zyn?
Ja, ſprak toen de ander, gy moogt veilig naar my hooren.
Kan ons gedaante alleen bekooren,
Zo volgt op lentvermaak en 't minnevuur verdriet.
De liefde is kort van duur en baart ons ongenuchten.
Maar, zo men op bekwaamheid ziet,
Zal tyd, maar liefde nimmer, vluchten.

De Inenting, Kamerſpel, door Demokritophilus. Gedrukt voor de Liefhebbers van Rariteiten 1768. in octavo 62 bladzyden.

EEne Satyre, op zekere manier van inenten der Kinderpokjes, onlangs in gebruik gebragt, welke hier als ene zeer losſe en dus gevaerlyke handelwyze, in een belachlyk licht geſteld word; in tegen over ſtellinge van ene omzichtiger behandeling by ervaren Geneesheren in gebruik. De twee Hoofdperſoonadien zyn Doctor *Gozewyn* en *Eelbart*. Doctor *Gozewyn* is een ſhoever, die geen oordeel bezit, en ieder, dien hy maer bewegen kan, aan zyn zogenaemd geheim waegt. Een Vrouw ſpreekt hem over haer kind, en vraegt of hy 't niet voor af zal komen zien; zyn antwoord is.

Neen juffrouw, 'k zal daar van wel gaauw een vonnis ſtryken,
't Is my omteven, hoe het is: het zy jong of oud.
De ervarenis, en 't geen ik daar door heb beſchouwt,
Maakt dat ik aanſtonds zie, hoe ik het aan moet grypen,
En zonder dat ik myn verſtand lang heb te ſlypen.
Wilt gy 'er weinigen of velen? kleen of groot?
'k Heb een geheim, en ſtá u borg voor allen nood.

Doctor *Eelbart* komt in tegendeel voor als een Man van oordeel, en voorzichtigheid; die ene losſe handelwyze in dezen wraekt, en wil dat men met alle omzichtigheid daer in te werk zal gaen. Dit in acht genomen zynde verdeedigt hy, in een geſprek met een Vader en deszelfs Dochter, de Inenting, met de gebruiklyke redeneringen, tegen de bedenkingen, die 'er gewoonlyk tegen ingebragt worden; doch betuigt dezelve niemand af of aen te willen raden, maer genegen te zyn om hun ten dienſte te ſtaen, die 'er toe mogten beſluiten. Het *contrast*, dat 'er tusſchen deze twee Doctoren heerscht, word op geen ongevallige wyze voorgeſteld; en de Tooneelen, die 't wezenlyke onderwerp betreffen, zyn zeer wel geſchikt, naer 't bedoelde van *Demokritophilus*. Voor 't overige zyn 'er enige Tooneelen onder gemengd, die de Autheur 'er waerſchynlyk ingevoegd heeft, om het Stuk te verlevendigen; die, zo ze behoorlyk *gereciteerd* wierden, wel gelach zouden konnen veroorzaken, maer echter niet geestig genoemd konnen worden.

NIEUWE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Historiſche en Taalkundige Vertoogen over de gewyde Voorzeggingen. Door den Hoog-Eerwaardigen THOMAS NEWTON, *Doctor in de Godgeleerdheid en Biſchop van Bristol. Uit het Engelsch vertaald. Tweede Deel. Te Amſterdam by* D. onder de Linden 1768. *Behalven het Voorbericht en den Bladwyzer* 459 *bladzyden in quarto.*

Dit tweede Deel, met het zelfde oogmerk en op ene dergelyke wyze, als het eerſte, uitgevoerd (*), behelst ene ontvouwing van de voornaemſte Voorzeggingen van Jeſus Christus en deszelfs Apostelen. Te weten, die van 's Waerelds Heilland, aengaende *Jeruſalems Verwoesting*, Matth. XXIV, Marc. XIII en Luk. XXI; en die van Apostel Paulus, nopens den *Mensch der Zonde* en den *Afval in het laetſte der tyden*, 2 Th. II. 1-12, en 1 Tim. IV. 1-3; welke onze Autheur inzonderheid betrekkelyk maekt tot den Paus en de Roomſche Kerk. Hier aen volgt ene geſchiedkundige verklaring van de Gezichten, in het *Boek der Openbaringe* begrepen; waer by komt ene herhaling van de voorzeggingen, die het Pausdom betreffen, om alle de voorſpellingen desaengaende als in één gezichtpunt voor te dragen. En eindelyk wordt dit Deel beſloten, met enige aenmerkingen over het Prophetisch Woord en deszelfs vervulling, ter onwraekbare bevestiginge der Waerheid van den Christelyken Godsdienst. — De nieuwsgierigheid veler Lezeren zal zich ongetwyfeld boven al uitſtrekken tot des Autheurs ontvouwing van het Boek der Openbaringe, dat nog ſteeds het onderwerp veler naſpooringe blyft; waerom wy ene beknopte ſchets der gedachten van den Hoog-Eerwaerden *Newton* daer omtrent zullen mededeelen.

Apostel Johannes zag deze Gezichten, gedurende zyne ballingſchap op het Eiland *Patbmos*; waerſchynlyk, niet, gelyk men gemeenlyk wil, onder de regering van Keizer *Domitiaen*, maer onder die van *Nero*.

Het

(*) *Zie boven bladz.* 171.

Het eerſte Gezicht, Hoofdſtuk I — III, vertoont hem *het gene is*, den toenmaeligen tegenwoordigen ſtaet der zeven Kerken van Aſie; en in 't zelve wordt de Apostel gelaest dien ſtaet te beſchryven, met bygevoegde beloften en bedreigingen, die derzelver toekomenden ſtaet enigermate voorſpellen. Deze Brieven bepalen zich tot de lotgevallen dier Kerken, en 't voorſpellende niet breeder uit te breiden; doch zyn voor 't overige van een leerzaem en opwekkend gebruik door alle tyden; te meer, daer de vervulling, gelyk de Geſchiedenis toont, 'er volkomen aen beantwoord.

Op dit Gezicht volgen anderen, met betrekkinge *tot de dingen die na dezen geſchieden moesten*: doch vooraf gaet een voorbereidend Gezicht, Hoofdſt. IV en V.; ſtrekkende om te toonen het groot belang, de waerdigheid, den luister en de voortreflykheid der volgende voorſpellingen, die met de opening der zeven zegelen van 't gezegeld boek ſtonden voortgebragt te worden.

Het eerſte zegel, Hoofdſt. VI. 1, 2, is merkwaerdig door groote overwinningen; het begint met *Vespaſianus*, ſluit het veroveren van *Judea* in, en loopt af met de regeringe van *Nero*. — Het tweede zegel, vs. 3, 4, is vermaerd wegens Oorlogen en ſlachtingen; het begint met *Trajanus*, en meld ons de vreeslyke moorden der Jooden en Romeinen, onder de regering van *Trajanus* en *Hadrianus*. — Het derde Zegel, vs. 5, 6. is kenbaer door eene ſtipte rechtsoefening en de verzorging van Oly en Wyn; het is betrekkelyk tot de rechtvaerdige en menschlievende regeering van *Septimius* en *Alexander Severus*. — Het vierde Zegel, vs. 7, 8. is berucht door een ſamenloop van rampen; van Honger, Oorlog, Pest en verſcheurend Gedierte; het neemt een aenvang met *Maximinus*, en duurt tot op de regering van *Diocletianus*. — Het vyfde Zegel, vs. 9-11. is aenmerkelyk uit hoofde ener vervolginge tegen de Christenen, welke voorviel in den tyd van *Diocletianus*. — Het zesde Zegel, vs. 12-17. munt uit door groote omwentelingen, voorgeſteld met ſpreekwyzen, die, volgens den Prophetiſchen ſtyl, meermaels aenduiden, een geheelen omzwaei in het Godsdienſtige en Staetkundige beſtier van Landen en Volken: men heeft het te brengen tot de volſlagen omkeering van den Heidenſchen en de vaſtſtelling van den Christelyken Godsdienst; welke een aenvang nam onder *Conſtantyn den Grooten*, en onder zyne Opvolgers voltooid is. Onder dit Zegel behoort ook het voorgeſtel-

de

de in 't VII^le Hoofdſtuk, dat een vervolg van zaken hier toe betrekkelyk behelst: als gevende ene beſchryving van den ſtaet der Kerke ten tyde van *Conſtantyn*; van de vrede en beſcherming der Kerke onder de Burgerlyke regeering in die dagen; als mede van derzelver grooten aenwas uit bekeerde Jooden en Heidenen. Het Tydſtip hier bedoeld ſtrekt zich uit, van *Conſtantyn den Grooten*, tot op den dood van *Theodoſius den Grooten*, die in het jaer onzes Heren 395 overleed.

Het VIII^ſte Hoofdſtuk leidt ons eindelyk tot de opening van het zevende of laetſte Zegel, dat van langer duur is, en meer geſchiedenisſen ontvouwt; welke voorgeſteld worden onder het geklank van zeven Bazuinen. De voorige Zegels waren betrekkelyk tot den ſtaet van het Romeinſche Ryk, voor dat het Christensch wierd; en de Bazuinen onder dit Zegel ſtellen ons voor de lotgevallen van dat Ryk na dien tyd. — Op het geklank der eerſte Bazuine, vs. 7. zyn de Gothen, onder *Alaric*, tegen Rome opgetrokken. Op dat der tweede, vs. 8, 9. zyn de Hunnen, onder *Attila*, tegen de Romeinen opgekomen. Op dat der derde, vs. 10, 11. beſtryd *Genſeric*, met de Wandalen en Mooren, de Romeinen. Op dat der vierde, vs. 12. heeft *Odoacer*, met de Herulen, een einde gemaekt van 't Westerſche Keizerryk, in den jare 476; en *Rome*, eertyds de Gebiedſter der Waereld genaemd, heeft zich, omtrent het jaer 568, tot een Hertogdom gebragt gezien, ſchatplichtig aen *Ravenna*, dat ze mede beheerscht had. — Voor het geklank der vyfde Bazuine gaet vs. 13. een drievouwig *wee! wee! wee!* ter aenduidinge van nog gewichtiger zaken, die onder het geklank der volgende Bazuinen ſtaen verkondigd te worden, welke het Oosterſche Keizerryk betreffen. Het voorgeſtelde onder het geklank der vyfde Bazuine, Hoofdſt. IX. 1-10 bevat ene voorzegging van de voornaemſte Krygsverrichtingen en Landveroveringen der Arabieren, onder *Mahometh* en de volgende *Calipbs*, gedurende den tyd van *vyf maenden*; dat is naestdenkelyk in 5 mael 30 of 150 jaren; van 't jaer 612, toen *Mahometh* zyn bedrog openlyk begon voort te planten, tot het jaer 762, toen *Almanſer* de veſting *Bagdad* bouwde, tot een Zetel zynes Ryks, en de verbazende Landveroveringen een einde namen. — Op dit eerſte wee volgt een tweede, met het geklank der zesde Bazuine, vs. 13-21, die ons de verrichting der Euphratiſche Benden voorſpelt. De vier Engelen zyn hier de Hoofden der vier voornaemſte Turkſche Sultanien of Koningryken, aen den

Euphraet gelegen; hunnen Zetel hebbende, te *Bagdad*, *Damascus*, *Aleppo* en *Iconie*; wier Landveroveringen zich eertyds niet wyder uitbreidden, dan tot de bygelegen gewesten aen den Euphraet; doch hier word voorſpeld, dat hunne heerſchappyen zich niet langer daer by zouden bepalen: zullende hunne Krygsverrichtingen ſtrekken, om ook het Oosterſche Keizerryk, gelyk het Westerſche was verbroken, een einde te doen nemen. Dit ſtond te geſchieden in *éne ure*, *énen dag*, *éne maend en één jaer*, dat is, in den tyd van 391 jaren en 15 dagen; welke 'er verloopen is, tusſchen de eerſte overwinning, die de *Ottomannen* over de *Christenen* behaeld hebben, met de vermeestering der vestinge *Kutabi*, in het jaer 1281, en hunne laetſte aenwinst van enig Gewest, met de bemachtiging der ſterke Grensvestinge *Caminiec*, in 't jaer 1672. Onder deeze voorſpelling, betreffende de rampen, die de Oosterſche Kerk zouden treffen, word tevens in 't ſlot aengeduid, dat de Westerſche Kerk hier door echter niet afgetrokken zou worden, van hare Afgodery, Bygeloof en Godloosheid; en daer op volgen voorts enige voorzeggingen wegens dit beklaeglyk verval. — Het X^de^ Hoofdſtuk bevat een voorbereidend Gezicht daer toe betrekkelyk, en Hoofdſt. XI. 1-14, voorſpelt, hoe 'er, in 't midden van 't verderf der Westerſche Kerke, Mannen zouden opſtaen, om tegen dat verval te getuigen, en tegen dat bederf in den Godsdienst te prediken; en dat ze daer in ſtandvastig zouden volharden, hoe zeer ze ook vervolgd mogten worden. Deze overheerſchende macht der Westerſche Kerke ſtond te duren 42 maenden of 1260 dagen, dat is een tydbeſtek van 1260 jaren. Tegen het afloopen van dien tyd, zouden die getuigen tot de uiterſte laegheid gebragt, maer, na drie dagen en een halven, dat is na drie en een half jaer; ſtonden ze in eere herſteld te worden. Vele Uitleggers verklaren dit als reeds vervulde zaken, doch onze Autheur is van oordeel dat het grootſte deel nog vervuld moet worden. Wy leven, volgens hem, thans nog onder de zesde Bazuine; en 't hier gemelde moet voorvallen met het eindigen van dit tweede wee, waer op het derde of laetſte wee, met de zevende Bazuine, onmiddelyk een begin ſtaet te nemen. Echter ontkent hy niet, dat 'er reeds enig gedeelte van is vervuld geworden; en zyn Hoog-Eerwaerde geeft by die gelegenheid een kortbondig geſchiedkundig bericht, van 't voornaemſte dat aenmerking verdient, met opzicht tot hen, die tegen de Westerſche Kerk getuigd heb-

hebben, zedert de achtſte Eeuw, van dien tyd af, dat de Roomſche Paus, als een tydlyk Vorst, gevestigd is geworden, tot in de zestiende Eeuw, die men gemeenlyk de Eeuw der Hervorminge noemt. —— Voorts behelst dit XIde Hoofdſtuk vs. 15-18 nog het geklank der zevende Bazuine, onder welke het derde wee begint. Hier word ons voorgeſteld het verderf en den ondergang van 't Antichristiſche Koningryk, en de vreugde der Kerke over het volkomen openbaer maken van Gods Koningryk, in de laetſte dagen: doch dit bericht gaet ſlechts over het hoofdzaeklyke, zullende de byzonderheden vervolgens nader opgegeven worden.

De Heer *Newton* ziet het tot dus ver beſchouwde aen als het eerſte Deel van het Boek der Openbaringe, en is van oordeel, dat het tweede Deel zyn aenvang neemt met Hoofdſt. XI. 10.; welk vers dan gevoeglyker aen 't begin van Hoofdſt. XII. geplaetst zou mogen worden. Dit tweede Deel heeft men, zynes achtens, aen te merken als een Byvoegzel, dienende om enige byzonderheden, in 't voorige ſlechts aengeduid, breeder te ontvouwen; en 't zelve bepaelt zich meest tot de Gebeurtenisſen der Christelyke Kerke op aerde. —— Ten dezen opzichte ontmoet ons in 't XIIde Hoofdſtuk een voorſtel, rakende de vervolging der Christelyke Kerke, zedert de eerſte verkondiging van het Euangelie, tot op den tyd van *Conſtantyn*; benevens de vastſtelling en beſcherming der ware Kerke, niet tegenſtaende alle de poogingen tot derzelver uitrooijing, zo onder dien Vorst als onder de eerstvolgende Keizers. Hier omtrent ſtaet nog aen te merken, dat het gezegde vs. 6. en vs. 14. inkomt by wyze van *Anticipatie* of Voorkoming, als behoorende tot een later tyd. —— In 't XIIIde Hoofdſtuk, vs. 1-10. word ons het Christen Roomſche Keizerryk, zo als 't in tien Koningryken verdeeld is, afgemaeld als een tienhoornig Beest. Men heeft hier inzonderheid te denken op de dagen van *Karel den Grooten*, toen de Romeinſche naem, deels door den Paus, deels door den Keizer, elkander verſterkende, weder ontzachlyk begon te worden: en dit Gezicht voorſpelt ons de overheerſchende macht van dat Ryk, in 't Godsdienſtige, gedurende het voorgemelde tydbeſtek van 1260 jaren. Hier by komt vs. 11-18. ene naderé voorſpelling rakende de Roomſche Hierarchie in 't byzonder, onder 't zinnebeeld van een tweehoornig Beest, zo als dezelve beſtaet uit reguliere en waereldſche Geestelyken. Deze zou de Volkeren een Beeld,

den Roomſchen Paus, doen aenbidden, en hen met geweld noodzaken zich aen hem te onderwerpen. Dit Beest word onderſcheiden door een naem, welks getal is 666, dat onze Autheur met anderen vind in de manlyke Griekſche benaming λατεινος, of de vrouwlyke Hebreeuwſche רומית, de *Latynſche* of *Roomſche*, welke benaming der Kerke van Rome byzonder eigen is. —— Daer mede is in 't XIVde Hoofdſtuk verknocht een bericht van den ſtaet der ware Kerke gedurende dien tyd; meldende dat dezelve aen vele tegenſtribbelingen met de Kerk van Rome onderhevig zou zyn, en dat God ten laetſte zyne oordeelen over de Roomſche Kerk zou uitſtorten. Wel byzonder word 'er in voorſpeld ene driewerf herhaelde pooging der ware Kerke, die vervuld is, in de openbare tegenkanting van Keizers en Biſchoppen, nopens den dienst van Heiligen en Beelden, in de VIIIde en IXde Eeuw; in die der Waldenzen en Albigenzen, welke in de XIIde Eeuw Rome verklaerde voor 't Apocalyptiſche Babylon; en die van Luther en zyne Medehervormers in de XVIde Eeuw, die 't bederf der Kerke, als verderflyk voor ieders zaligheid, aenmerkten. Op de vruchtloosheid dezer poogingen, word het oordeel over de Kerk van Rome aengekondigd, dat zyne vervulling nog ſtaet te erlangen, en in de hier volgende Hoofdſtukken breeder word voorgedragen.

Ter voorſpellinge hier van geeft ons het XVde Hoofdſtuk een voorbereidend Gezicht wegens de uitſtorting der zeven Phiolen, behelzende de rampen, die God der Roomſche Kerke ten dien tyde zal laten overkomen; welke rampen in het XVIde Hoofdſtuk afzonderlyk ontvouwd worden. Hier op komt in 't XVIIde en XVIIIde Hoofdſtuk ene uitdrukkelyke voorſpelling van den Val van Rome, vergeleken met dien van Babylon, welke ons derzelver volſtrekte verwoesting en volſlagen ondergang aenduid. Dit zal naer den inhoud van 't XIXde Hoofdſtuk, ten gevolge hebben, de vreugd der ware Kerke, over den ondergang harer Vyanden, en 't meer openbaer worden van Gods Koningryk, in die dagen; wanneer het ware Woord Gods zal zegenpralen over alle Bygeloof en Afgodery; als alle de magten van den Antichrist volkomen gefnuikt zullen worden, en de Godsdienst van Rome, zo wel als Rome zelve, geheel uitgerooid zal worden.

Op dezen ondergang der Roomſche Kerk, zal de wa-

re

de Kerk, van alle vervolging ontſlagen, in Vrede gevestigd zyn, en in Godsvrucht bloeien. Dit word ons voorzegd in 't XX^ste Hoofdſtuk vs. 1-6., met meldinge, dat als dan, met het afloopen van de zes duizend jaren der Waereld, het duizendjarige Ryk van Christus, dat Ryk van Vrede en Heiligheid, op Aerde een aenvang zal nemen. Wel byzonder geeft dit Gezicht te kennen, dat, met het begin van dit duizendjarige Ryk, zy uit den dooden zullen opgewekt worden, die Bloedgetuigen van 't Euangelie geweest zyn, zo onder de Heidenſche Keizers, als onder den Antichrist; dezen zullen dit byzonder voorrecht hebben boven alle andere menſchen, welker opſtanding eerst ſtaet te geſchieden aen 't einde dier duizend jaren. —— Edoch, voor deze algemene opſtanding, ſtaet der Godloosheid, volgens vs. 7-10., voor een weinig tyds op nieuw de vrye teugel gevierd te worden: maer de poogingen van de Vyanden der Kerke, die mogelyk, (dan dit is geheel onzeker,) uit America zullen voortkomen, ter onderdrukkinge der ware Kerke, zullen in korten geheel verydeld worden. En daer op ſtaet, naer luid van vs. 11-15., de algemene Oordeeldag te volgen. —— Aen dit voorſtel van den laetſten Oordeeldag word in het XXI^ste en XXII^ste Hoofdſtuk nog gehecht, een Gezicht, betreffende den nieuwen Hemel en Aerde, ter affchaduwinge van den ſtaet der toekomende Gelukzaligheid; die zyn begin zal nemen na het afloopen van het zevenduizendſte jaer der Waereld. En hier op word dit Boek beſlooten, met ene opwekkende vermaning, en zegenſpraek over hen die deszelfs inhoud ter harte nemen.

Dit zyn de gedachten van den Hoog-Eerwaerden *Newton* over den inhoud van het boek der Openbaringe; of ze op vaster gronden ſteunen, en meerder lichts geven, dan die van andere Uitleggeren, is niet wel te bepalen; uit hoofde van de duisterheid des Boeks, en de verſchillende denkbeelden, die deswegens gevoed worden; 't welk velen wederhoud van 'er zich over uit te laten. Doch wat hier van zy, ze zyn, op 's Mans gronden, met veel oplettenheid en ene gegronde Historiekennis uitgevoerd; 't welk denzelven achting kan byzetten, by alle de zodanigen, die geſchikt zyn tot naſpooringen van die natuur. Zie hier nog, ten beſluite, 't geen onze Autheur, in zyne *Herhaling van de Voorzeggingen, betrekkelyk tot het Pausdom*, meld, aengaende de bepaelde

berekening des tyds van den val des Antichrists, en 't geen daer mede gepaerd zal gaen: 't welk wy, tot een volkomen beflag van 't voorgeſtelde, niet ondienſtig oordeelen hier by te voegen; en over welks gegrondheid de Nakomelingſchap door ondervinding best zal konnen oordeelen.

„ Men mag, gelyk zyn Hoog-Eerwaarde aanmerkt, uit alle de voorkomende dagtekeningen wel befluiten, dat de tyd van de groote vervolging der Kerke, en van het Ryk van den Antichrist, een tydperk zal zyn van 1260 jaren. — Deze 1260 jaren nu moeten niet gerekend worden van de geboorte van den Antichrist, maar van zyne komst tot den Throon; en, naar myne gedagte, kan deszelfs begin, overeenkomſtig met de waerheid der Geſchiedenis, niet vroeger of laater vastgeſteld worden, dan in de agtſte Eeuw. Verſcheidene merkwaerdige Gebeurtenisſen vielen in die Eeuwe voor. In 't jaar 727 viel de Paus en 't Volk van Rome af, van den Exarch van Ravenna, en verbrak de gehoorzaamheid aan den Griekſchen Keizer. In 't jaer 755 verkreeg de Paus het Vorſtendom van Ravenna voor zich zelven, en zedert dien tyd handelde hy ten eenenmaale, als een waereldlyk Vorst. In 't jaar 774 werdt de Paus, door den byſtand van Karel den Grooten, in het bezit geſteld van het Koningkryk van Lombardye. In 't jaar 787 werdt de aanbidding der Heiligen ten vollen vastgeſteld en het Oppergezag van den Paus erkend door het tweede Concilie van Niceën. Uit het een en ander van deze verrichtingen is het waarſchynelyk, dat het begin van het Ryk der Antichristen op dien tyd geſteld moet worden. En allerwaarſchynelykst komt het my voor, dat het moet geſteld worden zyn begin te nemen met het jaar 727, wanneer, gelyk SIGONIUS zegt, *Rome en het Romeinſche Hertogdom van de Grieken tot den Roomſchen Paus overging.*" —

„ Wy leven, in dezen tegenwoordigen tyd, onder de *zesde Bazuine* en het *tweede Wee*. Het Otthomanniſche Ryk beſtaat nog, het Beest regeert nog, en daar zyn Proteſtantſche Getuigen, die nog propheteren met zakken bekleed. — Ezech. XXXVIII en XXXIX., en Dan. XI. 44, 45 word eenige aanduiding gegeven dat het Otthomanniſche Ryk omver geworpen zal worden, door de vastſtelling van Israël in hun eige Land in de laatſte dagen te wederſtaan. Als dit geſchied zal zyn, zal 't *derde Wee* haastlyk komen, en Gods oordeel over dit Koningryk van 't Beest uitgeſtort worden — De 260 jaren van het Ryk van 't Beest,

ſtel

ſtel ik, dat eindigen met de 1260 jaren van de propheterende Getuigen; en dan zal de bepaalde tyd gekomen zyn voor Gods Oordeelen om het Beest te overvallen; want nademaal het beſtaan kon voor dat de 1260 jaren begonnen, zo kan het ook beſtaan, na dat zy geeindigd zyn op dat het mag geſteld worden, tot een luisterryk voorbeeld van Gods rechtvaardigheid. — Wanneer de Getuigen *hun getuigenis byna zullen voleindigt hebben*, dat is, omtrent het ſlot van de 1260 jaren, *zal het Beest tegen hen oorlogen en hen overwinnen.* Zy zullen onderdrukt worden, en, als 't ware, dood liggen tot groote vreugde en zegepraal hunner vyanden: maar zy zullen, na drie en een half jaaren, wederom opſtaan, en de Proteſtantſche Godsdienst zal luisterryker worden dan ooit, door eene aanmerklyke vermindering van 't Pausſelyk gezag. — Ook zullen de Jooden ten tyde van den val des Otthomanniſchen Ryks en van den Christelyken Antichrist wederkeeren en in hun eigen Land herſteld worden. — De orde dier voorzegde Gebeurtenisſen zal eigenlyk deze zyn: de *Proteſtantſche* Getuigen zullen zeer verhoogd worden, en de 1260 jaren van hun propheteeren, en van de tyranny van het Beest, zullen beiden een einde neemen, de bekeering en herſtelling der *Jooden* zal volgen; dan volgt de ondergang van het *Otthomanniſche Ryk*, en dan de volſlagen verwoesting van *Rome* of van den *Antichrist.* En wanneer deze groote Gebeurtenisſen zullen geſchieden, dan zal het Koningryk van Christus of het Ryk der Heiligen op Aarde beginnen. — Het is, zo als ik het begrype, tot deze groote Gebeurtenisſen, den val namelyk van den *Antichrist*, de herſtelling der *Jooden*, en het begin van het luisterryk duizendjarig Ryk, dat deze drie verſchillende tydsbepalingen by Daniël van 1260, 1290 en 1335 jaren betrekkelyk zyn: en, even gelyk Daniël zegt, Kap. XII. 12. *Zalig is hy, die verwacht en komt tot 1335 jaren;* zoo zegt ook de H. Johannes Openb. XX. 6. *Zalig en Heilig is hy, die deel heeft in de eerſte Opſtanding.*"

Predicatien over het twaalfde Hoofdſtuk des Briefs aan de Romeinen. Nagelaaten door IZAAK VAN BEAUSOBRE, *Inſpecteur en gewoon Predikant der Hervormde Franſche Kerke te Berlyn. Eerſte Deel, Volgens den derden Franſchen Druk in 't Nederduitſch gebragt door* GERRIT VAN OLST, *Leeraar der Mennoniten. Te Embden*, by Ch. Wenthin 1768. *Behalven de Voorreden* 391 *bladzyden in groot octavo.*

MEn vind in deze Leerredenen juist geen geleerde uitgewerkte Verhandelingen, gelyk men veelligt uit de pen van den beroemden *Beauſobre* zou verwachten; dit doelwit ſchynt hy zich, naer 't uitwyzen van deze Redenvoeringen, in zynen predikstoel niet voorgeſteld te hebben. Uit hoofde hier van zullen ze niet zeer naer den ſmaek wezen van hun, die daer op geſteld zyn; maer ze zullen des te beter voldoen aen den ſmaek van hun, die meer op hebben met ene losſer en levendiger behandeling van leerzame en ſtichtelyke onderwerpen; waer in ondertuſſchen de ſchranderheid van den Redenaer duidelyk doorſtraelt. Dit is, mag men wel zeggen, het onderſcheidende kenmerk van deze Predicatien, die dus zeer wel geſchikt zyn, om de gemoederen der Toehoorderen aendachtig te houden, om dezelven gereedlyk in te nemen en te bewegen; waer door ze ook aen velen in 't lezen zeer wel zullen behagen. —— Het eerſte Deel, dat thans vertaeld het licht ziet, gaet over de negen eerſte verzen van Rom. XII.; en behelst een aental van twintig Leerredenen, onder de volgende Opſchriften. *De Offerande van den Kriſten.* Rom. XII. 1. vier Predicatien. *Het verbod, dat wy de Zeden van deezen tyd niet gelykvormig moeten worden.* Rom. XII. 2a. *De eigenſchappen der evangeliſche Deugd.* Rom. XII. 2b. drie Predicatien. *Het Apoſtoliſche gezag en zynen oorſprong.* Rom. XII. 3a. *De Evangeliſche Beſcheidenheid.* Rom. XII. 3b. twee Predicatien. *De eenigheid der Gemeente.* Rom. XII. 4, 5. *De verſcheidene Pligten der Kerkelyke bedieningen.* Rom. XII. 6, 7, 8. zes Predicatien. *De regte geſteldheid der Kristelyke liefde.* Rom. XII. 9a. en eindelyk. *De kwaade gevolgen der Zonde.* Rom. XII. 9b. —— Tot een ſtael dezer Leerredenen dienen de volgende regels van zyn Eerwaerden, om ons te leeren, waer in het ons geoorlofd zy dezen tyd, of volgens onze vertaling *dezer waereld*, dat is de grondregels, de gewoontens dezer eeuwe, *gelykvormig te*

we-

wezen, en waer in het ons niet geoorloofd zy; desaangaende laet hy zich in dezervoege hooren.

„ 1. Ik ben overtuigd, dat het in onverschillige dingen voorzigtigheid is, *den tyd gelykvormig te worden*, schoon er zelfs onder deeze onverschillige dingen sommige waaren, die eener gestrenge reden aanstoot geeven zouden, by aldien de reden niet van de gewoonte en een algemeen gebruik verdrongen waare. By voorbeeld, daar zyn regels, zo wel regels der reden als regels van het Kristendom, die den Kristen voorschryven hoe hy zig in 't uiterlyke heeft te gedraagen. Men noemt dezelven regels van eerbaarheid en welvoeglykheid. Apostel Paulus wilde dat *de vrouwen niet met ongedekten hoofde in de vergaderingen zouden verschynen*. Onze tegenwoordige gebruiken laaten dit toe. Desgelyks verboodt hy *den mannen dat zy hunne baiers niet zouden wassen laaten*. Ook dit veroorloven onze gebruiken; en in zulke onverschillige dingen kan men zig zyner vryheid bedienen. De Vorsten en Grooten hebben het regt zodanige gebruiken te bepaalen. Daar zyn wyders gewoonten, die van de oneerbaarheid en ydelheid ingevoerd zyn; maar die opgehouden hebben tekens der ydelheid of oneerbaarheid te zyn, dewyl de tyd deeze begrippen daar van heeft afgescheiden. Ten aanzien van deeze wil ik niet zeggen, *wordt deezen tyd niet gelykvormig*: Neen, schikt u veel eer naar alle deeze gebruiken, die niet regtstreeks de welvoeglykheid beleedigen. Begeert gy u echter onder persoonen van uwe jaaren en stand, door een ootmoediger en zediger uiterlyk gedrag te onderscheiden, zo neemt u maar voor alle dingen in agt, dat uwe zeden uw uitwendige niet loochenen. Want zonder dat zal men u van huichelaary beschuldigen, en men zal zig zelden in dit oordeel vergisten."

„ Een karakter zal misschien by deeze overweeging niet ondienstig zyn. Ik zie iemand, die zig, onder zyn vermogen, onder zyne geboorte, onder zynen rang kleedt. Hy geeft zyns gelyken, en met nog meer reden den geenen een voorbeeld, die minder zyn dan hy. Doch daar mede te vreede dat hy doet, wat hem gevalt, berispt hy geen mensch. Hy spreekt nooit van zig zelven; hy laakt nooit 't geen andere doen, en roemt ook niet 't geen hy zelf doet. Deeze inborst is voortreffelyk. Zyne bescheidenheid is eene waare bescheidenheid; zy is eene geheel zuivere deugd; zy is geen masker der ydelheid. Hoe minder zulk een persoon spreekt van de wereld te bekeeren, zo

veel

veel te meer is hy waardig de wereld te hervormen. Gave God, dat 'er veele voorbeelden van deeze ſoort gevonden wierden! Mogten zy ten minſten maar onder de grooten zyn! Gy Vorſten, gy Vorſtinnen, geeft toch zulk een voortreffelyk voorbeeld! Ieder een tracht u te behaagen, ieder een poogt u na te volgen. Uw wandel predikt het gebod des Apoſtels daadelyk, *wordt deezen tyd niet gelykvormig*; of liever, wy behoeven het niet meer te prediken; maar wy zullen het tegendeel prediken moeten, *wordt deezen tyd gelykvormig*; want de tyd zal het patroon der deugd zyn."

„ 2. Zo veel van de eerſte ſoort der onverſchillige zaaken. Daar is weder een ander ſlag van dingen, die in zig zelve niet kwaad zyn, maar die door het misbruik, door de driften, door de ligchaamsgeſteldheid, en door den toeſtand der geenen, dig zig daar mede bezig houden, zeer kwaad worden. Ik reken tot de eerſte ſoort het ſpeelen; een naam, die het zelve in 't geheel niet toekoomt, dewyl het tot de ernſtigſte beezigheid van de wereld gemaakt wordt. Het ſpel is niets minder dan ſpel. Ik ben niet van het gevoelen der geenen, die alle gelukſpellen in zig zelve misdaadig verklaaren, en beweeren dat een ſpel zondig wordt, zo ras het daar in op het geluk aankomt, dat men de Voorzienigheid verzoekt, als men haar in een tydverdryvend vermaak doet tuſſchen beide koomen. Ik ben niet van deeze gedagten. Men moet een onderſcheid maaken, gelyk reeds zeer verſtandige mannen gedaan hebben, men moet, zeg ik, een onderſcheid maaken, tuſſchen een heilig en onheilig geluk. Het eerſte is eene Godsdienſtige daad, waar by men de Voorzienigheid ſmeekt, dat zy haaren wil moge te kennen geeven. En dit geluk by het ſpel te eiſchen, zou een zeer goddeloos misbruik zyn. Doch dit geſchiedt zelfs van den vermeteiſten vrygeest niet. Het geluk in het ſpel is derhalven maar een onheilig geluk. Ik noem het niet onheilig, om dat ik het voor ſtrafbaar houde; maar om het van het geluk van den Godsdienst te onderſcheiden, daar men de Godheid om haare ontſcheiding ſmeekt. Doch dit geluk, dit ſpel, 't welk ik in zig zelve onſchuldig houde, houdt op onſchuldig te zyn, zo dra zekere omſtandigheden daar by koomen, die ik zal opgeven. 1. Het *misbruik* neemt het onſchuldige van 't ſpel weg. Het wordt een handwerk van ledige lieden, die niets te doen hebben; het neemt de helft huns leevens weg, en

wordt

wordt eindelyk hun verſtand byna zo noodzaakelyk, als het voedſel voor het ligchaam is. 2. Het ſpel wordt vervolgens door *de omſtandigheden der ſpeelende perſoonen* misdaadig, wanneer hunne leevenswyze hen tot een nutten en welvoeglyken arbeid verbindt: 3. Het wordt verder door de *ligchaams geſteltenis* zondig. Als het onverduldigheid verwekt, als het hoogmoed, eigenbaat, nyd veroorzaakt, als het in de ziel beweegingen voortbrengt, die de wyste mannen wel verſtikken, maar niet geheel dempen kunnen, aan wat voor beulen geeft als dan een ſpeeler zyne ziel niet over. 4. Het ſpel wordt eindelyk ſtrafbaar, als men het tot eene *drift* laat worden; als men zig daar aan gewent, als men het zoeken moet. Men mag den menſchen voorliegen wat men wil; God zal men niet voorliegen; men zal niet eens in ſtaat zyn om het een oplettenden man te doen. Niet anders dan eene brandende begeerte naar eens anders vermogen, voedt het ſpeelen. Wat maakt de menſchen zo geneigd daar toe, als de begeerte van te winnen? Wat maakt het hun zo aangenaam, als de lust in den winst? Daar en boven valt het vermaak alleen hem die wint, maar dien die verliest, het verdriet ten deel."

„ Maar, zult gy zeggen, het geſprek is nog ſlimmer. En wat dit betreft, ik moet het toeſtaan. Doch ik vraag u, waarom zoekt gy een gemeenzaamen omgang te hebben met lieden, wier verſtand en hart zo ſlegt zyn, dat hunne zugt om kwaad van anderen te ſpreeken, zo men hun met geen andere bezigheid voorkoomt, een gansch gezelſchap ſchaadelyk wordt? Waar toe hebt gy zulke lieden noodig? Waarom zyt gy zo dikwils by hen? Hoe? Gy beroemt u der kristelyke liefde en deugd, en gy houdt u met mannen en vrouwen op, wier geſprekken niets dan eene vergiftige lugt uitwaaſemen? Hadt gy een goed hart, zo zoudt gy alle uwe gemeenſchap met lieden van zulken inborst tot de bloote pligten van beſcheidenheid en beleefdheid bepaalen, alleen maar om vreede met hen te houden en hunnen haat te ontwyken."

„ Men ſpreekt zeer veel van *verkeering*. In 't byzonder ſpreekt onze natie daar van, zy agt dezelve hoog, en begaat de zwakheid van zig daar uit eene verdienſte te maaken. Maar zyn ook gemeene gaaven tot de verkeering toereikelyk? Tot de verkeering word verſtand, overdenking en weetenſchap vereiſcht. Het regt gebruik derzelve beſtaat daarin, dat de een den anderen zyne kundigheden mededeelt, dat men het verſtand oeffent, dat men het

ſcherpt.

ſcherpt. Zy kan *vermaaklyk* zyn; maar haar waare kenmerk is dit, dat zy *leerzaam*; en haare wezentlyke eigenſchap, dat zy *onſchuldig* is. Hoe veel lieden zyn nu wel tot zulk eene verkeering geſchikt? Daar uit komt het ook dat dezelve meestendeels verderflyk of lastig is. Stilte, ongenoegte bemagtigen het gezelſchap, zo ras de boosaartigheid, de onbeſchaamdheid, de leugen van het toneel verbannen zyn, haare rol niet meer ſpeelen, en geen uitgelaten gelag meer verwekken. Arbeid, myne Broeders, leezen, eenzaamheid, opmerking op ons zelven, op onze eigene bezigheden, op onze pligten, en, als het mogelyk is, op onze misſlagen, zouden voor ons betaamelyker zyn, dan dat wy onzen leeftyd in ledigheid, by 't ſpel, in eene verkeering verkwisten, die menigmaal uit niets anders dan een geklap vol ſlegte gedagten beſtaat. Hierin wil ik derhalven kristelyke gemoederen erinneren, *dat zy deezen tyd niet gelykvormig worden.* Want de gebruiken, die ik beſchreeven heb, zyn regtſtreeks de gebruiken van *deezen tyd*, regtſtreeks de gebruiken van *deeze plaatſe.*"

„ 3. Laat ons nu van deeze in zig zelve onverſchillige dingen overgaan tot dezulke, die in haar natuur weezentlyk kwaad zyn. Zodanige waren de zeden der heidenſche tyden, zeden, aan welke gebruik, gewoonte en valſche grondregels vryenloop, ja zelfs een ſoort van gezag gegeven hadden. Paulus heeft haar in het eerſte hoofdſtuk van deezen Brief beſchreeven. Ik wil zyne beſchryving tans niet bybrengen. Gy kunt ze zelve naleezen, en geeft inzonderheid agt op het geen hy daarby voegt, dat God hen naamelyk om hunner ondeugden wil, aan eene zo groote blindheid overgegeven hadde, dat zy den ſmaak in alles wat regt en eerbaar was, verlooren hadden, en zig zonder ſchaamte, zonder wroeging van 't geweeten, aan de ſchandelykſte ongebondenheden opofferden. Ach! myne Broeders, de heidenſche zeden zyn herleefd, en met deezen ook de heidenſche gevoelens. Als wy leeven gelyk de heidenen, zo moeten wy ook denken als zy dagten, oordeelen als zy van ondeugden en deugden oordeelen, de Goddelyke wetten verdraajen en het geweeten veeleer naar het welgevallen der driften wenden en buigen, dan onze driften noodzaaken, zig onder het juk der wetten van God te verootmoedigen. Ja wy moeten regt heeten 't geen zy veroordeelden. Zonder dat zou het geweeten op eene geduurige pynbank zyn. Van daar de Godverzaaking; van daar ons vermetel vernuft. Men haat God en J. Kristus enkel om de reden, dat

dat men zig niet naar zyne wetten ſchikken wil. Ik geloof niet dat hy een eenig vrygeest zal beſchuldigen kunnen, dat ik hem valſchlyk wil betigten. Wy worden geboren en ſterven als het vee; waarom zouden wy ook zo niet leeven? Zy, de dieren, volgen blindelings hunne driften en begeerten. Zy ſchaamen zig niet; zy hebben geen geweeten; zy neemen malkander onderling hunnen roof af; de ſterkſte met geweld, de zwakſte met liſt. Ziet daar de zeden en begrippen van *dezen tyd.* —— Om Gods wil, myne Broeders, om onzer eigene eeuwige zaligheids wil, laat ons *deezen tyd niet gelykvormig worden.*

Bybelſche Medicus, of Schriftuurlyke Geneeskunde; behelzende eene Opheldering der Heilige Schrift, uit de Geneeskundige Wetenſchappen, te weten: de Menſchelyke Natuurkunde, de Ziektekennisſe, de Levensregeling, of Onderhouding der Gezondheid, en de eigenlyk gezegde Geneeskunst. Alles naauwkeurig, regelmatig, en volledig beſchreeven, en, tot beter verſtand van de Ziekten, in den Bybel voorkomende, duidelyk verklaard, en op vele plaatſen, bondig toegepast, door JOHAN JACOB SCHMIDT. Predikant te Peest en Pallow. *Uit het Hoogduitſch vertaald. Te Amſterdam* en *Dordrecht, by* J. Lovering *en* A. Bluſſé. 1768. *Met Privilegie. groot* Octavo, 838 *bladz. zonder de Registers.*

MEn heeft reeds veele Werken, van Geneeskundigen geſchreeven, om eenige zaaken in de H. Schriften voorkoomende op te helderen; men heeft aan eenige enkelen eenig licht konnen geeven, doch de meesten welken eenige wezenlyke duisterheid hebben, zyn tot nog toe duister gebleeven, en hebben alleen aan verſcheide Schryvers ſtoffe verſchaft om verſchillende giſſingen en bedenkingen voor te ſtellen, welken wederom van anderen tegengeſproken en wederlegd zyn, zonder iet beters in plaats te geeven. Pryslyk zyn echter de pogingen hier toe aangewend: want ſchoon de plaatſen welken in dit opzicht eenige duisterheid hebben, niet zyn zulken, welken noodzaaklyk verſtaan en begreepen moeten worden, is een goede verklaaring regt geaarte Lezers der H. Schrift aangenaam, gelyk ze tot luister ſtrekt van de Schrift zelve. Het Werk van den Heer SCHMIDT welk wy nu voor ons hebben is ook, naar inhoud van den

Ti-

Titel, met dit oogmerk opgeſteld: ſchoon de algemeene naam van *Bybelſche Medicus* iemant ligt iet anders in het zelve zou doen verwagten, ten zy dezelve in de verdere omſchryving verklaard wierdt.

In dit Werk, uit de handen van eenen Godgeleerden voortkoomende, wordt groslyk de geheele Geneeskunde met de H. Schrift vermengd, om dezelve ware het mooglyk op te helderen en te verklaaren. Het is verdeeld in drie Deelen. In het eerſte, worden wederom zes, in het tweede drie, en in het derde twee Afdeelingen gemaakt: Elk deezer Afdeelingen is wederom in Hoofdſtukken onderſcheiden.

Over 't geheel is het Werk wat wydloopig en krielt hier en daar van Schriftuurplaatſen, zonder dat aan de meesten, en maar aan eenige weinigen eenig licht wordt bygezet, en veele derzelven het ook niet nodig hebben. In de zogenaamde *Bybelſche Phyſiologie*, ſchoon de Phyſiologie niet uit den Bybel gehaald, maar uit de Schriften van Geneeskundigen ontleend, gebruikt wordt om eenige plaatſen van den Bybel op te helderen, wordt een algemeen denkbeeld gegeeven van de deelen des menſchelyken lichaams en de werkingen derzelven ten nutte in de beſtaanlykheid van het geheel. En dit geſchiedt veelal zo, als of de Schryver voorhadt, uit het konſtig werktuig van het menſchelyk lichaam, de magt, wysheid en goedheid van den Schepper te toonen, gelyk hy wezenlyk en dikwils op een zeer aangenaame wyze doet; waar by hy dan doorgaans eenige Schriftuurplaatſen voegt, of op laat volgen, welken op het gezegde ſlaan en het zelve bevestigen. Doorgaans byna het geheele Werk door als hy van eenig deel begint te ſpreeken, geeft hy het woord op in 't Hebreeuwsch, ſomtyds voegt hy 'er ook het Griekſche by, verklaart en omſchryft het dan natuurkundig en geeft door aanhaaling van Schriftuurtexten de verſcheide betekenisſen op, welken het in het O. en N. Verbond heeft. Meer dan vyftig Schriftuurplaatſen worden aangehaald om te toonen welke beteekenisſen het woord *Mensch* in den Bybel heeft, eigenlyk, oneigenlyk of zinnebeeldig. Doch deeze menigvuldigheid wordt niet overal gevonden.

In het tweede Deel, *Bybelſche Pathologie*, of *Ziekte-kennis* genoemd, wordt over eenige algemeene en byzondere gebreken van het menſchelyk lichaam geſproken, volgens de Schriften van Geneeskundigen, welken onze Auteur hier toe heeft gebruikt, waar by dan ook eenige plaatſen uit den By-

Bybel gevoegd worden, welken 'er eenige gelykheid van uitdrukkinge mede hebben, of 'er op een' zinnebeeldige wyze mede overeengebragt kunnen worden. In dit deel is minder naauwkeurigheid dan in het eerſte, en 'er worden dingen onder malkanderen gemengd, welken geen' gemeenſchap hebben. Hier in wordt van de ziekte van Job, de Koningen Aſa, Joram, Hiskia en Herodes geſproken, zonder dat door onzen Schryver eenig meerder licht, hier aan, dan door anderen heeft konnen geſchieden, wordt gegeeven.

In het derde Deel *Bybelſche Diætetica en Therapeutica*, of *Levens-Regeling en eigenlyke Geneeskunde*, wordt gehandeld over de onderhouding en bewaaring der gezondheid, in 't algemeen, met opzicht op de Gemoedsbewegingen, en de nuttige en heilzaame derzelven voor de gezondheid, met eenige plaatſen uit de H. Schrift aangedrongen en bevestigd, voorts ten opzichte van de Lugt, Spyze en Drank; en hier onder aanmerkingen en optellingen van reine en onreine dieren, benevens eenige redenen hier van gegeeven; Rust en Beweging, Slaapen en Waaken, Reinheid en Gewoonte. Tot de eigenlyke Geneeskonst overgaande, geeft de Heer SCHMIDT, na eerst van de Geneeskunde en Artzen, in den Bybel voorkoomende, geſproken te hebben, vry uitvoerig, de Geſchiedenis der Geneeskunde van de Egiptenaars, Grieken, Romeinen, Arabiers, en hoe ze van de Europers tot meerder volkomenheid is gebragt. Ook wordt van de Geneesmiddelen geſproken, welke en hoedanige enkele, *ſimplicia*, in Syrie en in het beloofde Land bekend of in de H. Schrift genoemd zyn: en hier onder ook van de H. Zalf-olie en het Reukwerk. Hierop volgt, van de Genezing en den Geneesmeester, waar onder van den Heere JESUS, als den opperſten en besten Geneesmeester, op een aandoenlyke wyze geſproken wordt. Onder het bezoeken van zieken door een Geneesheer vindt men breedvoerige aanmerkingen, hoe zich een Predikant of Ziekentrooster, in zyn bezoek en aanſpraak jegens eenen zieken behoort te gedraagen, en zelfs hoe de gebeden voor kranken moeten ingerigt worden. Het laatſte Hoofdſtuk, van het gedrag der Lyderen op hun ziekbedde, is byna enkel zedekundig en met eenige toepaslyke Schriftuurplaatſen doormengd.

Wy gelooven dat lieden die op bondigheid van redenkaveling, inzonderheid met betrekking tot de H. Schrift, geſteld zyn, zy dezelve hier op veele plaatſen te vergeefs

zullen zoeken; maar menſchen die vermaakt zyn met verbloemde redeneeringen en zinnebeeldige vergelykingen, zullen het Werk met genoegen leezen. Wy zullen nog van het een en ander een ſtaaltje opgeeven, om de Lezers zelven te doen oordeelen.

Uit de *Phyſiologie* zullen wy hier toe iet uitkiezen van 't gene onze Schryver aangaande de hairen zegt: Na de afleiding van de Hebreeuwſche en Griekſche woorden, gaat hy dus voort; „ De haairen zyn niet als *Excrementa* of onnutte Lichaamsdeelen aan te merken, gelyk de Ouden ze daar voor gehouden hebben; maar zyn zeker vaste deelen des Lichaams, die hun Voedzel, nevens alle de anderen, uit het bloed verkrygen, en van een gansch zonderling en wonderlyk maakzel zyn, beſtaande uit kleine, lange en doorzichtige pypjes, die haren oorſprong in het vet, onder de eigenlyke huid hebben, waar van het gedeelte, welk in de huid ſteekt, *Bulbus* of de Bolwortel hiet, gelyk men dit aan de haairen op het hoofd, aan den baard, onder de oxels, en elders, beſpeuren kan: doch wat de kleine haairtjes, *Crines*, betreft, die als een ſoort van dons, over 't oppervlak der huid verſpreid zyn, derzelver Wortel zit in het weefzel der huid, en niet gelyk die der anderen, onder de huid. —— De haairen, in 't byzonder die des hoofds, dienen tot een groot ſieraad, waarom 'er ook van ouds her eene onmatige praal en pracht mede gehouden is. Hoe zich *Abſalom* hovaardiglyk in dezen te buiten gegaan hebbe, is uit 2 Sam. XIV: 26 af te nemen. —— De H. Schrift beſtraft, op ſommige plaatſen, het te zeer opſieren van dit uitwendig Lichaams-bekleedzel, het ydel haair-vlechten, en het krullen der haairen by het Vrouwelyk Geſlacht, al van ouds in gebruik, *Jeſ.* III: 24. *Kap.* XLVII: 2. 1 *Petr.* III; 3. In tegendeel worden de beide Haairvlechten van de voorſte haairen des Hoofds, als ook het ſchoon en blinkend haair-ſierſel, van de *Sulamith*, of geestelyke Kerkbruid van CHRISTUS, zeer geroemd, om daar door hare inwendige ſchoonheid en wel aangelegde vermogens ter heiligmaaking aan te duiden, in *Hoogl.* IV. 1. *Ziet, gy zyt ſchoon, myne Vriendin, ziet gy zyt ſchoon. Uwe Oogen zyn als Duiven-oogen, tuſſchen uwe vlechten. Uw haair is als een kudde Geiten, die 't gras van den berg Gileads afſcheeren.* verg. vs. 13. en *Kap.* VI: 5, 7. (De Schryver wyst hier naar de Verklaring des Hooglieds door Paſtoor ADLER.) De Apostel Paulus rekent het den Vrouwen voor eere, dat zy lang haair dragen, en in tegen-

deel

deel den Mannen tot oneere. 1 *Cor.* XI: 14, 15. enz."

Uit het tweede Deel, de *Bybelſche Pathologie*, zullen we iet tot een voorbeeld geeven uit het Hoofdſtuk *van de Geelzugt*. Over de benaaming van deeze ziekte, en wat dezelve in den Bybel beteekene, geſproken hebbende, zegt de Heer SCHMIDT: „ De oorzaak deezer Ziekte is de Gal, wanneer derzelver afſcheiding verhinderd en deze alomme door het bloed mede gevoerd, en de huid daar door overal geel geverwd wordt. Dikwils volgt dezelve op de *Waterzugt*, of op de *Teering*, *Hectica*, of op eene kwalyk genezen koorts, by welke gelegenheid de Lever dermaten aangetast wordt, dat ze haar ampt niet verrichten kan." —— Vervolgens merkt hy aan, dat 'er ook een *Icterus Niger*, of *Zwarte Geelzucht* is, nog een ſlimmer ſoort van Ziekte dan de eerstgemelde. „ In dezelve zien de Lyders 'er zwartagtig geel uit. Hun oog is mede aldus geverwd; en het ſpeekzel zelve is geel of zwart. De dorst groot, de eetlust gering, en gemeenlyk is 'er eene drukking in de ſlinker zyde by. Eindelyk begint het Vleesch by hen af te nemen, en zy ſterven als uitgeteerden. Deze Ziekte heeft haren zetel in de Milt, gelyk de eerſte in de Lever; maar ze is veel gevaarlyker dan de eigenlyke Geelzucht, en de Patienten delven doorgaans by dezelven het onderſpit." De Schryver ſpreekt wyders nog van de *Icterus albus*, *bleeke Zugt*, en vermengt de *Chloroſis*, de *bleeke kleur*, of Vrysters-Ziekte met de Geelzugt, ſchoon ze hier, op zich zelve aangemerkt, niet kwaalyk beſchreeven wordt. Hier na wordt dit Hoofdſtuk geeindigd op deeze wyze:

„ De Geelzucht geeft geen onaartig zinnebeeld van de Geld- of Goud-zucht op; want, gelyk by de Geelzuchtigen niet alleen de huid, maar ook het gantſche bloed van de Galle aangedaan is; zoo wordt ook het geheele gemoed der Mammons dienstknegten door de Geldliefde en Gierigheid beſmet en verleelykt *Pſ.* LXII: 11. *Job* XXXI: 24. En gelyk de Geelzuchtigen wel een goudgeele kleur hebben, en hunne Ziekte hierom ook den naam draagt van *Aurigo*, en *Morbus Regius*; maar teffens een bedorven bloed bezitten, en veel gevaar loopen, als de gistende Gal in de Maag valt, zoo geeven de Geldzuchtigen mede wel een ſchoonen glans van zich, en ſchynen van buiten vry goede Menſchen, maar van binnen dragen ze een bedorven hart om, leven onvergenoegd en in geduurige zorgen, tot dat de dood hen wegrukt *Pſ.* XLIX: 18. *Ezech.* VII: 19. *Zeph.* I: 18." Op dergelyke wyze wordt hier na de *Melaatsheid* by de *Erf-*

zonde vergeleeken; doch wy kunnen ons hier mede niet verder inlaaten, om dat wy uit het derde Deel ook nog iet willen opgeeven. Die ſmaak heeft in zodanige vergelykingen moet het Werk zelf opſlaan.

In het begin van het derde Deel, de *Bybelſche Diætetica* verhandelt de Heer SCHMIDT de *Onderhouding der Gezondheid* in 't algemeen, maakt fraaye aanmerkingen over de waardye der gezondheid, en bevestigt dezelven met plaatſen uit de H. Schrift. „ Nadien nu de *H. Schrift*," zegt hy, „ van God zelve ingegeven, en boven al ook nuttig tot leering is 2 *Tim.* III: 16. zoo kan en mag men vastelyk gelooven, dat het hier uit ontleend onderricht, wegens het gebruik en misbruik der natuurlyke dingen, boven alle andere wysgeerige grondbeginzelen, billyk den grootſten nadruk, en de beste beweegredenen behelze, om elk te overreden, om ook voor zyne gezondheid zorg te dragen, en door derzelver onderhouding niet alleen zyn tydelyk, maar ook zyn beſtendig, en eeuwigduurend onvergankelyk geluk te bevorderen." Voorts toont hy, dat tot de Onderhoudinge der gezondheid nodig is eerst zorge te draagen voor de Ziele en derzelver vermogens, waar toe hy de Godevrugt en de zegen van God, als de noodzaaklykſte en beste middelen aanpryst en voorhoudt. Belangende het Lichaam, raadt hy acht te geeven op de *Res non Naturales* of niet natuurlyke dingen, van de Ouden zo genoemd, waar toe het beſtier der Gemoedsbewegingen, der Lugt, Spyze en Drank, Beweeging en Rust, Slaapen en Waaken, der Gewoonte en Levenswyze veel kunnen toebrengen. „ Weshalve" vervolgt hy, „ ons Leven en Gezondheid, ongetwyfeld, voornaamlyk afhangen van het rechte en gematigde gebruik der uitwendige dingen; en onze Ziekte en de dood zelve, van derzelver misbruik. Wat nu de *H. Schrift* van elk ſtuk in 't byzonder leert, hoe men namelyk door het regt gebruik van elk derzelven, den weg ten leven en ter gezondheid inſlaan moete, zullen we in de navolgende Hoofdſtukken in 't byzonder hebben te overwegen."

„ Alvorens moeten we echter van de beteekenis van het Woord gezond en gezondheid, in de *H. Schrift*, iets aanmerken; want, in eenen oneigenlyken en verbloemden zin, wordt daar door alles aangeduid, wat nuttig en heilzaam is. *Spr.* III: 8. en XVI: 24.

„ Eene gezonde, en gezondmakende Leere, beteekent de waare en zaligmakende Geloofs-leere. 1 *Tim.* V: 10. VI. 3. 2 *Tim.* I: 13. IV: 3 *Tit.* I: 4. II: 1. 8. zynde die

Spreek-

Spreekwys afgenomen van die Kruiden en Spyzen, welke men, wegens derzelver goede eigenſchappen, en uitwerking, voor goed en gezond te houden hebbe, als waar mede het Godlyk Woord, en in 't byzonder het *Evangelie* vergeleken wordt, zie *Pſ.* XIX: 11. 1 *Joh.* IV: 14. VI: 48. 1 *Cor.* III: 2. 1 *Petr.* II: 2. *Hebr.* V: 12. enz. Gelyk dan ook, in tegendeel, eene dwaalleer, en ſchandelyke Godsdienst zeer gevoeglyk met een ongezonde en nadeelige ſpyze kan vergeleken worden. Waarom *Paulus* ook in 1 *Tim.* VI: 4. van de valſche Leeraars zegt, dat ze krank zyn of *razen* omtrent *dwaze vragen en woordenſtryden.*

„ *Gezond zyn in 't Geloove* is zo veel als een onvermist, ongeveinsd, en onopgeſmukt geloof te bezitten, welk plaats heeft in een rein harte, en goed geweten, en zich in de liefde werkzaam betoont. *Tit.* I: 13. II: 2. verg. met 1 *Tim.* I: 5. gelyk ook de gezondheid des Lichaams tot alle menſchelyke handelingen nodig is. Hier tegen over ſtaat de krankheid of ziekte des Geloofs, waar by men wel het Geeſtelyke Leven nog heeft, maar zwakkelyk in 't zelve voortgaat, en gevaar loopt van het ſchielyk te verliezen, welk verlies ontſtaat, uit het *verſtooten* of gering achten en verwaarloozen van 't *goede Geweten*, waar door men wel dra *ſchipbreuk lydt aan het Geloove.* 1 *Tim.* I: 19."

Heelkundig Woordenboek, bevattende eene Ontleedkundige Beſchryving der deelen van 's Menſchen Lichaam, het Werktuiglyke der Vermogens, de Handgreep der Heelkundige Konſtbewerkingen, met de beſchryving, en het gebruik van de verſcheide Werktuigen en Geneesmiddelen, waar van men zich in de behandeling der Ziektens, die den Heelmeester aangaan, bedient. Tot gebruik der Leerlingen in de Genees- en Heelkunde, en van een ieder, die zich eene voldoenende kennis verſchaffen wil van het maakſel der deelen des menſchelyken lichaams, van hun verſchillend gebruik, en van de Heelkundige handgreepen, die tegenwoordig in gebruik zyn. Alles volgens de uitlegging, en de zoo gedrukte als ongedrukte voorſchriften van de beſte oude en hedendaagſche Meesters in de Genees- en Heelkonst. Door de Heeren LE V. . . M. . . , en DE LA M. . . , *uit het Fransch vertaald, met de Latynſche benaamingen verrykt, en eenige artikels vermeerderd, door* JOHANNES HIDDINGA, M. D. *Eerſte Deel.* A — G. *In 's Gravenhage, by* J. du Mee, 1768. *groot* Octavo, 431 *bladz.*

IN vroeger tyd noemde men wel een zaaklyk Woordboek een Ezels brugge (*Pons aſinorum*) om dat halfgeleerden, door behulp van het zelve, vertooning konden maaken van groote belezenheid, zonder veele Werken van geleerdheid doorbladerd te hebben. De tyden zyn veranderd, de Woordboeken zyn vermenigvuldigd; en men vindt 'er tegenwoordig byna over alle weetenſchappen en deelen van geleerdheid. De zaaklyke Woordboeken zyn van tyd tot tyd verbeeterd en vollediger gemaakt, en ſedert hebben geleerden zo wel als ongeleerden niet geſchroomd om 'er gebruik van te maaken. Het gemak van in zodanige Werken ſchielyk iet te kunnen vinden, waar over men anders veele Schryvers zou moeten naſlaan, heeft dezelven als nuttig doen aanzien, en zo wel de ſamenſtelling als het gebruik derzelven gewettigd. Men heeft dezelven echter altyd ſlegts aangemerkt als behulpzels, maar niet als genoegzaam om behoorlyke kennisſe te verkrygen van eene Weetenſchap, waar op men zich toelegt, door middel van een Woordboek over die Weetenſchap, alleen. Behalve dat zelden, en misſchien mag men zeggen noit, alle de ſtukken van zodanig een Woordboek hunne volmaaktheid hebben, zyn ze alle uit hun verband gerukt, en hier door ongelyk minder bekwaam om een behoorlyk denkbeeld te geeven, dan wanneer

neer men alles in zyn verband en onderlinge betrekking voor zich verhandeld ziet. Die zich, by voorbeeld, een begrip wil vormen van 't Gezicht, en op de eene plaatse iet vindt aangaande de vliezen van het Oog, op een andere van de Spieren, op een derde van de Vogten, op een vierde van de Gezicht-zenuw, enz. zal niet zo gemaklyk tot het verſtand hier van koomen als wanneer hy eene Verhandeling van het Licht, van het maakzel van het Oog, en de werking van het eerſte in en op het laatſte by malkander vindt. Men moet derhalve alle zodanige Woordboeken niet anders aanmerken dan als eenige nuttige hulpmiddelen om over zeker ſtuk, waar over men begeerig is te weeten wat 'er van kundigen over gezegd is, gemaklyk eenige verklaaring te vinden, en zich eenige dingen, welken uit het geheugen gegaan zyn, wederom te kunnen erinneren.

Het Heelkundig Woordboek, welk wy tegenwoordig voor ons hebben, is zeer uitvoerig, en kan men zeggen volledig. Men vindt 'er niet ſlegts in een' verklaaring en omſtandige beſchryving der Konſt-woorden van de Ontleedkunde Heelkunde, nademaal deeze twee Weetenſchappen onafſcheidlyk gecordeeld worden, maar ook een uitvoerige beſchryving van alle de deelen des menſchelyken lichaams; en de werkingen of vermogens der dierlyke huishouding; van alle de gebreken en kwaalen welken de Heelkunde aangaan, van alle ten minſte voornaame, Geneesmiddelen en Konſtwerkingen, waar van een Heelmeester kennisſe behoort te hebben; ja van de gedaante van drukdoeken, zwagtels, en wat van zulk een aart meer is. Met één woord; men heeft toegelegd om hier in alles te brengen wat tot de weetenſchap der Heelkunde behoort. Een Werk dus ſamengeſteld kan zekerlyk van groot nut zyn; en gelyk de Opſtellers van het zelve de leerlingen in de Heelkunde hier door aan zich verpligt hebben, zyn onze Vaderlandſche Heelkundigen ook hunne dank ſchuldig aan den arbeidzaamen HIDDINGA, dat hy het voor hun verſtaanbaar gemaakt, en tot een algemeen gebruik heeft geſchikt.

Niet tegenſtaande alle deeze volledigheid moet echter ook dit Woordboek niet anders aangemerkt worden dan van de Woordboeken in 't algemeen gezegd is. Meent iemant hier aan genoeg en geen andere Werken nodig te hebben om tot volkome of genoegzaame kennisſe der Heelkunde te geraaken; wy denken dat hy zyn oogmerk niet zal bereiken, hoe nuttig wy het zelve ook aanzien, om reden te vore ge-

geeven. Dat alles afgetrokken en buiten verband is, heeft het met alle Woordboeken gemeen, en dit kan volgens de natuur van het Werk niet anders zyn. Wat de volledigheid aangaat, men vindt het, het is waar, zeer volledig; doch men vindt 'er ook dingen in, welken 'er, naar ons oordeel, hadden konnen afgelaaten worden, en waar door men het te vergeefs vergroot heeft, om dat ze geen betrekking genoeg tot de Heelkunde hebben. Zodanig is, by voorbeeld, het artikel over *Aanwas, groei* of *vermeerdering* van 't menſchelyk lichaam; *Analogia*, welke beide artikels vry lang zyn; *Gebeugenis*; de *Dierſjes* in het manlyk zaad enz.; ja men vindt zelfs ſommige dingen tweemaal, althans met weinig onderſcheid; tot een voorbeeld zy *Dierlyke Geest*, en de Spieren *Gastrocnemii* of *Gemelli*. De uitvoerigheid der artikels is wel niet te beſchuldigen, doch het ontbreekt wel eens aan naauwkeurigheid. In de beſchryving van de uithaaling van de Cataract, volgens de manier van DAVIEL, is niet alles zo voorgeſteld, dat iemant, die dezelve heeft gedaan of maar zien doen, 'er genoegen in zal vinden (*). Van het aftappen van Water uit de blaaze door een Catheter, welks opening met een knopje, waar aan het ſtilet vast is, geſlooten is, wordt gezegd: *wanneer het ſtilet getrokken wordt, verwydert zyn knoptje zich van het einde der Catheters, en geeft aan 't water de vryheid van uit te loopen*: het tegendeel is waar, als de Catheter in de blaaze is, moet het ſtilet te rug geſlooten worden, dan wykt het knopje van voor de opening en het water loopt uit; maar als het ſtilet getrokken wordt, trekt men het knopje tegen de opening van de Catheter, en dan is dezelve geſlooten. Gebreken heeft het met andere Woordboeken gemeen; de meeste zaaken niet uit eigen oefening of bedenking, maar uit andere Werken overgeſchreeven wordende, is het niet vreemd dat hier en daar een gebrek of onnaauwkeurigheid voor koome. Dit alles egter belet niet dat dit Woordboek een goed, nuttig ja uitmuntend Woordboek zy, en ongelyk beter, zo veel ons bekend is, dan eenig welk men tot nog toe over de Heelkunde gezien heeft. Wy zullen nu nog eenige voorbeelden opgeeven, om onze Lezers zelven over de behandeling te laaten oordeelen.

Het

(*) Men zie bladz. 196. onder en 197 boven.

Het eerste zy de verklaaring van het woord *Actio*.

„ Dit is in de dierlyke huishouding eene beweging, of eene verandering, in het geheele lichaam, of in eenig deel, voortgebracht, en dat van de *Functio* hier in verschilt, dat deze niet is, dan een vermoge om voor te brengen, in plaats dat *Actio* is een in 't werk gesteld vermoge. Holl. *Werking* Fr. *Action*.

„ Men onderscheit de werkingen, even als de vermogens, in *vitales*, *naturales*, en *animales*, (*levendigen*, *natuurlyken*, *en dierlyken*). De *levendige* werkingen zyn zoodanig, dat zy van eene volstrekte noodzaaklykheid voor het leven zyn: gelyk de beweging van 't hart, de ademhaling enz. De *natuurlyke werkingen* zyn die, waar door het lichaam onderhouden word zoo als het is; dusdanigen zyn de koking der spys, de afscheidingen, de voeding enz. De *dierlyke werkingen* zyn, die de ziel eene zekere verandering aanbrengen, en over dewelke de ziel eenig gezag heeft; zoodanigen zyn de beweging der spieren, den wil der ziel onderworpen zynde, de gewaarwordingen, enz. *Actio*, word in de *Geneeskonst* in den zelvden zin gezegt, als *Functio*; daarom zegt men; de actie der maag op de spyzen is, die te kleinzen, en haar ten eenemaal onder elkander te mengen. Een Geneesheer moet de werking van alle deelen des menschen lichaams kennen, om de oorzaak, zitplaats, en de verschillendheden der ziektens te onderscheiden. Deze kennis stelt hem in staat, om zeker te oordeelen over het gevaar, dat een zieke loopt, of van de nabyheid van zyn herstel". Met eenige weinige verandering wordt op het woord *Functio* wederom het zelfde gezegd.

Tot een proeve van het ontleedkundige strekke de „ *Chylbak van Pecquet*. Van Horne noemt hem *Melkzak*, en anderen zeggen den *Lendebak*. Het is een klein zaktje gemaakt, van een zeer dun vlies. Het is door eenige banden, welke hem omringen, vast; en, naar maaten deze banden meer of min vast of los zyn, heeft hy ook meer of min ruimte. De groote en de gedaante dezes baks kan niet naauwkeurig bepaald worden. Inwendig is hy blaasachtig. Het vlies, dat daar van den omtrek maakt, is zoo dun, dat het doorschynend voorkomt, en wanneer hy door chyl is opgezwollen, schynt het wit; maar daar van komt het ook, dat, wanneer hy ledig en op elkander gevallen is, men denzelven niet, dan zeer moeilyk gewaar word.

„ Hy word aan de rechter zyde des lichaams van de bovenſte wervelbeenderen der lenden gevonden; waar op hy onmiddelyk gelegen is. Het rechter ſpierachtig aanhangſel des middelrifts is daar ten deelen onder, en ten deelen opgelegen. De ſtam der groote ſlagader gaat over hem aan de linker zyde; hy heeft van voren de rechter uitmelkende ſlagader, welke van de groote ſlagader komt, en over hem naar de groef der rechter nier gaat. Deſſelvs onderſte gedeelte bevind zich onder de linker uitmelkende ader, tuſſchen den ſtam van de onderſte holader, en dien der nederdalende groote ſlagader, zo als COWPER zeer wel vertoond heeft. Alles wat hier over den chylbak gezegd is, kan gemakkelyk in allerhande lyken vertoond worden, zoo men maar zorg gedraagen heeft, dat, met de ingewanden 'er uit te nemen, die hem omvatten, niets van deſſelfs natuurlyken ſtaat bedorven word.

„ De lende-klieren omringen den chylbak, en de melkvaten der tweede order planten zich in deſſelfs holligheid in, gelyk ook byna alle de watervaten der onderſte deelen. Hy maakt het begin van de chylbuis. Pecquet, Arts te Diepe, heeft denzelven ontdekt, en heeft daar van de eerſte beſchryving in 't jaar 1651 gegeven. *Lat. Receptaculum chyli, cisterna lumbaris, ſaiccus lacteus.* Fr. *Réſervoir de Pecquet, citerne lombaire, ſac laiteux*".

Wy zullen hier nu nog een' beſchryving van een' Operatie op laaten volgen, en hier toe verkiezen de *Bronchotomia.* „ Kunſtbewerking, waar door men de luchtpyp opent, om aan de lucht gelegenheid te verſchaffen om in de long te komen, wanneer zy dat door het ſtrottenhoofd, niet doen kan. Dit woord is uit twee Griekſche woorden ſaamengeſteld, waar van het eene *ſneede* en het ander luchtpyp betekent. Holl. *Steur-ſneede.* Fr. *Bronchotomie, ſection du goſier.*

„ De gevallen, waar in men deeze handgroep aanraad, zyn, wanneer eene gewaldige ontſteking aan de ſpieren van het ſtrottenhoofd den zieken in een zeker gevaar ſtelt van te ſtikken; wanneer iemant in 't water gevallen is, die men kort daar op heeft opgehaald, en dat het te denken is, dat hy maar geſtikt word; ook wanneer eenig vreemd lichaam in de luchtpyp vast zit, gelyk het ſomtyds gebeurt. Wanneer het geval deze konſtbewerking vereist, moet men dien doen, en dat wel vaardig: want dikwyls word 'er te lang gewacht, en de zieke ligt reeds op zyn uiterſte, als men dien ondernemen wil. De Hr. LOUIS, zeer handig

mees-

meester te Parys, zou het leven behouden kunnen behouden van eene jonge dogter, welke met boonen ſpeelende, die zy in de lucht wierp, en in den mond weder vong, 'er een liet invallen, en wel zoo dat de ſtrot open zynde dien wederhielt, en door liet gaan in de luchtpyp. De Hr. LOUIS raade de konstbewerking der ſtrotſneede, en bood zich aan om dien uittevoeren; de conſulerenden ſtemden daar niet in toe, en het myslo ſtierf binnen korten tyd. De Hr. RAU, WILLIS, HEVIN, MEISTER, raaden ondertuſſchen, gelyk de Hr. LOUIS, in diergelyk geval deze handgreep aan. De Werktuigen, die in de Strotſneede te pas komen, zyn; een helper, een regte bistourie, een fyne ſpons, een bronchotomist, een ſtilet, een korte, platte, gansch open cannul, hebbende twee ringetjes aan zyn paviljoen, eindelyk een tot de ſtrotſneeden geſchikt lindtje.

„ De toeſtel des verbands beſtaat in een klein ſtukje ſpons, een weinig warme wyn; eene gevensterde pleister, benevens zoodanig eenen drukdoek, en verband; alle dingen, welke naar de wond, dien men voornemens is te doen, moeten geſchikt zyn.

„ Om de konstbewerking door de ſneek te doen, word de zieke geplaatst op eene gemakkelyke wyze voor hem en voor den Operateur; hy kan zitten, op eene hellende vlakte liggen, of geheel en al op het bed. De plaats, daar men de handgreep doen wil, word getekent, en deze plaats is tuſſchen het tweede en derde kraakbeen, wanneer het gezwel der ontſteking niet groot is, en tuſſchen het derde en het vierde of zelvs lager, zoo de ſtrot zeer ontſtoken is; ſomtyds is het deel zoo gezwollen, of de perſoon is zoo vet, dat het onmogelyk is op het gevoel de kraakbeenderen te tellen, dan moet men, volgens DIONIS, de plaats tekenen een duim onder den ſtrot. Men kneipt de huid op de getekende plaats te ſamen, doet daar een einde van door den helper vast houden, en men vat zelvs het ander einde met de linkerhand; dan word door de rechter de bekleedſelen met eene bistourie tot het borstbeen toe doorgeſneden, men laat het vel los, en ſcheid met de tand los maker (*decbaussoir*) de borstbeenſche ſchildſpieren van een, om de kraakbeenderen der luchtpyp te ontblooten. Vervolgens neemt men den bronchotomist, of by gebrek van hem, een lancet, voorzien en omringd met een bandje, die 't met het heft vastzet; het werktuig word tuſſchen twee ringen ingeſtoken, zorg dragende van niet te diep in te dringen, of zoo ver dat men het achterſte gedeelte der

lucht-

luchtpyp ſteeken zou; zonder het dan te rug te haalen, brengt men een ſtilet in de wond, 't welk dient, om het klein pyptje, tot deze konstbewerking biezonder gemaakt, er te doen ingaan. Daar word een lindtje in de twee ringen van het paviljoen geſtoken, en het pypje maakt men in de opening vast, door het lint om den hals des zieken vast te maken.

„ Wanneer, of om de handgreep eenvoudig te maaken, of gelyk in het geval van de ſquinancy, en ſtikking, men maar voorneemt eenen enkelen ſteek met de bronchotomist, of het lancet te doen, heeft men geen hulp nodig, gedraagt zich voor 't overige, even als zoo even gezegt is. Het ſtilet word 'er ingedaan, het pyptje geplaatst, en met het lint vastgemaakt.

„ Als de konstbewerking gedaan is, moet de zieke toegelaten worden eenigen tyd te ademen, waar na men het verband legt. De opening word met een klein ſtukje ſpons dat in warme wyn gedoopt, en voor het aanleggen uitgedrukt word, bedekt. Deze ſpons moet nog te fyn nog te grof zyn, uit vreeze, dat de lucht geene vryheid genoeg om in en uit te gaan hebben mocht. Zo dat was, is het beter zich daar geheel en al van te onthouden. Als dan houd men zich te vreeden met op het pyptje te leggen eene gevenſterde pleister vier a vyf vingers lang, en drie hoog; een gevenſterden drukdoek van geſchikte groote, breeder en langer dan de pleister; dan eindelyk een verband dat ook gevenſterd is. Dit verband moet maar maatig vast zyn, uit hoofde, dat de deelen op dewelke het gelegt word, zenuwachtig zynde, en gemakkelyk meden gevende, niet kunnen gedrukt worden, zonder eenen ongemakkelyken en dikwyls gevaarlyken hoest te veroorzaaken.

„ Drie of vier dagen heeft men maar nodig te zorgen, dat het verband liggen blyft; want in dien tuſchentyd ſterft de zieke, of de ontſteeking ontbind zich, en in dit laatſte geval neemt men het verband, en het pyptje af, om de lucht haaren gewoonen weg te doen neemen; dan gaat men tot de genezing der wond over. Zoo deze handgreep geſchied, om een in de luchtpyp vastzittend vreemd lichaam uit te haalen, moet men na de inſneiding der huid, de kraakboenderen ontbloten, en die dwarsch doorſneiden, ter plaatſe daar het vreemd lichaam zich ophoud; of wat lager, door eene langwerpige ſneede, die groot genoeg is om het vastzittend lichaam door te laaten, het uithaalen met een curettje of tangetje, en een ander verband maaken.

Men

Men tracht de kraakbeenderen, en de wonde te vereenigen, zoo als men doet, na de konstbewerking, dien men in eene ontſteeking aan het ſtrottenhoofd doet. De lippen der wonde worden met het vleeschmakend verband weder vereenigd, dat met zyn middel op den hals gelegt word om de hoofden over de wond te brengen, en aldaar te kruiſen, na daar een balſem, hoedanig als die van Arceus is, op geplaatst te hebben, of zelvs ook droog te laaten, en door dit eenvoudig middel tracht men de vereeniging der lippen te bevorderen.

„ Zoo het verband niet gelukt raadt men met eene kromme naald en gewaschte draad eene hegting te doen, om dat men niet te ras de wond der luchtpyp ſluiten kan, vermits de lucht, die door deze opening in de long komt, de noodwendige maatigingen (*modificaties*) die zy door den mond of neus ontfangt, niet verkregen heeft. Maar zo dat wel gedaan is en wel ingericht, moet dat genoeg zyn.

„ De Schryvers die deze laatſte handgreep als onmogelyk, of al te moeilyk hebben aangezien, hadden geene ondervinding genoeg. De rede, welke zy bybrengen, dat de kraakbeenderen doorſnéden zynde niet weder kunnen hegten, bewyst niets. Sommige hebben zich zelfs de luchtpyp doorgeſneden, en zyn niet geſtorven, als zy te hulp gekomen zyn: in de krygs-gasthuizen ziet men veelmaals menſchen, die zoo gehouwen of geſchoten zyn, dat haare luchtpyp is doorgeſneden, en eenige ſtuktjes daar van zyn weggenomen, en die de zorg der verlichte Heelmeesters, zelvs in eenen genoegſaamen korten tyd, behouden heeft".

Dit zal genoeg zyn om onze Lezers eenig begrip te geeven van de behandeling van het Werk en deszelfs Vertaaling. De Schryvers zeggen in de Voorrede, dat zy in het opſtellen van dit Woordboek te raade gegaan zyn met het gene de Heeren ALBINUS, FERREIN, HALLER, HEISTER, LIEUTAUD, PALFYN, PETIT, RIOLANUS, SENAC, WINSLOW en anderen in de Ontleedkunde geſchreeven hebben; met het gene COLDEVILLARS, DIONIS, FABRICIUS AB AQUAPENDENTE, GARENGEOT, HEISTER, LA MOTTE, MAURICEAU, de Heelmeester PETIT, en de Ontleeder PETIT over de Heelkunde gezegd hebben; als ook het gene ASTRUC, DE BUFFON, FERREIN, PETIT, SENAC enz. als nieuw in de Phyſiologie hebben voortgebragt. De Vertaaler zegt, dat hy de Latynſche benaaming der woorden heeft behouden, om dat de leerlingen, hier, aan dezelven nog meest gewend zyn, en zy dus gelegenheid hebben dezelven gemak-

maklyk te kunnen vinden; hy heeft 'er echter overal het Franſche woord nevens geplaatst. Hy heeft ook zelf nog eenige artikelen, welken 'er misſchien in gezogt zouden worden, in het Werk ingevoegd, en het hier mede vermeerderd. „ Kiesheid van taal en ſpelling ", zegt Hy, „ zoeke men hier niet, myn doelwit is niet geweest den keurigen Nederlandſchen taalkenner te behagen, maar alleenlyk getrouw en verſtaanbaar den Heelkundigen leerling ten dienſte te zyn ". Dit is wel toe te geeven: ons dunkt evenwel, dat iemant die zich tot het vertaalen van eenig nuttig Werk begeeft, de moeite behoorde te doen van zich zo veel aangaande de taal, waar in hy een Werk zal overbrengen, te onderregten, dat hy zich voor fauten, welken byna elk een in 't oog loopen, weet te wagten: wy oogen op geen onderſcheid te maaken tusſchen *ei* en *y*, *ſneiden* te zeggen voor *ſnyden*, *leiden* voor *lyden*, *zeide* voor *zyde* en ook in tegendeel, gelyk hier het geheele Werk door geſchiedt. Men heeft maar eens elk van deeze en dergelyke woorden in een gemeene *Dictionaire* op te zoeken, en men zal zien hoe ze geſchreeven worden en moeten worden. Wy maaken deeze aanmerking in hope, dat de Heer HIDDINGA ons dezelve ten goede zal afneemen, en of ze mogt ſtrekken tot vermyding van dergelyke aanſtootlykheid, in 't overige van dit Werk welk nog volgen moet.

Verhandelingen, uitgegeeven door de Hollandſche Maatſchappye der Weetenſchappen te Haarlem. XdeDeel in II *Stukken. Te Haarlem, by* J. Bosch, 1768. *te zamen* 977 *bladz. behalve de daglyſten van het Weder op Zwanenburg gemaakt. in gr.* 8vo.

Iſte Stuk.

HEt eerſte Stuk van dit tiende Deel der Verhandelingen vervat alleen Antwoorden, op twee Vraagen door de Maatſchappye opgegeeven; de eerſte voor de eerſtemaal in 't jaar 1764, en om dat 'er geen voldoende Verhandelingen over ingekoomen waren, voor de tweedemaal, in 't jaar 1766: de tweede is in het zelfde jaar 1766 voorgeſteld. Aangaande de eerſte, is de gouden Penning toegeweezen aan het ingekoomen Antwoord, waar van de Schryver is DAVID MEESE, Hortulanus van de Akademie-Tuin te Franeker, die zich door eenige Kruidkundige Werkjes reeds een naam heeft gemaakt. De opgegeeven Vraag was: *Wel-*

ke

ke zyn de beste en minst kostbaare middelen, om het afneemen der Oevers van het Haarlemmer Meer te beletten. Het antwoord van den Heer MEESZ beſtaat niet in eenige redenkundige beſpiegelingen, gelyk veele Geleerden op hunne Studeerkamers gewoon zyn te maaken, en dikwils voor bondig willen doen doorgaan: hy heeft een geheel anderen weg ingeſlaagen, en heeft zelf met een boeijer het Haarlemmer Meer langs de oevers rond gevaaren, om zelf in perſoon, zo naauwkeurig, als maar eenigzins het Weder, de Wind en andere omſtandigheden het mogten toelaaten, alles te beſchouwen; en de *Gronden* van het zelve, benevens den *Voorgrond*, te *examineeren*, en de *diepte des Waters* op verſcheidene *afſtanden* tot kort voor de Oevers te peilen; als mede derzelver byzondere *ſoorten*, *ſtructuur* en *ſtoffen* deezer *Beboedmiddelen*, zo door de *natuur* als *konst* voortgebragt, te onderzoeken; welke van den *besten dienst* zyn; op welke *Gronden aangelegd*, en waar ter plaatſe men die vindt, aan te wyzen: om dus in ſtaat te zyn, met byvoeging van eenige *Aanmerkingen*, naar vereisch een *Verhaal van Inſpectie* te formeeren, tot beter betoginge en beantwoordinge deezer Vraage.' Hier op volgt nu een Verhaal van deeze zyne togt en dit zyn onderzoek, met byvoeging wat hy op de zwakke en meest gevaarlyke plaatſen der Oevers dienſtigst oordeelt om dezelve te verſterken, door het inheijen van paalwerken, het planten van geboomte op de Oevers als anderzins, geſchikt naar de omſtandigheden van elk byzondere plaatſe. Op het einde heeft hy hier eene begrooting der kosten bygevoegd.

Op de tweede Vraage betuigt de Maatſchappye dat haar veele Verhandelingen van waarde zyn gezonden, vier van welken haar goed gedagt heeft in 't licht te geeven. De Vraag luidt dus: *Is het geoorloofd in onzen handel en wandel, met de onkunde van onze medemenſchen ons voordeel te doen? zo ja, in welke gevallen, en hoe verre?* De Schryver van het Antwoord welke hier de voorrang gegeeven wordt, en waar aan de goude Penning is toegeweezen, is de Eerw. WILLEM DE VOS, Leeraar der Doopsgezinden te Amſterdam.

In deeze Verhandeling wordt, by wyze van Inleidinge, getoond dat de beantwoording van deeze Vraage, voor een iegelyk mensch, in omſtandigheden waar in hy zich bevindt, door behulp van de gezonde Rede, en de verlichting van het Evangelie, hier bygevoegd, niet zo moeilyk is als veelen in den eerſten opſlag denken. Tot de Vraage zelve koomende legt de Schryver twee grondſlagen. 1. Dat ieder

mensch

mensch een bepaald eigendom voor zich zelve mag hebben; en ten 2. Dat 'er ook ongelykheid mag zyn, dat is te zeggen dat de een meer mag bezitten dan een ander. Beide ſtaaten worden uit de natuur der menschlyke omſtandigheden en de noodzaaklykheid voor de ſamenleeving getoond volgens Gods oogmerk te beſtaan; en het derhalve geoorlofd is om door vernuft of naarſtigheid, waar tegen dan altyd minder vernuft of onkunde van onzen naasten overſtaat, vermeerdering van bezitting tragten te verkrygen; mids de wyze waar op met het eerlyke en nut van het gemeen beſtaanbaar zy. Het koomt dan voornaamelyk aan, in welke gevallen en tot hoe verre men zich met de onkunde van eenen anderen mag bevoordeelen. Hier wil de Eerw. DE VOS dat men vooral moet letten op de algemeene en eenvoudige Les van onzen Grooten en Godlyken Leeraar: *Alle dingen dan, die gy wilt dat u de menſchen doen, doet gy hun ook alzo.* Hier aan geeft hy kortelyk deeze verklaaring; „ Dat wy ons met onze verbeelding in de omſtandigheden van anderen, en hen in onzen toeſtand verplaatſen, dat wy als dan onpartydig overweegen, waar toe wy anderen, dan, volgens Recht en Liefde ten onzen aanzien verplicht zouden achten, en dan dezen Regel ook getrouwlyk volgen in ons eigen gedrag omtrent anderen." Dat gevolglyk een ieder met betrekking tot de tegenwoordige Vraage, zich zelven in de plaatſe van eenen onkundigen ſtelle, en zich erinnere, in hoe verre hy het voor eenen anderen geoorloofd zou achten, met deeze zyne onkunde, zich zelve te bevoordeelen, en hy naar dien Regel, in zyn eige handelingen met anderen beſtendig en ongeveinsd te werk ga. En deeze Regel meent hy zou voor het gros van het menschdom geheel voldoende zyn. Doch, om dat in ſommige gevallen nog wel eenige duisterheid overblyft, en de gemelde Regel niet van allen op alle gevallen, even gemaklyk kan toegepast worden, geeft de Schryver vervolgens eenige algemeene Regelen, welken hy dan op verſcheide voorgeſtelde gevallen toepast, en hier door de Regelen zelven te klaarer doet verſtaan. Wy zullen deeze Regelen hier laaten volgen, zonder ons met de verklaaringen of de gevallen, waar op ze toegepast worden, op te houden, om dat dit ons te ver zou vervoeren.

I. Regel. „ Nooit moogen wy met de onkunde van anderen ons voordeel doen, of daar door onze verplichtingen verbroken, of eenigzins verminderd achten, in alle zulke gevallen, waar in wy door eigenlyk gezegde Recht-

vaar-

vaardigheid, zonder opzicht op 's naastens kennis of onkunde, ter volbrenging van deze of geene zaaken verbonden waaren.

II. „ Wy moogen de onkunde van onzen medemensch nooit misbruiken ten onzen voordeele, door hem zekere daaden te doen verrichten, of hem in omstandigheden te plaatsen, waar door hy in aanmerklyke onheilen en ellenden kan worden ingewikkeld, wanneer hy, of hier in alleen lydelyk is, of in het verrichten van die daaden geen byzonder uitsteekend voordeel, maar of alleen een gewoon loon, of gemak, of zelf de betrachting van zynen plicht bedoelt, en wanneer die gevaaren geene onmidlyke verknochting met zyne verrichting hebben, zo, dat hy daar van ondersteld moet worden onvermydelyk onkundig te wezen.

III. „ Wy moogen dan altoos voordeel doen met de Onkunde van anderen, wanneer daar uit voor ons zelven, alleen zuiver en onvermengd voordeel voortspruit, zonder eenig nadeel of vermindering van de bezittingen van anderen, of, zonder dat 'er eenige andere verplichtingen, die op ons liggen, door geschonden worden.

IV. „ In alle zulke gevallen, waar in ons voordeel gepaard gaat met het nadeel van anderen, moogen wy dit nooit zoeken of verkrygen, ten koste van waarheid of oprechtheid.

V. „ Men mag dan met de onkunde van eenen anderen voordeel doen, wanneer zyne onkunde door zyne eigene verwaarloozing veroorzaakt wordt, of wanneer wy onze grootere kennis, door onze byzondere vlyt en naarstigheid, of door zyne onvoorzichtigheid, verkreegen hebben.

VI. „ Men mag zelfs dan voordeel doen met de onkunde van eenen ander', wanneer onze kennis louter toevallig, en zyne onkunde dus onvermydelyk is; wanneer naamelyk, die toevallige kennis in ons, of de onvermydelyke onkunde in hem, niet voortspruit uit eenige byzondere omstandigheden, die ons dit verbieden.

VII. „ Wat eindelyk de maate van die voordeelen, welke wy geoorloofd neemen moogen, aanbelangt, hier omtrent behooren wy de navolgende bedenkingen van het edelmoedige, en plichtmaatige, van ons eigen belang, en het belang van anderen, in aanmerking te neemen". De gevallen welken tot opheldering en toepassing te gelyk, by elk deezer Regelen, waar in de Heer DE vos niet schaars is, gevoegd zyn, zullen met aangenaamheid en nut geleezen worden.

Het tweede Antwoord over dezelfde Vraage, de Schry-

ver van 't welke niet goedgevonden heeft zynen naam bekend te maaken, is kort doch bondig. Hier in wordt van een Staatkundige geoorlofdheid, een burgerlyke geoorlofdheid en een geoorlofdheid volgens het geweten, of volgens de regels van zedelykheid, geſproken. Het onderſcheid van de vermogens en naarſtigheid der menſchen maakt de eene ryker en gelukkiger dan den anderen. De banden van afhanglykheid vermeerderen over 't geheel de gerieflykheden en vermaaken des levens. Tot een *Gemeenebest* gevormd maakt men wetten, om alles in een behoorlyken ſtand te houden. Die wetten zyn goed, niet ſtrydende met de regels van zedelykheid; mids datze het eerſte recht van elk onſchuldigen, tot veiligheid van lyf en vervulling van noodruft niet krenken, en daarenboven het heil der Maatſchappye bevorderen, en zy worden verpligtend door het verdrag der onderlinge overeenkomst. Bedryven welke toegelaaten worden door deeze openbaare wetten, zyn *ſtaatkundig* geoorlofd. Volgens deeze, nu beſluit de Schryver, is het geoorlofd zyn voordeel te doen met 's naastens onkunde: want dit is nodig om de ſtrydige belangen te handhaaven, en verſchillende ſtanden te kunnen hebben, welke ſtanden beter en wenſchelyker zyn dan de evengelykheid van allen in den ſtaat der Natuur. Het zelfde moet ook burgerlyk geoorlofd wezen; en 'er moeten gevolglyk ook gevallen zyn, waar in zulks geoorlofd is volgens het geweten of de regels van zedelykheid. Want deeze Regels kunnen niet gekrenkt worden, ten zy men aanga tegen het natuurlyk Regt op behoud van lyf en leven, tegen het Verdrag welk onderling is beraamd, of tegen het algemeen beginzel van uitgeſtrekte en beſtaanbaare Goedwilligheid. Hier mede het eerſte lid van de Vraage beantwoord zynde, gaat de Schryver over tot het tweede, of dit altoos, en hoe verre het mag geſchieden?

Vermids niet alles wat tot algemeene veiligheid en het welzyn van een ſtaat ſtrekt, onder regels en voorſchriften gebragt of gehandhaafd kan worden, moeten 'er bygevoegd worden de Wetten van burgerlyke *eerlykheid* en *braafheid*. Deeze worden wetten van billykheid en goede zeden, door een verdrag en opſtemming, welke tusſchen alle waardige medeburgers een vertrouwen verwekt rustende op ſtilzwygende of uitgedrukte verbonden. Die dit vertrouwen in geenen deele ſchendt, mag, in eenen burgerlyken zin, vryelyk zyn belang bevorderen, al ſchoon het ſtrydig is tegen het belang van andere byzondere perſoonen. In 't byzonder

mag

mag hy dan ook zyn voordeel doen met de onkunde des Naasten. Het vertrouwen te bewaaren of te schenden is alzo de *Grondslag*, waar op alles in het burgerlyke neder koomt. Dit wordt vervolgens nader verklaard, en de hoofdzaaklyke uitzonderingen aangeweezen. Vraagt iemant hoe men deeze rechtvaardigheid afhanglyk kan maaken van algemeene gebruiken en willekeurige verbonden; daar het onderscheid tusschen zedelyk goed en kwaad onveranderlyk is? de Schryver antwoordt, „ dat het gezegde ziet op byzondere regels, welken niet passen op den staat der *Natuure*, maar op eenen *gemaakten* staat, ontworpen door vrywillige opstemming, ter bevordering van het algemeene best, om het geluk van elk te verhoogen boven den staat der bloote Natuure. Dus zyn deeze Geregtigheden in zo verre slegts onderlinge vaststellingen, welke niet verder behooren tot de beslissing der onveranderlyke Zedeleere, dan alleenlyk in de eerste Gronden en afgelegene Beginzels." Doch om alle tegenwerpingen te ontgaan en alle zwaarigheden te vermyden, koomt hy eindelyk tot een nadere overweging wat in deezen geoorlofd is volgens het *Geweten*, en bestaanbaar met onzen *ganschen Pligt*. Zich in sommige gevallen door liefde en goedwilligheid naar de omstandigheden van den Naasten te laaten bestieren, is een pligt van medelyden en deugdzaam, doch wordt dan inderdaad een vrywillig geschenk. En hier mede is alles gebragt tot het *Verband van Vertrouwen*, of het blykt te behooren tot den pligt der Goedhartigheid; en de les van den Zaligmaaker, zegt de Schryver, is een veilig Rigtsnoer: *Alle dingen, die gy wilt, dat u de menschen zouden doen, doet gy hun ook alzo.*

Het derde antwoord is van den Heer P. FRANCK, *Bedenaar des Goddelyken Woords in de Fransche Gemeente te Zutphen.* Dit is verdeeld in drie Hoofddeelen. In het eerste bewyst de Schryver, in 't algemeen, dat het geoorlofd zy met 's Naasten onkunde zyn voordeel te doen, en beantwoordt veele tegenwerpingen, welke hier tegen ingebragt kunnen worden. In het tweede tragt hy de gelegde beginzels op geoorlofde gevallen toe te passen, en te toonen in welken dezelven kunnen toegelaaten worden, en om dit te klaarer te maaken geeft hy verscheide soorten van geoorlofde gevallen, by wyze van voorbeelden, op. Doch om dat in zodanige gevallen een oneindige verscheidenheid kan plaats hebben, welke 'er door de minste omstandigheden in gemaakt wordt, stelt hy eenige byzondere gevallen, om dezelven door de toepassing van de opgegeeve regelen

te beoordeelen. In het derde en laatſte arbeidt hy om, met alle naauwkeurigheid, aan te wyzen in hoe verre dit geoorlofd is en vry ſtaat. De Eerw. FRANCK toont overal, en voornaamlyk in dit laatſte Hoofdſtuk, grooten yver en ernſthaftigheid om het juiſte midden te houden, van 's Naastens onkunde zich te bedienen, zonder te verre te gaan; en het ongeoorlofd te achten 'er eenig gebruik van te maaken, welke beide uiterſten als twee klippen gemyd moeten worden.

Het vierde Antwoord is van den Beroemden s. FORMEY. Deſs Schryver ſtelt het vooraf nodig een Leerſtelzel aan te neemen volgens 't welke men zal redekavelen, naamelyk, volgens het welke de mensch vry erkend, pligten waar te neemen, en eene oppermacht heeft, die op derzelver betragting waakt; en een mensch te beſchouwen, wien men wil leeren wat hy doen of niet doen moge, als een *allerkundigſten en braafſten mensch*. Dat nu zodanig een mensch, onder zyns gelyken, met de onkunde van eenen anderen zyn voordeel mag doen, blykt, wyl hy verpligt is voor zyn eige volmaaking zorge te draagen, en allerlei voordeel mag doen, mids dat het geſchiede onverminderd het recht van een derden. Is zyne meerdere kundigheid oorzaak van zyne bevoordeeling, niemant van minder kundigheid kan hier over eenig onrecht klaagen. Hier op maakt de Schryver eenige aanmerkingen op het Recht, en verdeelt het in twee ſoorten; een *uitwendig* Recht, welk gewettigde middelen aan de hand geeft, welker ſtrengheid hunne wettigheid niet wegneemt, en waar door de wereld geregeerd wordt en moet worden. Het ander is een *inwendig* Recht, gegrond op de billykheid, het welk aan een eerlyk man niet toelaat zich van alle zyn verkrege rechten te bedienen, wanneer hy ziet hoeveel anderen daar by lyden. Ook kan men eenen die door het recht zwaar gedrukt wordt, niet betwisten eenige bevryding of verligting te verzoeken, en men kan toegeeven dat hy 'er eenig recht toe hebbe; doch dit, zegt de Heer FORMEY, is een onvolmaakt recht, en beſtaat alleen in vraagen en ſmeeken, en het gebruik van alle middelen, welken van geweld en dwang ontbloot zyn. En deeze bepaaling wordt, door de ongerymdheid van het tegendeel, getoond noodzaaklyk te wezen.

Hier op gaat nu de Schryver regtſtreeks over tot de bepaaling hoe verre iemant het recht, om met 's Naasten onkunde zyn voordeel te doen, mag trekken. Daar is geene verpligting, zegt hy, om den Naasten te onderregten van het

het gene hy zonder onze schaade niet zou konnen weeten. Doch hy maakt onderscheid tusschen voordeel met iemants onkunde te doen, en dezelve te veroorzaaken, aan te kweeken of op eenigerhande wyze te begunstigen: hier, zegt hy, begint de kwaade trouw en het bedrog. De kundigheid en braafheid van den man welken de Schryver gestadig in 't oog gehouden wil hebben, zal hem de gansche uitgebreidheid van het recht, om uit eens anderen onkunde voordeel te haalen, ten strengste doen kennen. Billykheid, liefde en goedwilligheid zullen hem in zyn doen bepaalen. Hy laat het onvolmaakte recht, waar van tevore gesproken is, by zich gelden, en handelt 'er overeenkomstig mede. Hier laat nu de Heer FORMEY een reeks van gevallen of voorbeelden volgen, om zyne meening te duidlyker te doen verstaan. By besluit wyst hy naar den Christelyken Godsdienst als het bekwaamste middel om iemant met zynen Naasten zo te doen handelen, als hy naar reden zou oordeelen met hem gedaan te moeten worden. Alle deeze Verhandelingen over dit gewigtig onderwerp zullen met genoegen en nut konnen geleezen worden.

Koopmans Verlustiging, of volledige Beschryving van alles, wat den Koophandel en Scheepvaart betreft. Door den Heer J. C. MAY. *Uit het Hoogduitsch vertaald door* H. VAN ELVERVELD. *Met eenige Aanteekeningen vermeerdert. Eerste Deels, derde Stuk. Te Amsterdam by* J. Loveringh 1768. *in groot octavo 124 bladzyden.*

MEt dit derde Stuk word het eerste Deel dezer Verlustiginge, of het beschouwende gedeelte beslooten; waer op de Autheur tot het oefenende gedeelte zal overgaan. In de twee voorgaande Stukken gehandeld hebbende van die algemeene kundigheden van den Koophandel, welken een Koopman eigen behooren te zyn, vestigt hy nu in dit Stuk zyne aendacht op zodanige kundigheden, die meer betrekkelyk zyn tot de verrichtingen en betrekkingen van den Koopman zelven. Dit doet hem in de eerste plaets het character van een rechtschapen Koopman ontvouwen, met aen te toonen, wat men in acht behoort te nemen, als men een Jongeling, overeenkomstig met zyne neiging, tot den Koophandel wil opleiden; hoe zich zodanig een, geduurende zyne Leerjaren, heeft te gedragen; en welke zedelyke eigenschappen 'er in een Koopman vereischt worden.

Hier aen volgt een beknopt voorſtel, rakende de algemene Wetenſchappen en Verrichtingen eens Koopmans; voorts eene onderſcheiden ontvouwing van de ſchikking en beſtiering eens Kantoors, en de verrichting der Perſonen tot deze bezigheden vereischt; als mede een kort bericht van de Koopmans-Boeken, en 't hoofdzaeklyke dat daer omtrent in aenmerking komt. Dit afgehandeld hebbende, beſchouwt hy verder den Koophandel in Compagnie of Maatſchappy, zo in 't algemeen, als in 't byzonder; 't zy dat men met elkanderen den handel dryft, of dat de eene party ſlechts geld opſchiet, of dat men eene ſtille compagnieſchap aengaet, waer in ieder op zich zelven handelt, maer men te zamen in winſt en verlies deelt; en daer aen is gehecht eene korte onderrichting betreffende de grootſte Compagnieſchappen, als daer zyn de Ooster- en Wester-Maetſchappyen en dergelyken. Eindelyk word dit Stukje beſlooten, met eene beknopte verhandeling over de eigenſchappen, plichten en verrichtingen der Makelaers, en hoe een Koopman zich van hun heeft te bedienen. Dit Stukje, gevoegd by de voorgaenden, behelst dus eene geregelde handleiding voor jonge Lieden, om hun die kundigheden onder 't oog te brengen, die hun noodzaeklyk geacht mogen worden, en zelfs de overweging van zommige bejaerden zomtyds nog wel verdienen; iets dat wel byzonder plaets heeft, met opzicht tot het eerſte gedeelte van dit Stukje, dat eenige Leſſen behelst, die den Kooplieden en derzelver Leerlingen ten diepſte ingeprent mogen worden, om hen, bekwamer makende, ook tevens tot naerſtigheid, oplettendheid en eerlykheid aen te moedigen.

De

De Statige Inhuldiginge van zyne D. H. WILLEM DEN Vden., *Prince van Oranje en Nasſau enz. enz. enz., als Markgraaf van Veere: den* 28 *van Bloeimaand* 1766. *Door* J. VAN IPEREN, *A. L. M. Pb. Dr. Lid van de Holl. Maatſch. en jongſte Predikant der Stad. Opgeluisterd met Kunstplaten. Te Middelburg by* P. Gillisſen *en* J. de Winter 1767. *Behalven het Voorwerk* 80 *bladzyden in groot Folio.*

Plechtige Inhuldiging van zyne D. H. WILLEM DE Vde. *Prins van Oranje en Nasſau enz. enz. enz., als Erfheer van Vlisſingen, op den* 30 *van Bloeimaand* 1766. *Door* J. W. TE WATER, *Predikant te Vlisſingen. Te Middelburg by* P. Gillisſen *en* J. de Winter 1767. *Behalven het Voorwerk enz.* 92 *bladzyden in groot Folio.*

BEide deze in hunne ſoort wel uitgevoerde ſtukken verdienen met regt ene plaets, in de Verzamelingen van de Liefhebberen der Vaderlandſche Historie; te meer, daar ze zich niet ſlechts bepalen, tot het geen de Inhuldiging zelve betreft, maer tevens verſcheiden geſchiedkundige byzonderheden, rakende het Markgraefſchap van *Veere* en de Heerlykheid *Vlisſingen*, behelzen. — Het eerst genoemde Stuk brengt ons beknoptlyk onder het oog, ene ontvouwing der Staetkundige Geſchiedenisſe van het Markgraefſchap van *Veere*; en daer aen is gehecht een verhael van het voorgevallene by gelegenheid der Statige Inhuldiginge van zyne Doorluchtige Hoogheid te *Veere*; met nevensgaende Kunstplaten, behelzende naeukeurige afbeeldingen der ſchikkinge van het prachtige Vuurwerk, den Dais voor 't Stadhuis, en de Eerepoorten by die gelegenheid opgericht. — In 't volgende Stuk ontmoet ons een onderſcheiden Verhael der voornaemſte geſchiedenisſen van *Vlisſingen*, zedert hare eerſte opkomst tot in den jare 1766. En voorts vind men in 't zelve een verſlag van de eerbewyzingen en vreugdebedryven, welke plaets gehad hebben, met de plechtige Inhuldiginge van zyne Doorluchtige Hoogheid te *Vlisſingen*. Hier nevens gaen, in 't een en ander Geſchrift, etlyke Dichtſtukken ter eere van den Vorst, die tevens ter eere van derzelver Opſtelleren kunnen ſtrekken.

Beſchryving van Corſica: behelzende de geleegenheid, groote, aart, lucht-en landgeſteldheid, Steeden, Dorpen, Havens, Rivieren en de Voortbrengſelen van dit Land. De geaartheid en ſterkte der Inwoonderen, de omwentelingen. en de tegenwoordige ſtaat waar in het zig heedendaags bevindt. In 's Gravenhage, by J. du Mee 1768. *In groot octavo* 47 *bladzyden.*

DE tegenwoordige omſtandigheden der Corſen trekken natuurlyk ieders aendacht, en voor al die van ene vrygevochten Natie als de onze; welke de omſtandigheden der Corſen enigermate in vergelyking brengt, met die, in welke onze Voorvaders zich bevonden hebben; dat Volk met een oog van medelyden beſchouwd, en *Paoli* aenmerkt, als een Held, dien zé wenſchen, dat gelukkig mogt ſlagen, in het redden zyner Natie, uit de op nieuw dreigende overheerſching, om hen, in het vrye bezit van hun Vaderland, gelukkig te maken. Doch dit laetſte is, volgens de berichten van dezen Schryver, eer te wenſchen dan te hoopen; het Land is door de herhaelde onlusten, en de luiheid der Inwoonderen, dermate vervallen in alles, wat tot het beſtendig welzyn der Natie, en derzelver aenhoudende veiligheid zou moeten dienen, dat 'er machtige ſommen gelds en zeer arbeidzame handen, twee gewichtige zaken, waer aen 't dit Volk, zo hy 't beſchryft, ontbreekt, vereiſcht zouden worden. Onze Autheur geeft over 't geheel geen gunſtig bericht van de Natie; het Land zelve is redelyk wel geſchikt om een gelukkig Volk te voeden, maer de Natie zelve ſchynt tot nog niet zeer geſchikt te zyn, om een gelukkig Volk te worden: zy zyn zeer groote voorſtanders van de Vryheid, maer 't mangelt hun aen de vereiſchtens om onder ene geſchikte Regering te leven. Dit is de byzonderſte aenmerking, die ons in dit Geſchrift voorgekomen is; het behelst voorts meest algemene bekende zaken, uit deze en gene Schryvers, die echter niet genoemd worden, overgenomen; en men vind ze in ene zeer gemene tael en zonder geregelde orde voorgeſteld. Alleen is 'er aen 't einde nog gehecht ene Aerdryksкundige Beſchryving van dit Eiland, die, uit een goed Schryver overgenomen, in beter tael en geregelder manier van voorſtelling, geboekt is.

den-

Aanhangzel op de Verklaring van den Heer DE VOLTAIRE, *over de Verhandeling van de Misdaden en Straffen. Te Culenberg by* C. Wishoff 1763. *in groot octavo 15 bladzyden.*

ZY die de *Verhandeling van de Misdaden en Straffen* bezitten, mogen 'er dit Stukje wel byvoegen; voor zo veel het ter opheldering van zekere byzonderheid tot de *Verklaring* dient, en ons toont hoe de wreedheid, zelfs in onze meer verlichte Eeuwe, nog tegen de zogenaemde Tovery woed. Het raekt ene oude Vrouw, MARIA RENATA, in 't Bisdom *Wurtzburg*, (en niet *Wurtemberg*) in 't jaer 1749, (en niet 1748,) door 't zwaerd gerecht, en voorts op de Gerichtsplaetse verbrand; ter zake van Tovery, haer ten laste geleid. Zy was *Sub-Priorin* in het Jongvrouwen Klooster *Unter-Cell* aldaer, en men belyd 'er alom den Catholyken Godsdienst, zo dat het niet te passe kome met den Heer *de Voltaire* verbaesd te staen, dat zodanig iets gezien worde, *by Volkeren, die zig beroemden Hervormd te zyn, de Bygeloovigheid met voeten te treeden, en hunne Reden, zo zy meenden, volmaakt te hebben*: deze schimpscheut treft geen doel. —— De Opsteller van dit Aenhangzel hecht aen zyn kort bericht deswegens, ter bevestiginge hier van, ene Leerreden by die gelegenheid op de Gerechtsplaetse gedaen, door den Pater Jesuit *Georgius Gaar*, welke in zyne soort aenmerkelyk is. Men moet zich, dit nagaende, ten hoogste verwonderen, over de domheid, of stoutheid, (want 't is niet zeker, hoe men dit gedrag zal noemen,) van dien Geestlyken, die zodanig ene Leerreden openlyk gedaen heeft; en 't is ten uiterste vreemd, dat zulk ene Leerreden nog gedrukt is, te *Wurtsburg*, door den Hof-Boekdrukker *Marcus Antonius Engman*. Men moet, zou men byna zeggen, geheel onkundig zyn van de latere vorderingen in Wetenschappen, of alle schaemte uitgetrokken hebben, als men zulke ongerymdheden voor den dag durft brengen. —— Men hoore dien Pater het haetlyke der Toverye afmalen.

„ De Tovery is een kort begrip van schier alle bedenklyke Lasters, Euveldaaden en Afschuwelykheeden. —— Daar door wordt beleedigd God, beneevens zyne Moeder de H. Maagd, en alle Heyligen, want de Toveraars God den Heere, zyne gebenedyde Moeder, en alle Heiligen voor eeuwig afzweeren, zelvs met alle kragten lasteren en

vermaledyen: —— Daar door word beleedigd de Christelyke Katholyke Kerke, want Toveraars verſchreidene Kerk-Ceremonien, als ook de door Christus ingeſtelde en tot Heil der Zielen aan de Kerk nagelatene Sacramenten, misbruiken en ſchenden: —— Daar door wordt beleedigd het menſchelyk Geſlagt, want Toveraars met den Duivel zelf boeleeren, en de Orde der menſchelyke Natuur te buiten gaan: —— Daar door wordt beleedigd het Algemeen, wyl de Toveraars deszelfs welvaart, waar hun zulks maar mogelyk is pogen om ver te ſtopten: —— Daar door worden beleedigd leevendige en leevenlooze Schepzelen, want de Toveraars dezelve, in zo verre God zulks toelaat, jammerlyk beſchadigen en te niet maken. —— Dierhalven heeft men ten allen en inzonderheid in Christelyke tyden, naar de Duivels-Konſtenaars en Toveraars ſcherp onderzoek gedaan, en getragt dezelven te vuer en te zwaerd te verdelgen."

Wil men nog een ſtaeltje; zie hier zyne redenering tegen de Ongeloovigen. „ —— Men vindt in deeze onze tyden zulke Menſchen, welke nog aan Hexen, nog aan Tooveraars, nog aan Duivel, nog aan God zelve gelooven: Zy zyn Atheisten, en meenen daar is geen andere zelvsſtandigheid dan eene zulke welke Lighaamelyk is. Deeze Ongeloovigen moeten door deeze tegenwoordige gebeurtenis, (wanneer zy niet ten eenemaal verſtandeloos willen zyn) onteegenſpreeklyk bekennen, dat 'er op de Weereld zyn Hexen, Tooveraars, mitsgaders ook Duivels, van welke dezelve hunne Kunſten leeren. — Gaat na *Unter-Cell*, gy Atheisten, om deeze Ordens Perſoonen, welke *Maria Renata* betoverd heeft, aan te hooren, ik verzeeker, dat gy zult erkennen, dat in deeze Menſchen iets meer dan een Mensch verborgen zy! Dewyl men na dat geen, het welk verborgen is, nog zien, nog voelen, nog met handen grypen, maar alleenlyk uit deszelvs werkingen beſpeuren kan, zo moet 'er noodzaakelyk een onſtoffelyk en geestelyk wezen zyn, by gevolg moeten 'er Geesten zyn; en dewyl de inwendige Vyanden of Geesten in de bezeetenen, door de Kerkelyke Bezweeringen getemd, ook eindelyk uitgedreeven worden, zo moet men daar uit beſluiten, dat zy aan een veel magtiger Geest, namelyk God, welken de Kerk aenroept, onderworpen zyn. Intelligete inſipientes in populo, & ſtulti aliquando ſapite. *Pſ.* XXXIII. 8. *Merkt dog op gy dwaazen onder den Volke, en gy Gekken word eindelyk wys.*"

Brie-

Brieven-tas der Onzydigheid, behelzende eenige Brieven over het Karakter van den Heer DE VOLTAIRE. *By een gezameld, en met Aantekeningen verrykt. Door* PAULATINUS PHILOCALUS. *Te Amſterdam by* F. H. Demter 1769. *Behalven de Voorreeden 76 bladzyden in groot octavo.*

Deze Brieven-tas behelst de volgende Papieren.

EEn Brief van den Heer J. H. Chr. Zahn, *Predikant te Markzuil enz.* Uit het Hoogduitsch vertaeld. De Schryver van dezen Brief oordeelt hier gansch niet gunſtig over *de Voltaire*, doch de Uitgever maekt 'er enige aenmerkingen op, welken dienen om *de Voltaire* ten gunſtigſte af te malen, en den Brieffchryver als een onbevoegd Oordeelaer ten toon te ſtellen.

Een Brief van een Vriend aen een Vriend. Deze Brief behelst klachten over het gedrag van hun, die ten nadeele van *de Voltaire* ſpreken, zonder hem te kennen; en wel byzonder over 't geen de Heer *van Moſer* rakende *de Voltaire* geſchreven heeft, dat als geheel ongegrond verworpen word. Hier nevens gaet, *het Leven des Heren van Voltaire, uit het Rabbynsch overgezet*, dat niet zeer tot lof van 's Mans Schriften is; 't welk als bewyzen van onkunde in de aentekeningen tegengegaen word.

Een Brief van een Rotterdammer Vriend aen een Vriend in Amſteldam. In dezen Brief word ene *Apologie voor den Heer de Voltaire* medegedeeld; in welke die Heer voorkomt, als een ernſtig voorſtander van den Godsdienst, die ene verheven Zedekunde leert. Deze voorſpraek legt het 'er daer benevens op toe, om te toonen, dat men *de Voltaire* niet zelden onwaerdig behandeld heeft, in deze en gene byzonderheden, die hy uitdrukkelyk meld.

Voorts zyn hier, *om de overſchietende ruimte te vullen*, zo als 'er in de *Voorreden* gezegd word, nog bygevoegd, de si en QUAND, of de INDIEN en WANNEER van den Heer *de Voltaire*; twee Satirique Stukjes, in welke die Heer eenige Perſoonen gispt, onder de manier van voorſtelling; WANNEER *men zich alzo gedraegt*, of INDIEN *men zo doet*, en dergelyken.

Men zal, het Character van den Heer *de Voltaire* uit het algemene beloop zyner Schriften niet leerende kennen, met het doorſnuffelen van dezen Brieventas desaengaende niet wyzer worden: alzo 'er aen de ene en andere zyde niet wei-

weinig in de lucht geſchermd word. Zie hier ondertuſſchen ene *Anecdote* van den Heer Uitgever en Aentekenaer, die ons bericht geeft van *de Voltaire's verbetering*.

„ *De Voltaire* heeft onlangs blyken van verbeteringe gegeeven, wanneer hy voorleden Paaſchen den Godsdienst bywoonde, die zo een indruk op zyn gemoed gemaakt hadt, dat hy aan de deure der Kerke, eene pathetique aanſpraak tot de Boeren deedt, over een ander leeven; jammer is het, dat men reden heeft om te denken, dat hem eenige van zyne goederen ontvreemd waren, en dat hy, om de overigen te behouden, zig van geen beter middelen heeft weeten te bedienen, dan de Boeren in te ſtampen, dat zy die ſteelen, de *Hel* en de *Verdoemenis* te wagten hebben."

Bulla in Cœna Domini *van Paus* LEO *den* X, *met de Opdragt en Aanmerkingen van* Dr. M. LUTHERUS. *Nu, by de tegenwoordige tydsomſtandigheden, uit het Hoogduitsch vertaalt. Te Amſt. by* de Wed. J. Pruys *en* H. Keyzer 1769. *Behalven de Voorrede van den Vertaler* 38 *bladzyden in groot octavo.*

OM onzen Proteſtantſchen Lezeren een recht denkbeeld te geven van dit zonderling en ten hoogſten haetlyk Pauslyke geſchrift, zal 't veelligt voor zommigen niet ondienſtig zyn, dat we kortlyk ſtaen blyven op enige omſtandigheden daer toe betrekkelyk.

Het draegt den naem van *Bulla in Cœna Domini*, zo veel als *Bulle des Avondmaels*, of Bevelſchrift en Banvonnis op den dag van des Heren Avondmael: om dat dit Geſchrift, 's jaerlyks, met veel plegtigheid, te Rome afgelezen word, op *Witten Donderdag*, of Donderdag voor Paeſche; een dag, die aldaer byzonder geſchikt is, om gedachtig te zyn aen de inſtellinge van 's Heren Avondmael; by welke gelegenheid dit onderwerp, in daer toe geſchikte Predicatien, niet zelden met veel vuurs behandeld word, tegen hen die van de Latynſche Kerk in denkbeelden verſchillen. Op *dien* dag word deze Bulle, in Romes Hoofdkerk, openbaer afgelezen, 't zy, door den Paus zelven, of door een Cardinael Diaken, in tegenwoordigheid van den Paus, vergezeld van andere Cardinalen en Biſchoppen. Voorts word deze Bulle te Rome openlyk aengeſlagen; en de Paus gelast, dat de Geestlykheid alomme deze Bulle, ten minſte eens in 't jaer, in de Kerk zal aflezen, als het meeste volk ten Godsdien-

dienſte by elkander is, dat echter in verſcheiden Landen door de Souvereinen verbooden word. — Dezelve behelst het verdoemen en vermaledyden der Ketters, of zulken die den Roomſchen Stoel wederſpannig en ongehoorzaem zyn; mitsgaders van alle de zodanigen, die den zulken de minſte hulp of byſtand tegen den Roomſchen Stoel met raed of daed bewyzen; als mede van hun, die den Geestlyken, den Geestlyken Goederen, of iets dat daer toe betrekkelyk is, op enigerleie maniere, eenig leed of ſchade toebrengen; van wat rang of ſtaet de Overtreders ook mogen wezen, 't zy Biſchoplyke, Koningen, Koninginnen, 't zy Geestlyken of Waereldlyken, wie 't ook zy. Dit alles word in veelerleie gevallen uitdrukkelyk opgenoemd, voorts met algemene ſpreekwyzen uitgebreid, en zo voorgeſteld, dat deze Bulle, indien niet rechtſtreeks, ten minſte van ter zyde, aenduide, dat de macht van den Paus zich uitſtrekt over de tydlyke bezittingen der Vorſten. Het een en 't ander heeft, gelyk men ligtlyk kan nagaen, deze Bulle door alle tyden, zedert derzelver jaerlykſche afkondiginge, zeer veel geruchts doen maken; te meer, daer zy, die dus door den Paus verdoemd en vermaledyd zyn, of zich ſchuldig gemaekt hebben aen zodanige bedryven, over welke deze Bulle den Ban uitſpreekt, geen Abſolutie of Vryſpraek, dan in byzondere omſtandigheden, van hunnen Biechtvader konnen verwerven, maer zich tot den Paus zelven moeten vervoegen, zo hun hunne overtredingen vergeven zullen worden. — Wanneer deze Bulle, ten aenhooren der menigte, is afgelezen, werpt de Paus op het open plein voor de Kerke een brandenden fakkel, als ten zinnebeelde van den Banblikſem, die over dezulken is uitgeſchooten: waer voor oudtyds zelfs Vorſten t'zidderden, doch welke thans van niemand hunner gevreesd word; gelyk de oudere Geſchiedenis en de dagelykſche Ondervinding leert. — Dit is al een oud gebruik der Roomſche Kerke; ſtrekkende, zo men te Rome ſpreekt, om de zuiverheid van den Christelyken Godsdienst, en de enigheid der geloovigen te bewaren; doch 't ſchynt tot nog niet zeker, waer uit men deszelfs oorſprong heeft af te leiden. Daer is 'er die deszelfs aenvang brengt tot den tyd van Paus MARTINUS den Vden, en wel tot het jaer 1420; als ware dit gebruik ontſtaen, by gelegenheid der zogenaemde Boheemſche Ketterye; dan de Kerklyke Geſchiedenis leert duidelyk genoeg, dat het ongelyk vroeger reeds min of meer ſtand gegrepen heeft. Men ſchynt oudtyds zodanig

ene

ene verdoeming der Ketteren wel driemael in 't jaer herhaeld te hebben; op Witten Donderdag, Hemelvaerdsdag, en op den dag der inwyinge van Romes Hoofd-Kerke; en 't zou wel konnen zyn, dat de vaststelling van zulks bepaeldlyk te doen op Witten Donderdag, te brengen is tot den opgemelden tyd van Paus MARTINUS den Vden.

Wat hier van zy, Paus LEO de Xde heeft ook deze gewoonte gevolgd, en wel byzonder in 't jaer 1521, den 28sten Maert de *Bulla in Cæna Domini* afgekondigd; met uitdrukkelyke benoeminge van MARTINUS LUTHERUS, met deszelfs aenhang en begunstigers, onder 't getal der Ketters, die door deze Bulle verdoemd worden. Dr. *Lutherus*, een Exemplaer hier van machtig geworden zynde, vond wel dra goed dit Banschrift uit het Latyn in de Hoogduitsche Spraek over te brengen, en met enige nevensgaende verklaringen in 't licht te geven; die, gelyk *Heidanus*, dit geval op dit jaer aentekenende, zegt, *non sine scommatis multoque sale*, of met geestige spotredenen vervuld zyn. Deze uitgave van Dr. *Lutherus* is nu ook in 't Nederduitsch overgebragt, en onder den bovenstaenden Tytel gemeen gemackt.

Dezelve behelst voor af een Opdracht van Dr. *Lutherus* aen den *Allerheiligsten Stoel te Rome, mitsgaders deszelfs geheele Parlement*, waer in hy deze zyne Overzetting met de daer bygevoegde verklaringen, op een zeer scherp spottenden trant, ten Nieuwjaersgifte voor 't jaer 1522 voorstelt. Dezelve gaet vergezeld van zyne boertende Privilegie om deze Bulle te drukken. Hier op volgt de Bulle zelve, waer onder hier en daer ettelyke stekelige boerteryen geplaetst zyn: en eindelyk volgen 'er nog enigzins breeder aenmerkingen, welken ingericht zyn, om het onchristelyk gedrag, en de eigenbatige tydlyke inzichten van den Paus met sterke coleuren af te malen; om, zo door ernst als spotterny, het haetlyke van 's Paussen handelwyze ten levendigste onder 't oog van 't Gemeen te brengen. Dr. *Lutherus* gebruikt hier ene zeer scherpe penne, doch niet zo fyn gesneden als men in onze dagen wel zou begeeren; maer men moet ten dien opzichte de omstandigheden des tyds, waer in die Voorstander der Hervorminge leefde, gade slaen. —— Zie hier, ten slot, het 12de Capittel dezer Bulle, dat in de tegenwoordige tydsomstandigheden alle opmerking byzonder verdient, aengemerkt het voorgevallene in de laetste dagen.

„ Item, wy Verdoemen en Vermaledyen die geene, welke,

ke, door zich zelven, of door anderen, het zy direct of indirect, of uit welk eenen *Naam*, *Titul* of *Voorwendzel*, het zy, beſtaan onder *zich* te willen brengen of *vyandelyker* wyze aan te randen &c. 't zy geheel of ten deele, de Stad *Rome*, de Koningryken *Sicilien*, *Sardinien* en *Corſica*, het Land by *Farum*, het Vaderlyke Erf van St. Petrus, in *Thuscia*, het Hertogdom *Spoleta*, de Graafſchappen *Verzuſyn* en *Sabyn*, de Markgraafſchappen *Ancona*, *Maſſa*, *Trebaria*, *Romandiol*, *Campania*, en het Land aan de Zee de *Arnulfii*, daar by ook onze ſteden, *Bononien*, *Ferrare*, *Benaventa*, *Perus*, *Avignon*, *Castel*, *Tudert* en andere ſteden en plaatzen meer, toebehoorende aan *St. Pieters Erfdeel*, en aan den Roomſchen Stoel, ook alle die geene, die zulke *Aanranders* eenige hulpe, raad of onderſtand bewyzen"

Verhandeling over de Beſtaanbaarheid der Wydingen, verrigt door de zogenaamde Janſeniste Biſſchoppen. Te Utrecht, by C. Kribber 1768. *In groot octavo 24 bladzyden.*

DIt Stukje ziet het licht, by gelegenheid ener nieuwstydinge, geplaetst in de Haerlemmer Courant van 18 Nov. 1768, volgens welke de Heer Nuntius te Brusſel de Heren *P. Borger* en *Th. van Lent* verklaert zou hebben voor ware en echte Priesters; *alſchoon zy de Priesterlyke Wydinge van den Aerts-Biſſchop van Utrecht hebben ontfangen*: waer uit daer ter plaetze dit gevolg getrokken word. *Alle onze Roomschgezinden konnen hier uit zien, dat de* Wydingen *en de* Bedieningen *van de alhier te lande zynde Biſſchoppen, en van alle de door hun Gewyde Priesters beſtendig zyn, en als zodanige moeten aangezien worden.* De Schryver dezer Verhandelinge laet de echtheid van 't bericht gelden; het zy zo; maer wederſpreekt het daer uit getrokken gevolg. — Men moet, zegt hy, volgens de Leer der Roomsch-Catholyke Kerke, onderſcheid maken, tusſchen *het weezen, en de vrucht des Sacraments*; het Sacrament kan volgens zyn weezen beſtaenbaer zyn, en echter zyne vrucht niet mededeelen, door de ſchuld van hem die 't ontvangt; en iemand kan de macht hebben om het Sacrament te bedienen, en 'er ondertusſchen om gewichtige reden niet toe bevoegd zyn; die 't zo bedient of ontvangt begaet heiligſchending. Daer benevens heeft men aen te merken, dat de drie Sacramenten, *het Doopzel*, *het Vormzel* en *het Prieſterſchap*, naer de leer der Roomsch-Catholyke Kerke, een onuitwisbaer merkteken

ken in de Ziel indrukken, en gevolglyk niet herhaeld kunnen worden, wanneer ze eens ontvangen zyn: al zyn ze slechts volgens hun wezen, ontvangen, zonder dat de ontvanger enige vrucht voor zich zelven daer van genooten hebbe, ja schoon hy grootlyks gezondigd hebbe, met ze dus te ontvangen. — Dit zo zynde moesten de Heren *P. Borger* en *Th. van Lent*, de party der Jansenisten verlatende, en zich met de Roomsch-Catholyke Kerk weder verenigende, niet herwyd worden; vermids ze het Sacrament der Wydinge, naer het wezen, onder de Jansenisten, hadden ontvangen: voor zo ver de Bisschop van Babylonie, van wien de latere Jansenistische Bisschoppen hunne aenstelling hebben, de Bisschoplyke Wyding inderdaed had ontvangen. De *Wyding* blyft derhalve bestendig; maer hier uit volgt niet, dat de *Bediening* van zulke gewyde Jansenistische Priesters, zo lang ze van de Roomsch-Catholyke Kerke afgezonderd blyven, bestendig is; of, gelyk men dit hier mede wil aenduiden, zo goed is als die van de Roomsch-Catholyke Priesters. Hunne bediening is, in tegendeel nul en van geener waerde, voor zo veel ze zich op ene ongeoorloofde wyze in die Bediening hebben ingedrongen, en hun ene wettige zending ter waerneminge der Bedieninge ontbreekt. Ze hebben het Sacrament der Wydinge ontvangen naer het wezen, maer niet volgens zyne vrucht; ze hebben dus ene Priesterlyke macht, maer ze zyn niet bevoegd om dezelve te oefenen. Als ze zich verstouten, by voorbeeld, Misse te doen, en volgens hunne Priesterlyke macht consacreren, begaen ze heiligschendery; en allen die het door hen geconsacreerde nuttigen, en deel nemen in hunne heiligschendery, doen dit tot hun eigen oordeel, volgens 1 Cor. XI. 29. Het kan denzulken nooit geoorlofd wezen hunne Priesterlyke macht te oefenen, voor dat ze zich met de Roomsch-Catholyke Kerk vereenigd, en door ware boetvaerdigheid het beletzel afgelegd hebben; waer op het Sacrament der Wydinge in hun ook volgens zyne kracht komt te herleven. — Het gansche beloop der Verhandelinge is zeer wel geschikt, om de onwettigheid der gevolgtrekkinge te toonen; de Nuntius kan dus ene Jansenistische Wyding bestendig achten, zonder daer door de Jansenistische Bediening wettig te oordeelen; dit zyn, volgens het hier voorgestelde, onderscheiden zaken.

NIEUWE
VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

De Nieuwe Reiziger of Beſchryving van de Oude en Nieuwe Wereld, uit het Fransch van den Abt DE LA PORTE. *Vde Deel. Te Dordregt, by* Abraham Blusſé, *in groot Octavo.* 344 *bladzyden.*

VAn het Vde Deel deezes Werks hebben wy onlangs berigt gegeeven (*). Met dit Deel vervolgt onze *Nieuwe Reiziger* zyn togt, en deelt, in den Zeven en zestigſten, en vyf volgende Brieven, 't voornaamſte mede 't geen in *Japan* zyne opmerking trok. De Drie en zeventigſte gaat over 't Land *Corea*. De Vier en zevenſtigſte beſchryft het *Oostlyk Tartaryen*, en de twee volgende Brieven het *Westlyk Tartaryen*. De Schryver gaat, op den zelfden voet voort, als in de voorige Deelen deezes Werks, en het jammert ons te moeten zeggen, dat de Vertaaler even onnauwkeurig blyft, als hy van den beginne geweest is: zuiverheid van taal, en netheid van ſpelling ontbreeken allerwegen. Dan dit belet niet dat wy, om der zaaken wille, ook uit dit Stuk, 't een en ander, onzen Leezeren onder 't oog zullen brengen; ons bepaalende om den aart en zeden der voornaamſte inwoonderen van de gemelde Landen, voor te draagen.

Het Character der *Japanners* geeft de Abt DE LA PORTE in deezer voege op. „ Wat het karakter van dit volk betreft, alles wat ik 'er tot noch toe van gezien hebbe, en alles wat ik 'er van verſtaan hebbe, bewyst in het zelve eenen uitmuntenden aart, een verheven, edelmoedig, en weldoend hart, een zachtaardigen geest, en gemakkelyke en menschlievende zeden. Schoon de Japanners maatig, ſpaarzaam, en zuinig in hun gemeene leven zyn, zoo zyn zy echter prachtig, en verſpillend in luisterryke gelegenheden: zy zyn trots, onverſchrokken, vyanden van alle laagheden, moedig in de ongelukken, en verachters van den dood, welken zy zich zelfs om de geringſte oorzaak geeven. De eer is het grondbeginzel dat alle hunne handelwy-

(*) Zie de *N. Vaderl. Letteroef.* II Deel rſte Stuk, bladz. 416.

wyzen beſtuurt, en waar van zy zich nooit verwyderen, hoe valsch, of hoe buitenſpoorig de regelen ook zyn moogen, die zy zich voorgeſchreeven hebben. De goede trouw, de opregtheid, en de belangeloosheid, zyn gemeene deugden by deze Eilanders. Zy zyn weetgierig, geestig, en beminnaars van de konſten en weetenſchappen, ſchoon zy 'er maar alleen oppervlakkige kundigheden van hebben. Vermits zy weinig begeerte bezitten van ſchatten te vergaderen, zoo beſchouwen zy den koophandel als een laag beroep, hierom heeft men geen beſchaafd volk, dat in 't algemeen zoo arm is; maar het is een armoede van dat ſoort, die onafhanglykheid voortbrengt, en die de eerſte Romeinen zoo verre boven alle menſchen verheven maakte. Alle de rykdommen van den Staat zyn in de handen van de Grooten, die 'er zich door weeten te doen gelden; en men kent hier dit ſoort van Borgeren niet, die onmeetbaare ſchatten met eene laage geboorte vereenigen, en zich alleen van het gemeene volk, tot het welk zy behooren, door een beledigende pracht onderſcheiden, die de vrucht van een kwalyk geplaatst vermogen is.

De Japanners beminnen hun Vaderland, waardeeren hunnen Vorst, eerbiedigen hunne Overheden, en kleeven hunnen Godsdienst aan. Voor het overige moet men hun als onrustig en oproerig beſchouwen, en als lieden, die eene onſtandvastigheit bezitten, die nergens door te bepaalen is: behalven dit, zyn zy buitenſpoorig bygeloovig, bezitten een blind vertrouwen in hunne Priesters, en zyn zoo verſtandeloos Godsdienſtig, dat zy 'er ſomtyds zinneloos door worden. Het punt van eer heerscht even ſterk in allerlei ſtaaten: een man, uit het ſchuim des volks, zou zich door een ongeſchikt woord van een der hofgrooten beledigd agten, en denken dat hy bevoegd was om 'er wraak over te neemen. Deze drift doet hen buiten hun karakter gaan, en doet hen zwaarmoedig, wantrouwend, en wreed worden. Hunne onmaatigheid is uitſpoorig; en de wetten ſtellen hier de ongebondenheid geen paalen; 'er heerscht een onbezonne losbandigheid in alle ſtaaten. — Men kan echter een Japanner gemakkelyk van zyne buitenſpoorigheden te rug brengen, om dat hy de waarheid bemint, ſchoon dezelve hem veroordeelt, en wanneer men hem overtuigt heeft, dat hy ongelyk heeft: zo zal hy dit gulhartig toeſtemmen. Hy begeert oprechtlyk om van zyne plichten en misſlagen onderricht te worden".

De Inwoonders van het Land *Corea* hebben, volgens 't be-

berigt van ontzen Abt; „ een voordeelig gelaat en geſtalte, een zagten en vriendelyken aart tegen de vreemdelingen, uitgezondert die geenen, die op hunne kusten ſchipbreuk lyden: want men behandelt hen met zo veel geſtrengheid als in Chochinchina. Dit volk is eenvoudig en ligtgeloovig, en te gelyk bedriegelyk en leugenagtig. De bedriegery heeft onder hen niets ſchandelyks, zy hechten 'er, in tegendeel, een foort van roem aan. Echter word de trouwloosheit hier van tyd tot tyd geſtraft, en men heeft hier een wet, die de vergoeding gebied, wanneer men in een koop bedroogen is. Zy zyn natuurlyk verwyft, aan het vermaak en de ongebondenheit overgegeeven, en beminnen het danſen en de muzyk met drift. Hun aart is niets minder dan krygszugtig; zy vreezen den dood, en beſchouwen het als het grootſte onheil, wanneer zy genoodzaakt zyn hun leven in gevaar te ſtellen. In één van hunne laatſte oorlogen met de Japanners, verlieten zy hunnen Koning, die door de vyanden gedood wierd, en verborgen zich in een bosch, in welke 'er meer door den honger dan door het ſtaal omkwamen. Men heeft hen meer dan eenmaal voor een hand vol Europeaanſche krygsknegten zien vluchten, wanneer zy toeſchooten om een Schip te plonderen, dat op hunne kusten ſchipbreuk geleden had. Zy hebben een zo grooten afkeer van bloed, dat zy de vlucht nemen, wanneer zy 'er teekenen van op hunnen weg ontmoeten. Het gezicht van zieken verſchrikt hen niet minder, voor al wanneer ze door eene beſmettelyke ziekte zyn aangetast. Zy brengen hen buiten de Steden, en plaatſen hen, in 't midden der velden, in hutten van ſtroo, in welke hunne naaſte bloedverwanten hen moeten oppaſſen; en de voorbygangers waarſchouwen, van ter zyden te wyken. Een ongelukkige, die geen vrienden heeft, op welkers onderſtand hy hoopen kan, word van een ieder verlaaten, en men laat hem, zonder eenigen onderſtand, ſterven. Wanneer men weet dat een Stad door de pest aangetast is, zoo worden alle de toegangen, door zwaare bolwerken afgeſlooten; en men ſtelt een teeken op de daken der beſmette huizen, om een ieder van dezelve af te wyzen. Dit land brengt een meenigte geneeskundige kruiden voort; maar ze zyn by het gemeen niet bekend, en de Geneesheeren worden door de Grooten alleen gebruikt. De armen neemen hunnen toevlucht tot de Waarzeggers en blinden, die in Corea, gelyk elders, de Geneesheeren, wel opweegen".

Van *Oostlyk Tartaryen* handelende, beſchryft onze Nieu-

we Reiziger de *Tartaaren*, *Solons* en *Tunguts* geheeten, welker zeden en gewoontens verſchillen, op deeze wyze.

„ De Solons kennen geen andere bezigheit dan de Jacht. Hunne vrouwen ſtygen te paard, ſchieten met de boog en vergezellen haare mannen in het vervolgen van de harten en marters. Wanneer zy gezamenlyk tot deze oefening vertrekken, zoo maaken zy een getal van twaalf honderd perſoonen uit, en zyn als dan met korte en naauwe kamizoolen van wolven vellen bekleed. Zy voeren honden, paarden, en leeftocht voor drie maanden met zich. Zy leven, geduurende deeze tyd, in de bosſchen en op de bergen, voor de geſtrengſte koude blootgeſteld, en duizendmaalen in gevaar om door de wilde dieren verſcheurt te worden. Niets beneemt deeze onvermoeide Jaagers den moed; noch ys, noch overſtroomingen der rivieren, noch de bekommernisſen van een omzwervend elendig leven. Zy keeren in de Lente tot hunne wooningen weder, en komen in de ſteden om de vellen der dieren te verkoopen die zy gedood hebben.

„ De Tunguts hebben geen huizen, maar legeren zich in de bosſchen of op de oevers der rivieren. —— Deeze Volken zyn beleefd en menſchelyk en beminnen den tabak en brandewyn zeer ſterk. —— Wanneer dit volk op de Jacht gaat, zoo neemen zy geen leeftocht mede, en rekenen alleen op het wild dat zy vangen zullen. Zy eeten alles wat zy vinden, beeren, vosſchen, wolven, enz.; maar voor al beminnen zy het vleesch der Eekhoorns. Wat de hermelynen betreft, haar vleesch is zo ſterk en garſtig, dat men geweldig door den honger geperst moet zyn, om het te kunnen eeten. Een Jaager, die een Eland of een ander wild dier dood, verlaat de plaats niet, voor dat hy hem geheel opgegeeten heeft; maar wanneer hy zich naby zyn huisgezin bevind, zoo brengt hy een gedeelte van zyne vangst. Hy heeft altoos een vuurſlag by zich, maar wanneer hy dit verlooren heeft, zoo maakt hy vuur met twee houten op elkanderen te wryven; het is niet dan in de uiterſte nood dat zy rauw vleesch eeten.

„ De Mongollers beſlaan een veel grooter uitgeſtrektheid van land dan de Oosterſche Tartaaren. Men begrypt onder deezen naam de Kalkas en de Eluts of Kalmukken, die het westlyk gedeelte tot aan de Kaspiſche Zee bewoonen. Zy hebben alle dezelve taal, en ten naasten by dezelfde zeden en zy belyden alle denzelven Godsdienst. Zy leiden een omzwervend leeven en hebben geen vaste woonplaats: hun-

hunne veekudden, die zy van de eene weide naar de andere geleiden, maaken hun voornaamſte beſtaan uit. Hunne luiheid belet hen om zich op den landbouw toe te leggen: behalven dit is het een grondregel onder hen, dat de kruiden geſchikt zyn om de dieren te voeden, en dat de dieren tot voedzel van de menſchen ſtrekken moeten. Deeze volken zyn in verſcheide horden verdeelt, die ieder een byzondere Kan hebben, en nooit op het gebied van hunne nabuuren komen. Zy woonen onder tenten, in welkers boven gedeelte zy eene opening vormen om den rook der haartſtede uittocht te geeven, welke in het midden gevormd is. Zy ſchatten deeze plompe wooningen hooger dan de Chineeſche Paleizen, zoo veel bekoorlykheden heeft deeze omdoolende leevenswyze voor hen. De Thee is hun gewoone drank: zy hebben nog een ander ſterk vocht, 't geen van overgehaalde Merrien-melk vervaardigt word. Somtyds mengen zy hier raauw vleesch onder, dat zy met elkanderen laaten gisten, voor dat zy het overhaalen. Zy zyn natuurlyk morsſig en vuil, de voornaamſten onder hen hebben geen andere ſervetten, om hunne handen en mond in de maaltyden af te veegen, dan hunne kleederen. Na dat zy een vetten ſaus uitgedronken hebben, zoo veegen zy hunnen mond met hunne mouwen af. Nooit wasſchen zy hun vaatwerk, zy vergenoegen zich om 'er eenig vleeschnat op te gieten, 't geen zy zorgvuldig weder in den ketel ſtorten. Om zich zelfs te wasſchen, neemen zy water in den mond, 't geen zy in de handen ſpuwen, en 'er vervolgens het aangezicht en andere deelen van het lichaam mede reinigen. Hunne tenten, die van de wol van hunne ſchaapen gemaakt zyn, bezitten een onverdraaglyken ſtank. Deeze beſmetting deelt zich aan hunne lichaamen mede, hierom noemen hen de Chineeſen ſpotwys, de *ſtinkende Tartaaren*, om hen van de andere te onderſcheiden.

„ De Mongollers zyn van eene middelmaatige geſtalte, maar zeer ſterk: zy hebben een breed en plat aangezicht, weinig baard, een taanvervige kleur en zwarte hairen, die zoo wreed als de maanen van hunne Merrien zyn. Zy ſnyden dezelve kort aan het hoofd af, en behouden alleen maar een vlecht op het voorhoofd, die zy laaten wasſen, zonder hem ooit af te ſnyden. Zy zyn plomp, en leeven in den drek hunner dieren, die hen tot hout in hunne haartſteden verſtrekt: maar zy munten in het jaagen uit als mede in de konst om een paard te beſtuuren. Zy bezitten een openhartigen aart, en zyn altoos tot de vreugde ge-

neigt. Zy zyn goedaartig en heusch omtrent de vreemdelingen, verontrusten zich nergens over, om dat niets hen zorgen verſchaffen kan. Hunne kleederen beſtaan uit groote hemden, en broeken van katoenen lynwaad, zy hebben rokken van dezelfde ſtof, of van eenige andere luchtige ſtoffen die zy met vellen voeren, deeze hangen hen tot op de hielen af. Somtyds zyn ze alleen met ſchaapenvachten bekleed, waar van zy de wol naar het lichaam keeren, en zy binden dezelven met breede ledere riemen om de lenden. Hunne laarzen zyn zeer groot, en van Rusſiesch leder vervaardigt. Zy draagen kleine ledere mutzen, die met een bonten rand, ter breedte van vier vingeren, geboort zyn. De kleeding der Vrouwen is ten naasten by het zelfde, uitgezondert dat haare rokken langer zyn, dat zy roode laarsjes draagen, en dat haare platte mutzen met eenige ſieraaden bezet zyn. De wapentuigen der Mongollers zyn een piek, een boog en ſabel, en zy ſtryden altoos te paard. Hunne kudden beſtaan in kameelen, koeijen en ſchaapen. Deeze laatſte hebben ſtaarten, welke tien of twaalf ponden weegen; zy beſtaan in een vetten klomp van een vry onaangenaamen ſmaak. Dit volk heeft een afkeer van varkensvleesch, en zy kweeken geen ander vee aan, dan alleen het geene gras eet. Schoon de veelwyvery onder deeze Tartaaren, niet verboden is, zoo hebben zy echter maar een vrouw. Zy zyn gewoon hunne dooden te verbranden, en de aſſchen op een verheven plaats te begraaven, alwaar zy een ſteenhoop vergaderen, op welke zy een ſoort van ſtandaarden planten. De kleine Chineeſche kooplieden reizen in menigte naar de Mongollers, en brengen hun ryst, thee, tabak, katoene ſtoffen, een menigte ſnuisteryen, en alles wat tot hunne behoeften dient, hier tegen verruilen zy vee; want men kent hier het gebruik van goud of zilver niet.

„ De levenswys der Eluths verſchilt zeer weinig van die der andere Mongols: hun voedzel, hunne kleeding, hunne hutten of hunne tenten zyn byna dezelve. In 't algemeen beminnen deeze volken de ſterke dranken met zoo veel drift, dat die geenen, die dezelve bekomen konnen, 'er zoo lang van drinken als zy ſtaande konnen blyven. Wanneer zy zich vermaaken willen, zoo brengen zy den voorraad by elkanderen, die zy vergadert hebben; en men houd nacht en dag zoo lang met drinken aan, tot dat 'er niets meer overig is. Schoon de Eluths natuurlyk dapper zyn, zoo leeven zy echter niet van den roof, zy zyn aan

de

de natuurlyke grondregelen der oprechtheid verknocht, en zoeken niemand te beſchadigen. Zy hebben de vryheit, om zoo veel vrouwen te trouwen als hun goeddunkt, zonder 'er de byzitten onder te rekenen, die zy uit hunne ſlavinnen verkiezen: zy konnen zelfs hunne naaste bloedverwanten trouwen, hunne moeders alleen uitgezondert, en zy worden hier in noch maar alleen door de ongelykheid van jaaren wederhouden: want dat een vader zyne eigene dochter trouwt is geene zeldzaame zaak onder de Eluths. De kinderen, die uit deeze bloedſchandige huwlyken voortkomen, zyn daarom niet minder wettig, en de kinderen van dit ſoort erven gelyk de andere; maar in de geſlachten der Kans, gaan de kinderen, die uit een wettig huwlyk geboren zyn, in de erfopvolging voor die der byzitten. Deeze Volken zeggen, dat de vrouwen even als de aarde zyn; dat de eene en de andere geſchikt zyn om bebouwt te worden, en dat men haar nooit onbebouwt moet laaten; dat de natuur een en het zelfde oogmerk ten haaren opzichte heeft: maar alleen met dit onderſcheid, dat de bebouwing der vrouwen vruchtloos naa een zekeren tyd word. Een uitgeputte aarde kan weder herſteld worden, zeggen de Eluths; maar de ouderdom is onherſtelbaar voor de vrouwen: dit zyn akkers van eene kortſtondige vruchtbaarheid, en die men niet langer bearbeiden moet dan dat zy vruchten geeven konnen. Volgens deeze redeneering vorderen de Tartaaren maar alleen jeugd in een vrouw: wanneer zy veertig jaaren bereikt hebben, zoo beſchouwen zy haar alleen als dienstmaagden, die zy wel van voedzel en onderhoud verzorgen willen, om dat zy hun huisgezin beſtuuren, en zorg voor hunne jonge vrouwen draagen, die zy in haare plaats neemen. Niets evenaart de eerbied, die de kinderen voor hunnen vader hebben, zy moeten zeer lang zynen dood beſchreijen, zich van alle vermaaken onthouden, zelfs van den ommegang met de vrouwen, geduurende den rouwtyd, en ten minſten eenmaal in 't jaar zyn graf bezoeken. Het verſcheelt zeer veel dat zy dezelve achting voor hunne moeder betoonen.

„ De Usbekken worden in 't algemeen voor de beſchaafdſten van alle Tartaaren gehouden, ſchoon zy echter, niet minder dan de anderen tot den roof en plondering geneigd zyn. Uitgezondert hunne laarſen, die zeer plomp zyn, komt het overige van hunne kleeding, zoo wel die der mannen als vrouwen, met die der Perſiaanſche overeen, maar zy heeft zoo veel bevalligheit niet. Hunne

Opperhoofden verſieren hunnen tulband met een Reigersveder. De Pilan, 't geen niets anders is dan ryst, op de Turkſche wyze gekookt, en het Paardevleesch zyn de aangenaamſte gerechten der Usbekken van Groot Bulgaryen; hun drank beſtaat uit een vocht, dat zy van de melk hunner merrien bereiden. Hunne taal is eene vermenging van de Turkſche, Perſiaanſche en Mongolſche, en hunne wapenen gelyken naar die der Tartaaren. Zy beroemen zich de dapperſte en ſterkſte van hunnen landaart te zyn, en worden mede hier voor in dit gedeelte van het Oosten gehouden. Hunne vrouwen ſtaan mede naar den roem van dapperheid in den kryg, zy trekken met hunne mannen te veld, en ſchroomen noch gevaar noch wapenen. Het grootſte gedeelte is wel gemaakt en ontbreekt geene bekoorlykheden, men heeft 'er zelfs eenige onder, die voor volmaakte ſchoonheden in andere landen zouden gehouden worden. — De Usbekken onthouden zich zeldzaam in de ſteden. Zy, die zich alleen met het onderhoud vergenoegen, dat zy van hunne veekudden trekken, woonen in hutten, en legeren zich op de plaatſen, die het beste met hunne vooruitzigten overeenkomen; maar zy, die de akkers bebouwen, bewoonen de dorpen en vlekken.

„ De Inwoonders van *Klein Bulgaaryen*, zyn ſchoon en welgemaakt, en hun ontbreekt geen beſchaafdheid. Zy bezitten een ſterke geneigtheid tot den koophandel, en een ſterke drift tot de winst. Wanneer men met hun zonder voorzorg handelt, zoo ſtelt men zich bloot om bedroogen te worden".

Verhandelingen uitgegeeven door de Hollandſche Maatſchappye der Weetenſchappen te Haarlem. Xde *Deel.*

IIde Stuk.

IN dit Stuk koomen voor Verhandelingen over verſcheiderleie ſtoffen, van Natuur- Wis- en Geneeskundige Weetenſchappen. De eerſte welke zich hier opdoet, is een' *Verhandeling over de Retranchementen.* *Door* N. YPEY. Deeze kan zonder de bygevoegde Plaat tevens in te zien niet begrepen worden.

Hier op volgen, *korte Aanmerkingen over het zoogenaamde Slymgraveel*; *door* JACOB VAN DER HAAR. Na iet gezegd te heb-

hebben, wat van ſommige Schryvers, over dit gebrek, geoordeeld is, ſtelt de Heer VAN DER HAAR, dat het beſtaat in een' te groote loozing van het natuurlyk Slym, welk in een gezonden toeſtand de werktuigen der Pis tegen haare ſcherpte beſchermt, dat dit gemeenlyk voorvalt by Lyders die een merklyke verhindering of vernaauwing in het achterſte van den Pisweg hebben. Deeze maakt dan, dat de Pis door de uitdryvende Spier der Blaaze niet gemaklyk kan voortgedrukt worden, ja zelfs door langduurige inſpanning verſlaauwt en kragteloos wordt, voor dat de Blaas geheel geledigd is. Hierom blyft derhalve altoos eenige Pis te rug, welke, door het verblyf ſcherp wordende, ook de andere Pis beſmet, de Blaaze en haare klieren prikkelt tot overmaatige afſcheiding van gemelde Slym, ja ſomtyds op een' ongewoone wyze doet ontſteeken, verzweeren, verdikken, verharden, of anderzins ontſteld worden. Al wat in de Pisbuis tegenſtand kan maaken, en deeze en de Blaaze geduurig prikkelen, en de laatſte tot ſamentrekking aanzetten, zal de Pis geſtadig doen uitgeperst, en het klieragtig vlies der Blaaze tot het uitſtorten van veel Slym (gelyk door het hoesten en de Lugtpypen en Long geſchiedt) doen gedrongen worden, welke Slym vervolgens, met de Pis vermengd, wordt uitgeworpen. De geneezing door inwendige middelen oordeelt de Heer VAN DER HAAR onmooglyk, en ſtelt dezelve alleen in het gebruik van verwydende en etter verwekkende kaarsjes, dagelyks in de Pisbuize gebragt.

Korte Verhandeling over de natuur der Bastions, de Hollandſche Maatſchappy der Weetenſchappen medegedeeld door A. LIEFTINCK.

Tweede Verhandeling wegens de kracht der Vloeiſtoffen, en inzonderheid de wederſtand van de Lugt. Door J. F. HENNERT, *uit het Fransch vertaald door* J. H. VAN SWINDEN A. L. M. P. D. thans Hoogleeraar te Franeker.

Sterrekundige bereekening van eenige Formulæ, ter bepaaling van den Afſtand eener Comeet van de Aarde. Vier Waarneemingen gegeeven door J. J. BLASSIERE.

Deeze ſtukken zyn niet om een korte ſchets van gegeeven te kunnen worden, maar moeten geheel geleezen en met de Afbeeldingen vergeleeken worden.

Nu volgt een' *Verhandeling over het nut der Kruidkunde, tot Voordeel onzer Landen en Landgenooten aangelegd, door* DAVID MEESE. De Schryver toont dat de kennis van de natuur, eigenſchappen, groei en aankweeking der Ge-

wasſen van veel nut zou konnen zyn, om 'er gebruik van te maaken; en hy neemt, in deeze Verhandeling, alleen de *Esſchen-boomen* tot zyn onderwerp. Hy merkt voor eerst aan, dat ze uit zaad, met weinige oefening, kunnen gekweekt worden; dat ze hunne wortels zeer digt, diep en veelvuldig in een dringen, den grond eenen ruimen afſtand doorloopen, en zodanig by elkander pakken, dat dezelve in weinige jaaren, in min of meerder trap, ondelfbaar gemaakt wordt, en beſtendig tegen aandrang van water of eenig ander geweld.

Hier uit volgt dat, behalve de nuttigheid van het, Hout tot timmer- en brand-hout, de wortelen van dit geboomte van byzondere dienst zyn in het ſamenhouden van Wallen en Dyken, zelfs nog meenige jaaren na de afhouwing en den dood van deeze boomen.' , Om deeze reden moeten ze niet digt by Boomgaarden, Bloemtuinen, Moeshoven of Bouwlanden geplaatst worden. Zy zyn nuttig om *Aarde wallen* en *Wegen*, waar over veel met zwaare lastwagens gereeden wordt; *Wallen* aan wyde Vaarten, Poelen en Meeren geleegen; *Rivier-Dyken*; *Zee-Dyken*; *Bolwerken*, *Schanſen* en *Borſtweeringen*; ook om Moerasſige *Wegen* beſtendig te maaken.' Voorts geeft de Heer MEESE onderregtingen, welken in het planten en kweeken van deeze boomen, met de minſte kosten en het meeste voordeel, moeten waargenomen worden.

Hierop koomt een *Vervolg van het nut der Kruidkunde door* DAVID MEESE: waar in hy verſcheide, meest huishoudlyke, en eenige geneeskundige nuttigheden en dienſten aanwyst van de *Conferva* van PLINIUS, een Water-mos welk uit de ſlooten gevischt wordt.

Nog volgen van denzelfden Schryver *Eenige Naſporingen aangaande de Mosplanten* (Musci), *of ze zonder Zaadlob of Lobben, dan of ze met een of twee voortkomen, gelyk duizenzende andere Gewaſsen.* Het is bekend dat veele Schryvers geſteld hebben, dat de Mosplanten geen volkomen zaad voortbrengen. Dit dagt den Schryver vreemd, wegens de ongelykheid van deeze met zo veel duizenden andere Gewaſsen; hy oordeelde het derhalve van gewigt dit nader te onderzoeken. Hy verkoos tot zyne Proeven de *Polytrichum* (*commune*) LINNÆI, zo wel de *Mas* als *Fœmina*, om dat dezelven van de allergrootſte, en gevolglyk van de gemaklykſte hier toe waren; en nog eene van de allerkleinſte, om te beproeven of de kleine zo wel als de groote onderzogt zouden konnen worden. Aan de eerſte ontdekte

hy

hy boven by den top eenige deelen welken eenigermaate de houding van Bloem-bladen, *Petala* hadden; vervolgens een *Vrugt* of *Zaadhuis*; *Stamina* of Helmſtyltjes; en door zaaijing van de zaaden plantjes opgekomen, vertoonde zich ook iets voor een *Cotyledon* of zaadlobbe aangezien; het Stuifmeel, *Pollen Antherarum*; in zo verre dat hy met waarſchynlykheid beſluit, deeze ſoort van Mos onder de *Polyandriæ* of dertiende Clasſe van LINNÆUS te behooren. Deeze Verhandling wordt door Afbeeldingen van de byzondere deelen der onderzogte Mos-planten opgehelderd.

Nieuwe Beſpiegeling der Klootſche Figuuren, met de Berekening van derzelver Oppervlakte of Inhoud, door Mr. WILHELM OTTO REITZ.

Onderzoek over de Schynbaare Beweeging Door W. J. G. KARSTEN, *Uit het Hoogduitsch vertaald door* J. W. VAN HAAR.

Verhandeling over de Herſenen der Vogelen en Viſchen. Door ALBERTUS VAN HALLER. *Uit het Latyn vertaald door* FRANCOIS WILLEM DE MONCHY. Men vindt hier in beſchryvingen *van de Herſenen in zes Ganzen*; *van den Wilden Endvogel*; *van den Watervogel Tringa*. Waar in zy *van de Viervoetige Dieren verſchillen*. Hier op volgen de beſchryvingen van de Herſenen der Visſchen; *van een groot aantal Karpers*; *van den Visch Dikkop*, Capito; *van den Zeelt*; *van den* Coregonus *of* Ferrat; *van den Snoek*; *van drie Meir-Forellen*; *den Berg-Forel*; *den Zalm-Forel*, *den Baars*, *de Mustela*. Hierop koomen *Gevolgtrekkingen*; *wat de Viſchen gemeen hebben*; *de Verſchillenheden in dezelven*; wat zy met *andere ſoorten van Dieren gemeen hebben*; *met de Vogelen in 't byzonder*. Tot ſlot worden hier bygevoegd eenige Phyſiologiſche Gevolgtrekkingen, *tot de kennis van de natuurlyke geſchaapenheid en werking der dierlyke ligbaamen behoorende*. Wy zullen deeze om de nuttigheid derzelven hier laaten volgen.

1. „ Het harde Herſenvlies is in de Visſchen byna kraakbeenig, bygevolg is dit geen werktuig van beweging, noch ook van veel gevoel.

2. „ Het zelve harde Herſenvlies wordt van het dunne Herſenvlies met eene menigte van celagtig weefzel tusſchen beiden afgeſcheiden; weshalve het harde Vlies geen bekleedſel der Herſenen, maar een Beenvlies van den Herſenpan is.

3. „ Nergens is 'er in de Herſenen een plaats, welke bepaaldelyk voor den zetel van ſommige denkbeelden dient; want de Gezigt-zenuw neemt zyn oorſprong niet alleen

van

van de Gezigt-bedden, maar ook van den *Torus* (*a*), van de bovenſte reukknobbeltjes (*b*) en van de onderſte middenſte knobbeltjes (*c*).

4. „ Dat de Gezigt-zenuwen met den anderen vereenigt worden, ſchynt noodzaaklyk te zyn; want, indien zy ter plaatſe, alwaar zy elkander overkruisſen, niet onder een vermengt worden, hebben zy, gelyk men in de Visſchen vindt, eene groote dwarſche ſamenvoeging.

5. „ Daar ſchynt ook eenige noodzaaklykheid plaats te hebben, dat de Herſenen met holligheden voorzien zyn, vermids men dezelven in alle klasſen der Dieren vindt; en de vierde holligheid, benevens den ſchryfpen, byna in alle Dieren overeenkomst hebben.

6. „ Desgelyks zyn de Reivlegten, die men in alle klasſen ontmoet, noodig.

7. „ In alle klasſen der Dieren zyn dwarſche ſamenvoegingen tusſchen twee gelyke deelen der Herſenen.

8. „ Zo ook de kleine Herſenen ſchorsagtig met een as van merg.

9. „ En eene viervoudige verhevenheid tegen over de Waterleiding.

10. „ De Pynappel-klier ſchynt niet zo noodzaaklyk te zyn, om dat de Vogelen en veele Visſchen 'er niet van voorzien zyn.

11. „ Eene verſcheidenheid kan 'er plaats hebben omtrent de knobbeltjes, die de Herſenen ſamenſtellen, en in het zelve ſoort van Visſchen anders zyn, by voorbeeld de geſtreepte (*d*) en de verholene knobbeltjes (*e*), terwyl daar en tegen verſchillende ſoorten in de knobbeltjes overeenkomen (*f*). Men treft ook verſcheidenheid in de Herſenholtens aan.

12. „ De Slymklier is 'er altyd, gevende aan den Reukzenuw in de Visſchen een klein gedeelte, en ook aan de groote Herſenen (*g*), zo dat zy waarſchynlyk ook in andere Dieren eenig merg byzet aan de groote Herſenen.

13. „ De grootte der Gezigt-bedden in de Vogelen ſchynt te behooren tot het lighaam der oogen."

Waar-

(*a*) In den Karper, Forel en Snoek.
(*b*) In den Dikkop.
(*c*) In den Dikkop en Zeelt.
(*d*) De Karper en Zeelt hebben dezelven, maar niet de Dikkop.
(*e*) Een in de Karper en twee in de Dikkop.
(*f*) Gelyk de verholene in de *Mustela*, Baars, Forel en Snoek.
(*g*) In den Snoek.

Waarneming van den Oorſpronk der Paarel-Worm, met de daar uit komende Goud-oogige Stink-vlieg. Door MARTINUS SLABBER. Dit Diertje wordt hier van het ei af, en in bewaaring van den Schryver uitgebroed, met alle naauwkeurigheid beſchreeven; ten opzichte van zynen eerſten ſtaat, vervelling, verandering van uiterlyke gedaante na de vervelling, inſpinning tot een Popje, in welken ſtaat het den winter overlag, en uitkomst in gedaante van een Vlieg. Doch wyl de Schryver geſtadig tot de bygevoegde Afbeeldingen wyst, is het niet mooglyk 'er een verſtaanbaar kort begrip van te geeven. Aanmerklyk is het gene de Schryver bevondt, dat de Wormen eerst uit de eitjes gekoomen zynde, op malkanderen jagt maakten, malkanderen doodden en uitzoogen. Hy begreep hier uit, dat zy hun regte voedzel ontbeerden, want hy hadt 'er bladen aan gegeeven, onkundig zynde wat hun voedzel ware. Hy voorzag hun van Rozeboom Luizen, waar op zy greetig aasden. Zonderling is het ook, dat zy, in den ſtaat van Vliegen, een geelagtig vogt van zich geeven, 't welk zeer lastig is voor den Behandelaar, om den byhebbenden ſtank, welke aan menſchendrek gelyk is.

Nog een' Waarneming van denzelfden Schryver volgt hier op, *Van de Gevleugelde Zesendertig-Tengelige Vogel-Luis.* Dit moet ook met de Afbeeldingen voor het oog te hebben geleezen worden. Aan 't einde verbetert de Heer SLABBER de beſchryving welke REAMUR van dit Diertje gegeeven heeft.

Eindelyk vindt men nog in dit tweede Stuk der Verhandelingen eenige *Berichten aan de Maatſchappye gegeeven.* Het eerſte van deezen is, *Waarneeming van een Worm, uitbangende tot de opening van een verſtorvene zylinksgeknielde Darm-Lies-Breuk.* Door N. BELKMEER, Stads Med. Doctor te Bolswaard. Het byzondere van deeze Waarneeming is, dat de Worm uit de doorbraak te voorſchyn kwam en uitgehaald werdt, zonder dat eenige drekſtoffen op dien tyd, of naderhand, volgden, en de Lyderes gelukkig werdt geneezen.

Bericht nopens een ongemeen baastig verlies des Gezichts, door de Operatie herſteld. Door G. TEN HAAF. In beide oogen blindheid ontſtaan zynde door een Melkagtige Cataract, werden beide oogen, door de nieuwe wyze van de Cataract te opereeren, ſchielyk van deeze ſtoffen ontlast en het gezicht herſteld.

Bericht over de Kinderpokjes voor de Geboorte. Door JO-

SU-

SUA VAN IPEREN. Een Kind van den Schryver werdt met vlakjes en putjes, waar uit men afleidde dat het, nog by de moeder zynde, de Pokjes hadt gehad, gebooren. Twee kinderen van den Heer van IPEREN hadden zes of zeven weeken te voren een goed ſoort van Pokjes gehad, en waren door haare moeder geſtadig behandeld en opgepast. , Te voren was deeze altoos, van dit jongſte Kind zwanger gaande, zeer wel geweest; maar bevondt zich buitengemeen ongemaklyk ſedert, en eens eenigen tyd met groote benaauwdheden (doch zonder eenige de minſte blyken van de Kinderziekte, welke zy tweemaal, in haar eerſte jeugd, ondergaan heeft) bezet, waar van zy door hulpe van een bekwaam Geneesheer, ſpoedig bevryd werdt.' Hier uit zou men, misſchien, zegt de Schryver, met eenige waarſchynlykheid, den tyd konnen opmaaken van de ziekte des Onvoldraagenen, naamelyk van omtrent vier weeken voor de ademhaaling.' „ Na verloop van een groote drie weeken, vervolgt hy, waren de vlakjes weg, en het Kind groeide, en groeit nog ongemeen voordeelig, — en blyft zo fris en vet, dat die verborgene inënting, zoo 't my toeſchynt, door de Goddelyke Voorzienigheid, om zo te ſpreken, zelve in 't werk geſteld, ons nog dagelyks ſtoffe geeft van blydſchap en ootmoedige dankbaarheid."

Waarneeming van een Etterborst, door de Operatie genezen. *Door* D. H. GALLANDAT. Dit geval kan ſtrekken tot aanmoediging van Heelmeesters en Lyders, die beſchroomd zyn deeze Operatie te doen of te ondergaan.

Waarneeming behelzende eenige zeldzame en langduurige Toevallen, veroorzaakt door het innemen van Rotte-Kruid. *Door* NICOLAAS HOYKAAS, Heelmeester te Rotterdam. Het byzondere der Toevallen, hier gemeld, was, dat de Lyderes alle voorwerpen zo rood als bloed ſcheenen te zyn, niemant onderſcheiden konde zien of kennen dan alleen door het gehoor; zy kreeg echter, na het aanleggen van een *Veſicatorium* in den Nek, den volgenden dag haar gezicht weder. Zy kreeg een groote ſcheiding van de Lippen, Tong en het Verhemelte, waar door zy een menigte vellen uit den mond, en ook met den afgang, kwyt raakte; haar regter Arm en Been waren kragteloos en verlamd, 't welk, doch niet zo zwaar, ook aan de linker zyde geſchiedde. Onder deeze toevallen ſtorf zy, na dat zy drie en vyftig dagen ellendig hadt geleegen.

Waarneeming van een ſchielyke Verandering der Lugtge-

ſteld-

ſteldheid. Door J. C. PALIER. Deeze vervat eenige aanmerkingen over het Onweer, van den 20 July, 1767, 't welk de ſteden *'s Hertogenbosch*, *Heusden* en de omliggende Streeken zo zwaar getroffen heeft, en toen in de Nieuws-papieren genoegzaam beſchreeven is. Aanmerklyk is 't dat de Barometer, by zo een grooten Storm, weinig verandering onderging: doch de geſteldheid van den Thermometer was des te aanmerklyker, van welke veranderingen men hier een Tafeltje vindt, van 's morgens te 7 tot 's avonds te 10 uuren. Men ziet hier uit, zegt de Schryver, dat de Thermometer, in den tyd van twee uuren, te weten van 4 tot 6 uuren, daalde van 86 op 66 graaden, een verſchil van 20 graaden; het gene hy oordeelt toegeſchreeven te moeten worden aan de menigte van den gevallen Hagel, welke, zo dra zy op den grond was, begon te ſmelten, en den Dampkring met Koude en ysdeeltjes vervulde.

Bericht van een Worm-loozing uit het rechter Neus-gat. Door MARTINUS SLABBER. Zeker perſoon twee en vyftig jaaren oud, was van zyn vroege jeugd af bezet geweest met zwaare hoofdpyn, vooral aan de rechter zyde van het hoofd, tot nu twee jaaren toe, wanneer dezelve nog verzwaarde, en zich inzonderheid in het Achterhoofd deedt voelen; waar by nog andere toevallen kwamen. Eindelyk loosde hy een worm uit het rechter Neus-gat, agt en drie agtſte duim lang, en van dikte in 't midden als een lange pypſteel. Hier na was hy van zyn hoofdpyn en alle andere toevallen verlost. Of deeze Worm uit de Maag naar boven gekroopen en zich door het Neus-gat ontlast, dan ergens anders verhoolen gezeeten hebbe, wordt in 't onzekere gelaaten.

*Bericht van **** DACHS, *wegens de Watervrees in een mensch, na het onmatig gebruik van Sterken Drank. Medegedeeld door* THOMAS SCHWENKE. Een Soldaat werdt overvallen van ſterke Stuiptrekkingen, en toonde allen afkeer en ſchrik voor water, als iemant die na de beet van een dol dier de Watervreeze krygt. Niemant wist dat hy gebeeten was, en 's anderen daags bleek, dat dit toeval zo wel als de Stuipen, veroorzaakt waren door het gebruik van veel ſterken drank: wyl hy, de dronkenſchap hebbende uitgeſlaapen, van de Watervreeze en alle toevallen wederom was bevryd en vry bleef; bekennende hy toen zelf, dat hy den voorgaanden dag ryklyk een pintje Genever gedronken hadt.

Achter deeze Berigten volgen, naar gewoonte, de dage-

lyk-

lykſche Aanteekeningen van de Barometer en Thermometer, en het Weder, op Zwanenburg gemaakt.

De verſcheidenheid en nuttigheid der ſtoffen, gelooven wy, zullen dit Deel der Verhandelingen van de Maatſchappye met geen minder genoegen dan de voorgaande doen ontvangen worden.

Magazin des Sciences & des Beaux-Arts, a l'uſage des Adolescens; ou Dialogues entre un Gouverneur & ſon Eleve. Par Monſr. FORMEY. *A Amſterdam, chez* M. Magerus, 1768. *T. I. ſans la Pref. &c. pp.* 291. *T. II. pp.* 326 *in* 12.

Schatkamer der Wetenſchappen en fraeie Konſten. Door den Heer FORMEY.

MEt de uitgave van dit Werk, by wyze van Samenſpraken, tuſchen een Jongeling en den Beſtierder van deszelfs Jeugd, ſtelt de Heer FORMEY zich voor, der Waereld mede te deelen, een beknopt bericht der Wetenſchappen en fraeie Kunſten, geſchikt naer de bekwaemheid van eerstbeginnenden; die in hunne jeugd voor onderſcheiden begrippen vatbaer beginnen te worden. Het eerſte Deel vangt, na ene voorafgaende Inleiding, betreffende den weg, dien men heeft in te ſlaen, om ene gegronde kennis van zaken te verkrygen, aen, met een geſprek rakende de Wysgeerte in 't algemeen. Hier aen volgt ene onderhandeling over de byzondere deelen der Wysgeerte, en de orde in welke dezelven aen elkanderen verbonden zyn. En daer mede is verknocht ene onderrichting aenaengaende het gebruik, dat men te maken heeft van de Vooronderſtellingen en de Vryheid van denken. Na het afloopen dezer voorbereidende geſprekken, maekt de Leermeester een begin met het ontvouwen der Wetenſchappen, en ſtelt de *Logica* of Redenkunde in de eerſte plaets; handelende nog in dit Deel, zo van de Redenkunde in 't algemeen, als van de grondbeginzelen dezer Wetenſchap. Dit onderwerp word achtervolgd in 't tweede Deel, het welk zich tot de beſchouwende Redenkunde bepaelt. Hier ontmoeten ons de onderhandelingen des Onderwyzers met zynen Leerling, over de Denkbeelden; de Benamingen, met opzicht tot alle ſoorten van Denkbeelden; de Bepalingen; het Oordeel; de Voorſtellen, die daer toe betrekkelyk zyn; de manier op welke de Wiskundigen de Voorſtel-

ſtellen onderſcheiden en benoemen; de verſchillende Betrekkingen, die de redenkundige Voorſtellen tot elkander hebben; en eindelyk over de Sluitredenen, zo van ene regelmatige ſoort, als van verſcheiden ſlach en de Bewysredenen.

De hier opgemelde onderwerpen zyn door den Heer *Formey*, met zo veel onderſcheid, en op zo geregeld ene wyze, verhandeld, dat zyne bekwaemheid, als Redenkundige inzonderheid, 'er ten duidelykſte in doorſtrale. En in zo ver men, uit des Autheurs voorheen uitgegeven en overbekende Schriften, ene genoegzame kundigheid heeft van de uitgebreidheid zyner Oefeningen, in bykans alle de andere takken van ſtudie; heeft men ook gronds genoeg, om in de verdere uitvoering, op dit voetſpoor, een Werk te verwachten, dat zyne nuttigheid kan hebben, niet alleen voor de Jeugd, maer ook voor meer ervarenen; 't zy om de eerſte gronden te leggen, of zich dezelven te verlevendigen. — Om 'er nog iets byzonders uit mede te deelen, zullen wy kortlyk ſtaen blyven, op 't geen de Autheur ons voordraegt, wegens de betrekkingen der oorzaken en gewrochten, die de ondervinding ons leert kennen.

Aengemerkt hebbende, dat de Wysgeerte, voor hem die ze bezit, beſtaet in de kennis van de oorzaken der gewrochten; en voor hem die ze onderwyst, in de bekwaemheid van dezelven op ene verſtaenbare wyze te verklaren; zo neemt hy daer uit aenleiding, om in de eerſte plaetſe gewag te maken van 't geen men in acht heeft te nemen, met opzicht tot de onderlinge betrekkingen der oorzaken en gewrochten, die de ondervinding ons leert.

Het is desaengaende baerblyklyk, dat de dingen die ons voorkomen verklaerbaer zyn, voor zo verre ze tot elkander de betrekkingen van oorzaek en gewrocht hebben. Twee dingen, die deze betrekking tot elkander niet hebben, of tuſſchen welken wy dezelven niet gewaer konnen worden, konnen niet dienen om elkander te verklaren. Ik weet niet, of de Ster *Sirius* enige veranderingen op Aerde te wegen brengt; maer dit is zeker, dat ze my niet kenbaer zyn; derhalven zou ik my beſpotlyk maken, indien ik enig ondermaensch verſchynzel daer uit wilde verklaren. Dit kan men op de geheele Voorzegkunde uit de Sterren overbrengen. De mogelykheid derhalven van een ding te verklaren begint eerst, daer onze kennis van de bovengemelde betrekking een aenvang neemt. Doch dan moet men boven alles wel verzekerd zyn, dat die betrekking wezenlyk is:

Laet ons dit door enige voorbeelden ophelderen. — Gy nuttigt ene zekere vrucht; en weinig uren daer na treft u ene geweldige koorts. Is die koorts door deze vrucht veroorzaekt? Dat blykt nog niet. Die koorts kon u getroffen hebben, zonder het nuttigen dezer vruchte: het verband tusſchen deze twee dingen is niet even zo, als dat het, welk zich vertoont tusſchen den ſteek van een degen, de hier door gemaekte wonde, het daer uit vlietende bloed, en de gevolgen die 'er uit ontſtaen. — Daer komt iemand in de kamer, en op 't eigen oogenblik verbleekt en bezwymt een ander, die 'er zich in bevind. Ontſtaet dit toeval in den laetſten, uit de komst van den eerſten? Hier van kan men zich uit dezen ſamenloop niet verzekeren; om dat 'er geen mensch is, die zich niet op ieder oogenblik ongeſteld kan bevinden, door ene ſpoedig ontſtane wanorde in zyn geſtel. — Daer is eindelyk ene plant, die verwelkt en verdroogt, na een zwaren mistdamp. Is dat een gewrocht van dien damp? Gy gelooft van ja; doch den wortel beſchouwende zult gy 'er het bederf in vinden, veroorzaekt door een gekorven diertje, dat de enige ware oorzaek is van den verwelkten ſtaet der plante. Als men dit nagaet, begrypt men zeer ligt, dat twee dingen in tyd aen elkanderen verbonden konnen zyn, zo dat het ene onmiddelyk op het andere volge; zonder dat men 'er uit konne afleiden, dat ze aen elkanderen verbonden zyn, door den invloed ener wezenlyke werkinge. Zy derhalven die beſliſſend oordeelen over de wezenlykheid dezer werkinge, op het enkele bezef van dien ſamenloop hebben ongelyk, en ſtellen zich in gevaer van een verkeerd oordeel te vellen, dat hen tot min of meer gewichtige misvattingen kan doen overſlaen. Men behoort zich dan nooit ſtellig over iets uit te laten, dan over 't geen men gezien heeft, niet alleen met het lichaemlyk, maer ook met het geestlyk oog, dat is te zeggen, 't geen men begrypt en verklaren kan; waer toe, als een eerſte grondſlag, vereischt word ene opletende ondervinding.

Men moet daer omtrent aenmerken, dat wy geen kennis hebben van het verband dat 'er hier beneden heerscht, tusſchen de oorzaken en derzelver gewrochten, dan langs den weg van ondervinding. Een mensch, die, om zo te ſpreken, uit de wolken viel, zou alle de voorwerpen, die zich op Aerde vertoonen, zien, en ze zelfs enigen tyd lang beſchouwen, in alle de betrekkingen, in welken zy konnen voorkomen; zonder te weten, of te voorzien, 't geen daer door

door ſtond te gebeuren. Indien men hem een brood en een ſteen voorleide, zou hem onbewust zyn, welke van die twee voorwerpen hem ten voedſel moest dienen. Als hy 't water in een ketel over 't vuur zag, zou hy niet verwachten, dat dit water eerlang heet zou worden en kooken; en zo met al het overige. Zodanig een mensch nu, als wy in dezen vooronderſtellen, is geen verzierd wezen; 't is in tegendeel ieder mensch, die zich op de Aerde bevind; 't zy in deszelfs kindſche jaren, voor dat men hem omtrent de eigenſchappen der dingen heeft onderwezen, of hy dezelven door ondervinding heeft leeren kennen: 't zy op ieder keer, dat hem in den loop zynes levens nieuwe voorwerpen ontmoeten, die hy tot nog aen gene proefnemingen onderworpen heeft. Hoe zal iemand, by voorbeeld, weten, dat hy op 't Ys gaen kan, en zwaer geladen wagens daer overvoeren? Zegt ge, uit de dikte van 't Ys; maer hoe zal hy weten de evenredigheid van die dikte tot het gewicht, dat dezelve te dragen heeft? hoe anders, dan uit de proefnemingen die voorheen deswegens genomen zyn, 't zy door hem zelven of door anderen? Wy hebben gevolglyk volſtrekt gene kennis van enig verband van oorzaken en gewrochten, dan na daedlyk genomen proeven, die ons het zelve leeren: die ons volkomen verzekeren, dat zodanig ene gegeven uitwerking plaets zal hebben, zo menigmael als A zulk ene geſtelde werking op B oefent. Dus weten we, by voorbeeld, dat een zware ſteen, van ene bepaelde hoogte vallende, den kop zal verpletten van hem op wien hy valt; en dat een dons-kuſſen, ongelyk grooter en van meerder hoogte vallende, geen de minſte ſchade zal toebrengen.

Zegt men, dus doende ontdekken wy nooit redenen; we worden alleen uitwerkſelen gewaer; en 't verband, 't welk ons regt geeft tot de benoeming van oorzaken en gewrochten, is zelf niets anders dan een uitwerkſel, waer in we toevallig onderwezen worden. 't Is waer; doch ondertuſſchen kan men de leer der oorzaken en gewrochten, uit een zeker gezichtpunt beſchouwen, dat ons dezelve doet voorkomen, als ene bron van redenen en verklaringen. Dat men in de eerſte ontdekkingen, in alle ſoorten van dingen, als by den tast te werk gaet, is zeker, en zulks kan niet anders zyn. Het brood en de ſteen beide word iemand als voedzel aengeboden: de hardheid en de ſmaekloosheid van den ſteen doet hem denzelven ter zyde leggen; en de eetbaerheid beweegt hem om het brood te verkiezen. Al be-

proevende redeneert men, en na ene keuze gedaen te hebben, is men in ſtaet om reden van zyne keuze te geven. Iemand wil een huis bouwen, zonder nog te weten waer mede hy bouwen kan; hy zal in dat geval geen water, vuur, modder, vleesch en dergelyken nemen; zo hy al giſſende aenvangt, zal hy zich bedienen van verſchillende ſtoffen, die vastheid en beſtendigheid hebben; en ene langduurige ondervinding, met opzicht tot dezelven, zal hem leeren, welken de beste bouwſtoffen zyn. 't Is inmiddels zeker, dat deze ondervinding voorgegaen is door ene andere, die hem de vastheid, en vloeibaerheid of losheid der dingen heeft leeren kennen. Op het enkele gezicht der oppervlakte van een ſtuk marmer, en die van een volkomen ſtil water, is 'er niets, dat ons aenduid, dat de ene de oppervlakte van een vast, en de andere die van een vloeibaer lichaem is. Zie daer de eerſte ſtap der ondervindinge; dien leidraed volgende, word iemand een Wysgeer, geſchikt om de oorzaken en gewrochten op ene verſtaenbare wyze te verklaren.

Indien de menſchen met oplettendheid aenhouden, verkrygen ze, na verloop van enigen tyd, na herhaelde proefnemingen, min of meer menigmael gedaen met de vereischte naeuwkeurigheid, de zekerheid der uitwerkſelen. Deze zekerheid word ontegenzeggelyk, en hangt niet af van de verklaringen. Kan men ze geven, zo veel te beter; dit is de zaek der Wysgeerte; maer, al geeft men ze niet, de zekerheid is 'er echter; nadien het tegenſtelde nooit gebeurd is, en 't dwaesheid zou zyn te gelooven, dat het ooit gebeuren zou. — Nooit heeft men zyne hand in 't vuur gehouden zonder dezelve te branden; ik zal 'er nochtans de proef van nemen; mogelyk zal 't voor dezen keer niet gebeuren. —— Nooit is 'er ene vonk vuurs in een kruidmagazyn gevallen, zonder het zelve te doen ſpringen; laten we 't echter eens wagen, om te zien of 't onfeilbaer is. Al kon men zich volſtrekt geen denkbeeld maken van de werking der vlamme op de hand, en der vonke op het kruid, zouden zulke handelwyzen daerom niet minder buitenſpoorig wezen. Even zo zou het zyn met hem, die, in plaets van Rhabarber en Manna, Rottekruid en invretende Kwikpoeiers wilde innemen, zeggende, dat men niet weet, hoe die middelen hunne werking oefenen op de ingewanden en in het bloed. Verſtandige lieden houden zich dan by de ondervinding, als ze genoeg bewaerheid is; en men verwacht, dat wel bekende en wel bepaelde oorzaken, in 't

ver-

vervolg van tyd, op dezelfde onderwerpen evengelyke gewrochten zullen voortbrengen, als ze altoos voorheen gedaen hebben. —— Tot dus ver gekomen zynde, dan onderzoekt men die oorzaken nader, om te zien, of men niet kan ontdekken, waer door en hoe zy deze werking oefenen. Naer mate dat dit onderzoek daedlyk toone, in de oorzaken, ene geſchiktheid om te werken, en in de wezens, waer in de gewrochten zich openbaren, ene geſchiktheid om die werking te ondergaan, zo neemt men die betrekkingen in acht, men houd ze in gedachten, men paart dezelve ſamen; en wanneer ze voldoende zyn, zo ten opzichte der klaerheid als ten aenzien van 't getal, dan ziet men het daer uit opgemaekte aen als de reden van het gewrocht, als de verklaring van dat gewrocht door zyne oorzaak. —— Dus vertoont zich de Wysgeerte als in de wieg; dan dit is aenvanglyk genoeg; 't voldoet, dat ze gebooren is: gebooren zynde in den ſchoot der Ondervindinge is ze geſchikt, om verder opgekweekt te worden door de Reden; om, de dagen der kindscheid en de jaren der jongelingſchap doorgeloopen hebbende, tot een manlyken ſtaet te geraken, en tot die volmaektheid te komen, welke de Menschlyke Wysgeerte bereiken kan.

Mengelwerken van Wysbegeerte, Geſchied- en Letterkunde, door den Heer DE VOLTAIRE. *Uit het Fransch vertaalt. Te Rotterdam by* H. Beman 1768. *Twee deelen, behalven de Voorreden* 786 *bladzyden in octavo.*

DEze Mengelwerken behelzen, gelyk de Tytel reets enigermate aenduid, de gedachten van den Heer *de Voltaire*, over onderwerpen van verſchillende ſtudie. Zyne uitgebreide belezenheid en de vlugheid van zyn geest ſtellen hem in ſtaet, om dezelven te behandelen; is 't juist niet altyd op ene bondige, ten minſte op ene levendige wyze, die geſchikt is, om 't gros der Lezeren te behagen; en zekerlyk nog uitgebreider aengenaem zou wezen, indien 'er niet hier en daer enige Satirique trekken tegen de Heilige Schriften onder vermengd waren. Een Lezer, die oordeels genoeg bezit, om losſe raillerie van bondig oordeel te onderſcheiden; of zulke trekken; die door geen de minſte rede ondersteund zyn, gelyk 'er hier ettelyken in voorkomen, zonder te ſterk geërgerd te worden, kan overſlaen, als buitenſpoorige ſtappen van een al te ſpeelend ver-

nuft, zal 'er nog al ettelyke beſchouwingen in vinden, die zyne aendacht verdienen, zyne opmerkzaemheid verlevendigen, en hem aenleiding geven, om 'er bepaelder op te denken. Men zal 'er dus met nut gebruik van kunnen maken; te meer daer de Heer *de Voltaire* veel al het oog heeft op de buitenſpoorigheden, die 'er in deze en gene Studien plaets hebben; en voorts meerendeels bedoelt de vervolgzucht tegen te gaen, mitsgaders de denkbeelden van Rechtvaerdigheid en algemene Liefde in te boezemen. — Uit het volgende Stukje, behelzende, *een Geſprek tuſſchen* Ariston, *een Stads Burger*, *en* Teotimus *een Dorps-Paſtoor*, kan men enigzins afnemen, welk denkbeeld die Heer voed van een goed Pastoor, waerom wy 't zelve te eerder tot een ſtaeltje uit deze Mengelwerken verkoozen hebben.

Ariſton.

„ Geluk myn waerde Teotimus. Ik hoor dat gy een Pastory op 't Land gekregen hebt."

Teotimus.

„ Ik dank u: 't is waer, ik heb eene kleine Parochy verkregen, ook ben ik 'er meerder mede in myn ſchik, dan met eene groote. Ik bezit maar een bepaald gedeelte kennis en werkzaamheid, zeventig duizend zielen onder myn opzigt te hebben, zou zekerlyk boven het vermogen zyn van my, die maar eene ziel bezit. Ik heb altoos het zelfs vertrouwen van die lieden bewondert, die zich met zulk een zo uitgeſtrekt gebied belastte. Ik voel my onbekwaam tot zulk eene beheering; een groote kudde zou my verlegen maken; maar mogelyk zoud ik aan een' kleene eenig goed kunnen doen. Ik ben zo ver in de rechten gevordert, dat ik myne arme Parochianen beletten zou, om elkander door Proceſſen te vernielen. Ik weet genoeg van de Geneeskonst om hun, wanneer zy ziek zyn, eenige eenvoudige middelen te kunnen voorſchryven; en ik heb eene genoegzame kennis van den Akkerbouw, om ſomtyds door myne raadgevingen van nut te kunnen zyn. De Heer en de Vrouw van de plaats zyn eerlyke lieden en gansch geen fynelaars, deze zullen my helpen goed doen. Ik vlei my, redelyk gelukkig te zullen leven, en dat niemand ongelukkig door my zyn zal."

Ariſton.

„ Spyt het u niet ongehuwt te zyn? Een vrouw zou u tot grooten troost kunnen ſtrekken; 't zou aangenaam wezen na de Mis Gelezen, Gepreekt, Gezongen, *Gecommu-*

nieert

nieert, Gedoopt, Gebiegt, *Gecatechiſeert*, en Begraven te hebben, tot uwent eene lieve, goedaartige en brave echtgenote aan te treffen, die zorg voor uw linnen en voor uw perſoon droeg, die u zou vervrolyken als gy gezond waart, en u op zoude paſſen als gy door ziekte het bed hield; die u lieve kinders zou baren, welke gy door eene goede opvoeding tot nuttige leden van den ſtaat zoudt maken. Ik beklaag u, daar gy mensch zyt, verſteken te moeten zyn, van dien troost, welke den mensch' zo nodig is."

Teotimus.

„ De Griekſche Kerk doed zeer haar best, hare Prieſteren het Huwlyk aan te prediken; de Anglicaanſche Kerk en de Proteſtanten gebruiken dezelfde wysheid; de Latynſche Kerk heeft eene andere wysheid die het tegengeſtelde eischt. Misſchien dat in deze tyden, nu de Geest van wysbegeerte zo ſterk toeneemt, 'er by de eene of andere Kerkvergadering wetten zullen gemaakt worden, die voor de menschlykheid gunſtiger zyn, dan die van het Concilie van Trenten. Maar ondertusſchen moet ik my gedragen naar de tegenwoordige wetten. 't Valt hart, ik weet het, maar hoe veele lieden die ver boven my waren, hebben 'er zich aan onderworpen, des zou 't my niet voegen, te morren."

Ariston.

„ Gy zyt geleerdt, en bezit eene wyze welſprekenheid; hoe meent gy voor uwe Landlieden te Prediken?"

Teotimus.

„ Gelyk ik voor Vorſten doen zoude; ik zal altoos van Zedekunde ſpreken, en nimmer over Geloofsverſchillen of ſpitsvinnigheden. God verhoede dat ik immer de loutere, de heiligmakende, de daadlyke, de byblyvende, de genoegzame genade trachte te doorgronden; of dat ik onderzoeke, of de Engelen, die met Abraham en Lot aten; een ligchaam hadden, dan enkel ſchenen te eten; 'er zyn duizende dingen daar myne toehoorders nimmer iets van hooren zullen, noch daar ik my zelve mede meen te vermoeijen. Ik zal zoeken, brave, eerlyke lieden van hun te maken, en trachten, zo veel ik kan, zelf een onberispelyk leven te leiden. Ik meen geen Theologanten te maken, en zo weinig Theologant te zyn als mooglyk is."

Ariston.

„ ô De goede Pastoor! Ik zal in uwe Parochie een Buitenplaats koopen. Mag ik u bidden, zeg me, hoe gy u omtrent de Biegt zult gedragen?"

Teotimus.

„ De Biegt is een zeer goede zaak, een teugel voor de misdaden, en in de hoogſte oudheid uitgedagt, by het vieren van alle de oude verborgenheden werd 'er gebiegt; wy hebben deze oeffening nagevolgt en geheiligt; zy is zeer goed om de haatdragende harten tot vergifnis te nopen, en om de kleene dieven te doen wedergeven, 't geen ze hunnen evenmensch mogten ontſtolen hebben. De Biegt heeft echter eenige zwarigheden. 'Er zyn veele onbeſcheide Biegtvaders, vooral onder de Monniken, die ſomtyds meer zotheden aan de jonge Dochters leeren, dan alle de jongelingen van een gantsch Dorp zouden kunnen doen. Men moet in de Biegt geene kleene omſtandigheden afvergen. 't Is geen gerechtlyke ondervraging; 't is een belydenis welke de Zondaar van zyne overtredingen doed aan 't Opperwezen, in de handen van een ander Zondaar, die zich op zyn beurt mede beſchuldigt. Deze noodzaaklyke belydenis werd niet ingevoert, om de nieuwsgierigheid van eenig mensch te voldoen."

Ariston.

„ Zult gy gebruik van de *Ban* maken? "

Teotimus.

„ Neen; 'er zyn Kerkboeken die de Sprinkhanen, de Toovenaars en de Tooneelſpeelders in den Ban doen; doch ik zal de Kerk aan de Sprinkhanen niet verbieden, alzo ze 'er nimmer komen. Ik zal de Tovenaars niet *Excommuniëren*, wyl 'er geen Tovenaars zyn: en wat de Tooneelſpeelders belangt, alzo deze van den Vorst een jaarwedde trekken, en van de Magiſtraat geduldt worden, zal ik my wel wagten tegen hen uit te varen. Zelfs wil ik u als aan een Vriend wel bekennen, dat ik veel ſmaak heb voor het Tooneel, wanneer 'er de zeden niet gekwetst worden. De *Miſanthrope*, *Athalia* en andere ſtukken behagen my ten uiterſten. Zy komen my voor als ſcholen, daar men de deugd en de welvoeglykheid predikt. De Heer van ons Dorp doed nu en dan eenige dezer ſtukken door jonge lieden, die gaven hebben, ſpelen. Deze vertoningen boezemen deugd in, door het aanlokſel van vermaak; zy vormen den ſmaak, leeren wel te ſpreken, en wel voor te lezen. In dit alles vind ik niets als 't geen nuttig en onſchuldig is; ook meen ik deze vertoningen tot myne ſtigting nu en dan by te wonen; maar altoos in een getraliede *Loge*, om den zwakken geen ergernis te geven."

Aris-

Ariston.

„ Hoe meer gy my uwe gevoelens openlegt, hoe ik meerder verlang uw Parochiaan te zyn. 'Er is maar eene zaak van eenige aangelegenheid die my doed aarzelen. Wat zult gy doen om uwe Boeren te beletten zich op Feestdagen dronken te drinken. Zy vieren dezelve altoos op die wyze. Hoe meenig ziet men 'er op die dagen met een hangend hoofd, en waggelende beenen, de oogen half geſlooten, de mond den baard bezeverende, de handen langs hun lichaam hangende, de ooren enkel vatbaar voor een verward geluid, en ver beneden den ſtaat der dieren gebragt, door hunne bedrukte en jammerende Vrouwen naar huis geleid; 's anderendaags onvermogend om met een zwaar hoofd te arbeiden, dikwils ziek, en langſamerhand, tot eenen redenlooſen ſtaat voor het overige van hun leven vervallende. Hoe velen ziet men 'er die, door den wyn woedende geworden, de bloedigſte krakeelen verwekken, ſlaan en geſlagen worden, en ſomtyds dit affchuwlyk Toneel door een Moord eindigen. Men kan niet ontkennen dat de ſtaat meer onderdanen door die Feestdagen verliest, dan door de Veldſlagen. Wat kunt gy doen om in uwe Parochie een zo affchuwlyk en ſchandelyk misbruik te verhoeden?"

Teotimus.

„ Ik heb hier al over gedagt en een party gekoozen. Ik zal hen oorloven, ja zelfs hen aanzetten, om op de Feestdagen na den morgendienst, dien ik zeer vroeg verrigten zal, hunne landen te bebouwen. 't Is gebrek aan handgebaar op den Feestdag, dat hen ter herberg lokt. Op werkdagen ziet men die ongebondenheden noch euveldaden niet. Een matige arbeid is gezond voor lighaam en ziel. Ook heeft de ſtaat dezen arbeid nodig. Vooronderſtelt eens vyf millioenen menſchen, die daags, door malkander, ieder voor vyf ſtuivers werk doen, en deze rekening is niet zo hoog: deze vyf millioenen menſchen maakt gy dertig dagen van 't jaar onnut. De ſtaat verliest dus dertigmaal vyf millioenen vyf ſtuivers aan handwerk. God nu heeft zekerlyk noch dat verlies, noch de dronkenſchap geboden"

Ariston.

„ Dus zoudt gy het gebed aan den arbeid paren. God gebiedt het een en ander. Gy zult dus God en den evenmensch dienen. Maar wat party zult gy in de twisten der Kerklyken kiezen?"

Teotimus.

„ Geene. De deugd die van God komt, word nimmer betwist. De gevoelens, die de menſchen opperen, zyn aan twist en krakeel onderhevig."

Ariston.

„ ô De braave en goede Pastoor !"

De volmaakte Financier. Ontworpen door MARIA MACHIAVEL. *Uit het Italiaanſche Handſchrift door den Autheur in het Hoogduitsch overgebragt. En nu, volgens de eerſte en Orgineele, en met aanmerkingen vermeerderde uitgaaven, van Venetien en Ceulen in het Nederduitsch vertaalt.* 1767.

EEn Schimpſchrift op de Heren *Financiers*, waer in, op een Machiavelliſchen trant, onder den ſchyn van hen te leeren, wat hun te doen ſtaet, het ſchadelyk en ſchandelyk gedrag veler *Financiers*, aen de Vorſtlyke Hoven, en wel byzonder in Duitschland, ontvouwd word. Er komen hier en daer in dit Stukje enige geestige trekken voor, die quanswyze ſtrekken ter verdeediginge van deze en gene ſlinkſche handelingen van zommige *Financiers*; doch de Schryver heeft het meerendeels tot uiterſtens gebragt, die niet wel in een ſchoonſchynend daglicht geſteld konnen worden. Dit maekt yelen zyner trekken te lomp, zo dat ze hunne aartigheid verliezen, en dus met geen genoegen gelezen konnen worden: en 't genoegen, dat men 'er nog uit zou konnen ſcheppen, word niet weinig geſtoord, door de onnauwkeurigheid des Nederduitſchen Overzetters in tael en ſtyl. — Zie hier, ten voorbeelde, hoe de Autheur zich uitlaet over het willekeurige belasten der Onderdanen, ter voldoeninge van de behoeftigheden van den Vorst. (*).

Aengemerkt hebbende, dat een *Financier* de Onderdanen van

(*) Dat is te zeggen, ten einde den Vorst in ſtaet te ſtellen, om *overeenkomſtig met zynen ſtaet te konnen leven*, waer door de Autheur, volgens de tael der groote Waereld, verſtaet; „ een talryk en prachtig Hof en Tafel te houden, met een aenzienlyke Adel omgeeven te zyn; groote Gebouwen op te richten; een aenzienlyke Militie op de been te hebben; ter Jagd en ter groote Jagd alle vereischte Bedienders, Gereedſchappen en Honden te hebben enz."

van een Vorst heeft te beſchouwen, als veel gelykende na ene ſpons, die geen water geeft ten zy men ze drukt; bezeft hy wel, dat velen der Onderdanen deze leerſtelling zullen wraken, en vind zich daer door genoopt, om te bewyzen, *dat een ieder Vorst na de Maat zyner behoeftigheden bevoegd is, en recht heeft om de Onderdaanen met belastinge te bezwaaren*: en hy oordeelt zulks te noodzaeklyker, om dat dit, volgens hem, de hoofdzaek is, naer welke een getrouw en geſchikt *Financier* handelen moet. Zyn bewys deswegens vangt aldus aen.

„ Het is namelyk een geheel onloochenbaare en onwederſprekelyke waarheid, dat ieder Landsheer, land en NB. Bewoonders, als een Eigendom met al haar vermoogen Erft. — Erft hy de bewoonders, zo erft hy ze niet anders dan de Boer zyne Oſſen, en de Moolenaar het Ezel van zyne Ouders erft. — Gevolgelyk begeert hy van hun dienſten; doch wyl den Vorst ook haar vermogen erft, zo ſtaat dat alles onder zyn macht en willekeur. — Dit is het rechte begrip, dat men zich van het erven des Lands en lieden te maaken heeft, en hier uit volgt ontegenzeggelyk, dat den Landheer, als hy zyn onderdaanen dienſten oplegt, of geld van hun vordert, alleen dat geene neemt, dat hem als een eigendom behoort, en dat de Onderdaanen alleen bloote, ſchatbewaarders zyn die onder de macht van haar Landsheer ſtaan."

De groote tegenwerping hier tegen, afgenomen uit het denkbeeld, dat men de Burgerlyke gezelſchappen op den grond van het algemene geluk heeft ingerigt, en dat de onderdanen hunne perſoonen en middelen geenszins aen de willekeur der Regenten afgeſtaen hebben, beantwoord onze Autheur, wel inzonderheid, door zich te beroepen op de Geſchiedenis en Ervarenis. Hy erkent wel dat de Duitſchers oudtyds op dien grondſlag van 't algemeen geluk beheerscht zyn; maer de Geſchiedenis, zegt hy, toont hem, dat dit een einde genomen heeft met Carel den Grooten; dat de Duitſche en Italiaenſche Staten van dien tyd af; zonder enige voorwaerde van die natuur, beheerscht, en dus ook overgeërfd zyn; dat het gevolglyk den tegenwoordigen Landheer, volgens die erfenis, vryſtaet, al het nut uit de bewooners te trekken, dat zyne Voorvaders werklyk getrokken hebben, of hadden konnen trekken. — „Ik moet, *zegt hy vervolgens*, 'er altyt om lachen, als eenige ſystematiſche leeraars haar wonderlyke leerſtellinge algemeen maaken, en ten nadeelen van de Duitſche Regenten

ten uitbreiden, het volk oproerig, en de Engborſtige Regenten, het leeven door die gevolgen verdrietig maaken. — Zy ſtellen de gelukzaligheid des volks in alle opzichten, tot de ziel der handelingen van de Regenten, zo dat zy ſlaaven werden, van die geen die hun eigendom, ja wat meer is, die hun ſlaaven zyn. Is het dan zo licht het geluk der onderdaanen te bevorderen als het licht en aangenaam is een Haas te ſchieten, een Pas te maaken, of een Minuet te danzen? Waarlyk op deeze wys was den Boer gelukkiger, als de Vorst, wyl die nog eenige uuren des daags en het grootſte deel des nachts rust ten minſten eenig vry genoegen heeft."

„ Dat weezentlyk niemand gelooft, dat de bevordering van het geluk der onderdaanen de Hoofdpligt der Regenten zy, toont de Ervaring genoeg. — Die beezigheid is met zo veel zorge en zwaarigheden verbonden, dat ik bezwaarlyk gelooven kan, dat iemand de heerſchappy over Land, Volk, Steeden, Dorpen en Landen, door gerechtelyke Proceſſen, ten minſte niet door 't zwaard, en verwoesting, door Moort en Vuur, met oogmerk om hun geluk te bevorderen, zoeken zouden, het is waarſchynlyker, dat met dit oogmerk nooit eenen oorlog gevoerd is. — De laatſte zelvs wiens hoofden echter Perzoonen van uitmuntende eigenſchappen zyn, hebben niet het geluk der Boheemers noch dat van die van Silezien tot hun voorwerp gehad. — En echter ontbreekt het niet aan Proceſſen, nog ſtreeken, nog geweld om een ſtuk land en eenige lieden tot zich brengen, gevolglyk moet het geluk der onderdaanen hier niet meeden in Rekening gebragt worden. — Was het een Plicht van de Regenten, haar onderdaanen gelukkig te maaken, dan kan ik niet begrypen, hoe de hoovelingen vlyers en andere kruipende Dieren der Vorſten, dezelven by den aanwas van een ſtuk Lands vrolyk zoude konnen gelukwenſchen. — By die gelukwenſchingen moest dan de hoogſte graad der deugd de dryfveder zyn, of een ieder moet gelooven den naam was zy alleen daarom aangenaam, wyl daar door de Hofſtaat en wellust aanwast; in het eerſte geval zoude zo een gelukwenſchings Compliment omtrent zo luiden: Ik verheuge my, over het geluk, dat zyn Majeſteit (of zyn Genade) door de verkryging van dit of dat land, de verbintenis, en verplichting voor het onſchatbaar geluk, en tevens de grootſte zorge en moeilykheeden bekoomen heeft om de bewoonders gelukkig te maaken; uwe zeegenryke waapen

nen

nen die het land tot een woesteny gemaakt hebben, zullen de Inwoonders gelukkig doen zyn. —— Doch ik denk niet dat dit de Hoftaal is. Ze is veel te Melancoliek en behoort alleen in het land der diep en zuur denkende Hipocondrieſche Philoſoophen. — Aan het Hof zoude zo een Compliment de grootſte treurigheid veröorzaaken, en alle leevendigheid verbannen. — In 't burgerlyke leeven, zoekt men niet de zwaarigheeden, maar alleen het nuttige en aangenaamen; aan de Hooven bekommert men zich daarom het allermeest, onder de Zon, ten klaar bewys dat zy hier in niet anders denken, dan het gemeen, en gevolglyk het nuttigſte zoeken."

„ Ik wil niet tegenſpreeken, dat het niet een van de grootſte en volmaaktſte geneugtens van een Redelyk Schepzel zyn zouden, andere haar geluk te konnen bevorderen. — Doch kan men hier uit wel met recht de Plichten der Vorſten afleyden? ziet een ieder, en byzonder die geenen die aan het Roer van Staat zitten, zeer licht; dat een Regent zonder zyn eigen vergenoegen, zyn eigen welvaart te rug te ſtellen, bezwaarlyk het geluk zyner Onderdaanen bevorderen kan? of wil men dat de Plichten voor zich zelvs zullen volgen, op die van andere? —— Wie doet dit myn waarde Leezer? — Waarom moet het dan den Vorst doen? —— De Finantie is zo een groote beezigheid, dat een Vorst die zich daar mee bekommert wynig tyd heeft om andere zaake te verrichten, ten minſte niet om aan het geluk zyner Onderdaanen te denken". —— Onze Autheur breid zich voorts, met zodanig ene redeneerwyze, nog breeder over dit onderwerp uit; en beweert zelfs eindelyk, dat de welvaart van het Land en der Onderdanen eischt, dat zy met zware belastingen bezwaert worden, als ſtrekkende om de Inwoonders arbeidzaem en nederig te maken. Deze denkbeelden boezemt hy den *Financier* als zeer gewichtig in, en toont hem tevens, hoe hy 'er met voorzichtigheid gebruik van moet maken. — Doch 't is niet noodig dat wy hier op verder ſtaen blyven, 't reeds bygebragte is overgenoeg om de manier van 's Autheurs behandeling te leeren kennen.

Requesten van HENDRIK BAGH, *Kastelein in 't Heere Logement den Burg te Leyden, over de verregaande Mishandelingen hem aangedaan, door* JUSTUS VAN DER HOEVEN, *Vaendrig in een Compagnie van 't Regiment Guardes Dragonders van zyn Hoogheid, den Heere Prince Erfſtadhouder. Met de Appoinctementen daar op verleend.*

DE Heer *Bagh* beklaegt zich in denen, by Requeste, gepreſenteerd aen den Wel-Edelen Geſtrengen Krygsraed van 't bovengenoemde Regiment, Guarniſoen houdende binnen de Stad Leyden, over den Heer *van der Hoeven*. Dezelve heeft hem, volgens zyne depoſitie, op ene publique plaets, zonder daer toe enige wettige reden te hebben, met rottingſlagen geſlagen; en op zyne verdeediging enige Dragonders gelast hem gewelddadig van daer te verdryven; 't welk onder veelvuldig ſlaen, ſchoppen en ſtooten is uitgevoerd, tot dat hy, zyne Chaiſe, by geluk daer digt by ſtaende, bereikt hebbende, hunne handen is ontkomen. Hier tegen verzoekt hy Satisfactie enz. Het appoinctement daer op gegeven luid, dat 'er in dit verzoek, zo als het is liggende, niet kan worden getreden, en dat het zelve mits dien van de hand gewezen worde; overlatende aen den Suppliant zyne actie verder te inſtitueren, in zulker voege als hy zal oordeelen te behooren. De Heer *Bagh*, zich met dat Appoinctement bezwaerd vindende, heeft zyn Requeste herhaeld, met redengevinge van zyn bezwaer; doch de Wel Ed. Geſtrenge Krygsraed heeft geperſiſteerd, by 't reeds verleende Appoinctement. — De Suppliant, zich dus een, en andermael gefrustreerd ziende, geeft deze Papieren openlyk in 't licht; en ſchynt dus zyne Actie over te geven aen de Rechtbank van 't Gemeen. Wat nuttigheid hy daer uit verwacht, is niet wel te raden: of het moest zyn, dat hy anderen, door zyn voorbeeld, wilde leeren, voorzichtiger te zyn; en de algemene les geven, om liever uit den weg te loopen, dan een onbezonnen en driftig mensch te ſtaen.

His-

Historie van Sophia de Francourt. *Door den Heer* SAURIN, *Lid van de Franſche Academie. Te Amſt. by* S. van Vliſſingen 1769. *Behalven de Voorreden enz.* 253 *bladzyden in octavo.*

EEn Zedekundige Roman, welke de Ondeugd ten haetlykſte affchildert, en de Deugd in haren luister vertoont, door middel van een zeer wel ingericht Historisch verhael; dat van de Jeugd, in een ledig uur, met nut en vermaek gelezen kan worden. De volgende les van den Graef *van Francourt* aen zyne Dochter *Sophia* kan der Jeugd niet te veel ingeſcherpt worden, waerom wy dezelve ook hier zullen overnemen.

„ Ik moet u alleen vermanen, op uw hoede te zyn tegens de ſtrikken, daar de boosheid uwe jeugd zonder ondervinding in zou kunnen trekken. Gy zyt gelukkig genoeg geboren, om het kwaad niet te kunnen vermoeden en u te wagten voor de ſchelmery; de oprechtheid heeft moeite om zich een denkbeeld te maken, dat 'er valſche, ſchelmagtige en wrede menſchen genoeg zyn, die zich een kwaadaartig vermaak maken, een ander te beledigen; en 't is zeldzaam, dat ene zuivere ziel zich genoeg wapent tegens ſchelmen, waar van zy het ſlagtoffer niet geweest is. 't Is ondertuſchen niet dan een verſtandig wantrouwen, 't welk de onnozelheid voor deszelfs konſtenaryen behoeden kan: en 't is dit wantrouwen, myn lieve SOPHIA, dat ik u in ernst aanbeveel. Het valt hard kwade gedagten van een ander te hebben; doch de voorzichtigheid, gevestigd op ſchadelyke en herhaalde ondervindingen, vordert het. Deze eischt, dat gy u verſterkt tegens de begoogelingen der vrindelykheid, en uwe achting op een hogen prys ſtelt, dewelke gy niet dan na een ryp onderzoek geven moet, om dat alle harten niet de edele oprechtheid van het uwe hebben. Haat de menſchen niet, dit zou reeds van te voren ene regtvaardiging zyn voor de zamenſpanning, dewelke tegens u zou konnen gemaakt worden: doch denk, dat 'er diergelyke menſchen zyn, en by ongeluk in groot getal; het geen genoeg te beklagen is; om dat men de onſchatbare waardye van de inwendige vrede des harte niet bemerkt, die door een zuiver geweten alleen verkregen kan worden; om dat 'er menſchen zyn, die, gekwelt wordende door de knagingen van hun gewiſſen, menen, dat zy de bitterheid van dezelven verminderen, door voor anderen, die

die in onſchuld leven, dezelve poelen van verderf te openen, in welke zy geſtort zyn, en dat de helſche geesten minder kwaad en vertoornt tegens hen zullen zyn, als zy andere ſlagtoffers te verſcheuren zullen hebben.

„ De kennis van de waereld zal u andere voorwerpen, die min hatelyk zyn, opleveren, doch dewelke niet dan gevaarlyk zyn: het zyn die ſlechthoofden, die om de vermoeijing der opmerking te ontgaan, zich in de ſnelle draaikring van de mode geworpen hebben, die door ene toegevenheid, die veel eer uit traagheid dan uit liefderykheid haar oorſprong neemt, altoos gereed zyn alle fouten door het voorbeeld van erger euveldaden, die by ongeluk maar al te gemeen zyn, te verſchonen. Zy, onbekwaam zynde, min door boosheid dan door levenloosheid, om hunne plichten te vervullen, hebben geen werkzaamheid, dan om afleidingen na te lopen, die de gewoonte met den naam van vermaken vereert, en zonder dat zy ondeugend geboren zyn, door de ſtroom 'er ingeſleept worden. Gelukkig voor hun, zo zy maar alleen nutteloze leeglopers zyn! Voor deze is het, myn dochter, dat gy u het meest wagten moet! hun uiterlyk is ſchitterende, hun ſpreektrant is lugtig, zy zyn gewoon over rozen te huppelen, en den lieflyken reuk van dezelven gedurig te ademen en van zich te geven; hunne bevalligheden vleijen, hun voorbeeld verleidt, en wel dra offert men, gelyk zy, aan het verlangen om luisterryk te zyn, een wezenlyker goed, den vrede des harte en de liefde voor zyne plichten. Ik zal u niet ſpreken van die monſters door de ligtmisſery bedorven, en met duizend euveldaden bevlekt, deze zyn min gevaarlyk; de ondeugd, zal zy zich in een heminlyk daglicht vertonen, heeft het masker der deugd nodig".

De nieuwe DON QUICHOT, *Kluchtig Blyſpel. Gedrukt voor de Liefhebbers* 1768. *In octavo* 44 *bladzyden.*

DE hoofdzaeklyke inhoud van dit Blyſpel is, een bedrog geſpeeld aen een Man van jaren, die zich als een ſchatryk Heer gedraegt, en veel gelds verſpilt, om langs dien weg tot een aenzienlyk Huwlyk te geraken; zich voorſtellende, *Un bon Mariage payera tout, een goed Huwelyk zal de kosten boeten.*

Enige ſnaken *Don Quichot*, die een Perſoon verbeeld, welke voorgeeft iemant te beminnen, zonder dat hy ze

kent,

kent, door middel van ene gewezen Kamenier, in den waen gebragt hebbende, dat hem ene gunstige gelegenheid gebooren was, om een grooten schat te behuwlyken, weten hem zo ver te misleiden; dat hy zyne aenstaende Bruid met kostlyke geschenken vereere, en een Trouw-Contract tekene; waer in men zich wederzyds; in geval van breuke, voor ene somme van 10000 zilvere ducatonnen verbind, met renunciatie van alle prezenten ofte donatie; hoe genaemd, gegeven of gedaen. Dit alles geschied onder de bewilliging en met toestemming van *Luchtbart*, die voor den Oom der Minnaresse, welke als een Ouderloos kind voorkomt, speelt. Het Stuk dus ver gebragt zynde, komt *Ferdinant*, die quanswyze de Vader van *Luchtbart* is, onverwagt op de Buitenplaets; verwondert zich over den toeshel en de beweging die hy aldaer bemerkt; verneemt eindelyk uit *Luchtbart*, wat 'er gaens is; en tevens ontdekt *Don Quichot*, dat men hem deerlyk misleid heeft. Het einde hier van is het aengaen van een accoord; volgens het welke *Don Quichot* van dien Echt ontslagen, en 't Contract verscheurd word; mits dat hy zyne gewaende Minnaresse de kostlyke geschenken, waer mede hy haer begiftigd heeft, late behouden; waer toe die Minnaar zich genoodzaekt vind zyne toestemming te geven.

Het beloop van dit Spel is zeer wel geregeld, in ene goede schikking voorgedragen, en 't natuurlyke na genoeg in 't oog gehouden. Alleen zou men deswegens byzonder konnen aenmerken, dat het tweede en derde Tooneel, van 't Tweede Bedryf, vertoonende een onderhoud van *Don Quichot* met een Hospes en deszelfs Huisvrouw, in of voor ene naestgelegen Herberg, te sterk is, om natuurlyk genoemd te worden: men zou, zonder hem als een volslagen gek te doen handelen, hem wel gevoeglyker rol hebben konnen geven, waer in hy zich als een schatryk Man deed gelden. — De bedoelde hoofdleering word in 't slot kortlyk voorgesteld met deze woorden.

Dus word een dwaaze Min, die waare schoonheid deerd,
En meer het blinkend Goud dan Deugd en Gaaven eert,
Ten koste van de beurs des Minnaars best genezen:
Elk laat zich Don Quichot een leerzaam voorbeeld wezen.

Reſolutie door den grooten Kerkenraad der Lutherſche Gemeente te Westzaandam, in dato den 17 *Maart* 1768 *genomen; En waar by* Do. PETRUS ALBERTUS MONINX, *Predikant in dezelve Gemeente, by Proviſie van zynen Predikdienst is geſuspendeerd geworden. Te Amſt. by* C. N. Guerin. *Met de vereischte Bylagen en eene Voorreden*, 46 *bladz. in groot quarto.*

VOlgens de hier nevenstaande Papieren heeft Do. *Moninx* zich schuldig gemaekt aen onwilligheid in 't waernemen van zynen dienst; aen moedwillig veronagtzamen van denzelven, aen zeer slechte behandelingen van zynen Kerkenraed, en voorts een ganseh zeer aenstootlyk en ergerlyk leven geleid. Dit heeft den Kerkenraed, na vooraf zachter middelen aengewend te hebben, eindelyk doen besluiten, „ om hem by provisie van deszelvs predikdienst te suspenderen, en voorts van deze provisionele suspensie kennis te geven, aan hunne en de drie nabuurige Gemeentens, [te weten Alkmaar, Hoorn en Monnikendam,] ten einde met communicatie en overleg van dezelve deze provisionele suspensie te veranderen in een finaal deportement".

NARICHT AEN DEN LEZER.

NA het uitgeven van No. XI, waer in de Gedichten van den Heer W. VAN DER POT bygebragt worden, en bladz. 472 uit dezelven gemeld word: „ dat MARIA VAN UTRECHT zou zyn geweest ene Dochter van MARIA VAN STORM VAN WENA, in wettigen Huwelyke verwekt, by JAN JACOBSZ. VAN UTRECHT", is ons nog ter hand gekomen *een tweede Bywoegzel* van dien Heer, om dit bericht tegen te spreken. In 't zelve verklaert hy desaengaende door een schynbaer bewys bedroogen te zyn, en onder anderen in de acte van legitimatie van MARITGEN VAN VUYTRECHT, gedagtekend 14 November 1575, het volgende woordlyk gelezen te hebben, dat zy was „ de natuurlyke Dogter van ADRIAEN WIMSZOON PLAS en MAGDALENA JANSDOGTER VAN VUYTRECHT, alle beyde vry en de ongebondene Personen, en voorts, dat zy Supplt. haer van jonxs af tot dien dage toe deugdelyk ende eerbaerlyk gedragen had, invoege dat zy Supplt. uyt dien hoofde by hare Oomen, Mr. JACOB VAN VUYTRECHT ende PAUWELS VAN VUYTRECHT, gehele Broeders van de voorn. MAGDALENA VAN VUYTRECHT, haar Supplts. Moeder, in haar huys opgevoed, onderhouden ende getracteert is, ende nader by den voorn. PAUWELS VAN VUYTRECHT gehouden was als haar Zusters Dochter, in allen schyn, of zy uyt wettelyk huwelyk geboren ware, enz."

R E-

REGISTER
VAN
BOEKEN EN SCHRIFTEN,

Die in het Tweede Deels Eerſte Stuk van dit Werk, oordeelkundig tevens en drymoedig, verhandeld worden.

Met derzelver Pryzen.

A.

Aanhangzel op de Verhandeling over de Misdaden en Straffen. Te Culemb. by *C. Wisboff.* *f* 0-6-0 517

Aanmerkingen (Redeneerde) over het Boek van den geweezen Joodſchen Rabby *Ch. Sal. Duitsch.* Te Amſt. by *Viervoet* en elders. *f* 0-5-0 53

———— (eenige Redeneerkundige) op 't Verheugd Amſterdam van *J. Wagenaar* enz. Te Amſt. by *F. H. Demter*, in gr. 8vo. *f* 0-6-0 389

———— (korte) over het Fatſoen en de Tekening der Schepen, door J. V. D. Te Amſt. by *Pb. Dorsvaart*, in gr. 8vo. *f* 0-8-0 197

———— op het Hiſtoriſch Verhaal van het voorgevallene in de beruchte zaak van Do. *G. T. de Kock.* *f* 0-7-0 306

———— van *Cornelis Schryvzaag.* *f* 0-3-0 384

Alberti (*G. W.*) Brieven over den tegenwoordigen toeſtand van den Godsdienſt en de Weetenſchappen in Groothrittannien, IIIde Deel. Te Utrecht by *A. v. Paddenburg*, in gr. 8vo. *f* 1-10-0 405

Albini (A. S.) *Academicarum Annotationum Liber Octavus.* *Lugd Batav. apud* J. & H. Verbeek, *in* 4to *Maj.* *f* 1-4-0 25

Algarotti De Newtoniaanſche Wysbegeerte voor de Vrouwen. Te Dordrecht by *A. Blusſé*, in gr. 8vo. *f* 1-8-0 109

Annette en Lubin, of de eenvoudige Natuur, Landſpel. Te Leyden, by *Heiligert*, in 8vo. *f* 0-5-8 252

Appelius (*J. C.*) Brief, behelzende de voornaamſte gronden, en de byzondere mening van de hedendaagſche nieuwe Leere der Sacramenten, enz. Te Gron. by de *Wed. J. Spandaw*, in gr. 8vo. *f* 0-18-0 396

B.

Bachiene (*W. A.*) Heilige Geographie. IIIde Deels vierde ſtuk. Te Utrecht by *G. T.* en *A. van Paddenburg*, in groot 8vo. *f* 1-16-0 439

Bagh's (*H.*) Requesten, in Folio *f* 0-8-0 554

Baster (*J.*) Verhandeling over de voortteeling der Dieren en Planten. Te Haarlem by *J. Bosch*, in gr. 8vo. *f* 0-11-0 458

Beaujobre (*J. van*) Predicatien. Iſte Deel. Te Embden by *Ch. Wintbin*, in gr. 8vo *f* 1-12-0 486

Beets (*F. H. van der*) Aanmerkingen over de onbeſtaanbaarheid van Weduwebeurſen enz. 's Hage by *P. van Os*, in gr. 8vo. *f* 0-12-0 34

——— ——— ——— kort Antwoord aan den Heer *J. van der Hey Jacobsz.* 's Hage by *P. van Os*, in gr. 8vo *f* 0-14-0 210

Begin (het) en einde van de Stoel van *Romen.* Te Leeuw. by *A. Ferwerda* en *G. Tresling*, in 8vo *f* 0-8-0 183

Begrip (kort) der Inſtructien voor den Koninglyken Prins van P***, in 8vo *f* 0-6-0 289

——— (kort) van de Historie der Inſecten. Vierde Stukje. Amſt. by *de Erven F. Houttuyn*, met Platen, in 8vo *f* 1-5-0 319

Berigt wegens een Prentwerk volgens de nieuwe Uitvinding van den Heer *C. Ploos van Amſtel.* 126 en 332

Berkhey (*J. l. F. van*) het Huwelyk van Telemachus en Antiope. Amſt. by *Tirlema* en *Tieboel*, in 8vo *f* 0-5-8, in gr. 8vo *f* 0-11-0 203

Beſchryving van Corſica. 's Hage by *J. de Mee*, in gr. 8vo *f* 0-7-0 516

Blasiere (*J. J.*) eerſte Beginſelen der Rekenkunde. 's Hage by *P. van Os*, in 8vo *f* 0-18-0 324

Boileau (*N.*) Dichtkunde in een gelyk getal Nederduitſche Vaerzen overgebragt. Amſt. by *G. Bom*, in gr. 4to. *f* 1-5-0 286

——— ——— Kunst der Poezy. Leyden by *J. van Zyp*, in 8vo *f* 0-11-0 168

Bomare (*V. de*) algemeen en beredeneerd Woordenboek der Natuurlyke Historie. Iſte Deel in gr. 4to. Dordrecht by *A. Blusſé* *f* 8-0-0 62

Boskoop (*J.*) de begenadigde Zondaares in tien, en de Parabel der twee na den Wyngaart gezonde Zoonen in twee Leerredenen. Amſt. by *N.* en *C. Byl*, in 4to *f* 2-8-0 174

Bouman (*J.*) Brief wegens de wonderlyke Bekeering van den Heer *Petrus Borger* enz., in gr. 8vo *f* 0-8-0 361
Bower (*A.*) Historie der Pauſen. VIIde Deel. Amſt. by *S. J. Baalde*, in 4to *f* 4-15-0 12
Brief van den Heere *Cauſ* * * Advocaat te Parys aan den Marquis *Beccaria*. Amſt. by *de Erven F. Houttuyn*, en elders *f* 0-4-0 87
——, behelzende een onderzoek of men zich door de *Sutonianen*, dan volgens de manier van *Dimsdale* moet laaten inënten. Rott. by *J. Bosch*, in gr. 8vo *f* 0-5-0 60
Brieven-tas der Onzydigheid. Amſt. by *F. H. Demter*, in gr. 8vo *f* 0-10-0 519
Brill (*A.*) *Obſervatio de Humore lacteo coagulato in Placenta humana reperto. Gron. apud* L. Huiſingh, *Oct. Maj.* *f* 0-6-0 229
Brown (*J.*) de toegang tot Gods genadethroon geopend door den Godvrugtigen Bidder. Rott. by *A. Botbalt*, in 8vo *f* 1-0-0 10
Brugmanni (A.) *Oratio de proferendis Phyſices promeriis*, & *Lectio de incognitis Dei perfectionibus. Gron. apud* H. Spandaw, *in 4to Cb. Maj.* 80
Buchoz (P. J.) *Medicine Rurale & Pratique. Paris in* 12 *f* 1-10-0 314
Buis (*E.*) nieuw en volkomen Woordenboek van Konſten en Weetenſchappen. Iſte Deel. Amſt. by *S. J. Baalde*, in gr. 8vo, met plaaten *f* 5-0-0 425
Bulla in Cœna Domini. Amſt. by *de Wed. J. Pruys* enz., in gr. 8vo *f* 0-8-0 520
Buma (*J.*) Boere Bruiloft, in gr. 8vo *f* 2-4-0 42
Burmannus (*F.*) Redenvoering in Dichtmaat over het Leeven van CHRISTUS. Utrecht by *J. C. ten Bosch*, in gr. 4to *f* 1-2-0 270
Buurt (*A.*) Beſchouwende Godgeleerdheid. Derde Stuk. Amſt. by *J. Loveringh* en *P. Schouten*, in gr. 8vo *f* 1-2-0 134
Byron Reize rondsom den Aardkloot. Haarlem by *J. Enſchede*, in gr. 8vo *f* 1-4-0 164

C.

CHryſal of de Gevallen van een Guinje. Derde en Vierde Deel. 's Hage by *H. Bakhuiſen*, in gr. 8vo *f* 1-10-0 249
Clariſſe (de nieuwe) door Mevrouw *le Prince de Beaumont*. Utrecht by *W. Langerak*. Iſte Deel, in gr. 8vo *f* 1-0-0 474

Cornelisz (J.) nuttige Overdenkingen. Utrecht by *J. van Schoonhoven* en *Comp.*, in gr. 8vo *f* 1-0-0 435
Cornelle (L.) beknopte en klaare Fransche Leerwyze. Rott. by *H. Beman*, in 8vo. 1-2-0 291
Courant (de) Blyspel. 's Hage by *E. Bouquet*, *in* 8vo *f* 0-6-0 341
Cuyck (P. van) Misive aan een zyner goede Vrienden. 's Hage by *R. van Laak*, in gr. 8vo *f* 0-6-0 209

D.

Dimsdale (T.) Verhandeling van de tegenwoordige manier van Inenting der Kinderpokjes. 's Hage by *H. C. Gutteling*, in gr. 8vo *f* 0-16-0 28
Doddridge (Ph.) Huisuitlegger des N. Testaments, IIde Deel vierde Stuk. Amst. by *P. Meijer*, in gr. 8vo *f* 1-10-0 45
Don Quichot, (de) nieuwe) Blyspel, in 8vo *f* 0-6-0 556
Duitsch (C. S.) de wonderlyke Leidinge Gods. Amst. by *D. Swart*, in gr. 8vo *f* 1-10-0 53
Dyk (P. van) Onderwyzing in het Bastaard Engelsch. Amst. by *de Erven de Wed. J. van Egmond*, in 8vo *f* 0-7-0 87

E.

EErekrans gevlogten om het hoofd der hedendaagsche Falsarisen en Zwendelaars, in gr. 8vo. *f* 0-3-0 292
Eerekroonen gevlogten om het hoofd van den Uitvinder van het waare Oost en West, in gr. 8vo *f* 0-4-0 342

F.

FAbel van de Ojevaar. *f* 0-9-0 384
Faibaire (F. de) de Eerlyke Misdaadige. Amst. by *A. Hupkes* 0-8-0 en te Leid. van 't Kunstgenootsch. in 8vo. 0-11-0 36
Formey *Magazin des Sciences &c. II Tom. Amst. chez* M. Magerus, *in* 12 *f* 1-2-0 540

G.

GAtti *Nouvelles Reflections sur la pratique de Inoculation. Amst. chez* E. van Harreveld, *in* 8vo *f* 0-9-0 150
Gedagten getrokken uit de Werken van den Heere *J. J. Rousseau*. Eerste Stukje. Amst. *Ph. Dorewaart*, in 8vo *f* 0-10-0 124
Gedagtenis van Utrechts Akademie-vreugde. Met Plaaten. Utrecht by *G. T.* en *A. van Paddenburg*, in gr. 8vo en in gr. 4to *f* 1-8-0 383
Gedenkschriften van het Leeven, Karakter en Geschriften van den Heer *Ph. Doddridge*. Rott. by *P. Holtzyn* en *H. Beman*, in gr. 8vo *f* 1-14-0 307
Geschiedenissen (Bybelsche) beknoptlyk by vraagen en antwoor-

woorden voorgeſteld. Amſt. by *de Erven van F. Houttuyn*, in 8vo *f* 0-16-0 56
Glorie (de) van het Danſen. 's Hage by *van Thol* en elders, in gr. 8vo *f* 0-4-0 120
Gods Vrymachtig Albeſtuur. Amſt. by *P. Entrop*, in 8vo *f* 0-14-0 397
Goldſmith (O.) de Predikant van Wakefield. II Deelen. Deventer by *L. Leemborst*, in 8vo *f* 1-12-0 84
Gummer (J.) Verhandeling over het Stikken der Drenkelingen en de Herſtelling der verdronkenen. Gron. by *J. Bolt*, in gr. 8vo *f* 0-6-0 451

H.

HAen (A. de) *Pars XI Rationis Medendi. Lugd Batav. apud* P. v. d. Eyk, *in 8vo Maj. f* 1-5-0 145
Haitsma (*A.*) Tweetal van Redenvoeringen. Franeker by *J. Ippinga*, in 4to *f* 0-12-0 216
Handboek der Genees- en Heelkunde. Leeuwarden by *A. Ferwerda* en *G. Tresling*, in 8vo *f* 1-5-0 271
Handleiding (nieuwe) tot het ſchryven van Koopmans Brieven, naar de regelen van den Heer *Gellert* enz. Amſt. by *A. Selſchap* en *P. Huart*, in 8vo *f* 0-18-0 202
Hannes (J. A. van Thye) *de Inauguratione Principum Belgicorum. Traj. ad Rhen. apud* P. Muntendam, *in 8vo Ch. Maj. f* 1-0-0 81
Heelkundig Woordenboek. Iſte Deel. 's Hage by *J. du Mee*, in gr. 8vo *f* 2-4-0 498
Hennert (J. F.) *Curſus Matheſeos adplicatæ Pars I. Traj. ad Rhenum apud* A. a Paddenburg, *f* 1-16-0 465
Hey (*J. van der*) Beſcheiden Wederlegging van de Aanmerkingen van den Heer *F. H. van der Beets*, over de onbeſtaanbaarheid van de Weduwe Beurzen enz. Amſt. by *de Erven F. Houttuyn*, in Folio *f* 1-10-0 121
Historie (Hedendaagſche) Vde Deels eerſte Stuk. Leiden by *P. v. d. Eik* enz., in 4to *f* 2-12-0. 97
——— ——— IIde Deels eerſte Stuk *f* 2-12-0 141
Holberg (*L.*) Blyſpelen. VIde Deel. Amſt. *S. van Esveldt*, in 8vo *f* 1-5-0 206
Horst (*A. v. d.*) Tafereel der Liefde. Gron. by *L. Huizing*, in 4to *f* 0-4-0 119
——— ——— Tafereel van een Godverzaker op zyn Sterfbedde. Gron. by *L. Huizing*, *f* 0-4-0 *ibid.*

J. en I.

Jager (*U. de*) Afgedwongen en ſcherpe Verantwoording, in gr. 8vo *f* 0-4-0 361
Jeruſalem (*J. F. W.*) Verzameling van Leerredenen. IIde Deel. Amſt. by *P. Spriet* en *Zoon*, in gr. 8vo *f* 1-10-0 178
Iets Raars, beſtaande uit vyf uitmuntende Vertellingen. Amſt. by *S. van Esveldt*, in 8vo *f* 0-12-0 475
Ibringk (*N. W.*) Predikatien, 2 Stukken. Nymegen by *J. van Kampen*, in 4to *f* 4-16-0 89
Inenting (de) Kamerſpel, *f* 0-6-0 476
—— —— Klugtſpel. 's Hage by *C. Gutteling*, in 8vo *f* 0-5-8 341
Iperen (*J. van*) Inhuldiging van zyne D. H. Willem V. te Veere. Middelb. by *P. Gilliſſen* en *J. de Winter*, in gr. Folio *f* 3-6-0 515

K.

KLuit (A.) *Vindiciæ Articuli i, ii, iii, in Novo Testamento Pars I Tom. I. Utr. by* A. van Paddenburg, *in gr. 8vo f* 1-10-0 141
—— —— —— —— —— *Pars II. Tom. I. Alkm. by* J. Maagh, *in gr. 8vo f.* 1-10-0 398
Kraft (*J. Ch.*) Vrymoedig en onpartydig Onderzoek over Rom. IX en XI. Utrecht by *W. H. Kroon*, in gr. 8vo *f* 0-8-0 50

L.

Lavillette (*C. A. de*) Ontleedende en uitbreidende Verklaaring van 1 Cor. XV. Dordrecht by *A. Bluſſé*, in 4to *f* 2-10-0 348
Lente-reis (Hiſtoriſche en Natuurkundige) door Zuid- en Noord-Holland, en een gedeelte van het Sticht van Utrecht. Amſt. by *J. Loveringh*, in gr. 8vo *f* 2-4-0 226
Lilientbal (*T. C.*) Oordeelkundige Bybelverklaaring. IVde Deel. Amſt. by *J. Loveringh*, in gr. 8vo *f* 2-0-0 293
—— —— —— Vde Deel *f* 2-0-0 429
Luzac (J.) *Specimen Academicum, Lugd. Bat. apud* J. Luzac, *in 4to Ch. Maj.* 17

M.

Machiavel (*M.*) de Volmaakte Financier, in 8vo *f* 0 11-0 550
Marchant (*J.*) Verhandeling over de Zonneſtofjes. Haarl. by *A. Tolk*, in 8vo *f* 0-14-0 325
Marturio, Blyſpel. Amſt. by *J. Duim*, *f* 0-6-0 122
May (*J. C.*) Koopmans Verlustiging of volledige Beſchry-

ving

ving van den Koophandel en Zeevaart. Amſt. by *J. Loveringh.* Iſte Deels, eerſte Stuk, in 8vo *f* 0-14-0 115
May (*J. C.*) —— —— Iſte Deels, 2de Stuk *f* 0-12-0 198
—— —— —— —— Iſte Deels, 3de Stuk *f* 0-11-0 513
Meerman (*G.*) Uitvinding der Boekdrukkunst, door *Gokkinga*, met een Lyst der Boeken in de Nederlanden gedrukt voor het Jaar MD. Door *J. Viſſer.* Amſt. by *P. van Damme*, in gr. 4to *f* 2-14-0 244
Michaelis (*J. D.*) de Vereeniging der Lutherſche en Gereformeerde Kerken. 's Hage by *F. Staatman*, in gr. 8vo *f* 0-6-0 54
Mityleners (de). Treurſpel. Harlingen by *V. v. d. Plaats Junior f* 0-7-0 327

N.

NAricht aan den Lezer, wegens de Gedichten van *W. van der Pot.* 558
Newton (*T.*) Historieſche en Taalkundige Vertoogen over de gewyde Voorzegging. Iſte Deel. Amſt. by *D. onder de Linden*, in 4to *f* 2-15-0 171
—— —— —— —— IIde Deel. *f* 2-15-0 477
Nollet Natuurkundige Lesſen. VIde Deels, eerſte Stuk. Amſt. by *de Wed. K. van Tongerlo* en *Zoon*, in 8vo *f* 1-16-0 75
Nomsz (*J.*) Iemant en Niemant. Zinneſpel. Amſt. by *J. Duim*, in 8vo *f* 0-6-0 166

O.

ODe, op den tegenwoordigen toeſtand van Poolen. Amſt. by *A. v. d. Kroe*, in gr. 8vo *f* 0-3-0 382
Olipodrigo voor de Brabbelſchryvers, in gr. 8vo *f* 0-4 0 342
Onderwyzer (nieuwe en volmaakte) in de Hoogduitſche Spraakkunst. Amſt. by *G. Bom*, in 8vo *f* 0-16-0 291
Onderzoek of men zich door de *Suttonianen*, dan volgens de manier van *Dimsdale* moet laaten inenten. Amſt. by *Yntema* en *Tieboel*, in gr. 8vo *f* 0-4-0 101
Opheldering van zeker Advertiſement. *f* 0-3-0 384
Owen (*J.*) de dood van den dood in den dood van Christus, of eene Verhandeling van de Verzoening in CHRISTUS bloed. Gron. by *J. Bolt*, in 4to *f* 2-16-0 1

P.

PAllas (*P. S.*) Dierkundig Mengelwerk. Iſte Stuk. Utrecht by *A. van Paddenburg*, in gr. 4to *f* 0-18 0 69
—— —— Lyst der Plant-Dieren. Utrecht by *A. van Paddenburg* en *J. van Schoonhoven*, in gr. 8vo *f* 2-18-0 155

Papieren, betreffende het verdeelen der Synodale Commissien. 305
——— die 't licht zien, ter zaake van een Vers, geplaatst voor de Verhandeling over de Misdaaden en Straffen. 380
——— raakende de Brabbelorder. 292
——— ——— ——— het bekende Geschrift van *Christ. Salom. Duitsch.* 183
Paulet (J. J.) *Histoire de la Petite Verole &c. A Paris, chez* Ganeau, *Tom. I & II in* 12, *f* 2-14-0 184
Peiffers (*W.*) Geloofsvastigheid van een Waar, schoon Ongeletterd Christen, Tweede Stuk, Amst. by *H. Vieroot*, in gr. 8vo. *f* 2-0-0 299
Petræus (*Æ.*) Stichtelyke Gedichten, IIde Deel met de Gedichten van *Joannes Petræus*, Goes, by *J. Huisman*, in gr. 8vo. *f* 1-14-0 221
Philosophie der Tollen en Ballen, Middelb. by *Ch. Bobemer*, in 8vo. *f* 0-18-0 464
Pieterson (*H.*) Aanmerkingen over het Misbruik der Letter V. Amst. by de Wed. *J. W. Pruis*, in gr. 8vo. *f* 0-6-0 427
Porte (*De la*) Nieuwe Reiziger, V en VIde Deel, Dordr. by *A. Blussé*, in gr. 8vo. *f* 3-0-0 416 en 525
Pot (*P.*) Twee Heelkundige Verhandelingen, Rott. by *R. Arrenberg*, in gr. 8vo. *f* 1-2-0 362
— (*W. van der*) Endeldyk, Hofdicht, en andere Gedichten, Leid. by *P. van der Eyk*, in gr. 4to. *f* 3-12-0 467
Price (*R.*) Vier Verhandelingen, Harl. by *V. van der Plaats Junior*, in gr. 8vo. *f* 1-10 0 385
Proeve van Bespiegeling in de Lente, Amst. by *Yntema en Tieboel*, in gr. 8vo. *f* 0-16-0 175

R.

Reflexions sur les Affaires des Disfidens en Pologne. A Nimegue, chez J. van Campen, *in* 8vo. *f* 0-6-0 182
Reborst (*D. W. Ter.*) De Dierlyke huishouding der kleine Waereld, Amst. by *Dirk Heystee*, in 4to. *f* 0-6-0 424
Resolutien van de Lutherse Kerkenraad te Westzaandam, tegen Do. *P. A. Moninx*, Amst. by *C. N. Guerin*, in gr. 4to. *f* 0-11-0 558
Rome naby zyn val, Utr. by *J. van Schoonhoven en Compagnie*, in 8vo. *f* 0-12-0 83
Rosenstein (*N. Rosen van*) Handleiding tot de Kennis en Geneezing van de Ziekten der Kinderen, 's Hage by *P.*

van Cleef, in gr. 8vo. *f* 2-15-0 235
Roy (*P. Le*) Kort Reizas van het gebeurde aan vier Russische Zeelieden op een onbewoond Eiland, Amst. by *P. Conradi*, in 8vo. *f* 0-8-0 86

S.

Saurin Historie van Sophia de Francourt, Amst. by *S. van Vlissingen*, in 8vo. *f* 1-0-0 555
J. J. Schmidt Bybelsche Medicus, II Deelen, Amst. by *J. Lovering*, enz. in gr. 8vo. *f* 3-12-0 491
Schröders (*H.*) Agt uitgezogte Kerkredenen, Embd. by *J. Brantgum*, in 8vo. *f* 1-2-0 219
Schubert (*J. E.*) Redenkundige en Schriftuurlyke Gedagten over den Dood des Menschen, Amst. by *A. Eichhorn*, in gr. 8vo. *f* 1-2-0 391
Schyndeugd (De) op het tweede Schavot, IIde Deel, Zierikzee, by *L. van Zwymmeeren*, in 8vo. *f* 0-15-0 43
—— —— IIIde Deel, *f* 0-15-0 342
Sjoerds (*F.*) Algemeene Beschryving van Oud en Nieuw Friesland. IIde Deel, Leeuw. by *P. Keumans*, in gr. 8vo. *f* 4-12-0 309
Smit (*J.*) Onderrichting, Amst. by *D. Klipping*, in gr. 8vo. *f* 0-6-0 334
Soyer (J. P.) *Abregé de l'Histoire Ecclesiastique en forme de Catechisme*, *Amst. chez* C. N. Guerin, *in* 8vo. *f* 0-7-0 419
Starck (C.) *Observationes medicinales de Morbo cum petechiis & qua ratione eidem medendum sit.* 411, 445
Staringh (*J. G.*) Bybels Zaakelyk Woordenboek, IVde Deels, eerste Stuk, Amst. by *G. de Groot en Zoon*, in gr. 4to. *f* 4-0-0 263
Struick (*A.*) Verhandeling over de Zeevaartkunde, Rott. by *Lazel*, *Beman* enz. in gr. 8vo. *f* 4-0-0 194
Styl (*S.*) Onderzoek van het Bericht en Oordeel over het Treurspel de Mityleners, Harl. by *V. van der Plaats Junior*, in 8vo. *f* 0-6-0 478
Swedenborg (E.) *Delitiæ Sapientiæ de Amore Conjugiali*, *Amstelod. in* 4to. *Ch. maj.* *f* 2-10-0 352

T.

THeologie ofte Godgeleerdheid der Christenen, Leeuw. by *A. Ferwerda* en *G. Tresling*, in 8vo. *f* 0-14-0 304
Tydschrift (Geneeskundig), Iste Deel, met Plaaten, Rott. by *A. Botball*, in gr. 8vo. *f* 2-18-0 191

U.

U.

UNzer (*J. A.*) Verzameling van Mengelſchriften, IIIde Deel, Amſt. by *P. Conradi*, in gr. 8vo. *f* 1-5-0 369

V.

VEnema (H.) *Commentarius ad Pſalmos* LXXXVI—CX. *Leovardiæ, apud* H. A. de Chalmot, *in* 4to. *f* 4-10-0 211

—— —— —— —— —— CXI—CL. *f* 6-0 0 255

Verdeediging der Vrye Metzelaaren, in gr. 8vo. *f* 0-4-0 340

Verhandeling over de Misdaaden en Straffen, Amſt. by *G. Bom*, in gr. 8vo. *f* 0-16-0 377

—— —— —— over de Onbeſtaanbaarheid der Wydingen, Utr. by *C. Kribber*, in gr. 8vo. *f* 0-6-0 523

—— —— (Hiſtoriſche, Oordeel-en Staatkundige) over de Kerkverſchillen in *Polen* en *Lithauwen*, Amſt. by *F. H. Demter*, in 8vo. *f* 0 6-0 182

—— —— (Hiſtoriſche, Staatkundige en Philoſophiſche) over de Konst van Regeeren, 's Hage, by *P. van Os*, in 8vo. *f* 0-6-0 82

—— —— van eenige voorname zaaken, tot de Kerklyke Geſchiedenis van ons Vaderland behoorende, door *Orthodoxophilus Philaletes*, Amſt. by *L. van Hulst*, in gr. 8vo. *f* 0-12-0 220

Verhandelingen (Natuurkundige). Derde Stukje, Amſt. by de Wed. *K. van Tongerlo en Zoon*, *f* 0-18-0 104

—— —— —— ter beantwoordinge van het Vraagſtuk, door de Heeren Adminiſtrateurs van het *Stolpiaanſche Legaat*, opgegeeven voor het Jaar 1767, Leid. by *S. en J. Luchtmans*, in gr. 4to. *f* 2-4-0 129

—— —— —— van de Hollandſche Maatſchappye. Xde Deel, Haarl. by *J. Bosch*, in gr. 8vo. *f* 5-0-0 506 en 533

Voltaire (*de*) Mengelwerken, II Deelen, Rott. by *H. Beman*, in 8vo. *f* 2-10-0 545

Vondeling (De Nieuwe), Amſt. by *A. Eichhorn*, in 8vo. *f* 0-14-0 43

Voorda. (J.) *Interpretationum & Emendationum Juris Romani Lib.* III. *Traj. ad Rhenum, apud* A. a. Paddenburg, *in* 8vo. *f* 1-5-0 466

Vosmaer (*A.*) Beſchryving van een Surinaamſche Ratelſlang, en van den Americaanſchen Trompetter-Vogel, Amſt. by *P. Meijer*, in gr. 4to. *f* 1-12-0 276

Vbuglans (M. M. de) *Refutation des Principes haſardés dans*

le Traite des Delits & Peines. Utr. chez H. Spruit *in* 8vo. *f* 0-11-0 379

W.

WAarſchouwing van den Hemel, aan alle de booze Zondaaren op Aarden. IIde Deel, in 8vo. *f* 0-8-0 290

Waerma (*H.*) de Euangeliſche Geloofsleere der Doopsgezinden. Gron. by *L. Huiſing*, in 4to. *f* 2-5-0 193

——— — noodige Beantwoording, tegen den Eerw. *P. Hamer*. Amſt. by *A. v. d. Kroe*, in 4to. *f* 0-7-0 307

Wagenaar (*J.*) 't Verheugd Amſterdam. Amſt. by *Yntema* en *Tieboel*, in gr. 8vo. *f* 0-12-0, in gr. Folio *f* 2-12-0 203

——— — Berigt aan de Leezers van 't Verheugd Amſterdam. 334

—— (de Heer *J.*) Verdeedigd. *f* 0-7-0 384

Wall (*P. H. van de*) Verhandeling over de Handvesten en Voorregtsbrieven der Stad Dordrecht. Dord. by *de Erven J. van Braam* en *P. van Braam*, in gr. 8vo. *f* 1-5-0 21

Warner (F.) *a full and plain account of the Gout.* 56

Water (*J. W. te*) Inhuldiging van zyne D. H. Willem V. te Vliſſingen. Midd. by *P. Gilliſſen* en *J. de Winter*, in gr. Folio. *f* 2-10-0 515

Wegener (*C. F.*) Bewys dat de Godsdienst de Ziel van den Staat zy. 's Hage by *P. van Thol*, in gr. 8vo. *f* 1-5-0 5

Werkhoven (*G. van*) de Waarheden van de Christelyke Religie, naar den Leidraad van den Heidelbergſchen Catechismus. Dord. by *H. de Haas*, in gr. 8vo. *f* 1-16-0 182

Westerhof (*J. H.*) *Jeſaias* Tempelgezigt, of Verklaring van *Jeſ.* VI: 1—7. Amſt. by *G. Bom*, in 4to. *f* 3-15-0 343

Wetten (Geheime) en Voorſchriften der *Jeſuiten*, in 8vo. *f* 0-8-0 288

Wildeman (de Rondborſtige) *l'Ingenu.* 's Hage by *H. Bakhuizen*, in gr. 8vo. *f* 0-11-0 43

Y.

YOung (*F.*) de Centaurus geen Verdichtſel. Amſt. by *P. Meijer*, in gr. 8vo. *f* 1-10-0 281

Z.
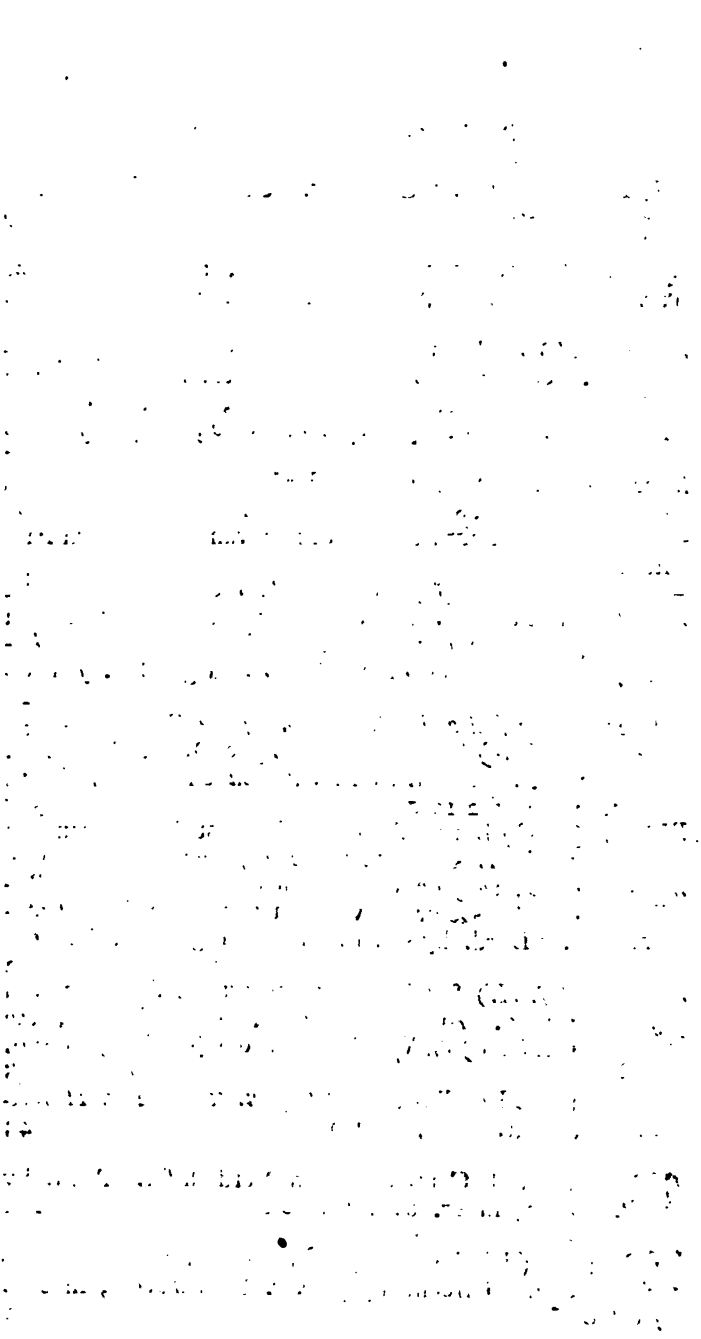
ZEgepraal (de) der Euangeliſche Kerken in *Polen en Litthauwen.* Utrecht by *J. van Schoonhoven*, in 8vo. *f* 0-8-0 11